

A photograph of an industrial factory complex at sunset. Several tall smokestacks are visible, with thick plumes of white and grey smoke rising into the sky. The sky is a warm, orange-yellow color. The factory buildings are dark silhouettes against the bright sky. In the foreground, there is a chain-link fence and some lower buildings.

FÖLDVÁRI RUDOLF

Tiszta vizet
a pohárba
Életútinterjú



NAGY IMRE
ALAPÍTVÁNY

FÖLDVÁRI RUDOLF

Tiszta vizet a pohárba

Életútinterjú



NAGY IMRE
ALAPÍTVÁNY

Budapest 2011

Megjelent az 1956-os Intézet Közalapítvány támogatásával

Az interjút Molnár Adrienne készítette

Szerkesztette Molnár Adrienne, Sipos Levente

A fényképeket az MTI Fotóbankjából, az 1956-os Intézet fotóadatbázisából
és Földvári Rudolf magángyűjteményéből válogattuk

© Földvári Rudolf, Molnár Adrienne, Sipos Levente, 2011

© Nagy Imre Alapítvány, 2011

Minden jog fenntartva

Tartalom

Előszó (Molnár Adrienne)	7
Földvári Rudolf emlékezéseihez (Sipos Levente)	11
Család, gyermekkor, 1921–1935	23
Az első munkásévek, 1935–1942	41
Katonaság, hadifogság, 1942–1945	55
Szakmunkásból pártmunkás, 1945–1947	72
A SZOT-székháztól a pártközpontig, 1948–1951	85
A pártközpont káderosztályán, 1951–1952	101
Találkozásaim Rákosi Mátyással, 1952–1955	112
Pályám „csúcán”, 1953–1954	133
Az ország legnagyobb megyéjének élén, 1954–1956	161
A forradalom napjaiban, 1956. október 23.–november 4.	204
A forradalom utóvédharcaiban, 1956. november–december	249
ILLUSZTRÁCIÓ	289
Közéletből vizsgálati fogságba, 1957. január–1958. július	305
Börtönévek, 1958–1961	332
Újra Kispesten, 1961–1981	365
Nyugdíjas évek	398
DOKUMENTUMMELLÉKLET	415

Előszó

Két éve interjúztam börtönviselt ötvenhatosokkal, amikor az Oral History Archivum vezetői, Hegedűs B. András és Kozák Gyula arra kértek, készítsek életútinterjút Földvári Rudolffal, a volt budapesti, majd Borsod megyei párttitkárral, az 1956-os Borsod Megyei Munkástanács elnökével, akit 1957 tavaszán letartóztatnak, és életfogytig tartó börtönbüntetésre ítélték. Örültem a feladatnak, hiszen már sokat hallottam Földváriról a volt rabtársaktól, akik rövidebb-hosszabb időt töltöttek vele a budapesti Kozma utcai vagy a váci börtönben. Mindannyian elismeréssel idézték fel fegyvelmezetségét, emberi tartását, és néhányan enyhe iróniával emlegették rend- és tisztaságszeretetét, valamint a „kolhozt”, amelynek tagjai Földvárival együtt beadták a közösbe minden élelmüket, majd egyenlő arányban osztották el a cellatársak között. Legendák övezték az ötvenes évekbeli gyors politikai karrierjét: Rákosi Mátyás a tehetséges fiatal szakmunkást a legfelsőbb pártvezetés tagjai sorába emelte, de mivel nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, hamarosan kikerült onnan. Az egyetlen volt a megyei pártvezetők közül, aki 1956-ban nem fordult a változásokat követelő munkások, egyetemisták ellen, hanem együttműködött velük, majd annak ellenére ítélték el, hogy a forradalom leverése után egy ideig részt vett a konszolidációban. Rainer M. János találó megfogalmazása szerint Földvári politikai karrierje Rákosi polbizétól Kádár börtönéig „ívelt”. 1961-es szabadulása után a politikától és a közélettől visszahúzódva élt, per- és börtöntársaival nem tartott kapcsolatot, rátalálni is nehéz volt. Az interjú végül Rácz Sándor, az ötvenhatos budapesti munkástanácselnök közvetítésével jött létre.¹

Az OHA-nak 1989 előtt zömében értelmiségiek adtak interjút, így sikerült megörökíteni a forradalom előkészítőinek, vezetőinek, a szellemi ellenállás résztvevőinek sorsát, valamint a politikai, tudományos, műszaki és kulturális élet több reprezentánsának életútját.² Az ötvenhatos munkástanács-vezetők és a fegyveres felkelők közül addig csak kevesen vállalkoztak élettörténetük elmondására: a forradalom leverését követő megtorlás, majd a három évtizedig tartó

1 Az interjút 1990. január 15-én kezdtük, és április elejéig hetente folytattuk. Három hét kihagyás után májusban ötször találkoztunk, júliusban egyszer, novemberben pedig kétszer. Az utolsó felvétel 1990. november 19-én készült. Húsz alkalommal összesen 48 órányi visszaemlékezést rögzítettünk. A 32 db 90 perces kazettát az OSZK kéziratára őrzi.

2 Az OHA története, működési rendje és az életútinterjúk annotált jegyzéke az 1956-os Intézet honlapján tekinthető meg. www.rev.hu

mellőzöttség legtöbbjüket óvatossá, bizalmatlanná tette. Földvári is csak Nagy Imre és mártírtársai újratemetését követően látta elérkezettnek az időt arra, hogy múltját ne csak családtagjai, barátai, hanem mások is megismerhessék.

Földvárít a kádári népbíróság – korábbi, megyei pártbizottsági munkatársai segédletével – hazaárulónak bélyegezte. Élettörténetének elmondásakor az a cél is vezérelte, hogy lemossa ezeket a rágalmakat. Kritikusai, rágalmazói között volt történész, író, újságíró, sőt még a per- és sorstársai közül is néhány, az interjúban velük is vitatkozik, igaztalan vádjaikat tételesen cáfolja. Legfőbb törekvése saját tetteinek és pertársai tevékenységének tisztázása, az „igazság kimondása” volt, ezért is választottuk a könyv címéül gyakori szavajárását: öntsünk tiszta vizet a pohárba! A tisztázáshoz hozzátartozott saját politikai szerepének kritikus vizsgálata, hibáinak, tévedéseinek felsorolása, azt viszont határozottan visszautasítja, hogy megtagadta volna az elveit, hogy bűnt követett volna el, és hogy a forradalom idején tanúsított magatartásával, intézkedéseivel ártott volna az országnak vagy személyesen bárkinek.

Élettörténete bepillantást enged az ipari munkások XX. századi életébe – amely a történelmi és politikai változások következtében többször is gyökeresen átalakult –, küzdelmeikbe, örömeikbe. Képet kapunk egy politikai pályára kiemelt szakmunkás vívódásairól, emelkedéséről és hanyatlásáról, meghurcolásáról, majd talpra állásáról. Életútjának első harmadát hasonló mobilitási utak ismeretében akár tipikusnak is tekinthetjük, de azzal, hogy következetesen kiállt az elvei és sorstársai mellett, hogy felismerte a határt, amelyen túl vissza kell utasítania a megtorlókat, a kádári vezetés által felkínált együttműködési lehetőséget, a különös kivételek közé emelkedik.

Az interjú a kronológiát követi, de egy-egy fontosabb esemény vagy a családtagok, barátok, munkatársak, jelentősebb politikusok említésénél Földvári – az emlékezés természete szerint – időben előre és visszalép, értelmezi, kommentálja a történeteket, vitatkozik múltbeli vagy éppen aktuális értékelésekkel, közben felvillantja cselekedetei, döntései motivációit is. Interjúja megerősíti Gyáni Gábor megállapítását: „Az emlékezés konstruktív természetéből adódóan nem a múlt tökéletes mását idézzük fel, hanem a jelen horizontjából feltáruló múltat beszéljük el.”³

1989–90-ben Magyarországon megszűnt a kényszerű hallgatás, ledőltek a tabuk. A nyilvánosság szinte minden fóruma ontotta a visszaemlékezéseket, a múltfeltáró riportokat és az évtizedekig titkosnak minősített dokumentumokat. Földvári 30 év után elolvashatta periratait, felfrissíthette megfakult emlékeit. Mindez bizonyára hatott életpályájának interpretálására és múltértelmezésére is. Korabeli jegyzeteinek és a nyolcvanas évek végén elkezdett memoárjának segítségével szinte mérnöki precizitással készült az interjúra. Minden alkalomra vázlatot készített, a fontosabbnak tartott eseményeket pedig részletesen leírta, majd felolvasta. A kérdések csak ezután jöhettek. Így az életútinterjú egy-egy részlete egyszerre memoár és interjú. Gyakoriak az ismétlések, a vissza-visszatérő történetek,

3 Gyáni Gábor: Emlékezés és oral history. *BUKSZ*, 1998. ősz, 299. o.

utalások, magyarázatok, amelyek akár untathatják is az olvasót, az emlékezet-kutatók számára viszont izgalmas módszertani forrásanyagként szolgálhatnak. A memoár rendezettebb, de lényegesen szubjektívebb az interjúnál, az utóbbi pedig kitér olyan kérdésekre is, amelyeket az emlékirat készítője nem tartott fontosnak vagy valamilyen okból nem akart megemlíteni.

A beszélgetések során Földvári nemcsak a múlt, hanem az akkori jelen eseményeiről is beszámolt. Többnyire olyanokról, hogyan segített sorstársainak (vagy azok hozzátartozóinak) a hivatalokban kijárni rehabilitálásukat vagy nyugdíjuk rendezését, mondván, hogy ő Budapesten él, neki egyszerűbb felkeresni a fővárosi hivatalokat. Határozott, céltudatos fellépésének hatására a hivatalnokok többnyire a hosszabb ideje húzódó ügyekben is gyorsan intézkedtek.

Különös és fontos részei az interjúnak a családjáról, a szakmájáról és a munkatársairól szóló sorok. Szeretettel és tisztelettel beszél szüleiéről, rokonairól, és különös melegséggel feleségéről, lányáról, unokájáról. Színesen eleveníti fel a szakmatanulás időszakát, a szakmunkás éveket, hangoztatva a munka becsületének, a szakmai tisztességnak és a munkatársak megbecsülésének fontosságát. Életének kulcsfogalmai: puritánság, egyenesség, politikai, közéleti tisztaság, szakmai tisztesség, erkölcsösség, egymás kölcsönös megbecsülése, segítése.

A 48 órányi hangfelvételt szöveghűen leírtuk. Ezután Földvári átnézte, és a szükséges javításokat – gépelési hibák, félrehallások – bejelölte a leíraton. A javított (és kutathatósági nyilatkozattal ellátott) interjú 1991. január 30-án került az OHA gyűjteményébe a Földvárítól kapott dokumentumokkal együtt. Ezután – az archívum működési rendjének megfelelően – elláttuk kutatási segédanyagokkal: névmutatóval, rövid tartalmi kivonattal és a mellékletek jegyzékével.⁴ Az interjú mellékleteként őrzött írásos dokumentumok, fényképek az életút illusztrációi, politikai pályafutásának, meghurcoltatásának és rehabilitálásának tárgyi bizonyítékai, amelyeket Földvári az interjúkészítés óta eltelt húsz év során újabb és újabb dokumentumokkal gyarapított. Kutatási eredményeit, előadásait, időközben előkerült családi vagy hivatalos iratait precízen dokumentálva adta át az archívumnak. Ha rátalált egy-egy bizonytalanul vagy tévesen említett esemény, dátum, személynév helyes megfelelőjére, azt minden esetben írógéppel írt részletes kísérszöveggel csatolta az interjúhoz. Így gyarapodtak a dokumentumok az évek során ötvenhatos megemlékezéseken, a sorstársak, pertársak ravatalánál, sírjánál elmondott beszédek leirataival, és végül a legfájdalmasabbal: felesége, 60 évig hű társa végső búcsúztatásán elmondott szavaival.

Egy gazdag életút megismerésén túl kiknek is nyújthat forrásanyagot a Földvári-interjú? Kutatóknak, tanároknak, diákoknak és mindenkinek, aki közelmúltunk társadalomtörténetét, mikrotörténetét vizsgálja. Helytörténeti, politikatörténeti, mentalitástörténeti és módszertani kutatásokhoz is bő forrásanyag. A precíz leírások szemléletesen láttatják a húszas, harmincas évek munkásainak

4 Földvári Rudolf-interjú. Készítette Molnár Adrienne 1990-ben. 1956-os Intézet Oral History Archívuma, 231. sz., nyilvános, 1297 o. és melléklet.

életmódját, majd a hatvanas, hetvenes évek üzemszervezésének nehézségeit. Kiemelendően érzéketes az interjúnak a hadifogság éveit részletesen bemutató, az emberi szolidaritást, a túlélés technikáit is felidéző fejezete. Az ötvenes évek káderpolitikáját, a gyors mobilitási utakat bejáró vezetők mentalitását, az 56-os forradalom vidéki eseményeit vagy akár a Kádár-korszakot vizsgálók számára is sok új, fontos információt tartalmazhat Földvári életútja.

Az interjút Sipos Leventével formáltuk kötetté. A szerkesztés során kihagytunk egy sor ismétlést, tömörítettük a túl hosszú, túl részletesen felidézett történeteket. Az előbeszédből adódó sutaságokat kiigazítottuk, a csapongó, szaggatott részeket olvashatóbbá, rendezettebbé tettük, de Földvári mondanivalójának lényegét és stílusát nem változtattuk meg. Az 1956. november 5-i letartóztatásának, majd a Szovjetunióba hurcolásának és a november 17-i szabadulásának történetét az *Új Tükör* 1989. december 31-i számában megjelent írásából emeltük be a könyvbe, mert úgy véltük, hogy abban pontosabban, tömörebben idézi fel a történeteket, mint az interjúban. Földvári átolvasta, helyenként javította, kiegészítette a kéziratot.

A könyv dokumentum- és képmellékletét családi archívumából, a Politikatörténeti Intézet Levéltárából, az interjú mellékletéből, az MTI Fotóbankjából és az 1956-os Intézet fotóadatbázisából válogattuk.

Köszönet az 1956-os Intézetnek, hogy a pénzügyi megszorítások és a közalapítvány megszüntetése évében is támogatta a kötet megjelenését.

Budapest, 2011. október

Molnár Adrienne

Földvári Rudolf emlékezéseire

A visszaemlékezés műfajai – a teljes életutat, egy-egy életszakaszt, egy eseménysort felölelő írásba foglalt életrajz, emlékirat, memoár, önvallomás, önéletrajzi regény, illetve a hangszalagra rögzített (életút)interjú, oral history – közé tartozó produktumokkal kapcsolatban többek között a következő kérdések teendők fel: Miért készült? Mit tartalmaz? Mennyire hiteles? Kinek szól? Az első három kérdésre a választ a mű egészében lehet és kell keresni.

„... tiszta vizet kell önteni a pohárba” – mondja Földvári Rudolf az MDP KV Politikai Bizottságának 1956. október 17-én küldött bíráló levél kapcsán, és ha végigolvassuk életútinterjút, világossá válik, hogy mindvégig ennek az igénynek igyekszik eleget tenni. Az első kérdésre válaszolva így foglalja össze célját: „Kötelességemnek tartom a magam és a környezetem hetvenéves történetét annyira hitelesen rögzíteni, amennyire képes vagyok rá. Ezt követeli az a sok valótlan és ferdeítés is, ami politikai tevékenységemet körülveszi, amelyeknek tág teret adott több újságíró... Becsületbeli kötelességemnek tartom, hogy 1956 az előzményeivel és a forradalmat követő eseményekkel úgy kerüljön az emberek elé, ahogy valójában megtörtént. Tehát az igazság kimondása, az igazság megállapítása a célom.”

Az életútinterjú adása jó alkalmat kínált erre, hiszen egy-két éve már amúgy is foglalatossá vált emlékei felidézésével, pályájának összegzésével. Az életút-mérleg elkészítése, a számadás természetes igény a jelentős életutat befutó személyek egy részénél idős korokban.¹ S Földvári Rudolf esetében külön inspiráló indíték volt, hogy életre szóló élményéről, az 1956-os forradalomról és szabadságharcáról hosszú évtizedek kényszerű hallgatása után szabadon lehetett beszélni. Emlékének helyreállítása mellett akkor még abban is reménykedhetett, hogy a forradalom példája termékenyítően fog hatni a rendszerváltás folyamatára. A politikai helyzet tehát paradigmátikus céltárává is tehető emlékezését.

Az egész életutat átfogó interjúban váltakoznak, olykor keverednek a magánéleti és a közéleti történetek, s jöllehet az előbbi mozzanatoknak is megvan a maguk példamutató szerepük, Földvári Rudolf személyiségrajzához, erkölcsi arculatához nagyon is hozzátartoznak, az alábbiakban politikai pályafutásával, az ehhez kapcsolódó személyiséggel foglalkozom.

Magyarország XX. századi zaklatott történelmének három nagy fordulópontját (1944–1945, 1956, 1989–1990) élte meg felnőtt fejjel a már 90. életében is

¹ Pataki Ferenc: Önéletrajzi emlékezet – önismeret – önéletírás. *Pszichológia*, 2006. 2. sz. 143. o.

tüllépett Földvári Rudolf. E fordulatokkal összefüggésben életének három szakaszában vált ismertté széles körben, országosan. Az 1944–1945-ben kezdődött kommunista hatalomra kerülés folyamata néhány év múlva szélsőséges sztálinista személyi diktatúrába torkollott, s a Rákosi-éra szeszélyes-veszélyes káderpolitikája váratlanul a mélyvízbe dobta a feladatra felkészületlen 31 éves fiatalembert. 1952. november 14-én kormányátalakítás volt, az MDP Budapesti Bizottságának addigi első titkára, Hidas István miniszterelnök-helyettes lett, s megürült posztjára másnap a budapesti pártválasztmány őt² választotta meg. A Politikai Bizottság november 26-i ülésén Rákosi Mátyás indítványozta, hogy a testület javasolja a Központi Vezetőségnek, kooptálja tagjául Földvárit és ő vegyen részt a PB ülésein is „mint meghívott tag tanácskozási joggal”.³ A javaslatot Rákosi a Központi Vezetőség november 29-i ülésén terjesztette elő azzal az indoklással, hogy „a Budapesti Pártbizottság titkára minden esetben tagja volt a Központi Vezetőségnek”, s hozzáfűzte, hogy az MDP II. kongresszusa óta a KV egyetlen esetben sem kooptált tagot. A testület természetesen egyhangúlag megszavazta a kooptálást.⁴ A Politikai Bizottság tagjává a nevezetes 1953. június 27–28-i KV-ülésen választották.

Rákosi véleménye memoárjában is kedvező volt róla. 1960-ban így jellemezte: „jóvágású, fiatal, értelmes káder, jó szónok, jó előadó, régi vasmunkás család sarja ... (aki egyébként 1956 őszén az ellenforradalmárokkal tartott) ... mint fejlődő fiatal kádert bízunk meg a budapesti pártszervezet vezetésével.”⁵ De ettől még nem volt Rákosi kedvence – ez világosan kiderül az interjúból. A diktátor nyilván azzal számolt, hogy engedelmes eszköze lesz. Ebben csalódott, nem tudta könnyedén kézben tartani, s részben emiatt, részben Földvári tapasztalatlansága, felkészületlensége miatt tisztségébe be volt kódolva a bukás.⁶ Formailag ekkor állt pályája csúcspontján, a legszűkebb politikai elit tagjává vált, mégis – mint állítja – kudarcként élte meg ezt az időszakot. Az is volt, és miután eleget tett Rákosi káderügyekben diktált parancsainak – a mór megtette kötelességét alapon – az MDP III. kongresszusán kihagyatta a PB-ből (meghagyva KV-tagságát), majd eltávolította a Budapesti Pártbizottság éléről.

Borsod, ahova az MDP megyei bizottságának első titkáráként került, nehéz terep volt. A térség rendkívül gyorsan iparosodott, de ezt nem követte az infrastruktúra fejlődése. Ez fokozódó feszültségeket keltett a lakosságban, nem véletlen, hogy a forradalom legerősebb vidéki bázisa ez a megye lett Győr-Sopron

2 Megválasztása előtt Földvári az MDP KV Párt- és Tömegszervezetek Osztályának osztályvezető-helyettese volt.

3 MOL M-KS 276. f. 53. cs. 110. ő. e.

4 MOL M-KS 276. f. 52. cs. 22. ő. e.

5 Rákosi Mátyás: *Visszaemlékezések 1940–1956. 2. k.* Napvilág Kiadó, Budapest, 1997. 933. o.

6 Bizonyára rossz néven vette Rákosi például azt, hogy amikor a PB 1954. március 31-én megvitatta Kovács Istvánnak a pártvezetéshez intézett híres bíráló levelét, akkor Földvári csatlakozott hozzá, s felszólalása végén leszögezte: „Kovács elvtárs is részese volt a pártvezetésnek, ő is felelős az elkövetett hibákért, ha nem is olyan súlylyal, mint pl. Rákosi elvtárs”. (MOL M-KS 276. f. 53. cs. 168. ő. e.)

megye mellett. Földvári Rudolf itt megtalálta a helyét. Távol Rákosiéktól, a párt-központtól, jobban érvényesíthette azokat a politikai elképzeléseit, amelyeket az 1953. júniusi KV-határozat, a Nagy Imre-féle új szakasz politikája alapján alakított ki. Például az 1954. októberi KV-ülésen nyíltan kiállt e politika mellett, sőt az ülés általa történelmi jelentőségűnek minősített határozattervezetéhez kritikai észrevételeket fűzött, melyekben kifogásolta, hogy a dokumentum több helyen enyhébben fogalmaz, mint ami az ülésen elhangzott: bátrabbnak, élesebbnek kellene lennie, személy szerint kellene bírálni azokat a politikusokat, akiket az előterjesztés kritizált.⁷

Az 1955. márciusi szektás fordulat után egy ideig inkább csak bűvópatakszerűen érvényesítette a hivatalosan soha vissza nem vont 1953. júniusi KV-határozat szellemét és tartalmát. Nem tartozott a Nagy Imréhez kapcsolódó párt-ellenzékhez. 1955-ben, 1956 elején nem igazán számított reformpolitikusként. Általában végrehajtotta a Központi Vezetőség és a Politikai Bizottság határozatait. Tett szektás lépéseket is, például amikor megtiltotta Koós Bélának, a megyei DISZ bizottság titkárának a miskolci Petőfi Kör megalakítását.⁸ A mélypont a Petőfi Kör elítélő 1956. június 30-i KV-ülésen feltett kérdése volt: „mit teszünk a határozaton túl azokkal szemben, akik ellenforradalmi módon léptek fel a Petőfi Körben. Igen fontos lenne bizonyos intézkedések megtétele.”⁹ Az 1956. július 2-i megyei pártaktíván bevezetőjében szintén élesen bírálta a Petőfi Kör és az írókat. Az 1956 nyár végi, ősz eleji politikai erjedés azonban magával ragadta, s a kormány és a pártvezetés nyílt bírálójává tette az addig óvatos reformpolitikát képviselő Földvárit.¹⁰

Azt, hogy az októberi vihar nem sodorta el a helyéről, főleg 1954 és 1956 közötti borsodi politizálásának köszönhette, nem a KV-tagságából és megyei első titkári tisztségéből fakadó ismertségének, hiszen más megyék pártbizottságainak hasonló beosztású vezetőit elsöpörte a forradalom. Munkásságával olyan politikai-erkölcsi tőkére tett szert, amelyre a forradalom napjaiban is támaszkodhatott, tovább növelve tekintélyét.

Titka mentalitásában rejlett. Egyrészt sem érzelmileg, sem tudatilag nem szakadt el a munkásosztálytól, az egyszerű emberektől. Megértette gondjaikat, vágyaikat, megtette, amit tenni lehetett életkörülményeik javításáért. Másrészt következetesen fellépett a közélet tisztaságáért, a korrupció, a protekció, a pártalkalmazottak privilégiumai ellen, megszüntette a reprezentációt a pártbizottságon.

⁷ MOL M-KS 276. f. 53. cs. 198. ő. e.

⁸ MOL XX-5-h Földvári Rudolf és társai pere. Operatív iratok. 35. d. 1. k. 197. l.

⁹ MOL M-KS 276. f. 52. cs. 34. ő. e.

¹⁰ Politizálásáról, a miskolci írócsoporttal folytatott vitáiról, majd az összefogásról vele a forradalom előtti időkben I. A *ciklon szélcsendjében*. Sajtó alá rend., bev., jegyzetelte: Fazekas Csaba. Miskolc, 2000. (Fazekas Csaba bevezető tanulmányában a 17–44. oldalak.); Fazekas Csaba: Adatok a miskolci irodalmi reformkörök történetéhez 1956. február–október. (Dokumentumok a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Pártarchívumból.) In: *Nagy Imre és kora. Tanulmányok, forrásközlések*. II. k. Szerk.: Á. Varga László. Nagy Imre Alapítvány, 2003. 31–48. o.; Szokolczai Attila: A borsodi első titkár a miskolci forradalomban. Uo. 227–238. o.

Puritán egyéniségével összhangban példamutatást várt el beosztottaitól a családi életben. A közbotrányt okozó, részegeskedő vezetőket eltávolította állásukból. Igényes, kemény kezű főnök volt. A vezetőktől azt is elvárta, hogy példát mutassanak a munkában. Ő maga is kora reggeltől késő estig dolgozott. A pártban demokratikus munkamódszereket akart meghonosítani. Arra törekedett, hogy számolják fel a „befelé fordulást”, nyílt legyen a kádermunka, teremtsenek nyilvánosságot, folytassanak párbeszédet a lakossággal, minél több személyes kapcsolat, vélemény birtokában dolgozzák ki a helyi politikát. Mindez kamatozott az októberi–novemberi napokban.

A forradalom napjaiban és utóvédharcaiban Földvári Rudolf volt a Borsod megyei fejlemények kulcsszereplője. Mindvégig rendet, a termelőmunka folytatását, a forradalom céljainak tárgyalásos, békés úton történő valóra váltását szorgalmazta. A szocializmus demokratikus változatának megvalósítását szerette volna elérni. Mérséklőleg kívánt hatni a radikális oldalra, fellépett a konzervatív baloldali visszahúzás ellen. Ennek aztán súlyos következményei lettek az utóvédharcok idején, amikor két tűz közé kerülve jobbról is, balról is céltáblának tekintették.

Politikai pályája már azáltal is különleges volt az országban, hogy egyszerre volt a széteső kommunista párt első számú Borsod megyei vezetője és a megyei munkástanács egyik bizottságának, a megyei közállapotok szempontjából kulcsfontosságú közellátási bizottságnak a vezetője. De egészen egyedülállóvá akkor vált pályája,¹¹ amikor a Szovjetunióba hurcolása után hazatért.¹² Noha az MSZMP-ben akart dolgozni, nem hagyták. Rávetették, hogy vállalja el a megyei munkástanács elnökségét, mert a majdnem egy hónapja tartó általános sztrájk beszüntetését, a termelőmunka megindítását csakis az akkor a megyében abszolút tekintéllyel rendelkező Földváritól várhatták. Vállalva e feladatot maga is úgy látta, hogy a konszolidáció, az élet normális mederbe terelésének első számú feltétele a munka felvétele. Óriási munkabíráásával, jó szervező és agitációs, érvelő képességével sikerült ezt a feladatot megoldania.

A másik rábízott feladatról, a megyei munkástanács elsorvasztásáról eltért az álláspontja az MSZMP Borsod Megyei Ideiglenes Intéző Bizottságának véleményétől, amelynek egyébként tagja lett néhány nappal hazatérése után, és kivette részét a pártszervezésből. Úgy ítélte meg, hogy a megyei munkástanács keretein belül folytatni lehet a harcot a forradalom idején képviselt követelések túlnyomó többségeért. Nem érzékelte rögtön, hogy Kádárék tárgyalásos, kompromisszumos taktikája megváltozott november–december fordulóján, s azt a kemény, adminisztratív, erőszakos harcmódor váltja fel. Bizonyos naivitással tekintett Kádárra. November 5-én azért akart küldöttséget vezetni hozzá,

11 Találón írja le Földvári helyzetét Ripp Zoltán *Az MSZMP és a Földvári-ügy* című tanulmányában. In: *Nagy Imre és kora. Tanulmányok, forrásközlések*. II. k. 253–270. o.

12 A borsodi üzemi munkástanácsok egyöntetű követelésére az MSZMP megyei vezetői Budapesten kilíncseltek szabadon bocsátásáért, és magának Kádár Jánosnak a kérésére intézkedett Szerov, a KGB elnöke elengedéséről. (*Hiányzó lapok 1956 történetéből*. Vál., az előszót, a jegyzeteket írta: Vjacseszlav Szereda, Alekszandr Sztikalin. Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest, 1993. 162. o.)

hogy – miként Nagy Imre tette – ő is erősítse meg a borsodi követeléseket, ígéreteivel oszlassa el fenntartásaikat, s akkor a megyei munkástanács egyértelműen elismerné a kormányt. Az új megyei munkástanáccsal november 19-én olyan határozatot fogadtatott el, hogy delegációt küldenek Kádárhoz a kormány feladatkörébe tartozó borsodi követelések teljesítéséért, vagy felkérik Kádárt, látogasson Miskolcra a követelések teljesítésének megtárgyalására.¹³

A legkevésbé sem tartozott az elsorvasztás irányába tett lépésnek, hogy Földvári Rudolf a saját útját járva november végére kidolgozta a megyei munkástanács részletes programját, amelyet véleményezésre átadott az intéző bizottságnak. Grósz Károly november 28-án elküldte Kádárnak a programot, kérve, hogy fogadja a munkástanács néhány tagját és mondja el véleményét róla. Grósz hozzátette: „Mindazok, akik olvassuk ezt a programot, úgy véljük, hogyha ezzel kapcsolatban a kormány pozitív választ adna – ismerve a megye munkásainak hangulatát – egységes lenne a kormány melletti kiállás.” Kádár a kormány és a központi intéző bizottság tagjaival, még az Elnöki Tanács elnökével is elolvastatta.¹⁴ Ha Kádár elolvasta, aligha nyerték el tetszését a politikai célok, sőt ...: a rend helyreállítása után tárgyalások a szovjet csapatok kivonásáról; a szovjetek által lefoglaltak és elhurcoltak szabadon bocsátása; az események résztvevőinek mentesítése a felelősségre vonás alól, ha nem követtek el főbenjáró bűnt; országgyűlési választásokat, új kormányt; október 23. legyen nemzeti ünnep; maradjon meg a sztrájkjog; legyen többpártrendszer; a megyei munkástanács ellenőrizze a tanácsokat. Illúzió volt Földvári ama taktikája, hogy a Kádár-kormány november 4-i programját, Kádár novemberi ígéreteit beépíti a programba, hogy könnyebben védhetők legyenek a hadállások. Egy politikust emlékeztetni olyan ígéreteire, amelyeket nem kíván vagy nem tud betartani, veszélyes dolog.

December első napjaiban észelve az MSZMP politikájának keményedését, számolt a területi munkástanácsok közeli megszüntetésével, ezért a december 4-i intéző bizottsági ülésen – amelyen még mindig hangoztatta fenntartásait a Kádár-kormánnyal szemben, mert nem nyilatkozott elképzeléseiről – a közigazgatási tanácsok és a területi munkástanácsok egyesítésének első lépéseként felvetette, hogy a tanácsok nevét változtassák munkás-paraszt tanácsokra. Kukucska János megyei kormánybiztos átlátva ennek a merőben új, az országban egyedülálló kezdeményezésnek a veszélyeit a kádári hatalomra nézve, ezt ellenezte. Földvárinak az a javaslata viszont támogatásra talált a testületben, hogy a tanácsokat megyei, városi, járási, községi szinten egyaránt erősítsék meg a munkástanácsok „egészséges erőivel”. Már ez előtt az intéző bizottsági ülés előtt az volt a megállapodás a megyei pártvezetésben, hogy Földvári Rudolf legyen a megyei tanács végrehajtó bizottságának elnöke.¹⁵ Erre sor is került december

13 A Megyei Munkástanács kérni fogja: Kádár János miniszterelnök jöjjön Miskolcra a megye követeléseinek megbeszélésére. *Északmagyarország*, 1956. november 21.

14 PIL 290. f. 64. ő. e. 10. l.

15 MOL M-KS 932. f. KEB 1957.

8-án, ezen a napon megszűnt a megyei munkástanács, tehát még a területi munkástanácsokat felszámoló december 9-i kormányrendelet előtt. Földvári abban reménykedett, hogy megyei tanácselnökként átmentheti legközelebbi harcostársait, a forradalom követeléseiéből, céljaiból valamennyit továbbra is képviselni tudnak. Ez átmenetileg sikerült is, de cselekvőképességük napjai meg voltak számlálva.

Földvári Rudolf az akkori kiélezett helyzetben már – hősie erőfeszítései ellenére – veszített pozícióban volt. A centrumban állni nem volt hálás dolog. November 17. után mint megyei munkástanácselnök, mint az MSZMP megyei intéző bizottságának és az intéző bizottság elnökségének tagja a nem szocializmust akaró radikális ellenzék pergőtüzébe került. Ennek visszautasítását célozta A 10-ek nyilatkozata,¹⁶ amelyet a szovjet fogságból hazatért tíz megyei munkástanács tag írt alá. Fogalmazványát Kiss József készítette, aki december 2-án felolvasta a nyilatkozatot a borsodi rádióban, de a végleges szövegen felismerhetők Földvári Rudolf stílusjegyei is, akit az is felháborított, hogy pártja nem védte meg a méltatlan jobboldali támadásoktól.

Azokat a hazug vádaskodásokat, hogy zsidóbérenc, szovjetbérenc, a borsodiak cserbenhagyója, a rákosista–sztálinista restauráció előkészítője, arannyal megpakott autóval Nyugatra akart szökni,¹⁷ még inkább elviselte volna, mint azokat a rá nézve veszélyesebb, rosszindulatú rágalmakat, amelyek balról, az MSZMP oldaláról érték. A sajtó támadása a *Népszabadság* Akik a pecsenyéjüket sütögetnék... című glosszájával indult. Ekkor még megvédte őt az *Északmagyarország* november 21-i és 22-i száma mint becsületes kommunistát. Sőt, amikor a központi intéző bizottság november 23-i ülésén Biszku Béla a Földvárit támadó cikket elismerően emlegette, Kádár helytelenítőleg közbeszólt: „Sorra veszítitek az embereket, akik a helyükön vannak és dolgoznak.”¹⁸ A megyei vaskalaposok közül a Földvári által bírált, sértődött funkcionáriusok október 23-tól rossz szemmel néztek rá, de november végéig hallgattak a nyilvánosság előtt, jóllehet a háttérben csendesen áskálódtak ellene a párttagság körében. A nyílt támadások november–december fordulóján bontakoztak ki, a forradalom előtti politikai intézményrendszer és működés restaurációs folyamatának előrehaladásával párhuzamosan.

A december 8-i pártaktíván többen ellenforradalmi tevékenységgel, a párt, a munkásosztály elárulásával vádolták. Előfordultak olyan bekiabálások, hogy Földvári nem elvtárs, csak polgártárs. A vádakat akkor még sikeresen utasította vissza. Felvetette a bizalmi kérdést is, megkapta a bizalmat. Kiállt mellette a jelen

16 MOL M-KS 932. f. KEB 1957. 1–8.

17 A megyei intéző bizottságnak december közepén írt levelében e támadásokról így írt: „Az ellenforradalom ma már világosan látja, »rossz lóra tett«. Ez feldühítette, ezért támad, igyekszik lejáratni, elszigetelni, befeketíteni. (Ezt tette, ha nem is ilyen erővel, október 28. után is.)” (MOL M-KS 932. f. KEB 1957.)

18 *A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei*. I. k. Szerk.: Némethné Vágvi Karola, Sipos Levente. Intera Rt., 1993. 101. o.

levő Apró Antal is.¹⁹ Minthogy úgy érezte, ez az aktiválás nem tisztázta, nem zárta le megnyugtatóan ügyét, egy hét múlva hosszú levéllel fordult a megyei intéző bizottsághoz, kérve, foglaljon állást munkájáról. Rámutatott, hogy a kommunista párttagság körében nem tisztázott, miért ment dolgozni a megyei munkástanácsba október 28-tól, és miért támogatta azt az álláspontot, hogy a szovjet csapatok ne vonuljanak be Miskolcra. Az ezekkel kapcsolatos téves képzeteket korrigálni kell a pártban. Támadólag kijelentette: „Eltársaink jó része saját súlyos hibáit, féltékenységét, gyávaságát, tehetetlenségét igyekszik takargatni azzal, hogy nyakamba varrja a teljes felelősséget. Van egy jó adag szektáns nézet amögött, hogy csak rossznak ítélik meg a Megyei Munkástanács tevékenységét.” Indulatosan fejezte be: „Teljes erőmmel segítettem eddig a megyében a pártot, amíg nem konszolidálódik a helyzet, azután kérni fogom a Központi Vezetőséget [sic!], hogy vegye fontolóra Borsodból való elmenetelem. Mélységesen párt-szerűtlen jelenségnek tartom azt a közönyt, ridegséget, embertelenséget, amit a KV tanúsított eddig ügyemben.”²⁰

A december 21-i kibővített intéző bizottsági ülésen²¹ újra szóba került ügye, ezúttal mellette érveltek a hozzászólók. Egyikük megjegyezte: „csodálkozom, hogy Földvári elvtársnak hogyan van ereje ezek között a malomkövek között dolgozni.” Egy másik szerint „Földvári elvtársat a legkisebb faluban is ismerik... Ha Földvári elvtárs nem maradt volna politikai vonalon a mozgalom élén, talán ma már nem is lehetnének ennyien együtt.” Egy harmadik rámutatott, hogy egyesek összetévesztik a kritikát az intrikával. Felszólított arra, hogy szüntessék meg az intrikát Földvári ellen, amivel Prieszol József, az intéző bizottság elnöke is egyetértett.

A felszólításnak nem volt foganatja, ezért Kádárnak és az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottságának még elkeseredettebb hangú 13 oldalas levelet küldött 1957. január 22-én.²² Mint írta, „gyakran felelőtlenül rágalmazó, becsületes és önérzetem mélységesen sértő hírek terjengenek”, ezért naiv módon sürgősen állásfoglalást kért ügyében, különben „kénytelen leszek abbahagyni minden hivatalos tevékenységem és törvényes úton elégtételt keresni.” Borsodi tevékenységének ismertetése után közölte: „Nov. 17-e óta máig alá tudtam rendelni saját önérzetem és becsületesem, egyéni érdekeim a párt, a szocializmus érdekeinek és nem törődve a rólam terjesztett hírekkel, igyekeztem erőt és időt nem kímélve dolgozni. Ma azonban már idegileg sem bírom tovább ezt a rágalmazást.” Kérte a KB-t, „foglaljon állást, dolgozhatom-e vagy sem vezető beosztásban a jövőben. Én a jövőben is pártmunkát szeretnék végezni.”

Földvári Rudolfban akkor még mindig élt illúzió, nem érzékelte az őt fenyegető veszedelem nagyságát, pedig az MSZMP-ben már hozzákezdtek, hogy a megtorlások egyik látványos példáját konstruálják ügyéből. Éppen január 22-től a

19 MOL M-KS 932. f. KEB 1957.

20 MOL M-KS 932. f. KEB 1957. 1–8.

21 MOL M-KS 932. f. KEB 1957.

22 MOL M-KS 932. f. KEB 1957. 1–8.

pártközpont szervezési osztályának öttagú brigádja vizsgálta ügyét az osztályon dolgozó Gábris Mihály vezetésével, aki 1956. december 8-ig belügyminiszter-helyettes volt. Január 26-án kibővített intéző bizottsági ülésen tárgyalták meg a brigád jelentését.²³ A brigád tagjai, valamint közvetlen megyebizottsági és intéző bizottsági munkatársai a legvadabb, becsületbe gázoló ösztöztet zúdítottak rá. Röpködtek az olyan hazug jelzők és állítások, hogy népszerűséghajhász, személyi kultuszt épített ki maga köré, elszakadt a párttól, elvtelen kompromisszumokat kötött, karrierista, kétkulacsos, politikai kaméleon. Még azt is felrőtták, hogy túl sok emberrel tegeződik október 23. óta. Kukucska János kiemelte, hogy „az országban egyetlen megyei titkár sem tette azt, amit te tettél... Egyik sem tette, hogy a munkástanácsnak falazzanak.” Varga András, a Minisztertanács Titkársága Tanácsszervek Osztályának vezetője, a brigád tagja, főleg azt nehezményezte, hogy „az országban sehol sem kezdtek hozzá az új államigazgatási rendszer kidolgozásához, csak Borsodban.”

Mondták mindezt annak az embernek, akinek addig terjedt az ambíciója, hogy mindent megtegyen a közjóért és a legnehezebb feladatokat is vállalja. Földvári visszautasította a hamis vádakot és kérte az intéző bizottságot, hogy mentse fel minden munka alól. Prieszol erre azt javasolta, menjen két hét szabadságra. A jelentés azt indítványozta, hogy „sürgősen el kell hozni Borsod megyéből és az általa elkövetett hibáknak megfelelően más munkakörbe kell tenni.” Kádár a központi intéző bizottság 1957. február 5-i ülésén kijelentette, hogy nem tudják teljesíteni Földvári ama kérését, hogy továbbra is pártvonalon dolgozzon.²⁴ A brigád jelentése a központi intéző bizottság február 19-i ülése elé került, és ott úgy döntöttek, hogy az ügyet a fegyelmi kérdésekkel foglalkozó Központi Ellenőrző Bizottság vizsgálja meg, s országgyűlési képviselői megbízásából vissza kell hívatni.²⁵

Most már nem volt megállás. Földvári Rudolf, a renitens vezető káder ügyéből példát kellett statuálni, hogy tudják a funkcionáriusok, mihez tartsák magukat. Március 13-án a KEB kizárta az MSZMP-ből. Az 1957. január 31-i említett brigádjelentés még csak ilyen formában utalt a folytatásra: „Földvári elvtárs tevékenységében még nem tisztázott kérdésekben szükséges esetleg további kivizsgálást tartani”. A KEB elé került, Molnár Lajos által készített, kizárást javasló március 9-i előterjesztés már indítványozta a vizsgálat „eszkálációját”. Minthogy a KEB vizsgálata nem tudta eldönteni, hogy Földvárinak „milyen titkos kapcsolata, szándékai voltak az ellenforradalom tényleges képviselőivel”, kezdődjön belügyi nyomozás. Az előterjesztő aláhúzta: „Földvári ellen nyílt nyomozást folytatni csak akkor lehetséges, ha a Belügyminisztérium megfelelő adatokat tár fel és a letartóztatáshoz engedélyt a belügyminisztertől kér.” A politikai felelősségre vonást tehát kövesse a jogi, bünygyi felelősségre vonás.

²³ MOL M-KS 932. f. KEB 1957.

²⁴ *A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei*. II. k. Szerk.: Némethné Vágyi Karola, Urbán Károly. Intera Rt., 1993. 96. o.

²⁵ Uo. 141. o.

S a gépezet beindult. A veszéllyel tisztában levő, de az emigrálást erkölcsi okokból elvető, tiszta lelkiismeretében, igazában bízó Földvári Rudolfot 1957. május 22-én este 11 órakor Budapesten letartóztatták, és Miskolcra szállították. A nyomozás május 24-től július 5-ig tartott, majd 1958. február 5-én az ügyész pótnyomozást rendelt el. A gyanúsított karakán magatartására jellemző tiltakozása ez ellen: a „Borsod megyei ügyészégi határozatot nem fogadom el és tiltakozom eddigi előzetes letartóztatásom okának, idejének és módjának törvényellenessége, valamint az ügyemben eddig folytatott nyomozások törvénytelen volta, továbbá további előzetes letartóztatásom ellen. Magam nem érzem bűnösnek, mert bűnt nem követtem el, amíg szabadlábon voltam, az ellenem folytatott nyomozást nem akadályoztam – sőt segítettem –, szökési szándékom nem volt és nincs, ezért kérem szabadlábra helyezésemet.”²⁶ A pótnyomozás ettől függetlenül természetesen lezajlott február 11-től május 16-ig. Július 9. és 18. között a koholt vádak alapján lebonyolították a koncepciók pert. Földvári Rudolf nem ismerte el bűnösségét. A bíróság – a megtorlások forgatókönyvében előírtaknak megfelelően – „a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedésben kezdeményezéssel és vezetéssel elkövetett bűntettben” bűnösnek mondta ki és életfogytig tartó börtönre ítélte.

A per Nagy Imre és társai pere után néhány héttel zajlott le. Minden hasonlat sántít, de – mutatis mutandis – lehet bizonyos párhuzamot vonni Nagy Imrének és Földvári Rudolfnak a forradalomtól a perig tartó életszakasza között, bármennyire is hízelgő ez utóbbira nézve. Nem teljesen véletlen, hogy az 1957. januári pártvizsgálat alatt, a január 26-i intéző bizottsági ülésen „Borsod megyei Nagy Imrének” mondták Földvárit, s még az MSZMP Borsod Megyei Bizottságának 1957. július 10-i irányelvei is visszatérnek erre: „Nemcsak a megyei Intézőbizottságon belül kellett volna kijelenteni január végén, hanem a párttagság széles rétegei felé is, hogy Borsod megye kis Nagy Imréjének tartjuk.”²⁷ A nyilatkozat ezt vádnak szánta, valójában a legnagyobb elismerés volt. Mindketten az 1953-as új szakasz politikai platformján álltak 1956-ban is. A demokratizmus megteremtése, a tömegbázis kiszélesítése, az emberekkel való párbeszéd, az életkörülmények javítása lebegett a szemük előtt. Reformokra gondoltak, nem forradalomra, de reformpolitikusi mivoltukra rácsafolva képesek voltak megérteni és képviselni a forradalmi követeléseket, felvették a forradalom motorjának „fordulatszámát”. A forradalom alatt és talán még inkább utána Nagy Imre neve országosan, Földvári Rudolfé helyileg szimbolikus jelentést kapott, a forradalom jelképévé vált. A november 4-i fordulatot követő kegyetlen megtorlást mindketten megúszhatták volna, ha egyikük lemond és elismeri, a másikuk teljes mértékben elismeri a Kádár-kormányt és kritikátlanul a szolgálatába áll. A vizsgálati fogságban és a perben tanúsított magatartásukban szintén voltak hasonlóságok.

26 MOL XX-5-h Földvári Rudolf és társai pere. Vizsgálati iratok. 38. d. 1. k.

27 Idézi Ripp Zoltán: I. m. 253. o.

Földvári Rudolfot életpályájának rögzítésében nem egyszerűen az vezérelte, hogy közéleti szerepét elhelyezze a nemzeti történelemben, és hogy megörökítse az 1956-os forradalom és szabadságharc Borsod megyei emlékét. Erős motívum volt azoknak a valótlanságoknak, rágalmaknak a cáfolata, amelyek nevéhez tapadtak és nem hagyták nyugton évtizedeken át, ráadásul a rendszerváltás szabadabb légkörében megjelenő egyes sajtótermékekben és könyvekben újabb tápot kaptak.

Emlékezései egységes életszemléletet, életfelfogást, a munkában, a közéletben, a magánéletben mindvégig következetesen betartott erkölcsi követelményeket tükröznek. Olyan egyenes személyiséget, aki átlátható, mint a kristálytiszt víz. Ennek a puritán személyiségnek a feltárulkozása, gondolatvilágának, küzdelmeinek bemutatása azt a személyességet kölcsönzi az életútinterjúnak, amely egészében hitelessé teszi emlékezéseit. A pszichológus szerint²⁸ éppen a személyesség, az objektivitás rovására érvényesülő szubjektivitás e műfaj legfőbb bécse és érdekessége. A hiteles önéletírás mindig a helyes és egységes személyiség kifejeződése, amelyben az önigazolás, a tanúságtétel, a hitvallás és egyéb szándékok keveredhetnek.²⁹ Az ilyen mű személyes kordokumentum és szubjektív tükre a kornak, amelyet az emlékező végigélt. A teljességre törekvés lehetetlen és értelmetlen vállalkozás lenne, hiszen az ember nem emlékszik mindenre, és amire emlékszik, abból sem érdemes minden a megörökítésre. Földvári Rudolf is szelekciót végzett, azokat az emlékeket rögzítette, amelyeket racionális vagy érzelmi okból fontosnak ítélt, elveit, igazát bizonyítónak tartott. A szubjektív válogatás kizárja a teljes objektivitást és tárgyilagosságot (e követelmény nem ritkán a történészek számára is túl magasra emelt mérce), de ezt senki nem is várja el, aki e műfaj írásait olvassa. Nyilvánvaló, hogy saját mozgatórugóit, tevékenységét jobban ismeri az emlékező, mint bárki másét, s akaratlanul is eltúlozhatja, hiszen (kor)társai indítékairól, cselekvéseiről korlátozottabbak ismeretei. A részletekbe, az adatokba becsúszhatnak pontatlanságok a memória korlátai miatt. Beleértve azt is, hogy a kellemetlen, kedvezőtlen élmények – nem a megrázókra gondolok – hamarabb kihullhatnak az emlékezetből, hiszen az ember nem szívesen idézi fel őket ismétlődően.

A memória korlátaiba, apró tévedésekbe számos esetben beleütköztünk az életútinterjú sajtó alá rendezése közben (küldöttségek összetétele, időpontok stb.). Ezek egy részét pontosítottuk levéltári források, a történeti szakirodalom alapján, Földvári Rudolf-fal egyeztetve. Például az 1956. október 27-i, 28-i miskolci események összecsúsztak emlékezetében, ezeket szétválasztottuk. Más esetekben bele kellett nyugodni például az olyan meglepő állításba, hogy Rákosiék moszkvai látogatásairól nemigen tudott, pedig ilyen látogatás történt 1953 decemberében, 1954 májusában, amikor ő PB-tag volt, s a PB-tagok előtt ezt nem titkolták

28 Pataki Ferenc: Az önéletrajz pszichológiája. *Pszichológia*, 2007. 1. sz. 52. o.

29 Uo. 38. o. „Az önigazolás tudatos vagy tudattalan készítése így vagy úgy minden önéletírást átszínez.” (39. o.)

el. Általában is meglepő, hogy PB-tagsága ellenére nem érezte magát elég tájékozottnak. Az 1953. júniusi moszkvai „konzultáció” magyar küldöttségének összetételével kapcsolatban makacsul tagadja, hogy Hegedüs András is a delegáció tagja volt, holott Szalai Béla feljegyzéseiben még a felszólalását is rögzítette. Megemlíti ezt aényt memoárjában Hegedüs is, Rákosi is, márpedig nem ismerhették egymás visszaemlékezéseit. A Sztálin temetésén részt vett küldöttségből csak Rákosi és Házi Árpádra emlékszik, pedig Dobi István is velük utazott. Lehet, hogy Dobi másutt szállt meg, illetve a róla alkotott véleménye tükröződött abban, hogy elfelejtkezett róla. Moszkvában csatlakozott a delegációhoz az éppen ott tárgyaló Szobek András külkereskedelmi miniszter és Szkladán Ágoston nagykövet. De az ilyesmi eltörpül a mellett a rengeteg információ, adat, tény, értékelés, miniportré mellett, amelyet előbányászott emlékezetéből.

Földvári Rudolf közéleti tevékenységének harmadik időszaka az 1989–1990-es rendszerváltáshoz kapcsolódott. A rendszerváltás csalódást okozott neki, az ígért szociális piacgazdálkodás helyett szerinte vadkapitalizmus következett be óriási munkanélküliséggel, létbizonytalansággal, a nemzeti vagyon „elprivatizálásával”. Csalódott a pártokban is. Úgy látta, hogy 1956-ot csak saját céljaik érdekében dicsőítik, de hiteles, igazi értékeit nem hasznosítják, résztvevőit, vezetőit „kimazsolázzák” maguknak (mindegyiknek legyen meg a maga 56-osa), a pártok érdekkörükbe igyekeztek vonni 56-os szervezeteket, s ezzel szembeállították őket egymással. Az 1990 őszén Miskolcon egykori harcostársaival megalakított 1956-os Munkástanács-tagok Baráti Társasága, amelyet azért hoztak létre, hogy ajánlásaival támogassa a miskolci és a megyei önkormányzatot, hasztalanul tett javaslatokat, nem lett fogadatja.

E tapasztalatok alapján arra az elhatározásra jutott, hogy pártpolitikai tevékenység nélkül folytatja életét. 1956 hiteles történetének és Nagy Imre munkásságának megismerésére és megismertetésére fordítja energiáit. Néhány évig tartott az elmélyült tanulmányozás. A felkészülés alapján aztán a forradalom fáradhatatlan propagátora, népszerűsítője lett másfél évtizeden keresztül. 42 jelentősebb előadást tartott, 19 interjút adott, közöttük külföldi lapoknak, televízióknak is, 39 írása jelent meg.

E munkásságát az 1956-os Munkástanács-tagok Baráti Társaságában kezdte, 1991-ben a Történelmi Igazságtétel Bizottsága Katonai Tagozatában folytatta, s amikor a TIB már eredeti szellemiségétől eltérő tevékenységet fejtett ki, más volt TIB-tagokkal együtt 1993 elején ő is belépett a Nagy Imre Társaságba. Itt megtalálta a helyét. Az ügyvivői testület tagjaként, alelnökként rendkívül aktív szervezőmunkát végzett. Azért, hogy a Nagy Imre Társaság tevékenységének hatása ne csak Budapesten érvényesüljön, megszervezte országos hálózatát, a megyei csoportokat. Jelentős szerepe volt a Nagy Imre emlékhelyek kialakításában ország-szerte. Érdemei elévülhetetlenek. Emellett más 1956-hoz kapcsolódó civil szervezetekben is közreműködött, például a Szigethy Attila Társaság elnökségi tagja volt a 90-es években. Idevágó munkásságát tucatnyi kitüntetéssel ismerték el.

Jóllehet 1957-ben optimistán azt remélte, hogy „egyszer úgyis fény derül az igazságra, és nem nekem kell a saját igazságomat hirdetnem, hanem azt majd kimondják az arra illetékesek”, ez a várapozása illúziónak bizonyult. Mégiscsak saját maga tette ezt meg életútinterjújában, s reméljük, hogy közreadását jó húsz év múltán szellemi kárpótlásként éli meg.

S végül az első mondatban feltett negyedik kérdésre a felelet nagyon tömören: mindenkinek ajánljuk e kötet elolvasását, aki érdeklődik nemzeti hagyományaink, a súlyos ötvenes évek, az 1956. októberi forradalom és szabadságharc története iránt, s aki kész megismerni egy igaz ember küzdelmeit, megpróbáltatásait és példamutató erkölcsi tartását.

Sipos Levente

Család, gyermekkor, 1921–1935

– *Kérem, mutassa be a családját! Szüleit, rokonait és azt a környezetet, ahol nevelkedett.*

– 1921. május 20-án születtem Kispesten. A környéken elsősorban munkások éltek, sokan a Hofherr-gyárban¹ vagy a vasútnál dolgoztak. Ott lakott még két nagybátyám és nagynéném elég sok gyermekkel. Rokonaim közül a férfiak mind munkások voltak – asztalos, faszobrász, ács, esztergályos, kőműves, vasutas, kocsifényező –, kivéve az egyik nagybátyámat, aki fakereskedő lett. A nők túlnyomó többsége háztartásbeli volt, néhányan munkásnők. Az I. világháború alatt édesanyám is gépmunkásnőként dolgozott vagy két évig. Nagybátyáim az I. világháború veteránjai voltak, szinte kivétel nélkül szakszervezeti tagok, többen a Szociáldemokrata Párt tagjai. Az egyikük, Frank József öröskatona volt Szovjet-Oroszországban, a másikat, Frank Ferencet pedig 1919-ben a kispesti direktórium tagjává választották. Emiatt két és fél évet ült a Kozma utcai gyűjtőfogházban.

Édesanyámnak hat, édesapámnak nyolc testvére volt, a házasságaikból huszonhét unokatestvérem született. A lányok textilmunkások, a fiúk szerszámkészítők, esztergályosok, műszerészek lettek, az egyik gumivulkanizáló, egy másik, a fakereskedő fia pedig kordés kocsis. Az egyik unokatestvérem Bécsben él, négy Amerikában, közülük három odakinn született.

Édesapám, Frank Rudolf 1884. augusztus 10-én született Kispesten. Édesapja klagenfurti születésű kocsifényező szakmunkás volt, a MÁVAG-ban dolgozott, és még az I. világháború előtt meghalt. Az apai nagymamám a Felvidékről került Budapestre cselédlánynak. Őt személyesen is ismertem, a harmincas évek közepén halt meg. Tizenegytagú családjában ő, a vékony, alacsony termetű asszony volt a parancsnok. Édesapám, nagybátyáim és nagynéném elbeszélése szerint előbb csattant rajtuk a sodrófa, a piszkafa, vagy az anyjuk kezében lévő bármilyen, mint ahogy elhangzottak a figyelmeztető szavak, a szidalmak. Édesapám asztalosnak és faszobrásznak tanult. Segéd korában vándorutat tett Ausztriában és Németországban.

¹ Hofherr Mátyás és Schrantz János 1881-ben mezőgazdasági gépjavító műhelyt állított fel Pesten, majd 1900-ban gyárat építettek Kispesten. 1908-ban részvénytársasággá alakultak, majd 1912-ben egyesültek a Clayton-Shuttleworth Gépgyári Művek Rt.-vel. Az 1948-as államosítás után Hofherr-Schrantz Traktorgyár, majd 1951-től Vörös Csillag Traktorgyár néven működött. 1973-ban beolvastották a Magyar Vagon- és Gépgyárba.

– *Akkor természetes volt a külföldi szakmai vándorút?*

– Szinte kötelező volt minden szakmát tanulónak és segédként felszabadult szakmunkásnak. Kár, hogy ma nincs ilyen. Nyelveket is tanultak. Édesapám és a nagynénéim, nagybátyáim az édesapajuktól tanulták meg a német nyelvet, mert ő csak németül beszélt velük. Ausztriában, Németországban vándortanyák voltak, szobák, szobasorok, ahol krajcárokért kaptak szállást, meleg ételt. Sok olyan dolgot ismertek meg, amit itthon nem, és mire visszajöttek, a szakmájuk mesterei lettek.

Édesapám készítette a bútoreinkat. Tőle tanultam meg bánni a fűrészszel, a gyaluval, a fareszelővel és a smirglivel, megismertette velem a szakma sok-sok mesterfogását. Engem ez nagyon érdekelt. Láttam, hogy az édesapám kezébe vesz egy-egy nyers fadarabot, azt lehántolja, utána farag belőle egy szobrot, egy-egy gyönyörű szék- vagy asztallábat, szekrényajtó-díszítést vagy bármit, amit megrendeltek tőle. Nézttem, hogy rajzolja ki a mintákat, hogy faragja ki a szobrokat, bútordíszeket. Vonzó, csábító, izgalmas volt, hogy az egyszerű nyersanyagból gyönyörű faragott tárgyakat lehet létrehozni. Elkezdtem vele együtt dolgozni. Először csak kis sámlikat készítettem, később már egész komoly tárgyakat. Ha eladott közülük valamit, kaptam tőle tíz fillért, ötven fillért, hogy vegyek magamnak ezt-azt, hiszen megdolgoztam érte. Később az elkészült faragások smirglizése, simára csiszolása jutott nekem. Átkos munka volt, az ujjam vérzett az érdes csiszolópapírtól. Édesapám, ha csak tehetett, faszobrászkodott, azt szerette igazán, nemcsak a kenyérkereső foglalkozása volt, hanem a hobbija is. A legtöbbet asztalosmestereknek, kárpitosmestereknek dolgozott, bútordíszeket faragott. Szívét, lelkét beleadta a munkájába, az volt a hitvallása, hogy nem elég elkészíteni valamit, annak szépnek, jónak és tartósnak kell lenni. A kétkezi munka ilyen felfogásában nevelkedtem és formálódtam, már kisgyerekkorom óta.

Nehéz, súlyos megpróbáltatásokkal teli élete volt édesapámnak. Helyt kellett állnia az I. világháborút követő években, a húszas évek végi, a harmincas évek eleji munkanélküliség idején. Ezért keresett magának munkát és családjának megélhetést 1925–27-ben Törökországban, ezért járt a kispesti Cséry-telepre kocszot guberálni, ezért nyitott önálló asztalosműhelyt Vasadon 1928–29-ben, és ezért dolgozott szinte éjt nappallá téve, vasárnaponként is. Napközben kispárosoknál végzett asztalosmunkát, esténként, éjszakánként odahaza a konyhában, petróleumlámpa mellett faragott másoknak is. A harmincas években, amikor a mindennapi betevő falatunk is sokszor bizonytalan volt, magunkhoz vette az egyik árván maradt unokahúgomat, mondván: amin eddig hárman osztottunk, ezután négyen is tudunk.

– *Testvérei voltak?*

– Volt egy nővérem, 1945 után édesapám az ő családjával élt. Akkor már nem járt dolgozni, csak a családjának, a rokonainak készített bútorekat. Nevelte az unokáit, ezzel kissé tehermentesítette a nővéremet és a férjét. Mivel nyugdíj nem járt neki, magam is támogattam őt anyagilag. 1967-ben halt meg 83 éves korában.

– *Hogyhogy nem járt neki nyugdíj?*

– Kifizették neki az elvégzett munkát, de hivatalosan sehol sem jelentették be az OTI-ba. Sokat berzenkedett emiatt.

Édesapám legidősebb testvére, Frank Ferenc a telefongyár kitűnő vasesztergályosa, régi szociáldemokrata párttag és szakszervezeti tag volt. Mint már említettem, 1919-ben a kispesti direktórium tagjává választották, ezért bebörtönözték, két és fél év után szabadult. Ezután visszakérült a telefongyárba, és nyugdíjazásáig ott dolgozott mint vasesztergályos. 1945-ben a kommunista párt tagja lett. A feleségével együtt meleg szeretettel támogattak bennünket, amikor hazajöttünk Törökországból, hiszen akkor nem volt lakásunk. Hónapokig náluk laktunk, a szoba-konyhás lakásukban, valóra váltva azt a közmondást, hogy sok jó ember, két család, kis helyen is elfér. Később is sokszor látogattuk meg őket. Náluk hallgathattam rádiót, mert akkor a rokonságban csak nekik volt. Ott olvashattam a *Népszavát* és a *Pesti Hírlap* vasárnapi számait. Édesapámmal együtt meséltek nekünk gyermekkoruk, fiatalságuk élményeiről. Ezekből az elbeszélésekből többet tudtam meg a monarchiás boldog békeidőkről, az I. világháborúról, 1919-ről, a húszas évekről, a munkások életéről, mint a történelemkönyvekből. Annyira élvezetesen, lebilincselően és humorosan tudták előadni az ifjúkori élményeiket, hogy ítéletnapig el tudtuk volna hallgatni őket. Már érettebb fejjel azt a következtetést vontam le, hogy rosszabb körülmények között éltek, mint mi, de boldogabbak voltak. Egymásnak éltek, együtt voltak jóban-rosszban, segítették, támogatták egymást.

Ferenc nagybátyám nemigen beszélt a politikai tevékenységéről. Jóformán semmit sem hallottunk tőle – inkább a többi rokon említette néha-néha, hogy börtönben volt a 19-es direktóriumi tagsága miatt. Később, 1945 után érdeklődtem, hogy mi volt az oka visszafogottságának. Ő egyet említett, a másikra az elmondottakból következtettem. Azt mondta, hogy neki nagyon megfontoltnak, óvatosnak kellett lennie, különösen a gyerekek előtt. Nagyon jól tudta, ha nekünk, a gyerekeknek beszél a politikai tevékenységéről, azt bárhol elfecsegetjük, és abból nekünk meg a család többi tagjának is baja eshet. A másik ok, ami miatt nem beszélt, a munkásemberek szerénysége. Se tőle, se édesapámtól, se a rokonságban, de még a gyárban sem hallottam, hogy egy munkás a maga jócselekedeteivel dicsekedett volna. Akkor a munkáserkölcös olyan volt, hogy jól tenni kötelességből kell, ezért senki ne várjon elismerést, dicsérő szavakat, legfeljebb egy-egy nyugtázó szót.

– *A II. világháború után mivel foglalkozott a nagybátyja? Bekapcsolódott a politikába?*

– A lakóterületi pártszervezet vezetőségi tagjaként tevékenykedett, ameddig erővel és egészséggel bírta. A gyárban az üzemi pártszervezet és a szakszervezet aktív vezetőségi tagja volt. Nem léptették elő komolyabb funkcióba, nem is kellett, örült, hogy a fiatalokkal foglalkozhat, a szakmára, az esztergálásra tanította őket. Amit a múltjáról elmondott, az politikai tanfolyamnak is kitűnő volt, mert

a saját életéből, a tapasztalataiból vette a mondanivalóját. Soha nem túlzott, soha nem mondott valótlan. A gyerekek, a fiatalok, de az idősebbek is érezték, hogy amit Feri bácsi mond, arra érdemes odafigyelni.

A másik nagybátyám, Frank József is vasesztergályosnak tanult. Az I. világháborúban a huszárokhoz vonultatták be, nagyon csinosan mutat a fényképeken. Azután, azt hiszem 1915 végén, orosz fogságba került, ott jól megtanult oroszul. Jelentkezett a Vörös Hadseregbe, és a Vorosilov szervezte lovas hadseregben harcolt. Csak jóval a háború után jöhetett haza. Utána nagyon meg kellett húznia magát, ezért szabadúszóként élt hosszú ideig. Volt varrógépipőnök, nyúltenyésztő, csirketenyésztő és még sok minden más. Ők is Kispesten laktak, a Wekerle-telepen. A felesége, Aranka néni nagyon aranyos asszony volt. A nővéremmel gyakran meglátogattuk őket, sok időt töltöttünk együtt, szerettük egymást. Amikor az édesanyám 1930 januárjában meghalt, ők vettek magukhoz minket több hétre. 1945-től József nagybátyám is tagja volt a kommunista pártnak és a szakszervezetnek, egészen haláláig. 1945-ben a kispesti Hofherrgyárban az orosz katonai parancsnok tolmácsa lett, majd nyugdíjazásáig egy szakmunkásképző intézet szakoktatójaként dolgozott.

A lakásuk mellett volt Kotymán István cipésműhelye. Csak 1945 után tudtam meg, hogy ez a műhely volt a kispesti illegális párttagok egyik találkozóhelye. Itt kezdődött a nagybátyám és az egész családunk barátsága Kotymán Istvánnal. 1945 után is hatott ránk Kotymán István tanítása, ténykedése. Amikor temetésre került a sor, a szüleinkére, nagybátyáiméra, nagynénémére, ő búcsúztatta, méltatta őket.

Édesanyám 1897. március 13-án született Pesterzsébeten – ma Budapest XX. kerülete. Leánykori neve Molnár Margit. Az elemi iskola 6 osztályát kitűnő minősítéssel végezte el a kispesti Petőfi utcai iskolában – később én is odajártam –, majd az úgynevezett ismétlő iskola két évfolyamát is. Az iskola tanítóképzőbe szeretne volna küldeni, de ehhez az édesapja nem tudta biztosítani az anyagi feltételeket a nagy család mellett. Édesanyám barnahajú, barnaszemű, karcsú, nemes arcvonású, szép asszony volt, halk beszédű, türelmes, megértő, a gyermekeiért mindenre képes. Rajongásig szerettem, lestem minden kérését, kívánságát. Szívesen teljesítettem azokat, csak hogy örömet szerezzek neki.

Elmondok néhány jellemző történetet az életünkől, kettőnk kapcsolatáról. Amikor Törökországból utaztunk haza, Aradon megállt a vonatunk, és a román vasutasok azt mondták, órákig fogunk ott tartózkodni. Nagyon hideg idő volt. Édesanyám, a nővérem és én bementünk a pályaudvari étterembe valami meleg enni és inni. A vonatunk közben kirobogott az állomásról, és csak a határon állt meg. Édesapám a csomagokkal a vonaton maradt, mi pedig a pénzzel és az útlevelekkel Aradon. Kétségbeestünk, a nővérem és én sírtunk, édesanyám megpróbált valamilyen közlekedési eszközt szerezni, hogy utolérhessük édesapámat. Egy magyar taxis vállalta, hogy elvisz a határig. Havas esőben, erős szélviharban száguldott velünk a nyitott vászontetős autó. Nagyon fáztunk, vacogtunk,

mert a kabátjaink a vonaton maradtak, és ekkor édesanyám levetette a pulóverét, betakart bennünket, ő viszont úgy átfázott, hogy a tüdejének mindkét szárnya megbetegedett. Tüdőbajos lett, ami 33 éves korában sírba vitte őt. Nagyon jól tudta, hogy gyenge a tüdeje, mégis minket védett, minket takargatott. Már ágyban fekvő beteg volt, amikor egyszer azt mondta, milyen jó lenne sztrapacskát vacsorázni, de ő nem tud felkelni, hogy megfőzze. Rögtön mondtam, hogy én megfőzöm, csak mondja el sorjában, hogyan kell csinálni. Hosszasan szabadkozott, én kérleltem, végül elkezdtünk együtt főzni. Ő az ágyban fekvéskor mondta, hogy hány krumplit tisztítsak, milyen edénybe reszeljem, mennyi liszttel, sóval keverjem tésztává, milyen edényben forraljak vizet, hogyan szaggassam bele a nokedliket, meddig forraljam és így tovább. Véresre reszeltem néhány ujjam, leforráztam magam, mert a nokedlik akkorákat cuppantak a forró vízben, hogy a víz csak úgy fröcskölt szanaszét. Akkor még a főzésben ügyetlen nyolcéves gyerek voltam, de így is elkészült a vacsora. A végén egymás nyakába borultunk, sírva ünnepeltük szakácsá avanszálásomat. Élete utolsó évében gyakran kellett a Szent István Kórházba mennie kezelésre. Ilyenkor József nagybátyám kísérte el őt. Én velük mentem a villamosmegállóig, majd addig ültem ott egy villanyoszlop betonalapzatán, amíg vissza nem értek. 1930 januárjában meghalt. Édesapám tolmácsolta az utolsó szavait: vigyázz a gyerekekre!

Édesanyám apja, Molnár János Dombón, Erdélyben, Kisküküllő vármegyében született, állami alkalmazott volt, vasutas. Én nem ismertem őt, születésem előtt meghalt. Édesanyám édesanyja, Sándori Paulina Abaúj-Torna vármegyében, Lucskán született. Őt sem ismertem, mert 1921-ben vagy 1922-ben két fiával kivándorolt Amerikába.

A nővérem, Margit – férjezett neve Horváth Istvánné – 1919. november 14-én született Kispesten, a Petőfi utcai lakásunkban. Életünk szorosan összefonódott. Elsősorban korai félárvaságunk miatt kerültünk igen szoros kapcsolatba. E korból fakadt az a tapasztalatunk, hogy ketten együtt, egymást segítve könnyebb, mint külön-külön, és ettől a vezérelvtől sohasem tértünk el. Gyermekkorunk édesanyánk haláláig volt felhőtlen és boldog.

Az akkori időben szokványos szoba-konyhas munkáslakásban éltünk. Még négy másik család lakott abban a földszintes házban. Az udvaron volt egy kerek kút és a közös vécé, amelyet közösen kellett tisztán tartani. A környék gödrökkel, bokrokkal teli grundjain töltöttük az időt. Játsszótársaink a szomszédunkban lakó unokatestvéreink voltak. Az eleinte öt-hat fős csapatunk évről évre nőtt, ahogy cseperedtek az újonnan születettek. A szomszéd gyerekek közül csak néhány csatlakozott hozzánk focizni, labdázni, fogócskázni, árkot ugrani, várat védeni, komámasszony, hol az ollót vagy adj, király, katonát! játszani, télen pedig szánkázni, csúszkálni, hógolyózni, hóembert építeni. Haza csak aludni és ebédelni jártunk, de azt is csupán akkor, ha nem a nagynénéink vendégeltek meg bennünket. Rossz időben a nagybátyáink képes történelemkönyveit lapozgattuk, vagy a padlásra jártunk játékokat, képeskönyveket, kincseket

kutatni. Sokan voltunk, jól éreztük magunkat, másrészt nagyon sok érdekes dolgot találtunk. A padláson megtaláltuk például *Tolnai Világlapj*ának az I. világháborúról készített négy vastag képeskönyvét. Átböngésztük, főleg a képeket nézve, utána pedig rohanás a nagynénikhez, nagybácsikhoz, hogy meséljenek róla, magyarázzák el, hogy mi van a képeken. Ez volt számunkra az élő történelem. Sok mindent találtunk az 1848–49-es szabadságharcról: képeket, könyveket, leveleket, amelyeket a nagycsalád régi tagjai hordtak össze. Ezek voltak azok a kincsek, amelyek után kutattunk, és ha találtunk valamit, boldogok voltunk, hogy megint hallottunk érdekes történeteket vele kapcsolatban. Rám a történelmi emlékek nagyon nagy hatással voltak. Attól kezdve bújtam a történelemkönyveket, a történelmi regényeket.

– *A szülei mivel jutalmazták, mivel büntették?*

– Édesapám volt nálunk a fenytőfelelős, de nem voltunk nagyon rossz gyerekek. Fára másztunk, elszakadt a nadrágunk, elszakadt a harisnyánk, fociztunk, belerúgtunk egy kőbe, lejött a cipő talpa, ezért bizony egy-két nyakleves, elnás-pángolás kijárt, de nagyon ritkán fordult elő. Édesanyám egyetlenegyszer ütött pofon. Ez Vasadon történt, a nagynénéméknél. Mondott valamit a nagynéném, mire én indulatosan azt válaszoltam, hogy Józsa néni, ez nem így volt. Erre kaptam egy pofont. Nem is pofon volt, egy legyintés. Utána órák hosszat együtt sírtunk édesanyámmal. Úgyhogy fenytetésben nem nagyon részesültünk. Édesanyám halála után egyedül voltunk a nővéremmel, és amikor édesapám hazajött, mi sokszor már aludtunk. Ideje se volt arra, hogy foglalkozzon velünk, nemhogy a csínytevéseinket számon tartsa. Jól tanultunk, az iskolából panaszt nem hallott rólunk. Tiszteltük, becsültük a rokonainkat, a környezetünkben élő felnőtteket. Lehetőséget sem adtunk arra, hogy fenytítsen, nem követtünk el olyan dolgokat. 1945 után nem egyszer, nem kétszer mondta: Azon csodálkozom, hogy az utca nem nevelt benneteket tolvajokká, csirkefogókká. Nem voltam idehaza, ti jöttetek-mentetek, azt tehettétek, amit akartatok, rosszat is, mégse tettétek. Legyetek rá büszkéek!

– *Hogyan került az édesapja Törökországba dolgozni?*

– 1925-ben szakmai berkekben híre ment, az újságokban is megjelentek a hirdetések, hogy egy német cég magyar szakmunkásokat – kőműveseket, ácsokat, asztalosokat, faszobrászokat – keres törökországi munkára. Abban az évben kezdték el építeni az új Ankarát, Törökország új fővárosát. Kemál pasa, a miniszterelnök külföldi cégekkel építtette fel a palotáját, a nyaralóját, a miniszterelnökséget, de építtetett középületeket, később modern városnegyedeket is. Amikor mi ott laktunk, Ankara faviskókból állt, tele poloskával, tetűvel, skorpióval, patkánnyal, macskával, kutyaival. Akkor indult az újjáépítés. A német cégek Magyarországon is toboroztak munkaerőt. Tudták, hogy jók a szakmunkások, és talán kevesebbet is kell nekik fizetni, mint a németországiaknak. Így állt össze itthon egy elég nagy létszámú csapat. Kiszpestről négyen-öten mentek. Az ácsok és kőművesek többségében bátaszéki svábok voltak, valószínű, hogy a

németek velük könnyebben találtak kapcsolatot. A körülbelül száz magyar – a szakmunkások a családjukkal – egy időben utazott Törökországba. Ott a német cég alkalmazottaiként azt a munkát végezték, amit éppen rájuk testáltak.

– *Maguk is velük utaztak?*

– Nem, mi jó fél évvel édesapám után mentünk ki, 1926 januárjában vagy februárjában, miután szerzett lakást. Emlékszem rá, csikorgott a hó a talpunk alatt, amikor Kispestről az állomásra mentünk. El kellett búcsúznunk a gyerekcsapattól, a nagynénéinktől a nagybátyáinktól, az unokatestvéreinktől, és bizony sírva búcsúztunk. A játszóterektől és a szülői háztól is, ahova azután sajnos nem térhettünk vissza.

Közel két esztendőt töltöttünk Ankarában. Édesapám mint faszobrász két érdekes és fontos épület munkálataiban vett részt. Az egyik Kemál pasa villája, a másik az ankarai szovjet nagykövetség épülete. Fényképeket is őrzök arról, hogy milyen pusztaságból nőttek ki akkor az új Ankara középületei, később pedig a lakóépületei is.

– *Ankarában magyar negyedben laktak?*

– Magyar negyed nem volt, de magyar házak voltak. Mi tizenegy magyar családdal éltünk egy házban, és a város másik részében is voltak ilyen, csak magyarok lakta házak. Körülöttünk török szomszédok éltek. Azt gyerekszemmel is észrevettük, hogy sokkal kopottabb, sivárabb az élet, mint nálunk. Tehéntrágyával bevakolt, belül úgy-ahogy kimeszelt, földpadlós házakban, tulajdonképpen kalyibákban élt a lakosság többsége. Mi faházakban laktunk, hasonlókban csak a miniszterek, a katonatisztek, tehát az uralkodó elit tagjai éltek. Mérhetetlen nyomor látszott az utcákon nyüzsgő, fekvő, alvó toprongyos emberek sokaságán.

– *Megtanultak törökül?*

– A nővérem és én igen. Én annyira megtanultam, hogy a magyarok tolmácsa lettem. Rengeteg dolgot kellett intézni. Például a postán vagy különféle engedélyek kérésénél, vásárlásnál, árurendelésnél. A gyaurléteket a konzumokban kellett megrendelni, Isztambulból szállították. Ankarában csak törököknek való birkahúst lehetett kapni, disznóhúst, zsírt, meg egyéb olyan dolgokat, amelyet a magyar gyomor kívánt, csak hozatni lehetett. A rendelést törökül lehetett intézni, és ezt én csináltam. Nem ingyen, kaptam érte pénzt, pedig nem kértem. Így lettem az édesanyám, a nővérem meg több magyar és török srác megvendégelője. Hordtam őket a cukrászdába, rendeltem a fagyit, a halvát és a többi ingyenséget, amit kapni lehetett. Én, a pénzkereső álltam a cechet.

– *Miért jöttek haza két év után?*

– A legdöntőbb édesanyám honvágya volt. Ő alapvetően életvidám ember volt, de egyszer csak azt vettük észre, hogy egyre szótlanabb, levertebb. Amikor édesapám és a környezetünkben élő magyarok rákérdeztek az okára, kezdetben kitérő válaszokat adott, a végén sírva mondta, hogy nem tudja miért, de éjjelenként arról álmodik, hogy Magyarországon van, Kispesten a testvéreinél, rokonoknál, ismerősöknél. Egy német orvos azt mondta, hogy ne várjunk sokáig a

hazajövetellel, mert tragédia lehet belőle. Sajnos odáig fajult a helyzet, hogy ott kellett hagyni csapat-papot, haza kellett jönni.

– *Hosszabb ideig lett volna még ott munkája az édesapjának?*

– Igen. Voltak magyarok, akik 1935-ben, 1938-ban jöttek haza, sőt olyanok is, akik 1945 után. Egyes ismerőseink önálló műhelyt nyitottak, vagy összeálltak kisebb vállalatba, a törökök megismerték őket, tudták, hogy jó szakemberek, a munkájukra számítani lehet.

Törökországban rájöttünk, hogyha egy magyar külföldön jól dolgozik, anyagilag jobban jár. Megismertünk egy teljesen idegen világot, ami – most nagy szavakat mondok – a hazaszeretetet, a hazához, az otthonhoz való ragaszkodást erősítette bennünk. Nem tudom szavakkal leírni, amit akkor éreztem – pedig kisgyerek voltam –, amikor Kürtösnél átléptük a határt. Rájöttem, ha valaki szereti a hazáját, a honvágy itthon tartja, kerülhet bárhová, a szíve hazahozza. Édesanyám példáján tanultam meg.

1927 húsvétja körül jöttünk vissza Magyarországra, és Vasadon kezdtünk új életet, de alig töltöttünk ott többet, mint egy esztendőt. Nyáron a szomszéd gyerekekkel játszottunk, őriztük a libákat a réten, fürödtünk a falu határát is jelentő patakban, csodáltuk az aratás és cséplés nekünk nagy újdonságot és sok izgalmat jelentő szépségeit, barangoltunk a falut kerítő erdőben. Vasadon voltam életemben először szüreten.

Ezen az őszön kezdtünk a nővéremmel együtt iskolába járni. Egy összevont osztályban tanult a falu összes gyereke. Hamarosan az osztály központja lettünk, mert városból jöttünk, és külföldet is megjártuk. Bár az öltözetünk és a kiejtésünk eltért az övékétől, gyorsan összezeledegtünk a gyerekekkel. Mi meséltünk nekik a városi életről, a törökországi élményeinkről, ők pedig elmondták, hogyan gondozzák az állatokat, hogyan legeltetik a libákat, a juhokat, a teheneket, hogy milyen munka a marokszedés, amiről életünkben akkor hallottunk először. Elmagyarázták, hogyan faragnak furulyákat, sípokot, babákat, ostorleveleket, fokeseket az egyszerű fából. Amikor aratás idején elkezdett működni a cséplőgép, az nagy élmény volt számunkra. Még ma is él a kép bennem, ahogy dolgozik a cséplőgép: etetik a kévékkel, jön ki a búza, teszik a zsákokba, mérik, rakják föl a kocsikra és viszik a malomba.

– *Miért éppen Vasadra mentek?*

– Ott lakott az egyik nagynéném, édesapám nővére. Ott akkor sok ház épült, és a nagynéném mondta, hogy kell asztalos, édesapám biztosan talál magának munkát, és jól meg is fizetik. Így is történt, de édesanyám nem érezte ott jól magát. Nem jöttek ki a nagynénémmel, aki a legidősebbként a családban egy kicsit parancsnokként viselkedett. A kormánypalcát mindig a kezében tartotta, és elég nagyhangú volt, olyan, mint a nagymamám. Ez nem tetszett édesanyámnak, meg nagyon hiányoztak neki a rokonai, a testvérei, így visszajöttünk Budapestre.

– *Akkor talált itt munkát az édesapja?*

– Megint asztaloskodott, faszobrászkodott. Éltünk, ahogy éppen élni tudtunk. Miután visszaköltöztünk Budapestre, számunkra megszűnt a boldog gyerekkor. Édesanyánk ágyban fekvő beteg lett. Édesapánk korán ment munkába, későn jött haza. Néha még az éjszakáit is fafaragással töltötte, hogy biztosítani tudja a létfenntartásunkat és édesanyám gyógykezelésének költségeit. Elég komoly összeget hozott haza édesapám Törökországból, és az bizony elment édesanyám betegségére. Amikor elfogyott, törnie kellett magát, hogy a további költségeket is fedezni tudja. Így az iskolába járás és a tanulás mellett ápolnunk kellett édesanyánkat, nekünk kellett főzni, mosni, takarítani, bevásárolni. Mindezt a játék terhére végeztük, de szívesen csináltuk, mert azt hittük, hogy ezzel hozzájárulhatunk a gyógyulásához.

Édesanyánk halála szörnyűséges tragédiaként szakadt ránk. Hosszú-hosszú hónapokig nem találtuk a helyünket az üres lakásban. Egymás nyakába borulva sírtunk, hiányzott az édesanyánk. Sok-sok évnek kellett elteltie ahhoz, hogy a szívünkön ütött seb hegedni kezdjen. De ez a tragédia inkább összekovácsolt bennünket, hiszen csak egymásra támaszkodhattunk. Szombat esténként és vasárnap lehettünk együtt édesapánkkal, amikor általában nem ment dolgozni, legfeljebb otthon végzett egy kis faragási munkát. Akkor egy kicsit jobb volt a koszt is, egy kis hús is akadt a fazékban. Édesapám is beszállt ilyenkor a házimunkába – amennyire az idejéből tellett –, és ezeken a hétvégi együttléteken egyre jobban összeforrt a háromtagú család.

A nővérem hat elemit végzett és az azt követő ismétlődő éveket. A jó tanulók közé tartozott. 1938-ban a Kistext szövőgyárba ment, és a filmnyomóknál dolgozott 1943-ig. Akkor a Hofherr-gyárba került a nővérem is, az én volt műhelyembe, a főnököm vette oda amolyan mindenes háziasszonynak. A legfontosabb feladata az élelmiszerjegyek igénylése és szétosztása volt, meg élelmiszer-beszerzés a gyári élelemtárból a dolgozóknak. Később a gyár élelemtárában dolgozott Budapest ostromáig, attól kezdve otthon maradt.

1943 húsvétján ment férjhez Horváth Istvánhoz, gyermekkorom és ifjúságom, sőt egész életem legjobb barátjához. Én voltam a lakodalmuk főrendezője. A katonaságtól erre az alkalomra egy hét szabadságot kaptam az iskolaparancsnoktól. A rokonságbeli asszonyokkal, lányokkal sütöttük, főztük, tálaltuk az ünnepi ebédet, majd a lakodalom után együtt tettünk rendet. Nővéremet az eljegyzésére egy étkészlettel leptem meg, ebben szervíroztunk az esküvőn. Házasságkötésükre saját készítésű ajándékot kaptak tőlem. Kézzel festett színes rózsacsokrot hármunk fényképével egy 18x24 cm-es fotókartonra kasírozva, szép keretbe rakva, a következő felirattal: „Legyen életetek olyan, mint e rózsza, csendes, békés, nyugodt, boldogtalan soha!” A békés, nyugodt élet a háborúra utalt. Ez az ajándék még ma is lakásunk falán van. Katonaéveim alatt – 1942-től 1944 végéig – ők ketten és az édesapám gondoskodtak rólam csomagokkal, pénzzel, a levelekben küldött vigasztaló szavaikkal, tanácsaikkal. A hadifogságból hazatérve, 1945 szeptemberében a nővéremék fogadtak magukhoz, velük éltem 1949 májusáig, a házasságkötésemig.

A nővérem 1947-től párttag volt, MKP-, MDP-, MSZMP-tag egészen a haláláig, 1985-ig. A legtöbb társadalmi munkáját a Vöröskeresztben végezte, de a XVIII. kerületben, Lőrincen hosszú éveken át volt lakóterületi párttitkár, évekig a XVIII. kerületi pártbizottság tagja volt. A társadalmi munkát önként vállalta, és önzetlenül, a mindenkori közössége tagjaiért végezte. Ezért nem kért, nem várt és el sem fogadott anyagi ellenszolgáltatást vagy bármilyen privilégiumot. Községe tagjai szerették, megbecsülték. 1956-ban a haja szála sem görbült, nem kellett elmenekülnie a lakásából. Puritán munkáserkölcisével ellenkezett a házasságtörés, a törtetés, a karrierizmus, a protekciózás, a rágalmazás vagy a köntörfalazás. Ha ilyen jelenségeket tapasztalt, következetesen a végére járt, a tetteseket nyíltan bírálta, küzdött ellenük. Ezért 1956 után őt marasztalták el, és komoly pártbüntetéssel sújtották.

– *Miért kapott pártbüntetést?*

– Sok olyan „elvtárs” vette körül, aki mellett kitartott a felesége, amikor rossz sorban voltak, de amikor jó sorba kerültek, több volt a pénz, a lehetőség, ezeket a szegény asszonyokat eldobták, és jöttek a szeretők – többeknél sorozatban. A nővérem ezt nem bírta elviselni, erkölcstelennek tartotta. Nem beszélve arról, hogy látta, milyen törést okoz a gyerekekben, hogy az apjuk cserbenhagyta az édesanyjukat, magukra hagyta őket. A nővérem a szemükbe mondta, szóvá tette a gyűléseken, és az „elvtársak” ezt nem vették jó néven. 1956 után a párt-szervezetekben is elindult a pozícióharc, és jött a szurkapiszka. Szókimondása miatt ő lett az összeférhetetlen, aki bántja ezeket az „elvtársakat”. Egyedül maradt, mindenki megszervezte a maga tanúit, és a végén szigorú megrovás utolsó figyelmeztetéssel büntették, de meghagyták a párt tagjának.

– *Kiket, milyen pozícióban lévőket bíralt a nővére?*

– A kerületi üzemek vezetőit, igazgatóit, főosztályvezetőit, a pártbizottság és a tanács vezető funkcióban lévő tagjait. Tehát azokat, akik tulajdonképpen a piros párttagsági könyvvel a zsebükben lehettek azok, akik, és visszaéltek vele. Ez az ő erkölcsével nem vágott egybe. Úgy érezte, kötelessége fellépni ellene. Egyébként abban az időben a pártnak voltak olyan szép jelszavai is, hogy nem jön vissza az 56 előtti helyzet a maga korrupciójával, erkölcstelenségével, túlkapásaival. De más volt a gyakorlat, és ő hiába próbált szembeszállni vele, azok maradtak a páston, akik a rosszat csinálták, nem ő. Szegény nagy lelki válságba került emiatt. Dacára annak, hogy ebben az akcióban ő húzta a rövidebbet, élete végéig szinte megszállottan végezte a társadalmi munkát. 1956 után többször megkérdeztem tőle, miért végez oly sok, az egészségét is veszélyeztető társadalmi munkát. A válasza mindig az volt, hogy meggyőződésből teszi, és értem teszi. Nekem akart segíteni vele. A testvéri szeretet valóban döntő szerepet játszott ebbéli tevékenységében. Ezért ma is hálás szívvel mondom neki köszönetet. De nagyon naiv volt, azt hitte, ha ő példamutató társadalmi munkát végez, azzal meglágyíthatja irántam a pártvezetés szívét, és enyhítheti a reám váró csapások súlyát. Ebben nagyot tévedett szegény.

1948–1956 között én voltam abban a helyzetben, hogy segíthettem őt és a családját. 1956–1961 között pedig ő és a férje voltak az én családom támaszai, vigasztalói, segítői. A letartóztatásom után a nővérem mindent megtett, amit csak megtehetett értem és a családomért. Végigkilincselte az összes illetékes hatóságot, az elérhető és őt fogadni hajlandó vezetőket, érvelt, vitázott az igazamért. Meglátogatott a vizsgálati fogságom idején, egyszer-kétszer a börtönben is, és amikor csak a feleségem jöhetett, akkor bátorító, vigasztaló üzeneteket küldött vele. Abban a keserves négy évben is tudtam, hogy a testvérem mellett áll, velem érez, és ez is kimondhatatlan erkölcsi erőt adott számomra.

A nővéremnek három fia van: István, Rudolf és László. István villamosmérnök, az Orion egyik gyáregységének a főmérnöke, MSZMP-tag. Hároméves koráig egy családban éltünk, ezért ő áll a legközelebb a szívemhez, vele számos közös emlék köt össze. 1946-ban az édesapjával együtt jártunk a vidéki rokonokhoz, hogy a gyártól kapott kalóriák mellé táplálóbb ennivalót szerezzünk neki és az édesanyjának. Ma már két gyerek édesapja, Budapesten lakik. A középső fiú, Rudolf, közgazdász, ő doktorátust is szerzett, a Skála Sztráda igazgatója. Három gyermeke van, Tatabányán laknak. A legkisebb, László épületgépész-mérnök az egyik kőbányai vegyipari gyárban. MSZMP-tag, reformkörös. Édesapám legkedvesebb unokája, vele foglalkozott a legtöbbet. Nekik is három gyermekük van, Budapesten élnek.

A nővérem férje, Horváth István 1920. január 6-án született Kispesten. Négy polgárit végzett, 1945 után pedig agrártudományi egyetemet. 1934-től a Hofherr-gyárban tanulta a lakatos szakmát, 1937-től 1941-ig a traktorműhely szerelője, 1944-től a gyár tisztviselője volt. 1948-ban kinevezték a hajdúszoboszlói gépállomás igazgatójának. Innen Székesfehérvárra került a gépállomások Fejér megyei alközpontja vezetőjének, majd Budapestre az országos központba helyettes vezetőnek, utána a Földművelésügyi Minisztériumba főosztályvezetőnek. 1956-ban beválasztották a minisztérium forradalmi tanácsába, ezért 1957-ben az Agrotröszt-höz helyezték szakági igazgatónak. Ez nem jelentett teljes félretételt, de egy-két fokkal lejjebb került a ranglétrán. Becsülettel megállta a helyét itt is, innen ment nyugdíjba. 1938-ban belépett az SZDP-be és a szakszervezetbe, 1945-ben a kommunista pártba, jelenleg MSZMP-tag. Tízéves koromtól a legjobb barátom. Együtt jártunk a Wekerle-telepi polgári iskolába, majd a kispesti tanonciskolába. Együtt látogattuk a Kispesti Munkásotthont, a Vasas Szakszervezet sakk-körét. Sokszor kirándultunk a budai hegyekbe, ahová gyakran tartott velünk az öccse, József is. A programokra olykor magukkal hozták a húgukat, Ilonkát, én pedig elvittem a nővéremet és az unokatestvéremet, Gizellát. Alkalmanként más gyári és rokon fiatalok is csatlakoztak hozzánk. Így alakult ki egy rokoni-baráti társaság, amelyben jól éreztük magunkat.

Nemcsak barátokká formált bennünket az elmúlt több mint 50 esztendő, hanem testvérekké is. Jóban-rosszban kitartottunk egymás mellett, még a gyakori politikai bukfencek sem ingatták meg testvéri barátságunkat. Erkölcsi

normáink és alapvető politikai elveink megegyeztek, amelyek több évtizedes együttlétünk során számtalan beszélgetés, vita, hangos gondolkodás, mások véleményének mérlegelése során formálódtak ki bennünk. Bármit duruzsolt is rólam a politikai szél, mindig tudta, hogy abból mit kell eleresztenie a füle mellett. A börtönből való szabadulásom után több alapvető politikai kérdésben hosszú éveken keresztül nem jutottunk közös nevezőre. Ez azonban semmit sem változtatott testvéri barátságunkon.

– *Gyerekkorában a vallás milyen szerepet játszott az életükben?*

– Engem római katolikusnak kereszteltek, a nővéremet unitáriusnak. Ez abból fakadt, hogy az édesapám családja katolikus volt, az édesanyámé pedig unitárius. Nagyon komoly szerepet nem játszott az életünkben, hogy ki lett katolikus, ki unitárius. Nekem már gyerekkoromban sem tetszett, hogy kényszerből kellett templomba járnom, gyónnom és áldoznom. Érdekes viszont, hogy szerettem, különösen a polgári és a tanonciskolában a hittant tanító tisztelendőimet. Ők talpig emberek voltak, egy kicsit modern szelleműek, és egészen más volt az a hitoktatás, amelyet ők tartottak az iskolában, mint amit a templomban tapasztaltam. Főleg a kényszer miatt nem tetszett nekem ez a dolog, például hogy igazolást kellett vinni az iskolába, hogy vasárnap voltunk templomban. A kispestieknek, akik messze laktak az iskolától, megengedték, hogy Kispestre járjanak templomba. Mi se estünk a fejünk lágyára, elmentünk minden vasárnap a templomba – mert hétfőn vinni kellett a pecsétes igazolást –, de mindig a mise végére. Bementünk a templom hátsó részébe, a szenteltvíztartó mellé, és a többiekkel együtt jöttünk ki, aztán mentünk a plébániára, ahol a ministráns gyerekek lepecsételték a papírt, amelyen az állt, hogy részt vettünk a misén. Gyerekfejjel is felismertük, hogy milyen könnyű átvérni az iskola vezetését. Nekünk az nem tetszett, hogy muszáj, hogy parancs. De nem csak a templomba járással voltunk így. Húsvét előtt minden évben lelkigyakorlaton kellett részt venni, arról igazolást kellett vinni az iskolába, el kellett menni gyónni, áldozni, és arról is igazolást kellett vinni. Talán ha nincs ez a kényszer, rendszeresen jártam volna, emiatt viszont nem mentem.

– *A szülei vallásosak voltak, jártak templomba?*

– Édesapámat én templomban nem láttam, imádkozni sem hallottam. Imádkozni édesanyám tanított meg bennünket: a miatyánkra, az üdvözlégyre, és vele talán kétszer-háromszor elmentünk Pestre az unitárius templomba. Nekem az unitárius istentisztelet jobban tetszett, mint a katolikus mise. Emberibb, közvetlenebb, melegebb légkörű volt. Különösen, amikor a Székely himnuszt énekelték és sírva fakadtak, mert akkor a hazájukra gondoltak. Ez nekem lenyűgözőbb, maradandóbb élményt jelentett. Miután édesanyám meghalt, a testvérével, Irén néniével még néhányszor elmentünk az unitárius templomba. Szívesen mentem, amikor alkalom nyílt rá, mert úgy éreztem, hogy megértő emberek között vagyok. Az istentisztelet után az emberek beszélgettek, híreket cseréltek, megkérdezték egymástól, hogyan élnek, nem szorul-e valaki támoga-

tásra, és ott a helyszínen megszerveződtek azok a kis csoportok, amelyek segítették a rászorulókat.

Nem voltam vallásos, de a tízparancsolat pontjaival egyetértettem – eltekintve az egyértelműen vallási tartalmú pontjaitól. Ha nem is a tízparancsolatra hivatkoztam, de tiszteltem a szüleimet, becsültem a közvetlen hozzátartozóimat, az embertársaimat, tiltakoztam az ellen, hogy bárki lopjon, csaljon, sikkasszon, vagy rágalmazza azokat, akikkel együtt él, dolgozik. Én a tízparancsolat pontjait örök érvényű erkölcsi útmutatásnak tartom, és tisztellek mindenkit, aki e szerint él.

– *A felesége vallásos? Volt egyházi esküvőjük? Megkereszteltették a lányukat?*

– Ő vallásos volt egészen addig, ameddig meg nem esküdtünk. Szeretett volna templomban esküdni, mint az összes barátnője a környéken. A lányoknak az szép ideál, hogy egyszer majd fehér ruhában, virágcsokorral, fehér koszorúval és fátýollal fognak házasságot kötni. Sikerült őt meggyőznöm, hogy a házasságban nem a templomi esküvő az összekötő kapocs, sokkal inkább a megértés, az egymás iránti hűség és érzelem. Sokat sírdogált emiatt. Ilyenkor kénytelen voltam elővenni az élő példákat a környékünkön, hogy hányan váltak már el, hányan élnek külön azok közül, akik templomban kötöttek házasságot. A lányunkat nem kereszteltettük meg. Úgy gondoltuk, ha idősebb fejjel azt gondolja, hogy tagja akar lenni valamilyen felekezetnek, megteheti. 1950-ben született, és az akkor érvényben lévő szabályok szerint római katolikusnak anyakönyvezték Kispesten. Abban az időben Kádár János volt a belügyminiszter, hozzá kellett elmenne, hogy ez hamis adat, a lányunk nincs megkeresztelve. Végül törölték, és beírták, hogy felekezet nélküli.

– *Már említette, hogy az iskoláit vidéken kezdte.*

– Igen, Vasadon jártam nem egészen egy esztendő, utána Kispesten folytattam. A kispesti tanítónő nem akart bevinni az osztályába, mondván, mit kezdjen egy ilyen falusi gyerekkel. Nem is volt jó az elsős bizonyítványom, aztán a második, harmadik, negyedik osztályos már szinte kitűnő volt.

– *Milyen különbségek voltak a vasadi és a kispesti iskola között?*

– Óriási. A vasadi egy család volt, nem iskola, kicsik, nagyok egy teremben. Bementünk, a gyerekek elővették a tarisznyájukat, a tarisznyából a kenyeret, szalonnát vagy csak a kenyeret, a hagymát, és nyugodtan tűzóraiztak. Bejött a tanító bácsi, közénk ült, és elkezdődött a tanítás. Na, Pisti, hogy ment az a feladat, amit adtam – kérdezte –, hát te, Rudi, megcsináltad azt a palatáblára írandó feladatot? És tulajdonképpen ilyen beszélgető, társalgó, nevelő, bölcselkedő módon teltek a napjaink. Kispesten az utolsó padba kerültem. Mint a kiskatonáknak, úgy kellett ülni az órákon, egészen más volt a légkör, mint Vasadon, itt iskolai rend volt. Utólag rájöttem, hogy ennek így kellett lennie. Majdnem megbuktam magaviseletből, amíg hozzá nem szoktam, hogy az órán nem szólhatok a társaimhoz, nem kérdezhetem a tanító nénit akármikor. Nagy különbség volt a tanítás módszerében is. Nehezen szoktam meg, ezért nem

tetszettem a tanító néninek, legalábbis a kezdet kezdetén. Végül a négy polgárit a Wekerle-telepi 3. számú iskolában tandíjmentesen, kitűnő bizonyítvánnyal, az utolsó két évet 10 és 20 pengős összeggel jutalmazva végeztem el.

– *Könnyen ment a tanulás?*

– Könnyen. Tankönyveim például nem voltak, nem volt rá pénzünk. Előfordult, hogy az iskolától kaptam kölcsön egy-egy történelem-, német- vagy számtankönyvet. Így próbált az iskola segíteni a szegény sorsú diákjain. Év végén vissza kellett adni, és az utánunk jövő osztályban megint megkapták a legszegényebbek. Tanítottam az iskolatársaimat, így sokszor az ő könyveikből tanultam én is, bár legtöbbször az órákon tanultam meg az anyagot. Hadd mondjak el ezzel kapcsolatban egy érdekes módszert, amelyet nem ártana ma is alkalmazni. A 3. és 4. polgáriban Óhegyi Vilmos volt az osztályfőnököm, magyart és történelmet tanított. A történelem és a magyar nyelv szeretetére tulajdonképpen ő tanított meg, és nemcsak engem, hanem a diáktársaimat is. Mi volt a módszere? Elmondta mondjuk történelemből Mátyás király történetét, nagyon érdekesen, lebilincselően, és az óra alatt egy pissenés sem volt. Egy-két órán keresztül még ismételtük az anyagot úgy, hogy osztályozás nélkül számon kérte a gyerekektől. Végül azt mondta: Rudi, érted, megtanultad? Ha igen, állj ki, most jegyre feleltek! Te figyeld, hogy mit mond, akit kiszólítok, és ha a történetben, évszámban, eseményben nem azt mondja, amit kell, akkor szólj! És nekem figyelnem kellett a sorban kihívottak feleletét, és szóltam, hogy ismételje meg, ha valami nem stimmel. Ha akkor sem tudta helyesen, akkor nekem kellett megmondanom. Tisztában volt vele, hogy nincs könyvem, és azzal kényszerített rá, hogy kétszer, háromszor jobban figyeljek, mint a legjobb tanulók közül bárki, hogy nekem kellett az ő szerepét játszanom.

– *A többi tanár is ilyen módszerrel tanította a tehetséges szegény gyerekeket?*

– Több ilyen is akadt. Például a matematikatanárom, Bock Ödön. Ő csak szigorúsgban tett túl az osztályfőnökünkön, de a szigorúsága mindig igazságos volt. Én kitűnő tanuló voltam, de nekem se nézte el, ha valamelyik matematikai törvényszerűséget pontatlanul fogalmazva mondtam el. Szigorúan számon kérte, amit tudnunk kellett, de nagyon emberi volt, amikor arra kértük, hogy mondjon el egy levezetést, vagy bármit, amit nem értünk. Elmondta kétszer, háromszor, négyszer is, sőt dolgozatírás vagy feleltetés előtt megkérdezte, hogy mit nem értünk az adott anyagból, de a magyarázata után nem volt pardon. És mindig igazságos jegyet kaptunk. Ha pedig elmentünk kirándulni, nála aranyosabb szívű embert nem találtunk a tanárok között. Akkor nem a szigorú matektanár volt, hanem az idős barát, aki futballozott, fogócskázott, játszott velünk. A tanárok zöme ilyen volt, bár akadt, aki csak mechanikusan ledarálta az anyagot, aztán jött a feleltetés.

Iskolai barátom kevés volt, mert az édesanyám halála után – ez elsősorban a polgári iskolára vonatkozik – haza kellett sietnem az iskolából főzni, mosni, takarítani, bevásárolni. Az osztálytársaim zöme a Wekerle-telepen lakott, nekik

nem volt messze az iskola, én tőlük távol, Kispesten, gyalog 45 percre. Akkor nem busszal, nem villamossal és nem a szüleink autójával jártunk iskolába, mint ahogy ma nagyon sok gyerek teszi. Mégis lett ott egy nagyon jó barátom, Csöre Mihálynak hívták. Négy éven keresztül egymás mellett ültünk. Ez csoda volt, mert a tanárok az ültetést mindig figyelmeztető eszközként használták. A rosszak kerültek általában előre, a megbízható jók, akik nem pusmogtak, nem zavarták az órákat, hátra. Mi minden évkezdéskor egymás mellé huppantunk le, rendszerint az utolsó előtti padba. A tanáraink ismertek már bennünket, mosolyogva mondták, hogy maradhatunk. Csöre Mihályéknál elég sokszor jártam, mert az osztályfőnököm rám bízta a vele való foglalkozást. Először nem értettem, hogy miért, aztán rájöttem, hogy aki tanít, annak tudnia is kell, meg kell tanulni előre, amit tanítani akar. Neki megvoltak a könyvei, az édesapja a postánál dolgozott, anyagilag sokkal jobb helyzetben voltak, mint mi. Közepesenél gyengébb tanuló lévén azt mondta az osztályfőnököm: Na, Rudi, hozzá ki legalább egy középest belőle! Menj el hozzájuk tanítás után, negyedórát, félórát eltölthettek együtt, és amit nem ért a leckéből, elmagyarázod, közben te is meg nézed, és rendben lesz a dolog. Így kerültünk aztán szoros, baráti kapcsolatba, de miután vége lett a polgárinak, és elváltak az útjaink, sajnos nem találkoztunk.

Most én is a Wekerle-telepen lakom, többször is elmentem abba a házba, ahol laktak, de még csak hírből sem emlékeznek rájuk. Lehet, hogy kicserélődtek a lakók, lehet, hogy a világháború sodorta a Csöre családot a világ másik tájára. Az egyik öccsével találkoztam a Hofherr-gyárban 1944-ben, amikor a katonaságtól hazajöttem szabadságra, és bementem a gyárba dolgozni, egy kis pénzt keresni. Ő azt mondta, hogy Mihály katona, az édesapja pedig nagyon aggódik, hogy mi lesz velük a háború végén. Olyanokat mond, hogy esetleg ki kellene települni Németországba vagy Ausztriába, vagy valamelyik másik nyugati országba. Amikor visszatértem a hadifogságból, Mihály öccse már nem dolgozott a Hofherr-gyárban.

Az osztálytársaim többsége állami alkalmazott gyereke volt. Rendőrök, postások, a MÁVAG tisztviselői, szakmunkásai vagy a közigazgatásban dolgozók laktak a telepen szolgálati lakásban. Anyagilag jobb helyzetben voltak, mint én, de emiatt nem lett komolyabb nézeteltérésem vagy összeütközésem ezekkel a gyerekekkel. Én sem jártam mezítláb, nem jártam rongyosan, koszosan, ha azonban mellém állították az osztály leggazdagabb gyerekét, lehetett látni a köztünk lévő anyagi különbséget, de konfliktust ez nem okozott közöttünk. Ha felidézem az akkori gondolataimat, érzéseimet, tapasztalataimat, nekem elfogadható volt, hogy nem mindenki élhet azonos körülmények között, és hogy vannak szegények, jómódúak, gazdagok, ez az élet természetes rendje. Amikor félnapos vagy hosszabb iskolai kirándulások voltak, én az iskola költségén mehettem, mert nekünk nem volt rá pénzünk.

Szólnom kell még az énektanárunkról, a francia származású Jérôme-ról, aki nagyon jól beszélt franciául. Mindig rá tudott venni bennünket, hogy kórusban,

több szolamban énekeljük el a Marseillaise-t magyarul, mert neki az a kedvence. Utána hosszú órákon keresztül mesélt az elnyomott emberekről, akik szabadságra, testvériségre, jobb életre vágytak. Amit belénk nevelt a Marseillaise-zel: a szabadság, az egyenlőség, a testvériség. Énekóra címén tulajdonképpen politikai agitációt folytatott közöttünk. Nem tudom, milyen pártnak volt a tagja, politikailag hová tartozott, de azért, hogy minket megpróbált a demokratizmusra, a demokráciára, egymás kölcsönös megismerésére, támogatására, a szegények ügyének képviselésére tanítani, le a kalappal előtte.

– *Csupa jó tanára volt? Rossz élménye nincs róluk?*

– Azt kell mondanom, hogy nincs. Egy-két pofon az én képemen is elcsattant, de az kellett, mert néha én is tettem rossz fát a tűzre. Figyelmeztető jel volt a számomra, s többet nem követtem el olyat, ami miatt kaptam. Ezen kívül semmi rosszat nem tudok elmondani róluk. Szeretném, ha az unokámnak olyan tanárai lennének most, mint amilyenek nekünk voltak akkor. Konfliktus egyáltalán nem volt közöttünk. Olyasmi előfordult, hogy Mici néninek hívtuk a némettanárunkat, mert azt mondtuk, hogy kicsit olyan mekegő a hangja, mint a Mici kecskének. De milyen diákok azok, akiknek annyi fantáziájuk sincs, hogy egy-két tanárra ilyen jelzőket akasszanak, vagy csípős megjegyzéseket tegyenek rájuk? De rosszat nem tudok róla sem mondani. Úgy-ahogy megtanultam tőle németül – jóval később lettem a nyelvvizsgát németből is, oroszból is –, és részben ebből élek ma is.

– *A tanulás és a házimunka elvégzése után mire jutott még ideje, mit csinált szívesen?*

– Olvastam, olvastam és olvastam. Faltam a betűket. Nagyon sok történelmi tárgyú könyvet lehetett kölcsönözni az iskola könyvtárából, én voltam a legbuzgóbb tag. A 4. év végén dicséretként ezt el is mondta az osztályfőnököm. Ha egy fecni újságpapírt találtam, azt is végigolvastam. Említettem már, hogy Feri nagybátyámnak rendszeresen járt a *Népszava*, vasárnaponként pedig a Pesti Hírlap, és elég sok könyvük volt, azt tekintettem a másik fiókkönyvtáramnak. A rokonságunknál több történelmi tárgyú könyvet találtam – az I. világháborúról, az 1848-as szabadságharcról – és néhány Jókai-könyvet is. Tehát az olvasás volt a fő elfoglaltságom. Akkor még nem volt villanyunk, petróleumlámpával világítottunk. Édesapám sokszor figyelmeztetett, hogy kifogy a petróleum a lámpából, nem lehet tovább olvasni, sipirc aludni. Szereztem valahonnan egy zseblámpát, zutty be az ágyba, fejemre a dunyhát, alatta meggyújtottam a lámpát, és olvastam tovább. Keveset játszottunk, azt is inkább szombaton vagy vasárnap, amikor az édesapám is otthon volt. Néha, amikor látta, hogy a szomszéd gyerekek vagy a rokongyerekek hívnak focizni, azt mondta: menjél, majd én elmosogatok, majd én összetakarítok. Eredjél játszani egy kicsit! De azért ez ritka volt, mint a fehér holló. Tulajdonképpen gyermekkorom vagy gyermekéletem nem volt azután, hogy édesanyám meghalt, csak munka, munka, munka. Közben tanulni is kellett, a nővéremnek is kellett kicsit segíteni, főleg a matekban.

– *Az édesapja jutalmazta valamilyen módon a jó tanulmányi eredményért?*

– Talán egyszer vagy kétszer fordult elő, hogy azt mondta: na, ez jó teljesítmény volt. Azt vallotta, ha valaki vállal valamit, azt teljesítse. Rossz anyagi helyzetben voltunk akkor is, amikor elkezdtem a polgárba járni. Megmondta, hogy tandíjat nem tud fizetni, könyvet nem tud venni, vagy vállalom, hogy tandíjmentes leszek, tehát kitűnő, vagy nem mehetek a polgárba. Én azt mondtam, hogy vállalom, és ha vállaltam, akkor teljesítem is. Azt is természetesnek tartotta, ha valamit csinál az ember, azt jól csinálja, azért különösebb elismerés nem jár, az a kötelessége. Az egyetlen anyagi jutalmat tulajdonképpen a polgári elvégzése után kaptam, 20 pengőt az iskolától. Akkor azt mondta: Bár elkelne a családi közösben is, de ez most legyen a tied, költsd arra, amire akarsz! Eddig nem tudtam adni semmit neked, erre a pénzre nem számítottunk, meglesz nélküle a család. Hát mire költöttem? Vettem neki egy nagy üveg bort, öt csomag Symphonia cigarettát, a nővéremnek egy pár cipőt, magamnak pedig egy rend ruhát. Az volt életem első hosszúnadrágos öltönye. Ez volt a jutalom, amit édesapám adni tudott a teljesítményemért.

A tanáraink azt javasolták, hogy tanuljak tovább. Gimnáziumba szerettem volna menni, mert a tanárok is biztattak, hogy eljuthatok egyetemre, de ahhoz a gimnáziumi érettségi kell, utána eldönthetem, hogy hol tanuljak tovább. Az osztályfőnököm, Óhegyi Vilmos véleménye az volt, hogy aki annyira szereti a történelmet meg a magyar nyelvet, mint én, az biztos magyar- és történelem-tanár lesz. A tervem csak vágy maradt, mert édesapám azt mondta, hogy nem taníttathat tovább, nincs rá pénze, dolgoznom kell, bármennyire is fájdalmas. A gazdasági válság volt az oka, a munkanélküliséggel terhes esztendő, a szegénységünk, azt is mondhatom, hogy a nyomorunk. Az anyagi helyzetünkre akkor a szégyenteljes népkonyhára járás volt jellemző.

– *Akkor nem volt munkája az édesapjának?*

– Nagyon kevés volt. Mindig akadt valami, annyira azért nem volt szegény az ország, hogy ne lett volna egy-két gazdagabb ember, aki faragott bútort rendelt. Ilyen munka csurrant-csöppent még a legnagyobb munkanélküliség idején is, de hetenként csak két-három-négy, esetleg öt pengőt hozott. Borzasztó kis összeg volt, a mai ember el sem tudja képzelni. Egy hétig úgy-ahogy megéltünk belőle, de lakbért is kellett fizetni, petróleumra, tüzelőre is szükség volt, nem csak élelemre kellett a pénz. Ha nagyon megszorultunk, elmentünk a kispesti népkonyhára Sipőcz-levesért.

– *A népkonyhán bárki kaphatott ennivalót?*

– Szegénységi bizonyítvány kellett hozzá, amit a városházán viszonylag könnyen megadtak, hiszen nagyjából ismerték az igénylőket. Mi a szegénynegyedben laktunk, ott majdnem mindenki kapott szegénységi bizonyítványt abban az időben. Ingyenes kórházi kezelésre is csak szegénységi bizonyítvánnyal lehetett menni. Szégyelltem, hogy vasfazékkal kell járni a népkonyhára, hogy sorba kell állni, megvárni, míg a vályúhoz ér az ember, ahol belerakják a fazekába a két

kanál ilyet, két kanál olyat, és adnak hozzá egy darab kenyeret. Túl sokszor voltunk éhesek. A zsíros kenyér hagymával csemege volt, ha egyáltalán hozzájutottunk. Agyonfoltozott volt a ruhánk vagy agyontalpalt a cipőnk. Ez nem okozott gondot, de azért ezt is szégyelltük, viszont nem voltunk rongyosak, nem voltunk koszosak, mert erre édesapánk nagyon figyelt. Vagy például többször előfordult, hogy a karácsony karácsonyfa és ajándék nélkül telt el. 1931 karácsonya nagyon rossz emlék. Este öt óra felé otthon voltunk. Fűteni nem tudtunk, mert elfogyott a Cséry-telepről hozott koksunk, és nem tudtunk tüzelőt venni. Karácsonyfára, ajándékokra sem jutott pénz, éhesek voltunk, mert keveset adtak a népkonyhán, a lámpánkból kifogyott a petróleum, sötétben ültünk. Sírtunk és panaszkodtunk. Az édesapánk is csak annyit tudott mondani könnyes szemmel: Feküdjetek le, aki az ágyban van, már nem fázik, és ha elalszotok, akkor már éhesek sem lesztek. Az alváshoz lámpa sem kell, és ha minden jól megy, talán még karácsonyfáról is fogtok álmodni. Ez egy jellemző szomorú esemény az akkori életünkből.

Ekkor jelentkezett nálam az első lelki válság. Olyan kérdések merültek fel bennem, amelyekre nem kaptam választ. Miért nem tanulhatok tovább, ha a nálam sokkal rosszabb bizonyítvánnyal rendelkezők továbbtanulhatnak? Miért nincs rá pénze az édesapámnak? Miért nem kap több munkát? Még én is smirliznék neki, csak hogy legyen annyi pénzünk, hogy tanulhassak. Nekünk miért nincs karácsonyfánk? Másoknak miért lehet?

Van még egy jellemző történet az akkori helyzetünkre. Ezen a karácsonyestén a nővéremmel és az unokatestvéremmel, aki nálunk élt, jöttünk haza a kispesti piacról. Nem azért, mintha vásárolni mentünk volna, hanem hogy találjunk egy-két elhullajtott fenyőgallyat, amit hazavihetünk, hogy legalább egy gallyacska legyen otthon. Találtunk kettőt-hármat, és vittük haza. A kispesti Fő utcán a templomnál egy nagyon gazdag család lakott. Gyönyörű, félköríves szobájuk volt az utca felé, nagy, padlóig érő ablakkal, mögötte plafonig érő karácsonyfa, gyönyörűen feldíszítve, gyertyákkal, lámpákkal, a karácsonyfa körül pedig rengeteg ajándék. A család már együtt volt a szobában, és láttuk, hogy a gyerekek milyen boldog arccal ölelik magukhoz az ajándékaikat. Így került a gondolataink közé, hogy ha másoknak lehet, nekünk vajon miért nem? Én nem tudtam válaszolni a kérdésre, a nővérem és az unokatestvérem se. Az édesapám csak azt tudta mondani, aludjatok, álmodjatok, akkor talán lesz karácsonyotok. Nyilván nem akart belemenni a politikai-gazdasági és egyéb okok elemzésébe, magyarázhatta volna szegény, úgyse nagyon értettük volna meg. Összebújtunk, sírtunk és elaludtunk.

Az első munkásévek, 1935–1942

– *A polgári elvégzése után hol kezdett dolgozni?*

– Az első két munkásévemben kifutó voltam egy textilkisiparosnál, Nagy István-nál. A kispersti Bercsényi utcában volt egy kócerája – másnak azt nem mondhatom –, mindössze három inas dolgozott benne. Ő nem nagyon dolgozott, csak tanítgatott bennünket, elmondta, hogy egy-egy munkát vagy munkafázist hogyan kell elvégezni. Pár órát töltött mellettünk, aztán elment intézni a hivatalos vagy egyéb dolgait. Nagy István textilszövő volt, és a textilszövést előkészítő, úgynevezett csévéelő, láncelőkészítő felszereléssel rendelkező kisiparos. Zsenília fonalat készítettünk, abból kézi szövőszéken fürdőköpenyeket, terítőket, törülközőket csináltak. Nagy keletje volt akkor, jó pénzt fizettek érte. Ez a kisiparos kitűnő minőségű szövetet készített, nála meg lehetett tanulni a szövés ábécéjét.

– *Hogy került ide dolgozni?*

– Az édesapám sokat dolgozott egy Róth nevű asztalos kisiparosnál, ott ismerte meg Nagy Istvánt. Mivel a polgári elvégzése után nem tanulhattam tovább, megkérdezte, hogy nem venne-e oda kifutófiúnak. Jó, jöjjön – mondta. Fölvett, és kaptam négy-öt pengő hetibért. Aztán egy másik, úgynevezett textilkártyaverő kisiparoshoz kerültem, akit Malicsek Jenőnek hívtak, a budapesti Hollán utcában volt a műhelye. Nála 18-20 pengőt lehetett keresni egy héten, többet, mint amit édesapám kapott a munkahelyén. Ez óriási összegnek számított akkor.

– *Az előző mestert miért hagyta ott?*

– Azért, mert megpofozott. Nem a munkáért, mert azzal meg volt elégedve, hanem a műhely melletti kis szobáját kellett volna takarítani – nőtlen ember volt –, elmosogatni a tányérját meg a fazekát, amelyben a kosztját főzte. Nem tetszett, hogy azért pofoz meg valaki, mert nem akarok a cselédje lenni, és ezt a szemébe mondtam. Később többször üzent édesapámmal, hogy menjek vissza. Még arra is hajlandó lett volna, hogy bocsánatot kérjen, és megígérte, hogy többet nem kell mosogatnom, takarítanom. Dacból nem mentem vissza.

Mit csinált a textilkártya készítő vagy textilkártyaverő kisiparos? A kártyaverő kicsit a kártyavető cigányasszonyokra emlékeztető szakkifejezés. A textilgyárakban a lyukkártya tulajdonképpen a szövetek mintájának a programja. Egy kártya egy sornak, tehát egy vetüléknek a programja. Ha például egy nagy szőnyeget veszek alapul, egy mintához, amely egy szőnyegen belül többször visszatér, annyi kártyára van szükség, ahány sorból áll a minta. A kártyaverőnek ezeket

a lyukkártyákat kell elkészítenie. Ez úgy történik, hogy az ember előtt van egy olyan széles kockás papír, mint az elkészítendő anyag, rajta a szövet alapmintája, mondjuk, egy zsávol- vagy egy csipkeminta, azon pedig színessel a szöveten látható minta, virág, levél vagy esetleg emberi figura. A kártyaverőnek ennek alapján kell lyukasztania a kártyát. Elég kacifántos dolog, nagyon oda kell figyelni, hogy a textiltervező milyen mintát rajzolt, és a billentyűket szinte vakon gépelve kell nyomni, ahogy a minta megköveteli. Tehát vakzongorázás és rajzfigyelés együttese ez a munka. Ezért is fizették meg olyan jól.

– *Mennyi idő alatt sikerült beletanulnia?*

– Egy-két nap alatt. Okosak ezek a kisiparosok. Jól tudták, hogy nekem még nem adhatják oda a perzsaszőnyeg mintáját, hogy készítsem el a lyukkártyáját, ahhoz bele kell jönni a vakgépelésbe. Tizenhat billentyű volt egymás mellett, ujjal átérni is elég nehéz volt, amikor a két végletben kellett lyukasztani. Ezért egyszerűbb mintán kezdtem, ami eléggé mechanikus volt, és amikor észrevette a főnök, hogy az már megy, hozott egy Mickey Mouse-os mintát – amely akkor nagyon divatos volt, gyerekfürdőköpenyekbe, terítőkbe, törülközőkbe szőtték bele –, és ha az is ment, jöttek a többszínű minták, ha az is, egy nagy terítőt adott, hogy csináljam meg. Megcsináltam. Ezután jöhettek a nagy szőnyegek meg a bonyolultabb munkák. Körülbelül két-három hét telt el, mire az üzem legjobb munkása lettem, pedig volt mellettem két 30-35 éves férfi, akiknek a szakmája volt a kártyaverés, nekem meg csak betanított munkám. Bizony eléggé neheztelve néztek rám, és mondták is, hogy nem kéne annyira hajtani. Azt feleltem, ahhoz, hogy megtanuljam, hajtanom kell, otthon pedig nem azt tanultam, hogy fél kézzel végezzem a munkát. A kisiparos igyekezett jó és rossz munkát is adni, hogy igazságos legyen az elosztás. Másoknak is adott ilyet, és adott jobbat is.

Ehhez a munkahelyhez a következő úton jutottam. A már említett Józsi nagybátyám akkor Budapesten, a Molnár utcában lakott. Ott egy keresztény szervezetnek volt egy nagy bálterme, színházterme, ahol különféle rendezvényeket tartottak. Egyszer elhívott oda, hogy segítsék neki a ruhatárban. Éppen akkor jött oda Malicsek Jenő, és megkérdezte a nagybátyámtól, hogy nem tud-e ajánlani egy fiatalot, aki elmenne hozzá dolgozni. Még olyat is szívesen felvenne, aki nem szakmabeli, mert meg tudja tanulni, ha akarja. Mondta, hogy kezdetben 8-10 pengőt, később 15-20 pengőt, esetleg még 25 pengőt is meg tud keresni hetente. Erre odamentem hozzá, hogy én jelentkezem. Miután ismerte a nagybátyámat, gondolta, hogy az alma nem esik messze a fájától, fölvelt, és több mint fél évet dolgoztam nála.

– *Mekkora volt az üzem?*

– Két nagyobb helyiségből állt. Az egyikben három gépen folyt a lyukkártyakészítés, az előcsarnokban pedig fiatal lányok fűzték össze az elkészített lyukkártyákat abban a sorrendben, ahogy a rajz mutatta. Így összefűzve adták el, illetve adták oda a megrendelőnek, aki aztán fölrakta a szövőgépre, hogy annak alapján menjen a munka. Amiért becsült, és amiért nagyon tiltakozott az

eljövetelem ellen, az volt, hogy sohasem kapott reklamációt az általam készített munkákkal kapcsolatban. Pedig könnyen lehetett tévedni. Ha egy szőnyegben például egy nagyobb fekete részben van egy fehér valami, ami szemmel láthatóan fekete kellene legyen, az azt jelenti, hogy a lyukkártyaverő tévesztett. Az a szőnyeg tulajdonképpen selejtes darabnak számítana, az ilyeneket jelezni szokták a megrendelők.

– *Jelentősen nőtt a jövedelme, ez hogyan változtatta meg az életüket?*

– Észrevehetően megváltoztatta a családunk életét, hiszen most többre futotta. Már olyasmit is lehetett csinálni, hogy az édesapám a keresetem egy részét ideadta ruházkodásra. Vehettem magamnak nyakkendőt, inget, pulóvert, esetleg egy pár cipőt. Akkor ezek nem kerültek nagyon sokba, egy jó minőségű cipőt 8-10 pengőért meg lehetett kapni. Könnyebb lett a nővéremnek, könnyebb lett az édesapámnak, futotta már esetleg egy mozira is, és a lakásba is vehettünk egy-egy olyan használati tárgyat, amelyre addig nem is gondolhattunk. Ezért ragaszkodtam én ehhez a helyhez, de el kellett jönnöm, mert az édesapám azt mondta, nagyon jó, hogy ennyit keresel, de nincs szakma a kezekben, erről nincs bizonyítványod.

– *Ott nem is lehetett volna szakképesítést szerezni?*

– Nem, a kisiparosnak nem volt érdeke, bármennyire is kedvelt a munkámért, neki csak a munka kellett. Abban az időben nagyon ment ez a szakma. Amikor felvettem előtte, hogy két kollégámnak is van tanult szakmája, azt felelte, hogy valóban, de ők nagy szövőgyárakban tanultak, és mivel ott keveset kerestek, azzal hívta el őket, hogy többet ígért nekik. Mondta, hogy ha majd kevesebb lesz a munka, lehet szó a tanulásról, de most dolgozni kell, mert nagyon sok a megrendelés. Így nála nem tudtam szakmát tanulni. Az édesapám pedig hajthatatlan volt. Azt mondta, szakmát kell tanulnom, mert csak abból tudok tisztességesen megélni, és ha majd lesz egy szakma a kezemben, azt csinálhatok, amit akarok. Akkor nem hittem neki, de végül igaza lett. Abban például, hogy egy munkáscsaládból származó gyereknek legyen szakma a kezében, hogy akármerre dobálja az élet, becsülettel helyt tudjon állni, és a betevő falatját meg tudja keresni. Sajnos jóval később a politikai helyzet arra kényszerített, hogy az eredeti szakmámat, a lakatos szakmát gyakoroljam, pedig mással talán sokkal több hasznót hajthattam volna az országnak.

– *Hány órában munkaidőben dolgozott?*

– Az első munkahelyemen napi tíz órát, a másodikon csak nyolcat. Túlórán nem kellett, mert a munkát el tudtuk végezni főmunkaidőben. Túlórán csak később, a gyárban kellett, különösen a háborút megelőző és a háborús években, de akkor kifizetődő volt, mert száz százalékkal fizették a túlóra minden óráját.

Az első két munkahelyemen fontos tapasztalatokat szereztem a munkával kapcsolatban. Például, hogy a mindennapi betevő falatért keményen, lelkiismeretesen, fegyelmezetten kell dolgozni. A második fontos tapasztalatom az volt, hogy minden szakma elsajátítható, ha az embernek van hozzá akarata

és kitartása. E két év alatt megtanultam szőni kézi és mechanikus szövőgépeken, és megtanultam a szövéshez szükséges előkészítő munkákat, a lánckészítést, az orsózást. Meg kellett tanulnom a gépek karbantartását, javítását és a különböző szövetminták szövéséhez szükséges lyukkártyák készítését. És mindezt két év alatt. Ezért mondom, ha az emberben van elég akarat, van elég kitartás, és vannak mellette olyanok, akik szívesen segítenek a tanulásban, akkor a célt el lehet érni.

– *Nem lehetséges, hogy maga az átlagosnál jobb képességű, ezért ment olyan könnyen a tanulás?*

– Talán öndicséretnek hat, de azt mondhatom, hogy több volt bennem, mint az átlaggyerekekben, amit elsősorban a tanulmányi eredményeimre hivatkozva állíthatok. És amit láttam a családban, például ahogy az édesapám megtanulta a faszobrászkodást, az is több volt, mint egy átlagos szakmunkásnak a teljesítménye. Hadd említsek meg egy esetet. Törökországban, amikor Kemál pasa világlátóját építették, Kemál pasa medvefejes díszítést követelt a szobáiba, mert nagy medvevadász volt. Az édesapámnak medvefejet kellett faragnia, amit életében még nem csinált, korábban sohasem kapott rá megrendelést. Mit csinált szegény? Heteken keresztül medvefejeket faragott éjszakánként, és egyre csak azt mondta, meglátjátok, a végén sikerülni fog. Talán a harmincötödikre sikerült kifaragnia azt az állatfejet, amellyel végre elégedett lett. Elvitte Kemál pasának, aki azzal nyugtázta, hogy nagyon jó, nagyon jó – csak ennyit tudott magyarul –, kell sok, sok, sok. És apám faragott belőle még vagy ötvenet. Akkor már könnyen csinálta, mert ott volt előtte a minta. Tudta, hogyan jutott el a figurához, milyen fogásokkal, milyen alapvésőket használva. Azt láttam a család többi tagjánál is, hogy elérték a céljukat, ha volt bennük erős akarat és kitartás. Inkább a családi hagyományra hivatkozva mondanám, hogy felismertem: ha el akarok sajátítani egy szakmát, és van bennem kitartás, akarat, azt meg tudom tenni. Az persze kevésbé volt tudatos bennem, hogy átlagon felüli képességeim vannak.

– *Nem tudja, hogy amit édesapja faragott Törökországban, az megvan-e még?*

– Akik a harmincas évek közepéig hazajöttek, elmondták, hogy Kemál pasa nagyon szívesen fogadta személyesen azokat a magyar, német vagy bármilyen nemzetiségű külföldi szakmunkásokat és műszakiakat, akik a villája vagy Ankara építésén dolgoztak. Ők említették, hogy ott van még a sok medve, de hogy ma is megvannak-e még, nem tudom. Lehet, hogy igen, mert Törökországban nagyon nagy a Kemál-kultusz. Hallottam, hogy a szobrai ott vannak Törökország-szerte, Ankarában is, és úgy emlékeznek vissza rá, mint a modern török állam kiváló első vezetőjére, akinek volt bátorsága előrevinni Törökországot – akár a vallási törvényt is átlépve – a demokratizálás és a modernizálás útján.

Végül még egyet hadd említsek meg a tapasztalataim közül. Rájöttem, hogy csak annak a munkásnak van becsülete, aki megbízható, aki elegendő és jó minőségű terméket készít, hiszen ezekre nem jön panasz a vásárlóktól.

– *Hová került tanulónak? Maga választotta vagy az édesapja?*

– A Hofherr-gyárba a szülői kényszer vitt, nem a meggyőződésemm vagy a vágyam. Nem lehetett ellene apelláta. Édesapám érveiből csak egyet fogadtam el, azt is csak úgy-ahogy. Az összes nagybátyám és idősebb unokatestvérem szakmát tanult, szakmunkásként kezdett dolgozni, és ha dolgozhattak, a keresetükből viszonylag jól el tudták tartani a családjukat. A választása azért esett a Hofherr-gyárra, mert a nagycsaládunk legtöbb férfitagja vasas volt, sőt az ismerőseink és a szomszédaink közül is sokan.

A gyárban aztán megszerettem a lakatos szakmát. Szép és izgalmas feladat volt a holt anyagból az embereket segítő, okos gépeket készíteni, például traktorokat, szövőgépeket, mosógépeket, centrifugákat, szelektorokat, satukat, vízáteresztő tolattyúkat. Ezt csak a gyárban ismertem fel, és ott jöttem rá, hogy ennek a szakmának is megvannak a maga szépségei.

– *A lakatos szakmát ki javasolta?*

– Én választottam, mert esztergályos már sok volt a családban. A műtyürréké összerakása, szétszedése, a szerkentyűk belseje nagyon érdekelt. Megkérdeztem a nagybátyáimtól, hogy a lakatos szakma szerkentyűgyártás és szerkentyűnézetés-e. Azt mondták, igen. Na, akkor lakatos leszek, döntöttem el. Kezdttem 8 filléres órabérrel. Tessék ezt összehasonlítani a heti 20 pengős bérrel! Sírtam, amikor az első fizetési cédulámat megkaptam, mert még az OTI-t is levonták. Sírva adtam oda édesapámnak, hogy tessék, 20 pengő helyett itt az első keresetem. 16 filléres órabérrel végeztem, félévenként 2 fillér órabéremeléssel. Ez volt a gyári norma, mindenki ezt kapta, függetlenül attól, hogy jól dolgozott-e, kevésbé jól, vagy esetleg a nagyon gyengék közé tartozott.

A tanulást a megmunkáló gépeken kezdtem. Először nagyon félszegen néztem ezekre a fémmegmunkáló gépekre, mert arra gondoltam, hogy nem akartam esztergályos lenni, és mégis marógépen, fúrógépen, vésőgépen kell dolgoznom, azokhoz kell szerszámokat készítenem. Radomir Dezsőnek hívták a részlegvezető öreg szakmunkást. Az első kérdése az volt, hogy mi nem tetszik. Elmondtam, hogy azt akarták, legyek esztergályos, nem akartam, mégis idekerültem. Erre a hátamra ütött és azt felelte: ahhoz, hogy jó lakatos, jó szakmunkás légy, ismerned kell ezeknek a gépeknek a működését, tudnod kell jól előkészíteni az alkatrészeket, hogy neked mint lakatosnak ne legyen már gondod-bajod velük. Fél évig dolgoztam nála, és megmondom őszintén, sírva hagytam ott, amikor azt mondta a műhely főnöke, hogy más műhelybe kell mennem, most már a lakatos szakmát is ki kell tanulnom. Sokszor emlegetem ma is ezt az öreg szakmunkást, mert az, hogy hogyan kell kifűrni egy fémtárgyat, hogyan kell egy furatot oda helyezni, ahová kell, és olyanra, amilyenre kell, az egy szakma, és ő megtanított rá.

A géplakatos szakmát már Császár János csoportvezetőtől tanultam meg. Az ő órábéré 1938-ban 1 pengő volt, ez körülbelül 66 filléres órabérből és 50 százalékos prémiumból állt. Én segédként először 45 filléres órabért kaptam 1940-ben. Csak a különbséget szeretném ezzel érzékeltetni, hogy mennyire vigyáztak az akkori tulajdonosok arra, hogy legyen különbség szakmunkás és szakmunkás, mondjuk

egy kezdő és egy hatvanadik éve felé járó öreg, kitűnő szakmunkás bére között. És nem tartottuk igazságtalannak. Ebből a 45 filléres órabérből vígan megéltem, és már „legénykedhettem” is. Vásárolhattam magamnak ruhaneműt, elmehettem szórakozni, félre is tehettem, segíthettem az édesapámat és a nővéremet. Persze nem a mai értelemben vett lehetőségekre kell gondolni, de amilyen helyzetből startoltam, ahhoz képest nagyon komoly anyagi előrelépést jelentett.

Császár Jánost holtomig áldani fogom. Ezermeister volt, tudott kovácsolni, edzeni, esztergálni, marni, értette a szerelés csínját-bínját, és bennünket is megtanított minderre. Pedig nem kellett volna, csak a lakatosmunkát, de azt mondta, hogy nem tudjátok, hová kerültök az életben, gyertek, most van egy kis időnk, elmegyünk a kovácsműhelybe, megmutatom, hogyan kell rajztűt, pontozót vagy hidegvágót kovácsolni, hogyan kell azokat megedzeni, megélesíteni, hogy tudjátok magatoknak szerszámot készíteni. Nem volt a kötelessége, de megtanított rá.

– *Ő érdekelt volt ebben?*

– Ő abban volt érdekelt, hogy a műhelyfőnök rábízson hat-nyolc inast, hogy szakmunkást neveljen belőlük. Nagyon jól emlékezett rá, hogy mit jelentett neki az ezermasterség elsajátítása a munkája és érvényesülése során. Akkor a gyárban egy csoportvezető – akár lakatos, akár esztergályos – komoly főnöknek számított, társadalmilag is elismert helyzetben volt. Önállóan vételezhetett anyagot, önállóan gazdálkodhatott, önállóan számolta el, amit a csoportja összehozott, és ő döntötte el, hogy ez ennyit, az annyit, az amannyit kapjon. És ebben igazságosnak kellett lennie. Tehát nem egy mai értelemben vett csoportvezetői funkcióról volt szó.

– *Milyen volt akkor az elméleti oktatás?*

– Hetenként kétszer jártunk tanonciskolába. Azokon a napokon délelőtt 12-ig dolgoztunk, délután pedig mentünk az elméleti oktatásra. Olyan tárgyakat oktatnak, amelyek elengedhetetlenek a szakmához, például matematika, műszaki rajzolás és a fémek szerkezete. A műszaki rajzhoz úgy kellett érteni, mint a hívő embernek a Bibliához, abból olvasni kellett tudni. Ezt tanították a tanonciskolákban, a szakma gyakorlatát pedig a gyárban tanultuk azoktól, akik a felügyelőtünket ellátták – jelen esetben Császár János csoportvezetőtől.

A műhelyfőnököm, Legányi Miklós kiváló szakmai vezető volt, művelt ember, és nem csak szakmailag művelt. Humánus, rendet, fegyelmet, tisztaságot megkövetelő vezető. Ragaszkodott ahhoz, hogy a gyári programnak megfelelő ütemes és jó minőségű munka folyjék a műhelyében. Bátorította, támogatta, elismerte, jutalmazta a szakmai újításokat, ésszerűsítéseket. Elmondok erre két példát. Már öreg inas voltam, amikor Császár bácsi hónapokig beteg volt, és az inas-társaimmal magunkra maradtunk, ugyanis a velünk addig együtt dolgozó segédeknek be kellett vonulniuk katonának. Legányi magához hívatott, és megkérdezte, rendeljen-e hozzánk egy ideiglenes csoportvezetőt, vagy vállalom a felelősséget a csoport munkájáért. Vállaltam. Ő elfogadta, és csak annyit írt elő,

hogy az általunk elkészített traktortengely-kapcsolókra – akkor azt készítettük – krétával írjam rá a nevemet és azt, hogy az az egység jó. Így is történt. A csoportvezetőnk azzal ment betegállományba, hogy meg van győződve róla, ameddig vissza nem jön, segítédek nélkül is el tudjuk végezni a munkát, tehát bátorított. És ha ő elfogadta azt, amit letettem az asztalra, akkor lehetett bennem annyi önbizalom, hogy elvállaljam. A többiek fiatalabb inastársaim voltak, elfogadtak főnöknek, hiszen én tanítottam őket a kezdeti lépésekre, később pedig az önálló munkára. Azt mondtuk, hogy most az inasbanda megmutatja. Bizonyítani akartuk, hogy le tudjuk tenni az asztalra, amit a főnök vagy a program követel tőlünk. És megoldottuk. Nem kaptunk panaszt, reklamációt. Amikor Császár bácsi visszajött, az első útja a műhelyfőnökhöz vezetett, és azzal jött hozzánk: fiúk, derekasan álltátok a sarat! Ennél nagyobb elismerés az egy-két-hónapos munkáért nem kellett.

Volt egy másik eset is. A gyár első Seeger-gyűrű fogóját velem tervezette és készítette el a műhelyfőnökünk azzal, hogy segíteni fog a csoportvezetőm. A Seeger-gyűrűk azok a rugós rögzítő gyűrűk, amelyeket furatokba vagy tengelyekre tesznek ma is – azóta is fut, nagyon bevált újítás volt – a régi sasszeges biztosítás helyett. Tehát olyan fogót kellett készíteni, amelyik nem a szabványos fogó technikáját alkalmazza – vagyis ha összeszorítom a fogó szárait, akkor összeszorul a pofa is –, hanem épp ellenkezőleg, ha összeszorítom a szárazakat, szét kell nyílnia a pofának. Az volt a kérdés, rájön-e az öreg inas, vagy nem. A csoportvezetőm azt javasolta, hogy mindennap foglalkozzam vele pár órát, gondolkodjam rajta, csináljak vázlatot a megoldásról. A végén rájöttem. Néztam a fogót, ha a hagyományos fogót összenyomom, az a pofájával zár, azzal nem tudom szétfeszíteni a Seeger-gyűrűt, amelyet rá kell tennem a tengelyre. Akkor mi kell? Ha ez így ment, akkor annak fordítva kell mennie. És szóltam az öregnek, hogy rájöttem, ha a szárazakat összenyomom, a pofáknak szét kell menniük. A főnök helybenhagyta. Amit ígért, hogy segíteni fog, megtette, de nem úgy, hogy megmondta, mi a megoldás, hanem rávezetett. És amikor látta, hogy rájöttem a hókuszpókuszra, azt mondta, hogy tervezzem meg, a megoldás többféle lehet, csináljam, ahogy akarom. Amikor elkészült, megnézte, és gratulált. Ugyanezt tette a gyár vezérigazgatója is, aki egy hét múlva – biztosan a műhelyfőnök tájékoztatta őt – végigjárta a gyárat, megállt a csoportunknál, és gratulált. Nem mondom, keltett egy kis föltűnést a műhelyben, hogy mit keresett Erdős Jenő vezérigazgató a mi csoportunknál, és miért fogott velem kezét. El kell mondanom, nagyon jólesett a dicséret. Ez volt az első, hogy úgy mondtam, konstruktóri és szerszámkészítő-kivitelező munkám szakmunkás életemben.

– *Gondolom, ez nem volt mindennapi dolog a tanoncok körében.*

– Nem, erre a célra abban az időben is volt egy hivatásos szervezet a gyárban, az úgynevezett szerszámszerkesztés, ott kellett elkészíteni minden új műszernek, szerszámnak a rajzát. És volt egy külön szerszámkészítő műhely, ahol a szerszámlakatosok, a szerszámkészítők kiviteleztek a rajzasztalon megálmodott készülékeket

és szerszámokat. Ez azért volt merőben érdekes és új feladat – ahogy később vissza tudtam pörgetni –, mert a szerszámkészítésnek kellett volna feladni ezt a leckét, vagy átvenni és gyártani a Nyugaton már alkalmazott Seeger-gyűrű fogókat. Gyanítom, hogy a műhelyfőnök szakmai leckét akart feladni, és próbálta kipuhatolni, hogy meg tudják-e oldani azok, akiket képesnek tart rá. Szakmai vizsga volt, és sikerült megfelelnem.

– *A három év alatt volt hasonló eset, hogy valamelyik tanuló rájött egy nehezebb feladat megoldására?*

– Ilyesmire nem volt szükség. Tudniillik a mi műhelyünk egyben a tanoncműhely is volt, itt kezdett minden inas, és innen mentek tovább a gyár különböző műhelyeibe. Viszont volt egy kitűnő rendszer, az úgynevezett tanoncversenyek rendszere. Minden évben a nyári szünidő alatt zajlott a különböző szakmákban tanuló inasok versenye. Attól függően, hogy első-, másod- vagy harmadévesek voltak, különböző bonyolultságú szakmai feladat megoldását vállalhatták, amit rajz alapján kellett elkészíteniük. Ezek általában a gyárban készült alkatrészeket, szerelési egységeket jelentettek, vagy különböző szerszámok, készülékek elkészítését, amelyekre a gyárnak egyébként is szüksége volt. Nem teljesen új szerzőkonstrukció-szerű valamit kellett csinálni, hanem meglévő rajzok alapján elkészíteni egy mesterművet. Mint ahogy régen a céhektől csak egy mesterien előállított szűrrel, papuccsal, csizmával vagy cipellővel lehetett megkapni a szakmai minősítést. Ezek a versenyek kitűnő eredménnyel jártak, önállóságra, leleményességre, gondolkodásra készítették a szakmát tanulókat. Az elkészített munkát mérnökökből, technikusokból álló komoly bizottságok értékelték, és az első, második, harmadik helyezést elért inasok jelentős anyagi jutalomban részesültek. A pénzt a vezérigazgató bocsátotta a bizottság rendelkezésére, 100, 50 és 25 pengő volt a jutalom. 1938–40-ben egy inas szinte báró lett 100 pengővel, ha megnyerte az első díjat.

– *Maga is indult ilyen versenyen?*

– Én nem indultam, mert az én feladatom az volt, hogy a gyerekeket ellássam munkával. Az értékelő bizottságban dolgoztam, erkölcsileg összeférhetetlen volt, hogy részt vegyek a versenyben. Kvázi az inasok bizalmija voltam a bizottságban, mert abban az antidemokratikus régi világban arra nagyon ügyeltek a gyár vezetői, hogy az inasoknak is lehessen szava abban a bizottságban, ahol az ő dolgaikról döntenek. Azt mondta a műhelyfőnököm, hogy ez nem akármilyen feladat, nem kapok érte pénzt, de vegyem megtiszteltetésnek, hogy ott lehetek, ahol a társaim sorsáról és munkájáról döntenek. Ha nem akarom vállalni, és részt akarok venni a versenyben, keresnek mást.

– *Milyen dolgokba szólhatott bele, hogyan tudta képviselni az inatársait?*

– Abba, nehogy valamilyen részrehajlás következzen be az egyes mesterművek elbírálásánál, vagy hogy kinek milyen feladatot adhatunk. Nagyjából ismertem a képességeiket, a munkájukat, hiszen ott éltem közöttük. Egy az egyben elfogadták a javaslataimat, hogy kinek adjunk bonyolultabb, és kinek viszonylag

könnyebb feladatot. Ezért kellett én oda. Továbbá, amikor elkészült a mestermű, elmondtam, hogy mi a véleményem róla. Elmondtam, hogy én itt vagy ott egy kicsit még finomítottam volna, csinosítottam volna rajta, vagy ezt tartom a legjobbnak ezért meg ezért. Általában meghallgatták a „legkisebbet” is, és ha olyan volt a véleményem, amely megfelelt a tapasztalatuknak, elfogadták.

– *A tanoncok is elfogadták?*

– Elfogadtak. Nem lehetett részrehajlónak lenni. Egyébként a gyári szellemben az őszinteség, a nyíltság, az egyenesség volt az egyik vezérelv, amelynek az alapján az egész közösség élt és dolgozott. Nem lehetett kivételt tenni senkivel. Azt nem tehettem volna meg sem a vezérigazgató, sem a műszaki igazgató, sem a műhelyfőnökönk, sem a művezetőnk, sem a csoportvezetőnk, és én sem az inastársaimmal szemben. Nem beszéltek róla sokat, de ezt szívtuk magunkba a gyári levegővel, ezt láttuk magunk körül. Nem tudok olyan bérjavítást mondani abban a műhelyben – majdnem hét évet töltöttem ott 1945 előtt –, amelyre azt mondhatta volna bárki, hogy nem igazságos. Az alapelv a becsületesség, az igazságosság volt a béremelésben is, a kitüntetésben is, de a büntetésben is, mert az is előfordult. Ha valaki elrontott valamit, ingyen, díjtalanul kijavította, vagy elküldte a meóhoz, kérem, tessék az én nevemre írni, ez használhatatlan. Az, hogy kellett érte fizetni 20 vagy 50 fillért, olyan természetes volt, mint a kétszer kettő négy. Nem reklamált senki, ha megbüntették. Ha valahol baj volt egy gyártmánnyal, ráírta, hogy itt és itt baj van, odahívta a műhelyfőnököt vagy a művezetőt, jelezte, hogy sajnos nem mindenben pontos a munkadarab, de szerintem még mehet, kérte, bírálják el. Kijavítottuk, vagy ha nem lehetett, leselejtezték.

A tanonciskolát jeles bizonyítvánnyal végeztem el, és ezért a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara a mindenkori évfolyam legjelesebb tanulójának jutalmazására alapított Kamarai Tanoncéremmel tüntetett ki. A műhelyfőnököm azzal gratulált, hogy inasai közül én vagyok az első, aki ilyen kiváló eredménnyel végzett, és meglátom, a gyártól is megkapom érte a jutalmat. Így is lett, 1940 őszén műszaki átvevőnek, 1941 elején segédművezetőnek nevezték ki.

Először kellett személyes felelősséggel szerveznem és irányítanom egy nagyobb kollektíva munkáját. A műhelyben a pótalkatrészgyártást és a forgácsolási munkákat én felügyeltem, és nekem kellett elszámolnom a forgácsolók munkáját. Akkor nem bérelszámolók végezték ezt a feladatot, hanem a műszaki vezetők. Intéznem kellett a műhelybe kerülő tanoncok ügyeit, és végül a legbonyolultabb dolgot, a katonai traktorok javítását is. Ezeket a katonai traktorokat hazaáruelőknak becézte vagy gúnyolta az akkori gyári és katonai közvélemény. Tudniillik ezek nyitott kipufogóval működtek, és ha végimentek a főutcán, egész Kispest hallotta a dübörgésüket. Kint a fronton, ha elindult egy ilyen traktor, a sok kilométerre lévő ellenség ugyanúgy hallotta, mint a hátoldalon lévő tartalékcsapatok.

– *Frissen szabadult fiatal vezetőként milyen kapcsolata alakult ki a munkatársaival?*

– A kapcsolataink nagyon jók voltak, harmonikusak. Őszinteségen, egyenességen, egymás segítésén alapultak a közös cél, tehát a műhely vagy a gyár feladatainak az elvégzése érdekében. Azon nem volt vita, hogy lehet-e teljesíteni a gyári programokat. Nem volt olyasmi, hogy eleve azt mondta a műhelyfőnök, hogy ezt a programot ezért vagy azért nem tudom teljesíteni. Ezek a programok reálisak voltak, biztosítva anyaggal, szerszámmal, minden műszaki feltétellel, csak a kollektíván múltott, hogy teljesítik-e. Nem lehetett nemet mondani rá, és az élet azt bizonyította, hogy bizony minden programot lehetett teljesíteni időben, megfelelő mennyiségben és minőségben. Ennek az alapja a nyíltság, az őszinteség, a szolidaritás és a segítőkészség volt. A műszaki, a technikai, illetve a gazdasági tényezőkön túl a kölcsönös tisztelet és megbecsülés jellemezte a kapcsolatainkat.

Például amikor a csoportvezetőmnek kórházba került a lánya, a vezérigazgató a szokásos heti körútján megállt a csoportunknál, és megkérdezte, hogy elő tudja-e teremteni a gyógyításhoz szükséges anyagiakat. Úgy látom, hogy igen, bár még nem tudom, hogy a műtét mennyibe fog kerülni – válaszolta Császár bácsi. Erre a vezérigazgató a zsebébe nyúlt, kiállított egy bont 100 pengőről, odaadta, hogy vegye fel a pénzt a pénztárban, és mielőbbi gyógyulást kívánt a lányának. Honnan tudta a vezérigazgató? A munkatársai mondták el neki, hogy milyen gondokkal küzd az egyik legkitűnőbb lakatos csoportvezetője. Ilyen volt a kapcsolat a vezetők és a beosztottak között.

Műhelyünk mindennapi életének megvoltak a vidám percei, negyed-félórái is. A mosdóban reggel és a munkaidő végén, az ebédszünetekben állandó volt a tréfálgatás, egymás ugratása, viccek mesélése. Nálunk is volt Zoro (Zvara Antal) és Huru (Asbóth Ferenc) is, az igazi színészekhez hasonlító személyek. A tréfálgatásban, egymás ugratásában ők vitték a prímet. Ebbeli tevékenységük azonban mértéktartó volt, mentes a sértegetéstől. Ebben a tréfálgatásban mi, az inasok és a fiatal szakmunkások csak mint hallgatók voltunk jelen. Eszünkbe sem jutott bármelyik idősebb szakmunkást ugratni.

A háború megindulása után szokássá vált a műhelyünkben a hadbavonulók tréfás búcsúztatása. A bevonulásuk előtti nap „hadifelszerelés” várta őket a munkapadjukon vagy az öltözőszekrényükben: pléhcsákó, pléhkard vagy puska meg egy óriási pléhplecsni és az előléptetésükről szóló napiparancs. A búcsúszó azonban mindig emberi volt: Vigyázz magadra! Visszavárunk!

– *Mekkora volt ez a gyár?*

– Abban az időben körülbelül 250 emberrel dolgozott. Nem volt kis gyár, de óriási sem. Nagyon sok más példát tudnék mondani arról, hogy mennyire együtt volt a gyári kollektíva jóban és rosszban, a munkában és a családi problémák megoldásában is.

Más műhelyben dolgozó vezetők és a jó szakmunkások is azt erősítették meg bennem, hogy egy szakmunkásnak csak akkor lehet becsülete a munkástársai és a vezetői előtt is, ha a munkáját fegyelmezetten végzi, teljesíti, amit elvárnak

tőle, ha szüntelen gyarapítja szakmai tudását, társadalmi ismereteit, általános műveltségét, és ha szolidáris a gyár egész kollektívájával. Itt azt is megtanultam, hogy a vezetőknek elegendő szakmai tudással és műveltséggel kell rendelkezniük. Példát kell mutatniuk személyes felelősségvállalásban, példás munkafegyelmet kell tartaniuk, ugyanakkor segíteniük kell a beosztottaikat és a vezetőtársaikat. Ésszerűen kell takarékoskodniuk az anyaggal, az élőmunkával és az idővel. Hadd mondjak el egy esetet, amelyet ma is emlegetnek a gyárban. Erdős Jenő vezérigazgató az egyik pénteki ellenőrzése során valamelyik műhelyben meglátott egy csavaranyát a földön. Fölvette, letette a munkapadra, és megkérdezte, ki a csoportvezető. Odahívatta, és azt mondta neki, hogy az anyaggal nem szabad így gazdálkodni, mert egyetlenegy csavaranya is érték, becsülni kell, mi lenne, ha több száz anya elveszne. Ha a raktárból kifogy az anyag, a műhely nem tud dolgozni, a szerelde nem kapja meg az alkatrészt, nem tudjuk elkészíteni a traktorokat, akkor miből fogunk munkabért fizetni? A vezetők egymás közti kapcsolataiban a gerincesség, a következetesség, egymás véleményének elfogadása kellett hogy domináljon. A gyártmányfejlesztéskor a mérnökök, a technikusok kikérték a csoportvezetők és a szakmunkások véleményét is. És amikor valami újat kellett produkálni, olyasmit, ami a szakmunkások és a csoportvezetők számára is új szakmai feladatokat jelentett, nyugodtan lehetett szakmai tanácsot kérni a főkonstruktortól, a mérnöktől, a technikustól. Tehát kölcsönösnek kellett lennie a jó kapcsolatnak.

A gyárban élt a munkásszolidaritás, amely nem annyira szakmai, mint inkább politikai, emberi természetű volt. Elsősorban abban jelentkezett, hogy a gyengébb vagy beteges munkatársainkat állandóan segítenünk kellett. Nem adták parancsba, belülről jött. Nem az volt, mint ma, hogy akit leszázalékolnak, elkerül a gyárból és nyomorog. Ott rokkant meg közöttünk sok ember, részben a munkában, részben mert olyan volt az anyagi helyzete, hogy nem tudott megfelelően táplálkozni. Vagy voltak idősebbek, akik már nem bírták a tempót. Mit lehetett tenni ezekkel az emberekkel? Elsősorban a munkaelosztással kellett úgy operálnunk, hogy olyan munkát kapjanak, amelyet még el tudnak végezni, és anyagilag se járnak rosszul. Hogy lehetett ezt megoldani? Elő kellett venni az úgynevezett tartalékpénzeket. Ez elsősorban a katonai traktorok javításából folyt be, olyan munkákból, amelyeket nyugodt lelkiismerettel rá lehetett terhelni a katonai traktorokra. A katonai parancsnokság nem tudta, hogy egy anyát vagy két anyát raktam vissza javításkor a traktorra. Ha jó volt a régi, visszaraktam a régit, és elszámolhattam az újat. A követelmény az volt, hogy tökéletes legyen a traktor, és ha mi azt mondtuk, hogy tökéletes, akkor a katonai parancsnokság ráírta, hogy mehet vissza a hadsereghez. Ez volt a szociális kasszánk alapja. Akadtak még lakatosmunkák, gépmunkák, forgácsolómunkák, festőmunkák és egyebek, amelyeknél kicsit vastagabban foghatott a ceruza. Azt mondtuk az illetőnek, aki elvégezte a munkát, hogy ennyi a tiéd, és tudod, hogy melyik kasszába kerül a plusz. Így jött össze az a tartalékösszeg, amelyből

segélyt adhattunk. Mindenki tudott róla, még a katonai parancsnok is, és elfogadták. Hivatalosan nem létezett szociális kassza, de voltak elesett embereink, a munka periferiájára szorultak, akiket a műhelyben mindenki erkölcsi kötelességének tartott támogatni, a vezérigazgató is, én is.

A műhelyünkben én voltam a kasszás. Általában az lett, akiben megbíztak az emberek, és a műhelyfőnökök, aki közöttük élt, tudta, hogy ki mit képes megcsinálni, kinél mennyi a tartaléklehetőség.

– *Miért pont magának adták ennek a kasszának a kezelését?*

– Nekem volt a legtöbb lehetőségem rá, hogy a katonai traktorok javítását egészében átlássam, mivel azok teljes javítása mint segédművezetőhöz hozzám tartozott. Akármilyen munka- vagy anyagvételezés történt, nekem kellett kiállítanom a jegyzőkönyvet, hogy ezen vagy azon a traktoron ennyi anyagköltség, ennyi bérköltség volt, ezzel megy ki a traktor, ezt számolja el nekünk a gyár. Másrészt mivel főleg a forgácsoló részlegeinkben dolgoztak az elesett, megrokant emberek, ott kellett nekik munkát adni, és azt is tudni kellett, hogy mennyire szükséges kiegészíteni a darabbérben keresett bérüket a katonai traktorok javításából maradt összegből. Mondogatták a munkatársak meg a főnökök, hogy jó lenne, ha én foglalkoznék vele, mert én tudom, hogy kinél szorít a cipő. Így jutott nekem a feladat.

– *Korábban ki csinálta ezt? Vagy előbb nem volt ilyen kassza?*

– Régebben elsősorban a szakszervezet. A szakszervezetnek volt segélyalapja, de abból mit tudott adni? A gyári felfutás, tehát a nagyobb létszám miatt, és amikor már elég sok volt a rászoruló ember, valami más lehetőséget kellett keresnie a gyárnak is, a szakszervezetnek is, az ottani dolgozóknak is, a műhelyfőnököknek is, hogy segíteni lehessen rajtuk. Nem egyedi esetekről volt szó, egy-egy műhelyben bizony akadt négy-öt, esetleg tíz ember is, akin tudtunk segíteni a munkaelosztással, a tartalékpénzek átcsoportosításával. Bizonyos esetekben még pénzgyűjtés is előfordult, sőt, minél több dolgozót hívtak be katonának – és ez sajnos egyre nagyobb számban történt –, annál többször fordult elő pénzgyűjtés. Az összeg elsősorban az itthon maradt feleségnek, gyereknek jutott.

Tehát volt egy másik vonulata is a szolidaritás érvényesítésének, a bevonultak és hozzátartozóik támogatása. A családoknak nagyon nagy gondot jelentett, hogy kiesett a kenyérkereső. Az átlagos szakmunkáskeresőt akkor 35-40-45 pengő volt. Ha ez kiesett egy munkáscsaládból, katasztrófát jelentett nekik. A pénzgyűjtésen túl úgy is tudtunk segíteni, hogy ha a családfő hazajött szabadságra – mert azért sokakat hazaengedtek –, akkor bejöhettek a gyárba, a saját műhelyébe dolgozni, elláttuk a legjobban kereső munkákkal, amit elszámolhattunk neki vagy a családjának. Volt még egy lehetőség, ha olyan állapotban volt a feleség, hogy dolgozhatott, vagy voltak felnőtt gyermekei, akik még nem dolgoztak, behoztuk őket a gyárba, elsősorban a saját műhelyünkbe, és ott foglalkoztattuk őket.

A szakmunkás-utánpótlásban az inasok, a tanoncok felelősségteljes tanítása és nevelése is a szolidaritás körébe tartozott. Ennek a már említett megjelenési

formája volt, hogy a tanoncokat idős szakmunkások mellé osztották be, tanoncversenyekeket szerveztek, abban segítséget nyújtottak nekik, és fölfigyeltek a kiemelkedő teljesítményű, képességű fiatalokra.

A gyárban megismertem a munkásszervezettségben rejlő erőt is. A szakszervezeti tagok, a Szociáldemokrata Párt tagjai sokat beszéltek szervezetük életéről, a kispesti munkásotthonban történekről. Csak megjegyzem, hogy a kispesti munkásotthon építésében részt vett a nagycsaládom úgyszólván összes tagja, az édesapám, a nagybátyáim, az idősebb unokatestvéreim. De nemcsak társadalmi munkában, hanem ők végezték a lakatosmunkát, az épületasztalos munkát, a vízvezeték-szerelő munkát, és voltak úgynevezett téglabélyegek is, amelyekből elég sok megtalálható még ma is a család okmányai között. Mesélték, hogy az előadásokon, szemináriumokon mit hallottak. Az ő ösztönzésükre kezdtem a munkásotthon rendezvényeire járni, előadásokra, sakk-körbe, bálókra, szilveszteri és más összejövetelekre, a könyvtárba. Így lettem én is középük tartozó, és a sakk-kör igazolt versenyzője 1938-tól. 1938-ban beléptem a szakszervezetbe, mert majdnem mindenki szakszervezeti tag volt a műhelyben, és én vonzódtam ehhez a kollektívához.

– *Mit ígért a szakszervezet?*

– Semmit nem ígért, csak azt vallotta, hogy az összetartásban van az erő. És ebben igaza volt. A gyárban nem került sor sztrájkokra vagy éles ellentétek kirobbanására. Mivel a gyárvezetés és a műhelyvezetés is tudta, hogy szakszervezeti szempontból is összetartó, egységes ez a kollektíva, a kért béremeléseket, munkaelosztásokat vagy csoportbeosztásokat az esetek túlnyomó többségében elfogadták és teljesítették. Nem úgy mint szakszervezeti követelést, hanem mint az idős, tapasztalt szakmunkások kérését. Olyan szakszervezet nem volt a gyárban, amely összehívott volna szakszervezeti gyűléseket, hogy szavazzunk meg ilyen vagy olyan követeléseket, de mi, fiatalok is láttuk, éreztük, hogy az idősebb szakszervezeti tagok közé kell tartoznunk, hiszen ők a mi tanítómestereink, emberileg, szakmailag fölnezhettünk rájuk. Azt is nagyon jól tudtuk, hogyha összefogunk, akkor sokkal könnyebben boldogulunk. A saját családunkból is bőven vehettünk tapasztalatokat, hogy egységben, összetartásban az erő.

Abban az időben nem a mai értelemben vett politikai, szakszervezeti vagy pártélet folyt az üzemekben. Föl sem merült még a gondolata sem, hogy egyáltalán lehet-e ott szakszervezeti ülést tartani. Ha volt rendezvény, azt a munkásotthonban tartották. Aki a szakszervezethez vagy a Szociáldemokrata Párthoz tartozónak érezte magát, az elment a munkásotthonba, ha nem érezte, hogy szüksége van rá, nem ment oda. Nem kényszerítettek senkit, de olyan volt a légkör a mi műhelyünkben – és nagyon sok más műhelyben is –, hogy szinte elemi szükségletnek éreztük a középük tartozást.

A szakszervezeti bizalmat Kasza Istvánnak hívták, jóval 1945 után halt meg. Dolgoztunk vele együtt, ismertük őt, és ismertük azokat a csoportvezetőket, öreg szakmunkásokat, akik a szakszervezet tagjai voltak, sokan a Szociáldemokrata

Párt tagjai is. Nem a mai értelemben vett politikai tevékenységet folytatták akkor a szakszervezeti tagok vagy a Szociáldemokrata Párt tagjai. Elsősorban a személyes példamutatásukkal toboroztak híveket maguknak, ez volt az igazi tagtoborzás és tagszervezés. Nekem Császár János szolt, hogy lépjek be a szakszervezetbe, ő is tagja. S mert láttam, hogy mit csinál, mit mond, hogy a szavai és tettei egyek, nem vizet prédikál és bort iszik, az igazságot mondja, beléptem.

– *A műhely dolgozóinak többsége szakszervezeti tag volt?*

– Igen. Lényegében abban fejeződött ki a tagság, hogy fizettük a tagdíjat, fizetünk a temetkezési segélyegyletnek, és eljártunk a munkásotthonba. Nem kötelezték, hogy hallgassuk meg a politikai előadásokat, ha nekünk történetesen sakkozni volt kedvünk, akkor elmentünk, és lejátszottunk egy partit. A lényeg az volt, hogy köztük legyünk, együtt legyünk, és amikor kell, összefogjunk. A szakszervezethez tartozásnak benn a gyárban egymás segítségével kellett kifejeződnie. Elmondták, szakszervezeti tagok vagytok, kötelességetek segíteni a munkástársadalmon. Ezt elsősorban azoknak mondták, akik nem szívesen nyitották ki a pénztárcájukat, amikor adakozni kellett. Nekünk csak annyit mondtak: gyerekek, gyűjtés lesz, ki veszi kézbe az ívet? Tudták, hogy nem kell győzködni minket, hogy vegyünk részt az akcióban.

Sajnos a szakszervezeti könyvem elveszett a gyárban, mert amikor bevonultam katonának, otthagytam, ahol dolgoztam. Aztán történt a gyárban is, ami történt. Elég nagy zűr volt ott az ostrom végén. Még német egységek is befészkeltek magukat, lövöldöztek, sok minden elpusztult. Ezért nem nagyon hivatkozom a szakszervezeti múltamra, nem emlegetem hivatalosan. Nem tartom ildomosnak, hogy szerezzek három-négy olyan embert – találhatnék –, aki velem együtt tevékenykedett, hogy igazolja. Sokszor tapasztaltam, hogy abból a kevés valódi hősből, akik 1944–45-ben, főleg az ostrom alatt fegyveresen küzdöttek a németek ellen, több ezer lett. Ebbe a táborba nem akarok belépni, még úgy sem, hogy tényleg csak az igazat igazoltatom a tanúkkal.

– *Milyen előnyökkel járna, ha meglenne a tagkönyve?*

– Semmivel. Ugyanaz maradnék, mint aki voltam, se jobb, se rosszabb nem lennék. Tudják, hogy hova tartoztam, hol voltam, tudják, ma hol vagyok, tehát nem jelentene semmi pluszt.

Később csak az 1963–68 közötti években, a Vörös Csillag Traktorgyár, a volt Hofherr-gyár hidraulikaműhelyében éreztem ennyire otthon, ennyire jól magamat, mint itt, ahol volt nemes tettekre ösztönző, értelmes célja a mindennapos munkának, ahol a nyíltság, az őszinteség, a szolidaritás légköre vett körül, ahol csak a becsületesen és fegyelmezetten végzett munka volt a dolgozók megméretetésének az egyetlen kritériuma. Ahol nem a protekció döntötte el az egyének sorsát, előmenetelét, ahol nem érvényesülhettek a másokat megfúrni, rágalmazni, lejáratni akarók vagy a tehetségtelen karrieristák. Ezek a tanulságok, tapasztalatok végigkísérték az életutamat, meghatározták a tetteimet, munkastílusomat, véleményformálásomat, viszont a politikában nem bizonyultak jó ajánlólevélnek.

Katonaság, hadifogság, 1942–1945

– *Mesélne a katonaságról és a háborús évekről?*

– Ez az 1942–1945 közötti esztendőket foglalja magában. 1942. október 5-ére kaptuk a behívót sokan a gyárból, akik 1921-ben születünk, hogy jelentkezünk a székesfehérvári repülőtéren.

– *Korábban mennyire érzékelték, hogy a háború már folyik? Hogyan hatott a gyárra, a magánéletükre?*

– A gyárban ezt abból vettük észre, hogy elég sok munkatársunkat behívták katonának. Hiányoztak ezek a jó szakemberek a munkából. Láttuk, hogy anyagilag elég nehéz helyzetbe került a családjuk, megpróbáltunk a magunk módján, ahogy tudtunk, segíteni rajtuk anyagilag is. Engem gyermekkori jó barátom, a nővérem vőlegényén keresztül ért az első csapás, aki egy évvel idősebb nálam, 1920-as, tehát előttem vonult be, és ő már 1942 tavaszán kikerült a Don-kanyarba. Sajnos sokáig nem kaptunk róla hírt. Élt bennünk a félelem, hogy meghalt, megsebesült, mert bizony elég sok rossz hír jött haza azoktól a katonáktól, akik sebesülten érkeztek vissza, vagy szabadságra jöttek. Én már katona voltam 1943-ban, amikor sebesülten hazakerült. Miután megtudtuk, hogy Miskolcon van egy iskolából átalakított kórházban, kértem két hét szabadságot, és a nővéremmel meglátogattuk. Elfagyott a jobb lábfeje, a jobb lábán a lábujjait le kellett operálni. Láttuk, hogy a többi sebesült is milyen szerencsétlen állapotban van, bár akkor már orvosi kezelés alatt álltak, és amit elmeséltek, hát az szörnyű volt. Barátom elmondta, hogy jóformán vezetés nélkül, parancsnokok nélkül vánszorogtak, s amikor aztán jött a szovjetek ellentámadása, teljesen szétszóródtak, és jóformán a saját erejükből vergődtek el a Kárpátok keleti oldaláig, ahol már elég szervezett magyar alakulatokkal találkoztak, amelyek összeszedték a sebesülteket, vonatra rakták és hazaküldték őket.

Azt a következtetést vontam le, hogy mindent tegyek meg, csak a frontra ne kerüljek ki. Az újonckiképzés három hónapja alatt gyakran nem éreztem embernek magam az indokolatlan durvaságok, a kollektív fenyegetések, az esztelen tűzriadók, az embertelen parancsok miatt. Egyébként olyan volt a légkör, hogy aki oda került, az felejtse el, hogy ki volt, mi volt, csak a parancsokat szó nélkül végrehajtó báb legyen. Emberi mivoltában úgy sértették, bántották, taposták az újoncot, ahogy csak tudták. Az 1943 januárja és szeptembere közötti kilenc hónapban elvégeztem a 3-3 hónapos fényképképzést, fényképkidolgozó és fényképezőgép-szerelő tanfolyamot, mind a hármát tanfolyamelsőként fejeztem be.

– *Hogyan kerülhetett ezekre a tanfolyamokra?*

– Ahogy már említettem: mindent megtenni, csak a frontra ki nem kerülni jelszóval. El lehetett volna végezni egyetlen háromhónapos tanfolyamot, de valószínű, hogy akkor belekerültem volna valamelyik menetszázadba. Mert még repülősokeket is vittek ki a Don-kanyarba, hiszen a légifelvételeiket aztán mi hívtuk elő, csináltunk belőlük fénytérképet, értékeltük ott az iskolán, ahol tanultunk. Tehát nagyon pontosan tudtuk, hogy merre jártak, merre voltak magyar csapatok a Szovjetunióban. A három tanfolyamelsőséért kaptam három hét jutalomszabadságot.

Később a fényképésziskolán maradhattam segédoktatóként, címzetes szakaszvezetői rangban. Minden tanfolyam egy csillagot jelentett. Egy honvéd, aki bevonult, kapott 10 napra 2 pengőt és mindenki kaphatott e 2 pengőből 1 pengőért 100 db Honvéd cigarettát. Ez volt, hogy úgy mondjam, az ellátmány. Aztán, ha lépkedett előre rendfokozatban, egy őrzvezető már 3 pengőt kapott, egy tizedes 4-et, a címzetes szakaszvezető is csak 4-et, mert azért pénz nem járt, az csak címzetes rang volt. Abban a hadseregben nem jutottam tovább a ranglétrán.

Az iskolaparancsnokunk Kablai százados volt, kiváló ember, nagyon komoly szakmai és általános műveltséggel rendelkező, kitűnő nevelő, emberszerető, a szorgalmas tanulást becsülő parancsnok. Nagyon eredményes munkát végzett az iskolán, sok fiatalember ott tanult meg rendszeresen valamiféle tanulmányokkal foglalkozni, számolni – sok mindent ki kellett számítanunk, például a térképek méretarányát –, és sokan ott döbbsentek rá, hogy jó lenne szakmát tanulni. Egy-kettő közülünk, amint később kiderült, fényképész lett. Ők első-sorban parasztfiúk voltak, akik odahaza a földet művelték, és itt jöttek rá, hogy vannak nagyon szép szakmák, amelyeket érdemes művelni.

Az 1943 őszre és 1944. december 24. közötti 15 hónap katonakorom legjobb időszaka volt. A fényképészképző repülőszázadnál telt el rengeteg kimenővel, szabadsággal, élelemjavító lehetőségekkel, többhetes balatoni táborozással, majd Nádasladányba való kitelepülésünkkel 1944 nyarán. Abban az időben a tanult fényképész ritka volt. Mit csináltunk szombat-vasárnaponként, ha történetesen nem jöttünk haza? Hónunk alá csaptunk egy fényképezőgépet, ki a faluba, volt ott lagzi, keresztelő, bérnálás, mindenféle családi és egyéb ünnepség, amelyen fényképeket készítettünk, a következő vasárnap pedig kivittük az előhívott képeket, és állt a vásár. Kaptunk bort, pálinkát, ennivalót, azt, ami akkor aranyvaluta volt a katonaságnál. Ezt azért mertük megtenni, mert az időnk 80%-át avval töltöttük, hogy az egész repülőtér tiszti és altiszti állományának fényképeket készítettünk. Ahol elment 100 a főnökségnek, ott elment a mi 20 fényképünk is. A kutya se kérdezte, hogy melyik kié, hiszen az egyik tiszt nem ismerte a másik tisztnek vagy altisztnek a rokonságát. Ez volt a mi nagy lehetőségünk, ami sokkal jobb anyagi helyzetbe hozott bennünket. Pénzt nem nagyon kértünk, inkább enni- és innivalót. Egy esküvői fényképsorozat fejében kapott élelmiszerből jutott még haza is. Rendszerint kéthetenként hazajöttünk szombat-vasárnapra, az a kis falusi elemőzsia nagyon jól jött idehaza.

Néhány szót a balatoni táborozásunkról, ami tulajdonképpen egy hadihelyzetet imitáló gyakorlat volt. Arra lehetett felkészülni, ha netán kivisznek bennünket a frontra, hogyan tudunk akár egy puszta síkság kellős közepén működőképes fényképész felvevő-kidolgozó-értékelő állomást létrehozni. Csak délelőttönként volt hivatalos elfoglaltságunk, délután mehettünk, ahová jólesett, fürödni, úszni, szórakozni, ha volt rá pénzünk. Ritkán fordult elő szórakozás, mert nagyon exkluzív helyen táboroztunk. Ez Balatonaliga sarka. Elegáns uraknak és nem tudom, milyen szervezeteknek volt ott üdülőjük, eléggé zárt területen. A kocsmát meg nem szerettük, inkább úszkáltunk, és a Balaton partján töltöttük az időt. Ezen a helyen létesült 1945 után a pártüdülő.

Ezután Nádasladányba, a Székesfehérvártól kb. 20 km-re fekvő kicsiny faluba vezényeltek. A Nádasdy grófok uradalmán szállásoltak el. Volt annak egy kastény-része és egy uradalmi része. Mi az utóbbiban telepedtünk le, ott rendeztünk be minden laboratóriumot, minden olyan dolgot, amelynek fedett hely kellett. Az iskolán tovább folyt az elméleti, a laboratóriumokban pedig a gyakorlati oktatás. A legénységet rajonként, családi házakban helyezték el. Itt új századparancsnokot kaptunk, Tarajosi századosnak hívták, aki mindenben az ellentéte volt az elődjének, Kablai századosnak. Volt egy kedvence, Végh Ferenc továbbszolgáló szakaszvezető, akiről akkor derült ki, hogy nyilaskeresztes párttag. Egyébként, ahogy én hallottam, Tarajosi százados is tulajdonképpen nyilas katonatiszt volt.

– *Ez akkor miben nyilvánult meg?*

– Elsősorban nagyszájú hőzöngésben, mást nem tudok mondani. Nem a százados részéről, mert tőle nem nagyon hallottunk ilyesmit, sőt, mondhatnám semmit, de ez a Végh Ferenc azzal jött, hogy így a nyilasok, úgy a nyilasok, amúgy a nyilasok. Ezeknek a ténykedését részben a gyárból, részben Pestről ismertük, úgyhogy nagyon komoly szópárbaj folyt közte és több katona között.

1944. október végén gyors ütemű gyalogsági kiképzést rendelt el a századparancsnok, és megszűnt a fényképészkiképzés. Ekkor gyalogrepülők lettünk. Valószínű, az akkori felsőbb parancsnokok döntöttek arról, hogy vége mindenféle jóléti intézménynek, mint amilyen a fényképészkiképző század, és mindenkit be kell vetni a fronton. Végül mi is odakerültünk az év vége felé. Végiggyalogoltatták velünk a Dunántúlt. Jártunk Celldömölkön, Jánosházán, Zalaegerszegen, Keszthelyen, Polgárdiban, végül Székesfehérváron kötöttünk ki. 1944. december 22-én Székesfehérváron parancsban közölték, hogy a frontra kell mennünk a Felvidékre.

– *Közben megtörtént a német megszállás és rengeteg borzalom történt az országban. A zsidó lakosságot folyamatosan vitték el. Ebből mit érzéltek?*

– Ott gyakorlatilag semmit. Mi az 1944. márciusi német megszállásra abból következtettünk, hogy aznap nem kellett templomba menni, a laktanyát egy ember sem hagyhatta el. És aztán szállongó, kósza hírekből hallottuk, hogy mi történt. Amikor hazajöttünk, Budapesten tájékozódhattunk, aztán az utána következő héten már élhattük az addigi normális katonai életünket. Semmi változás

nem történt. A parancsnokok maradtak. A zsidók deportálásáról, meghurcolásukról gyakorlatilag azt tudtuk, amit a hozzátartozóink elmondtak. Ez viszonylag kevés volt, mert Kispesten látványos üldözés nem történt. Hozzátartozóim örültek, ha otthon meghúzhatták magukat az akkori háborús helyzetben, nem jártak sehova. A környékükön elég nagy légitámadások voltak, a szomszédunkban levő házat el is pusztította egy bomba.

– *Felkészültek a frontra vonulásra?*

– Egyáltalán nem. Rémült, megszeppent hangulat volt jellemző rám éppúgy, mint az összes többire, kivétel talán a századparancsnokunk volt. Kék autóbusszokkal vittek minket Esztergomba, ott az utászaktanyában szálltunk meg. Lehetett éjjel 11 óra, amikor oda beértünk. Akkor azt mondták, hogy most mindenki elhelyezkedhet ott, ahol tud. Voltak ágyak, matrac nélkül, csak deszkával vagy sodronnyal. Amikor elkezdtünk pakolászni, jött a parancs, hogy azonnal buszba szállni, indulunk a frontra. Átmentünk a párkánynánai hídon – akkor a Dunán még állt a híd. Letkésen megálltunk, ott vezényeltek, ki melyik házba megy. Mi bekerültünk egy öreg paraszt házaspárhoz, akik halálra voltak rémülve. Mondták, bárhol lehetünk, mert ők lemennek a pincébe. Aztán magunkra hagytak, mi meg, ahogy lehetett, elhelyezkedtünk.

Másnap reggel elvezették az egész századot az ottani vámhivatal épületébe. Az az Ipoly partjától nem messze, az Ipolyon átvezető hídtól 200-300 m-re álló épület volt. Alighogy elhelyezkedtünk, megkaptuk az első kb. egyórás aknatűzet, de olyat, amilyent én életemben csak egyszer éltem még át, ugyancsak itt, Letkés közelében. Rettenetes volt, különösen számunkra, akik nem jártuk meg a frontot. Nagyon sok katonatársam megsebesült. Borzasztó volt látni az aknaszilánkok által okozott sebeket. Volt, akin nem látszott semmi, és meghalt. Belefűrődött valahol a testébe egy kis aknaszilánk, és vége lett a szerencsétlennek. A vámpépületből éjjel a falu határában levő malomhoz kellett elmenni biztosítani. Én nem tudom, hogy jutottunk oda, mert valami hegyoldalon kellett mászni, kezünkben géppuska, géppisztoly, puska, lőszer, lőszeres ládák. Másztunk fölfelé a hegyoldalon, és egyszer csak egy kis völgyben láttunk egy épületet, a malmot. Bementünk a malomba, és vártuk, hogy majd megszervezik az őrséget, kiadják a parancsokat, hogy mit is kell csinálnunk. Jóformán még be se vergődöttünk a malomba, máris kaptunk egy többórás aknatűzet, hiszen azt az épületet a szovjet csapatok már bemérték. Az aknatűz teljesen szétverte a századunkat. Sok bajtársunk meghalt, még többen megsebesültek.

Csak egy másik századhoz tartozó katona maradt mellettem, aki szintén könnyebben megsebesült. És akkor tanakodtunk, hogy mit csináljunk. Hiába kiáltoztunk, választ nem kaptunk. Elhatároztuk, hogy visszamegyünk a faluba, és megkeressük a századparancsnokságot. Már az is munkált bennünk, hogy jobb innen lelécelni, mert kapunk még egy aknatűzet, és akkor esetleg mi is ottmaradunk. A századparancsnokságon csak egy főhadnagyot találtunk, aki annyit tudott nekünk mondani, hogy fogalma sincs, mi történt a századunkkal.

Azt ők is hallották, hogy valami rettenetes aknatűzbe kerülhetünk. Kezünkbe nyomott egy villámgéppuskát, és megparancsolta, hogy a falu határában lévő hídnál építsünk ki ketten egy tüzelőállást, és lőjünk az utolsó golyóig, ha az oroszok támadnak. A társam még elkezdett volna vitatkozni, hogy miért mi menjünk, nem is tudjuk, hogy hogyan kell a villámgéppuskát kezelni. Úgy kellett rugdosnom a lábát, és inteni, hogy hallgass, gyere, menjünk. Mit lehetett ott egy parancssal csinálni? Ha elkezdünk kekeckedni, még főbelőnek. Azt nagyon jól tudtuk, hogy a parancsmegtagadásért főbelövés jár. Végre felfogta, hogy tényleg jobb befogni a szánkat és elindulni. Ahogy kiértünk az épületből, mondtam neki, hogy meg vagy te örülve? Miért állsz oda vitatkozni? A végén még a nyakunkra küldenek valami számonkérő különítményt. Gyere innen, iszkoljunk, aztán majd meglátjuk, hogy mit lehet csinálni. Szépen eldobálunk mindent, géppuskát, géppisztolyt, tölténytáskát, katonakönyvet. Még amikor jöttünk visszafelé, láttuk, hogy az utolsó ház a falu szélén, nem messze a hídtól, üres. Elmegyünk oda és várunk, meglátjuk, hogy mi lesz – mondtam. Ezt is csináltuk.

– *Hogy gondolták, ha mindent eldobnak, akkor mi történhet?*

– Senki nem tudta, hogy mi történt. Majd hazudunk akárkinek akármit. Egyszerűen tudta az ember, hogy jobb megszabadulni minden hadi eszköztől, mert elmondhatjuk például azt, hogy orosz tűzbe kerültünk, elfogtak, megszöktünk. Ránk nem tudnak bizonyítani semmit, mert nálunk nem találnak iratokat sem. Az életösztön így munkált bennem, hogy keresni kell azt az utat, amelyen az életünket biztosítani tudjuk. Be is mentünk ebbe a házba, de nagyon ráfáztunk. Ott disznóölés lehetett az előző napok valamelyikén, mert beleestünk egy nagy, cigányok vájta fateknőbe, amely tele volt hurkával, hússal, szalonnával, töpörttyűvel. Éhesek voltunk, napok óta nem volt rendes kosztunk. Jól befalatoztunk, de úgy elrontottuk a gyomrunkat, hogy azt se tudtuk, mit csináljunk. Vízet meg nem találtunk. Akkor kimentünk az Ipoly partjára. Már be volt fagyva, csizmatalppal feltörtük a jeget, és abból a hideg vízből ittunk, ez még jobban elcsapta a gyomrunkat. Kaptunk mi olyan gyomorrontást, meg olyan émelygést, hogy mire visszaértünk a házba, kihánytuk még a lelkünket is. Így fészkeltek be magunkat a „tüzelőállásba”. Vártunk, vártunk. December 24-re virradó hajnalban idegileg már nem bírtuk tovább a várakozást, mert semmi sem történt.

Abban maradtunk, hogy megpróbálunk elindulni az Ipolyon keresztül, mert ott orosz állások lehetnek, hiszen azt mondta a főhadnagyunk, hogy onnan várható a támadás. Lesz, ami lesz, nincs nálunk fegyver, ha találkozunk a szovjetekkel, megadjuk magunkat, megmondjuk, hogy mi átjöttünk. Nagyon bizonytalanul mentünk, mert egyszerűen nem tudtuk, hogy hol járunk. Egyszer csak azt halljuk a hátunk mögül, hogy sztoj. Hátranéztünk, hát egy idős, nagybajuszos, szuronyos puskás orosz katona áll mögöttünk, és mellette még két fiatalabb. A kezével intett, hogy kezeket fel, és induljunk felénk. Melléjük érve megmozott, majd mondott valamit az egyik fiatalnak. Az kezébe vette a szuronyos puskáját, ránk fogta, majd irányt mutatva így szólt: davaj. Tehát a két első orosz

szó, amit megtanultunk: Sztoj és davaj. Ezt a davajt aztán hallottuk annyiszor, hogy senki el nem felejtette, aki akkor az oroszokkal közvetlen kapcsolatba került. Így kezdődött az 1944. december 24-től 1945. augusztus végéig tartó hadifogságom.

– *Tudták, hogy mivel járhat a szovjet fogság? Milyen híre volt annak a hadseregnek?*

– Két hír jutott el hozzánk. Az egyik, amelyet a nyilasok vagy ezekhez hasonlók terjesztettek a hadseregben, hogy akit az oroszok elfognak, fölkoncolják, vagy viszik Szibériába. A másik hír, amelyet itthon hallottam – utoljára októberben két hétig voltam szabadságon – a nagybátyáimtól, édesapámtól, meg a gyárban a szakszervezeti tagoktól, SZDP-tagoktól, hogy nem olyan fekete az az ördög, mint amilyenre festik, hogy emberként bánnak a foglyokkal, nem ölnek meg senkit. Jó, hadifogságban lesz az ember a háború végéig – nemzetközi törvény van rá, hogy a hadifoglyokat nem engedhetik előbb haza –, de közel sem bánnak velük úgy, ahogy a nyilas propaganda terjeszti. De valójában az ételösztön motivált bennünket. Ha maradunk és kapunk egy újabb aknatüzet, vagy egy csatába kerülünk, amilyenbe belekerültünk az elmúlt napok során kétszer is, valószínű, hogy ott pusztulunk, tehát inkább vállaljuk a hadifogság bizonytalanságát, hogy életben maradjunk. Úgyhogy nem nagyon haboztunk, amikor elindultunk.

– *Mit tudtak, mit gondoltak a háború kimeneteléről 1944 decemberében?*

– Azt az itthon kapott hírekből tudtam, hogy az oroszok már ott álltak Budapest határában, Vecsésnél, amikor legutóbb otthon voltam. Tudtuk, hogy magyar vagy német győzelemre számítani nem lehet, de nem nagyon foglalkoztunk ezzel. Az foglalkoztatott, hogyan maradhatunk életben, hogyan kerülhetünk haza. Ahogy én akkor láttam, eltekintve a parancsnokok közül néhányat, az egész magyar hadseregnek ez volt a véleménye. Megmenekülni, életben maradni, átvészelni valahogy ezt az egész hercehurcát, mert amit mi láttunk, hogy minket hogyan készítettek föl a háborúra, annak alapján meg volt győződve a tegnapelőtt bevonult kiskatona is, hogy így győzni nem lehet. Nem tudott elsütni egy géppuskát, akkor hogy állítson meg egy tankot? A kezébe nyomtak egy páncélöklöt, azt se tudta, hogyan kell kezelni. Így nem lehet háborút nyerni, ez nagyon világos volt akkor mindnyájunk előtt.

Most következik az 1944. december 24. és 1945. augusztus vége közötti időszak, a hadifogságban töltött jó háromnegyed esztendő. Ez a időszak az acsai, a jászberényi, a mezőtúri és a focsani hadifogolytáborban telt el. Acsára talán december 27-én, 28-án, közvetlen karácsony után kerültem. Acsa Vác fölött, Márianosztra környékén levő kis falu. Valószínűleg ez volt a szovjet hadsereg első gyűjtőtábor a azon a környéken, amely nyilván elég közel lehetett még a fronthoz. Ide kísért bennünket megint csak egy nagybajszos, dióverő-puskás öreg katona. Ha lett volna eszünk, akkor esetleg megkötözzük és megszökünk tőle. De föl se merült bennünk ez a gondolat, mert azzal indítottak útnak, hogy rövidesen úgyis hazamegyünk. Jó propagandájuk volt ebből a szempontból, sok

foglyot visszatartott attól, hogy megszökjön. Azt mondták, hogy aki megszökik, és szökésen fogják, azt ott rögtön agyonlövik. Kikkel találkoztam itt? Valamilyen magyar páncélos alakulatot ejthettek foglyul a szovjetek. Tőlük kaptam magyar páncélos vattakabátot, tarisznyát, csajkát, kanalat, fehérneműt, szappant, meg ami egy ilyen helyzetben lévő embernek minimális létszükséglete. Pihenőben foghatták el őket, mert jóformán mindenük megmaradt. Ugyanis ha harc közben fogják el őket, akkor annyi minden nem lehetett volna náluk, legfeljebb az igazolvány vagy a dögcédula és a zsebükben valami kis koszt vagy dohány.

– *A személyazonosságukat kellett igazolni valamivel?*

– Nem voltak kíváncsiak rá. Darab, darab. Tudták, hogy bejött a táborba 500 ember, ennyinek el is kellett hagynia. A pokol tornáca volt ez a hely. Egy istállóban, földre hintett szalmán, megtetvesedve eltöltött néhány nap múlva összeállították a szerelvényt. Ha jól emlékszem, 500 embernek kellett kiállnia a tábor elé, és elindultunk Jászberénybe. Talán még annyit az acsai kosztról, hogy háromszor adtak ebben a táborban is, mint a többiben enni, elsősorban híg burizsleves-féleséget. Hús nem volt benne. Elég nagy darab kenyeret is adtak, lehetett 40-50 dekás. Minden nap frissen sült kenyér volt, abban a minutumban el is fogyott, ahogy kiosztották. Nem mondom, hogy éhezünk, de jól se laktunk.

Útban Acsáról Jászberény felé, 1945. január 1-jén Szentlőrinc-kátán vonultunk végig, miután az éjszakát az ottani iskolában töltöttük. Ahogy mentünk ki a faluból, végig az út mellett álltak a falu lakosai, nénik, bácsik, lányok, fiúk, kezükben kenyér, szalonna, kolbász, sütemény, bablevessel, gulyással telt fazekak, és könnyes szemmel nyújtották felénk: vigyétek, vegyétek, egyétek, a szívünk melegével adjuk nektek. Minden hadifogolynak jutott valami. Ma is, több mint négy évtized elteltével az ember csak hálával és néha könnyes szemmel gondol ezekre az emberekre, nemes cselekedetükre. Bárcsak ismerhetnék egynéhányat közülük, hogy tolmácsolni tudjam köszönetemet. És nemcsak a szentlőrinc-kátai emberekkel kapcsolatban voltak ilyen pozitív tapasztalataink, hanem másokkal is.

Beértünk Jászberénybe, s ha egy csöpp eszem van, akkor talán hazajöhetek. Az utolsó előtti sorban álltunk, mögöttünk állt két öregember. Hogy kerültek hozzánk és az acsai táborba, nem tudom, de jött a számolás. 500 darabbal engedték el a transzport parancsnokát, 500-at kellett leadni Jászberényben az ottani parancsnoknak. Erről volt dokumentje. Számoltak az örök egyszer, kétszer, háromszor. Mindig valahogy 502-503 lett. Akkor ötösével kellett állni, széthúzni a sort, végigszaladt egy, végigszaladt kettő-három, valamenynyí, összedugták a fejüket: 502, ezt hallottuk. Tanakodnak, tanakodnak, hogy mit csináljanak. Egyszer csak a parancsnok odamegy a két öreghez, akik ott állnak a hátunk mögött és mondja: davaj, davaj. Az a két szerencsétlen meg csak állt, földbegyökerezett lábbal. Mi az, hogy davaj? És arra davaj, nem a táborba befelé davaj? Mi mondtuk nekik, hogy menjenek, fölöslegeseek, látják, hogy kettővel többre sikerült a létszám, és nekik 500-at kell átadni. Nem, nem, nem. Erre minket lökdös a parancsnok, hogy davaj, davaj, menjünk mi. Mi meg az

öregeket noszogattuk, hogy menjenek már, mire végre nagy nehezen elindultak. Akkor föllélegzett a parancsnok, hogy megvan az 500, be a táborba. Ők ketten meg hátranézegetve mentek lassan-lassan. Mi integettünk, hogy menjenek, menjenek, mert a végén meggondolják magukat az oroszok, és őket is behozzák a táborba.

Ami a jászberényi fogolytábort illeti, ez már a poklok pokla, nem a pokol tornáca volt. Egy épülőfélben levő laktanya, ajtók nélkül, ablakok nélkül, padló nélkül. Az udvarán volt egy bővizű artézi kút, amelyikből melegvíz jött. Az épülethez tartozott egy nagy pincerendszer is. Itt állítólag régen is laktanya volt, a háború alatt akarták átépíteni. A pincerendszer megmaradt, efölé fölhúzták a falakat meg a tetőt. El lehet képzelni, hogy nézhetett ki emberek szálláshelyeként. Belökdöstek bennünket egy-egy terembe, ahol ott volt az építkezésből maradt cement, a malteros padló, por, piszok és minden, amit el lehet képzelni. Nem volt fűtés, nem volt világítás. Összeszedtük a kátránypapírt, amelyet az építkezésen találtunk, hogy legalább az ablakok elé tegyünk valamit. De jött az este. Mivel világítsunk? Akkor csíkokat szaggattunk a kátránypapírból, meggyújtottuk, és azzal világítottunk. Ez viszont olyan büdös volt, mint a ménkű, és olyan korommal égett, hogy mindnyájan úgy néztünk ki, mint az ördögök. Mosdási lehetőség nem volt. Éjszakánként összezsúfolva, a porban-piszokban, egymás hegyén-hátán aludtunk. De még szálában se fértünk el, élében se, egymáson feküdtünk úgy, ahogy tudtunk. Abból a szempontból jó volt, hogy melegítettük egymást a januári hidegben. Aki akkor élt, emlékezhet rá, hogy elég kemény tél volt 1944–1945 fordulóján. A szükségletét is el kellett végeznie mindenkinek, csak kellett mozogni. Hogy hogyan jutottunk ki innen éjszakánként, az egy rémtörténet. Akármerre mozdult az ember, az alvó vagy éppen megbúvó, szendergő bajtársa lábára, fejére, hasára, hátára, kezére lépett.

Nekem meg eszembe jutott, hogy az artézi kút mellett nemcsak inni, hanem mosdani is lehet. Mondtam a mellettem kucorgóknak, hogy vigyázzanak a dolgaimra, én csak a szappanomat meg a törülközőnek kinevezett ruhadarabomat viszem magammal, elmegyek, és tetőtől talpig megmosakszom az artézi kútnál. Meg vagy te örülve! Hülye vagy! Megfázol. Milyen hideg van – mondták. Nem bánom, engem a kosz jobban bánt, mint esetleg egy tüdőgyulladás – feleltem. Megtettem. Úgy éreztem magam, mint aki újjászületett.

Napközben a táboron belül mozghattunk, amerre akartunk, de a drótkerítéshez 3 m-nél közelebb nem volt szabad menni. Itt hallottam először, hogy orosz parlamentereket lőttek le Budapest határában. Ezt magyarul tudó szlovák gyerekek olvasták fel egy papírról, amelyet biztos a kezükbe adtak a szovjet politikai tisztek, akik valamiféle propagandista szerepet játszottak.

Itt hallottunk arról, hogy jelentkezni lehet az új magyar demokratikus hadseregbe, tehát a németek elleni harcra, és akik jelentkeznek, azokat Debrecenbe viszik, ott fogják egységekbe osztani. Több ismerősömmel találkoztam a táborban. Nem nagyon akartak jelentkezni. Mondtam nekik, hogy mit akarnak, ebben a pokolban élni és elpusztulni, vagy megint azt a lehetőséget választani, amely

az életben maradáshoz több reménnyel kecsegtet. Ez aztán sokukat mellbevágta. Jelentkeztünk is vagy 250-300-an. A propagandistáknak bediktáltuk a neveket, megmondtuk, hogy merre találunk bennünket, és ha lesz valami a dologból, értesítsenek. Január közepe lehetett, amikor szobáról szobára jártak, fölolvasták a jelentkezők nevét, és mondták, hogy vonaton Mezőtúrra visznek bennünket, ott fogják előkészíteni a Debrecenbe menetelőket. Sorba állították ezt a 250-300 embert, marhavagonokba raktak bennünket, persze szokás szerint lelakatolva, szögesdróttal behúzva az ablakokat, és még aznap eljutottunk Mezőtúrra.

A mezőtúri tartózkodás volt a legszebb időszak ebben a 9 hónapos hadifogságban – ha lehet egyáltalán ilyesmit mondani. A városházán lettünk elhelyezve. Viszonylag tiszta és tágas volt, az időt pedig igencsak elviselhetővé tették azzal, hogy összeszedték velünk a városházán talált irományokat. Hát azok között aztán volt minden: hitellevél, adósságlevél, adókönyvek, anyakönyvek. Mi szépen elolvastattuk Mezőtúr történetét, megbeszéltük, a viccesebb dolgokon nevetgélünk, így telt az idő. Útban voltak, fél szobát elfoglaltak, ezért kellett összeszedni őket.

– *Mit csináltak vele?*

– Azt mondták, hogy vigyük a parancsnokságra. Később egy-két mezőtúrival találkoзва annyit tudtam meg, hogy átadták a magyar hatósági szerepet betöltő nemzeti bizottságnak. Ennyi becsület volt bennük.

– *Ez mind szovjet felügyelet alatt volt, ugye?*

– Ez szovjet hadifogolytábor volt, dróttal körülkerítve. Szovjet katonai parancsnokság alatt volt, csak sokkal emberibb körülményekkel, mint amilyeneket addig tapasztaltunk. Bekerültünk egy olyan szobába, amelyben bőrfotel, bőrkanapé, néhány helyen még rendes ágy is volt, tiszta ablak, függöny. Fölkészítettünk. A csapokból folyt a víz, mosdani, inni lehetett. Voltak vécék, még fürdőszobák is. Hát ez mennyország volt ahhoz a pokolhoz képest, amelyben addig részünk volt. A koszt legalább kétszer-háromszor több volt kalóriában, ízben, finomságban, mint amit addig kaptunk.

Itt kell szólnom a város lakóiról, és ez megint a magyar tragédia. A tragédia az, hogy mindig csak akkor fog össze a magyar nép, amikor bajban van. Amikor elmúlnak a viharfelhők, akkor jön a széthúzás, a pártoskodás, és ami vele jár. A város lakói egész nap a tábor körül sétáltak, szemlélődtek, kövekkel nehezített leveleket dobtak be, amelyeken rajta volt a saját nevük, s az, hogy szeretnének nekünk segíteni abban, hogy emberileg elviselhető legyen a fogságban eltöltött időnk. Tehát dobjunk ki az ő nevükre levelet, abban írjuk meg a nevünket és hogy mit kérünk, ők szívesen küldenek fehérneműt, tisztálkodószert, élelmet. Azt is írjuk meg, kiket szeretnénk értesíteni a hollétünkről, ők vállalják, hogy az üzeneteket eljuttatják a hozzátartozóinknak. Mondanom sem kell, hogy mennyire jóleső érzés fogott el bennünket, amikor elindult ez a kőnehezékekkel lebonyolított levelezgetés. Éltünk az alkalommal, mi is kidobtunk ilyen kövekkel nehezített leveleket. Alig telt el egy-két nap, s az őrségre hívták azokat, akiknek a nevére megérkezett, amit kértek, a mezőtúriak közül küldte valaki.

Megírták a címüket. Névre érkeztek a csomagok, és nem csak az, amit kértünk, annál messze több volt bennük. Tessék elképzelni ezt a viszonylag normális elhelyezést, az alapkosztot, amely elég tűrhető volt, följavítva azzal, amit így kaptunk, hát tényleg ez volt a fogság teteje.

Mezőtúron kb. másfél hónapig lehettünk, és mindennap lezajlott ez a leveles találkozás a mezőtúriakkal. Nekem egy tanítónő lett a levelezőtársam. Arra kért, hogy ezután csak az ő nevére dobáljak ki levelet, neki üzenjek. Ő lett az én patrónusom, és a többi fogoly is megtalálta a maga partnerét. Értesítették a hozzátartozóinkat, így tudták, hol vagyunk, mi van velünk. Tudta a nővérem, az édesapám, a közvetlen rokonaim, hogy Mezőtúron vagyok. A későbbiekben is lezajlott egy levélváltás köztem meg a pedagógusnő között. Amikor hazajöttem, írtam neki egy köszönőlevelet, és kérdeztem, hogy mivel tudnám meghálálni, amit értem tett. Visszaírta, hogy ő már nyugdíjas, megvan mindene, és mivel a gyermekeivel él, a kis nyugdíja elég neki arra, amire szüksége van. A házikertből megvan mindenük, és mit tudhatok én Budapestről küldeni? Melaszt, millpengőt vagy billpengőt? Ezzel nincs kisegítve, nem is várja el. Neki elég azt tudni, hogy akkor, amikor nagyon nehéz helyzetben voltam, tudott rajtam segíteni. És az a köszönet, amit a levélben küldtem neki, untig elég ahhoz, hogy tudja, jó volt, amit tett. Egyébként utána nemsokára jártam Mezőtúron, de addigra meghalt, már nem tudtam vele találkozni.

– *Kiderült, hogy ez spontán kezdeményezés volt, vagy esetleg szervezte valaki?*

– Azt hiszem, ezt nem kellett szervezni. Mint ahogy nem szervezték a szent-lőrincskáit sem, természetes emberi érzésből fakadó cselekedet volt. Az egész országban tudták, hogy noha ők sincsenek jó helyzetben, az a szerencsétlen hadifogoly ezerszer nehezebb és rosszabb körülmények között él, mint ők. És amit tudtak, odaadták anélkül, hogy ellenszolgáltatást vártak volna érte. Látták, hogy ott fogolytábor van, a beszédünkől hallották, hogy magyarok vagyunk, át is kiabálhattunk. A leleményes nép kitalálta, hogyan lehet levelezni, még akkor is, ha ez esetleg nem tetszik a parancsnoknak. Igaz, nem tett semmit az ottani szovjet parancsnokság a kerítésen át történt levelezés ellen.

Mi történt Mezőtúron? Századokba, szakaszokba, rajokba osztottak bennünket. Ki is nevezték a parancsnokokat, és egy kicsit hadrendben, szervezeten élünk, mert akik egy rajba tartoztak, azok ugyanabban a szobában éltek, s ha valami feladat volt, a raj együtt ment például udvart söpörni, takarítani vagy a konyhán segíteni. Ezt nem a szovjet parancsnok rendelte el, hanem mi kezdeményeztük. Később már szervezeten csináltuk, napról napra adva át a seprűt, a fölmosóvödröt meg a fölmosóröngyöt azoknak, akik éppen szolgálatba léptek.

– *Maga itt is aktív, kezdeményező szerepet vállalt?*

– A hadifoglyok között sincsenek rangok, de tekintélye lehetett valakinek. Ami engem illet, én kezdtem mondogatni a közvetlen ismerősöknek, hogy gyerekek, lépünk ki Jászberényből, mert itt elpusztulunk. Én jártam végig azt a 100-150 embert, akit ismertem, ők meg beszéltek a velük együtt levőkkel, hogy jelentkez-

zünk a németek elleni harcra. Belőlünk három századot szerveztek Mezőtúron. Az én hivatalos rangom nem volt más, mint a fogságba esés előtt. Egy 12 fős rajt kaptam, ami nekem akkor kijárt mint címzetes szakaszvezetőnek.

Mezőtúron sokan még ingadoztak, hogy menjünk, ne menjünk? Mi lesz velünk, hogy lesz velünk? Erre azt mondtam, Pest alatt vannak a szovjetek. Meddig vannak ott? Ha végigmennek Magyarországon, utána nem valószínű, hogy azt fogják mondani, szükség van ránk. Aztán el tudjátok képzelni, hogy annyira megbíznak bennünk, hogy mi leszünk az élcsapat? Legfeljebb elmegyünk tan-
kot javítani, gépkocsit javítani vagy a szállításban segíteni. Amikor kétségek merültek föl az emberekben, azt igyekeztem beléjük táplálni, hogy gondoljanak arra, itt találhatunk magunknak olyan ténykedést, amellyel több hasznot hajtunk, mintha egy puskát adnak a kezünkbe, aztán hármat mögénk állítanak, hogy vigyázzanak ránk, nehogy meglógjunk. Ilyen helyzetben az emberekben nagyon nehéz tartani a lelket, hitet, reményt kelteni, hogy nincs veszve minden. Hogy még túl lehet ezt élni egészségesen, csak vigyázni kell saját magunkra. Ebben volt több szerepem, mint amit a rajparancsnoki funkció a számomra mint kötelességet előírt.

1945. március elején azt mondták, hogy sorakozó, indulunk Debrecenbe. Szépen fősorakoztunk, kivonultunk a kapun, végigvonultunk Mezőtúron. Valószínű, hogy szinte mindenki ott volt a mezőtúriak közül, mert rengeteg ember állt az utcán. Könnyezve-sírva búcsúztunk tőlük, és mentünk a vasútállomásra. Azt reméltük, hogy nem fogják bedrótózni az ajtót meg az ablakokat. De ahogy beszálltunk a marhavagonokba, szépen bedrótózták mindet, és elindult a vonat. Amint ki tudtunk lesni – mert azért nem volt annyira zárt a vagon – láttuk, hogy valamerre Szolnok felé megyünk. Átrobogott a vonat Szolnoknál a hídon és bizony nem északkeletre, Debrecen felé fordult. Ezt a nap állásáról következtettük ki. Akkor azt mondtuk, hogy na, itt valami baj van. Eltelt egy nap, egy éjszaka, és másnap reggel azt vettük észre, hogy nagyon hideg van. Kinéztünk, hát nagy havas hegyek, fenyőerdők között egy vasútállomáson állt a szerelvény. Amint továbbhaladt a vonat, az egyikünk azt mondta, hogy ez Sinaia. Na, megtudtuk, hogy túl vagyunk a Kárpátokon. Akkor jött a kétségbeesés, hogy vajon hová visznek bennünket. Hamarosan, aznap délelőtt megérkeztünk Focșaniba. Annyit tudtunk, hogy nincs messze a Kárpátok lábától, és innen még talán haza lehet valahogy vergődni, ha egy csöpp szerencsénk van. Na de Focșani aztán egy nagyüzemi poklok pokla volt.

– *Kiderült, hogy miért kerültek oda?*

– Hogy miért nem Debrecenbe kerülünk, miért nem fogadták el az önkéntes jelentkezésünket az akkor ténylegesen felállított két magyar hadosztályba, hogy betelt-e a létszám, vagy más volt az oka, azt még ma se tudjuk. Nem azért vittek minket Mezőtúrra, hogy idehozzanak, mert vihettek volna Jászberényből közvetlenül Focșaniba.

Focșani – nem tudom hány tízezer vagy néhány százezer ember fért el ebben a roppant nagy fogolytáborban – valamikor óriási román laktanyarendszer volt,

amit az épületrendszerből, az ott talált fegyvermaradványokból, meg a műhelyben lévő szerszámokból következtettünk ki. Láttunk lóistállókat, amelyek arra utaltak, hogy huszárok is lehettek ott. Aztán láttunk nagy szertárákat, nagy rak-tárákat, hangárszerű épületeket, nyilván páncélosok vagy gépkocsik garázsai voltak. Főleg a szerszámokból, a hellyel-közzel még megmaradt géproncsokból következtettünk arra, hogy tulajdonképpen egy nagy ellátó-kiképző katonai bázis lehetett. Ebből lett aztán a hírhedt focsani hadifogolytábor.

– *Szovjet felügyelet volt, ugye?*

– Szovjet felügyelet volt mindenhol. A románokról csak annyit, hogy a szovjet katona ahol tehetett, belerúgott minden rendű, rangú román katonába. Szinte úgy tűnt, jobban gyűlölték őket, mint a német fasisztákat. Hogy miért, ezt csak ők tudhatják. A románokat, ahogy mi láttuk a hadifogságból – mert azért voltak kísérető román egységek a szovjet alakulatoknál – a legalantasabb munkákra fogták be. Szállítani, cipelni, ha beragadt egy tank a sárba, kihúzni, megtörölni, lemosni a gépkocsit stb. És az a sok szitok, átok, amellyel elhalmozták ezeket a románokat, hát az minden volt, csak nem bajtársi kapcsolat. Úgyhogy arról szó se lehetett, hogy Focsaniban román parancsnokság legyen a hadifogolytáborban.

Innen rendszeresen indultak vonatok a Szovjetunió felé, az ottani fogolytábo-rokba. Az ideérkezés után néhány héttel, nem tudom, milyen szempontok szerint összeválogatták az embereket, ki az állomásra, be a szerelvényekbe és indítás a Szovjetunió felé. Nagyon sok volt a legyengült, beteg hadifogoly, nemcsak magyar, de német is, szlovák is. Egyre több áldozatot szedett a vérhas, a tífusz. Aki kórházba került a focsani táborból, az lemondhatott az életéről. Sokan meghaltak a lelki bánat, a reménytelenség miatt is. Ez egy nagyon érdekes jelenség a hadifogolytáborban. Tessék elgondolni, mellettem ül még ma valaki, beszélgettünk. Próbálom tartani benne a lelket, hogy ne keseredjen el, mert még élünk, és nem vagyunk messze hazulról. De ha még messzebb kerülünk, akkor is élnünk kell, mert otthon várnak bennünket, és mi is haza szeretnénk menni. Úgy-ahogy elfogadja. Nem volt semmi baja – reggel meg eltemettük. Mi ölte meg? A lelki bánat, az, hogy föladta a reményt. És nem tudom számmal kifejezni, de tartok tőle, hogy a hadifogságban elpusztultak jó részét, talán harmadát is ez a lelki bánat, a remény feladása ölte meg. Szörnyű volt látni.

Márciusban érkeztünk, áprilisban döntenünk kellett, hogy mit akarjon az ember, maradni vagy a Szovjetunióba menni. Ahogy szétnéztünk és beszélgettünk már régebben ott levő hadifoglyokkal, azt tudtuk meg, hogy vannak olyanok, akik már majdnem egy esztendeje érkeztek. Kik azok? – kérdeztük. Hát akik dolgoznak. Hol? Konyhán, favágóknál, karbantartóknál, takarítóknál, betegápolóknál. Szóval nagyon sokféle munkát kellett a táborban elvégezni ahhoz, hogy több tízezer embert úgy-ahogy ellássanak. És hogy lehet oda jelentkezni? Csak fel kell keresni az ismerősöket, akik már ott dolgoznak, akik majd ajánlanak ben-neteket a ruszki parancsnoknak, és ha dolgoztok, itt maradtok, akkor már jobb lesz a koztvolási lehetőség, a tisztálkodási lehetőség, és ki tudja, esetleg innen

haza is kerülhettek – hangzott a válasz. Ismerőseim közül senki sem vállalta, hogy ottmarad. Hiába mondtam, hogy nézzétek, innen csak 16 km a Kárpátok lába, de Szibériából 3000, 5000 vagy 10 000, ki tudja, hogy hová visznek. Mégis inkább elmentek a transzportokkal, sőt jelentkeztek, hogy ők menni akarnak. Kikerültek, s bizony 1947–1949 lett, mire a legtöbbje hazaért.

Én elmentem a műhelybe. Ott találkoztam olyan hadifoglyokkal, akik a Délvidékről származtak, inkább szerb vagy horvát emberekkel, akik elég jól tudtak magyarul. Kérdezték, hogy mit akarok? Azt válaszoltam, itt szeretnék maradni dolgozni, lakatos vagyok, textiles és a kovácsmesterséghez is értek. A műhelybe kinevezett főnök, csoportvezető vagy minek mondjam, azt mondta, na gyere, elmegyünk az orosz parancsnokhoz. Törzsőrmesterféle lehetett – már ahogy a váll-lapjáról akkor fölismertem –, és a műhelyfőnök elmondta neki a maga szerbhorvát nyelven, hogy itt van egy nagyon kitűnő szakember, jelentkezett munkára, nekem még két-három ilyen kellene, szeretném, ha hozzájárulna, hogy ő hozzánk kerüljön. Lehet, hangzott a válasz. Így kerültem közéjük.

Körülbelül négy-öt hónapot dolgoztam velük. Voltam én kovács, lakatos, műszerész, kubikos, vízvezeték-szerelő, konyhai kiszolgáló, mosogató, favágó és még több más. Cserébe mit kaptam? Feljavított kosztot. A konyhára, ha bementünk, azt kaptunk, amit kértünk. Már amiből lehetett kérni. Na de ott húst is raktak az ételbe, és nem mindegy, hogy mennyit. Kenyérből is kérhettünk annyit, amennyi jólesett. A szakácsoknak voltak olyan eszközeik, amelyeket mi csináltunk: fakanalak például, vagy új szerszámok, hogy jobban tudjanak dolgozni. Vagy ha kilyukadt az üst, meg kellett foltozni. Azt nekik kellett volna megcsinálni, de mi élelemért átvállaltuk. Tehát ami a kosztolási lehetőséget illeti, összehasonlíthatatlanul jobb helyzetbe kerültem, mint a többi fogoly. Naponta meg tudtunk fürödni, hiszen a konyháról bármennyi tiszta melegvizet vihettünk a szállásunkra. Hogy ez mit jelent a hadifogolytáborban, azt nem tudom elmondani szavakkal, azt csak átélni lehet. Aközött, aki csak hetenként vagy havonta jut el a fürdőbe, a fertőtlenítőbe meg a tetvetlenítőbe – mert erre azért vigyáztak a szovjet parancsnokok – és aközött, aki mindennap élhet ezzel a lehetőséggel, leírhatatlan a különbség. Minden nap ki lehetett takarítani és fertőtleníteni a szálláshelyünket. Ez mit jelentett? Nem voltunk tetvesek, nem volt poloska, svábbogár, ruszni, tiszta szaga volt a szobának. Lefeküdni egy tiszta levegőjű szobában, ez a hadifogolytáborok legfelsőbb szintje.

A táborban dolgozó hadifoglyok egy T-betűs, pajzs alakú jelvényt kaptak és viseltek. Ez tette lehetővé szabad mozgásukat a tábor egész területén. Egyszer kíváncsiságból bementem a parancsnokság épületébe körülnézni. Az egyik szoba ajtaján vöröskeresztet láttam. Benyitottam. Német és magyar hadifogoly orvosok kezeltek néhány hadifoglyot. Kérdésükre, hogy miért jöttem, azt feleltem: a műhelyből jövök, s érdeklődöm, hogy nincs-e szükségük valamire, amit számukra el tudnánk készíteni. Jelezték, hogy számos elemi eszközre lenne szükségük: ollókra, csipeszekre, főleg fogkezeléshez használható eszközökre.

Kértem őket, hogy valaki jöjjön velem a műhelybe, ahol eldönthetjük: miket tudunk készíteni a számukra, de ehhez kérjük ki a parancsnokuk engedélyét. Ez megtörtént. Ezután számos eszközt készítettünk nekik. Jómagam a fogkezeléshez használható fűrészszerűségeket és kis kanalakat gyártottam.

Annak köszönhetően, hogy szabadon mozoghattunk a tábor egész területén, eltekintve a szögesdrót közvetlen környékétől, kaphattunk, vihettünk híreket. Nagyjából tudtuk, hogy kik hol fordulnak meg a mi táborunkban, és helyelközzel még átmehettünk más táborokba is, ha ott valamit javítani kellett a szögesdróton, a felszerelésen, a vízvezetéken vagy a konyhán. Nyomógombos vízvezetéket készítettünk az egész táborban. Ez pedig azt jelentette, hogy minden barakk előtt mindenki akkor vehetett tiszta forrásvizet a csajkájába, amikor éppen akart. És nem is pocsékolhatták, mert egy kis golyóscsappal szereltük fel. Volt még egy nagyon érdekes, az életünkön javító lehetőség a táborban. Az orosz katonáknak, parancsnokoknak készíthettünk használati tárgyakat. Kinek katonaládát, kinek egy kis koffert, mert ment haza, ment szabadságra, kinek fényképtartót, kinek kulcstartót, zárat, a rossz zárba jó kulcsot és így tovább. Az összecsukható zsebkésről már nem is beszélek, amely a technika csúcsa volt akkor, legalábbis a szovjet katonák szemében.

Mit kaptunk ezért cserébe? Például fehér kenyeret, szalonnát, és a hadifogolytábor – hogy úgy mondjam – arany valutáját, dohányt. Én ugyan nem dohányoztam, életemben nem szívtam el két bagót sem, de dohányért mindent meg tudtam szerezni. Új bakancsot, új ruhát, új fehérneműt, bármit, amit akartam, elcserélhettem, hiszen rengetegen vonultak át Focšanin. Például komplett magyar csendőr- és rendőrszázadok meg zászlóaljak. Ménkü nagy csomagokkal és annyi tartalékholmival, hogy vagy elcserélték dohányra, vagy elvették tőlük. Mivel szabadon mozoghattunk a táborban, elsősorban mi juthattunk a közeliükbe és elmondhattuk nekik, hogy jobb lesz, ha elcserélik valamire a holmijukat, mert egy darabot sem vihetnek tovább. Erre ők maguk is rájöttek, mert amikor a szerelvényekbe besorolt hadifoglyok indultak a vonatok felé, látták, hogy úgyszólván mindenüktől megszabadítják őket.

A táborban kultúrélet is folyt. Rendszerint vasárnap délután voltak műsoros rendezvények, melyeken szerepelt a tábor dalárdája, zenekara, de voltak egyéni számok is: szavالاتok, hangszerszólók. Sohasem felejttem el egy német tiszt hegedűszólóját a madarak tavaszi ébredéséről, trilláikról. Voltak olyan énekszámok, melyeket együtt énekeltünk a kórossal. Például azt, hogy Szép vagy, gyönyörű vagy Magyarország, Tintaceruzával írott tábori levél, Somogyország kellős közepében áll egy kicsiny fatornyos falu. A kultúrmunka vezetői német tisztek voltak.

Politikai propagandaelőadások is előfordultak. Az előadókat a szovjet politikai tisztek válogatták ki. Közülük egyre, Halas Lajosra emlékszem név szerint. Ő 1945 után az MKP Rendezőgárdájának, később az MSZMP munkásőrségének országos parancsnoka lett. Személyesen sohasem beszéltem vele, egy esetben

vettem részt az előadásán. Ezen arról beszélt, hogy a hadifoglyok csak a háború befejezése után mehetnek haza. Az erre vonatkozó nemzetközi előírásokat a szovjet kormány is pontosan be fogja tartani. Ebben nem lett igaza!

1945. augusztus 20-án a szovjet katonák laktanyájában óriási zeneszó, ivászat, tánc, éneklés, nagy öröm, ünnepély volt. Egyszer csak jön az egyik kliensünk, egy szovjet katona. Azt mondja nekünk kicsit spicces állapotban, de rendkívül jókedvűen: fiúk, rövidesen mentek haza!

– *Tudott addigra valamit oroszul?*

– Annyit tudtunk, hogy davaj, szicsasz, igyiszuda, hleb, meg ami kellett az embernek. Emellett kézzel-lábbal magyarázkodtunk, meg magyarázkodtak ők is. Ők jártak már Németországban vagy Lengyelországban, helyel-közzel rájuk is ragadt valami. Kialakult egy internacionalista nyelv. Volt abban minden, cigánytól, zsidótól, magyartól oroszig, és valahogy megértettük egymást.

Mi intettünk egyet, hogy á, dehogy, de ő csak erősködött, hogy bizony megyünk haza. Rákérdeztünk, hogy ki mondta? Azt felelte, Sztálin. Kérdeztük, ki az a Sztálin? Mondta, hogy ő a főnök. Idehaza egyszer-kétszer hallottuk a nevét az öregektől, de tulajdonképpen nem tudtuk, hogy kicsoda-micsoda. Ez a katona hajtogatta: Sztálin mondta, hogy akit még nem vittek a Szovjetunióba, az innen hazamegy. Pasli doma. Tudtuk, hogy azt jelenti, megyünk haza. Hát mi nem hittük el. Nem aludtunk egész éjjel, túl szépnek tűnt ez a menyasszony. Izgatott várakozással telt el egy-két nap.

A hadifogolytábor nem volt messze a focsani vasútállomástól. Egyszer csak észrevettük, hogy egy szerelvényt készítenek elő hadifoglyok szállítására, de a mozdony nem a Szovjetunió felé, hanem Magyarország felé állt. Ekkor izgatottak lettünk. Kik kerülnek bele, és vajon merre indul el a vonat? Dél körül egy kb. 1200 emberből álló magyar trupp ment ki az állomásra. Feltűnt, hogy magyar zászlóval, magyar katonanótákat énekelve szálltak be a szerelvénybe. A vagonok ajtajai és ablakai nyitva maradtak, a mozdonyból kidugták a magyar zászlót, és úgy másfél óra múlva elindult a szerelvény Magyarország felé. Ez volt az első olyan nap, amikor tényleg elkezdtünk hinni abban, hogy talán reánk is sor kerül.

Két nap múlva német szakmunkásokat hoztak a táborba. Ők váltották fel a hazamenőket. A következő nap összeszedtek bennünket, magyar hadifoglyokat, és bevittek egy karanténba. Azt már tudtuk, hogy ez a visszafelé indító állomást jelenti. Megtörtént az orvosi vizsgálat és a személyi ellenőrzés. Adtak ötnapi hideg élelmet. Akinek nem volt rendes ruhája, bakancsa, köpenye, sapkája, fehérneműje, a magyar laktanyákból összeszedett cuccok közül válogathatott a raktárban. A kezünkbe nyomtak egy bumáskát, névre szóló papírt arról, hogy szabadok vagyunk, hazamehetünk, és bármilyen szovjet alakulattal találkozunk, kötelesek bennünket segíteni, hogy hazaérjünk. Ez a kis papírdarab volt a legdrágább kincsünk. Ugyanakkor közölte velünk a karantén parancsnoka, hogy belátható időn belül nem indul vonat Magyarország felé, ha akarunk, maradhatunk a táborban, de el is indulhatunk gyalog. Éjjel megbeszéltük, hogy aki akar,

kora hajnalban elindul Magyarországra. Nem várunk szovjet szerelvényre, mert négy-öt nap alatt átjutunk a Kárpátokon, a túloldalon már Kovászna van, egy kis magyar város, ott nyilván segíteni fognak, hogy eljuthassunk hazáig.

Úgy 150-en vállalkoztunk az útra. Volt köztünk Szlovákiába, a Délvidékre, a Dunántúlra és Budapestre tartó is. Valahogy úgy jött össze a társaság, hogy én korábban egy volt traktorgyári gyereket vettem magam mellé a műhelybe, Seidner Edének hívták, csak őt ismertem az induló csapatból. Elindultunk gyalog, neki a Kárpátoknak. Életemben nem volt ilyen szép kirándulásom, mert ez az augusztus végi időszak Erdélyben, a Kárpátokban talán a legszebb nyári heteket jelenti. Éjjel ragyogó holdvilág, nappal derült, kék ég, ragyogó napsütés. És így másztunk föl, majd le a Kárpátokon. Rendszerint éjjel meneteltünk, mert nappal nagyon meleg volt. Reggel egy patak partján szépen leültünk, a lábunkat belelógattuk a patak hűs vizébe, és akkorákat aludtunk, mint az ottani medvék. Azért is választottuk az éjszakai menetelést, mert a fogságban a vitaminhiány következtében sokan fényérzékenységet szereztek.

Az, hogy friss levegőn mozogtunk, viszonylag jó kosztot éltünk, szabadok voltunk és a biztos tudat, hogy most már hazafelé tartunk, olyan lelkiállapotot alakított ki bennünk, hogy szinte táncolva mentünk a Kárpátokra fel és le. Ez az út olyan élmény mindnyájunk számára, amelyet a magyarok közül csak kevesen éltek meg. Négy nap alatt értünk Kovásznára. Kovászna 8-10 000 fős kisváros volt akkor, túlnyomó többségben magyarok lakták. Aki ott élt és mozogni tudott, a város határában fogadott bennünket, mert a szovjet parancsnok Focsaniból rádióan átüzent a kovásznai szovjet parancsnoknak, hogy kb. 150-en elindultak, nem tudja, hogy hányan érnek át, de számítsanak rájuk. A magyarok elmondták, hogy a szovjet parancsnok szinte házról házra küldte az embereit, hogy ha tudják, lássák el a szovjet fogságból szabadult hazafelé tartó magyarokat.

Nem tudom szavakkal kifejezni azt a szeretetet, melegséget, emberséget, ahogy fogadtak bennünket, és etettek napokig. Elmondtak mindent, amit egy Erdélyben élő magyar elmondhat egy másiknak, aki a hadifogolytáborból szabadult. Hogy élték át a háborút, milyen reményeik vannak az új világot illetően és hasonlók. Egyébként elég szörnyű dolgokról is beszámoltak az ott élők. Hogy mi történt, amikor a magyarok vonultak be oda 1941-ben, és mi történt, amikor el kellett jönniük onnan 1944-ben. A gyilkosságok gyilkosságait követték el, különösen a falvakban. Egyszer a vasgárdisták csaptak le a falura, azok kivégeztek egy csomó magyart, aztán a magyarok jöttek vissza, ők álltak bosszút a románokon. Én Seidner Edével egy orvos házaspár vendége voltam. Könynyezve búcsúztunk el tőlük néhány nap múlva, sajnos azóta még levélben sem tudtam érintkezni velük.

Kovácsnáról Seidner Edének a közeli falvakban élő rokonait kerestük fel néhány napra. Ők hasonló szörnyűségekről meséltek, mint amilyenekről a kovásznaiaktól hallottunk. Nehéz szívvel engedtek el bennünket, mondván, nagyon vigyázzunk, mert számolhatunk azzal, hogy román katonák vagy civilek

megtámadnak bennünket. De velünk szerencsére nem történt ilyesmi. Tőlük Sepsiszentgyörgyre mentünk gyalog, ott vonatra szálltunk, és Kolozsváron, Nagyváradon keresztül szeptember közepén hazaértünk.

– *Már csak ketten voltak?*

– A többiek közül ki erre, ki arra ment. Mi Seidner Edével kettesben vonattal jöttünk haza. Kolozsváron le kellett szállni, mert a vonat nem ment tovább. Érdeklődésünkre azt mondták, hogy a legjobb, ha elmegyünk a szovjet állomás-parancsnokságra, és ott megkérdezzük, mikor indul vonat Magyarországra, és jó lesz, ha olyanra szállunk, amelyen szovjet katonák utaznak, mert ott nem lesz bántódásunk. Bementünk a szovjet katonai állomásparancsnokságra, megmutattuk az írást, és kérdeztük, mikor megy vonat Budapest felé. Mondta, szicsasz. Ez majd másfél napig tartott. Addig ott voltunk az állomáson, lehetőleg a parancsnokság környékén. Aztán szólt a parancsnok, hogy jön egy vonat, amely Budapest felé megy. Eljött velünk a szerelvény katonai parancsnokához, és mondta, hogy dvá cselovek ná Budapest. Ő azt kérdezte, hogy papír van-e? Mutattuk, hogy itt a bumáska, megnézte, rendben volt.

Közvetlenül Nagyvárad után van a határállomás. Ott megállt a szerelvény. Rengeteg magyar embert láttunk az állomáson, nőket, férfiakat, gyerekeket, fiatalokat, idősebbeket. És amikor kérdeztük, hogy kik ők, elmondták, hogy magyar menekültek, akiket kiutasítottak Romániából. Kérdeztük, mióta vannak itt? Napok óta, volt, aki hetek óta. És miért nem mennek Magyarországra? Azért, mert a román parancsnok nem engedi őket átmenni a határon, mivel nincs útlevelük vagy egyéb hivatalos papírjuk. Gondolkodtunk Seidner Ede barátommal, hogy akkor mi hogy jutunk át a határon? Minket se fognak átengedni? Megkértük a vonat katonai parancsnokát, hogy ha átmennek Magyarországra, vigyenek bennünket tovább. Azt mondta, rendben van. Akkor mutattuk, hogy vannak itt sokgyermekes családok, amelyeket nem enged át a román parancsnok. Jöjjenek azok is – mondta. 30-40 magyar úgy tudott akkor átjutni a határon, hogy ez a szovjet katonai parancsnok lehetővé tette, hogy fölszálljanak a vonatra. Közben volt még egy incidens. Amikor az ottani román katonai parancsnok az állomáson meglátta, hogy a magyarok szedelőzködnek, és szállnak fel a szovjet katonai szerelvényre, parancsot adott a katonáinak, hogy ne engedjék őket. Erre a szovjet katonák puskatussal úgy elzavarták onnan a román katonákat, hogy azok örültek, ha épen elszaladhattak. És közben káromkodtak. A szovjetek mondták, hogy davaj, davaj, a magyarok szálljanak föl. Így jutottunk át a román–magyar határon.

Ezzel a szerelvénnel mentünk egész Jászberényig. Ott megállt a vonat, szólt a parancsnok, hogy nem tudja, mikor indul tovább. Mondta, hogy itt már Magyarországon vagyunk, menjünk, amerre akarunk. A jászberényiek elláttak minket egy csomó élelemmel, hogy vigyük haza Budapestre, ott úgy sincs.

Hazaérve kijött rajtam a rengeteg hercehurca hatása, megbetegedtem. Néhány hónapig igen gyenge voltam, levert, lázas, de talpra álltam, és elindult az élet.

Szakt munkásból pártmunkás, 1945–1947

– *Miután felépült, hogyan folytatta az életét?*

– Most az 1945 ősztől 1947 végéig terjedő időszak eseménysorozata következik. Ha megfogalmaznánk erről az időszakról egy mondatot, azt mondanám, hogy a hit és a bizalom kialakulása. Hit egy új, egy szebb, egy jobb világ megteremtésében. Bizalom a Magyar Kommunista Párt, az új világhoz vezető út, az új politika meghirdetője iránt, és bizalom az MKP akkori vezetői, a politika képviselői iránt. Rögtön hozzá kell tennem, hogy az életemben gyökeres változást hozó esztendőik voltak ezek. Addig a civil életben a mindennapok értéket teremtő munkájában vettem részt, szívesen és örömmel, az aktív politizálás háttérbe szorult. Ettől kezdve viszont a politikai tevékenység egyre nagyobb szerepet játszott az életemben, mígnem a fő tevékenységemmé vált.

– *Tulajdonképpen mi vitte erre az útra?*

– Először is az az egyre erősödő felismerés és meggyőződés, hogyha a helyi és az országos politika híuen fejezi ki a kis- és a nagyközösségek érdekeit, és ha ezek megvalósítására fogjuk össze és mozgósítjuk a környezetünkben élőket, akkor az mindenkinek jó, és csak ez az út vezethet a célul kitűzött szebb, jobb és bolder világba. A második az, hogy megszerettem az emberekkel való törődést, a velük való foglalkozást, szóra és tettekre bírásukat, érdekeik felismerését és képviselését. Mert nem volt és ma sincs szebb, örömtelibb annál a tevékenységnél, mint amikor a szebb, boldogabb életért ténykedünk, és amikor az ezt előmozdító erkölcsi, politikai, gazdasági feladatok vállalására és támogatására vesszük rá az embereket. És az az igazi öröm, ha ezek megvalósítása kedvező változásokat hoz az életünkbe. A harmadik, hogy megismertem a kölcsönös bizalom tettekre mozgósító erejét. Bízam azokban, akiket a párt politikájának támogatására kértem, és jólesett éreznem a viszonzást, az ő bizalmukat, amelyet a közös tevékenységgel elért eredményeink alakítottak ki bennük. Ez a kölcsönös bizalom serkentett bennünket újabb tettekre, hogy el tudjuk érni a céljainkat. Hazatérésem után rövidesen, 1945 szeptemberében beléptem a Magyar Kommunista Pártba. A kispesti 1. sz. alapszervezet tagja lettem, amelynek a titkára Kerényi János volt.

– *Kinek a kezdeményezésére lépett be a kommunista pártba?*

– Családom tagjait követtem. Az édesapám, a nagybátyáim, az unokatestvéreim, a sógorom, sok ismerősöm már a Magyar Kommunista Párt tagjai voltak, s meggyőzően mondták el, hogy miért. Lelkesítő, tettekre hívó programja és

politikája miatt léptek be az MKP-ba 1945 elején. Ez a program romeltakarítást hirdetett, újjáépítést, harcot az infláció ellen, a közlekedés rendbehozatalát, munkásokat, parasztokat kívánt a vezetésbe állítani, tanulási lehetőséget ígért mindenkinek, földosztást hirdetett, s még sorolhatnám tovább a hasonló programpontokat. És rögtön hozzáteszem, a Magyar Kommunista Párt akkori programja, politikája tettekben öltött testet. Eredményesen folyt a romeltakarítás. Újraindultak az üzemek. Munka folyt a földeken. Megkezdődött a hidak, az utak, a vasút újjáépítése. És a Hofherr-gyárban döntő szava volt akkor az üzemi bizottságnak, amelynek az elnöke Zsofinyecz Mihály, a későbbi kohó- és gépipari miniszter volt, meg egy Schwarzbüchler nevű volt szociáldemokrata pártvezető. Szava volt a főbizalminak, Mekis Józsefnek. A kispesti polgármester idősebb Nyers Rezső lett, a helyettese pedig a gyárból kikerült Tapolczai Jenő, aki a főjegyzői munkakört töltötte be. Megjött a jó forint. Elindult az első hároméves terv végrehajtása. Ha ezekből kiemelnék valamit, akkor alá kellene húznom a gyárban meginduló munkát, az hatott rám leginkább.

1946. január elején, miután felgyógyultam, munkába álltam a Hofherr-gyárban, először mint géplakatos, aztán mint meós. Az üzemi bizottságon dolgozó régi kollégáim világosan megmondták, hogy azt kell csinálni, ami éppen adódik. Oda kellett állni a munkapadok mellé. Akkor még szovjet tankokat javítottunk, aztán kezdtünk átállni a régi termékekre, szövőgépek, centrifugák, mosógépek és traktorok gyártására. Ott lent, elsősorban a munkapadoknál kellett létrehozni a munkaszervezetet, és később jöttek ismét létre a műhelyfőnökségek, a gyáregységek, a gyárvezetőség szervezetei.

– A munka mennyiben különbözött a háború előttitől? Mennyiben változott meg a gyár?

– Semmiben. Egy az egyben úgy folyt tovább a munka, ahogy 1944 végéig, amikor az ostrom miatt abbamaradt. Hitet adott az embereknek, hogy kell a munkánk az új világban is, dolgoznunk kell, mert csak ezzel tudunk jobb életet teremteni magunknak. Maradtak a vezetők, és a szakmunkások is visszatértek a munkapadokhoz. Ami a munkalehetőségeket illeti, elég hosszú időn keresztül nem volt biztos, hogy minden üzem újrakezdi a tevékenységét. Az emberekben ott élt a munkanélküliség réme, de amikor látták, hogy a Hofherr-gyárban számítanak a munkájukra az új világban is, megnyugodtak. Hadd húzzam alá még az új forint megjelenését. Nem lehet elképzelni azt az örömet, amely az embereket eltöltötte, amikor az első forint-fizetésüket megkapták. Kimentek a piacra és néhány forintért annyit vehettek, mint nemrég egy zacskó millpengőért.

Röviden úgy összegezhetném, hogy azért hittem és bíztam én is a párt politikájában és vezetőiben, mert nem volt eltérés a nyilvánosság előtt meghirdetett programjuk és a végrehajtás között. Akkor még nem vált ketté a jelszó és a tett.

– Az 1945-ös választásokra hogyan emlékszik?

– Nem nagyon emlékszem, mert elég beteg voltam abban az időszakban, úgyhogy nemigen forgolódtam a közéletben. Csak 1946 januárjában kezdtem mozgolódni.

Csupán arról tudtam, amit a családtagjaimtól vagy az ismerősöktől hallottam. Túlzott várakozás élt akkor a kommunista párt tagjaiban: a párt meg fogja nyerni a választásokat. Nem nyerte meg, sőt, az eredmény lesújtó volt, hiszen a Független Kisgazdapárt abszolút többségben került ki győztesként a választásokból. Ez elkedvetlenedést, pillanatnyi féltékenységet vagy aggodalmat keltett a párttagokban.

Igaz, rövidesen talpra állt a szervezet, elkezdődött az intenzívebb házi és gyáron belüli agitáció. Gyűléseket tartottak, felvonulásokat szerveztek, és változatlanul hirdették mindazt, ami akkor a nép számára elfogadható volt. Nagyon helyes akciósorozatot indított a pártvezetés, az úgynevezett aprómunkát minden állampolgár érdekében. Ebbe nagyon sok minden beletartozott, amire majd még kitérek, most csak egy példát említek. Elég sok romos köztér, légómedence volt. Olyasmit fundáltunk ki, hogy jó lenne ezeket betemetni, feltölteni salakkal és játszótereket létesíteni, parkosítani. A résztvevők ebben nem láttak mást, mint hogy kezdünk tenni valamit a közösségért, társadalmi munkában, önként vállalva, a közösség pedig azt látta, hogy akadnak emberek, akik hajlandók tértíztmentesen dolgozni másokért is.

– *Hogyan vélekedtek a Szovjetunióról a környezetében?*

– A munkások körében, a szakszervezeti tagok körében, még a szociáldemokrata párttagok körében is pozitív volt a vélemény a háború egyik győztes hatalmáról, amely az ellen a hitleri Németország ellen harcolt, amelynek a katonái – meg a magyar csatlósai – 1944 végén például bezáratták a kispesti munkásotthont, szétverték a Szociáldemokrata Párt irodáit, meg akarták szüntetni a szakszervezeti tevékenységet, tehát láthatóan a munkásmozgalom ellen léptek fel. Akkor sok mindent nem láttak abból, ami a szovjetek jelenlétének lett a következménye. Az eleve berzenkedést váltott ki, hogy embereket szedtek össze Kispesten is, Lőrincen is, tehát a Hofherr-gyárat környező kerületekben, és elvitték őket málenkij robotra. Akkor még nem tudták, hogy ez esetleg hosszú, nem pedig kis ideig tartó munka lesz. Erősítette a fenntartásokat a hadifoglyok nagy száma is. Sokan várták haza a hozzátartozójukat. De a Szovjetunió alapvető megítélése pozitív volt a munkások körében. Én lelkesen vetettem bele magam a házi agitációba, a tagtoborzásba, a társadalmi munkába, de hozzáteszem, a tanulásba is. A 8 órát ledolgoztam a gyárban, utána elmentem a körzeti pártszervezetbe, és szombat délután vagy vasárnap is folytattam a pártmunkát. 1946 elején Kispesten beindult az első technikum, egy esti iskola. A gyárban a hasonló korúak vagy a nálam idősebbek is jelentkeztek velem együtt. A többiek jórészt befejezték a technikumot, én ebből csak két esztendő t végzettem el, mert másfelé sodort az élet. Később sokat tudtam hasznosítani abból, amit ebben az első két évben tanultam.

– *Később sem fejezte be?*

– Nem fejeztem be, mert nem volt rá szükségem. Később inkább nyelvtanulásra fordítottam az időt, mert úgy éreztem, hogy abból többet tudok profitálni. Nyugdíjas fejjel most már elmondhatom, hogy igazam volt.

– *Végül is miért hagyta abba a technikumot?*

– Akkor váltottam át a teljes politikai ténykedésre. Ott már nem ezekre, hanem más ismeretekre lett volna szükségem. 1946 első negyedében háromhetes pártiskolára küldött a gyári pártszervezet, meg a kispesti kerületi pártbizottság. Ezt követően a pártközpont a kerületi pártbizottság javaslatára többhetes agitációs szervezőmunkára irányított a csanyteleki járásba. Ez a régi Csongrád megyének az „elátkozott” járása, mert nem a Tiszántúlon volt, hanem a Duna–Tisza közén. Az akkori csongrádiak azt mondták, hogy ez parasztvidék, nem törődtek vele. Egyébként tényleg egy isten háta mögötti térség volt. Előfordult, hogy az ott élő szegényparasztnak vagy föld nélküli agrárproletároknak még 1946 elején sem mertek földet átvenni a termelési bizottságtól. Hallották ugyan, hogy mi minden történt az országban, de még csak közelíteni sem mertek azokhoz a földdarabokhoz, amelyeket a nagybirtokokból a földigénylő bizottság egy-egy családnak juttatott volna.

Baksa Sándornak hívták a járási kommunista párti titkárt, vele jártam végig a falvakat. Gyűléseket szerveztünk, előadásokat tartottunk. Meghívtuk az ott létező összes párt tagjait, vezetőit, meghívtuk a papokat, a tanítókat. Tagtoborzást végeztünk, pártszervezeteket alakítottunk, vagy előkészítettük a megalakulásukat. Csanytelek, Baks, Ópusztaszer, Kistelek, Tömörkény voltak a főbb községek. Agitációs-propaganda muníciónkat a jövőre vonatkozó elképzelésekből merítettük. Örömmel fogadták például az útépítésre vonatkozó terveket. Csak földutak voltak arrafelé, s az volt a terv, hogy kőút szelje át a járást, és összekösse a falvakat például Szegeddel, hogy el tudják érni a várost a terményeikkel, vagy könnyebben mehessenek vásárolni. Ehhez a munkához a Központi Vezetőség székházában kaptunk eligazítást a párt akkori vezetőitől, többek között Révai Józseftől. Ezt azért említem meg, mert akkor voltam életemben először a pártszékházban.

– *Révaira hogyan emlékszik?*

– Révai elsősorban a jövő terveiről, azok politikai körítéséről, indokairól tartott előadást. Okos, tényleg az emberek megnyerését célzó előadás volt. Révai rendkívül értelmes, hogy úgy mondjam, villámokat szóró, érvelő ember volt, vágott minden egyes érve. El voltunk ragadtatva tőle.

Amikor visszajöttem erről a háromhetes vidéki kirándulásról, amely rendkívül sok tapasztalatot hozott számomra is, megválasztottak a gyári pártszervezet helyettes titkárának. A titkár Mekis József volt, később ő lett a Salgótarjáni Acélárugyár igazgatója, majd 1955–1956-ban miniszterelnök-helyettesként ténykedett. A kerületi pártbizottság ezután pártnapokra küldött előadónak, szemináriumok vezetésével bízott meg, a gyári pártszervezet pedig a falujárók szervezését bízta rám.

– *Mit gondol, miért magát választották?*

– Erről inkább az akkori küzdőtársakat, munkatársakat kellene kérdeznie, de egy tényezőre mégis utalok. Meg tudtam győzni az embereket arról, amiben hittem. Nem nagy szavakkal, nem körülírva, hanem konkrét érvekkel. Például így

hoztuk rendbe a kispesti Erzsébet teret. Persze nem volt mindenki az első szóra lelkesen mellette, de amikor emberről emberre jártam és kérdeztem, hogy nem akar-e részt venni benne, majd soroltam az eredményeket – látjuk majd, ahogy a gyerekek önfeladten, örömmel játszanak a játszótéren, s az lesz a tulajdonképeni jutalom –, vállalták a közreműködést. Tehát tudtam hatni az emberekre. Nem kértem soha olyat tőlük, ami akkor feleslegesnek vagy érthetetlen célnak tűnt volna, hanem apróbb dolgokat, amelyek sokat jelenthettek másoknak.

– *Ösztönös vagy tudatos volt magában, hogy kit hogyan lehet meggyőzni, megnyerni bizonyos munkára?*

– Ez már a gyárban elkezdődött – amint említettem is –, amikor arról kellett meggyőzni az embereket a háború alatt, hogy gondoljanak a bevonultak családjára, amikor tartalékalapot gyűjtöttünk össze a mellékes jövedelmekből. Vagy amikor meg kellett győzni a gyárban a felvételi irodát, hogy jelentkezni fog XY, aki a mi műhelyünkől bevonult szaktárs rokona, és arra kérjük, hogy vegye föl, mert tudunk neki munkát biztosítani. Ott kezdtem ráébredni, hogy nemcsak arra kell gondolni, hogy én valahogy megéljek, kikászálódjam a lehetetlen helyzetből, hanem ha látom, hogy a másik, a mellettem dolgozó vagy a szomszédban élő ember bajokkal küzd, álljak mellé és próbáljak rajta segíteni. Mondhatom, hogy a munkásmozgalomnak akkor is, amikor a gyárba kerültem, alapvető célkitűzése volt a segítőkész közösségi, szolidáris szellem érvényesítése. Ez belénk ivódott.

Vagy visszatérve még a katonaságra. Két pengő volt a zsoldja egy katonának, akinek nem volt semmilyen rangja. Ebből egy pengőt kértek 100 db Honvéd cigarettáért, ami nekem nem kellett, mert nem dohányoztam, és sokan nem dohányoztunk, de megvettük, hazahoztuk, amikor szabadságra jöttünk, mert a rokonoknak, édesapámnak például olyan csemege volt, amelyet itthon nem tudtak megszerezni. Egyszer aztán kimondta a barakkparancsnokunk, aki továbbbszolgáló szakaszvezető volt, hogy márpedig csak azok vehetik fel a 100 Honvéd cigarettát, akik dohányoznak. Ezen elkezdtem spekulálni, morogni. A többiek is. Összejöttünk, hogy mit lehet tenni a korlátozás ellen, hiszen ami jár, az jár, akár elszívom, akár nem, én azt megfizetem, és ha kifizetem, elszívom vagy annak adom, akinek akarom. Szerveztünk egy zendülést, bele se gondolva, hogy milyen következményekkel járhat. Ki legyen a szószóló? Engem kértek meg, azzal, hogy amikor majd mondom, ők helyeselnek mögöttem. Vállalni senki nem nagyon vállalta az ilyenfajta faltörő kos szerepét. Nem láttam benne semmi rosszat, az igazságtalanság elleni fellépésnek tekintettem. Egy este kiálltam a 60 fős barakk közepére és elmondtam, hogy szakaszvezető úr, márpedig ezt igazságtalanságnak tartjuk. Holnap lesz zsoldfizetés, lesz cigarettaosztás, mindenkinek, aki kifizeti, adja oda a 100 Honvéd cigarettát. Lett ebből nagy patália, hogy hogy képezem, kihallgatásra rendelnek és sítire vágnak. Nagyon nagy kalamajka lett, mert aztán belelendültek a többiek is, és egyre bátrabban mondták mindenkinek a magáét. A dolog vége az lett, hogy másnap és azt követően is mindenkinek megkapta a maga 100 Honvéd cigarettáját, ha a zsoldfizetésnél letette

az egy pengőt az asztalra. A hadifogolytáborban is csak kellett az emberekre hatni, hogy ne hagyják el magukat. Mindebből kialakult bennem az a gondolat, hogy ott kell lenni mindig a gyengébb, az elesettebb, a rászoruló emberek mellett, le kell tenni a garast az érdekükben, igénybe kell venni azoknak a segítségét, akik egy-egy ilyen probléma megoldásához munkával, szóval, anyagiakkal segítséget tudnak nyújtani. Látták, hogy tettem valamit a közösség érdekében a gyárban, ezért bízták rám például a falujáró mozgalom megszervezését is.

Könnyű volt a dolgom, mert az 1. számú körzeti pártszervezet a gyár szomszédságában volt. A gyárban is elég aktív pártszervezet dolgozott akkor, könnyen össze lehetett válogatni a falujárókat. Ez is kitűnő akciónak tekinthető – ha nem keresem mögötte a nyilván már akkor is megbúvó hátsó szándékot a pártvezetés részéről –: lássák a városi emberek, hogy milyen az élet falun, és a falusiak is kapjanak képet a városiakról. Hogy kiépüljön a kötődés a város és a falu, az itt élő és az ott élő emberek között. Szerintem ez az akció nagyon sokat hozott morálisan a párt politikai konyhájára. Rendszeresen jártunk falura, minden szombaton és vasárnap, először Ladánybenére, aztán Bajnára és Sárisápra.

Mit csináltunk? Volt, ahol templomot építettünk együtt a falusiakkal. Ők panaszkodtak, hogy nincsenek szakembereik, mi elvittük a gyárból a kőműveseket, az ácsokat, elvittünk olyanokat, akik téglát, maltart tudtak hordani, aztán mondtuk a helyieknek, hogy fogjunk össze, csináljunk templomot. Nem tudom szavakkal leírni azt a hálás köszönetet, amit kaptunk tőlük. Vagy például rengeteg szerszám – eke, borona, kapa, kasza, sarló, gereblye – korrodált, tönkrement a háború alatt. Ezeket megreparáltuk, rendbe hoztuk. Bizony volt olyan gép is, például cséplőgép, amelyet csak 2-3 hónap alatt tudtunk munkaképes állapotba hozni. El lehet képzelni, hogyan hatott ez a parasztemberekre.

Mit fizessenek? – kérdezték. Semmit. Hogyhogy? Hát jöttünk, ehhez értünk, szeretnénk segíteni, megcsináltuk. Nekünk volt kellemetlen, amikor abból a kis kenyérből vagy szalonnából, amijük volt, bennünket is megkínáltak. Mondtuk, köszönjük, hoztunk hazulról. Mit? Melaszos kenyeret vagy kukoricamálét, amink éppen volt. Csodálkoztak, hogy ilyenén élünk. A munka után tartottunk gyűléseket is, beszélgetéseket is. Leültünk a házak előtti padra az emberek közé, és beszélgettünk. Ezek a találkozások hallatlan energiát és ösztönzést adtak a további munkához. Milyen jó lenne ma is felkarolni az elesett embereket. Most nem a parasztokra gondolok, mert a termelőszövetkezet, az állami gazdaság gondoskodik róluk, de milyen jó lenne felkarolni az egyedül élő öregeket, és elvégezni azt a kis tennivalót a házuk, a háztartásuk körül, ami nekik már nehézséget okoz.

A társadalmi munkák során elég sok kispesti kommunista, szociáldemokrata vezetővel ismerkedtem meg, érdemes felsorolni a nevüket. Ilyen volt például idősebb Nyers Rezső, a szocialista politikus, Nyers Rezső édesapja, aki – mint említettem – Kispesten ismert szociáldemokrata pártvezető és 1949–1950-ben népszerű kispesti polgármester volt. Megpróbált mindig az egyszerű ember,

a szegény ember, a dolgozó ember érdekében cselekedni. Így ismertük a Szociáldemokrata Pártból, a szakszervezetből és a polgármesteri tisztségből. A helyettesét, Tapolczai Jenőt a gyárból ismertem, ott volt tisztviseelő. Főjegyző lett, majd a Heves megyei Tanács elnöke. Sztálinvárosban, illetve Dunaújvárosban városi tanácselnök volt, később pedig a Fejér megyei Tanács elnöke. Megemlítendő Drapál János, Keszler Adolf, Kotymán István, Springerné, Gáspár Sándorné, Harmati Sándor, Hainics Károly vagy Murai István – ő a Közel-Keleten volt nagykövet az 1950–1960-as években –, Vági Győző, Akna Lili, Buzásné, Halász dr. (ő volt a kispesti kommunista lap szerkesztője), dr. Jahn Ferencné, annak az orvosnak a felesége, akiről a délpesti kórházat nevezték el. Ők ott laktak, talán három háznýira tőlünk. Gyermekkoromban feltűnt, hogy mennyi szegény ember járt hozzá. Például gyermekeket mezítláb, elég rongyos ruhában vittek oda a szüleik, és amikor kérdeztem Ferenc nagybátyámat – mert jól ismerte őt –, hogy lehet az, hogy ehhez a doktor bácsihoz ennyien járnak, a másikhöz meg alig, azt felelte, azért járnak ide, mert ez az orvos nem kér tőlük pénzt. Csak attól kér, aki meg tudja fizetni, a szegény embereket és a gyermekeiket ingyen gyógyítja.

– Ebben az időben milyen volt a Szociáldemokrata Párt és a Magyar Kommunista Párt viszonya Kispesten?

– A kezdet kezdetén nem volt valami rózsás a kapcsolat. Később javult. A párt-egyesülés előtt az egyszerű párttagok az MKP-ban és az SZDP-ben nagyon jól megértették egymást. A gyári MKP- és SZDP-szervezetben azon folyt vita, ha egyáltalán volt vita, hogy lassabban vagy gyorsabban érjünk el oda, ahová el akarunk jutni. A szocializmust mint végcélt hogyan akarjuk elérni? A közvetlen cél ugyanaz volt: induljon meg a munka, legyen erős szakszervezet, legyen erős üzemi bizottság, és legyen szava az embereknek, a munkásoknak az országos politikában és így tovább. Az akkori napi politika fő tennivalóiban egyetértés volt. De hát együtt dolgoztunk, ismertem őket gyermekkorom óta. Ők is ismertek engem meg a többieket. Olyan nagy ellentét eleve nem lehetett köztünk, szót értettünk.

Egy példa még az egység erejére: Itt egy vessző, törd el! Eltöröm. Itt van kettő, törd el! Eltöröm. Itt van tíz. Még el tudom törni. Itt van száz, már meg se tudom hajlítani. Tehát az egységben az erő. Ez eleven gyakorlat volt a gyárban, és nagyon jól tudtuk, hogy egymás ellen semmit, egymással mindent meg tudunk oldani. Ez nem volt jellemző a felső vezetésre, mert ott hatalmi harc folyt. Nekünk nem volt hatalmi ambíciónk az üzemben, pusztán az, hogy ami a közösség érdeke, azt valahogy próbáljuk elérni, és ha kell, tegyünk érte egységesen, mert úgy sok mindent elérhetünk. A falujárásban például SZDP-tagok is részt vettek, nemcsak MKP-tagok – és pártonkívüliek is.

Emlékszem egy esetre. A Kistext gyár a Hofherr-gyár szomszédságában volt. Az egyesülés előtt néhány hónappal ott egy nagygyűlésen Szakasits Árpád szónokolt. Elhangzott az a ma is sokszor emlegetett mondat, hogy széles az út, ketten is elférünk rajta. Ezt Kispesten se a Magyar Kommunista Párt, se a Szociáldemokrata Párt tagjai nem tudták elfogadni. Miért nem mehetünk azon az úton

együtt? Miért kell külön menni az út balszélén meg a jobbszélén? Ilyen kérdéseket vetettek föl a két párt vezetőinek a megnyilatkozásai.

A társadalmi munka során más pártokban tevékenykedők véleményét is meg lehetett ismerni. Elmondták gondjukat-bajukat, olykor még a kritikájukat is rólunk, kommunistákról. Akkor még élt a pártszervezetek vezetőiben és tagjaiban az önkritikus szellem, nem engedték el a fülük mellett a bírálatot sem. Ha például olyan megjegyzés hangzott el, hogy ti ugyan mondjátok, hogy jártok falura, de nézzétek, ott él nem messze tőletek valaki, miért nem nyitjátok rá az ajtót? – vettük a lapot, elmentünk hozzá, és tettük, amit tehettünk érte.

– *Azért csak nem volt ilyen idilli a kép, mert létezett közös ellenfél vagy ellenség.*

– A közös ellenfél – ezt felülről adagolták – a Kisgazdapárt, a Barankovics Párt, Slachta Margiték voltak. Erről mi nagyon keveset tudtunk, és a munkánkban nem is jelentkezett, mert közvetlen környezetünkben, kivéve a lakóterületet, nem érintkeztünk ilyen emberekkel. A gyárban akkor két párt volt: a Szociáldemokrata Párt meg a Magyar Kommunista Párt. Amit a pártvezetéstől hallottunk, elhittük. De hogy ki az a Slachta Margit, vagy ki az a Balogh páter, akiről beszéltek, halvány fogalmunk se volt azon kívül, amit a tömegkommunikációból, a sajtóból, a rádióból vagy a vezetők beszédeiből megtudtunk. Inkább a társadalmi tevékenység közben találkoztunk idegenekkel, és bennük nem ellenséget láttunk, hanem olyan embereket, akiket meg kell nyerni a párt számára. Ami felül folyt – az ember ma már látja, hogy milyen célok érdekében –, az nagyon-nagyon kevésbé érződött lenn.

Ha visszagondolok arra, hogy a gyárban a szociáldemokraták közül kikkel vitáztunk, csak egy-két ember nevét tudom felidézni. Az egyik Vitális, aki technikusként dolgozott a gyárban, a testvére pedig a motorszerelvényben volt gépmunkás, továbbá Kasza István, akinek a testvére a régi szociáldemokrata pártvezető, Szakasits testőre volt. Azon vitáztunk, hogy egyáltalán kell-e kommunista párt? Én azt kérdeztem, hogy egyáltalán kell-e szociáldemokrata párt? Hát te kis taknyos – mondták –, ilyen hirtelen beálltál ide? Visszakérdeztem: Hát hova álljak be? Nekem ez tetszik. Miért? És akkor elmondtam, hogy mit teszek, mit gondolok. Azt válaszolták, hogy ez mind rendben van, de nem gondolok arra, hogy túl gyors lesz a fejlődés? Nem – válaszoltam –, én szeretném, ha mindjárt meglenne. Ezek a viták sohasem jutottak el odáig, hogy haragudtunk volna rájuk, vagy kiátkoztuk volna őket. Vitapartnerek voltunk, az egyik így látta, a másik úgy.

Néhány komoly tanulságot is le lehet vonni az akkori tevékenységünkéből. Az egyik az, hogy a párt politikáját – feltételezve, hogy a pártnak helyes a politikája – csak akkor lehet elfogadtatni az emberekkel, ha nagyon türelmesen, egyszerű szavakkal, és nem nagy lózungokkal ismertetjük velük. Tényeket is kell felsorakoztatni az érvelésben, mert az egyszerű ember nem az elvekből, hanem a tényekből ítél. Ez a tanulság többször eszembe jutott a későbbiekben is, főleg amikor csak lózungok hangoztatása folyt az országban. A másik tapasztalat: ha állandó és eleven a kapcsolat a vezető és a környezetében élők között, ha

a vezető figyel az emberek kéréseire, és azokat megpróbálja teljesíteni, vagy ha nem is tudja teljesíteni, kifejezi az egyetértését velük, akkor lehet az emberekre hatni, követik a vezetőt. A párt így növelheti a befolyását a nem párttagok körében, így népszerűsítheti magát. Ebben az időben az volt a tapasztalatom, hogy az egyszerű emberek és főleg a fiatalok elfogadták az érvelésünket, a kommunista párt meghirdetett politikáját.

1946 végén a kistérségi kerületi pártbizottság arra kért, hogy legyek a pártbizottság függetlenített propagandistája. Elfogadtam az ajánlatot, és 1948 elejéig végeztem ezt a munkát. Megemlítek néhány vezetőt, akikkel együtt dolgoztam: Tőke József, Nyemecz Lajos volt a kerületi titkár, Konok Ferenc, Keszler Adolf, többeket már említettem korábban. Ekkor szakítottam a mindennapi kétkezi fizikai, illetve a termelőmunkával, és elkezdtem hivatalosan is politizálni.

– *Egyszerű volt a döntés, vagy sokat vívódott?*

– Nem volt nehéz, és nem is volt bonyolult, mert már sok mindent csináltam abból a munkából. Úgy láttam, hogy „magasabb” pozícióban talán még többet tehetek azért, amit helyesnek, jónak és szükségesnek tartok.

– *Miben változott meg az élete, amikor otthagyta a gyárat?*

– A tevékenység jellege változott, más nem, mert ugyanazok között az emberek között éltem, mint korábban, ugyanúgy éltem, legfeljebb nem a gyárból kaptam a fizetésemet, hanem a párt gazdasági osztályától. 150 Ft-tal kaptam többet, mint amennyit a gyárban kerestem. A gyárban hetenként 80-82 Ft-ot, tehát egy hónapban kb. 350 Ft-ot, itt meg talán 520-at kaptam havonta. Nem az anyagi előny miatt vállaltam el. Később a gyárban műszaki vezető pozícióban jobban lehetett volna keresni. Csak az vállalon ilyen munkát, aki szívből, becsületből és nem anyagi érdektől vezettetve teszi, különben azt mondják róla, hogy vizet prédikál és bort iszik.

– *Mennyire tudott önállóan dolgozni, vagy voltak olyan előírások, amelyeket szigorúan be kellett tartani?*

– Itt mindenki egyénileg dolgozott, a maga felelősségére. A kerületi politikát – a lakáselosztás, lakásépítés, útépítés, parkosítás, az iskolai, óvodai étkeztetés – a polgármesteri hivatal és a képviselőtestület folytatta. A helyi politikát a városi képviselőtestületben dolgozó pártfrakciók dolgozták ki. Hogy mit képviseljenek, az úgy dőlt el, hogy a kerületi pártbizottság behívta a képviselőit, és megkérdezte őket, mit akarnak a képviselőtestület ülésén kezdeményezni vagy más pártok javaslatai közül bírálni. Így alakították ki a frakció álláspontját.

Ami pedig az általános politikát illeti, azt nem a kerületi pártbizottság, nem a Budapesti Pártbizottság döntötte el, hanem az országos központ, majd nyilvánosságra hozták a párthatározatokban és a pártvezetők beszédeiben. Tehát ilyen jellegű önálló tevékenységünk nem volt. Az, aki meg volt bízva valamilyen rezortfeladattal egy kerületi pártbizottságon belül – mint én a propagandával, agitációval –, annak a munkájába nem szólt bele a másik, a harmadik, akinek egyéb teendőkkkel kellett foglalkoznia. A kerületben nekem kellett megszervez-

nem a rendszeresen megtartandó pártnapokat, a pártoktatást, tájékoztatást, meg kellett keresni a megfelelő előadókat, és összefoglaló értékelést kellett készíteni ezekről a rendezvényekről a kerületi pártbizottságnak vagy a Budapesti Pártbizottságnak.

Ebben a periódusban kezdtem el pártnapokat vagy gyűléseket tartani az ország különböző városaiban, üzeimeiben. Ezzel a Központi Vezetőség propaganda osztálya (neve rövidesen agitációs osztályra, 1950-ben agitációs és propaganda osztályra változott) bízott meg. Valószínű, hogy ezt a Budapesti Pártbizottság ajánlhatta nekik, hiszen ki a kutya ismert engem ott fönn az Akadémia utcai székházban. A Budapesti Pártbizottság és a Központi Vezetőség székházaiban egyre többször fordultam meg. De már most jeleznem kell, hogy ott sohasem éreztem magam otthon. Volt valami misztikus, számomra idegen e székházak légkörében. Nem éreztem azt a közvetlenséget, őszinteséget, kölcsönös bizalmat, egyenrangúságot, figyelmességet, amelyet a gyárban és Kispesten tapasztaltam.

Ezekben az években ismertem meg a Budapesti Pártbizottság vezetői közül olyanokat, akik közül többen ma is élnek. Például: Réti Lászlót, Biró Lászlót, Mező Imrét, Kelen Bélát, Vég Bélát, Hazai Jenőt, Biszku Bélát, Földes Lászlót, Szántó Miklóst. Ebben a periódusban kellett megszervezni és lebonyolítani az 1947-es választási kampányt, amelynek egyik emlékezetes eseménye Rajk László választási nagygyűlése volt a kispesti Royal, ma Hunyadi moziban. Ebbe a periódusba tartozik a két munkáspárt egyesülését előkészítő gyűlések és akciók, akciósorozatok megszervezése.

– *Rajk választási nagygyűlésére hogyan emlékszik?*

– Rajk László nagyon szimpatikus, egyszerű, okos, értelmes ember benyomását keltette mindenkinben. A gyűlést megelőzően már ismertük őt. Szerény ember volt, annak ellenére, hogy nagy tudással rendelkezett. Szavait úgy fogadta mindenki, mintha az ő szívéből, lelkéből beszélt volna, mert nem nagy frázisokat pufogtatott, hanem a nép egyszerű nyelvén, érthetően elmondta, hogy milyen választási programmal indul a Magyar Kommunista Párt. Lelkes gyűlés volt, a legemlékezetesebb eseménye az MKP választási kampányának Kispesten.

– *Találkozott személyesen is Rajkkal?*

– Nem. Eltekintve attól, hogy mint a szervezőbizottság emberei üdvözlöttük őt. Személyes, közvetlen kapcsolat vagy beszélgetés köztünk sohasem volt.

A két párt egyesülési gyűléssorozatával kapcsolatban meg kell említenem egy akkori harcostársamat, Menyhárt Lajost, aki a Szociáldemokrata Párt megbízottja volt. Együtt jártunk gyárakba, lakóterületekre, és együtt tartottuk az egyesítő gyűléseket. Nem volt közöttünk érdemi vita, egységben az erő jegyében dolgoztunk. Ő kispesti lakos még most is, sokszor találkozunk és emlegetjük, hogy anyám, én nem ilyen lovat akartam. Itt kell visszatérnem arra a kérdésre, hogy valóban olyan egyetértés, idillikus megértés volt-e végig a kispesti vagy mondjuk a Hofherr-gyári kommunista pártszervezet és a szociáldemokrata pártszervezet tagjai között, mint amilyenről beszéltem? Amit én erről mondtam,

az tulajdonképpen az 1945-től 1946. október-novemberig tartó időszakra érvényes, amikor a két párt politikájában nem annyira a különböző vélemények hangoztatása volt a cél, hanem inkább az együttműködés, a baloldali blokk összekovácsolása, ami korlátozta a túlzott személyeskedést, a túlzott bírálat lehetőségét. 1946-ot követően éleződtek a személyi viták, a morális határt túllépő kritikák, rágalmozások és mindenféle sárral dobálódzó akciók voltak a két párt között is. Amikor 1947-ben, 1948 elején többször is jártam a Hofherr-gyárban, bizony csitítani kellett mindkét oldalt: nem ilyen volt az indulás, nem ez volt a viszony közöttünk, nem szabad személyi síkra, ellenséges síkra terelni a viszonyt, hanem az egyetértésből, az olyan közös akciókból kell kiindulni, amilyeneket annak idején kezdeményeztünk. Ebben az időben már a Szociáldemokrata Párton belül is megindult a vére menő harc a bal- és a jobboldal között. Ekkor érlelődött Kéthly Annáék kizárása a pártból. Ekkor érlelődött a kérdés, hogy ki az árulója, ki a védője a szocdem pártnak? Ekkor folyt az MKP Központi Vezetősége részéről indított akció, hogy minél több szociáldemokrata párttagot áthozzanak a kommunista pártba. És ez óhatatlanul kiélezte az ellentétet az alapszervezetek vezetői között is, hiszen az egyiknek fogyott, a másiknak nőtt a tábora. Nyilván mindkettő ragaszkodott a maga katonáihoz, ebből is adódtak nézeteltérések, sőt egymásra mocskot szóró akciók is.

– *Hogyan vélekedett akkor a szociáldemokraták átcsábításáról a kommunista pártba?*

– Én megtartottam az eredeti álláspontomat: a két pártnak együtt kell megoldania azt a feladatot, amelyet maguk elé állítottak. Számomra fölösleges testvérharcnak tűnt a küzdelem. A gyárban könnyű volt eligazítanom a kommunista pártszervezet titkárát, Ács Ferencet, hiszen ismertem a kommunista pártszervezet általa megnevezett „ellenfeleit”, mert elmondtam, hogy én régről ismerem őket, ilyenek és ilyenek. Amikor a szociáldemokrata vezetőkkel beszéltem, az volt a következtetés, hogy ha velem kellett volna megegyezni, sikerült volna. Az egyre inkább felkorbácsolt szenvedélyeket már nagyon nehéz volt a helyes mederbe terelni. Olyan gyorsan peregtek az események, hogy mielőtt az összes szervezettel tisztázódtak volna a vitás kérdések, felülről elindították az akciót, és a két munkáspárt egyesült. Azután meg egész más jellegű problémák vetődtek fel a volt SZDP- és a volt MKP-tagokkal kapcsolatban, tisztázó beszélgetésekre már nem került sor.

– *A durva akciókat kik indították? Érzett bennük felülről jövő inspirációt is?*

– Nagyon nehéz erre utólag is válaszolni, mert hivatalosan durva akciókra még felülről se jött utasítás. A kerületi pártbizottság nem mondott olyasmit, hogy erőszakkal toborozzatok SZDP-tagokat az MKP-ba. De mint minden pártnak, az MKP-nak is az volt az elsődleges feladata, hogy minél nagyobb tábort szervezzen maga köré. Ma is így van. Nem mondhattuk mi se, én se, hogy ne próbálj meggyőzni embereket, hogy lépjenek be a kommunista pártba. Persze nem mindegy, hogy milyen érvekkel, milyen módszerekkel. Az a baj, hogy voltak

túlkapások, túlhajtások, egyéni ambíciók, például hogy megmutatom, ha foggal-körömmel is, hogy jönnek majd a szervezetembe a szocdem tagok. Ebből fakadóan én nem láttam tragédiát ebben a dologban, inkább azt, hogy ahol lehet, ott kell lenni, és úgy rendezni a torzsalkodásokat, hogy a kecske is jóllakjon és a káposzta is megmaradjon. Mondtam Menyhárt Lajosnak, hogy az ellen nincs kifogásom, úgy tudom, a kerületi pártbizottságnak sincs, ha ti is tagtoborzást végeztek, hiszen politikai párt vagytok. Hát miért ítéled el, hogy a mi szervezeteink tagokat toboroznak becsületes szándékkal? Ha nem becsületes módszerekkel teszik, szólj, és kezdeményezem, hogy lépünk fel ellene.

– *A felettesei elismerték, dicsérték a tevékenységét, vagy esetleg elmarasztalták néha?*

– Nem volt semmiféle elmarasztalás, de dicséret sem a vezetők részéről. Egy-két dolgot említek, amiből azt a következtetést vonom le, hogy egészében pozitívan értékelték a munkámat. Sok kispesti pártszervezet, lakóközveti vagy intézményi szervezet kérte, hogy én menjek a pártnapra, tartsak előadást, szemináriumot. Hol tartok én valamilyen programot – kérdezték –, mert ha tudják, azon vesznek részt, nem a saját rendezvényükön. Ezt csak azért említem meg, mert kialakult a kölcsönös bizalom köztem és az általam dédelgetett vagy agitált emberek között. Ebből vonom le azt a következtetést, hogy szerették, ha együtt ténykedünk akár falujáráson, akár aprómunkán, akár a szemináriumokon, amelyek nem voltak sablonosak, mert én hagytam, hogy mindenki mondja el a saját véleményét. A gyűléseken, pártnapokon mindig azt néztem, hogy kik azok, akiknek beszélek, hol szorít a cipő, miért szorít, beszéljünk arról. Abba próbáltam beágyazni a napi politikát, hogy ők hogyan látják, mit éreznek pillanatnyilag, s azon keresztül próbáltam meggyőzni őket arról, hogy amit a párt szeretne, az igaz, helyes. Jólesett érezni, hogy megértették, értük és velük együtt akar az ember cselekedni. Hogy úgy mondjam, ez volt számomra az az elismerés, amelyet lehet dicséretnek tekinteni, de én azt mondom, hogy ez a fizetsége egy olyan politikai munkát végző embernek, aki nemcsak mondja, hanem érzi is, hogy amit tesz, a közösség érdekében teszi. Mert ha a közjó emelkedik, az nekem is jó, ha az romlik, nekem is rossz.

– *Az 1947-es választásokban milyen módon vett részt?*

– Mint a kerületi pártbizottság agitációs propaganda munkáját vezető személynek elsősorban a gyűléseket tartó előadókat kellett eligazítani: Kispestnek mik voltak az alapvető problémái, mi az, amiért az embereket harcba lehet szólítani, munkára lehet serkenteni, a párt mögé lehet sorakoztatni. Mik lehetnek az ellenfelek érvei, ezekre mivel lehet válaszolni. A második feladat az volt, hogy eldöntsük, hol szervezzünk gyűléseket, kik legyenek az előadók, kiket hívunk meg. Említettem már Rajk László nagygyűlését a Royal moziban.

– *A kerület hívta őt vagy központilag jelölték ki?*

– A kerület jelezte igényét, hogy szeretne országos vezetőt kapni. Nem kértük név szerint Rajk Lászlót, de őt küldték oda. Aztán tárgyalni kellett a választási bizottságok megszervezése érdekében más pártok vezetőivel. Oda megint csak

elsősorban engem jelöltek, mondván, hogy én nagyon rugalmasan tudok reagálni. Ott is kellett védeni a párt politikáját, másrészt meg kellett szervezni a választási bizottságokat és a szavazatszedő bizottságokat. Óhatatlanul sor került politikai vitákra is, de nem bántottuk, nem sértettük meg egymást. Ha találkoztunk később az életben, levett kalappal köszönhattünk egymásnak, mert tiszteltük, becsültük egymást. Ha összehasonlítom a 45-ös eredményekkel, Kispesten kb. 16-17 százalékot kaptunk az első választáson, és 1947-ben 26-27 százalékot, ha jól emlékszem. Ebben nemcsak az én, hanem a társaim munkája is benne volt, és persze a nyilvánosan meghirdetett politika valóra váltásának a hatása is.

– *Tudtak a kékcédulás akcióról, részt vettek benne?*

– Én nem tudtam. Azt hiszem, a kerületi pártbizottság sem tudott róla. Tudtommal Kispesten senki sem vett részt ilyen akcióban. Ott nem is lehetett ilyet tenni, nem is volt rá szükség. Mindenki ismerte egymást. Kispest valamikor önálló város volt, nagyon jól tudta az alvég, a felvég, a középső rész, hogy kik tartoznak hozzá. Ahogy én hallottam, inkább vidéken, inkább az ország távoli sarkaiban történtek ilyen dolgok. Ha lett volna ilyen akció Kispesten, elsősorban az én kezembe nyomták volna a kékcédulákat, hogy adjam oda azoknak, akik gyűléseket tartanak, vagy tagjai a választási, a szavazatszedő bizottságoknak, hogy próbáljanak valamit ügyeskedni.

A SZOT-székháztól a pártközpontig, 1948–1951

– *Újabb jelentős változás történt az életében 1948-ban, pártmunkásból hívtásos politikussá vált.*

– Most az 1948-tól 1951 őszeig tartó periódus következik, amit sommázva így fogalmaznék meg: ez az időszak a táguló politikai horizontot jelentette számomra, és az első fejbekólintásokat vagy jeges zuhanyokat azzal kapcsolatban, hogy a kimondott szót annak megfelelő tettek követik-e.

1948. február vége felé kaptam egy felszólítást, hogy jelentkezsek a Szakszervezetek Országos Tanácsának a vezetőinél, mert az a javaslat, hogy kerüljek a propaganda osztályra osztályvezető-helyettesnek. Mózes Tibor szociáldemokrata párttag volt az osztályvezető, aki később az esküvőnkön a tanúm lett.

Az intézkedésre valószínűleg a Budapesti Pártbizottság kezdeményezésére került sor, s nyilván egyetértettek vele vezetőtársaim a kispesti pártbizottságon. Amikor odamentem – a Fiumei úton volt a Szakszervezetek Országos Tanácsának a székháza – Kisházi Ödön fogadott, akkor még elnökként. Nagyon barátságosan, emberi közvetlenséggel beszélgetett velem és elmondta – már a két párt egyesülésének a küszöbén álltunk –, hogy az eligazítást elsősorban az Akadémia utcai MKP-székházban fogom megkapni, de beszéljek Mózes Tiborral és a főnökével, Piros Lászlóval. Piros akkor a Szaktanács főtitkárhelyettese volt, a főtitkári tisztet Kossa István töltötte be. Kisházi után Harustyák József lett az elnök. A SZOT élén ők ketten képviselték a Szociáldemokrata Pártot. A kommunista Kossa István és Piros László 1945-ben került oda, alighogy hazajöttek a szovjet hadszíntérről. A fogságban kerültek össze. (Kossa memoárt írt a hadifogságról és a hazatérésről.) Valószínűleg Kossa vitte Piros Lászlót a Szaktanácsba.

A propaganda osztályon együtt dolgoztam Gergelynével, a titkárnőnkkel és Mónus Gáborral. Mindketten a Szociáldemokrata Párt tagjai voltak. Mónus Gábor unokaöccse volt Mónus Illésnek, a Szociáldemokrata Párt 1945 előtti egyik legfőbb vezetőjének. Kollégám volt Vadas István, Mészáros András és az ő felesége is. Később Mészáros rajzolt a *Népszabadságban* egy csomó karikatúrát, a feleségével együtt nagyon ügyes grafikusok voltak. A munkatársak közül még Csubák Jánosra és Horányi Lászlóra emlékszem. Hangsúlyozom, hogy senki sem tartotta számon, ki melyik pártból került oda. Szerettük, becsültük egymást, jól éreztük magunkat ebben a kollektívában. Együtt kezdtük el tanulni az orosz nyelvet.

– *Meg tudott tanulni akkor oroszul?*

– Úgy megtanultam, hogy már nem adhattak el, és amikor később a Szovjet-unióban jártam, megkérdezték, hol tanultam meg ilyen jól oroszul. Nem állítom, hogy mindent perfekt el tudtam mondani, vagy meg tudtam érteni, de a lényegét igen. Később még eleget tanultam ahhoz, hogy nyelvvizsgát tegyek belőle.

Mi volt az osztály feladata? Csak röviden sorolom fel, szinte címszavakban, mert nem ez az érdekes, hanem néhány olyan tanulság, tapasztalat, amelyet az itt töltött idő során szereztem. Az volt a feladatunk, hogy a szakszervezetekben végzett agitációs és propagandamunkát szervezzük, irányítsuk, ellenőrizzük. Ki kellett adnunk egy Bizalminak nevezett, rendszeresen megjelenő tájékoztató füzetecskét. El kellett készíteni a Szakszervezetek Országos Tanácsa számára az agitációs propagandaanyagokat és a plakátokat. Mi terveztük és készítettük az élmunkásjelvényt és a SZOT jelvényét is, amely még ma is fut.

– *Az élmunkás cím bevezetését is maguk kezdeményezték? Vagy csak a jelvénykészítést?*

– A jelvényt mi javasoltuk. Elfogadták, hiszen akkor indult az a centenáriumi munkaverseny – talán az első Magyarországon –, amely összefüggött 1848–1849 megünneplésével. Március 15-re hirdették meg. Az volt a véleményem, hogy valami olyat kellene adni az embereknek, ami egy életre szóló emlék a jól elvégzett munkáért. Mózes Tibor, Mészáros András, meg volt még egy, a Postás Szakszervezetből odahozott fiatal társunk (a nevére nem emlékszem, inkább kivitelező, mint grafikus ember volt), együtt kiötlöttük, hogy legyen egy ilyen élmunkásjelvény. A főnökeink örömmel fogadták, hogy végre a SZOT is fog tudni produkálni valamit. És megjelent a SZOT jelvénye is a kalapáccsal, búzalkalásszal, fogaskerékkel.

– *Hányat adtak ki ebből a kitüntetésből?*

– Ezt nem tudom megmondani, mert ezt az egyes szakszervezetek kapták meg. Mi megterveztük, aztán valahol megcsináltatták, azt már nem tudom, hogy hány példányban. Végeredményben, akit élmunkásként kitüntettek, megkapta ezt a jelvényt.

– *Adtak hozzá mást is, vagy csak a jelvényt kapták meg az élmunkások?*

– A jelvényt, meg adtak hozzá egy kis papírt, amely igazolta, hogy ki és mikor kapta. Később adtak hozzá pénzjutalmat is, amely a vállalatok pénztárcájától és hajlandóságától függött.

– *Hogyan lehetett ezt elnyerni?*

– A munkaverseny szabályzata írta elő a feltételeket. Ez már nem a propaganda osztály feladata volt, hanem a munkaversenyt szervező irodáé vagy osztályé. A lényege az volt, hogy egy-egy munkaversenyben ki produkálta a legjobbat, a legtöbbet, a legértékesebbet, akár fizikai, akár szellemi téren. Ezt döntsék el az üzemekben és hirdessék ki, hogy kik kapják meg az élmunkásjelvényt. Ma ezek a kitüntetések kiváló dolgozó címen futnak, vagy futottak, mert most már nem nagyon hallom emlegetni, de az eredetije az élmunkásjelvény volt.

Aztán a SZOT-kongresszusokat elő kellett készíteni agitációs-propaganda szempontból. A termelési értekezleteket, szakszervezeti taggyűléseket is szervezni kellett, majd a tapasztalatokat összegezni, értékelni, átadni a SZOT-nak és az MDP Központi Vezetőségének. Így summázható a munkánk.

Mi kezdeményeztük és javasoltuk a párt Központi Vezetőségének a sztálini munkaverseny megszervezését 1949-ben, Sztálin születésének 70. évfordulója alkalmából. Az osztályunk tervezte meg és készítette el az emléklapját. Még ma is találni ilyen megőrzött emléklapokat.

Ebben az időben a főtitkárunk már Apró Antal volt, akitől érdemben semmi-féle segítséget vagy támogatást nem kaptunk. A benne való csalódást nevezném az első hidegzuhanynak, amelyet ott kaptam. A párt Szervező Bizottságának azon az ülésén, ahol a javaslatunkat jóváhagyták, Rákosi Mátyás, aki az ügy politikumát tartotta szem előtt, megkérdezte Aprótól: vajon fog sikerülni ez az akció? Apró Antal nem mondott igent, csak hümmögött. A végén bennünket kérdeztek, akik meghívottakként voltunk jelen. Én azt válaszoltam, meg a többiek is, hogy igen, a sikert biztosítani lehet, mert azt látjuk, nagy a várakozás és kedvvel készülnek rá mindenhol.

Mostanában általában elítélik és gúny tárgyává teszik ezt az akciót. Nagyon egyet tudok érteni a kritikával – bár én voltam a szellemi atyja annak idején –, ha arra vonatkozik, hogy milyen durva csalások, túlhajtások és túlkapások fordultak elő a lebonyolítás során. De volt az akciónak egy mélyebb tartalma is. Ha azt is elítélik, ami a dolgozó emberek munkájával kifejezett tiszteletadás egy olyan személy iránt, aki vezetője volt a fasizmust legyőző szövetséges nemzetek egyikének, akkor azzal ma sem tudok egyetérteni. 1949-ben mi, akik az akciót kezdeményeztük és megszerveztük, csak ezt tudtuk Sztálinról, és állítom, hogy Magyarországon nagyon sokan mások is. És mindenkinek csak azt tudom mondani ma is, hogy a dolgozó emberek legszebb és legértékesebb ajándéka a becsülettel, jól elvégzett munka. És ha ezt tiszteletük kifejezéséként felajánlják egy vezetőnek, arra bizony legyen büszke az a vezető. De természetesen a vezető ezt a tiszteletet, ezt az ajándékot csak tiszta kezűen, becsületes szándékkal és becsületes munkával érdemelheti ki.

– *És az, hogy idegen hatalom vezérének ajánlotta a munkáját a magyar dolgozó nép, nem kritizálható jogosan?*

– A kérdés jogos, helyességét is elismerem ma. De bele kell élnie az embernek magát az akkori viszonyokba, az akkori politikai helyzetbe és az emberek akkori gondolat- és érzelemvilágába. Én láttam Moszkvában azt a kiállítást, amelyet a világ minden tájáról küldött, Sztálin 70. születésnapjára elkészített ajándékokból állítottak össze. Nemcsak Magyarországról, nemcsak a szocialista országokból, hanem a világ nagyon sok országából. Amerikából is jócskán küldtek Sztálin születésnapjára készített ajándékokat, nem is szólva azokról a listákról, amelyeket a kiállításához mellékeltek, mert mindent nem lehetett kiállítani, csak felsorolni a listákon. És tudomásom van arról is, hogy amikor aztán bekövetkezett a sztálini

kultusz leleplezése, és megindult ellene a fölszámolási akció, szinte nem győzték a rengeteg ajándékot elszállítani, hogy megsemmisítsék. Mire akarok ezzel utalni? Más volt akkor az emberek gondolata, érzése, érzelmi világa Sztálinról, mint ma.

A születésnapi megemlékezés úgy került a levegőbe Magyarországon is, mint ahogy általában minden politikai téma, hogy a központi tömegkommunikációs szervek, a sajtó, a rádió, de még a külföldiek is elkezdtek arról cikkezni, hogy közeledik Sztálin 70. születésnapja. Felelevenítettek egy csomó olyan történetet Sztálinról, amelyet akkor szükségesnek tartottak elmondani. Aztán lehetett halni, hogy külföldön is azon törik a fejüket, nálunk is, hogy hogyan lehetne ezt emlékezetessé, széppé tenni. Így vetődött fel bennem is, bennünk is a SZOT propaganda osztályán, hogy talán egy munkaversennyel belekapcsolódhatunk az akcióba. Igaz, hogy ez egy idegen ország vezetője iránti tisztelet kifejezése a magyar emberek, a magyar dolgozók részéről, ugyanakkor az elvégzett munka eredményét elsősorban Magyarország hasznosíthatta. Véleményem szerint a munkaversenyek nem voltak feleslegesek vagy erőltetettek. Abban az időben Magyarországon mindenből több kellett, több kenyér, több ruha, több cipő, több gabona. Nem is annyira a jobb, hanem a több, az elegendő kellett. Ha megnézzük ebből a szempontból az akkori – hangsúlyozom, az akkori – munkaversenyeket, megállapítható, hogy a céljuk elsősorban az volt, hogy mindenkinek többet lehessen adni. Bár voltak olyan finomító eligazítások is, hogy nemcsak több kell, hanem jobb is, szebb is, de az elegendőhöz mindenekelőtt több kellett.

– *A sztálini munkaverseny milyen hosszú periódust ölelt át?*

– Úgy 3-4 hónapot. Szeptember elején került a párt Szervező Bizottsága elé, ott fogadták el a javaslatot és december 20-án, a Sztálin születésnapja előtti napon fejeződött be. Erről értékelést – érdekes módon – nem a Szakszervezetek Országos Tanácsa adott, hanem Kovács István, a Budapesti Pártbizottság első titkára a *Szabad Nép* egész oldalas cikkében. Nem akarok erre a cikkre kitérni, mert az akkori idők, az akkori politikai követelmények szellemében értékelte szinte túlzottan szépnek, jónak az akciót. Mi, akik lebonyolítottuk, akkor is túlzásnak tartottuk, mert láttuk, hogy a nagy áradásnak megvan a tajtékja is. Nem nagyon hittünk a 2000-3000 százalékos teljesítményekben, mert utánanéztünk, és kiderült, hogy alakultak olyan osztagok, amelyek besegítettek az emberfeletti teljesítmények elérésébe, és ezt nem tartottuk tisztességesnek. De még egyszer mondom, nem szabad a fürdővízzel együtt a gyermeket is kiönteni. Látni kellene a sztálini munkaversenyben azokat az alapvetően helyes erkölcsi értékeket, emberi érzéseket és tetteket, amelyekből az országnak is volt haszna, nemcsak Sztálin személyi kultuszának. Ha ma kellene ilyet szervezni, nem tudom, belemennék-e, vagy belemenne-e bárki, de most is az a véleményem, hogy nagyon örülne az országban minden felelősségteljes vezető, aki azt érezné, hogy különösen a mai nehéz gazdasági helyzetben több, jobb és szebb termékkel segítené a nagy tömeg – akár verseny keretében is – az országot.

– *Az 1948-tól 1951-ig terjedő időszak alatt volt-e valamilyen más akció, amelyet maguk szerveztek?*

– Volt, rövidesen rátérek. És ez már a jeges zuhanyok közé tartozott. Előtte még megemlítem, hogy a propaganda osztály munkájában a közvetlen politikai irányító nem a SZOT vezetése, elnöksége, hanem a párt Központi Vezetőségének propaganda osztálya volt. Személy szerint Komócsin Zoltán, aki akkor alosztály-vezető volt.

– *Piros László milyen vezető volt? Mikor került el a SZOT-ból?*

– Piros Lászlónak csak a SZOT-ban végzett vezetői tevékenységéről tudok nyilatkozni. Ha valakivel szót lehetett érteni a SZOT-ban a mi munkánkkal kapcsolatban, az egyedül Piros László. Elégge nyitott volt a hozzá fordulókkal szemben. Természetes, józan eszű embernek ismertem meg, akitől a konkrét segítséget mindig megkaptuk, ha az rajta múlt. Ha nem rajta múlt – teszem fel, olyan anyagi igénnyel fordultunk hozzá, amelyet csak a SZOT elnöksége hagyhatott jóvá –, akkor pártolólág betejesztette az elnökség elé. Emberileg azt tudom mondani, hogy olyan volt, mint munkás a munkához. Hangsúlyozom: akkor. Én 1950-ben elkerültem a SZOT-ból, és hogy azután hol, mit tevékenykedett, arról keveset tudok.

Lényegében nem tudom, hogy mint az ÁVH Határőrség parancsnoka, mint belügyminiszter mit csinált és hogyan csinálta. Az ember ma már csak az irodalomból, az olvasmányáiból tudja, vagy legalábbis próbálta megtudni. De hangsúlyozom, SZOT-beli ténykedéséről nem tudok rosszat mondani. Természetesen egészen más volt a feladata, a beosztása, a munkaköre, egészen más módszerekkel kellett ott dolgozni, mint a belügynél. Ott nem az erőszakszervezet kemény vonalát kellett képviselni, hanem a munkások, a dolgozók érdekét, ami alapvetően különbözött a későbbi feladatköreitől. Ő is 1950-ben került el a SZOT-ból – belügyi vonalra.

– *És Komócsin Zoltán?*

– Ő volt – mint említettem – az alosztályvezető. Rendszeresen eligazításra kellett menni Komócsin Zoltánékhöz. Itt ismertem meg Orbán Lászlót, Nemes Jánost, Cservenka Ferencné, Gondos Ernőt, Kukucska Jánost, egy Sárközi nevű munkatársat, meg másokat is, de ők voltak a fontosabb emberek. Az agitációs osztály élén Orbán László állt.

Érdekes Mózes Tibornak, a mi osztályvezetőnknek a sorsa. És hogy mennyire más volt a felsőbb vezetés viszonya a volt szociáldemokratákhoz, jellemző, hogy őt soha nem hívták meg a pártközpontba az agitációs osztályra. Nagyon jól megvoltunk mi együtt. Nem nagyon sértődött meg ezért, de csak megjegyezte, meg én is megkérdeztem, hogy neked nem szóltak? A válasz: Nem. Ha nem hívnak, nem megyek. Tudod, milyen a proli, ahova hívják, elmegy, ahova nem hívják, nem megy. De miért nem lehetett meghívni? Talpig gerinces, becsületes, a munkásokért, a szakszervezetért élő-haló ember volt. Sok kommunista elmaradt tőle erkölcsben, emberségben, viselkedésben, cselekedeteiben. Aztán a szokásos módon elküldték pártfőiskolára, és onnan egészen más funkcióba került. Egyszer találkoztam vele egy kerületi pártkonferencián, azt hiszem, a II. kerületben. Csodálkoztak, hogy olyan szívből, melegen, örömmel üdvözljük egymást és beszélgetünk, mint ahogy ez akkor megtörtént.

Egy érdekes dologra szeretnék kitérni. Az 1949-es SZOT-kongresszust szindikalistának bélyegezte az akkori pártvezetés. Ez szörnyűséges politikai címke és vád, rágalom volt, amelyet nehezen lehetett elviselni. Sokan nem értették, hogy történt. Nem tudtuk elfogadni ezt a bírálatot, mert ilyen gondolatok – ezt pártellenes platformnak tartották – még csak fel sem merültek bennünk. Mi történt Komócsinéknál ezzel kapcsolatban? Amikor azt követően találkoztunk, hogy a SZOT-kongresszus lezajlott, és az egész szakszervezeti mozgalom megkapta a szindikalizmus pecsétjét, a következőkkel fogadtak: No, mi újság szindikalisták? Ez, ha nem hangzott el öt tucatszor, akkor egyszer sem. Hiába mondtuk, hogy ez rágalom, semmi alapja sincs a vádnak, csak megmaradtunk szindikalistáknak. Egyébként ez a becsmérlő vélekedés volt a második hidegzuhany számomra, mert egyszerűen igazságtalannak és becstelennek tartottam, és tartottuk mindannyian, akik a SZOT-ban dolgoztunk.

– *Honnan indult ez a vád?*

– Rákosiéktól, a párt vezető testületeitől. Párthatározat mondta ki, amelyet állandóan lobogtattak előttünk, hogy na, csináltak egy szindikalista kongresszust.

– *Részletesebben kifejtett kritika volt a határozatban?*

– Nem volt. Nyilván a vezető testületi ülésen, ahol a határozat megszületett, Apró Antalnak jól megmondták a véleményüket, a határozatokban rendszerint csak a sűrítőményt, tehát a lényegét foglalták össze akkoriban. A határozat lényege az volt, hogy előretoltuk a szakszervezeteket, hogy mi vagyunk a dolgozók érdekeinek a képviselői, és nem a pártot helyeztük előtérbe. Mi a fenét keresett volna egy olyan jelszó a SZOT kongresszusán, hogy a Magyar Dolgozók Pártja a dolgozók érdekeinek a képviselője vagy a védője? Nem a szakszervezet feladata ez? Az volt 100 évvel ezelőtt is, az lesz esetleg 100 év múlva is. Miért lett volna ez pártellenes?

Ezzel kapcsolatban egy másik dolgot szeretnék még megemlíteni, ami tulajdonképpen az első fejbekölintás volt számomra. Több esetben fordultam a SZOT vezetőihez véleményezésért, segítségért, amikor egy-egy bonyolultabb feladatot kellett megoldani. Apró Antaltól gyakorlatilag – mint említettem – semmi segítséget nem kaptam, de nem is kaphattam. Mindig azt tapasztaltam, hogy nem is érti pontosan, mit akarok. Pedig próbáltam egyszerű szavakkal elmondani, hogy mi a feladatunk, s ehhez milyen segítséget kérünk. Rendszerint másra terelte a szót. Én beszéltem a fehérről, ő beszélt a feketéről. A vége az lett, hogy már nem is mentem hozzá. Legfeljebb Piros Lászlót kerestem meg, ő rendszerint segített. Ez volt tehát az első fejbekölintás: hogyan lehet az, hogy egy politikai bizottsági tag nem tud válaszolni arra, amit kérdezek tőle.

Megemlítek egy másik zuhanyt. Amikor a SZOT-ban dolgoztam, jártam Csehszlovákiában egy szakszervezeti kongresszuson a magyar szakszervezeti küldöttség tagjaként. Ez az ottani SZOT-nak, a ROH-nak volt a kongresszusa. Nem az ott hallottak az érdekesek, hanem ami azon kívül történt. Elmentünk a Bata cipőgyárba gyárlátogatásra, és a látogatás után a szállodánk előtt sétálgattunk,

amikor több Csehszlovákiában élő magyar csatlakozott hozzánk, akik elkeseredetten panaszkodtak a sorsukra. Elmondták, hogy a magyar határ közeléből Csehszlovákia északi részére, valahova a Szudétaföldre telepítették őket. Nagyon rossz körülmények közé kerültek, próbáljunk rajtuk segíteni. Vigasztaló szavakon kívül mást nem tudtunk nekik mondani, és kértük, próbálják megérteni a helyzetet, majd odahaza megpróbáljuk valakinek elmondani a panaszukat.

Hazaérkezésünk után a munkatársaim kérték, hogy meséljük el az ott tapasztaltakat. Többek között elmondtam Komócsinéknak is. Rövidesen hívtak a Központi Ellenőrző Bizottsághoz. Ott Borgos Gyula „hallgatott meg”, hogy mit is tapasztaltam Csehszlovákiában, majd figyelmeztetett, hogy nagyon csínján kell bánni az ilyen tapasztalatok közlésével. Felvetődik a kérdés, hogy miért baj az, ha az ember őszintén elmondja azt, amit lát és tapasztal? Igaz volt, vagy nem volt igaz? – kérdeztem. Biztos igaz, ha elmondtam – válaszolta Borgos. És azóta már rég napfényre került, hogy igen sok magyarnak jutott hasonló sors Csehszlovákiában, de az alapvető kérdés számomra nem ez, hanem az volt, ki tájékoztatta a Központi Ellenőrző Bizottságot és miért? És miért lett ez gyakorlat a Magyar Dolgozók Pártjában? A választ évtizedekkel később szűrtem le a tapasztaltakból.

Meg kell említenem, hogy 1955-ben egy parlamenti delegációval jártam Csehszlovákiában. A vezetőnk Szobek András, szlovák származású ember volt, aki a békési tájon élt, onnan került a budapesti vezetésbe. Perfekt beszélt szlovákul, és ő lett az összekötője a magyar és a csehszlovák párt vezetőségének. 1955-ben azt a feladatot kapta Rákosi Mátyáséktól, hogy keresse fel Antonín Novotný akkori csehszlovák első titkárt, és a magyarok nem kielégítő helyzetével kapcsolatban próbálja meggyőzni őt arról, hogy változtassanak politikájukon az ott élő magyar kisebbség javára. Ha ez probléma volt 1955-ben, akkor miért nem volt az 1949-ben is?

Attól fogva kezdtem el spekulálni egyre jobban, hogy vajon milyen módszerek vannak a mi pártunkban, az őszintén kimondott szóra miért válaszolnak retorzióval? Arra jutottam, hogy beépített spiclik rendszere működik. Később meg is győződtem arról, hogy nemcsak politikai informátorok, de az elhárító szolgálat emberei is be vannak építve a pártba. Megfigyelnek mindent és mindenkit, és tájékoztatják a megbízóikat.

– *Ön úgy gondolta, hogy ez szükséges rossz velejárója a rendszernek?*

– Arra gondoltam, hogy ez nem vág egybe az én habitusommal, erkölcsi normáimmal, nem sorolható azok közé a módszerek közé, amelyekkel mi az üzemben, a kerületben dolgoztunk, vagy ahogy a SZOT-ban dolgozom a munkatársaimmal. Ha van véleménye, mondja meg, én is megmondom a magamét. Vagy szót értünk, vagy nem, de nem indítunk számonkérő eljárást azért, mert valamit őszintén elmondtam. Ez inkább csak fejbekólintás, tényleg jeges zuhany, amely végigfut az emberen, de valami megmarad belőle rajta. Visszatérő gondolatom volt, hogy milyen módszer ez. Aztán jöttek a napi feladatok, elmosták az aggályaimat, majd a nyugodtabb periódusban megint visszatértek. Ezek a kérdések

aztán egymásra rakódtak, jött a harmadik, a negyedik. A későbbiek során úgyis elő fog kerülni, hogy végeredményben mikor döbbsentem rá arra, hogy itt nemcsak egyes emberek tévedéséről, hibájáról vagy esetleg bűnéről van szó, hanem az egész alapállás hibás, helytelen, és abból fakadnak ezek a jeges zuhanyok is.

A SZOT-ban sok mindent megtanultam az akkori szakszervezeti munkából, megismertem több szakszervezet életét, számos szakszervezeti vezetővel kerültem kapcsolatba. Érdekesekek talán a nevek, részben még ma is élő emberekről van szó. Sorolnék néhányat: Pécsi Ferenc, Futó Erzsébet, Ratkó Anna – azt hiszem, hozzá nem kell kommentárt fűzni. Ő volt az Egészségügyi Szakszervezet főtitkára, és mint ilyen, tagja volt a SZOT vezető testületének. Továbbá Kristóf István, Tausz János, a vasas Gáspár Sándor, aki később a SZOT főtitkára, majd elnöke lett. Aztán a vasutas Földvári Aladár (nem rokonom, csak névrokonom), Simon Endre (vele együtt voltam egyébként katona is), Nemes Dezső (azt hiszem, ismert a neve), Horn Dezső, Hegyi Gizi, Döbrentei Károly és a felesége, Cseterki Lajos (később az Elnöki Tanács titkára is volt), Lakatos Béla, Virizlay Gyula, Biró Mihály (ő volt a bírósági tárgyaláson az egyik népi ülnök).

Ennyit a SZOT-ban folytatott tevékenységemről. 1950 őszétől 1951 ősziig a pártfőiskolán töltöttem egy esztendő. A kétéves pártfőiskola első évét végeztem el, jelesre vizsgáztam filozófiából, politikai gazdaságtanból, történelemből, oroszról és katonai ismeretekből. Amikor letettem a katonai vizsgát, őrnagyi rendfokozatot kaptam. Ettől később megfosztottak. A fosztás automatikusan megy, de a visszaadás nem, noha a parlament kimondott már egyet és mást ezekről az ügyekről.

A pártfőiskolán a gyakorlati pártmunkát a Lőrinci Hengerműben jelölték ki számomra. Ennek a törzsgárdáját akkor a diósgyőri kohászok közül szedték össze. A vezetők, a csoportvezetők, a fontosabb szakmunkások onnan kerültek ki. Az akkori vezetők közül még most is nagyon szívesen gondolok Tarira, Plentnerre, Eniszre. Főleg erre az öreg hengerészre, mert mint régi vasasnak szíve-lelke volt a szakszervezet és a párt. A munkásmozgalom önzetlen, becsületes tagja volt. Felüdülést jelentett számomra, amikor kimehettem ebbe az üzembe. Az iskolán délelőtt tartották az előadásokat, délután lehetett olvasgatni, meg egyebet csinálni. Én minden héten egy délutánt a hengerében töltöttem, elmentem ebéd után és este 8-10 óráig ott voltam.

– *Mi újat tapasztalt?*

– Én kohászüzemben nem fordultam meg addig. Érdekes volt, ahogy felizzítják az acéldarabot, elkezdik hengerelni. Egyszer végigmegy a hengerszék alatt, visszajön, alakul, a végén ott a kihengerelt lemez, vastagabb, vékonyabb, ilyen-olyan minőségű. Szépen lekezelik, kiütik, méretre vágják, tárolják, elszállítják. A munka látványa gyönyörű. Fröcsög jobbra-balra az izzó vas, fehérén sziporkázó acéllemez szaladgál jobbra-balra, megy a tűzkigyó, ez látványnak is szép. Szakmailag meg még szebb, ha az ember belegondol, hogy miért kell ezt így vagy úgy csinálni. Rengeteg gondja-baja volt ennek az üzemnek, beszélgettünk

róluk, és öröm volt látni, hogy helyyel-közzel úrrá tudtak lenni e kezdő üzem minden rendű-rangú gyermekbetegségén.

A pártfőiskolai egy esztendő nem volt haszontalanul eltöltött év, de lehetett volna sokkal hasznosabb, ha például az előadások polemizálók lettek volna, nem kinyilatkoztató jellegűek. Ha többféle filozófiai álláspontot ismertettek volna, és rábízták volna a hallgatóra, hogy válasszon közülük. Jó lett volna, ha az elméleti tételeket – mert voltak azért elfogadható, és még ma is érvényes, helyes tételek – szembesítették volna a gyakorlattal. Például a munkásosztály vezető szerepét a tényleges gyakorlattal. Ez persze szentségtörés lett volna abban az érában. Kellett volna, mégse történt meg. A szemináriumi foglalkozások is leckefelmondásszerűek voltak, ahelyett, hogy vitajellegűek lettek volna. Ott is szembesíteni lehetett volna a tanított elveket a politikát a gyakorlattal.

Az iskolán szorosabb kapcsolatba kerültem Ács Ferencel, aki egy darabig a Hofherr-gyár párttitkára volt, Putnoki Lászlóval, Elter Pállal, Szilágyi Júliával. Putnoki László Borsodból került oda, később Miskolcon újra találkoztam vele. Szilágyi Júlia Bács-Kiskun megyéből került a pártfőiskolára, Elter Pált pedig a budapesti tudományegyetemről küldték.

– *Miért volt velük jobb viszonyban, mint másokkal?*

– Ennek szervezeti oka van. Mi alkottunk egy tanulókört, egy szemináriumi csoportot, mi voltunk azok, akik az előadás után egy tanköri foglalkozás keretében megvitattuk a tananyagot. Az időnk kétharmadát együtt töltöttük. Ács Ferencel régebbi ismeretség is összekötött, a többieket ott ismertem meg. Ezt azért említettem meg, mert ők érdekes élményanyaggal ismertettek meg a munkaterületükről.

– *Ezek mennyire különböztek a saját élményeitől?*

– Nagyon különböztek, mert például Szilágyi Júlia a parasztokról mondott el sok mindent, a paraszti életről, a vidéki életről, amely merőben más volt, mint ami Pesten folyt. Elter Pali a tudományegyetemről, elsősorban a tanárokról, az ottani előadásokról mesélt. Ő volt az, aki örökké azt a gondolatot fejtegette, hogy vitatkozóbbnak kellene lennie ennek az egész pártiskolának. Megkérdeztem, hogy miért. Elmondta, hogy vannak náluk olyan tanárok az egyetemen, akiknek az órájára özönlik a társaság, és van, akiére nem. Ahová özönlenek, annak az az oka, hogy az a tanár gondolatokat, szikrákat ébreszt fel bennük. Kérdéseket tesz fel: ez hogy is lehet, vagy hogy kellene lennie. Putnoki a vidéki iparvidékről beszélt, ahol egészen más a munkás élete, mert közelebb van a földhöz, nagyon soknak van szőlője, kertje, esetleg háztájija. Tehát az ő életük egy kicsit paraszti élet is a munkásélet mellett. Sok érdekes dolgot hallott az ember, ami elsősorban élettapasztalat vagy életismeret volt. Az életmódokban lévő különbözőségek derültek ki ezekből a beszélgetésekből, ez jelentette az érdekességet számomra.

– *A tanárai között volt-e olyan, aki nagyon pozitív, illetve inkább negatív benyomást tett magára?*

– Nem nagyon tudok kiemelni senkit, akit példaképül állíthattam volna magam elé. Egy kaptafára szabott oktatógárda volt ez, egy szájból fúvott szöveget kellett közvetíteniük. Kezdeményezőként, olyan, aki valóban oktatni, nevelni akart, vitára késztetéssel, elemzésekkel, nem volt közöttük. Inkább az emberi oldalukat nézve tudnék esetleg egyet-kettőt megnevezni az oktatógárdából. Móró Istvánt például, aki VI. kerületi párttitkár volt 1956 után, még a 80-as évek közepén is. Kiemelhető embersége, nyitottsága, készsége volt arra, hogy meghallgassa az embert nemcsak a hivatalos dolgokról, hanem az életéről, a problémáiról is.

– *Amikor hallgató volt, a kritika-önkritika napja vagy szelleme jelen volt a pártiskolán?*

– Jelen volt. Mondjam azt, hogy ugyanaz, mint a gyónás és az áldozás? Nem akarom megsérteni a hívőket, de valami hasonló dolog volt, bár nem azzal a vallásos meggyőződéssel, mint amelyet egy keresztény hívő érez, amikor elmegy gyónni vagy áldozni. Ezek rituális dolgok voltak. Magunk között kérdeztük, mit mondjunk? Mit tud elmondani egy hallgató önmagáról, őszintén? Mondja el, hogy nem ért egyet a párt politikájával? Mondja el azt, hogy gazembernek tartja Rákosit, vagy valami hasonló? Ha még lett volna is valakiben kétely, el merte volna mondani? Nem. Akkor minek kellett ez? Mit tudok én elmondani ott? Hogy rosszul ültem, amikor hallgattam Andics Erzsébet előadását? Vagy tüntetőleg hátat fordítottam neki, mert nem értettem egyet? Ilyen nem történt.

– *És mit mondtak el?*

– Semmit. Beszélgettünk, csevegtünk. Ács Feri volt akkor a pártbizalmi. Már előtte megmondtuk, hogy miről lesz szó. Például, hogy beszéljünk majd a focimeccsekről. Megtartottuk, el volt intézve. Valaki azt mondta, hogy nem tudta jól ezt vagy azt, mert nem tanulta meg. Ezzel letudtuk az önkritikát. Belevette a jegyzőkönyvbe, hogy a tanulmányi eredményeit kritizálta, önkritikát gyakorolt ez meg ez. Nevetséges. Egyébként a bolsevik pártból öröklött, egy az egyben lemásolt rituálé volt, a szertartások egyike. De semmi komoly céllal, értelemmel, tartalommal ki nem tölthető foglalkozás.

– *Közben zajlottak a koncepciós perek, már lezajlott a Rajk-per. Erről beszéltek?*

– A Rajk-per 1949-ben zajlott le. Utána egy évvel kerültem a pártfőiskolára. Történelmi előadásokon vagy a pártépítéssel, pártszervezéssel kapcsolatos előadásokon lehetett hallani róluk, de csak annyit, hogy az imperializmus magyar ügynökei, a pártba beépült árulók voltak. Elrettentő példaként szerepeltek, de több erről nem hangzott el. Magunk között sem beszélgettünk ezekről a dolgokról részletekbe menően, hanem tudomásul vettük.

– *Maga például hogy vette tudomásul, amikor először hallott erről?*

– Én elhittem azt, amit mondtak róla. És ma is azt mondom, hogy abban a korban megint csak elhinném. Persze azóta az ember gondolkodott rajta. Elmondom azt is, hogy miért hittem el, és például miért vitatkoztam erről a nővéremmel, aki nem hitte el. Nem úgy nem hitte el, hogy egyszerűen tagadta mint egy lehetetlen dolgot,

hanem emlékeztetett arra a bizonyos kispesti, Rajk László szereplésével tartott választási nagygyűlésre, amelyet említettem. Igaz lehet az, hogy az az ember, akit ott megismertünk, ilyen súlyos bűnöket követett el, és tényleg az az áruló, akinek elmondták? Engem egyetlen egy dolog győzött meg akkor a bűnösségről. Hangsúlyozom, hogy akkor. Rajk Lászlóék vallomása a tárgyaláson. Ők egy az egyben vették a lapot, hogy minek a következményeként, azt ma már tudom, akkor nem tudtam. Velük szemben alkalmaztak lelki terrort, kínzást, verést, a hozzátartozók megbüntetésével való fenyegetőzést, és nagyon sok mást, amit az ember nem is ismer, még talán ma sem. De ők elmondták, hogy bűnösök, ezt csinálták, ezt tették, így tették, úgy tették. Megrázó volt számomra is, hogy akkor hogyan lehettek a párt vezetői? Egyáltalán, hogyan kerülhettek a pártba? Elmondták volna, ha nem azok lettek volna? És akkor úgy válaszoltam, hogy valóban árulók lehettek, ha ők mondják. Nemcsak a vád képviselte ezt, hanem ők is állították. A Rajk-perről kiadott kék könyvet még ma is őrzöm otthon. Amikor eltettem, valahogy az élt bennem, hogy biztos lesz erről még szó, jó, ha ez a könyv megvan. Csodák csodája, amikor letartóztattak 1957-ben, ezt nem kobozták el tőlem. Pedig beletettem későbbi újságcikkeket is, amikor már kezdtek jönni a hírek, hogy ez nem is volt olyan per, mint amilyennek beállították, ez se így volt, az se így volt, ez se igaz, az se igaz. És benne van a könyvben a *Szabad Nép*nek a Rajk-temetésről hozott cikksorozata, a fénykép Rajk Júliáról meg a fiáról, Rajk Lászlóról. A feleségem olykor megnézi ezt a képet és mindig azt mondja, hogy a tekintetét nézd ennek a két embernek, Rajk Júliának és a kisgyermeknek, ahogy ott állnak a férj, az apa koporsója előtt.

Ha most az elmúlt több évtized megismert tényeire és tapasztalataira támaszkodom, akkor azt kell mondanom, hogy Rajk László sok mindent tehetett, rosszat is a kivégzéséig, mert azért az ember még a fiától is hall olyan tetteket, tényeket, amelyeket mai fejjel valóban törvénytelennek, károsnak ítélek meg. De ha tett is ilyesmit, a legsúlyosabb bűne nem ez volt, hanem az, amit velünk szemben, a párt akkori tagjaival, a világon mindenhol élő kommunistákkal szemben követett el, hogy nyílt tárgyaláson saját magát bűnösnek vallotta. És nemcsak úgy, hogy egyetlen mondatban kijelentette, hanem sok ténnyel bizonyította is. Én nem voltam ott a tárgyalásán a Vasas Szakszervezet nagytermében, ahol zajlott a per. Azt hiszem, Magyarország 10 millió állampolgára is csak a rádióból hallotta, aztán az újságból olvashatta a vallomásukat. Ebből csak azt a következtetést tudtam levonni, hogy egy ilyen képzett, okos ember nem vállalhatja magára ezeket a szörnyű vádakokat, ha nem követi el. Mert arra gondoltam, amikor vitatkoztam a nővéremmel, hogyha nem lenne igaz az, amivel vádolják, akkor neki azt el kellene mondania. Hiszen nemcsak róla van szó, hanem egy egész mozgalomról, egy egész pártról. Nem beszélve a nemzetközi munkásmozgalomról. Neki azt kellene mondania, hogy igen, ezt ugyan elkövettem, de azt már nem. Vagy az egészet tagadni. És amivel el tudtam fogadtatni a nővéremmel az én véleményemet, hogy valóban bűnösök, ez az érv volt. Ő is azt mondta, hogy tényleg, ha nem követte el, miért vallotta be? Miért vallja azt, hogy bűnös?

Hozzáteszem, én is kerültem ilyen helyzetbe, amikor nem fizikai kényszerrel, mert ezt nem állíthatom, de lelki ráhatással, politikai ráhatással arra próbálták rávenni, hogy tagadjam meg önmagam, tagadjam meg az 56-os nézeteimet és a tetteimet. Amikor letartóztattak 1957-ben a nővérem lakásán, azzal búcsúztam tőlük, hogy ebből a perből nem lesz Rajk-per. Ezt azért mondtam, mert nagyon jól tudtam, hogyha én azt vallom, amit elvárnak tőlem, hogy ellenforradalmár vagyok, bűnös vagyok, akkor tulajdonképpen megtagadom saját nézeteim, tetteim mellett nővéremet, édesapámat, rokonaimat, azokat az embereket, akik velem együtt próbáltak tenni valami jót 56-ban. Tehát az ő fejükre is dől, ha én azt állítom, hogy bűnös vagyok, de különösen a velem együtt ténykedőkre. Vállalhatom ezt? Ha magamat elítélem, őket is elítélem. Ők is becsületes, tiszta szándékkal jót akartak tenni és nagyon sok jót tettek Miskolcon, Borsodban, másutt. Akármi lesz a sorsom, nem hajthatok fejet, nem vállalhatom el a bűnt, amit nem követtem el, se szándékaimban, se tetteimben, se a tetteim következményeként. Engem hiába próbáltak rávenni arra, hogy a párt érdekében ismerjem el a bűnösségemet. Azt válaszoltam, hogy ezt a beismerést tőlem nem kapja meg senki, de ha tárgyalásra kerül sor, az igazságot meghallgathatják.

– *Még ehhez a kérdéskörhöz kapcsolódva: az iskoláról tűntek-e el úgy emberek, hogy letartóztatták őket, vagy kizárták az iskolából?*

– Nincs tudomásom róla. Nem is hiszem, hogy volt ilyen eset.

– *Nem fogyott el az évfolyam?*

– Nem fogyott el, mert nem is ezekből az emberekből tevődött össze a pártfőiskolai hallgatóság. Hiszen a lefogott, letartóztatott emberek a felsőbb vezetők közül kerültek ki. És a pártfőiskolára eléggé a középrétegből kiválogatott emberek jártak.

– *Olyan se volt, akiről kiderült menet közben, hogy csak „beférközött” és „nem odavaló”, ezért másodévben már nem járt oda?*

– Olyan eset előfordult, hogy a pártfőiskola utáni években kiderült, hogy valaki nem lett volna odavaló. Magamat most nem akarom említeni, bár később én is ezek közé kerültem. De ott volt például Kuczka Péter író. Magas, sovány, amerikai tőkés kinézetű mókás fiatalember volt, aki gyakran élcelődött, néha politikai vicceket is megeresztett, később szerepet vállalt a Petőfi Körben. A Petőfi Kör sajtóvitáján ironikusan gratulált a volt pártfőiskolai társainak. Hangoztatta, hogy akik fönt ültek az emelvényen, azok mi mindenért felelősek, ami bűn és rossz történt ebben az országban. Persze mindenki szidta a funkcionáriusok közül akkor, meg azután is Kuczkát. Ilyen eset volt, de az évfolyamról nem zártak ki embereket azért, mert politikailag nem tartották őket odavalónak.

– *Ön hogy került az iskolára? Ki javasolta? Vagy automatikusan, a funkcióból adódóan kellett menni?*

– Nem volt ez automatikus, nem is lehetett. Hogy hogyan történt, azt nekem senki el nem mondta, én következtetek rá. Említettem már Kovács Istvánnak azt a bizonyos cikkét a sztálini munkaverseny után, amely ha jól emlékszem, az 1949. karácsonyi *Szabad Népb*ben jelent meg. Nem véletlen, hogy nem a SZOT,

hanem a pártvezetés egyik illusztris, politikai bizottsági tagja értékelte a munkaversenyt. Én a későbbi események során éreztem, hogy valahonnan innét fúj a szél a párt részéről. Névvel nem vagyok említve, meg egyáltalán a SZOT sincs nagyon említve abban a cikkben, mert „természetesen” a párté volt az érdem és a párt marad dicsőséges. A SZOT-ban senki sem mondta nekem, se Piros László, se Apró Antal, hogy el fogok kerülni a pártfőiskolára. A pártközpontból Komócsinék közölték, hogy van egy ilyen javaslat.

– *A SZOT-ban és a pártfőiskolán töltött időben hogyan változtak az életkörülményei? Ott lakott-e a nővérénél vagy elköltözött? Anyagilag jobb lett a helyzete?*

– Anyagilag jobb helyzetbe kerültem, mert a SZOT-ban kb. a kétszerese lett a fizetésem annak, mint amennyi a kispesti kerületi pártbizottságon volt. Ez olyan 900-1000 Ft lehetett, ami akkor komoly összeg volt. 1949 májusában házasodtunk össze a feleségemmel. Egyébként a nővéremék lakásában maradtam, mert a férje elkerült Hajdúszoboszlóra gépállomás-vezetőnek, aztán Székesfehérvárra költöztek, tehát ott éltek. A lakást pedig – miután náluk laktam – automatikusan megkaptam én a feleségemmel, ott született a kislányunk is.

Az én szüleimről, rokonaimról már volt szó, most kitérnék feleségem és az ő szüleinek az életére is.

A feleségem leánykori neve Szekula Magdolna. 1920. augusztus 16-án született Budapesten. Az elemi és a polgári iskolát kitűnő eredménnyel végezte el. Tanítói az ő továbbtanulását is javasolták, de az anyagi helyzetük miatt inkább varrni tanult. A felszabadulás után a rossz kereseti lehetőség miatt felmondott a mestérének, és otthon varrogatott a családnak, rokonoknak, ismerősöknek. Később a kispesti városháza konyhájának lett a vezetője, egészen házasságkötésünkig.

1952-ig nem dolgozott, de abban az évben az én tudtom és megkérdezésem nélkül a Danuvia személyzeti osztályára ment dolgozni. Azután a Magyar Optikai Művek, később a Diósgyőri Nehézszerzőgépgyár személyzeti osztályán, 1955–56-ban a miskolci I. kerületi tanács igazgatási osztályán, majd a miskolci pártbizottság gazdasági osztályán dolgozott. Letartóztatásom és Budapestre való visszaköltözése után a kispesti Vörös Október Férfiruhagyár varrónője lett. Később a VIII. kerületi Április 4. Ktsz.-be ment bérelszámolónak és SZTK ügyintézőnek, innen került nyugdíjba 1975-ben. 1945-től a két párt egyesüléséig a Szociáldemokrata Párt tagja volt, ezután MDP-tag 1956-ig. 1956 után nem lépett be az MSZMP-be, bár többször is kérték erre. Öthónapos pártiskolát végzett még 56 előtt, volt szemináriumvezető, pártvezetőségi tag és részt vett a házi agitációban. 1948 augusztusában ismerkedtünk meg Balatonföldváron. Én a Kisoszi üdülőjében üdültem, ő pedig a kispesti gyerekeket nyaraltatta. A kispesti tanács vezetői akkor jöttek Balatonföldvárra ellenőrizni a gyermekek nyaraltatását. Az egyik este meghívtak a kispesti tanács üdülőjébe, ahol a leendő feleségem születésnapjáról is megemlékeztek. Köszöntötték őt, a karcsú, barnahajú, barnaszemű, nekem nagyon szép, mindig kedvesen mosolygó, csilingelő hangú leányt. Ami igaz, az igaz, meglátni és megszeretni egyetlen pillanat műve volt.

Azóta 41 év telt el töretlen szerelemben és hűségben. Sok-sok boldog, örömteli évet éltünk meg, de sok kemény megpróbáltatásban is volt részünk. Bármilyen történet is, jóban, rosszban kitartottunk egymás mellett. Mindketten támaszkodhattunk a másikra, egymás kezét sohasem eresztettük el. Érzelminkben, lélekben, gondolatainkban akkor is együtt voltunk, amikor a Magyar Népköztársaság nevében négy évre elszakítottak egymástól. A börtönévek alatt egy kis füzetbe írtam le gondolataimat, érzelmeimet a feleségemről a feleségemnek.

A feleségem édesapját Szekula Pálnak hívták. 1890-ben született Budapesten egy kovácssegéd gyermekeként. Vasesztergályos szakmát tanult, 1909-ben szabadult fel. Jól beszélt németül. 1945-ig a Weiss Manfréd-gyárban dolgozott Csepelen, már amikor nem tették feketelistára a szakszervezeti tagsága vagy a szociáldemokrata párttagsága és az abból fakadó aktív politikai tevékenysége miatt. 1945 után a kispesti városháza lakásügyi osztályán volt előadó, a Szociáldemokrata Párt küldte oda. Néhány év után viszont otthagya, mert a puritánságát, szókimondását, igazságszeretetét nem tudta, és nem is akarta összeegyeztetni a hivatali munkával. Főleg amiatt voltak konfliktusai, hogy kik kapjanak lakást. Abban az időben elsősorban a koalíciós pártok vezetőinek és beosztottainak kellett lakást biztosítani, ő pedig a csóróknak, a legrászorultabbaknak akart adni, és ebből sok vita kerekedett. Ő nem adta fel a meggyőződését, visszament esztergálni Csepelre. 1954-től 1957 tavaszáig a miskolci Dimávg diszpécser volt.

– *Együtt mentek Miskolcra?*

– Együtt éltünk 1952 óta, egy családként mentünk oda, és mindenki keresett magának munkát. 1922-től haláláig a Vasas Szakszervezetnek, 1927–1948 között az SZDP-nek, 48-tól az MDP-nek, 56-tól pedig az MSZMP-nek volt a tagja. 1961-ben a Központi Ellenőrző Bizottság többszöri fellebbezés után kizárta a pártból. A pártból történt kizárásának én voltam a döntő oka, vagyis az én politikai tevékenységem és annak a megítélése. Az 56-os tevékenységemről kialakított véleménye különbözött a hivatalos pártvéleménytől, és ennek lépten-nyomon hangot is adott – vesztére. Sokat vitatkozott, veszekedett a kispesti munkásotthonban és az alapszervezetében is, amíg meg nem unták, és kizárták a pártból. A tulajdonképpeni indok az volt, hogy védi az „ellenforradalmár” vejét. Felsorolták, hogy kikkel vitatkozott, miket mondott. A kizárás ellen fellebbezett a kerületi pártbizottsághoz, aztán a budapestihez, majd az országos központba, a végén a KEB zárta ki. Utána fellebbezett a pártkongresszushoz, onnan pedig egysoros, semmitmondó határozattal utasították el. A kizárása után változatlanul járt a munkásotthonba, a barátai, az elvtársai, a szaktársai közé. 1967-ben halt meg gyomorrákban, egy esztendő alatt elvitte a betegség.

A feleségem édesanyja Veszprémben született 1893-ban. Édesapja szabómester volt, keresetéből viszont csak szűkösen telt a családja fenntartására. Anyósom fiatal korában Németországba ment dolgozni. Egy orvoscsalád gyerekeit gondozta, és kitűnően megtanult németül. A két világháború között – főleg amikor a férje munkanélküli volt, ő állt be kenyérkeresőnek. Dolgozott a Lampartnál, majd

a Ganz Villanyánál mint munkásnő. 1945 után már csak a családjának élt. Halk szavú, szolid, jó szívű, a családjáért mindenre képes asszony volt. Amíg a börtönben voltam, szeretőn, féltőn gondoskodott a feleségemről és a leányomról. Okosan beosztotta jó ideig egyetlen jövedelmüket, férje 1000 forint körüli nyugdíját. Ő bátorította, vigasztalta őket. Akkor ez volt a legnagyobb segítség számukra. Amíg egészséges volt, fáradhatatlanul tett-vett, látott el bennünket mindennel. Bevásárolt, főzött, mosott, vasalt, takarított, amíg csak tehetett. Férje halála után még hét évet élt. Ebben az időszakban sokszor vittük üdülni vagy kirándulni, és sok-sok boldog, örömteli napot töltöttünk együtt. Igyekeztünk még életében viszonzni valamit abból a sok jóból, amit értünk tett. Élete utolsó évében én voltam az ápolója, sétáltatója, ha úgy tetszik, kisinasa.

Ahogy megházasodtam, ahogy jött a gyermek, több lett a kiadás is. Tehát az életszínvonalunk nem vált ugrásszerűen jobbá. Bútort se vehettünk, mert nem futotta rá. Elég volt összeszedni a csecsemő kelengyéjét, babakocsiját, amely úgy készült, hogy a négy kereket én vettem meg a Teleki téren, és magát a kocsit az édesapám fából fabrikálta össze. Csodájára jártak, mert egy elég mély kocsi volt, rajta tető. Tologattuk a kislányunkat a Wekerle-telepen, és többen nézegették, jaj de érdekes ez a kocsi, és milyen praktikus. Hol vették? – kérdezték.

Az életmódomban egy változás történt. Akkor már lehetőség volt arra, hogy reggelenként és esténként kocsi jöjjön értem és kocsi vigyen haza. Ez a SZOT-nak a kocsija volt, hivatalosan az osztályvezetőknek járt, az osztályvezető-helyetteseknek nem, de Mózes Tibivel voltam olyan viszonyban, hogy ha már neki jár, üljek be én is. Elég sokáig tartott a munkaidő, sok mindenben rágódtunk, tépelődöttünk, bizony este 8-9 óra felé nem is ártott, hogy az ember viszonylag gyorsan hazaért. Ez volt tehát az óriási változás, hogy a villamosról áttértem az autóra a be- és hazautazást tekintve.

– *Ezt a korábbi barátai, kollégái hogyan fogadták?*

– Nem volt téma, mert lassan-lassan már mindenhová került gépkocsi, a kerületi pártbizottságokra is, a nagyüzemben dolgozó igazgatók, vezérigazgatók autón kezdtek furikázni. Nem is beszéllek a Budapesti Pártbizottságról vagy a pártközponttról, ahol pártgarázsok szolgálták ki a dolgozókat. De akkor ez olyan természetesnek tűnt. Nekem az volt feltűnő, hogy gyorsabban és kényelmesebben közlekedem, nem vagyok időhöz, helyhez vagy tömegközlekedési eszközhöz kötve. Csak később kezdett ez engem furdalni, amire még visszatérek. Ami a családunkat illeti, ritkult a kapcsolattartás lehetősége a rokonokkal, hiszen reggeltől estig el voltam foglalva. Amikor hazaértem, örültem, ha egy kicsit a feleségemmel vagy a gyerekekkel lehettem. A kapcsolatot elsősorban a nővéremmel, sógorommal, az ő gyermekeikkel és az édesapámmal tartottam. Sokszor jártam Fehérvárra, meglátogattam őket. Ők is, ha Pesten jártak, csak eljöttek hozzánk. Sajnos a családi kapcsolatok ezen túlmenően kezdtek lazulni, néha meg is szűnni, különösen a távol lévő családtagokkal. Pedig hiányoztak a rokoni kapcsolatok, és hiányzott a találkozás a korábbi munkatársakkal is.

A SZOT akkor már kezdett vízfejjé alakulni, túlzottan nagy központtá, a saját feladatai foglalták le az embert, és borzasztó kevés idő jutott arra, hogy azokkal tartson élő, eleven kapcsolatot, akiknek az érdekében ténykednie kellett volna. Valahogy úgy éreztem, hogy kezdek a levegőben lógni és nem tudom, hogy mi van az emberek szívében, hol szorít a cipő és miért szorít. Már a SZOT-ban, különösen az 1949-es év végén kezdett bennem motoszkálni, hogy vajon mit tudok én a dolgozókról, a gondjaikról azon kívül, amit az édesapámtól, nővéremtől, otthoni szomszédainktól hallok, vagy akikkel találkozom még a régi munkatársak közül. Hol van az az idő, amikor naponta hallottam az emberektől a bajaikról. És ez nagyon rossz volt. Mintha az ember kezdett volna a magas régiókba szállni, elszakadni a földi halandók mindennapi gondjától, holott az ő érdekeiket kellett volna a SZOT-ban is nagyon szívósan képviselni.

– *Beszélt erről valakivel? Vagy csak magában fogalmazta meg?*

– Ez még bennem sem ilyen kristálytisza formában alakult ki, csak egy hiányérzet volt. Ezért szaladtam ki a gyárakba, mentem el termelési értekezletekre, vagy tartottam gyűlést, pártnapot, hogy mégis legyen valamilyen kapcsolatom az emberekkel. Nem kérték, de mentem, mert szükségét éreztem. Főleg a pártfőiskola után alakult ki bennem, hogy itt valami nincs rendben, és ezen változtatni kell.

A pártközpont káderosztályán, 1951–1952

– *A pártfőiskolát nem járta végig. Miért?*

– 1951 nyarának végén, tehát a pártfőiskolai első év letelte után a szünetidőben hívtak külön-külön Gerő Ernőhöz, Farkas Mihályhoz és Kovács Istvánhoz. Mindhárman közölték, hogy a Központi Vezetőség káderosztályára javasolnak osztályvezető-helyettesnek a Sztálinvárosba küldött Földes László helyére. Óriási megrökönyödést keltett hallgatótársaim körében, hogy mi a fészkes fenét akarnak tőlem ezek a nagyemberek. Vajon hová fogok kerülni? Földes Lászlóról ma sem tudom, hogyan fogadta ezt a személycserét, de tény, hogy azóta találkozunk néhányszor, és bizalmatlanságot, hideg udvariasságot éreztem ki a szavai-ból, és főleg tartózkodást. Csak következtetek arra, hogy ő ezt a váltást sérelem-nek érezte, és talán még az is eszébe jutott, hogy nekem is volt szerepem benne. De hát ez nem igaz.

– *Kinek lehetett ebben szerepe, mit gondolt?*

– Kovács Istvánnak, a káderosztály vezetőjének. Persze, erre csak következtetek. Az ember későbbi élete során a korábbi tényekből lassan-lassan összeállít egy mozaikot. Az enyémben mindig előtérbe nyomakodik Kovács István és a Politikai Bizottság mint testület. Valahonnan innen indulhatott ki a dolog. A pártfőiskolára kerülésemet is innen kezdeményezhették, és nem véletlen, hogy be se hagyták fejezni a kétéves pártfőiskolát, egy év után már jelentkeztek, hogy menjek a káderosztályra.

Én, amikor kérdezték, hogy mi a véleményem, két dolgot mondtam: Nem nagyon értem a javaslatot, meglepett, hiszen nagyon fiatal vagyok. Másrészt a kádermunkában járatlan vagyok. Beszélni tudok, de az, hogy a káderekkel mit kell csinálni, hogy kell csinálni, mennyire kell őket ismerni, jobbra-balra javasolni, azt nem. Ilyet még nem csináltam. A válaszuk az volt, hogy ha akarom, akkor bedolgozhatom magam ebbe a munkába is, mert ha valamit nagyon akar valaki, el tudja végezni, megtanulhatja, próbáljam meg, ők megfelelőnek találnak engem az osztályvezető-helyettesi feladatra.

Különösebb kérdéseket nem tettek fel, de elég vastag dossziék feküdtek előttük, amelyekben nyilván velem foglalkoztak az iratokat összeállító személyek. Jóval később mondták el a volt Hofherr-gyári munkatársaim, ismerősök, szomszédok, barátok, hogy ezek az anyagok az államvédelmisták által összeállított, úgynevezett környezettanulmányok voltak. Azt a módszert alkalmazták, hogy

megkeresték a komolyabb funkcióba kerülők volt munkatársait, barátait, rokonait, szomszédait, haragosait, jóakaróit, és a kérdezősködés alapján összeállítottak valamiféle jelentéseket. Hozzáteszem, később – nem az én anyagommal, hanem mások anyagával kapcsolatban – jöttem rá, hogy bizony kritika és kommentár nélkül. Egyedül Farkas Mihály kérdezte meg, hogy miért kaptam a horthysta hadseregben címzetes szakaszvezetői rangot. Ránéztem és visszakérdeztem, hogy ez olyan nagy rang? Aztán elmondtam, hogy három tanfolyamot kiváló képesítéssel végeztem el, az három csillagot ért. Ez volt az egyetlen rákérdezés az adatokra.

Az egyik beszélgetésen Kovács István közölte, hogy magyarosítani kéne a nevemet, mert nagyon németes hangzású. Nem sokat morfondíroztam rajta. Apám ezen a néven őszült meg becsülettel, a rokonaim is, de hát ha ezt várják el, ám legyen. Így lettem egy-két nap alatt Frank Rudolfból Földvári Rudolf. A Földvári név választása nem véletlen. Balatonföldváron ismertem meg a feleségemet, s ha már változtatni kell, akkor legyen Földvári. Nem láttam benne különösebb problémát. Mert mennyivel lettem én más, különb vagy rosszabb? Semmivel. Ugyanaz maradtam, aki voltam, semmi különösebb rossz érzés vagy kétkedés nem merült fel bennem emiatt.

Akkor két osztályvezető-helyettes dolgozott már a káderosztályon, Daczó József és Magyar János, valamint két beosztott csoportvezető: Kovalcsik Sándor és Janza Ferenc. Janza a későbbi hadügyminiszternek, Janza Károlynak a testvére, az adminisztratív terület kádereivel foglalkozott, Kovalcsik a gazdasági, ipari, kereskedelmi, közlekedési tárca kádereivel. Janza csoportjában dolgozott még egy érdekes ember, Korom Mihály. Akkor még csak egy volt az osztályon dolgozók között. Őt inkább csak a későbbi idők nagy karriert befutó figurájaként említettem meg, itt kezdte a pályafutását.

A káderosztályon dolgozva ismertem meg személyesen Vas Zoltánt, Altomáré Ivánt, Szíjártó Lajost, Bebrics Lajost, Friss Istvánt, Hegedüs Andrást, Czottner Sándort, Keleti Ferencet, Varga Editet, Bíró Zoltánt, Bíró Ferencet (a két utóbbi Rákosi Mátyás testvére volt), Trautmann Rezsőt. Szorosabb munkakapcsolatom nem volt velük, hiszen szinte mind vagy a Központi Vezetőség osztályvezetői, vagy miniszterek voltak. Ha sokáig dolgoztam volna a káderosztályon – de nem így történt –, intenzívebb, komolyabb munkakapcsolatnak kellett volna kialakulnia, hiszen az akkori hatásköri lista szerint ők az én csoportomhoz vagy csoportjaimhoz tartozó miniszterek voltak a minisztériumaikkal együtt. Akit jobban megismertem ez alatt a rövid idő alatt, amelyet a káderosztályon töltöttem, az Vas Zoltán és Ratkó Anna volt. Később a Budapesti Pártbizottságon gyakrabban találkoztam Bíró Ferencel, aki mint a Budapesti Pártbizottság végrehajtó bizottságának a tagja tevékenykedett ott. Nagyon sok megyei titkárral és megyei pártbizottságon dolgozó funkcionáriussal is kapcsolatba kerültem.

Az összes akkori első vonalba tartozó pártvezető közül egyedül Vas Zoltánról mondhatom el azt, hogy ő ember is tudott lenni a szó igazi, nemes értelmében.

Tudott vidám lenni, közvetlen, tréfálkozó, vicceket mesélő, és amikor szükség volt rá, a komoly kérdésekben nagyon helyes álláspontot elfoglaló vezető lenni. Az olyanok is, mint én, akik egyszerű munkások között nőttünk fel, egyenrangúnak érezhettük magunkat vele. Két ténnyel hadd támasszam ezt alá. Ő javasolta – tudomásom szerint – 1955 vége körül, hogy szűnjék meg a békekölcsön jegyzési akció, és jöjjön helyette inkább a totó meg a lottó. Mai fejjel belegondolva, tulajdonképpen eben gubát cserélt a nép, mert ugyanúgy fizette az adót az államnak, mint ahogy fizette a békekölcsönjegyzésnél. De jellemző a gondolkodásmódjára, hogy inkább ezt a játékosabb adófizetési formát javasolta. A másik dolog. Több könyvet írt. Marxról és Engelsről mint két barátról is írt egy könyvet, amelyet 1956 kora nyarán postán kaptam meg tőle egy-két ajánló sorral. Ezt csak azzal kapcsolatban említem meg, hogy szorosabb baráti kapcsolatunk nem volt, de visszaemlékezett arra a néhány találkozásunkra, amikor az Országos Tervhivatalban a káderügyekkel foglalkozva másról is beszélgettünk.

Ratkó Annáról is szólnék. Nagyon sötétre festett kép él ma róla, mint azoknak a bizonyos Ratkó-gyerekeknek a kigondolójáról. Becsületes, nagyon derék munkásasszony volt. Lehet, hogy egy kicsit szubjektív a véleményem róla, mert a magamfajta embert látom benne. Ő a textilesek szakszervezetének volt a vezetője 1949-ig, és meg kell hogy mondjam, egyike azoknak a puritán vezetőknek, akit nem mámorított el a hatalom, hanem szinte munkásember tudott maradni miniszter korában is. Ha most nézem az őt ért kritikát vagy vádat, nem tudom, nem kellene-e elítélni a római pápát is, az egyházat is, mert küzd az abortusz ellen? Miről volt szó tulajdonképpen? Védjük a sarjadzó életet, már az édesanya méhében is. Nem akart ő rosszat ezzel. És ha az ember úgy belegondol, bizony sok, főleg a kereszténység által befolyásolt országban elég komoly küzdelem folyik az abortusz ellen. Én túlzónak tartom azt a sötét képet, amelyet róla festettek. Majd a jövő eldönti, hogy ebben kinek van igaza. A módszerek valószínűleg kritika tárgyává tehetők, ahogyan ezt annak idején végrehajtották, de ma is állítom, hogy ezek nem Ratkó Anna szüleményei, hanem azoké, akik körülötte dolgoztak. A közvetlen vezetőtársaié, beosztottaié, akik a jó szándékot rossz módszerekkel olyanná tették, amit ma kritika tárgyává lehet tenni. De az alapvető elgondolás szerintem nem volt rossz. Egy nemzetnek védenie kell az életet, de nagyon meg kell vizsgálni a módszereket, ahogyan végrehajtják, és nem kiönteni a fürdővízzel a gyermeket is. A világtörténelem tele van olyan esetekkel, tettekkel, amikor a legnemesebb szándék és a legnemesebb cél is a visszájára fordult. Nem azért, mert a cél és az eszme volt rossz, hanem a végrehajtás módszerei miatt.

– *Az anyát az a kor nemigen védte, hiszen a nőknek akkor kellett tömegesen munkába állniuk, Sztálinváros építői, a bányászok, a traktorosok között sok nő volt, és a kemény munka mellett kötelezővé tették nekik a gyerekvállalást.*

– Ebben Önnek teljesen igazat adok, de még egyszer mondom, hogy egyedül Ratkó Anna, elvonatkoztatva az összhelyzettől, nem lehet elítélhető. Inkább csak azért, hogy mint miniszter megnézhetne volna a végrehajtás módszereit

is, és keményebben felléphetett volna ellenük. De az, hogy az anyáknak sajnós ki kellett vonulniuk a családból, nem az ő felelőssége, nem az ő hibája, nem az ő vétke. Ez az összhelyzetből adódott, aminek ő mint miniszter részese volt, de hogy anyaellenes gondolat vagy érzés lett volna benne, föl nem vetődhet.

– *Amikor ő bevezette a népesedéspolitikai intézkedéseket, az abortusztilalmat, akkor általában támogatták, vagy voltak kritikusai is?*

– A felső vezetés részéről nemhogy támogatás, hanem egyszerűen kötelező parancs volt Ratkó számára. Mert nem ő találta ki, és nem is a Minisztertanács, hanem a Politikai Bizottság vagy az akkori Titkárság hozott határozatot, amelyet a kormánynak, s neki, Ratkó Annának kötelessége volt végrehajtani. Nem néztem meg papíron, semmiféle dokumentumot nem tanulmányoztam, de minden alapvető kérdésben így folyt a végrehajtás. Meggyőződésem, hogy ez is csak így mehetett végbe. Nem akármilyen kérdésről volt szó, nemcsak egészségügyi vagy morális probléma, hanem nagyon fontos politikai kérdés is. Ez nem dőlhetett el másképp. És ahogy őt ismertem, nem volt olyan koncepciózus vezető, hogy ilyen alapvető, az egész rendszert érintő ügyben valamit ki tudjon dolgozni, vagy egyáltalán merjen úgy kezdeményezni, hogy a felső vezetés erről ne tudjon. Végrehajtó volt ebben is.

A káderosztályon nem végezhettem érdemi munkát. Ehhez meg kellett volna személyesen is ismernem a hatásköri listán szereplőket, nemcsak futólag, hanem alaposan. Ezen személyek hivatalainak vagy intézményeinek tényleges tevékenységét, benne a jót is, a rosszat is, például Ratkó Anna minisztériumának munkájában a nemes elgondolást, a végrehajtás módszereit is.

– *Mely területek tartoztak magához?*

– Az adminisztratív terület, a minisztériumok és főhatóságok. Beletartozott az egészségügy is, a honvédelem, a rendőrség, a belügy és a gazdasági terület, tehát a Tervhivatal, a kohó- és gépipar, a gazdasági minisztériumok. Azért említettem Altomárét, Szíjártót vagy Bebricset. Altomárié az Élelmezésügyi Minisztériumot vezette, Ratkó Anna az egészségügyit, Szíjártó az építésügyi, Bebrics a közlekedésit és Vas Zoltán állt a Tervhivatal élén. Friss István volt a pártközpontban az államgazdasági osztály vezetője, Varga Edit az egyik helyettese. Hegedüs András a mezőgazdasági osztályt vezette a pártközpontban, de vele csak mellékes kapcsolatom volt. Azért említettem ezeket a neveket, mert az én csoportjaimhoz tartozó minisztériumoknak, főhatóságoknak a vezetői voltak. Meg kellett volna még ismerni a vezetők helyetteseit, aztán a középszintű vezetőiket. Erre nem kerülhetett sor, mert nem adtak hozzá időt, hiszen 1952 végén a Budapesti Pártbizottságra küldtek első titkárnak, kooptálással, és ugyancsak kooptálással vettek be a Központi Vezetőség és a Politikai Bizottság tagjainak.

Az időpontot azért húzom alá, mert a mostani publikációkban össze-vissza írnak. Például, hogy 1953 júniusában a szovjetek mondták, hogy legyek politikai bizottsági tag, holott Moszkvába már úgy kerültem, hogy az voltam. Jó, nem demokratikus választás vagy jelölés útján, hanem úgy, ahogy abban az időben

eldőltek az ügyek. Tehát Rákosiék eldöntötték, bejelentették a Politikai Bizottságban, hogy ezentúl Földvári is itt lesz, vagy bejelentették a Központi Vezetőségben: Ajánljuk. Elfogadják? Miért ne fogadták volna el, minden mást is elfogadtak. Alig töltöttem el egy esztendőt a káderosztályon, mit lehetett megismerni abból a sok területből, amely hivatalosan, papíron hozzám tartozott? Még azon is csodálkoztam, hogy annyit is megismertem, amennyit megismertem ezeknek a minisztériumoknak, intézményeknek a munkájából.

– *Hogyan fogadták a káderosztályon? Mennyire sikerült elfogadtatnia magát?*

– Az osztályon nem volt rossz a kapcsolat a munkatársak között. Akkor valahogy az az álláspont alakult ki a káderek között, hogy az embert, a barátot, a küzdőtársat, mondhatnám azt is – nem csúnya még ez a szó –, hogy elvtársnak néztük, tartottuk. A közös tevékenység során döntöttük el, hogy adhatok-e a másoknak a szavára, álláspontjára, értékelésére, tehát a munkájára, és ezen keresztül elfogadom-e társként, esetleg fölöttem álló vezetőként az illetőt.

Nem véletlenül említettem Vas Zoltánt. Két külön világból indultunk. És mégis eljutottunk oda, hogy akkor, amikor már abszolút semmi közünk nem volt egymáshoz, egy nagyon kedves gesztussal elküldte nekem az említett könyvét. Ezzel akarok válaszolni tulajdonképpen a kérdésre, hogy a megemléttetekkel vagy a meg nem emléttettekkel is – mert sokkal több vezetővel volt akkor kapcsolatom az említetteknel – nagyjából hasonló viszony alakult ki, mint Vas Zoltánnal és Ratkó Annával. Nem tartottam magam Übermenschnek, szóval olyannak, aki mindent tökéletesen elő tud írni, mert olyan funkcióban van, hogy utasíthat, előírhat, mondhat valamit, és igényt tarthat arra, hogy azt feltétel nélkül fogadják el. Igyekeztem minden területet egy kicsit alaposabban megismerni dokumentumokból, jegyzőkönyvekből, statisztikákból, mielőtt elmentem oda, hogy ne érjen váratlanul olyasmi tárgyalás vagy beszélgetés közben, amiről a laikusnál valamivel többet kell tudnom mondani. Mindig tiszteltem a velem szembenállót, ha vitatkoznunk kellett is, mindig meghallgattam a másik felet, próbáltam kiszűrni a beszédéből azt, amit a funkciómban abból elfogadhatok. Néha tovább is mentem, mert voltak olyan előírások, amelyek alapján nem kellett volna egy az egyben elfogadnom valamit a másik véleményéből, mégis megtettem, mert rájöttem, hogy neki van igaza.

– *Voltak-e határozott elvek, előírások a káderpolitikára?*

– Elvek voltak, mert a pártkongresszus, a Központi Vezetőség, a Politikai Bizottság, netán a Titkárság káderügyekkel, személyi ügyekkel kapcsolatban hozott úgynevezett elvi határozatokat. Mik szerepeltek ezekben? Elsősorban a párhűség, a politikai megbízhatóság, a hivatalos ideológiának az elfogadása. De nemcsak elfogadása, hanem képvisellete, védelme is. A második követelmény a rátermettség. Akkor még nem nagyon volt kihegyezett módon szó a szakképzettségről, de tulajdonképpen ezt takarta. Tehát értsen ahhoz, amivel megbízzák, legyen abban némi tapasztalata, vagy ha nincs, legyen tehetsége, képessége, hogy munka közben el tudja sajátítani a szakterületéhez tartozó szaktudást,

szakértelmet. Ez volt akkor a hivatalos álláspont a káderekérdésekben. Érdekes, hogy a morális kérdések, amelyek a közélet tisztaságát nagyobb összefüggésben jelentik, abban az időben terítékre se kerültek. Magyarán mondva, arra, hogy egy vezető iszik-e, nőzik-e, gazember-e, harácsol-e, korrupt-e, protekciós-e, nem voltak tiltó előírások.

– *Később jöttek rá, milyen jó, hogy ezt fel lehet használni az ellen, akitől meg akarnak válni?*

– Később se jöttek erre rá. Ha végignézzük a pártbüntetési határozatokat, látható, hogy olyan ritkán fordul elő ez az indoklás, mint a fehér holló. Sajnos inkább az erkölcsi szabadosságok uralkodtak el a közéletben, és aki közel állt a tűzhöz, jobban melegedett, aki ott volt a húsosfazéknál, könnyebben evett belőle, és sokszor nemcsak erkölcsstelenül, hanem törvénytelenül is. Kevés olyan embert ismertem, aki önmagának az ellensége, tehát eleve olyan határozatot hoz, amellyel gúzsba köti a húsosfazékban vájkáló kezét, s ezzel elhárítja magát a törvénytelen juttatásokat. Ezért nem lehet látni ezekben a kádermunkáról szóló határozatokban a közélettel, az erkölccsel kapcsolatos követelményeket, előírásokat.

– *Az ottani működése során előfordult-e, hogy olyan kádercserék voltak, amelyeket maga kezdeményezett vagy más kezdeményezésére kellett végrehajtania?*

– Én nem kezdeményeztem kádercseréket az alatt a rövid egy év alatt. Olyan jellegű káderintézkedésekben vettem részt, hogy a hadseregnél akkor álltak fel az új egységek, tehát parancsnokok kellettek a határőrséghez, a légierőhöz és így tovább. Belügyi vonalon nem emlékszem ilyesmire. A gazdasági életben előfordult, hogy vezérigazgató, miniszterhelyettes kellett ide vagy oda, de ezek sem leváltások, hanem inkább kádermozgatások voltak. Az egyik elment máshová, a helyét be kellett tölteni. Ilyen jellegű káderintézkedések történtek abban az időben.

Ezekkel a morális kérdésekkel kapcsolatban megemlítek egy személyt és egy konkrét témát. Kossa Istvánról van szó, amikor elvált vagy otthagyta a feleségét. Egy fogadáson azt mondja a feleségem, nézd, ki az a fiatal lány Kossa István mellett? A lánya? Hát nem a lánya volt. Azt feleltem, én is most látom először, majd megkérdezem. Amikor érdeklődtem, hogy ki fia-borja az illető – egyébként elég csinos, fiatal nő volt, nem tudom, hogy már a felesége vagy még csak a szeretője volt –, kiderült, hogy a lányának a barátnője. Bennem és a feleségemben ez olyan megrökönyödést, olyan visszatetszést szült, hogy napokig, hetekig ezen rágódtunk. Hát vannak ilyen vezetőink, akik elhagyják azt az asszonyt, aki kitartott mellettük, amikor börtönben voltak 1945 előtt, tehát a horthysták börtönében? Hordta neki a kosztot, hordta neki a tiszta ruhát, gondoskodott róla, amikor kijött a börtönből, otthont biztosított számára. Lehet, hogy ez a szegény asszony megtört az élet terhei és súlya alatt, biztos, hogy nem olyan csinos és nem olyan tetszetős, mint az a fiatal hölgy, de mégis ki kellene tartani mellette. Nem helyes, hogy tegnap még a régi feleséggel látom, ma meg egy fiatal delnővel az oldalán. Nem arról van szó, hogy prúdek lennénk én vagy a feleségem, vagy

ne értenék meg azt, hogy két ember között elhidegülhet úgy a kapcsolat, hogy tovább nem tartható, és inkább az a rossz, ha együtt maradnak, mintsem ha elválnak. De ennek is van tisztességes, erkölcsös módja.

Nem volt egyedi az ilyen eset abban a korban, és akkor sem tartottam helyesnek. Nem volt törvénybe ütköző cselekmény, de hogy morálisan ilyen embert nem szabad megtérni a vezetésben, azt ma is vallom. Lehet, hogy sokan nem értenek velem egyet, de szerintem ez is beletartozik abba a követelménybe, hogy egy vezető erkölcsös életet éljen. Elég sok hasonló esetről tudtam elsővonalbeli vezetőknél. Arra azonban nem volt lehetőségem, hogy a morális követelményeket bevetessem az akkori párhatározatokba. Megmondom őszintén, talán még gondolatban sem vetődött fel bennem ez a megoldási vagy kiútkeresési lehetőség, de magamban azóta is csak el tudom ítélni az ilyesmit.

Milyen meglepetést keltett még később is, amikor láttuk például, hogy Hruscsov felesége megjelent valahol. Talán akkor, amikor Hruscsov Kennedyyel kezdett tárgyalni és látta, hogy az amerikai elnök mindig magával viszi a feleségét. Azt hiszem, amikor Bécsben találkoztak Kennedyyel, akkor vitte el ő is a feleségét, és ez megrökönyödést keltett nálunk bizonyos funkcionáriusi körökben, jé, hát a feleségüket is vinniük kell?

Hogy egy másik példát említsek meg: Gorbacsovot azért bírálják többek között a vaskalapos betonbolsevikok a Szovjetunióban, mert magával viszi a feleségét az útjaira. Miért ne vigye? Ettől nem fog gazdaságilag tönkremenni a Szovjetunió. Ezzel reprezentálja Nyugaton, hogy adnak valamit a családi élet boldogságára is. Talán ez többet jelent Nyugaton, mint a legkomolyabb gorbacsovi javaslat a lefegyverkezésre, különösen a nagy tömeg részére, amely nagyrészt családszerető emberekből áll ott is. Vagy milyen felháborodást keltett bizonyos körökben Magyarországon, hogy egyszer Jaruzelski mellett megjelent a leánya. Mi bűn van ebben?

Visszakanyarodva az alapkérdésre, ezek voltak akkor a káderpolitikai követelmények, amelyekből kimaradt egy nagyon lényeges alapkövetelmény, és hogy ez a kimaradás morálisan és politikailag milyen súlyos válságba sodorta az országot, azt hiszem, ma látjuk a legjobban, amikor elmondhatjuk, hogy törvényesített lett a korrupció, a protekció, harácsol már mindenki mindenből, amiből csak lehet, és ezzel kapcsolatban felháborító számok is kerültek már napvilágra. Kiszámolta valaki most a Czinege Lajos ügyét vizsgáló parlamenti bizottságban, hogy az összes jövedelme, ha az éves fizetését veszik alapul, közel 4 millió, a vagyona meg sok 10 millió, miből jött ez össze? Az ilyen elvek, az ilyen követelmények hiányából és abból, hogy jóformán senki sem kérte számon, és nem is számított halálos bűnnek vagy jóvátehetetlen hibának.

Még annyit meg kell jegyezni a káderosztályon végzett munkámról, hogy itt sem éreztem jól, itt sem éreztem a helyemen magamat. Bizonytalanságban voltam, mert személyes tapasztalatok alapján nem tudtam elbírálni, hogy mit végeznek jól vagy rosszul a közvetlen beosztottaim, s mert nem ismertem a

hozzám tartozó vezetőket és az intézményeiket sem úgy, hogy azt mondhattam volna: tudom, hogy mi történik ott jó vagy rossz értelemben. Ugyanakkor tudtam, hogy mi döntünk a sorsukról, jövőjükről, előmenetelükről vagy bukásukról is. És nem ritkán csak papírmunkát lehetett végezni, hiszen a politikai bizottsági tagok vagy a Központi Vezetőség titkárainak személyi javaslatával kapcsolatosan más tennivalónk nem is lehetett. Zavart és rossz érzésekkel töltött el az osztályt körülvevő és az osztályon is érezhető misztikus légkör, és az is, hogy mi jogosít fel több ingyenes kedvezmény igénybevételére. Mik voltak ezek? Például az autóhasználat. Akkor már felvetődött bennem a kérdés, hogy jogos-e, és mennyire lehet eltekinteni attól, hogy ne csináljak ebből magamnak morális problémát. Vagy jogos-e az a kedvezmény, hogy a pártüdülőket rendszeresen igénybe lehet venni. A Központi Vezetőség dobogókői üdülőjébe minden hétfőn mehettünk, és évente legalább egyszer nyaralhattunk valamelyik balatoni vagy hegyvidéki pártüdülőben. Ilyenek voltak a fogadásokra járáások, ami úgy hiányzott nekem is és a feleségemnek is, mint a hátunkra a púp, mert szerintünk fölöslegesen töltöttük ott az időt. Talán csak arra kellettünk, hogy valami dekoráció vegye körül ott Rákosiékat.

– *Ezekről nem lehetett elmaradni?*

– Lehetett, de nem volt ajánlatos, mert az óhatatlanul valamiféle szembenállásnak vagy valamiféle proletár tüntetésnek tetszhetett, ítéltethetett volna.

– *Milyen jellegű fogadások voltak? Milyen sűrűn fordultak elő?*

– Az akkori állami ünnepeken: április 4-én, május 1-jén, augusztus 20-án, november 7-én. Aztán ez a követség adott fogadást, az a követség adott fogadást. Volt egy protokoll-lista, azon szerepelt 100-200-300-400 személy, ők mindig kaptak meghívót, és az volt a felfogás, hogy nekik ezekre a fogadásokra illik elmenni.

– *Mit lehetett ott csinálni?*

– Az volt az első, hogy szétnéztünk, ki kivel van. És akikkel már volt személyes kapcsolatunk, azokkal elbeszélgettünk, elég semmitmondó dolgokról. Tereferének, pletykaszúrnak, minek nevezhetném ezt? Semmi érdembeli, komolyabb politikai probléma nem vetődött fel közöttünk. Hiszen minek is beszélünk volna róla? Ezek a fogadások az első vonalba tartozó vezetők részére azt jelentették, hogy találkozhatnak olyanokkal, akikkel nincs mindennapi szoros kapcsolatuk. Sokszor bizonyos diplomáciai ügyek is ott dőltek el, persze két-négy-hatszempközt, s nem a teljes résztvevők köre és a nagykövet között. De ezek az ügyek nem tartoztak a „dekorációra”. És mi volt ott? Evészet, ivászat, ingyenségek fogyasztása. Én sokszor mondtam a feleségemnek, hogy egy darab zsíros kenyér egy csésze teával mennyivel jobban esne, mint ez a sok mindenféle, amit föltálaltak. Különben sem úgy voltunk eleresztve otthonról, hogy ilyen nyalánságokat eszegessünk, finom italokat iszogassunk. Egyébként világ-életemben nem szerettem se inni, se dohányozni, se kávézni. Rosszul éreztem magam ilyen helyeken. Arra is gondoltam, hogy ez a nagy kiadás ugyan mire

való. Otthon is megvan a vacsorám, megvan az uzsonnám, a reggelim, az ebédem, erre nekem nincs szükségem. Miért kell ezt csinálni? Ha van valami komoly tárgyalnivaló, teszem fel Rákosiék és valamelyik nagykövet között, hívják be a Parlamentbe, üljenek le egy kis asztal köré, ott tárgyaljanak. Ugyanazt megcsinálhatják jobb körülmények között, mint itt.

– *Hol rendezték a fogadásokat?*

– Általában a Parlamentben, a szovjet nagykövetségen április 4-én és november 7-én, de más nagykövetségeken is. Aztán szakszervezetekben, a Szakszervezetek Országos Tanácsában, attól függött, hogy milyen jellegű volt az ok, amiért fogadást kellett rendezni. Hogy miért kellett, nem tudom. Én nem csináltam volna, az biztos.

– *Voltak még olyanok, akik hasonlóan feszélyezve érezték magukat?*

– Nem tapasztaltam ilyet. Sajnos az volt a jellemző, hogy a társadalom mélyebb rétegeiből fölkerülők nagyon könnyen asszimilálódtak az uralkodó osztály szokásaihoz, módszereihez. És úgy éreztük a feleségemmel, mintha jól esett volna nekik dörgölődni egy kicsit a hatalmasokhoz. Amikor belegondoltam abba, hogy tulajdonképpen mi folyik ilyen alkalmakkor, és mi folyik a vadászatokon meg egyebeken, valahogy megborzongtam, hogy a régi uralkodó osztály azon szokásait vesszük át, amelyeket szavakban bírálunk és elítélünk, s ennek nem kéne megtörténnie. Végeredményben fölösleges kiadásba verjük magunkat. Nem voltunk olyan gazdagok, az egész országot értve alatta, hogy ilyen könnyelműen költsük a pénzt. Ez volt a privát véleményem. Meg is maradt. Hasznom belőle persze nem lett, legfeljebb a lelkiismeretem tiszta, hogy az én kezemhez nem tapad a köz vagyonából elharácsolt pénz.

Aztán jöttek a mellettem dolgozó osztályvezető-helyettesek, Daczó József, aki valamikor szintén a Hofherr-gyárban volt munkás, Magyar János és az osztályvezetők, meg az ott dolgozó munkatársak azzal, hogy miért csinálok én ebből problémát. Ha egyszer van az országnak vezetése, annak kell bizonyos mértékig reprezentálnia, mégse lehet úgy csinálni, mint egy gyárban az ünnepélyeken. Mi volt a gyárban? Például a szilveszter este ünnepi köszöntővel, olyan vacsorával, amelynek az árát nekünk kellett megfizetni, a belépőjegyet szintén. Leültünk egy asztal mellé, megvacsoráztunk, elbeszélgettünk, utána kezdődött a tánc, és saját költségünkre jól éreztük magunkat. Mondták, hogy nem ilyen világ van, adni kell arra, hogy az uralkodó pártnak, az ország vezetésének vagyunk a tagjai, vagy legalábbis hozzá közelállók, és tudomásul kell venni, hogy itt már másképp kell élni, másképp kell viselkedni, mint ahogy annak idején az üzemben. Más érveik is voltak. Elmondták, hogy az ilyesmi a funkcióval jár, hogy ugyanez van a Szovjetunióban is, más népi demokratikus országokban is. Szokjam csak meg, mert senkinek sem tetszik, ha valaki távol tartja magát ezektől.

Aztán felmerült bennem, hogy nem látom tisztán a magam szerepét, nem látom jónak, elfogadhatónak a munkámat, bizonytalan vagyok abban, hogy mit hogyan kell csinálni, mert nem érzem elég tapasztaltnak magamat. Erre jött

a szokásos érv, hogy ezt meg lehet tanulni, ha az ember akarja. Csak akarjam, és menni fog. Mintha már hallottam volna ezt a Kovácsékkal, Gerőékkel folytatott tárgyalásokon is. Ezt az érvelést úgy-ahogy el is fogadtam, meg nem is. Tépelődtem, gondolkodtam a helyzeten. Birkóztam a kétségeimmel. Ekkor még győzött bennem az önként vállalt pártfegyelem, maradok, meglátom, mi lesz, és igyekszem minél kevesebbet markolászni a bőség ingyenes szarujából. Nagyon nehéz volt ez a helyzet.

– *Itt mennyi volt a fizetése? Lényegesen magasabb, mint a szakszervezetnél?*

– Nem tudom pontosan megmondani, de sokkal magasabb. 3000-3500 Ft lehetett. Nem vagyok biztos benne, mert a pénzügyminiszter mindig a feleségem volt. Sose kértem állást, sose kértem hozzá megfelelő fizetést. Mindig abból indultam ki, hogyha elvégzem a munkát, adnak érte, amennyit adnak. Ha szeretem a munkát, szívesen végzem akár ennyiért, akár annyiért. Nem voltam anyagi soha, ma se vagyok az.

– *A lakásuk változott közben, vagy ott laktak még Kispesten?*

– Egy darabig még igen, majd a XII. kerületbe költöztünk. Háromszobás komfortos lakás volt, később ott lakott Kádár János, miután én Borsodba kerültem.

– *A pártközponton keresztül kapta a lakást?*

– A kispesti lakástadtuk át a pártnak, a pártközpont gazdasági osztályának, és cserébe kaptuk a XII. kerületit. Később, amikor a Politikai Bizottság tagja lettem, a magas tisztséget viselő vezetőknek, egyes politikai bizottsági tagoknak, titkároknak nem tetszett ez a lakás és a berendezése sem. Ezt el is mondták nekem, mire azt feleltem, nekem megfelel, nekem szebb, nagyobb nem kell.

– *Kicsinek találták a beosztásához képest? Vagy mi nem tetszett nekik?*

– Nem is annyira kicsinek, bár megjegyezték, hogy nagyobb is elkelne, inkább szegényesnek, magyarul prolinak. Azt feleltem, hogy nem tudom, ha idehoznám XIV. Lajos franciaágyát, mennyivel tudnék abban nyugodtabban, kényelmesebben feküdni, mint azon a rekamién, amelyet édesapám csinált nekünk a két keze munkájával. Ők már beleélték magukat a fényűzésbe. Nekik szokatlan volt, hogy egy velük egy szinten álló személy jól érzi magát attól a szinttől két vagy három grádicsal alacsonyabb szinten. Azt tették szavá, hogy elég szegényes a bútor, hogy a lakást egy kicsit csinosítani kellene stb.

– *Kik voltak a lakása bírálói?*

– Név szerint Ács Lajos, Vég Béla, az egyik a Politikai Bizottság tagja volt, a másik a Központi Vezetőség titkára. Nem akármik voltak akkor. Velem nagyjából egykorúak. Szóval tették, amikor egyszer beteg voltam és meglátogattak, hogy nem ilyen környezetet képzeltek el nekem.

– *Kikkel jártak össze? Régi barátai közül megmaradtak valakik, vagy kerültek újak? A magánéleti barátságok hogy alakultak?*

– Magánélet abban az időben gyakorlatilag nem volt. Legalábbis részemre nem. De ahogy én láttam, mások részére sem az apparátusban. Ezek a funkciók egyszerűen elvették az ember idejét a magánélettől. Még ma is emlegeti a feleségem,

hogy akkoriban milyen kevés időt töltöttünk el együtt. Az volt a levegőben, hogy dolgozni kell. Tennivaló lett volna nagyon sok, értelmes, hasznos is, ha mindenki a nemes célok érdekében vetette volna latba minden erejét és minden képességét. Engem az is zavart, hogy olyan feladatokkal bíztak meg, amelyekről azt se tudtam, hogy eszik-e, vagy isszák. Rengeteget kellett olvasni, tanulni olyasmit, amit jó lett volna már a funkcióba lépés előtt megtanulni, tapasztalatként megszerezni. Az a rengeteg hivatalos ülés, értekezlet, az átnézendő aktahegyek tömege akkora volt, hogy ha csupán ezekkel az ülésekkel, az odakészített anyagokkal és azok érdemi földolgozásával töltöttem volna az időmet, a 24 óra sem lett volna elég rá. És akkor tulajdonképpen még nem csináltam volna semmit.

Találkozásaim Rákosi Mátyással, 1952–1956

– *Milyen volt a kapcsolata Rákosi Mátyással, aki egy ideig közvetlen főnöke is volt?*

– 1952 végétől 1954 augusztusáig volt közvetlen főnököm Rákosi Mátyás. Vele kapcsolatos emlékeimet kezdjük azokkal a személyes, négy szemközti vagy tréfásan úgy mondanám, négyfülközi megbeszélésekkel, amelyek Rákosi Mátyás és köztem zajlottak le. Összesen hat ilyen eset van. Az első találkozásom Rákosival 1952 végén, az Akadémia utca 17. sz. alatti pártközpontban, a dolgozószobájában történt.

– *Maga is abban az épületben dolgozott?*

– Nem, a szemközti épületben, amely egy nagy, többemeletes ház, ott volt a káderosztály, onnan mentem át. Simon Jolán volt a titkárnője, aki mondta, hogy pár perc türelmet kér, mert Rákosi elvtárs telefonbeszélgetést folytat. A titkárnőt azért említem meg, mert Péter Gábornak volt a felesége, ma is együtt élnek. Ilyen szempontból egy kicsit történelmi személyiség, bár megítélésem szerint sokkal jobban elmarasztalják őt, mint ahogy kellene. Ki volt ő? Egy titkárnő. Tette azt, amit mondtak neki. Mit tesz ma egy titkárnő? Teszi azt, amit a főnöke mond, mert ha nem teszi, túladnak rajta.

Szegényt eléggé meghurcolták, miután a férjét letartóztatták. Elmondok egy esetet vele kapcsolatban. Későbbi történet, miután a férjét letartóztatták. Akkor még a Politikai Bizottság tagja voltam. Talán a Tervhivatalba mentem gépkocsival. Egyszer csak valamelyik utca sarkán meglátom Simon Jolánt. Én, a naiv, leállítottam a gépkocsit, kiléptem, köszöntem. Ha látott már az ember valaha megrémült, megrettent személyt, akkor az Simon Jolán volt. Nem jutott szóhoz. Kérdeztem, mi van veled? Hogy vagy, hogy élsz? Van valami gondod, bajod? Sok minden van, ne kérdezd! Megyek, ne haragudj – és elköszönt. Ha belegondol az ember, hogy mi minden történt akkoriban, egy ilyen beszélgetést súlyos bűnnek is tarthattak egy pártvezető részéről. Én nem azért szólítottam meg, mert valamit akartam tőle, hanem az motoszkált bennem, hogy milyen élete lehet annak a nőnek, akinek a férjét letartóztatták. Felelősségre nem vonható a férje tetteiért, még akkor sem, ha Rákosi titkárnője volt. Valami emberi kapcsolatom azért csak lehet vele, vagy meg kell hogy maradjon ebben a helyzetben is. És talán valamit tudnék rajta segíteni. Biztos, hogy semmit sem tudtam volna segíteni – ahogy az eltelt évtizedek tapasztalataiból levonom. De én emberi

dolognak tartottam legalább egy-két jó szót váltani vele, amitől ő úgy megrémült, hogy szinte elmenekült.

Amikor vége volt a telefonbeszélgetésnek – ezt ő a készülékén látta –, mondta, hogy bemehetek. Rákosi első kérdése az volt, hogy ugye tudja, miért hívtam. Igennel válaszoltam, hiszen Kovács István erről már tájékoztatott. Röviden azt közölte, hogy a Budapesti Pártbizottság első titkárának javasolnak. Úgy látják, hogy meg tudok birkózni a feladattal. Mi a véleményem? Elvállalom? – kérdezte. Én azt feleltem, hogy meglepett a javaslata, amit már mondtam Kovács Istvánnak is. Én nem ismerem az ottani vezetőket, a körülményeket, és azt se, hogy hogyan kell egy ilyen funkciót ellátni. Ezért én határozott igennel nem tudok arra válaszolni, hogy megbirkózom-e a feladattal. Rákosi azt felelte, hogy megérti a választomat, el is tudja fogadni, de ne rettenjek meg. Bátran fogjak hozzá, ők majd elegendő segítséget és támogatást fognak adni.

– *Akkor ez hihető volt?*

– Igen, mert az ellenkezőjéről még nem győződtem meg. Én azt feleltem neki, ha odaküldenek, természetesen elvállalom, de számítok az ő segítségükre, tanácsaikra, tapasztalataikra. Erre Rákosi Mátyás azt mondta: rendben van, még egyszer hangsúlyozom, segíteni, támogatni fogjuk. Majd így folytatta: Az első, amire figyelmeztetem, az a következő – és erre tessék nagyon jól idefigyelni –, a Budapesti Pártbizottság káderei közül sok a nem odavaló. Körülöttük nincs minden rendben, nem tartjuk megbízható, megfelelő vezetőnek Mező Imrét, Schurecz Józsefet, Hörömpöli Józsefet és másokat, ebben rendet kell teremtenie. És ekkor felvett az asztaláról különféle dossziékat, iratokat, elég nagy paksamétát, és felmutatta: íme, itt vannak a róluk szóló jelentések, olvassa el őket. Kérdeztem, hogy itt, a szobájában? Azt felelte, igen. Elolvastam. Ezek az úgynevezett államvédelmi környezettanulmányok voltak.

– *Milyen terjedelműek voltak ezek a jelentések?*

– Volt benne egy-két oldalas, volt benne három-négy oldalas. Nem tudom én, honnan, kiktől összeszedett, de elsősorban az államvédelmisták által készített anyagok. Miről szóltak ezek az írások? Például Mező Imre nyugati katonáskodásáról – egy angol katonai szervezetnek volt a tiszteje. Másoknak, a többieknek gyanús, bizalmatlanságot keltő, elítélt kapcsolatairól, itt-ott mondott véleményükről, kijelentéseikről stb. Rákosi Mátyás megkérdezte, mi a véleményem ezekről a jelentésekről, ezekről a káderekről. Én azt feleltem, hogy a jelentések állításait, tényeit se megerősíteni, se megcáfolni, de elfogadni sem tudom, mert most olvasom őket először. Meg kellene ismernem ezeket az embereket, hogy véleményt alkothassak róluk.

Érdekes volt Rákosi válasza. Azt mondta, hogy jó, rendben van, megértem, hogy kell egy kis idő a döntéséig, de ne feledkezzen meg e feladatáról, számon fogom kérni. Ezután kooptáltak, ahogy már említettem, a Budapesti Pártbizottság első titkárának, a Központi Vezetőségbe, a Politikai Bizottságba, a Budapesti Pártbizottságba, a Fővárosi Tanácsba és az ördög tudja még hova. E beszélgetés

előtt Kovács István a következőkkel engedett el e találkozóra: nagyon figyeld meg, hogy Rákosi Mátyás elvtárs mire ad utasítást, mit javasol, vagy mit kér. Ezt azért mondom neked, mert ezeket csak végre lehet és végre kell hajtani, mást nem lehet tenni. Nagyon fontos volt ez, mert sok későbbi eseménnyel kapcsolatban még hivatkozni kell erre a figyelmeztetésre.

– *Mi volt a pontos feladat?*

– A Budapesti Pártbizottság első titkári teendői mellett politikai bizottsági tagság, központi vezetőségi tagság, a budapesti párt végrehajtó bizottsági tagság, a budapesti pártbizottsági tagság, a Fővárosi Tanács tagsága meg a Fővárosi Tanács VB-nek a tagsága. Ezek mind az első titkári funkcióból adódtak.

– *De ahhoz, hogy ezt a funkciót ellássa, ott rendet kellett teremteni és a „nem megfelelő” embereket eltávolítani. Erre is szólt az utasítás, nem?*

– Csak az volt az utasítás, hogy ott nincs minden rendben a vezető káderek körül, személy szerint a fölsoroltak körül. Akkor én nem tudtam, nem tudhatam, hogy miről van szó. De még Kovács István figyelmeztetését se erre a dologra értettem. Kovács nagyon jól tudta, hogy Rákosi Mátyás milyen egyetlen egy, de konkrét utasítást fog adni a számomra. Tehát nyilván a pártvezetésben már megérlelt probléma volt, hogy onnan ki kell tenni embereket. Nem véletlen, hogy Rákosi azokat az embereket említette meg, és azt adta feladatként, még hozzá úgy, hogy számon fogja kérni. Hogy aztán a Budapesti Pártbizottságon egyébként mi a tennivaló, mi a feladat, és miként kell azzal boldogulni, erről akkor se és azután se szólt senki semmit.

A kérdés az, hogy miért vállaltam el, holott láttam, tudtam, hogy nagyon nagy feladatról van szó, amelynek a hogyanját nem látom, nem tudom. Itt meg kell említenem, hogy mindig vonzottak az új, ismeretlen, a nehéz vagy bonyolult feladatok, márpedig ez az volt a javából. Mindig élt bennem egy olyan gondolat, hogy amit az ember nagyon akar és annak a feltételeit megteremti, azt el tudja végezni, végre tudja hajtani. Arra gondoltam, hogy nyilván még sok mindent meg kell tanulnom, sok tapasztalatot kell gyűjtenem és tanácsot kell kérnem Rákosiéktól, a párt politikai bizottsági tagjaitól. És arra is gondoltam naiv módon, hogy ha mindezt meg tudom szerezni, tehát a szükséges tudást, tapasztalatot, és van bennem elég akarat, akkor talán én is meg tudom oldani a feladatot, mint mások. A döntő az volt, hogy nagyon számítottam és bíztam Rákosi Mátyás ígéretében, hogy segíteni fognak, és ezt a legfontosabb feltételnek tartottam e funkció betöltéséhez.

S mi történt ezután? Semmilyen tanácsot, javaslatot, eligazítást, segítséget nem kaptam senkitől. Még csak nem is érdeklődtek, teljesen magamra maradtam. 1954 első felének végén meg is szűnt a politikai bizottsági tagságom, Budapestről Borsod megyébe kellett mennem. Rákosi indoklása a leváltásomról az volt, hogy azért kerül rá sor, mert Budapesten megtörténtek azok a bizonyos káderleváltások – vagy cserék –, aminek a végrehajtására valójában ő adott utasítást.

Az akkori véleményem, sőt még a mai véleményem is az a budapesti első titkári megbízatásról, hogy ez rendkívül felelőtlen és káros káderpolitika része volt. Az egyén számára is, meg a testület vagy mondjuk így, a párt számára is. Nincs kellő tapasztalat, nincs kellő helyismeret, nincs kellő felkészültség, és a legdőntőbb: a megígért segítség elmarad. Ha tréfás kedvemben vagyok, akkor azt mondom erre, hogy egy úszni nem tudót mentőöv nélkül a vízbe dobtak, aztán magára hagytak. Tulajdonképpen ezeknek a kényes káderügyeknek az elvégzésére kellettem, és erre csak utólag jöttem rá. Emellett jó voltam proletár dekorációnak, kirakatnak, mint fiatal, nagyüzemi munkásból előléptetett politikai bizottsági tag, központi vezetőségi tag és budapesti első titkár. De már nem kellettem akkor, amikor rájöttek, hogy törököt fogtak velem, hogy rossz lóra tettek, hogy nem vagyok közéjük való.

És most elmondom, hogy miből vontam le ezt a következtetést. Nem lettem minden utasításukat szó nélkül vagy kritikátlanul, mindenre rábólintó végrehajtó. Az első eset a következő volt. Rákosi Mátyás telefonon rámkérdezett: miért firtatom a szerintem jogtalanul letartóztatott Kotymán István ügyét, amikor az nem tartozik rám. Kotymán fiatal korom óta, elsősorban politikai téren, végigkíséri az életemet és még egyes családtagjaim életét is – mint már említettem.

– *Őt honnan vitték el? Akkor éppen hol dolgozott?*

– Akkor Szombathelyen dolgozott, az ottani megyei pártbizottságnak, azt hiszem, az oktatási felelőse vagy oktatási vezetője volt. Rákosi másik kérdése ezzel kapcsolatban az volt, hogy miért fogadtam, hogy mertem fogadni a felelőségét Kotymán letartóztatása után. Elmondtam neki, hogy Kotymán Istvánt gyermekkorom óta ismerem, és szerintem Kispesten egyike volt azoknak, akik a legtöbbet tették le a munkásmozgalom asztalára, önzetlenül, és nem úgy, ahogy állítják, mint a rendőrség spiclije. Nem tartozik magára – felelte kurtán.

– *A felelőségével hogy zajlott le a beszélgetés?*

– Úgy történt, hogy telefonon felhívott a Budapesti Pártbizottságon, hogy szeretne velem beszélni, ha én egyáltalán merem őt fogadni. Mondtam, gyere, minden további nélkül. Miért mondod ezt? – kérdeztem. Megvan az oka, nem telefon-téma. Mikor? Megbeszéltük. 1953 elején, a megbeszélt időpontban feljött. Kicsit hasonló érzelmekkel telítve és hasonló arccal, mint Simon Jolán, betoppant abba a gyönyörű első titkári szobába, megállt az ajtóban, mint egy megrémült kislány, aki azt hiszi, hogy egy nagy ember szobájába lépett be. Szinte úgy kellett karonfogva odavezetni egy székhöz, hogy üljön le, nyugodjon meg, és mondja el, miről van szó. Elmondta, hogy letartóztatták a férjét. A vele együtt dolgozó kommunista párttagok jelentették föl, hogy rendőrspicli, meg beépített ügynök volt a pártban. Abból, amit elmondott, és amit én is tudtam, azt láttam, hogy személyes kispesti haragosairól lehet szó. Miért ne ártsunk neki, ha árthatunk jelszóval, megalapozatlan vádakkal feljelentették, mire letartóztatták. Kijelenttem neki, hogy én most hallok először ilyen ügyről, méghozzá olyan ember-ről, akit magam is személyesen ismerek. Hangoztattam, hogy nem tartom őt bűnösnek, nem tudom, hogy mit tudok tenni, de megpróbálom. Elváltunk.

Utána a budapesti államvédelmisták egyik vezetőjét kértem, a nevére már nem emlékszem, hogy mondja el, mi van Kotymán Istvánnal. Az illető fölkeresett, és azt adta elő még tömörebben, mint amit Kotymán István felesége elmondott. Hozzátette, hogy úgy látják, a följelentőknek igazuk van. Én leszögeztem, hogy ezt így nem tudom elfogadni, mert más embernek ismertem őt. Az ávéhás arra hivatkozott, hogy a körülmények nyilván változtak. Elég régóta, 3 éve közvetlenebb kapcsolatban nem voltunk, nem tudhatom, hogy mi történt. Ő ennyit tud mondani, a vizsgálat még nincs lezárva, majd tájékoztatni fognak. Ezután Rákosi tájékoztatott az előbb elmondott két kérdésével. Nyilván a drót ment tovább Rákosi titkárságára vagy személyesen Rákosi Mátyáshoz.

Az 1960-as években, mikor már kijöttem a börtönből, találkoztam Kotymán Istvánnal. Beszélgettünk erről az ügyről is. És csak hálálkodni tudott, hogy akadt egy ember a vezetők között abban a helyzetben, aki hajlandó volt szóba állni a feleségével. Nem akarom részletezni, érzelemmel telítve mondta, hogy ez milyen jól esett a feleségének, s neki is, amikor később megtudta.

– *Ő mikor szabadult?*

– Még 1953-ban, kiderült, hogy nem úgy néz ki az ügy, ahogy a feljelentői állították, és talán az elsők között tért haza az alaptalanul letartóztatott kommunista káderek közül. Később, azt hiszem, 1956–57-ben a kispesti kerületi pártbizottságon dolgozott mint függetlenített pártmunkás. De mivel elég idős volt, rövidesen nyugdíjba ment. Én 1962–63-ban találkozhattam vele, akkor már nyugdíjas volt. Ez volt az első eset, hogy nem tudtam elfogadni azt, hogy nem beszélgethetek olyan emberekkel vagy hozzátartozóikkal, akikre azt mondták, hogy bűnösök.

Egy másik eset. 1954 második feléből: Ács Lajos egy beszélgetésünk során a következőket mondta nekem. Miért kellett neked bírálnod Rákosi Mátyást a Központi Vezetőség 1953. júniusi ülésén? E kérdés mögött az húzódott meg, hogy egyáltalán egy ilyen kis proletár veréb hogy meri a magasan szálldosó sást megbírálni azért, mert esetleg csipás a szeme. Ezt csak tréfásan mondom, de tulajdonképpen ez volt a kérdés mögött. Valahogy arról beszélgettünk, hogy miért kerültem Borsodba, mi volt az oka. Sommásan ezzel a kérdéssel fogalmazta meg a választ és utalt arra, hogy bizony a magasan repülő sást nem illik bírálni, mert lecsap az alacsonyan szálldosó szürke kis verébre. Egyébként ez a bírálat olyan volt, mint a rózsavíz. Arról beszéltem, hogy valóban segítséget, támogatást vártam, hogy nemcsak jelszó lesz a kollektív vezetés, hanem ehhez leteszi a garast Rákosi Mátyás is, és nem tette le. Ez nem volt olyan súlyos kritika, mint amilyet az 1953. júniusi moszkvai jegyzőkönyvben lehet olvasni.

A harmadik hasonló történet: 1954 tavaszán vitattam azt a véleményt – első sorban Rákosi és Gerő véleménye volt –, hogy az akkori kedvezőtlen budapesti hangulatért csak a budapesti pártszervezetek és csak a munkás párttagok a felelősek. Nevetséges volt ezt hallani. 1954-ben már érezhetően rosszabbodott a politikai hangulat Budapesten, és az egész országban is. Ezzel nem tudtak meg-

birkózni az alapszervezetek, de senki sem, mert az okok sokkal mélyebbek voltak, mint amit az egyszerű dolgozók láthattak ott lent az üzemekben, hivatalokban. És erre megszületett Rákosiék véleménye, hogy ezért azok a felelősek, akik nem tudják helyesen képviselni a párt politikáját. Én se estem a fejem lágyára. Ugyan nem hivatkoztam az 1953 júniusában Moszkvában elhangzottakra, felvettem azonban, hogy a kritikában van részizagság, de inkább ennél az asztalnál van a hiba – ez a Politikai Bizottság asztala volt –, hiszen itt döntünk mindenről. Inkább itt kellene keresni a hibák gyökereit, nem pedig annál az egyszerű pártagnál vagy alapszervezetnél.

– *Erre ki válaszolt?*

– Senki. Jött a PB-határozat, hogy mi vagyunk a felelősek a hangulatért. Ezzel el volt intézve, szokás szerint.

Felidézek még egy történetet Rákosival kapcsolatban. Az 1954-es budapesti pártértekezleten – ez a pártkongresszust előzte meg – Rákosi Mátyás és Gerő Ernő jelenlétében adtam utasítást a szavazatszedő bizottság vezetőjének, hogy közöljék a kongresszusi küldöttekre leadott ellenszavazatok számát is. Ez a szentségtörések szentségtörésének számított abban az időben. Én abból indultam ki, ha létezik a párton belül demokrácia, akkor mondjuk meg azt is, hogy hányan nem értettek egyet a hivatalosan előterjesztett javaslattal. Úgy emlékszem, hogy Rákosi Mátyás 6 ellenszavazatot kapott. Lehet, hogy 5 volt, lehet, hogy 7, lehet, hogy 8, de én erre a 6-os számra emlékszem.

– *Honnan vette hozzá a bátorságot?*

– A Központi Vezetőség 1953. júniusi határozatából, amely kimondta, hogy kollektívnek kell lennie a vezetésnek. Demokráciának is kell lennie a párton belül. Meg kell hallgatni a párttagok, az emberek véleményét. Tehát, hogy úgy mondjam, erkölcsi, politikai alapom volt hozzá. Más dolog, hogy Rákosiék ezt nem várták.

– *Kapott valakitől támogatást ehhez?*

– Senkitől. Azzal jött hozzám a szavazatszedő bizottság elnöke, remegett a kezében a papír, hogy Földvári elvtárs, van itt 6 ellenszavazat. Mi legyen vele? Azt válaszoltam, jelentsék be az ellenszavazatok számát is. A segítség, a támogatás abból állt, hogy engedelmeskedett. Senki nem mert kezdeményezni, még a helyes határozatok végrehajtása érdekében sem, mert tudták, hogy Rákosi Mátyásék nem helyeselnék. Rákosi ellengőzt indított pontosan a júniusi állásfoglalás tennivalóival szemben. Támogatást vele szemben nem lehetett kapni az akkor funkcióban levőktől, mert – még egyszer mondom – szentségtörésnek, a legfőbenjáróbb bűnnek ítélték az ilyen dolgokat.

– *Ki volt a szavazatszedő bizottság elnöke?*

– Kovácsnak hívták, a budapesti szervezési osztálynak a vezetője lehetett akkor, de bizonytalan vagyok benne.

– *Ő is kapott ezért elmarasztalást?*

– Nem. Neki semmi baja nem lett. Velem meg az történt, hogy vehettem a sátorfámat és mehettem Budapestről Miskolcra.

– *Ez volt a közvetlen oka a vidékre küldésének?*

– Sok ok között ez lehetett az egyik. Ezt hivatalosan nem mondták, de sohasem felejttem el a tekintetüket, amikor a bejelentés után Rákosi és Gerő rám nézett. Sohasem mondták el nekem, hogy ezt hogyan rendezték le magukban, de a tekintetük, a nézésük többet mondott, mintha megszólaltak volna.

Továbbá tettem olyan intézkedéseket, lépéseket, hogy nem kérdeztem meg őket, nem kértem hozzá előzetes engedélyt. Egy ilyen eset a következő: rájöttem arra, tapasztaltam, hogy a Budapesti Pártbizottság élete, tevékenysége – mondhatnám – teljesen zártkörű. Önmaga körül forog, főleg a hivatalos funkciókban levőkkel érintkezik a pártbizottság székházán belül, a legtöbb esetben odarendeli az embereket, ritkán lép ki a székház kapuján. Egy egyszerű párttag vagy egy pártonkívüli, akinek lett volna mondanivalója, akár egyéni, akár közös ügyekről, nem nagyon tette be oda a lábát. Erre azt mondtam, kinyitjuk a Budapesti Pártbizottság kapuját, létrehozunk egy tanácsadó irodafélét, és ha bárki azzal jön, hogy valami mondanivalója van a pártbizottságnak, illetve valame-lyik vezetőjének vagy munkatársának, azt minden további nélkül engedjük be. Kísérjük az irodába, ott legyen állandó ügyelet, és tudjuk meg végre, hogy mi a véleménye, kérése, óhaja, sóhaja, panasza az embereknek.

Jött a telefon ismét Rákositól. Mit akar maga ezektől? Miért nyitatta ki a Budapesti Pártbizottság kapuját mindenki előtt, aki valamit közölni akar magukkal? Elmondtam, hogy nekem nagyon hiányzik az egyszerű ember véleménye, tapasztalata, kérése, kritikája, tehát az, hogyan érez, hogyan él, mivel van megelégedve, mivel nincs. Miért hiányzik ez magának? – kérdezte. Mert különben nem tudom, hogy hol szorítja az embereket a cipő. Azt meg főleg nem, hogy miért. Letette a kagylót. A Budapesti Pártbizottság kapuja addig, amíg ott voltam, nyitva maradt. Aki odament, elmondhatta bűjút-baját, bár hozzáteszem, az ott dolgozók eléggé kétkedve néztek erre az akcióra is. Mivel utasításba adtam, végrehajtották, de nem azzal a lelkesedéssel, ahogy, mondjuk, én hajtottam volna végre, ha nekem egy főnököm kiadja az utasítást, hogy fogadjam a hozzánk fordulókat, és amit tudok, próbáljak megtenni az érdekükben.

– *Egy speciális csoport dolgozott az irodán?*

– Nem, volt egy helyiség az iroda céljaira. A titkárságon dolgozott a személyi titkár, ő gondoskodott arról, hogy a ráérőbbek közül – vagy akik éppen nem voltak hosszabb lélegzetű munkával megbízva – mindig legyen ott valaki. Egyébként elég sok ember keresett meg engem is, és mindig találtam arra időt, hogy szóba álljak velük, meghallgassam őket, majd amit tudtam, megtettem az érdekükben.

Volt más ilyen eset is, amikor megint Rákosiék megkérdezése és előzetes engedélye nélkül léptem. Ismét jött a telefon Rákositól: mit akar maga a munkásmozgalmi veteránok, az 1919-esek, a régi szakszervezeti tagok erkölcsi és politikai megbecsülésével? A kettőt hangsúlyozom: erkölcsi és politikai. Nem véletlenül, mert a kettőből három lett, miután ezt az egész akciót kivették a kezemből,

meg a Budapesti Pártbizottság kezéből, és hozzátették harmadikként az anyagi megbecsülést. Ebből lett az a nagyon deformálódott szokás, amelyet manapság látunk, hogy ilyen meg olyan kitüntetésekért ilyen meg olyan plusz nyugdíj vagy pénzjutalom jár. A kérdése végén Rákosi még hozzátette gyanakodva: milyen szervezetet akar létrehozni e célból? A szervezet szervezkedést, főleg pártellenes szervezkedést vagy a pártvezetés elleni szervezkedést jelenthetett.

Elmondtam neki, hogy mindezt miért teszem. Azokra hivatkoztam, akik korábban részt vettek a politikai mozgalomban. 1945–46 után Rákosiék kezdeményezésére elterjedt az 1945 előtt politikai tevékenységet folytatók erkölcsi-politikai megbélyegzése, befeketítése, címkézése. Ilyen volt például az 1919-es címke. Ez azt jelentette Rákosiék szótára szerint, hogy a tanácsköztársasági veteránok ultrabaloldaliak, azonnali proletárdiktatúrát akarnak és nagyon károsan hatnak a párt tekintélyére, lejáratták a párt politikáját. A valóságban azonban nem erről volt szó. Hanem arról, hogy akik részt vettek a tanácsköztársaságban, a vörös hadseregben szolgáltak, vagy direktórium tagok voltak, tudták, hogy van mögöttük olyan politikai háttér, olyan erkölcsi tőke, amelynek birtokában véleményt mondhatnak, kritikát gyakorolhatnak azokról a negatív jelenségekről, folyamatokról, amelyek eléggé súlyosan érintették a munkást, a parasztot, az értelmiségit, tehát bárkit. Hogy ezeket Rákosiék valahogy ki tudják szorítani a közéletből, hogy megakadályozzák bejutásukat a vezető szervekbe, jöttek a címkék: 19-es, balos, jobboldali szocdem, minden, csak elfogadható ember nem. Ezek közül elég sokan megkerestek engem – gondolom, megkerestek másokat is –, és egyre mondták: ej, ej, hát mi vagyunk az ellenség? Az én családom tagjai között sok olyan ember volt, aki már 1919-ben a baloldal mellett tette le a garast, utána dettó. Bennem is felmerült a kérdés: ezek ellenségeim, vagy Rákosi ellenségei, vagy a párté? És hogy ne legyen ilyen probléma, azt mondtam, jöjjön létre a Budapesti Pártbizottság székházában egy kis bizottság, négy-öt taggal, tessék meghirdetni a pártszervezeteken belül, hogy listát akarunk készíteni ezekről az emberekről, jelentkezzenek. Hallgassák meg őket, hogy mi a véleményük, mi a problémájuk, mi a kritikájuk, és amikor összejön egy bizonyos létszámú társaság, akkor hozzuk ide a vezető testületek elé a tapasztalatokat és azt, hogy hogyan tudunk ezekre az emberekre úgy támaszkodni, mint a baloldal kipróbált harcosaira. Azt jelentette volna az erkölcsi megbecsülés és a politikai megbecsülés, hogy a címkét lehúzzuk róluk, és valóban olyan embereknek ismerjük el őket, amilyeneknek a tetteik alapján érdemesek.

– *Ez a törekvése hogyan kapcsolódott a rehabilitáció megindulásához?*

– Sehogy. Akkor rehabilitációról még szó sem lehetett, hiszen 1953 elején vagyunk, az év első felében. A rehabilitációk 1954-ben kezdődtek meg. Ez ettől független. Azt a rengeteg észrevételt, kritikát, amelyet én magam személyesen összeszedtem, meg másoktól hallottam, kezdtem feldolgozni. Arra a következtetésre jutottam, hogy valamilyen politikai lépésre van szükség, mert ezek az emberek jogtalanul vannak félrelökve, nincs megbecsülve az a politikai, erkölcsi tőke, amelyet a magyar munkásmozgalomnak produkáltak. Erre jöttek Rákosi kérdései.

A következő ütközési pont: Nem tetszett a felső vezetésnek az sem, ahogy éltem, nem tetszett az a munkastílus, ahogy dolgoztam, és nem tetszettek az erkölcsi normáim sem. Ezek közül egyet Kossa Istvánnal kapcsolatban már jeleztem. Az sem tetszett, hogy nem forgolódtam körülöttük és az ő körükben. Például 1953 szilveszterén, úgy tudom, csak én nem tettem eleget Rákosi Mátyás meghívásának, hogy a Politikai Bizottság tagjaival együtt töltsöm a lakásán a szilveszter estét. Mit csináltam volna ott? Ültünk mi együtt eleget a Politikai Bizottság asztala körül, meg a Központi Vezetőség ülésein, kibeszélhettük a lel-künket is, ha akartuk. Nem tartottam igényt a közös programra. Meg olyan fur-csának is találtam, hogy még a szilveszter estét is együtt töltsük. Azt én családi körben szoktam eltölteni, esetleg, ha volt a gyárban vagy valahol a mozgalmi helyiségekben rendezvény, akkor összejöttünk a kicsit távolabbi rokonokkal, barátokkal, ismerősökkel, elvtársakkal. Én így szoktam szilveszterezni, és így szilvesztereztem 1953-ban is.

– *És hogy mondta le?*

– Különösképpen nem indokoltam. Valamelyik fiatal politikai bizottsági tag említette meg, hogy lesz egy ilyen összejövetel, meghívtak, te is gyere el. Mondtam, nem valószínű, hogy elmegyek, különösebben nem indokoltam meg. Egyébként abban az időben elég beteg volt a kislányom, de nem ez volt a fő ok, hanem az, hogy egyszerűen groteszknek tartottam, hogy még a szilveszter estét is zárt körben, csak a PB-tagok között töltsse el az ember, amikor az mégiscsak egy sza-badabb, vidámabb este. Nem tudom, hogy ezt hogy fogadta Rákosi.

– *Erről soha nem hallott vissza semmit?*

Ezekről a konkrét dolgokról, amiket most elmesélek, soha semmit nem mondott, de ismerve – most már hosszú távlatból nézve – Rákosi jellemét, nem hiszem, hogy ezekért kitüntetést akart volna adni nekem. Sőt, inkább az ellenkezőjét.

– *Gyűjtötte magában ezeket a rosszpontokat Rákosi?*

– Biztos. Nem tetszett nekik az, ahogy öltözködtem, nem tetszett az, amilyen a lakásom bútorzata volt. Az sem tetszett, hogy nem veszem maximálisan igénybe a funkciómmal járó összes ingyenes juttatást. Ezt egyszer Gerő Ernő úgy fejezte ki előttem és több politikai bizottsági tag előtt, hogy Földvári tüntet a proletár-ságával. Ha ez tüntetés, akkor vállalom.

– *Mit érzett, amikor ezt hallotta?*

– Valahogy lepergett rólam, hiszen tudtam, ahhoz képest, ahogy én élek, sokkal rosszabbul élnek százezrek, milliók ebben az országban. Én még ezt az élet-színvonalat is egy kicsit szégyenlősen viseltem el. Azt az életszínvonalat pedig, ahogy akkor a politikai bizottsági tagok éltek, egyszerűen morális okokból nem tudtam és nem akartam vállalni.

– *Az öltözködéssel mi volt a baj?*

– Rendesen, foltozatlan, tiszta ruhában, vasalt nadrágban jártam, nyakkendőt viseltem, pedig nem szerettem. Tehát nem voltam olyan, akit megszólhatnak azért, hogy slampos, vagy esetleg úgy néz ki, mint egy szórakozott professzor, aki

elfelejti fölvenni az ingét. Igaz, nem eredeti angol szövetből készült ruhában jártam, nem szattyánbőrből készült cipőben, nem olyan perzsaszőnyeg volt a lakásban, mint az övékében. Vagy ha elmentem valahová, fölvettem egy egyszerű micisapkát, mert nekem abban esett jól kirándulni vagy a gyerekekkel szánkózni. Észrevették, hogy a Politikai Bizottság tagja prolisan van öltözve. Valami ilyesmikből születhetett ez a vélemény, de én nem változtattam a szokásaimon. Azt mondtam: mindig azt viselem, ami nekem jólesik, ha nem tetszik, nem tetszik.

Sokszor hallottam vissza a felső vezetők olyan megjegyzéseit, hogy mit keresek én olyan gyakran az üzemekben, miért járok annyit taggyűlésekre, még termelési értekezletre is, vagy miért tartok képviselői beszámolókat, fogadónapokat. Miért foglalkozom annyit a személyesen hozzám fordulókkal? Ez a munkastílusom kritikája volt, mert nem ez volt a jellemző a felső vezetőkre. De hogyan lehet vezetni, ha nem ismerem a vezetettek véleményét a munkámról? Hol van a kritika? Hol van az ellenőrzés? Hol van a számonkérés?

Egy példát még hadd említsek meg, ez nagyon érdekes eset. Biztosan tudomásukra jutott Rákosiéknak, hogy 1953-ban, amikor a Szovjetunióban Szocsiban üdültem egy hónapig a feleségemmel, az SZKP munkatársának visszaadtunk a kapott 20 000 rubel költőpénzből kb. 12-14 000 rubelt. Ez nagy skandalum volt az illető szemében. Amikor visszaadtuk, azt mondta, hogy ő nem fogadhatja el. Nem is tudja, mit fognak mondani azok, akik elrendelték, hogy a népi demokratikus országok pártvezetői, politikai bizottsági tagjai, ha a Szovjetunióba érkeznek akár hivatalos látogatásra, akár nyaralni, 10-10 000 rubelt kapjanak. Ő ezt végrehajtotta, de most hogy állítson oda a főnökeihez, hogy ebből ennyit visszavisz? És magyarázgatta kézzel-lábbal, hogy ez jár, ezt mindenki elkölti. Most mit csináljon? Mondtam, tegye a zsebébe, vigye vissza és mondja meg, hogy nekünk erre nem volt szükségünk. Köszönjük a különbözetet, mert abból vásároltunk egy kis játékot a gyerekeknek, tehát nem adtuk vissza mindet. Erre szegény mivel jött? Hogy más politikai bizottsági tagok, akár magyarok, akár NDK-sok vagy egyebek, nem-hogy elköltik, de keveslik. Mire költik? – kérdeztem. A válasz: perzsaszőnyegre, ékszerre, aranyra, órára, műszaki cikkekre. Nekünk ilyesmire nincs szükségünk? Milyen szőnyegünk van? Rongyszőnyeg az előszobában, a konyhában, valamiféle kis szőnyegecske a szobában. Nem perzsaszőnyeg, de nekünk nagyon megfelel, mert gyermekkorunkban a meztelen padlón vagy a meztelen kövön mászkáltunk. Akkor még rongyszőnyegünk se volt. De hát vehetnek perzsabundát – vetette fel. Nekem nem kell, a feleségemnek se, túl meleg, túl nehéz, jó nekünk az, ami van. Hogy mit csinált a szerencsétlen ezzel a visszaadott rubellel, nem tudom, de a végén egy borítékba betéve átadtuk neki azzal, hogy próbálja megmagyarázni, mi nem ellentüntetésként, nem stucból csináljuk ezt, de úgy érezzük, hogy így is többet költöttünk annál, mint amennyit illet volna.

A második személyes találkozásom Rákosi Mátyással 1953. március első napjaiban volt. Ez már a Parlamentben, az ő miniszterelnöki dolgozószobájában zajlott le. Azzal fogadott, hogy úgy döntöttek, én megyek vele Moszkvába Sztálin

temetésére Házi Árpád miniszterelnök-helyetttel együtt. Készüljek fel, mert másnap indulunk. Meglepetésemben csak igennel tudtam válaszolni, és másnap el is utaztunk repülőgéppel Moszkvába. Az ő bejelentéseit mindig meglepetéssel fogadtam, mert minden előzmény nélkül szakadtak a nyakamba. Abban az időben nem mondtunk nemet, egy önként vállalt, de ránk is kényszerített fegyelem alapján. Csak elgondolkodtam rajta, hogy miért pont én. Aztán a végén rájöttem, hogy ez úgy szokás – később erre sok esetet láttam –, hogy az ilyen protokoll meghívásoknak a párt első titkára, a főváros első titkára, megvalaki a kormányból tesz eleget. Így kerülhetett sor az én kiválasztásomra is.

A temetésről már nagyon sok publikáció jelent meg. Ezekben olyan eseményeket is közölnek, amilyeneket én nem tapasztaltam. Például hogy micsoda tömegjelenetek, micsoda tumultuózus jelenetek játszódtak le, sebesültekkel, halottakkal. De egy-két olyan momentumot hadd emeljek ki, amely az utókor számára talán érdekes. Az egyik az akkori szovjet vezetők viselkedése a temetésen. Például Hruscsové, de a többieké is. Sírtak, mintha a saját legközvetlenebb hozzátartozójukat temetnék. Az a Hruscsov, aki három évvel később, és az azt követő években még inkább, mint tömeggyilkost – talán túlzott ez a kifejezés – állítja be Sztálint, és leszedi róla még a keresztvizet is. De tulajdonképpen azok, akik Sztálint elítélték, szintén felelősek mindazért, amiért őt vádolták később.

A másik momentum a tömeg reagálása Sztálin halálára. Hogy mit élt át a szovjet nép Sztálin uralkodása alatt, azt ma már tudjuk. Akkor én még nem tudtam. Mégis feketeruhás, fekete-piros karszalagos emberek százezrei órákat, félnapokat várakoztak a hidegben, hogy elvonulhassanak Sztálin koporsója előtt, megadják neki a végtisztességet. Sírtak, mintha a saját hozzátartozójukat veszíteték volna el. Szóval azt a következtetést tudtam levonni ebből, mintha tényleg egy hőn szeretett vezetőjét veszítette volna el az a sokszázezres tömeg, amelyet az ember ott látott elvonulni a szakszervezetek oszlopcsarnokában, vagy látott várakozni kint a környező tereken, utcákon, illetve akik elvonultak a hivatalos temetési aktuson. A későbbiekben is sokat gondolkodtam rajta, különösen akkor, amikor Hruscsov a XX. kongresszuson leleplezte Sztálint. Az vetődött föl bennem, hogy most vajon minek higgyek? A tömeg kifejezett, őszintének látszó részvételének, vagy annak, amit Hruscsov elmondott Sztálinról?

Más ilyen kiemelkedő dolgot nem nagyon tudok említeni erről a temetésről. A magyar közvélemény Brezsnyev temetését végignézhette színes televízión. Ugyanazoknak az elveknek az alapján, ugyanolyan külsőségekkel zajlott le Sztálin temetése is, mint Brezsnyevé, azzal a különbséggel, hogy Sztálint senki sem csókolta szájon, mint ahogy Brezsnyevet a felesége.

– *A magyar delegáció hogyan viselkedett?*

– A koporsó mellett álltunk úgy 5-10 percig díszőrségben ketten, Rákosi és én, mint ahogyan minden népi demokratikus ország küldöttei. Semmi más hivatalos ténykedésünk nem volt, nem is kértek rá. Beszélni az egymás közötti beszélgetésen kívül nem beszéltünk senkivel. Rákosi Mátyás mászkált, ment jobbra-

balra, nem tudjuk hová. Ő csak a díszőrség idején volt együtt velünk, egyébként a temetésen mi már a mellvéd alatt álldogáltunk, ő pedig Hruscsovékkal fent a szovjet meg a népi demokratikus országok első számú vezetői között, a Lenin Mauzóleum legfelsőbb szintjén. Föltűnt, hogy mi az ördög keresnivalója lehet Rákosinak másutt ebben a szituációban, amikor mindenki Sztálint siratja? Milyen hivatalos ügyeket intézhet, kikkel tárgyalhat, miről tárgyalhat, amikor a szovjet vezetők kizárólag a temetéssel vannak elfoglalva? Rákosi ugyanígy tett 1953 júniusában, amikor Moszkvában voltunk. Őt alig láttuk a kétnapos szünetben, csak akkor jelent meg, amikor arról volt szó, hogy mi kerüljön be a végső állásfoglalásba. Valahol akkor is járt, valakikkel beszélhetett, tárgyalhatott. Bennünket nem tartott érdemesnek arra, hogy behatóbban konzultáljunk az ország legalapvetőbb problémáiról.

– *Ő siratta Sztálint? Megrendülését lehetett érezni rajta?*

– Egy könnyecseppet sem hullatott, és semmi különösebbet nem lehetett rajta látni. Elég merev, semmitmondó arc kifejezéssel állt a ravatal mellett, aztán a temetésen a mauzóleumon. Semmi különösebbet nem mondott nekünk arról, hogy őt személyesen hogyan érintette Sztálin halála. Világéletében ilyen faarcú volt. Legalábbis, amikor személyesen találkoztam vele, az arcáról semmit sem tudtam leolvasni. Arról, hogy milyen gondolatok, érzelmek dúlnak benne, mi foglalkoztatja, ebben az esetben sem tudtam semmit. De Házi Árpád sem. Mi beszélgettünk, hogy mi lesz, hogy lesz, Sztálin halála mit jelenthet nekünk, a Szovjetuniónak, ki hogy látja a helyzetet. Rákositól ilyet nem lehetett hallani se akkor, se máskor.

– *Magának mit jelentett Sztálin halála?*

– Megmondom őszintén, nem volt olyan megrendítő számomra, mint ahogy azt a hivatalos propaganda igyekezett láttatni, éreztetni; például Budapesten is a nagy demonstratív nagygyűléssel, Gerő beszédével, amely tele volt méltató szavakkal. Bennem felvetődött az, hogy mi lesz a folytatás. Ki lesz az első számú vezető? Milyen következménye lesz? De mivel Rákosi se nagyon emlegette ezt a dolgot, és idehaza se voltam, mikor Gerő ezt a beszédét elmondta, csak utólag olvastam el, olyan túlzottan megrendítőnek vagy sorscsapásnak nem tudtam felfogni az egészet. Inkább az élet természetes rendjének vettem, meghalt, megadták neki a végtisztességet. Ha így kell megadni, ahogy ezt itt megadják – a szovjet szokások elég eltérőek a magyar szokásoktól –, ám legyen. A hivatalos részvételünket kifejeztük, ezzel letudtuk az egészet.

– *Hány napig voltak kint?*

– Összesen két napig. Az első nap a reggeli órákban érkeztünk meg. Délután volt a díszőrség állás Sztálin koporsója mellett, és másnap volt a temetés, utána rögtön jöttünk haza.

– *Hármójukon kívül volt-e valamilyen kíséret, biztonsági emberek?*

– Magyar biztonsági kíséret nem volt, hiszen ahogy fölszálltunk a repülőgépre a tököli szovjet repülőtéren, ez már szovjet hatáskörbe tartozott. A repülőgépen

a személyzet között biztosan voltak biztonsági emberek. Nem mutatkoztak be, nem mondták, hogy ők azok, legfeljebb kávét, szendvicseket hoztak, meg aki dohányzott, annak cigarettát, de biztos, hogy voltak köztük ilyenek. Hogy kint volt-e biztonsági ember? Az ördög tudja, ők sem mutatkoztak be. Házi és én egy sokemeletes házban olyan lakosztályfélében laktunk. Hogy Rákosi hol lakott, nem tudom. Nem abban a házban. Mindig volt ilyen kivétel, a slepp lejjebb, a vezető följjebb. Mi nagyon jól megvoltunk kettesben abban a nagy lakásban, ahol eltöltöttük azt az egy éjszakát.

– *A kormánygépek akkor a tököli repülőtérrel szálltak fel?*

– Én nem tudom, hogy amelyekkel utaztunk, az szovjet gép volt vagy magyar, mert nem kérdeztem. Egy elég kényelmes, társalgó résszel ellátott és beszélgetésekre berendezett kis szalonos repülőgép volt. Júniusban is onnan repültünk Moszkvába.

– *Amikor PB-tag lett, volt biztonsági kísérete?*

– Igen. 1952 végén, amikor a Politikai Bizottságba bekerültem, és addig tartott, ameddig politikai bizottsági tag voltam. Csak azoknak járt abban az időben ez a díszőrizet. Ezt nagyon nehezen éltem meg. Sajnáltam szerencsétleneket. Az egyik, ha jól emlékszem, éppen Frank névre hallgató alacsony emberke volt, ő is munkásszármazású. A másiknak a nevére már nem emlékszem. Ők váltották egymást. Sőt, emellett a Stromfeld Aurél utcai ház előtt fegyveres őrség is volt a kék ávosok közé tartozó sorkatonákból. Ezt rettenetes volt elviselni. Mindig mondtam a kísérőnek, hogy menjen aludni, hagyjon engem békén. Miért? – kérdezte. Mert el akarok menni a Közértbe valamit venni. De ott van a központi bolt – felelte. Az ördögnek kell a központi bolt. Azt akarom látni, hogy mit hogy lehet vásárolni. De muszáj kísérem – makacszkodott. Esküszöm, nem áruolom el, maradjon itt. Hát az istennek sem maradt ott, mert parancsba volt adva neki a kísérés. A végén én is beláttam, s azt kértem, akkor legalább menjen át az utca másik felére. Ezt megtette.

Egy másik eset: El akarok menni a gyerekekkel moziba. Ő is eljön. Mondom, jöjjön, de akkor jön a nagymama, jön a nagypapa és a feleségem is, úgy legalább családnak nézünk ki. De ne a hátam mögött jöjjön, vagy előttem, hanem velünk együtt. A reakciója: neki ezt nem szabad. Miért? Mert ha történik valami, akkor hogy intézkedjen? Ha valami történik, akkor magát is éppúgy elintézik, mint engem. Gondolja, hogy az ellen lehet védekezni? A válasz: akárhogy is, neki ez a parancsa. Ez megint szovjet szokás volt. Mert ha az SZKP vezetőit, PB-tagjait így kísérték, akkor itt is így kellett kísérni, őrizni. Hogy mennyire kellemetlen volt, arra emlétek egy példát. Rokonok jöttek hozzánk, a nővérem, a férje, a gyerekek, s látták a bezártságot, a fegyveres őrséget. A gyerekek csak nézték és kérdezték, hogy Rudi bácsi, miért van ez? Nagyon szégyelltem.

– *És hol álltak? A lakás előtt vagy a ház előtt?*

– Bent a kertben álltak, nem kint az utcán. Eléggé bokros meg fás volt az a kert, amely körülvette a házat. Nem nagyon lehetett látni őket, de ott voltak.

A harmadik személyes találkozás Rákosi Mátyással a temetés után negyedévvél történt. 1953. június 10. körül Rákosi behívott a Parlament miniszterelnöki szobájába, mert valamit közölni akart velem. Röviden annyit mondott, hogy a Szovjetunió Kommunista Pártja Elnökségének meghívására Moszkvába megy egy küldöttség. Ennek tagjai ő, Gerő Ernő, Nagy Imre, Hidas István, Szalai Béla, Dobi István és én. Még annyit tett hozzá, hogy aznap este készüljek fel az útra, mert korán reggel indul a repülőgépünk. Ebbe a közlésbe csak belezavarodni tudtam, mert egyszerűen nem értettem, miért hívták meg a magyar küldöttséget és mi szerepem lehet nekem ott. De a miértekre Rákosi Mátyástól nem kaptam érdemi válaszokat.

– *Megkérdezte tőle?*

– Nem kérdeztem meg, mert már tudtam, hogy nem fűz kommentárt a közléseihez. Egyszerűen tudomásul kell venni, amit mond. A miértekre csak Moszkvában kaptam választ, mert ott aztán meghallottam, hogy milyen okból hívták meg a magyar küldöttséget, miért kell nekünk ezen a tanácskozáson részt vennünk. E tanácskozásról készített jegyzeteim teljes terjedelemben megjelentek a *Kapu* 1989. májusi számában, és az első napról szóló még az *Új Tükör*ben is, az 1989. május 28-i számban.

Rövid sommázását adom ennek a tanácskozásnak abból a szempontból, hogy hogyan ért engem akkor, és milyen politikai következtetéseket vontam le a későbbi politikai munkámhoz. Azt mondhatnám bevezetésképpen, hogy számomra nagyon megrendítő és sorsfordító volt ez a tanácskozás. Ekkor gördült fel előttem először az 1945–1953 közötti évek politikai színpadának függőnye és tárult elém a meztelen igazság a párt vezetőiről, tevékenységükről és annak rendkívül káros hatásáról, következményeiről. Az ekkor megismert tények döbentettek rá, hogy az elkövetett törvényteleniségek ártatlan százvezredek, családtagjaikkal számolva milliók tragédiáját okozták. A káros gigantomániás gazdaságpolitika felesleges anyagi terhekkel, áldozatokkal sújtotta az ország lakosságát.

Ez a felismerés adott magyarázatot arra, hogy miért bizonytalanodtak el a becsületesen gondolkodó pártvezetők, párttagok, és mi az oka a párttagok, a munkások, az értelmiségiek, az alkalmazottak, a parasztok érezhetően szaporodó panasza-inak és növekvő elégedetlenségének. Megrendült a hitem és a bizalmam a párt vezetőiben, a párt addigi politikájában, mert becsapva éreztem magam. Lelkiismereti válságba kerültem, mert bár a megkérdezésem, tájékoztatásom nélkül, tudtomon kívül folyt e káros politika, de az én nevemben is. Ezért a felelősség részben engem is terhelt, ezt a következtetést már akkor levontam. És ez vonatkozott kisebb mértékben sok százezer becsületes párttagra is.

Ekkor kezdett formálódni bennem az a gondolat, az az elhatározás, hogy elsősorban a párt, tehát a pártszervezetek, a pártfunkcionáriusok, a párttagok tevékenységét kell gyökeresen megreformálni, és fő feladatukká tenni a lakosság jogos sérelmeinek az elismerését, orvoslásuk kezdeményezését. Az elkövetkező évek politikai, gazdasági, kulturális és szociális feladatait, azok ütemét és módját

a lakossággal folytatott párbeszéd alapján kell megszabni, és vele összefogva kezdeményezni végrehajtásukat. Ezt a későbbiekben elvileg lehetővé tette számomra a Központi Vezetőség 1953. júniusi határozata, egészen 1956 októberéig, mert ezt a határozatot nem hatálytalanították. De gyakorlatilag igen megnehezítette a Rákosi Mátyás vezette ellentámadás, amely 1954 nyarától, de mondhatnám 1953 júniusától 1956 nyaráig, tehát eltávolításáig tartott.

Ezért nem lehetett nyílt sisakkal, sok hívet, támogatót toborozva küzdeni e célokért, hanem csak csendben, látszólag egyetértésben a felső vezetéssel, lépésről lépésre haladva előre a Központi Vezetőség 1953. júniusi határozatának az érvényesítéséért, azért, hogy a szemléletben, a mindennapi gyakorlatban érvényesüljön e határozat szelleme, politikai követelményrendszere. Ezt az elhatározásomat Budapesten alig, Borsod megyében már sokkal eredményesebben tudtam megvalósítani.

Következik a negyedik találkozásom Rákosi Mátyással, amely ismét Rákosi Akadémia utcai dolgozószobájában történt, 1954 júliusában. Azt mondta: Többszöri kérésére most már közölhetem, Borsodba küldjük első titkárnak. Kovács Istvánnal fog cserélni. A Politikai Bizottságból való kihagyásom 1954. május végén, az MDP kongresszusának egyik szünetében jutott a tudomásomra, amikor Rákosi összehívta a régi Politikai Bizottságot, és bejelentette, hogy milyen személyi javaslatokkal fog élni a kongresszuson. Most hangoztatta, hogy ne fájjon a szívem, hogy kihagytak a Politikai Bizottságból, hiszen még fiatal vagyok, 33 éves létemre a Központi Vezetőség tagja maradtam, és az egyik legfontosabb megyének leszek az első titkára. Dolgozzon csak szorgalmasan – mondta keményen –, és ha ezt teszi, magáé a jövő!

Lényegében szó nélkül tudomásul vettem a pártvezetésnek ezt a döntését is. Egyébként magamban örültem, hogy nem kell Budapesten maradnom, Rákosi Mátyásék közvetlen közelében. Hogy miért, arról már szoltam néhány szót. Egy munkásból csinált vezető egyszerűen nem érezhette jól magát az ő körükben, mert nem tudott velük – hogy úgy mondjam – egyenrangúan cseresznyézni a politikai közös tálból. Életmódunk, életfelfogásunk, életvitelünk, munkastílusunk nekünk – értem alatta a munkásból csinált vagy lett vezetőket – egész más volt, mint az övék.

Rákosi dolgozószobájában zajlott le a beszélgetés. Ott volt neki egy hatalmas íróasztala, hátul, a szoba sarkában. Előtte egy kis dohányzó-beszélgető asztal, két fotellal, és volt egy hosszabb asztal több székkal, ahol a Titkárság tagjai vagy a politikai bizottsági tagok leülhettek és tárgyalhattak vele. Ebben az esetben ő ült az íróasztal mögött, én pedig az előtte lévő kisasztal egyik foteljében. Talán 10 percig tartott az egész beszélgetés, számomra nem is kellett több.

Az ötödik személyes találkozásom Rákosi Mátyással 1955 nyarán Miskolcon volt. Mi akkor egy bányász pártaktívák ülésére hívtuk, és kértük, hogy szólaljon fel. Részt vett rajta, elsősorban a személyes kérésemre. Azért kértem, hogy jöjjön el, mert a Politikai Bizottság 1954 júliusában hozott egy szénbányászattal kapcsolatos

határozatot, amely nagyon keményen követelte az előírt tervek feltétlen teljesítését. Annak oka, amiért nekünk e határozattal Borsodban foglalkoznunk kellett, az volt, hogy a megyében a határozat végrehajtásának nem voltak meg a feltételei.

A személyes beszélgetés Rákosi Mátyással a Palotaszálló egyik vendégszobájában zajlott le. Két napot volt Miskolcon, az estét a Palotaszállóban töltötte, ott szállt meg. A napi programot összegezve megjegyezte: a beszámolójából és a vitából is azt szűrtem le, hogy reálisan értékeli a megye szénbányászati helyzetét. Aztán megkérdezte: de hogy ismerte meg ilyen jól a megyei szénbányászat problémáit, gondjait, helyzetét? Közöltem vele, hogy hetekig jártuk a bányákat, jómagam is. Lementünk a bányák mélyére, és ott hallgattuk meg a bányászokat, ahol a szenet fejtik. Aztán fönn az akna előadótermében meghallgattuk az aknászokat, a mérnököket, kértük véleményüket, javaslataikat és egyeztettük az álláspontunkat a PB-határozatról.

Rákosi Mátyás azzal summázta a véleményét, hogy igazunk van, belátja, hogy el kell térnünk a Politikai Bizottság határozatának több pontjától. Tudniillik a mi véleményünk az volt, hogy először a feltárás, a bányafenntartás és a szénfejtés helyes összhangját kell megteremteni, nem szabad mindenáron erőszakkolni a szénfejtést, a kitermelést. Itt hadd tegyek hozzá egy magyarázó mondatot. Minden szénbányában hármas a feladat. Folyamatosan fel kell tárnai az új szénmezőket, fenn kell tartani az új és a régi vágatokat. A harmadik feladat pedig, hogy szenet kell termelni, mert az országnak szénre van szüksége. De az arányok felbillennek, ha csak a szénfejtésre sorakoztatom fel a bányászokat, s elmarad a feltárás és a fenntartási munka. Ez súlyos problémákat okozhat, egy ideig megy ugyan a széntermelés, de egy-két év múlva becsukhatom a boltot, és kezdek mindent előlről.

Talán itt értette meg életében először Rákosi Mátyás, hogy nem elegendő íróasztal mellett elhatározni, hogy ha ennyi szénre van szükség, akkor előírom, hogy a bányák ennyit termeljenek, hanem meg kell vizsgálni azt is, hogy a jövő érdekében esetleg kevesebb szenet kell termeltetnem, ha egyenletes széntermelést várok el a magyar szénbányásztól.

– *Elfogadta az érvelésüket?*

– Úgy termeltünk tovább, ahogy a szénbányászati pártaktíván az ő jelenlétében elmondott tervszámok, tehát a módosított tervszámok alapján termelni lehetett. Tulajdonképpen jóváhagyta, hogy mi a saját szakállunkra, a tények ismeretében módosítottuk a Politikai Bizottság szénbányászattal kapcsolatos határozatát.

– *Hogyan készültek fel erre az aktívaülésre?*

– Említettem már, hogy hosszú heteken át előzetes tanulmányozás folyt a bányákban. Én magam is részt vettem ebben, valamint a megyei pártbizottság több tagja és a szénbányászati tröszt vezetői. Azzal kezdtük a helyi tanácskozásokat, hogy bejelentettük: nem látjuk biztosítva az előre meghatározott szénbányászati terv teljesítését a megyében, mert irreálisnak tartjuk a tervszámokat.

Tehát előre, hogy úgy mondjam, a résztvevők szájába adtuk a szót, hogy nyugodtan mondják el a véleményüket, mert tudtuk, hogy az a véleménye a műszaki értelmiségnek, a bányában dolgozó mérnököknek, aknászoknak, technikusoknak, és a bányászoknak, a csilléseknek, a vájároknak, hogy túlfeszített a terv, bele fogunk bukni. Közöltük, hogy keressük azt az optimális tervszámot, amelyet a helyes arányok betartásával teljesíteni tudunk. Ez volt az alaphang. Ez úgy megnyitotta az emberek száját, mint amikor a zsilipkamrát kinyitom, és ömlik a víz.

Elmondták, hogy a bányájukban mit tartanak reálisnak, mit túlfeszítettnek, mire kellene nagyobb figyelmet fordítani. Ami elhangzott az én számból a megyei bányász pártaktíva ülésen, az ezeknek a beszélgetéseknek, a helyszíni ellenőrzések során megismert tényeknek az összefoglalása volt. Nyílt, tárgyilagos, tényszerű beszélgetéssorozat eredményeként alakult ki. Senki számára sem írtuk elő, hogy mit mondjon a pártaktíván, mert nem volt értelme. Ami a szíven van, legyen a száján is. Nagyon őszinte hangú, kritikus-önkritikus tanácskozás volt, szerepe volt abban, hogy Rákosi Mátvás végeredményben hozzájárult a Politikai Bizottság határozatának módosításához.

– *Rákosi felszólalt ezen az ülésen?*

– Igen. Tulajdonképpen azt mondta el, hogy szénre van szükség – ebben igaza volt –, annyira van szükség ettől a megyétől, amennyit a maximális követelmények figyelembevételével, a realitás talaján állva teljesíteni tud. Tehát már ott is elhangzott a részéről egy ilyen szentesítő mondat.

– *Rákosi Mátvás kivel jelent meg Borsodban?*

– Egyedül jelent meg, csak a testőrei kísérték, senki más. Előre megmondtam neki, hogy miről lesz szó, s hogy a tanácskozás pártjellegű lesz.

– *Könnyen vállalta a látogatást? Természetes volt, hogy Rákosi elmegy egy-egy megyei rendezvényre?*

– Többször is elment vidékre. Hogy mások hogyan hívták, nem tudom. Én azt mondtam neki, tekintettel arra, hogy a Politikai Bizottság határozatának bizonyos korrekciójáról lenne szó, nagyon szükségesnek tartom, hogy jöjjön el. Hallgassa meg, milyen problémákkal küszködünk és ebben a helyzetben hogyan akarunk továbblépni. Talán 10-15 perces beszélgetés eredménye lett, hogy megígérte, jön.

– *Este mennyi időt töltöttek együtt a Palotaszállóban? Együtt vacsoráztak, vagy csak beszélgettek?*

– Nem vacsoráztunk együtt, mert ő ezt általában egyedül intézte el. Én odakísértem őt, elmentünk a szobájába, aztán 25-30 percig beszélgettünk, majd elköszöntem tőle, és hogy utána mit csinált, nem tudom. Valószínűleg a szobájában vacsorázott, mert a Palotaszállóban üdülővendégek voltak. Elég nagy feltűnést keltett, amikor felvonultunk a szobájába, mert az emeletre vezető lépcső pontosan az étterem oldalában van ebben a szállóban.

Annyit még hadd említsek meg, hogy a személyes találkozásainkon sohasem alakult ki köztünk közvetlenebb, emberibb hangú beszélgetés, sohasem követte a hivatalost szórakozás jellegű lépés.

– *Rákossal magázódtak vagy tegeződtek?*

– Mindvégig magázódtunk, szó sem lehetett tegeződésről. Bennem legalábbis föl sem merült ez a lehetőség, gondolom, hogy benne sem.

Másnap még meghallgattunk 8-10 hozzászólót, aztán összefoglaltuk a véleményünket. Ezzel zárult az aktíva. Utána Rákosi Mátyás elkészönt, beült az autójába és hazament Budapestre. Mi pedig végeztük tovább a munkánkat.

Az utolsó személyes találkozásom Rákossal 1956 júliusában Balatonaligán, a pártüdülőben zajlott le, menesztése előtt néhány nappal. Amikor betoppantam az üdülőjébe, azzal fogadott, hogy azért hívatott, mert Mikoján elvtárs szeretne megismerkedni velem kicsit alaposabban, mint ahogy Moszkvában történt.

– *Mennyi ideig volt itt Mikoján akkor?*

– Én ezt meg nem tudnám mondani pontosan, de ha visszapergetem az eseményeket, valószínűleg több mint egy hetet. Tehát jóval a júliusi központi vezetőségi ülés előtt érkezhetett, mert gondolom, nemcsak velem, másokkal is beszélt négy-hat-nyolcszemközt, itt volt a júliusi központi vezetőségi ülésen, és utána egy-két nap megint eltelt, amíg levonták a szükséges következtetéseket.

A következő kérdést tette fel Mikoján: hogy megy a munka Borsodban, mire törekszenek elsősorban, mit csinálnak? Sommázva a következőt mondtam neki: Igyekszünk a párt tömegkapcsolatait megteremteni, fejleszteni. Nagyon nagy gondot fordítunk arra, hogy megismerjük a lakosság jogos igényeit, és mindent megtegyünk azok kielégítésére. Szeretnénk a pártszervezetek belső életét demokratizálni, munkastílusukat gyökeresen megváltoztatni. Mikoján rákérdezett: milyen elvi és politikai alapokra támaszkodnak munkájukban? Ma azt mondom, kicsit naiv voltam, amikor a következőt válaszoltam neki: az 1953. júniusi moszkvai tanácskozás állásfoglalásaira építjük a tevékenységünket, az azt követő központi vezetőségi határozatra és a XX. kongresszus határozatára. Azért mondom, hogy naivan, mert nem tudtam, hogy közben, tehát 1953 júniusa és 1956 júniusa között mi történt Moszkvában. Ott már más szelek fújdogáltak, mint amilyenek az 1953. júniusi tanácskozáson.

– *Ezt ők titokban tartották, vagy magának nem volt lehetősége, hogy figyelemmel kísérje?*

– Érdekelni érdekelt volna, ha tudom, hogy hány magyar pártdelegáció járt 1953 júniusától 1956 júniusáig a Szovjetunióban. Ezekről csak ma kezdek olvasgatni, akkor nemigen tudtam.

– *A központi vezetőségi üléseken ezekről nem volt szó?*

– Nem. Az is egy nagy gittegylet volt, a Központi Vezetőség. Mondhatnám, még a Politikai Bizottság sem tudott mindenről, mert elsősorban a legszűkebb vezetés, a párt Titkárságának vagy Rákosi közvetlen környezetének a hatáskörébe tartoztak akkor is egyes ügyek. Most már tudom, olvasva Hegedüs András meg mások visszaemlékezéseit, a közzétett párthatározatokat, hogy mi minden zajlott le, és mennyire távol állt az 1956. júliusi szovjet vezető csoport attól az állásponttól, amelyet 1953 júniusában előttünk képviselt.

Mikoján nem reagált erre. Azt is kérdezte, hogyan foglalkozunk a dolgozók jogos igényeinek a megismerésével, kielégítésével. Azt válaszoltam, amit a megyében meg tudunk oldani, azt megoldjuk. Ami a lehetőségeinket meghaladja, ahhoz a pártvezetés vagy a kormány segítségét kérjük. Röviden közöltem vele, hogy rendkívül kedvezőtlen a megye és Miskolc kulturális, szociális képe, rossz a lakáshelyzet. Hangoztattam, hogy ezt elég keményen szóvá tettem Gerő Ernő és a lakásgazdálkodási bizottság előtt. Rákosi Mátyás itt közbeszólt: igen, ezzel csipkednek bennünket. Nem éreztem semmiféle gúnyt ebből, semmiféle visszavágást. Inkább valami olyasmit, hogy jelzi Mikojánnak, alulról is kezdenek már lépegetni a helyes irányba. A vége az lett a beszélgetésnek, hogy Mikoján megköszönte a tájékoztatást, sikeres munkát kívánt a jövőben, és ezzel elköszöntünk egymástól.

– *Mennyire volt protokolláris a beszélgetés? Hol találkoztak? Mennyi ideig tartott?*

– Kb. fél óráig tartott, Rákosi Mátyás üdülőjének az egyik szobájában, gondolom, a hallban. Nyugodtan ültünk egy asztal körül, ki fotelben, ki a kanapén, ki egy széken. Elég közvetlen, tehát nem hivatalos jellege volt a beszélgetésnek. Barátnak éppen nem nevezhetném, mert Mikoján nem volt a barátom, és Rákosinak sem voltam a barátja, elvtársias beszélgetés folyt arról, amit Mikoján kérdezett. Egy megjegyzést még fűznék ennek a végére. Én ma sem tudom, hogy mi célt szolgált ez a beszélgetés. Nem mondták, én nem kérdeztem, megtörtént.

– *Nem is tájékozódott, hogy még kikkel beszélt Mikoján?*

– Nem. Már túl voltam azon, hogy ilyen személyes dolgokba beleavatkozzam. Annyi személyeskedést, hatalmi harcot, pozícióharcot láttam, annyi rossz véleményt mondott egyik a másikról, hogy az volt az álláspontom, én ettől távol tartom magam. Végzem a munkám ott, ahol éppen vagyok, igyekszem jól elvégezni, és nem foglalkozom felső szintű személyi kérdésekkel. Túl voltam már azon ebben az időben, hogy elfogadjak bárkiről olyan véleményt, amelynek az igazságtartalmáról személyes tapasztalatok alapján nem vagyok meggyőződve. Annyit hazudtak már nekem, kezddhetném Rajk esetét és a többieket felsorolni, hogy egyszerűen borzongtam attól, amikor emberekről véleményt hallottam Rákositól, Gerőtől vagy másoktól, mert mindig bennem élt a kérdés, hogy ez mennyiben lehet igaz és mennyiben valótlan. A bizalmatlanságom kicsit abból is fakadt, ahogy az 1956-os XX. kongresszus lezajlott a Szovjetunióban, s feltűnt, hogy azok, akiket sírva láttam Sztálin temetésén, most felállnak, mint például Hruscsov, Mikoján, és a legsúlyosabb vádakkal illetik Sztálint. Feltettem magamban a kérdést: kik ezek az emberek, tulajdonképpen mikor mondanak igazat? Mit lehet elfogadni abból, amit akár Sztálinról, akár Rákosiról, akár önmagukról vagy másokról mondanak?

Végül összegezem a véleményemet Rákosi Mátyásról. Olyannak ismertem meg őt, hogy az ország vezetéséhez elég tudással és politikai tapasztalattal rendelkezik. Tehetséges, profi politikus. Véleményem szerint ezt 1948–49 elejéig bizonyította is. Azoknak a tényeknek az alapján állítom, amelyeket megismertem

a nyilvánosságra hozott párthatározatokból és a nyilvánosság előtt elmondott beszédeiből. Talán címszavakban: romeltakarítás, újjáépítés, vasútépítés, három-éves terv, jó forint, vagy munkások, alkalmazottak, parasztok beemelése a vezetésbe.

A második, amit meg akarok jegyezni: az első években megbecsülés és bízalom vette körül, amit aztán gyorsan eltékozolt. Én is tiszteltem és becsültem, és bíztam benne, amíg nem kerültünk testközelbe. Azt mondhatom, hogy lakva ismertük meg egymást, ő engem, én őt. Ő rájött arra, hogy velem rossz lóra tett, mert nem lettem mindenre fejet hajtó, minden utasításának és kívánságának szolgalelkű végrehajtója. Nem kerestem körülötte forgolódva az elismerését. Mertem gondolkodni is, többször a véleménye kikérése nélkül, talán a véleménye ellenére is kezdeményezni, sőt bírálni is. Én meg lassan-lassan rájöttem, hogy ő se tökéletes kommunista vezető.

Említettem már, de példaként itt is megemlítem, hogy utasítást adott a káderügyek végrehajtására, azt szorgalmazta, majd engem tett felelőssé a végrehajtásért. Hadd szögezzem le, ami ebben az én felelősségem, azt vállalom. De neki is kellett volna vállalnia a saját szerepét ezekben a káderügyekben. Nagyon súlyos jellembeli torzulásnak ítélt meg akkor is és ma is, hogy rám hárította a felelősséget.

Vagy kérdőre vont, hogy mit akarok a veteránokkal, miért nyitom ki a Budapesti Pártbizottság székházának a kapuját mindenki előtt? Miért firtatom Kotymán István letartóztatásának az ügyét? Mindez számonkérés volt és nem érdeklődés a részéről.

Egyre többször hallottam és tapasztaltam a felső vezetésnek azt az álláspontját, hogy a politikája jó és helyes, de lent rosszul hajtják végre. Ebben az igazság eltorzítását és leplezését ismertem fel. Ezt bizonyították azok a személyes tapasztalataim is, amelyeket a taggyűléseken, a termelési tanácskozásokon, a képviselői beszámológyűléseken és fogadónapokon vagy a pártbizottságon tartott fogadónapokon szereztem. Nem is beszélve a családtagjaim, rokonaim véleményéről, tapasztalatairól.

Rákosiék olyan feladattal bíztak meg, amelyhez nem rendelkeztem és nem is rendelkezhettem elegendő helyismerettel, személyes tapasztalatokkal, vezetési ismeretekkel. Rákosi Mátyás segítséget ígért, de nem adta meg. 1952 végétől 1954 késő tavaszáig egyszer sem kérdezte meg, sikerül-e megbirkóznom a feladataimmal, nincsenek-e nehézségeim, esetleg miben várom, vagy kérem a segítséget. Így festett az ő szavainak és tetteinek az egysége.

Aztán jött 1956 elején a XX. kongresszus és Rákosi reakciója az ott elhangzottakra. Ő azt mondta: nekünk már nincs mit tennünk a XX. kongresszus szellemében, mi már megvalósítottuk az útmutatásait. Ebben az időszakban már végleg lehullott róla a lepel. Rájöttem, hogy nem szavahihető, hogy képmutató, gerinctelen és a tevékenységének a fő célja saját hatalmi pozíciójának megtartása, mindenáron és minden eszközzel. Nos, fokozatosan így erodált, majd szűnt meg az iránta érzett tiszteletem, megbecsülésem és a bizalmam is.

Néhány megjegyzést még tennék a jelleméről és a munkastílusáról. Nem alakított ki maga körül nyílt, őszinte, szókimondó légkört. Kettőnk kapcsolatából hiányzott a kölcsönös bizalom és megbecsülés. Kezdetben ez az én részemről megvolt, majd lassan fogyni kezdett, de az ő részéről ilyesmit sohasem tapasztaltam. Nem kérte, nem igényelte vezetőtársai kötetlen véleménynyilvánítását arról, amiről beszélni szerettek volna a hivatalos napirendi kérdéseken túl. Erre lehetőséget sem adott. Információját szinte csak felülről – értem alatta Moszkvát, a statisztikát, a négyesfogatot, vagy az ávós jelentéseket – szerezte. Információtárából hiányzott a párttagság, a lakosság kendőzetlen véleménye. Nem tapasztaltam, hogy valaha is elébe ment volna a kritikának. Elgondolásait, fontos terveit döntés előtt nem mérte meg a Központi Vezetőség tagjaival, szélesebb körrel nem is beszélve. És végül nem tetszett neki az önálló kezdeményezés, nem viselte el, ha előzetesen nem kérték ki a véleményét.

Pályám „csúcán”, 1953–1954

– 1952 végén a legfelsőbb pártvezetés tagja lett. Ez nagy változást hozott az életében?

– Az 1953 elejétől 1954 augusztusáig terjedő idő eseményei következnek. Ebben a másfél esztendőben a következő vezető testületekben kellett volna önálló, kezdeményező, pozitív döntéseket elősegítő vezetői tevékenységet végezni: a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségében és Politikai Bizottságában, a Magyar Dolgozók Pártja Budapesti Bizottságában (elterjedt neve Budapesti Pártbizottság volt), az MDP Budapesti Bizottságának Végrehajtó Bizottságában, a Fővárosi Tanácsban és a Fővárosi Tanács Végrehajtó Bizottságában. A rendelkezésemre álló idő e hat testület és az elkerülhetetlen reprezentációkból adódó kötelezettségek teljesítése között oszlott meg. Megtetézve az országgyűlési képviselők és a tanácsstagok számára előírt fogadónapok és kötelező beszámológyűlések megtartásával.

Sokszor, nagyon sok személytől hallottam akkor is, azóta különösen, hogy nekem mindenről tudnom kellett volna, amit az ország akkori politikai boszorkánykonyháján főztek ki – ez elsősorban a Politikai Bizottság vagy a Titkárság –, és hogy milyen fontos láncszeme voltam az ország vezető politikai testületeinek. A valóság egészen más. Ennek számos oka volt.

Az első a következő: Akkor a Központi Vezetőségben és a Politikai Bizottságban a vezetés csak néhánykezes volt. 1953 júniusa után a négyesfogat felbomlott, ettől kezdve Rákosi Mátyás, Gerő Ernő, esetenként Nagy Imre véleménye, felszólalása döntötte el egy-egy határozat sorsát. Rákosiéknak csak a kollektivitás látszatát keltő dekorációs keretnek kellett ezek a vezető testületek, mármint a Politikai Bizottság vagy a Központi Vezetőség.

– Hogyan jött rá, hogy miként kell viselkedni, hogy itt nem lehet tájékozatlan és tájékozódni?

– PB-taggá kooptálásom előtt mint a párt központi apparátusában dolgozó munkatárs részt vettem több politikai bizottsági ülés egy-egy napirendi pontjának a tárgyalásán, és ilyenkor láttam, hogyan zajlanak le ezek a vezető testületi ülések. Egy-egy napirendi pont tárgyalása 15-20 perctől másfél-két óráig is eltarthatott, attól függően, hogy mi volt terítéken. Fontosabb, kevésbé fontos, bonyolultabb vagy kevésbé bonyolult téma. Nem arról van szó, hogy nem lehetett felszólalni ezeken az üléseken. De vagy azt a megoldást választom, hogy

szószátyár vagyok, és beszélek a beszélésért, semmit nem mondva, vagy hallgatók, noha ismerem a háttérét, és nem értek egyet egy vagy több következtetéssel, amelyet az előterjesztés tartalmaz. Azt az álláspontot képviseltem, hogy akkor szóljak, ha van értelme annak, amit mondani akarok. Később majd kitérek rá, hogy miért nem volt lehetőségem olyan felszólalásra, hogy egy-egy napirendi ponthoz érdemben tudjak hozzászólni.

A második mozzanat, amit meg akarok említeni: a Központi Vezetőség és a Politikai Bizottság legtöbb tagjának – nekem is – hiányzott az elegendő megbízható háttérinformáció egy-egy téma előzményeiről, konkrét helyzetéről és más ügyekkel, területekkel való összefüggéseiről. A Politikai Bizottság tagjai, akik egy-egy terület felügyeletét kapták, a maguk területének az adatait, tevékenységét közelről ismerték. Nekem még ilyen reszortfeladatam sem volt.

A harmadik mozzanat: Rákosiék nem is törekedtek arra, hogy beletanuljak ebbe a mesterségbe. A feltételeket nem biztosították hozzá. Pedig tudták, hogy enélkül nem lehetek aktív partnerük a vezetésben. Személyes tapasztalataim szerint ezt nem is akarták. A feltételek között főleg a háttérinformációkra, a háttér megismertetésére gondolok.

– *Milyen információkat kapott mint budapesti első titkár?*

– A vezető szervi ülések napirendi pontjaihoz készített előterjesztéseken és a budapesti apparátus által összeállított hangulatjelentéseken kívül lényegében nem volt más információm. Ezek a hangulatjelentések mondtak igazat és helyeset, de pontatlant és torzítást is tartalmaztak – eléggé megszűrtek voltak. Fokozatosan alakult így ki 1945-től 1953-ig. Más volt az, amit a családtagjaimtól, a barátaimtól, az ismerőseimtől vagy egy-egy fogadónap alkalmával hallottam, mint az, ami ebbe az információhalmazba belekerült. Egyébként a legfontosabb információim közvetlen beosztottaimtól származtak. Mindig tudtam magam körül olyan légkört kialakítani, hogy őszintén elmondják a véleményüket. És ezek gyakran nem egyeztek az írásos információkkal. Néha egyáltalán nem egyeztek. A pártközpont osztályainak munkatársaitól egyáltalán nem kaptam információt. A Központi Vezetőség apparátusában dolgozók elsősorban Rákosiékat szolgálták ki, nem is tájékoztathattak másokat. Hogy Rákosiék kinek adták tovább az információkat, azt nem tudom, de nekem nem, az biztos. Hogy a politikai bizottsági és a központi vezetőségi tagok közül ki kivel szokott találkozni, beszélni, konzultálni, nem tudom. Velem senki sem, ezt viszont megint tudom.

– *Tehát eléggé magányos volt, ugye?*

– Az én erkölcsi talajomon állva csak magányos lehettem. Nem voltam törleszkedő típus. Nem voltam szemtelen légy típus, olyan, aki mindig mindennel megkeresi a vezetőket vagy vezetőtársait. Nem alakítottam ki magam körül olyan gyakorlatot, mint amilyen sajnos kialakult az elmúlt 33 év alatt is. Baráti körök vagy elvtársi körök – nem tudom, minek nevezem – alakultak ki, és ott dőltek el az ország vagy egy-egy megye, egy-egy város alapvető problémái, kicsit izogatva, kicsit beszélgetve, kicsit szórakozva, pletykálva, információt cserélve.

Az én erkölcsi talajomon állva ilyen dolgokba eleve nem tudtam belemenni. Az ilyesmi a munkakapcsolatba nem fért bele, csak a baráti kapcsolatba, mondjuk így. Vagy abba a kapcsolatba, amelyet én immorálisnak tartottam. Mert szerintem szemtől szembe, a hivatalos testületekben kellene eldőlniük az ügyeknek, és nem baráti klikk vagy baráti csoport gyülekezetében. Én ilyenben nem vettem részt, nem tudom, hogy mások részt vettek-e. Bizonyos visszaemlékezéseket olvasva ma már látja az ember, hogy kialakultak ilyen-olyan csoportcskák.

Néhány példa az eddig elmondottak bizonyítására: 1953 júniusában Moszkvában kellett először hallanom az elkövetett törvénysértések katasztrofális mértékéről, a gigantomániás iparosítási politika rendkívül káros következményeiről, súlyos gazdasági helyzetünkről. S mindezt megdöbbentő adatokkal, tényekkel, tapasztalatokkal alátámasztva. Minden más kérdésről is így voltam informálva, ami ezután a Központi Vezetőség vagy a Politikai Bizottság elé került, tehát az 1953. júniusi tanácskozást követően változatlan maradt a helyzet. Nem kaptam megbízást vagy lehetőséget, hogy a Központi Vezetőség vagy a Politikai Bizottság elé kerülő előterjesztések kidolgozásában részt vehessek. Egyetlen PB-ülés egyetlen napirendi pontjának voltam előadója Borsod megyei titkár koromban. Pedig csak az ilyen gyakorlat tehet mesterré bárkit ebben a szakmában is.

Itt térek vissza a szénbányászatra. 1954. július 14-én került a Politikai Bizottság elé a szénbányászat helyzete és feladatai, amikor már nem voltam a testület tagja. Előterjesztője Hidas István nehézipari miniszter volt. A jelentésben rengeteg adat szerepelt a teljesítésről, a lemaradásról, a teljesíthetetlen követelményekről. A megszületett határozat szerint a lemaradásért a minisztérium a felelős, a követelményeket teljesíteni kell, mert lehet. Kinek volt igaza? Ott volt Czottner Sándor, a nehézipari miniszter első helyettese, aki azt mondta, hogy nem lehet teljesíteni a követelményeket, és ott volt a Politikai Bizottság állásfoglalása, hogy kell, mert lehet.

Tehát a döntés megszületett és jóval később következett az a borsodi bányász pártaktívaülés, amelyről már szó volt. Borsodban akkor heteken keresztül vizsgáltam az ottani szénmedencére kirótt kvóta teljesíthetetlenségének az okait. Ott tanultam meg, hogy mi mindent kell tudni, ismerni és figyelembe venni egy-egy fontos döntés meghozatalakor.

– *A budapesti időszakához nem tud hasonló történetet kötni?*

– Ilyen alapvető problémák nem voltak, ilyen kérdések nem kerültek elé 1953 júniusa és 1954 augusztusa között. Talán egyetlen ügyet említek meg. Az 1954-es pártkongresszust megelőző politikai helyzetértékelést Budapestről, amiről már volt szó.

Szerteágazó, sokrétű feladataim elvégzéséhez jóval több időre lett volna szükségem. Időre a sok, testület elé terjesztett anyag tanulmányozására, magukra a testületi ülésekre, a hatáskörömbe tartozó személyek és szakterületük megismerésére, az önképzésre, a sajtó, a rádió információinak feldolgozására, a személyes tapasztalatok megszerzésére a lakosság hangulatáról, egy-egy üzem vagy hivatal teljesítményéről, az apparátus munkájáról. A magánéletről már nem is akarok beszélni.

A rendelkezésemre álló idő a már említett vezető testületek üléseire készített tengernyi előterjesztés lelkiismeretes tanulmányozására sem lett volna elegendő. Felvetődött a kérdés: mit tegyek ebben a helyzetben? Hogy biztosítsak magamnak elegendő időt a legfontosabbra, a személyes tapasztalatok megszerzésére? Az ehhez szükséges időt csak az írásos anyagok rovására tudtam biztosítani. Csak így juthattam lélegzethez. Ezek a lélegzetvételi idők tették lehetővé, hogy találkozjak a kerületek, az üzemek és az intézmények vezetőivel, párttagjaival, a választóimmal Kispesten, és azokkal, akik felkerestek akár a budapesti székházban a Köztársaság téren, akár a képviselői fogadónapokon vagy képviselői gyűléseken. E találkozások tapasztalatai sok mindenben nem egyeztek azzal, amit Rákosi Mátyásék vallottak a párt politikájáról. A leggyakrabban az I., a XIII., a XIV., a XXI. kerületben, a Vörös Csillag Traktorgyárban, a Ganz Mávagban, a MOM-ban, a Ganz Hajógyárban és a Láng Gépgyárban fordultam meg ebben az időben.

A véleményekből már kicsendült bizonyos aggodás is, hogy helyes úton járunk-e. Észlelni kezdtem, hogy ezeket az embereket szorítja a cipő, de arra még nem jöttem rá, hogy mennyire. E találkozások felbecsülhetetlen politikai hasznot jelentettek számomra, de önmagukban még nem tették lehetővé, hogy érdemben vitatkozzó, érvelő tagja legyek a vezető testületeknek. A vitákhoz lett volna elegendő „muníció”, de akkor még vitathatatlan volt Rákosi véleménye: a párthatározatok jók, csak az alapszervezetek rosszul hajtják végre azokat! Több választóm megkérdezte, alapszervezeti titkárok is: Rákosi elvtárs szerint hogyan kell jól végrehajtani például az áremelkedésekről szólóakat?

– *Elsősorban az ipari üzemekkel volt kapcsolatban, ugye? Az volt a legfontosabb, hogy a munkások problémáit ismerje, vagy inkább közöttük volt otthon, és az egyéb területekkel – művészet, kultúra, oktatás – más tartotta a kapcsolatot?*

– A válaszom is-is. Tehát ez is, az is szerepet játszott ebben. Nem említettem a felsorolásban például a VI. kerületi pártbizottságot, amely értelmiségi kerületben működött, ahol találkoztam színészekkel is, és más értelmiségiekkel is, vagy az V. kerületi pártbizottságot, amelyik teljesen értelmiségi közegben működött.

– *Ott is előjöttek azok a problémák, amelyek leginkább foglalkoztatták az embereket?*

– Sajnos nem. Őszinték a munkások, az alkalmazottak, a műszaki értelmiségiek voltak. Az értelmiség is mondott kritikus véleményt, de messze súlytalanabbakat, mint például a műszakiak. Azt hiszem, hogy ezeknek a rétegeknek alapvetően más az alapállása. Többször említettem már, hogy a munkás azt mondja, ami a szívében van, sokszor nyersen, de őszintén. Az értelmiség, az én tapasztalatom szerint, abban az időben nem volt ennyire nyílt, talán nem is mert – és ez a fontosabb – teljesen őszinte lenni a politikai kérdésekben. Ami a munkásokat illeti, hazudnék, ha azt mondanám, hogy nem ők álltak a legközelebb hozzám. De nem csak ez volt a döntő abban, hogy elsősorban hozzájuk jártam. Ők jelentették azt a nagy tömeget, amelyért a politikának elsősorban tennie kellett volna. Ha helyes a politika, akkor a tömegek közérzete is más.

– *A kerületi pártbizottságokkal hogyan tudott együttműködni? Mennyire voltak ismerősek az ott lévő vezetők?*

– Az ott dolgozó vezetőket addig nem ismertem. Hogy tudtam őket megismerni? Eljártam a végrehajtó bizottságaik, pártbizottságaik üléseire, meghallgattam az előterjesztéseket, megfigyeltem, hogyan reagáltak rájuk a résztvevők. Akikkel többször találkoztam, azokkal nagyon normális emberi kapcsolatom alakult ki.

– *Említene közülük néhányat?*

– Mondjuk Molnár Ernő, a XIII. kerületi titkár, Zentai József, a XXI. kerületi titkár, a XIV. kerületi pártbizottság titkára, aki a Szociáldemokrata Pártból jőve lett MDP-s párttitkár. A nevére hirtelenjében nem tudok visszaemlékezni. Említhetném az üzemiek közül a csepeli Rákosi Mátyás Művek titkárát, a Vörös Csillag Traktorgyár titkárát, a Láng gyárit. Szót értettünk egymással, de hogy mennyiben támogattak? Gyakorlatilag semmiben. Legfeljebb elfogadták azokat a tanácsokat, javaslatokat, amelyeket adtam nekik, hogy minél elevebb kapcsolatot alakítsanak ki az egyszerű emberekkel. Tehát ne az irodában ücsörögjenek, hanem járjanak kint a helyszínen, ahol eldől a határozatok sorsa, megvalósulnak azok a feladatok, amelyeket a tömegeknek végre kell hajtaniuk. Ha azok helyesek, jók, beszéljék rá őket a végrehajtásra. De az alapvető nagy kérdések persze a Központi Vezetőség székházában, közelebbről Rákosi Mátyás asztala körül dőltek el.

– *Kritizálták-e valamiben ez alatt a másfél év alatt a kerületi vagy az üzemi titkárok?*

– Nem tapasztaltam a személyemet érintő kritikát ezekben az időkben. Valahogy ez nem is volt divatos akkor. A kritika inkább a politika bizonyos részeit érte, például hogy keveset lehet találkozni a vezetőkkel, elsősorban az országos vezetőkkel. Vagy hogy az életszínvonal nem úgy alakul, ahogy kellene. Hogy kevés segítséget kaptak a Budapesti Pártbizottságtól, az ott dolgozó vezetőktől. Ezt vehettem magamra is, bár nem konkrét személyeknek szólt ez a bíráló. De még egyszer hadd hangsúlyozzam, abban az időben a nyílt, őszinte, kemény, bátor kritika nem nyert még polgárjogot a párt életében. Elég baj, mert sok tragédiával járt ez a gyakorlat.

Végeredményben nagyon kényelmetlenül éreztem magam a Központi Vezetőség meg a Politikai Bizottság ülésein, mert egyre erősödött bennem a felismerés, hogy csak egy dekorációs eleme vagyok a testületeknek, és nem az országos ügyek eldöntéséhez értő, azokban aktívan, kezdeményezően fellépni tudó vezető.

A Politikai Bizottság ülésein kerültem közvetlenebb személyes ismeretségbe Rákosi Mátyással, Gerő Ernővel, kezdetben Farkas Mihállyal, Hegedűs András-sal, Ács Lajossal, Szalai Bélával, Vég Bélával, Hidas Istvánnal, Piros Lászlóval, Bata Istvánnal, Horváth Mártonnal, Nógrádi Sándorral, Egri Gyulával, Rónai Sándorral. Már csak a kuriózum kedvéért említem ezeket a neveket, ha nem is volt mindegyikük PB-tag.

1953 májusában országgyűlési képviselő lettem. A pártvezetés döntésére a Vörös Csillag Traktorgyár kollektívája jelölt képviselőnek. Volt munkástársaim lettek a korteseim vagy a jelölőbizottság tagjai. A gyár udvarán volt a választási nagygyűlés. Beszédemben hitet tettem a választók és a képviselők állandó, szoros kapcsolata mellett, aláhúзва, hogy a képviselőknek elsősorban a választóik jogos érdekeit kell képviselniük, azok érvényesítéséért kell tevékenykedniük. Ennek érdekében a választók lássák el utasításokkal a képviselőjüket, és rendszeresen számoltassák be őket a munkájukról. Én vállaltam az ilyen jellegű kötelezettségeket. E vállalásomnak következetesen eleget is tettem 1954 nyaráig. Rendszeresen megtartottam a gyárban a képviselői fogadónapokat, beszámológyűléseket, kerületi beszámológyűlést is tartottam a XIX. kerület munkásotthonában. 1954 nyaratól már Borsodban, a miskolci járásban végeztem a képviselői munkámat. Ilyen változtatást nem szabályozott előírás vagy rendelet. Ezért tehettem azt, amit jónak tartottam és látogattam rendszeresen e járás falvait mint országgyűlési képviselő. Hogy a kispesti választókerületben ki lépett a helyemre, nem tudom.

Számomra sorsdöntő volt az 1953. júniusi moszkvai fejmosás, „konzultáció”. Választ kaptam a bennem kavargó kételyekre, kérdésekre, arra is, hogy mi az oka a lakosság véleményéből kicsendülő aggódásnak, kételyeknek, panaszoknak. Ekkor érlelődött bennem elhatározássá, hogy a jövőben minden erőmet e találkozóon megfogalmazott feladatok végrehajtására kell fordítanom. És ezután ezt is tettem, ahogy és amíg csak tehettem, a hol kedvezőbb, hol kedvezőtlenebb feltételek között. Ma, egy emberöltő eltelte után talán nem szerénytelenség kijelenteni, hogy nem én tévedtem az út kiválasztásában, hanem azok, akik nem ezt az utat választották és megakadályoztak a magam elé állított feladatok végrehajtásában.

1953 nyarán a Központi Vezetőség júniusi ülését követően a budapesti kibővített pártválasztmányt őszintén, hitelesen tájékoztattam mindarról, ami Moszkvában elhangzott és történt. Ez a tény cáfolja azt az állítást, hogy sehol sem történt meg a teljes tájékoztatás a Központi Vezetőség júniusi üléséről, illetve annak előzményeiről. E pártválasztmányi tanácskozásról szó esett a *Kapu* 1989. februári számában² azzal a fő kicsengéssel, hogy én ott zsidóztam. Mintha ott csak erről esett volna szó, és ez lett volna a fő mondanivaló. A cikk íróját nyilván félretájékoztatták, és nem bocsátották rendelkezésére a tanácskozás jegyzőkönyvét, nem ismerhette a moszkvai tanácskozás hiteles anyagát, mert azt akkor még nem hozták nyilvánosságra. Ezután a *Kapu* szerkesztőségét levélben tájékoztattam a valóságról, majd kértem, hogy közöljék a moszkvai tanácskozásról készített jegyzeteimet, amit meg is tettek a folyóirat 1989. májusi számában.

– *Kérem, mondja el kicsit részletesebben, hogyan zajlott le a moszkvai tanácskozás, milyen volt a hangulata?*

– Június 12-én indultunk a tököli repülőtérre. Közvetlen baráti kapcsolatok a delegáció egyetlen egy tagjához sem fűztek, tehát meghitt, közvetlen, elmélyült

2 Földesi József: Perben, hűségben. Történelmi riport Mező Imréről. *Kapu*, 1989. február. 13–14. o.

beszélgetést senkivel sem folytattam. Idő se nagyon volt rá, mert másfél óra múlva a gép megérkezett Moszkvába. Nem volt ülésrend. Rákosi Mátyás a maga megszokott helyén, egy kis tárgyalóasztal mellett ült, körülötte Gerő Ernő, Nagy Imre, Dobi István. Mi pedig, a kisebbek, én, Szalai valahol az utastér másik végében. Mindenki el volt foglalva a saját gondolataival. Rákosi Mátyásék nyilván megbeszélhették a közös állásfoglalásukat, valószínűleg ezt exponálta a bevezetőjében a tanácskozáson, 13-án. Én azon meditáltam, hogy mi a tanácskozás értelme, célja, hol lesz ez a tanácskozás, egyáltalán mi történhet; mert én ilyenén addig életemben nem vettem részt.

– *Rákosin látszott valami izgatottság, vagy úgy viselkedett, mint máskor?*

– Ő komoly volt, mint mindig. Az arcáról egyébként sohasem tudtam leolvasni a belső gondolatait, érzéseit, még csak következtetni sem lehetett, mert mindig mosolytalan, rezenéstelen volt az arckifejezése, a nézése.

– *Gerő és Nagy Imre nem viselkedtek különösen? Ők sem mondtak semmit?*

– Nem mondtak ők sem semmit, és itt azt hiszem, hogy Nagy Imre személyét kellene kiemelni az említettek közül. Ahogy én visszaemlékszem az akkori magatartására, viselkedésére, rendkívül elgondolkodó ember benyomását keltette. Ez érthető, hiszen ő országos vezetőként váratlanul csöppent a delegációba, korábban félre volt állítva. Ő is azon meditálhatott, hogy vajon miért van rá szükség ezen a tanácskozáson. Gondolom, Rákosi és Gerő, akik egy kicsit többet tudhattak e tanácskozás céljáról, értelméről, mint mi, a delegáció többi tagjai, ezt nem közölték Nagy Imrével.

– *Akkor járt ott először ilyen delegáció tagjaként?*

– Én akkor jártam ott először és utoljára. Eléggé megilletődött hangulatot tapasztaltam a delegációnak a tagjai részéről.

– *Ki fogadta Önöket?*

– Ha jól emlékszem, bennünket a Központi Bizottság apparátusának egy Bojko vagy Bojkov nevű tagja fogadott – aki a magyar ügyeknek a felelőse lehetett –, majd szálláshelyünkre kísért.

– *Rákosi is ott volt?*

– Rákosi Mátyásra én nem emlékszem. Nem találkoztunk vele abban az épületben csak a hivatalos megbeszélések előtt. Hogy előtte, utána hol járt, merre járt, nem tudom. Gerő Ernő viszont állandóan velünk volt. Véleményem szerint senki sem tudta, esetleg Rákosin vagy Gerőn kívül, hogy milyen súlyú kérdések fognak napirendre kerülni. Nem tudta senki sem, hogy tulajdonképpen miért vagyunk ott, ahol vagyunk.

– *Másnap a Kremlben délelőtt vagy délután volt a tanácskozás?*

– Ha jól emlékszem, délután, de ebben már nem vagyok biztos, mert eléggé elmosódnak az emlékek. Valószínű délután, mert ott a hivatalos idő úgy 10 óra körül indult, és ha most visszagondolok az ottani munkastílusra, munkarendre, hát kb. délután 1-2 órakor kerülnek a vezetők abba az állapotba, hogy megkapják a napi ténykedéshez szükséges információkat, egyebeket, aztán meg is

beszélnek egymás között, hogy milyen álláspontot alakítsanak ki vagy képviseljenek. És délután volt, úgy emlékszem, a második megbeszélés is. De hát ez nem fontos az egész eseménnyel kapcsolatban.

– *A jegyzetei, amelyeket a Kapuban közölt, szinte Rákosi önkritikájával kezdődnek. Előtte egy-két bevezető mondat, gondolom, elhangzott.*

– Nem hiszem, hogy ezt Rákosi önkritikának szánta, és gondolom, hogy ilyen tanácsot vagy utasítást – mindegy, hogy minek mondom – nem is kaphatott a szovjet vezetőktől. Szerintem arra voltak kíváncsiak, és azt adhatták fel lecke-ként Rákosinak, hogy számoljon be az ország politikai-gazdasági helyzetéről és a párt káderpolitikájáról. Hiszen ezek voltak az alapvető témák. No meg az adminisztratív kérdésekről, ami tulajdonképpen a törvénysértések, a törvényesség problémáját jelentette. Malenkov evvel a három témával indította a 13-i tárgyalást: gazdasági kérdések, adminisztratív kérdések, káderkérdések. Ez a három hangzott el. Azért jöttünk, hogy itt közösen ezekről a kérdésekről tárgyaljunk. Átadom a szót Rákosi elvtársnak – mondta –, fejtse ki a véleményét erről. Ebből következtek arra, hogy a lecke fel volt adva. Ők nagyon felkészültek ezekben a kérdésekben, ismerték a magyarországi adatokat. Rákosi elmondta a bevezetőjét, amelyben elég szórmentén, kurtán-furcsán mutatta be a magyarországi helyzetet mindhárom témában. Valószínűleg nem gondolt arra, hogy olyan mélyen kell szántani, mint ahogy a szovjet vezetők aztán a föl-szólalásaikban tették. Az igazán mellbevágó a szovjet vezetők felszólalása volt.

Ami az általános kritika erejét, súlyát illeti, az nagyon kemény és nagyon határozott volt mindenki részéről, tehát minden szovjet vezető részéről. Látszott, hogy határozott munkamegosztás előzte meg a felszólalásaikat, tehát a felkészülésüket az értekezletre. Szinte mindenki elsősorban a saját munkaterületéről vett megdöbbenő tényekkel, adatokkal bírálta Rákosi Mátyásék politikáját. Például Mikoján, aki a kereskedelemnek, a gazdasági ügyeknek volt akkor a tótumfaktuma, elsősorban erről a területről vett adatokkal támasztotta alá azt a kritikát, amelyet Rákosiék vezetéséről elmondott. Molotov főleg külpolitikai jellegű tényeket idézett fel. Hruscsov, aki a pártapparátusnak volt a tótumfaktuma abban az időben, elsősorban a kollektív vezetésre, tehát a párton belüli vezetési stílusra, a káderkérdésekre exponálta a mondanivalóját, és azokról közölt nagyon szívbemarkoló dolgokat. Vagy vegyük Beriját. Mivel érvelt? A törvényteleniségekkel. Olyan adatokat közölt, hogy én majd leszédültem a székről. Elmondta, hogy több mint egymillió embert elítéltek, több mint egymilliót meghurcoltak. Akkor végigfutott előttem, hogy ezt szorozzam be kettővel-hárommal, a családtagok számával, és íme az ország 2/3-át érintette az ártatlanul meghurcolás 1945-től 1953-ig. Berija ezt az adatot vágta Rákosiék szemébe.

Rákosi Mátyáson számon kérték, hogy miért nem volt elég önkritikus a bevezető előadása. Erre eléggé cinikusan reagált. Az ember a saját szagát sem érzi, hogy érezhetné ő a hibáját vagy a felelősségét? – kérdezte. Egyébként azt hiszem, hogy ez a mondat nagyjában-egészében tükrözi Rákosi egész erkölcsi

politikai alapállását és viszonyát mindahhoz, amit elkövetett és mindannak a káros következményeihez.

– *Nem érzett valami feszengést benne, hogy ez az egész cinizmus kínjában született? Vagy végig ilyen cinikusan és látszólag nagyvonalúan viselkedett?*

– Ha jól emlékszem, ez a mondat a tanácskozás egy későbbi szakaszában hangzott el, nem az első napon, tehát azután, amikor már elhangzottak a szovjet vezetők kritikái. Addig az időpontig magába roskadó ember benyomását keltette, hiszen nem akármilyen került ott terítékre. A második tárgyalási napra mintha már egy kicsit fölszabadult volna, mintha könnyebben fogadta volna a kritikát. Én ebből arra következtetek, hogy ő a két szüneti napon, amikor az idő nagyobb részét nem velünk töltötte, az elvbarátaival tárgyalt. Hogy ezek személy szerint kik, nem tudom megmondani, de nyilván elment informálódni, hogy vajon miről lehet itt szó, miért kapott ő ilyen erős kritikát, hiszen addig más volt a hivatalos vonal. Kaphatott olyan információt, esetleg némi segítséget a fölkeresett szovjet emberektől, ami egy kicsit fölbátoríthatta, vagy megnyugtathatta, hogy nem kell olyan feketének látni a helyzetet, mint ahogy lefestették az első tárgyalási napon.

Hadd szóljak néhány szót a többiekről. Gerő is magába roskadó ember benyomását keltette, úgy nézett ki, hogy nagyon mellbe vágta mindaz, amit a szovjet vezetőktől hallott. Emberileg ez érthető. Nagy Imre inkább egy csodálkozó ember benyomását keltette bennem, aki fölfigyel arra, hogy nini, hát olyan dolgok is elhangzanak itt, amelyek egy részében volt már vita közte és Rákosi–Gerőék között, és mintha ezekben a kérdésekben neki adnának igazat a szovjetek. Gondolom, pozitívan hatott Nagy Imrére, hogy az ő neve került terítékre, mint az ország leendő miniszterelnökéé. Rajta egy kicsit fölszabadultabb, kellemesebb érzések és gondolatok látszottak, mint a többieken. Dobi István apatikusnak, egykedvűnek, szinte kívülállónak tűnt, de hát sajnos rá mindig ez volt a jellemző. Ő sohasem játszott nagyon aktív vagy kezdeményező szerepet. Megítélésem szerint nem is játszhatott se nálunk, se ott kint. Mi, fiatalok, én meg Szalai Béla megdöbbenve hallgattuk azt, ami ott elhangzott. Már jeleztem, hogy mi mindent nem tudtunk mindarról, amiről tudnunk kellett volna.

– *Lehetett azt érezni, hogy a szovjetek közül ki tartja kezében a tárgyalást?*

– Malenkov volt az, aki a tanácskozás elnöki szerepét játszotta. Ő vezette be a tárgyalásokat, ő próbált menet közben bizonyos irányokat betartatni a fölszólalókkal, illetve terelni a tanácskozást bizonyos irányokba, és végeredményben az utolsó szó is az övé volt. Az akkori pártgyakorlat szerint kint is, nálunk is csak az a személy tölthetett be ilyen szerepet, aki az első számú vezetőnek számított.

Malenkov olyan embernek tűnt akkor nekem, aki bizonyos mértékig megértőbb az ott levő magyar vezetőkkel szemben, mint a vezetőtársai. Egy kicsit enyhébb a kritikában, és nem mond olyan keményen pattogó kritikus szavakat Rákosiról, a magyar vezetésről, a magyar vezetés káros politikai gyakorlatáról. Kulturáltabbnak, műveltebbnek, képzetebbnak tűnt, mint a többiek, mint Berija vagy Hruscsov.

– *Este mit csináltak, hol és hogyan töltötték el az időt?*

– Semmiféle protokollmeghívás vagy fogadás nem volt. Azt a feladatot kaptuk, hogy menjünk a szálláshelyünkre, 16-án lesz a következő tanácskozási nap, addig próbáljunk valamiféle politikai-gazdasági-adminisztratív programot kidolgozni, konkrét tennivalókkal arról, hogyan alakuljon az új pártvezetés, az új kormány, milyen gazdasági-politikai programja legyen az új kormánynak és a pártvezetésnek. 13-án este már semmi sem történt. Másnap és az azt követő napon ezekről a kérdésekről beszélgettünk. Ki ezt mondta, ki azt mondta. Egyébként, hogy ki mit mondott, ki mit javasolt, olvasható a publikált jegyzetemben. Így formálódott az a kis programszerű anyag, amellyel 16-án meg kellett volna jelenni a Kremlben a szovjet delegáció tagjai előtt. Én azonban úgy látom és úgy érzem, hogy valami más történt. Rákosi Mátyás közben tárgyalhatott a szovjet vezetéssel, mert folytatódott a vita, de arról az anyagról, amelynek tartalmát Rákosi közvetíthette a szovjet vezetőknek a két szünetnap valamelyikén, feltehetőleg a második napon.

– *Tehát nem azzal kezdték 16-án, hogy ismertették, amit a két szünetnap alatt összeállítottak?*

– Így van. Folyt tovább a vita, hogy itt még ezt így, ott még azt úgy, ide vegyék be még azt, ott hangsúlyozzák jobban am azt.

– *Az alatt a két nap alatt, amíg készült az állandóan egyeztetett, korrigált program vagy tervezet, kiknek a kezében volt a kezdeményezés? Kik ajánlották a leghatározottabban a változtatási javaslatokat?*

– Három személyt nevezhetnék meg: Rákosi Mátyást, Gerő Ernőt és Nagy Imrét. Ők voltak azok a vezetők, akik a legtöbbet tudták az 1945 és 1953 közötti Magyarországról, akik úgyszólván minden információval rendelkeztek. Mi nem rendelkezünk ilyenekkel. Valamiféle rivalizálásról nem volt tudomásom a három vezető között. Nem tapasztaltam ilyesmit, inkább egymást kiegészítő, egymás javaslatait támogató vagy részletesebben kifejtő hozzászólások hangzottak el a részükről.

– *Az egész delegáció együtt készítette az anyagot, vagy egyes emberek, csoportok külön dolgoztak és aztán összegezték?*

– Olyan hosszabb-rövidebb ideig tartó megbeszéléseken, amelyeken részt vettem, a delegáció minden tagja jelen volt. Hogy ezenkívül Rákosi Gerővel, esetleg Nagy Imrével vagy másokkal beszélgetett-e, erről nincs tudomásom.

– *Nem merült az föl maguk között a szovjeteknek szóló kritikaként, hogy egy ország életének gyökeres megváltoztatását két nap alatt nem lehet kidolgozni?*

– Ilyesmi nem merült fel, tudniillik a tanácskozás alapvető értelme, célja az volt, hogy kritika alá vegye az 1945-től 1953-ig folytatott magyar politika alapvető kérdéseit és elvi álláspontot dolgozzon ki arról, hogy hogyan tovább. Ehhez megítélésem szerint nem kellett több idő, mint amennyi rendelkezésre állt, hiszen azt kellett a magyar küldöttségnek letennie az asztalra, hogy egyetért-e a bírálattal vagy sem. A hogyan továbbra vonatkozó elvi elképzeléseket kellett

rögzíteni. Ezek részletes kimunkálása azután idehaza kellett hogy történjen, és ahhoz két-három hét rendelkezésre is állt. Véleményem szerint nem is vetődhetett fel, hogy elegendő-e az idő, mert arra elegendő volt, hogy a kritikát a küldöttség megeméssze, feldolgozza és véleményt mondjon róla.

De hadd említsek meg egy olyan dolgot, ami azt mutatja, hogy a delegáció nem minden tagja fogadta egyformán az elhangzottakat. Gerő Ernő – aki szinte politikai sokkhatás alá került ebben a néhány napban – volt az egyetlen vezető, akivel emberileg is, szinte baráti módon lehetett beszélgetni a kapott kritika mibenlétéről, súlyáról, a hogyan tovább kérdéseiről, s arról is, hogy egyáltalán miért kerülhetett erre sor.

Ez a beszélgetés a hivatalos megbeszéléseken kívül történt, Moszkva utcáin sétálva. Ott volt Gerő Ernő, Szalai Béla és én. Séta közben kérdeztük Gerőt, hogy hogyan kerülhettünk ebbe a helyzetbe. Nem lehetett volna valamit tenni ellene menet közben? Nem lehetett volna másképp formálni a politikát? Számomra az volt a megdöbbenő, hogy ő maga sem tudta, hogy tulajdonképpen mivel áll szemben. Azt mondta, nem érti, hogy miért kaptuk ezt a kritikát. Miért kellene most azt az utat választani, amely javaslatként az első tárgyalási napon elhangzott, hiszen 1945-től 1953-ig nem ilyen instrukciókat kaptak Moszkvában, hanem épp az ellenkezőjét. És ő azon medítál, vajon miről van itt szó, mi ennek a 180 fokos fordulatnak az alapvető oka, mi készítette erre a szovjet vezetőket? Tehát ő sem tudta azonnal megemészteni a kritikát, a fölvázolt út elvi csomópontjait és irányait.

Az első tárgyalási nap estéjén zajlott le ez a beszélgetés. A második napon már eléggé aktív volt, konkrét és elég jó irányokat kereső javaslatokat mondott el a közös tanácskozásunkon. Valószínűleg rágódhatott rajta egész éjszaka, esetleg konzultálhatott Rákosival és Nagy Imrével. Úgy láttam, hogy ezután próbált a kialakított elvi irányokban gyakorlati teendőket megfogalmazni az új kormány-politikai vagy a pártpolitikai program számára.

Az az érzésem, hogy rájött, nincs értelme kekeckedni. Ha egyszer ez az álláspont, akkor ezt kell képviselni és csinálni idehaza. Miért mondom ezt el? 1954 októberében a Központi Vezetőség ülésén azt tárgyaltuk, hogy ezen az úton menjünk előre, tehát az 1953. júniusi úton, vagy más megoldást kell választani. Tulajdonképpen Nagy Imre programjának a továbbvitele vagy elvetése volt a központi kérdés. Felvetődött az is, hogy 1953 júniusa óta ellengőz van Nagy Imre programjával szemben. Ki ennek az egyik elsődleges felelőse? Gerő, mert elsősorban gazdasági fronton nem megy az, aminek mennie kellett volna. Én pedig, a kis naiv, azt mondtam azon a központi vezetőségi ülésen, nagyon egyetértek avval, hogy Gerő Ernőnek kell megváltoztatnia a véleményét és egész munkáját ahhoz, hogy valóban jó irányban menjen előre a Nagy Imre-program végrehajtása. Mert ha egyszer Gerő tudott olyan jelzót kiadni, hogy „Arccal a vasút felé!”, és lett vasút, aztán legyen Magyarország „a vas és acél országa”, és az lett, akkor most mondja ki, hogy ennek a programnak kell megvalósulnia, álljon az élére és csinálja. Mert ha akarja, akkor meg tudja csinálni.

Ezt a példát csak annak az illusztrálására említettem, hogy inkább a kényszer, miszerint nem lehet szembeszállni a szovjet állásfoglalással, vitte őt arra az útra, hogy próbáljon a maga tapasztalatai, tudása, tehetsége birtokában konkrét javaslatokat megfogalmazni az új pártpolitika és kormánypolitika számára, semmint a teljes meggyőződése. Ugyanis abban a bizonyos visszahúzásban, amely 1953 júniusát követően történt Magyarországon, nemcsak Rákosi, hanem ő is nagy szerepet játszott.

Rákosi egyértelműen csak a kényszernek engedett, látta, hogy nincs apelláta. Úgy rémlik, Berija említette, hogy aki nem azt teszi, amit utasításban kaptak, annak kitekerik a nyakát. Ennél világosabban megfogalmazni azt, hogy végre kell hajtani, nem lehetett. Annyi esze meg mindig volt Rákosinak, hogy jól tudta, milyen következtetést kell levonnia a hallottakból. Az ő taktikája az volt, hogy meg kell keresni a hátsó kapukat, a mellékösvényeket, aztán elkezdeni az ellenakciót, aminek egyébként nagymestere volt. Ő ezt az utat választotta. A későbbi események sora fényesen bizonyítja.

– *Nagy Imre részvétele az anyag kidolgozásában hogyan jellemezhető?*

– Nagy Imrét a meggyőződése vezérelte. Az, hogy végeredményben abban az állásfoglalásban, amely kialakult – hogy mi volt a rossz addig, és hogyan tovább –, az ő személyes meggyőződése, politikai tapasztalatai igazolást nyertek.

Egy általános megjegyzést teszek erre az egész moszkvai állásfoglalásra. Az én megítélésem és tapasztalataim szerint ez az egyetlen egy olyan állásfoglalása a szovjet vezetésnek, amely kizárólagosan a magyar nép érdekét szolgálta, amióta figyelemmel tudom kísérni a szovjet pártvezetés jelentősebb állásfoglalásait, határozatait. Azokról a kérdésekről volt szó ebben az állásfoglalásban, amelyek akkor a leghúsbavágóbbak voltak. Jobb életszínvonalat, törvényességet, felszabadultabb, demokratikusabb légkört biztosítani az országban, erre vágyott a nép. Sajnálatos, hogy erre a szovjet vezetőknek kellett rádöbbsenüik a magyar politikusokat.

– *Miért volt fontos nekik, hogy erre rádöbbsenék a magyarokat?*

– Érdejük volt, hogy Magyarország elégedett ország legyen, ahol demokratikus körülmények között élnek, ahol javul az életszínvonal. Legyen előtte perspektíva, van értelme a becsületes munkának, mert lépésről lépésre haladhat a boldogabb élet felé. És azt hiszem, hogy volt még egy olyan oka is az állásfoglalásuknak, amely Berlin felé mutatott. E tanácskozást követő egy-két napon belül Berlinben robbant a bomba. Jöttek az ottani tüntetések, zavargások. Hogy ne tudta volna 13-án és 16-án a szovjet pártvezetés, hogy milyen a helyzet Németországban, azt nem hiszem. Nagyon jól tudták. És nem véletlenül exponálták, hogy vigyázzanak, mert ha ez így megy tovább, a politikai bomba is robbanhat, egy népfölkelés vagy valami hasonló kirobbanhat Magyarországon. Tehát elsősorban külpolitikai okok kényszerítették akkor a szovjet vezetést erre a magyarok szempontjából nagyon kedvező állásfoglalásra. Akkor is – gondolom – nagyhatalmi gondolatokkal voltak eltelve, és az óriási birodalom érdekében fogalmazták meg magyarpolitikájukat.

– Ezen a tanácskozáson nagy hangsúlyt kapott a káderekérdés. Többször elhangzott, hogy magyar nemzetiségű miniszterelnök legyen. Ezt ilyen finoman fogalmazták meg, vagy ennél egyértelműbben?

– Ennél világosabban fogalmaztak, mert kimondták, hogy túlteng a zsidó vezetők aránya a magyar pártban és a magyar kormányban. Én ezt, hogy úgy mondjam, kicsit tompítottam a jegyzeteimben, mert nem így írtam le, és azóta sem hangsúlyoztam. De ez elhangzott, nem egyszer, nem kétszer, nem háromszor. És mivel indokolták ezt az álláspontot? Két alapvető okkal. Az egyik, hogy 1945-ig Magyarországon az egekig csapkodtak az antiszemitizmus lángjai és hullámai, és még nyolc esztendővel a világháború befejezése után is nyoma van, nem is kis nyoma. Ezzel tehát számolnia kell egy politikai párt vezetésének is, ha józanul mérlegeli és ítéli meg ezt a problémát.

A második, amit fölhoztak, hogy nézzük meg a politikai vezetésben és az állami vezetésben a vezetők arányát. Erre rögtön a négyesfogat került terítékre, hogy van-e köztük nem zsidó. Nem volt. Vagy nézzünk meg más vezetőtestület ebből az összetételi szempontból, és akkor megint az derül ki, hogy ez az arány túlzott, már ami a magyar és zsidó vezetők arányát illeti, a magyarok rovására, a zsidók előnyére. Így hangzott el. És hozzátették, nem arról van szó, hogy megint elindul egy antiszemita hullám, hogy kiszorítjuk a pártvezetésből és az államvezetésből azokat, akik zsidók. Nem erről van szó, hanem arról, hogy egy politikai vezető testület vagy az állami vezetés híven tükrözze a párt tagjainak az összetételét vagy a lakosság összetételét. Ez az arány, ez az optika, amit ha megnéznék – mondták –, most nagyon kedvezőtlen. És hozzátették még, hogyha nem akarják, hogy az antiszemitizmus megint elinduljon és megerősödjön Magyarországon, ne adjanak alkalmat rá egy ilyen összetételű vezetéssel. Mit mondtak még? Nagyon derék és becsületes emberek általában ezek a zsidó vezető káderek. De mindenkinek van szakmája. Ki mérnök, ki közgazdász, ki történész, ki tudós, ki kutató, ki ez, ki az. A maga munkaterületén miért nem lehet ő akár Nobel-díjas, tehát meg lehet adni neki a megfelelő erkölcsi és anyagi elismerést, jutalmat. Miért ne lehetnének választott tagjai különböző testületeknek, de ne legyenek exponált tagjai, akik állandóan ott állnak az ország vagy a párt közvéleménye előtt. Tehát nyíltan kimondták, hogy a zsidókérdés megoldásáról ilyen értelemben és ilyen alapvető szempontok alapján van szó.

– Miért nem írta le akkor, és később sem azt, hogy zsidó? Ilyen szemérmesen jegyzetelt? Akkor sem azt írta, hogy zsidó, hanem hogy nem magyar nemzetiségű.

– Elsősorban az 1945 előtti antiszemitizmus miatt, ami rám is negatívan hatott. Akkor a zsidó megbélyegző jelző volt. Nem kellett volna ennek tekintennem, de bennem még így élt. Ha netán én azt mondom egy barátomra, munkatársamra vagy vezetőtársamra, hogy te zsidó vagy, ezzel lealacsonyítom, becsmérlöm, rosszat mondok róla. Még egyszer mondom, talán nem kellett volna így gondolkodnom erről a kérdésről, de elsősorban ez vezetett. A másik, hogy

nagyon sok olyan zsidó munkatársam, barátom, elvtársam volt és van, akivel puszpajtások voltunk. Őket becsméreljem, őket aljasítsam le, vagy mocskoljam ezzel a névvel, hogy zsidó? Én átéltem azt, amit átéltem 1945 előtt abban az antiszemita hullámban. Miután elvitték, nagyon sajnáltuk a sarki fűszerest, akihez vásárolni jártunk. Amikor az édesapám munka nélkül volt, ő korlátlan hitelt biztosított számunkra, mondván: majd fizetnek, amikor az édesapjuk dolgozik. Vagy a gyárban együtt dolgoztunk zsidó szakmunkásokkal, művezetőkkel, értelmiségiekkel. Nagyon jól megvoltunk. Most ezeket becsméreljem azzal, hogy zsidózom? Ez volt az oka annak, hogy így fogalmaztam, ahogy fogalmaztam a jegyzeteimben is.

– *Az arányok betartására irányuló figyelmeztetésnek volt más üzenete is?*

– Én nem éreztem sem akkor, sem azóta, hogy többről lenne szó, mint amit mondtak. Nagyon őszintének tűnt számomra, amit elmondtak, nagyon elfogadhatónak az érvrendszer, amellyel az álláspontjukat alátámasztották és magyarázták. Másra nem tudtam, nem is akartam és nem is kellett gondolnom. Manapság fölvetődik, és lehet, hogy ebből fakad az Ön kérdése is, hogy nem volt-e egy állandó, valóban antiszemita vonala a szovjet pártvezetésnek. Emlegették az orvospereket, meg sok minden egyebet. Ennekem erről nincs tudomásom. Megmondom őszintén, a hallomásokra már régen nem adok, mert nagyon sok olyan hírt hallottam, amely másnap, harmadnap, két év vagy 10 év múlva pont az ellenkezőjére fordult.

– *Ezt akkor ott hitelesnek találta?*

– Hitelesnek találtam, és egyezett az itthoni tapasztalataimmal. Nekem is egy kicsit furcsának tűnt, amikor ránéztem arra a bizonyos négyesfogatra. Nem antiszemitizmus munkált bennem, hanem az, hogy például miért nem lehet Rajk abban a négyesfogatban, mondjuk 1947–48–49-ben? Nem beszéltem erről senkivel, csak magamban gondolkodtam rajta. Mert akkor csak az a négy ember látszott a kirakatban. Vagy ha valaki bement a Budapesti Pártbizottságra, ott is majdnem hasonló optika fogadta. Még egyszer mondom, nem zsidógyűlölet vagy az antiszemitizmus vezetett, de az felmerült bennem, hogy miért nem lehetnek ott ismert értelmiségiek, alkalmazottak, munkások együtt, más arányban. Tehát azt tudom mondani, hogy nekem nagyon őszintének és elfogadhatónak tűnt és elfogadtam, amit a szovjetek erről a kérdésről elmondtak.

– *Azt hallottam, hogy ezen a tanácskozáson elhangzott, nem lesz Magyarország zsidó királya – talán Berija szájából. Ez igaz? Vagy a legendák közé tartozik?*

– Ami a hivatalos tárgyalásokat illeti, ott ilyesmi nem hangzott el. Ezt a leghatározottabban állítom. Én először Hegedüs András könyvében olvastam, amit ő is vagylagosan, hogy talán megtörtént, talán nem alapon mond el. Nyilván ő is hallotta valahol. Nagyon sok ember föltette már nekem a kérdést, hogy elhangzott-e ez ott, és tényleg így hangzott-e el? Nekik se tudtam mást mondani, mint hogy a hivatalos tárgyalásokon nem. Ha egyáltalán erre sor került, akkor hol és hogyan hangozhatott el? Amikor a hivatalos tárgyalásoknak a

kremlbeli dolgozósobában vége volt, mindenki felállt és elkezdett kötetlenül beszélgetni. Rákosi Mátyás, Nagy Imre, Gerő Ernő ott beszélgettek még a szovjetekkel. Hogy aztán odakeveredett-e egymás mellé Berija és Rákosi, és hogy ott mondott-e neki ilyet, vagy nem, arról nincs tudomásom. Elméletileg elhangozhatott ilyesmi. Elképzelhető, hogy az úgynevezett zsidókérdésben még lehetett egy kis purparlé közte és Rákosi között, vagy esetleg mások között. Nem zárható ki, hogy ő ezt éles gúnnnyal vágta Rákosi szemébe.

– *Rákosi és Nagy Imre között változott-e valami? Lehetett-e érzékelni, hogy Nagy Imre sokkal fontosabb pozícióba kerül, Rákosié pedig leértékelődött?*

– Ezt nem tapasztaltam június 13-tól 16-ig. Se olyan nagy megértést, se olyan nagy barátkozni akarást, hiszen hivatalos megbeszéléseken mondta el mindenki, már aki elmondhatta és el tudta mondani a véleményét, hogy hogyan tovább. Nem volt hivatalos, de baráti sem az a légkör, amely kettőjük között ott észlelhető volt. Hazajőve már egyre inkább látszott, hogy nem egy csónakban evező két vezetőről van szó. Egyre inkább kiderült, hogy Nagy Imre próbálja érvényesíteni azt a politikai vonalat, amely Moszkvában kialakult, Rákosi meg nem akarja. Ez aztán személyes problémákba is torkollott, politikai problémákat is okozott, és itthon már kézzelfogható lett. Ott ilyesmit nem lehetett tapasztalni. Sem a túlzott megértést, sem a túlzott szembenállást. Valami olyasmit lehetett érzékelni, hogy most közösen kell valamit kialakítani és letenni a két tárgyalóküldöttség asztalára.

– *Magának mi okozta a legnagyobb sokkot ebben a négy napban, és mit tekintett pozitívumnak?*

– Két végletes kérdés, két végletes válasz következik. Ami az én sokkomat illeti, elsősorban az rázott meg, hogy lehullott a lepel Rákosi Mátyásról és a párt más vezetőiről. Úgy éreztem, hogy becsaptak, félrevezettek, elhallgattak olyan szörnyű dolgokat, amelyeket ott kellett megtudnom. Maga az a tény, hogy csalódtam az addig vagy az azt megelőző néhány évig csalahatlannak, tisztának és becsületesnek tartott vezetőinkben, rendkívüli lelkiismereti válságba sodort engem is. Nem tudtam, hogy tulajdonképpen kikkel álltam és kikkel állok szemben. Elvtársaimmal vagy elvtársaim gyilkosaival, a nép megnyomorítóival? Nem ilyen kristálytisztán fogalmazódott meg bennem, de özlöttek a kérdések. Az marcangolt hosszú-hosszú időn keresztül, hogy becsaptak, és hatalmas erkölcsi, politikai kárt okoztak személy szerint nekem, de a pártnak, az országnak és a népnek is.

A tépelődés és rágódás azon, hogy ha már ez a szörnyűség bekövetkezett, hogyan tudunk kilábalni belőle, hosszú hónapokig eltartott. Végül az nyugtatott meg, hogy felismertem, ha valóban ezt az utat járjuk – amely egyébként nagyon egyezett saját politikai elképzeléseimmel és a tapasztalataimmal is –, akkor ez csak jót jelenthet az országnak, a lakosságnak. És amikor később elkezdtem Borsodban ügyködni, éppen e határozat érvényesítése érdekében, lépésről lépésre tapasztaltam, hogy ezt kellett volna tenni 1945-től végig. Megnyugtató volt, hogy nem választottam rossz utat.

A második oka annak, hogy erkölcsi-lelkiismereti válságba kerültem, az volt, hogy miért Moszkvában kellett ezt meghallani. Miért nem otthon? Említettem már azt az 1954-es budapesti politikai hangulatról szóló politikai bizottsági határozatot, amelyet ugyan később hoztak, de 1953 előtt is kaptak jelzéseket Rákosiék, hogy nem minden úgy megy, mint ahogy ők azt elképzelik, vagy szeretnék. Miért nem lehetett erre reagálni? Hol van a pártnak az az ereje, hogy fölismeri a mindenkori valós helyzetet? Nem szépíti, nem is ferdíti el, hanem a valóságot elemzi és annak alapján határozza meg politikáját. Erre képtelen volt az eddigi pártvezetés?

Egy harmadik ténytet emlitenék még meg, amely borzasztó letargiával töltött el. Ez a törvénytelen ségek milliós nagyságrendű száma. Rádöbbsentem: hogyan nézzünk mi most az emberek szemébe? Mert itt már a lakosság többségéről van szó. Hogy higgyenek nekünk? Személy szerint nekem is? Bár nem érzem magam felelősnek ezekben az ügyekben, de valami felelősség csak hárul rám is. És most mit csináljak? Akkor döbbsentem rá, hogy én már kinyitottam a Budapesti Pártbizottság kapuját, de messze nem ezekre a szörnyűségekre gondolva, ezeket nem is ismertem. Pedig elsősorban ezeket a sebeket kellett volna föltárnunk, és ezeket a sebeket gyógyítva kellett volna a lakossággal együtt tovább dolgozni.

A pozitívum az egészben, amiről már tettem említést, az, hogy végeredményben az egész magyar nép számára akkor az egyetlen járható helyes utat mutatta meg az állásfoglalás. Hogy legyen mit enni és egyre több és egyre jobb ennivalója a magyar népnek, éljen jobban, boldogabban – szívem mélyén ezt akartam 1945 óta. Persze hogy egyet lehetett érteni ezzel. Vagy azzal, hogy a pártnak ne négy ember, ne két ember mondja ki, hogy mit kell tenni, hanem a majdnem egymilliós párttagság. Hallgassák meg a véleményüket. Az az egymillió meg hallgassa meg a másik nyolc- vagy kilencmilliót, és a hallottakat közvetítse a pártvezetés felé, s azok tükröződjének a párt határozataiban. Ezt valahogy úgy mondták akkor, hogy legyen a párton belül demokrácia, kollektív vezetés.

Miért ne tudtam volna ezzel egyetérteni? Ezt próbáltam csinálni. S erre kaptam a figyelmeztetést, hogy mit keres maga az üzemekben? Én nagyon kevésnek tartottam azt az időt, amelyet ott tölthettem, ők pedig sokallták. Miért ne értettem volna egyet vele, és miért ne láttam volna meg a határozat idevágó részében, hogy ez mutat a helyes irányba? Vagy hogy ne legyen törvénytörés? Világéletben elítéltem azt, aki lopott, csalt, hazudott, vagy esetleg meggyilkolt egy ártatlant. Miért ne fogadtam volna el helyesnek és tényleg a jövőbe vezető útnak a fellépést az ilyesmi ellen, vagy hogy a törvénytöréseket jóvá kell tenni?

– *És bízott abban, hogy képesek lesznek változtatni a korábbi gyakorlaton?*

– Naív módon elhittem, mert csak önmagamból indultam ki, és azokból az emberekből, akiket személy szerint ismertem, és tudtam, hogy ilyen kibontakozásra, ilyen jövőbe vezető útra vágyanak. Arra gondoltam, hogy a delegáció minden tagja rájön, tényleg nem lehet a régi utat folytatni, hiszen mindegyikük úgy foglalt állást, hogy az nem volt helyes. Arra gondoltam – és ez megint naívság

volt –, hogyha ezt nyíltan, őszintén elmondjuk a párttagoknak, elmondjuk az ország lakosságának, és valóban orvoslást keresünk a bajokra, mindenki azt fogja mondani, hogy rendben van, menjünk az új úton, mert ez a jó.

Főleg abban voltam naív, hogy nem gondoltam, a delegáció nem minden tagja vállalja ezt az utat. Rákosi-ra és Gerő-re gondolok, meg a hozzájuk tartozó körökre. De mindig fejtől búzlik a hal, ha ők beálltak volna a sorba, a híveik is beálltak volna. Ez már a politika törvényszerűsége. Naív voltam abban, hogy mindez majd odakerül a nép elé úgy, ahogy van. Nem került oda.

– *Kaptak-e valamiféle direktívát arra, hogy ne nagyon propagálják, mi törént Moszkvában?*

– Se arra nem kaptunk, hogy propagáljuk, se arra, hogy ne propagáljuk. A Rákosi-féle politikai bűvészkedés volt, hogy nem hozta nyilvánosságra. A júliusi budapesti kibővített pártválasztmányi ülésen nem is annyira a Központi Vezetőség ülésének az anyagát, mint inkább a moszkvai tanácskozás anyagát ismertettem tájékoztatásként a résztvevők előtt. Utána Rákosi megjegyezte: miért kellett magának erről is beszélni? Mármint a kérdésekről. Én rákérdeztem: nem az igazat mondtam? Erre azt felelte: az igazat mondta, de ezekre nem tartozik. Az „ezek” akkor az első számú támaszai voltak Budapesten Rákosi Mátyásnak. Hát ha rájuk nem tartozott, akkor hogyan tartozott volna tízmillió magyarra?

Én mit tudtam volna tenni? Láttam, hogy nem lehet mindenről beszélni, mert ha beszélek, eltűnök a közéletből. Nem tehetek eleget azért, hogy érvényesüljön az „új szakasz” politikája. Erre utaltam akkor, amikor azt mondtam, hogy a júniusi határozat végrehajtása érdekében nagyon csendben, csak búvópatak-ként lehetett ügynöközni, inkább tettekkel, mint szavakkal, és úgy kellett formálni a pártszervezetek munkáját, munkastílusát, gyakorlati tennivalóit, hogy az új irányban dolgozzanak. Akkor én azt hittem Moszkvában, hogy minden elmondható nyilvánosan, a végén kiderült, hogy csak 40 év után lehet erről teljes nyíltsággal beszélni. Akkor kellett volna.

A Budapesti Pártbizottságon végzett tevékenységgel kapcsolatban még két dolgot említek meg az eddig elmondottakon túl. Az egyik a pártközpont, tehát a Rákosi-féle közvetlen vezetés, a legfelsőbb pártvezetés és a Budapesti Pártbizottság viszonya. A budapesti intézmények, hivatalok, üzemek feladatait vagy a pártközpont vagy a kormány vagy a minisztériumok határozták meg – kivéve a budapesti tanácsok irányítása alá tartozó üzemeket, vállalatokat. A pártközpont, a kormány, illetve a minisztériumok rájuk vonatkozó döntéseik előtt sohasem kérték ki a Budapesti Pártbizottság testületi véleményét. A jelzett intézmények vezetői a már felsorolt pártközpont, minisztérium, kormány hatáskörébe tartoztak. A Budapesti Pártbizottságnak lényegi beleszólása nem volt feladataik meghatározásába vagy a vezetők kinevezésébe. Egyedül a Budapesti Pártbizottság első titkárának lehetett volna beleszólása a Központi Vezetőség és a Politikai Bizottság ülésein, ha ehhez a szükséges feltételeket biztosították

volna a számára. A háttér-információkra, az összefüggések megmutatására, a várható következmények vázolására gondolok. De ezek a feltételek hiányoztak. Ezek után könnyen választ adhat bárki arra a kérdésre, hogy mivé szűkült a budapesti pártszervezetek úgynevezett irányító és vezető szerepe. Valójában felesleges volt ilyen feladatot adni a számukra, hiszen azok végrehajtása gyakorlatilag lehetetlen volt.

– *Ezt komolyan vette valaki is? Beszéltek arról, hogy az irányító szerep mit jelent?*

– Ha létezett volna pártirányítás és pártellenőrzés, de az csak jelszó, formalitás volt. Ha létezett volna a minisztériumban igazi pártszervezet, a miniszter kinevezésébe is beleszólhatott volna. Ha irányító-ellenőrző szerepe lett volna, esetleg döntenie is kellett volna bizonyos esetekben. De ki kérdezte meg őket? A párt vezető szerepe a Budapesten működő valamennyi országos jellegű vállalat, intézmény, hivatal esetében azt jelentette, hogy a Rákosi-féle vezetés döntött az ügyeikben.

– *A kerületi párttitkárok kinevezésében magának milyen szerepe volt?*

– Gyakorlatilag semmilyen. Emlékeim szerint kerületi párttitkárt nem kellett cserélni, amikor első titkár voltam. Hacsak a pártkongresszus előtti választások során a kerületi vagy a nagyüzemi pártértekezleteken nem váltottak titkárt. De ez nem tőlem, nem a Budapesti Pártbizottságtól, hanem inkább az ottani párttagok állásfoglalásától függött. Erre ritkán került sor. Nem nagyon volt akkor divat, hogy elővegyenek egy párttitkárt vagy pártvezetőségi tagot a pártértekezleten, és alaposan leszedjék róla a keresztvizet.

– *Volt a működése során olyan kerületi titkár, akiről úgy gondolta, hogy nem alkalmas a funkciójára, és le kellene váltani?*

– Nem volt ilyen, mert idáig el sem jutottam. Másfél esztendő nem elegendő 22 kerületi titkár alapos megismerésére. Tehát el sem jutottam odáig, hogy valamelyik kerületi titkárról olyan véleményt mondhassak, hogy nem látja el a feladatait, és ezt perdöntően bizonyítani is tudjam. Néhány titkárral kissé szorosabb volt a kapcsolat, mint a többiekkel. Adtam tanácsot a munkájukhoz, hogy mit miért tennék másképp, mint ahogy ők teszik, hogyan lehetne nyitottabbá tenni a kerületi pártbizottságot, hogyan kellene elevenebb kapcsolatot kiépíteni a kerületükben élőkkel, s hogyan lehetne megváltoztatni a munkastílusukat. Mindezt szívesen fogadták, de az időből nem futotta többre. Végeredményben a budapesti pártszervek fő feladata a pártközpont és a kormány határozatainak, utasításainak levitele, azok végrehajtásának feltétlen biztosítása volt. A gyakorlat úgy alakult, hogy ha valami elhangzott a Központi Vezetőség ülésén, annak el kellett hangzania a Budapesti Pártbizottság ülésén, majd lefelé a kerületben, az üzemben, az alapszervezetben. Önállóságról szó sem lehetett. De ha felelni kellett valamiért, akkor a felelősséget rájuk hárították, mondván: nem tudták jól megmagyarázni a felső döntések értelmét, célját, és nem tudták megfelelően mozgósítani a dolgozóikat azok végrehajtására.

– Az 1954. tavaszi kritikától eltekintve nem kapott bírálatot, hogy valamit rosszul „vitt le”?

– Nem. Másfél év rövid idő, nem is nagyon lehetett komolyabb probléma. Sommázva azt tudnám mondani, hogy a nagy fa árnyékában még a fű se nő. Vagyis a Budapesti Pártbizottságnak, a budapesti pártszervezeteknek nem sok keresnivalójuk volt a budapesti intézményekben, hivatalokban és üzemekben. Ez a helyzet szülte bennem azt a kérdést, hogy milyen mértékű hatáskörre lenne szüksége a Budapesti Pártbizottságnak. Egyáltalán szükség van-e rá úgy, ahogy létezik és ténykedik? Nem kellene-e gyökeres változtatásokat végrehajtani? Éreztem, hogy valami nincs rendjén, nincs a helyén.

– Volt-e valaki, akivel megoszthatta a kételyeit? Az nem jutott eszébe, hogy esetleg más is hasonló gondolatokkal küszködik?

– Senkivel sem volt lehetőségem megosztani a kételyeimet. Semmiféle jelét nem tapasztaltam annak, hogy valakiben felvetődött volna, jó-e az a pártszervezeti forma és működési mechanizmus, amely Budapesten van. Hogy úgy mondjam, akkor szentírás volt a szervezeti szabályzat. Ami benne van, annak úgy kell lennie, kritizálni, birizgálni nem szabad. Furcsa lett volna nyíltan megkérdezni bárkitől, hogy jó-e úgy, ahogy mi csináljuk. A párt szervezeti szabályzatában 1953. június után sem történt változás. Tehát a demokratikus centralizmus értelmében a fölülről jött parancsot végre kellett hajtani. A Budapesti Pártbizottság akkori tevékenységét erős befelé fordulás, a székház zártsága a lakosság előtt, az értekezletek, az előterjesztések, a jelentések tömkelege jellemezte. Számomra szinte elviselhetetlenek voltak. 1945-től fokozatosan alakult ki ez a munkastílus, amelyet a vezetőktől és beosztottaktól is megköveteltek a pártközpontból a pártfegyelemre, a demokratikus centralizmusra hivatkozva. Megszokták a funkcionáriusok, a vérükké vált, nagyon nehéz lett volna rajta változtatni. Ezért azonban nem őket terhelte a felelősség.

A Budapesti Pártbizottság és az apparátus kapcsolata a kerületi és a nagyüzemi pártbizottságokkal jóformán csak a rendszeres, hivatalos értekezletekre szűkölt. Még lazább volt a kapcsolat az alapszervezetekkel, a párttagsággal, a lakosságról már nem is beszélek. Az alapszervezetek szinte magukra maradva vergődtek az egyre súlyosbodó politikai légkörben, fokozódott a bizonytalanságuk, nyugtalanság volt tapasztalható még a párttitkárok körében is, a lakosságban pedig nőtt az elégedetlenség. Ebben a légkörben kezdtem rágódni azon, hogy a Budapesti Pártbizottság és a budapesti pártszervezetek felépítése, működési mechanizmusa megfelelő-e, mert éreztem, hogy sűrűsödnek a bajok, de nem lehet megfelelően reagálni rájuk.

Az önálló kezdeményezés – felső jóváhagyás nélkül – istenkísértés volt. Említék két példát ennek a bizonyítására. Már szoltam arról, hogy az 1945 előtti kommunista párttagok, szakszervezeti tagok, a szociáldemokrata párt régi tagjai erkölcsi és politikai megbecsülésének az intézményesítésére, az ezzel kapcsolatos feladatok kidolgozására – a pártközpont jóváhagyásának előzetes kikérése nélkül

– egy bizottságot kértem fel. Azzal a céllal kezdeményeztem ezt, hogy legyen egy bizottság számbavételükre, jogos érdekeik képviselőre és védelmére, ha kell, tényleges érdemeik, tetteik elismerésére, megismertetésére. Közöljék ezeket a nyilvánossággal, gazdag tapasztalataikból hasznosítsuk, amit lehet, és kérjük ki a véleményüket a fontosabb politikai döntések előtt. Ezt a kezdeményezést később Rákosi Mátyás a párt Titkárságának a kezébe tette át, tehát kivette a kezemből. Úgy emlékszem, Réti László, a Munkásmozgalmi Intézet igazgatója lett a bizottság egyik tagja. A munka nagyon lassan haladt, ezért a közreműködőket serkentem, bátorítanom kellett feladataik elvégzésére. Egyrészt nem szoktak hozzá az önálló kezdeményezéshez, szokatlan volt nekik, hogy olyasmit kell kidolgozniuk, amire nincs felsőbb parthatározat. Még Réti Lászlóban is, aki régi motorosa volt a munkásmozgalomnak, és a többiekben is élt a kétely a végeredményt illetően. Bizonytalanságukat fokozta, hogy a tudomásukra jutott, Rákosi Mátyás kemény hangon felelősségre vont engem e kezdeményezés miatt. Én pedig ennek ellenére biztattam őket, hogy csinálják, haladjanak vele, mert szükség van rá. A másik példa, amelyről már szintén volt szó, a Budapesti Pártbizottság kapujának kinyitása mindenki előtt, s ennek igen vegyes fogadtatása az apparátusban.

Mindezt tapasztalva a következő kérdések kezdtek foglalkoztatni, gondolkodásra kényszeríteni. Nem kellene-e bátrabban, gyorsabban nyitnunk az alsóbb pártszervek, az alapszervezetek, a párttagság, a lakosság felé? Nem kellene-e velük állandó szoros kapcsolatot tartanunk, taggyűléseken, nyílt pártnapokon, fogadóórakon párbeszédet folytatnunk? Nem kellene-e ezt a kapcsolatot erősíteni a sajtó bevonásával? Nem kellene-e az ott hallottakat rendszeresen elemezve, a megfelelő következtetéseket levonva vállalni a párttagság és a lakosság jogos érdekeinek képviselőtét, kezdeményezni azok érvényesítését a politikában, a politika kialakításában is? Sommázva: nem kellene-e szemléletében, vezetésében gyökeresen megváltoznia a Budapesti Pártbizottságnak és a budapesti pártszervezeteknek ahhoz, hogy megfelelhessenek a párttagság és a lakosság által támasztott követelményeknek?

A történelem frappáns választ adott e kérdésekre. Ugyanis ha ezekkel a kérdésekkel és az ezekből adódó feladatokkal foglalkozott volna a legfelsőbb és a budapesti pártvezetőség 1954 és 1956 között, akkor az 1956. október 23-át követő néhány nap alatt a budapesti pártszervezetek nem omlottak volna össze, mint egy kártyavár. Mivel nem volt élő, eleven kapcsolat a Budapesti Pártbizottság, a pártszervezetek és a lakosság között, de hozzáteszem, sajnos még a munkásokkal sem, a Budapesti Pártbizottság és a budapesti pártszervezetek nem tudtak érdemi hatást gyakorolni az események alakulására.

Végül is mit jelentett számomra ez a másfél esztendő? Ki kell mondanom, hogy elsősorban kudarcot, mert nem tudtam megoldani a politikai bizottsági tagságból és az első titkári funkcióból adódó feladataimat. Ezen nem változtat, hogy nem csak rajtam múltott. A megszerzett tapasztalatok azonban hasznosak voltak. Megmutatták a szélesedő repedéseket Rákosiék és a párttagság,

valamint a lakosság kapcsolatában. Feltárták a káderpolitika alapvető bajait, a jelentéseken alapuló elbírálást, a szubjektivitást, a titkosságot, az egyoldalúságot, vagyis a demokratizmus, a tárgyalagosság hiányát. Végül bebizonyították, hogy csak a Központi Vezetőség 1953. júniusi határozatának következetes végrehajtása lehet a jövőben a járható út.

– *Említette, hogy amikor Rákosi közölte magával, hogy budapesti első titkár lesz, akkor egyik első számú feladatuként a káderügyek rendezését jelölte meg. Ezt a feladatot hogyan oldotta meg?*

– Nem az egyik követelése volt, hanem szinte az egyetlen, de nagyon fontos követelése. Már elmondtam azt, hogy Rákosi Mátyás kikre vonatkozóan adott utasítást 1952 végén: Mező Imre, Schurecz József, Hörömpöli József. Más nevek már nem tudok visszaemlékezni. Ennek a kádereltávolítási tervnek a kifundálását egyesek nekem tulajdonítják még ma is, és a végrehajtásáért a teljes felelősséget az én számómra írják azok, akik félreértik, vagy tudatosan félremagyarázzák a szerepemet.

– *Kik írták a maga számlájára ezt?*

– A *Kapu* cikkében névvel említették Apró Antalné. Én vele nem beszéltem, a folyóiratból veszem, hogy ő is ezek közé tartozik. Vagy itt van Méray Tibor, aki Nagy Imre élete és halála című könyvében valószínűleg ilyen információkra építve írja azt a sok valótlanságot rólam. Lehetnek még mások is, akiket néven nem tudok most megemlíteni, de lépten-nyomon kicsendül a visszaemlékezésekből valami olyasmi, hogy az úgynevezett budapesti káderügyek rendezése tulajdonképpen az én kezdeményezésem, és személy szerint csak én felelek érte.

– *Szemtől szembe mondta ezt valaki magának?*

– Szemtől szembe Rákosi Mátyás mondta az 1954-es pártkongresszus egyik szünetében tartott PB-ülésein. Azért nem lehetek én újra a Politikai Bizottság tagja – jelentette ki –, „mert voltak ezek a bizonyos budapesti káderügyek”. Más nem mondta így a szemembe.

– *Maga a történet hogyan zajlott le?*

– Az első, amit ezzel kapcsolatban el kell mondanom, hogy a döntés nem a Budapesti Pártbizottság, hanem a Politikai Bizottság hatáskörébe tartozott, mert az illetők a Politikai Bizottság hatásköri listájába tartozó emberek voltak. Mező Imre a Budapesti Pártbizottság másodtitkára volt, és amit el fogok mondani, főleg őrá vonatkozik, hiszen az ő áthelyezéséből csináltak olyan ügyet, nagyon sok valótlán dolog közlésével, amire nekem most feltétlenül reagálnom kell. Rákosi Mátyás előzetes szóbeli utasítása, majd telefonsűrgetései jelezték, hogy ők már határoztak, nekem csak a végrehajtó szerepét szánták. Ha nem így lett volna, akkor nem a Politikai Bizottság döntött volna például Mező Imre áthelyezéséről a SZOT-ba. Akkor nekem és a Budapesti Pártbizottságnak kellett volna határoznia róla. Tehát egyedül én, a magam elhatározásából ilyen intézkedést nem tehettem volna. Nem is beszélve arról, hogy még véleményem sem lehetett a Budapesti Pártbizottságra kerülésem előtt az ott dolgozókról, tevékenységüket, múltbeli szereplésüket nemigen ismerhettem.

Bár csak a végrehajtója voltam Rákosi utasításának, az ötlet tőle származott, az ebből reám háruló felelősséget mégis vállaltam akkor is, és ma is vállalom. A felelősségvállalás helyett mai fejjel hivatkozhatnék arra, ami a demokratikus országokban megszokott és nem elítélendő gyakorlat, hogy minden vezető joga kiválasztani a vezetőtársait vagy a közvetlen beosztottait. Ezt nem teszem. Nem is tehetem, ugyanis akkor ilyen szándékom nem volt, nem is ezért lettem a részese ennek az ügynek. Az én személyes felelősségem abban van, hogy kellő kritika és kellő ellenőrzés nélkül elfogadtam Rákosi Mátyás utasítását és végrehajtottam. Ezt a felelősségemet nem menti az sem, hogy 1953-ban még nem maradhatott végrehajthatlan Rákosi egyetlen utasítása sem. De az sem, hogy ha más kerül akkor a Budapesti Pártbizottság élére, annak kellett volna végrehajtania az utasítást. E megjegyzésekkel csak az akkori párton belüli helyzetet kívánom érzékeltetni, nem pedig a saját felelősségemet kicsinyíteni.

Szólnom kell még a végrehajtás módjáról és következményeiről, mert ezek is az igazsághoz tartoznak. A Politikai Bizottság döntése előtt, valamikor 1953 első felében személyesen beszéltem Mező Imrével, bár erre nem kötelezett senki. A mondanivalóm lényege az volt, hogy a megértését kérem, nem az egyetértését. A válasza az volt, hogy érteni érti a szándékot, de elfogadni nem tudja. 1956. október közepén kerestem meg ebben az ügyben még egyszer a Budapesti Pártbizottságon. Erre sem kötelezett senki. Ekkor már részletesen elmondhattam neki, hogy Rákosi Mátyás milyen információkra hivatkozva követelte az eltávolítását a Budapesti Pártbizottságról, és kinek milyen szerepe volt még benne. Azért kerestem meg, mert úgy éreztem, erkölcsi kötelességem tisztázni a történeteket.

– *Őt tájékoztatni vagy a saját lelkiismeretét rendbe tenni?*

– Mondjuk, kicsit is-is. Akkor már láttam, hogy nem kellett volna szó nélkül hagyni az utasítást, inkább kenyértörésre kellett volna vinni a dolgot Rákosival. Egyébként tény, hogy a Budapesti Pártbizottság rosszul működött, tehetetlen volt, elsősorban az ott dolgozó emberek gyenge munkájának a következményeként. És én ebbe beleértem saját magamat, Mező Imrét és a többieket is. Bizony, ha gyökeres változás történt volna, nekünk onnan mennünk kellett volna. Megítélésem szerint nagyon komoly kádercserékre lett volna szükség. Nem azért, mert Rákosi Mátyás ávéhas jelentéseket kapott Mező Imréről vagy másokról, hanem az ott kialakult helyzet miatt. Az, hogy 1953-ban, 1954-ben, 1955-ben, de még 1956-ban sem hallani olyasmit a Budapesti Pártbizottságról, hogy valamit változtatni kívánt és akart a lehetetlen munkastílusán, a kapcsolatain a párttagsággal és a lakossággal, azt mutatja, hogy bizony az a régi begyepesedett gyakorlat érvényesült végig, a székház 1956. október 30-i ostromáig.

Volt a Mezővel való találkozásban olyasmi is, hogy kötelességemnek véltem elmondani neki mindazt, amit feltehetőleg még nem tudott az ügye okairól, és úgy éreztem, kötelességem megmondani neki, hogy miben látom a magam felelősségét abban, ami történt.

– *Ő hogy viselkedett ezen a találkozón?*

– Az elmondottakat megértéssel fogadta. Azzal nyugtázta, hogy sok mindent ismert már, most új információkat kapott. Kijelentette, hogy az 1953-as helyzetben mást tenni, mint az utasítást végrehajtani, nem lehetett. Ez számomra azt jelentette, tudomásul vette, hogy bár személy szerint nekem is volt részem az ő ügyének intézésében, de tudja, honnan fújt a szél, mi volt az alapvető ok. Ezzel a látogatással, úgy éreztem akkor is, ma is úgy érzem, eleget tettem a vele szembeni erkölcsi kötelességemnek. Ez volt az utolsó találkozásunk, és nem ellenfelekként köszöntünk el egymástól, hanem úgy, mint két küzdőtárs.

– *Mielőtt a pártbizottságra került, Mező Imrét ismerte személyesen?*

– Személyesen ismertem, de csak nagyon rövid ideig tartó találkozásokból kifolyólag. Például, amikor a kerületi pártbizottságon dolgoztam Kispesten, ő mint az egyik főnökünk járt néha a pártbizottságon, néhányszor találkoztunk. Később a Központi Vezetőség ülésein váltottunk pár szót, de alaposan, részletesen se a múltját, se a tevékenységét, se a magatartását vagy bármilyen jellemvonását nem ismertem. A rövid ideig tartó munkakapcsolat alapján egy dolgot nagyon ki szeretnék emelni: ember volt, jó ember a végtelenségig. Ez abban nyilvánult meg, hogy bárki bármivel felkereste, szakított rá időt, hogy meghallgassa, és ha valamit tudott tenni, tett is az illető érdekében. Tehát erről az oldaláról mint igazi embert ismertem meg. Egyéb jellemvonásairól nem tudnék mondani jóformán semmit, mert az idő kevés volt arra, hogy megismerjem.

Szeretném még Mező ügyével kapcsolatban elmondani a következőt. Annak ellenére, hogy a Rákosi által átadott jelentés nagyon kompromittáló volt ránézve, nem kapott pártbüntetést, és nem zárták ki a pártból. Másokat ilyen vádak alapján súlyos börtönbüntetésre ítélték. Nem lett megbélyegzett ember, továbbra is részt vehetett a vezető budapesti pártszervek munkájában. A SZOT-ban osztályvezető lett. E funkciónak politikailag valóban nem volt olyan súlya, mint az előző beosztásának, de a jövedelmét nem érintette az áthelyezés. Mert végeredményben áthelyezésre került sor, nem pedig büntető jellegű leváltásra. Abban, hogy áthelyezéssé csökkent az ellene elindított folyamat, némi szerepem nekem is volt.

– *Miért alkalmasabb egy olyan ember a SZOT egyik vezetői székébe, akiről azt bizonyítják, hogy nemkívánatos külföldi kapcsolatai voltak, mint a Budapesti Pártbizottság másodtitkári funkciójába?*

– Én is csak spekulálni tudok. A SZOT-ban dolgozó személynek nem lett volna annyi lehetősége Rákosi ellen tenni, mint a Budapesti Pártbizottságon. A pártfunkció abban az időben mindenk fölé állt. Hogy Mező milyen konfliktusba került Rákosival, arról nincs tudomásom. De hogy Rákosiék ráállították az államvédelmet, annak valamilyen oka kellett hogy legyen.

– *Hidas Istvánval, az előző budapesti első titkárral nem beszélt a Mező-ügyről? Akkor sem, amikor júniusban együtt voltak Moszkvában?*

– Nem, mert Hidas Istvánt úgy ismertem meg, mint aki egy kicsit többre tartja magát a kellesténél. A megjelenésében is látszott a „ki, ha én nem” jelleg. Talán

ezért nem került arra sor, hogy komolyabb politikai jellegű témát megbeszéljünk egymással.

Azzal kívánom befejezni ezzel kapcsolatos mondanivalómat, hogy most is megkövetem a budapesti érintetteket a velük szembeni eljárásért. Ha még él közülük valaki, tudom, hogy ez számára nem jelent tökéletes orvoslást, de remélem, hogy legalább megérti e megkövetés erkölcsi indítékát. Politikai tevékenységem során ezeket a budapesti káderügyeket tartottam és tartom ma is a nyilvánosság előtt is elítélendő politikai hibámnak, olyannak, amilyent 1953 után – tanulva a történetekből – már nem követtem el.

– *Számomra még mindig nem világos pontosan, hogy mi történt a Mező-ügyben. A maga szerepe végül is mi volt ebben?*

– Annyi volt a szerepem, hogy mivel hivatalosan én voltam a főnöke, nekem kellett írásos jelentésben, javaslatban az ügy rendezését a Politikai Bizottság elé vinnem 1953 nyarán.

– *Mi volt ebben az írásban?*

– Ebben az áthelyezése volt. A SZOT-ba való áthelyezés az én ötletem volt, s a Politikai Bizottság elfogadta.

– *Többször kellett ez ügyben tárgyalni Rákosival vagy bárki mással?*

– Egyetlen személyes megbeszélés volt Rákosival, de több telefonsűrgetés hangzott el a részéről, hogy mi van az utasítás végrehajtásával.

– *Mező mennyire volt népszerű a pártbizottság munkatársai körében?*

– Említettem már azt a fő vonását Mező Imre jellemének, munkájának, magatartásának, hogy segítőkész volt mindenkihez, emiatt nagyon szerették, becsülték. Azt, hogy a munkásságnak vagy a lakosságnak mi volt róla a véleménye, nem tudnám megmondani, de a belső körökben népszerű ember volt, éppen azért, mert mindenki ügye az ő szívügye is lett.

– *Észlelt-e fagyos levegőt a pártbizottságon amiatt, hogy részt vett az áthelyezésében?*

– Nem éreztem. Senki sem tett megjegyzést. Mező Imre sem. 1953–1954-ben ő több levelet írt a PB-nek, külön Rákosinak, Farkas Mihálynak, ezeket olvastam mint PB-tag. Kérte az ügye felülvizsgálatát. Még egyszer hadd húzzam alá az akkori helyzetet a pártban. Egy felsőbb döntés végrehajtása nem okozott problémát az apparátusban dolgozóknak. Természetes volt, hogy végre kell hajtani. Nem éreztem, hogy ezért engem nagyon elítélnének, vagy ezt durva hibának minősítenék. A kapcsolatom jó volt az ott dolgozókkal. Ez kifejezésre is jutott, amikor 1954 nyarán, távozásomkor elköszöntem tőlük.

– *Eddig többször esett szó Kovács Istvánról. Jó lenne visszatérni rá most ismét.*

– A következőket mondhatom Kovács Istvánról alig egy évig tartó egy osztályon végzett munkánk, saját személyes tapasztalataim alapján. Arra nem vállalkozhatom, hogy az egész tevékenységéről véleményt mondjak, mert nem ismerem a múltját, felelőtlenség lenne részemről, ha az egész életútjáról adnék értékelést. Kovács Istvánnak már a megjelenése is, az arcvonásai, a szúrós tekintete,

határozott, szinte már katonásan kemény magatartása és beszéde hűen tükrözték az elvi, politikai meggyőződése mellett keményen és tántoríthatatlanul kitartó, bolsevik típusú hivatásos forradalmár jellemét. És ő valóban ízig-vérig az volt, és ahogy tapasztaltam, az is maradt. Milyen vezetőnek ismertem meg? Határozottnak, keménykezűnek, rendet és fegyelmet, az utasítások feltétlen és pontos végrehajtását megkövetelőnek. Szinte korlátlan munkabírásának, nem napi 8 órát dolgozott. Kezdeményezőként, kitűnő szervezőnek ismertem meg. Amíg a vezetése alatt dolgoztam a káderosztályon, személyes konfliktusunk nem volt. Kapcsolatunk a hivatalos tennivalókra korlátozódott, egy-két esetet kivéve. Mélyebb, közvetlenebb, bizalmas vagy baráti kapcsolat nem alakult ki közöttünk. Úgy tapasztaltam, hogy az ehhez szükséges hajlam nem belőlem hiányzott.

Mit mondhatok a politikai tevékenységéről? Mivel ma sem ismerem a múltját, politikai tevékenységének az állomásait, legtöbb tettét, azok indítékait, ezért – ismétlem – politikai összetevékenységéről értékelést felelőtlenség lenne adnom. Ezzel kapcsolatban csupán egy megjegyzésre vállalkozhatok politikai tevékenységének záróakkordjával kapcsolatban. 1956. október végi Moszkvába menekülésére, majd hazatérése után a politikai életből történő kiűzetésére azért kerülhetett sor, mert az maradt, aki volt. Nem tudott, és valószínűleg nem is akart változtatni bolsevik-kommunista meggyőződésén. Ezt a magatartását én becsülendőnek tartom az oly sokszor előforduló, meggyőződés nélküli köpönyegforgatókkal szemben. Azt azonban megjegyzem, hogy mindannak, ami az ilyen elvi-politikai álláspontból káros az országra és a lakosságra nézve, annak nem szabadna érvényesülnie a napi politikában vagy a politikai stratégiában. Azt tartom becsülendőnek Kovács Istvánban, hogy akkor is kitartott az elvei mellett, amikor emiatt Kádárék száműzték a politikai életből. Kevesen voltak ilyenek. A többség inkább meghajolt, behódolt, föladta a régi politikai meggyőződését és csinálta tovább a rosszat, ugyanúgy, mint azelőtt. A Kovácshoz hasonló emberek viszont olyanok, mint egy tiszta vízzel telt pohár. Át lehet látni rajtuk. Megismerhetők a tetteiket motiváló gondolataik, és nem kell töprengeni az esetleg titkos, hátsó vagy zavaros gondolataikon, céljaikon.

Néhány olyan tényt szeretnék megemlíteni kettőnk kapcsolatából, amelyek egy-egy villanásnyi betekintést jelenthetnek gondolkodásába, jellemébe, erkölcsi alapállásába. Már említettem, hogy az első figyelmeztetése az volt számomra, hogy Rákosi Mátyás utasításait, kéréseit, javaslatait csak teljesíteni lehet. Tehát a feltétlen vakfegyelemre irányította a figyelmemet, de a jószándék is szerepet játszhatott ebben az esetben. A második figyelmeztetése az volt – erről is volt szó –, hogy próbáljak változtatni életmódomon, szokásaimon, munkastílusomon. Ebben elsősorban a jószándék dominált. Felhívta a figyelmemet bizonyos körök véleményére, de hozzátette, ha nem megy, maradjak olyan, amilyen vagyok. A harmadik tény: egy alkalommal javasolta, hogy keressem fel a párt galyatetői üdülőjében – egy előadásom téziseinek kialakításához adott segítséget. Ekkor ismertetett meg a feleségével, Visontai Ilonával és a gyermekeivel.

Találkozásunk néhány óras volt, emberileg a legtartalmasabb. Nemcsak hivatalos ügyekről cseréltünk véleményt, hanem elbeszélgettünk a családról, a gyerekekről, a jövőjükről, és az már több volt, mint protokoll.

Egyébként kapcsolatunk jóformán csak a hivatalos ügyek intézésére korlátozódott. Egy kivételes esetben, 1953 elején nagyon megrendült és feldúlt állapotban találtam őt a dolgozósobájában. Kérdésemre, hogy mi történt, elmondta, hogy a külföldről hazatért bátyja kinti tartózkodása miatt gyanússá vált, ezért Rákosiék kizárják őt a Politikai Bizottságból és Borsodba küldik első titkárnak.

Ő addig a párt- és tömegszervezetek osztályának vezetője volt, tagja a Politikai Bizottságnak és a párt Titkárságának, tehát a legfelsőbb pártvezetés nagyon befolyásos tagja. De a bátyja miatt – azt már később hallottam, hogy a bátyja semmi rosszat nem tett – Kovács Istvánnak távoznia kellett a Politikai Bizottságból, mennie kellett Budapestről, száműzetésbe kényszerült Borsodba. Szó volt már Mező Imréről, aki Nyugaton élt 1945 előtt. Íme egy másik példa. Elég volt annyi a gyanúhoz, hogy valaki Nyugaton tartózkodott, és az itt élő testvért, akinek semmi köze nem volt a bátyja külföldi tartózkodásához, szintén bűntették. Ezt azért említem, hogy egy kissé be tudjam mutatni azt a gyanakvást, amely azokat vette körül, akiknek bármiféle nyugati kapcsolatuk volt.

– *Azon a politikai bizottsági ülésen, ahol azt a határozatot hozták, hogy Kovács Istvánnak mennie kell, maga ott volt?*

– Nem, ez nem került a Politikai Bizottság elé. Ezt Rákosiék a Titkárságban még szűkebb körben döntötték el. Tőle tudom személyesen, hogy ezért kellett neki Borsodba mennie. Hivatalosan ezt velem senki nem közölte.

– *Ez egyszerűen úgy történt, hogy egyik PB-ülésen ott volt, a másikon már nem, és senki nem kérdezte meg, hogy hol van Kovács István?*

– Meg merte volna kérdezni bárki? Akkor ez volt a helyzet. Utána ment szépen minden a maga rendjén tovább. Senki nem firtatta, senki nem kérdezte, hogy ugyan hová tegye ezt a kádermozgást.

Ez alkalommal kb. 15-20 percig beszélgettünk, és a szavaiból kiéreztem – bár ezt ő nem mondta ki –, hogy igazságtalannak tartja a döntést. Talán ez volt életében az első olyan eset, amikor személyes tapasztalat alapján olyan csapás érte a „párt nevében”, amelyet helytelennek, igazságtalannak ítélt meg. S egy további mozzanat kettőnk kapcsolatából: amikor váltottunk, én elbúcsúztam a Budapesti Pártbizottság apparátusától a Köztársaság téren, és ő bemutatkozott, úgy éreztem, hogy kissé csalódott volt. Ennek okát akkor abban láttam, hogy az én búcsúztatásomat melegebbnek vélte, mint az ő fogadtatását.

– *Akkor a hivatalos átadás-átvételen túl beszélgettek is?*

– Nem volt szó semmiről. Ezek olyan szokvány dolgok voltak, mai szemmel talán furcsának tűnnek, de akkor természetesnek vettük: én megyek, ő jön. Ez abban az időben nem volt olyan esemény, amelyről különösképpen beszélni kellett volna.

Az utolsó véletlen találkozásunk az 1960-as évek közepén Balatonbogláron volt. Én a feleségemmel, az édesanyjával és a lányommal sétálgattam a főutcán,

és egyszer csak összetalálkoztunk a Kovács családdal. Kovács Istvánnal, a feleségével, és ha jól emlékszem, még a két fiával is. Mosolyogva köszöntöttem őket és az elől jövő Visontai Ilonával kezdtem beszélgetni. Kovács István nem fogadta a köszönésemet, továbbment, és öt-hat lépésnyire tőlünk, nekünk szinte tüntetőleg hátat fordítva megállt. Néhány perces barátságos beszélgetés után elköszöntünk, azóta nem találkoztunk. Ebből a tényből is csak azt a következtetést vonhatom le, hogy Kovács István megmaradt annak, aki volt, és ez a lépése is ebből a megmásíthatatlan jelleméből, elvi-politikai állásfoglalásából fakadt. Én benne egy volt kollégámat láttam, ő bennem az ellenforradalmárt. Nem tudta megtagadni önmagát. Én nem haragudtam meg ezért rá, nem is gyűlölöm, nem is átkozom, bár akkor emberileg bántónak éreztem a viselkedését, és annak tartom ma is.

– *A külföldön tartózkodás vagy a külföldi kapcsolat tényleges ok vagy inkább ürügy volt egyes politikusok eltávolítására posztjukról?*

Ha végignézzük Rákosiék ténykedését 1945-től 1956-ig, akkor úgyszólván az összes koncepció perben, de olykor az egyszerű kádermozgatások mögött is az a szándék húzódnak meg, hogy politikai ellenlábasait, ellenfeleiket vagy esetleg kritizálóikat el kell távolítani a politikai életből. Magyarán mondván, megszabadulni az őket örökké ellenőrző, esetleg bíráló személyektől. A külföldi kapcsolatot is ürügyként használták fel, s más tényeket is, amelyeket össze lehetett kapartatni informátoraikkal, elsősorban az államvédelemmel.

– *Mező Imre és Kovács István mennyiben volt politikai ellenlábas?*

– Ezt nem tudom megmondani, mert erről senkitől sem hallottam tájékoztatást, erről nem érdeklődtem. Két teljesen eltérő emberről van szó, akár a jellemüket, akár az erkölcsi alapállásukat, akár a meggyőződésüket nézem. Talán azt kivéve, hogy abban nagyon egyek voltak, hogy a pártstruktúrával, a demokratikus centralizmussal politikai tevékenységük utolsó percéig egyetértettek és nem voltak képesek ezzel szembefordulni.

– *Az, hogy mindketten zsidók voltak, esetleg lehetett leváltásuk egyik oka?*

– Nem tudnék határozott igennel vagy nemmel válaszolni. A ma már olvasható dokumentumok alapján feltételezhető, hogy Moszkvában is, meg idehaza is létezett antiszemita álláspont, de erről személyes bizonyítékaim nincsenek. Csak sejtem. Rákosi 1957 tavaszán Hruscsovnak írott levelében van egy olyan kemény, szinte antiszemitának mondható passzus, hogy akkor a magyar pártközpontban elsősorban zsidók dolgoztak. Írhatta volna ezt – teszem fel a kérdést –, ha nem gondol arra, hogy vannak szovjet vezető személyek, akik egyetértenek vele? Ami viszont Kovács és Mező eltávolítását illeti, egyet hadd jegyezzek meg. Kovács 1953-ban elkerült Borsodba, 1954-ben visszajött Budapestre és ismét a Politikai Bizottság tagja lett. Mező Imre szintén visszakerült a Budapesti Pártbizottságra 1954-ben. Mindenesetre ezek a tojástáncok jellemzik az akkori politikai helyzet labilitását. Egyszer innen, egyszer onnan jön egy erősebb politikai lökés, és akkor a vezető kénytelen visszatáncolni, előrelépni. Tehát politikai taktikázás folyt, nyilvánvalóan politikai kényszerek hatására.

– *A felmentése és a Borsodba küldése között elég hosszú idő telt el. Hogyan élte meg azt a két hónapot?*

– E két hónap a csöndes elmélkedés, a tépelődés és a jövő tervezgetésének az időszaka volt. Maga a döntés nem ütött szíven. Örültem annak, hogy elmehetek Rákosi közvetlen közeléből, csak azt nem tudtam, hogy mit akarnak velem kezdeni. Ez az idő szinte munka nélkül telt el, mert nekem nem volt már kedvem bejárni, inkább odahaza töltöttem az időt a családom körében, mint a Köztársaság téren.

Akkor már politikai bizottsági ülésekre nem kellett mennem. A Budapesti Pártbizottságon elrendeztem a dolgaimat, a személyes holmimat hazavittem. Helyel-közzel rövid beszélgetések folytak az ott dolgozókkal. Ők végezték a saját dolgukat, én pedig arra vártam, hogy vajon mit döntenek Rákosiék a jövőmről. Mindenesetre elég idegőrlő volt, mert az ember csak gondolkodott rajta, hogy mi lehetett az ok. Mert amit Rákosi hivatalos indokként elmondott, azt elfogadni nem tudtam – legalábbis a túlnyomó részét –, hiszen az ő utasításának a végrehajtásáról volt szó. Gondolkodtam, tépelődtem, rágódtam, nem tudtam rájönni a tulajdonképpeni okra. Ha tudtam volna, hogy már eldöntötték, hova küldenek, lélekben, gondolatban felkészülhettem volna rá. Érdeklődhettem volna, könyveket vehettem volna elő, statisztikákat, egyebeket tanulmányozhattam volna, tehát készülhettem volna a jövőre. De a semmire nem lehetett készülni. Ez okozta a bizonytalanságot. Rákosit többször felhívtam telefonon, hogy döntsenek már. A válasz mindig az volt, türelem, türelem, majd sor kerül rá.

Azt, hogy Borsod megyébe küldenek első titkárnak, csak akkor tudtam meg, amikor Rákosi két hónap után közölte, hogy így döntöttek. Akkor mintha egy nagy kő esett volna le a szívemről, legalább tudtam, hogy hová kerülök, és mi lesz a feladatom.

Az ország legnagyobb megyéjének élén, 1954–1956

– *Újabb korszak az életében a Borsod megye élén eltöltött két és fél év.*

– Ez a nagyon érdekes periódus az önálló, reményteljes kezdeményezések, a célok eléréséért végzett szívós, következetes munka története. Az eltelt 35 év alatt sokan megkérdezték, hogy a Borsod megyei pártbizottság miért maradhatott talpon az ötvenhatos októberi viharban. Váratlanul értek bennünket az akkori események, vagy számítottunk rájuk? Minek köszönhető a talpon maradásunk, gyors köpönyegforgatásnak, pecsenyesütögetésnek, vagy az 1954–56 közötti tevékenységünknek? A rólam eddig megjelent írásos anyagok és interjúk többsége köpönyegforgatónak, karrieristának, pártárulónak, osztályárulónak, hazaárulónak, szovjetellenesnek és sok minden másnak bélyegzett. Hollós Ervin, Lajtai Vera, Molnár János, Grósz Károly, a Déri Ernő–Pataki László páros, Marosán György, Koval Pál, Ómolnár Miklós, Méray Tibor, dr. Berki Mihály és ki tudja, még kik nyilatkoztak rólam. Fehérkönyvekben, visszaemlékezésekben írták meg vagy interjúkban mondták el a véleményüket. Egy-két cselekedetem köré fonják a kitalálások szövevényét, igazságtartalmuk mértékére nem találok megfelelő kicsinyítő jelzőt. Az igazságot tárgyilagos, pártatlan történészeknek kell feltárniuk, amihez én a tények, a cselekedeteim és indítékaim elmondásával szeretnék segítséget adni.

Tehát hogyan hatott ránk 56 októberének vihara? Azt mondhatom, hogy alapjaiban megrázta, erősen megtépázta a megyei pártbizottságot, de nem söpörte le a politika színpadáról. Maradt annyi erkölcsi-politikai tőkénk, amelyre támaszkodva mérséklő befolyást tudtunk gyakorolni az októberi-novemberi eseményekre. Ezt a tőkét pedig csak az előző években a borsodiakért, a miskolciakért végzett – és általuk elismert – munkájával gyűjthette össze a megyei pártbizottság is és én is. Nehezebb és bonyolultabb kérdés, hogy az októberi vihar váratlanul ért-e bennünket. Már annak idején is csak azt a választ tudtam adni, hogy nem, nem volt ez derült égből jövő villámcsapás. Hogy miért nem? Először is azért, mert átmeneti előrelépés után nem történt tényleges előrehaladás az országban 1953 júniusa és 1956 októbere között. Nem történt előrehaladás sem az 1953. júniusi moszkvai tanácskozás állásfoglalásainak, sem a Központi Vezetőség ezt követő határozatának, sem az SZKP XX. kongresszusa útmutatásainak a végrehajtásában. Ennek következtében romlott a közhangulat, csökkent a párt tekintélye és befolyása. A fokozatosan romló közhangulatot elsősorban a töméntelen,

túlnyomó többségében orvosolatlan törvénysértés okozta. Több mint egymillió embert sújtottak bírósági ítélettel, és legalább ennyi ellen folyt adminisztratív eljárás. Ha az ember megszorozza a hozzátartozók számával, az országnak csaknem a fele vagy több mint a fele megbélyegzetten élt. Sajnos senki nem vette a fáradságot, hogy ezen elgondolkodjon és megfelelő intézkedéseket tegyen. A rossz hangulatot fokozta az életszínvonal folyamatos csökkenése – elsősorban az erőltetett beruházások és a túlzott hadseregfejlesztés miatt –, a romló árueellátás, a falvak lakóinak áldatlan helyzete, a demokratizmus elégtelensége a pártban, a közéletben és a közélet tisztaságának enyhén szólva erős kérdőjelei.

– *Borsodban rosszabb volt a helyzet, mint Budapesten?*

– Az ma is érződik, hogy a vidék lemarad Budapest mögött. A vidék akkor is rosszabb állapotban volt, mint a főváros. A kiskirályok nemcsak 1956 után uralkodtak és törvénytelenkedtek vidéken, hanem 1956 előtt is. Ha vidéken egy megyei párttitkár vagy egy megyei tanácselnök kimegy az emberek közé, és ha azok el merik neki mondani a véleményüket, a keservüket, akkor egy az egyben megismeri a helyi életet. Budapesten a központi vagy az országos vezetés az emberektől elszigetelten, inkább a hivatalokban él. Borsodban hamarabb tudtam meg sok mindent az embereket ért törvénytelenségekről, az életszínvonal-csökkenő intézkedésekről, mint Budapesten bárki.

Továbbá miért is nem ért bennünket váratlanul az októberi vihar? Volt két olyan nemzetközi esemény, amelyek hatásával megint nem számoltak sem az országos, sem a megyei, sem a helyi vezetők. Mennydörgésszerű figyelmeztetés volt a berlini, különösen a poznaíni fölkelés, de elmaradt a kiváltó okok elemzése és a következtetések levonása. Miért is kelt fel 1953-ban Berlinben a munkásosztály a „saját hatalma” ellen? Utána jött az 56-os poznaíni eseménysorozat, amikor a lengyel munkásosztály kelt fel a „saját hatalma ellen”. Hát ezen miért nem gondolkodtak el az országos, a megyei, a járási és a városi vezetők? Ezeket az eseményeket elemezni kellett volna, és le kellett volna vonni a szükséges következtetéseket a saját ténykedésünkre vonatkozóan.

– *Miskolcon beszéltek róla, értékelték?*

– 1956 késő nyarán a járási titkárok kibővített értekezletének legfontosabb politikai témája a poznaíni tapasztalatok értékelése volt. Nem jött a központból utasítás, én döntöttem el, hogy meg kell vitatni az emberekkel, hogy lássák, hová fajulhatnak a dolgok, ha minden marad a régiben. Ez volt a Borsod megyei pártapparátus számára az utolsó figyelmeztetés 56 októbere előtt. Én vettem a fáradságot és a bátorságot, hogy fölhívjam a figyelmüket arra, hogy a nép csak akkor lázong, csak akkor morog, ha a hatalom nem az ő érdekében tevékenykedik. Akkor eléggé tárgyilagos ismertetések jelentek meg – különösen a külföldi sajtóban – arról, hogy mi robbantotta ki a poznaíni felkelést. Kísértetiesen azokról volt szó bennük, mint amit már fölsoroltam: az életszínvonal-csökkenés, az árueellátás elégtelensége, törvénytelenségek, a demokrácia hiánya, a korrupció és a protekció. Ezekről esett szó a járási titkárok kibővített értekezletén. Ott

voltak a városi párttitkárok is, és az apparátusból szinte mindenki, akit csak el lehetett érni. Próbáltam értésükre adni, hogy változtatni kell. Vagy kielégítjük az emberek jogos igényeit, már amennyire a mi erőnkől telik, vagy nem, de akkor a következményekkel számolnunk kell.

A politikai közhangulat állandó romlásához hozzájárult, hogy a felső vezetés nagyon sok durva hibát követett el abban az időben. A jelzésekre nem vagy csak igen késve reagáltak. Lényegében magunkra hagytak bennünket a készülő viharban és az egymást követő megrendítő politikai akciókban. Hadd említsek meg néhányat. Az 1955. márciusi központi vezetőségi ülés elsősorban a Nagy Imre-üggyel foglalkozott. Az egyik szünetben Szobek Andrással együtt megkérdeztük Hegedüs Andrástól, a miniszterelnök-helyettestől, hogy mit akarnak tulajdonképpen Nagy Imrével, mi ez a kötéltránc körülötte? Ilyen elhajló, olyan elhajló, bent maradjon a pártban, ne maradjon bent a pártban, és nincs határozott vélemény róla. Hegedüs nem adott érdemi választ. Majd meglátjuk, még nem tudjuk – ez volt minden. Szobek Andrással összenéztünk, intettünk egyet, és arra az álláspontra jutottunk, hogy nincs értelme ilyen kérdésekkel foglalkoznunk, mert nem tudjuk, mi van mögötte, nem tájékoztatnak bennünket őszintén, csináljanak, amit akarnak.

– Nagy Imre azt a politikát képviselte, amely az ötvenhármas moszkvai tanácskozás álláspontját kívánta folytatni, amivel maga teljes mértékben egyetértett, valami hasonlót indított el Borsodban is. Nem idézett elő magában valamiféle elbizonytalanodást a Nagy Imre körül kialakult légkör?

– Nagy Imrét nem azért támadták akkor, mert a moszkvai tanácskozás álláspontját képviselte. Egészen más jellegű dolgok merültek fel, amelyeket se én, se Szobek András, de Rákosiékon kívül senki sem ismert. Hogy ilyen meg olyan jobboldali elhajló volt valamikor, meg hogy milyen pártellenes összeesküvést szervez. Ez nem a moszkvai vonal kritikája volt, hanem – ahogy utólag látom – annak megkísérlése, hogy Nagy Imrét mint embert, mint politikai vezetőt lejárássák. Ehhez nem tudtunk hozzászólni, se én, se Szobek. Mert ha az lett volna az ok, hogy következetes a moszkvai állásfoglalás végrehajtásának szorgalmazásában, akkor fölszóltam volna, hogy én is azt teszem. De nem erről volt szó, hanem a politikai lejáratásáról.

– Nem jöttek rá, hogy Rákosi és Nagy Imre harcáról van szó?

– Nem derült ki, bennünket erről senki nem tájékoztatott. Az ember az eszére, a tapasztalataira és a politikai platformjára támaszkodva volt hivatva dönteni a hogyan továbbról. Éreztem, hogy valami nincs rendben. Azt megszoktam a kezdetektől, hogy a munkások szokimondó emberek, megmondják, hogy mivel nem értenek egyet, és ha vitatkoznak, a végén kialakítják a közös álláspontjukat. Viszont Rákosiék részéről soha nem tapasztaltam, hogy tiszta vizet öntöttek volna a pohárba. Ebben a konkrét esetben sem, 1955 végén és 1956 elején sem.

– Hogyan értékelte a döntést, hogy Nagy Imrét megfosztották minden funkciójától, majd a pártból is kizárták?

– Elmondottam már, hogy végeztem minden személyi problémával. Amit nem láttam perdöntően bizonyítva, azon egy kézlegyintéssel túltettem magam. Nem foglaltam állást benne, mert megtanultam, hogy nem lehet állást foglalni személyi kérdésekben a személyek és a tetteik alapos ismerete nélkül. Így fogadtam ezt is. Se mellette, se ellene. Tegyük, amit tesznek, viseljék a következményét. Honnan ismertem volna Nagy Imre múltját, hogy mit csinált a Szovjetunióban, mit csinált 1945-től 1953-ig? Mi volt a vita tárgya közte és Rákosi, közte és a pártvezetés között? Érdemben semmit sem tudtam róla. Hogy foglalhatnék akkor állást ebben a kérdésben?

Egy másik dolog: a parlamenti fölszólalásaim egyikében, 1956 júliusában elmondtam, hogy hozzá kellene kezdeni a megye és Miskolc gazdasági, szociális, kulturális elmaradottságának csökkentéséhez, fölszámolásához, hiszen mindenben az utolsók közt volt. Nem reagáltak rá. Ha tettek volna valamit is ebben az ügyben, több minden alakulhatott volna másképp 56 októberében, novemberében Miskolcon. 1956 tavaszán Gerő Ernőnek, a kormány lakásépítő bizottsága vezetőjének az egyik ülésen elmondtam, ha nem tesznek azonnali intézkedéseket, hogy megfelelő nagyságrendben kezdjenek lakást építeni Borsodban és Miskolcon, akkor a saját költségemen hozom el hozzájuk a lakásigénylők ezreit, százait, és maguk mondják meg nekik, miért nem intézkednek. Nagyon kemény és talán abban az időben szokatlan volt ez a fellépés. Gerő csak csendesített, viszont hamarosan elkezdődött a lakásépítés Miskolcon. Ez volt az egyetlen olyan dolog, amire azt mondhatom, hogy reagáltak. Miskolcon a Selyemréten, azután a Csabai kapuban kezdett lakásokat építeni az állami építőipari vállalat, később több bányásztelepülésen is. De ez még inkább csak az építkezési felvonulás időszaka volt, messze attól, hogy újonnan épített lakásokat tudtunk volna átadni.

Vagy egy harmadik tény: 1956. október közepén fel kellett hívnom Ács Lajost, hogy miért nem válaszol a Politikai Bizottság az apparátus taggyűlésének az állásfoglalásaira. Elküldtük levélben, de választ nem kaptunk, intézkedés nem történt. Ez a levél megjelent október 23-án az *Északmagyarország* című megyei lapban. Kemény kritika, benne Farkas Mihályék felelősségre vonásának igénye és sok minden más, ami akkor a párt közvéleményét és a lakosságot is nagyon irritálta, a mindennapi szóbeszéd témája volt. Voltak benne olyan kérdések, mint az írók, újságírók és Nagy Imre kizárása a pártból.

Miután a Központi Vezetőség 1956. júliusi határozata megjelent a sajtóban, újságcikkekben idéztek a vezetők itt-ott elhangzott beszédeiből. Ezeknek a beszédeknek a lényege a megnyugtató volt, hogy már minden rendben van, rehabilitáltuk a volt vezetőket, újra vezetők lettek, Rákosi Mátyást menesztették, most már minden meg fog oldódni. És mintha ezzel már mindent meg is oldottak volna. Ekkor már volt idejük Jugoszláviába is ellátogatni. De akinek nyitva volt a szeme, akinek nyitva volt a füle, aki odafigyelt a lakosság véleményére és érzékelte a hangulatát, annak tudnia kellett, hogyha a felső vezetés nem tesz azonnali intézkedéseket a jogos követelések teljesítésére, akkor robbanás lesz.

Poznań után választ kellett adnom magamnak, hová, kik mellé kell állnom, ha a robbanás bekövetkezik. A válaszem az volt: csak a munkások, a bányászok, a kohászok, a falusiak, az értelmiségiek, az egyetemisták, az alkalmazottak, tehát a lakosság jogos követelései mellé állhatok, és szembe kell fordulnom mind-azokkal, akik másként tesznek. Ez nagyon fontos volt. Ekkor már meg kellett válaszolnom a kérdéseket, és végig kellett gondolnom, hogy mi lesz, ha minden változatlanul megy tovább, ha az emberekben egyre forr az elégedetlenség, egyre inkább hangot adnak sérelmeiknek, követeléseiknek, és azok éppen olyan süket fülekre találhatnak, mint addig.

– *Elmondta valahol az aggodalmait?*

– A megyében nem, mert ezzel olyan ribilliót keltettem volna Miskolcon, hogy magam se tudtam volna megfelelően kezelni a hatását. Az intézkedéseimben, a cselekedeteimben 1954-től végig arra törekedtem, hogy a robbanást lehetőleg elkerüljük, igyekeztem példát mutatni a többi párttitkárnak, az apparátusban dolgozóknak, a tanácselnököknek és másoknak, hogy próbáljanak hasonló úton járni, hogy ne következzen be a robbanás, vagy ha mégis, legyen annyi erkölcsi-politikai tőke a tarsolyukban, hogy legalább mérséklő hatást tudjanak gyakorolni az eseményekre. A Központi Vezetőségben dolgozóknak nem egyszer, nem kétszer, nem háromszor elmondtam sok mindent, kértem, intézkedjenek, teljesen hiába.

Hogyan sikerült a megyei pártbizottságnak erkölcsi és politikai tőkét teremteni 1956-ra azokban az egyre nehezebb, gondterheesebb időkben? Az alapvető dilemmám az volt, hogy a felső vezetés akkori politikája mellett lehet-e valamit is tenni a lakosság bizalmának visszaszerzéséért. Ha igen, akkor mit és hogyan? Továbbá, az adott központi határozatokon hogyan, milyen indokkal lehet túllépni? Meddig lehet, meddig szabad előre, a jó irányban lépni? A válaszem és a megyei pártbizottság válasza is az volt, hogy lehet és kell is, tehát előre kell menekülni. A nép és a párt együttes érdeke, ha nemcsak jelszóként skandalizáljuk, hogy a pártnak a népet kell szolgálnia, ahogy nagyon sokszor hallottuk az elmúlt harminc-negyven esztendőben. Az volt az álláspontunk, hogy hangot kell adni a lakosság jogos követeléseinek, küzdenünk kell azok teljesüléséért, számot kell adnunk a nyilvánosság előtt a célok érdekében végzett munkánkról. Természetesen úgy kell dolgoznunk, hogy minél alaposabban meg is ismerhesük a bajokat és az igényeket. Ezt akkor úgy mondtam, hogy nekünk kell kifogni a szelet a vitorlából.

Abban az időben Grósz Károly volt a megyei pártbizottság agitációs és propaganda osztályának a vezetője, elsősorban ő tartott kapcsolatot a sajtóval, a rádióval, a pártoktatással, tehát neki kellett elvi-politikai muníciót adnia azoknak, akik ezekben az akciókban részt vettek.

– *Grósz ismerte korábban, vagy ott találkoztak először?*

– 1954-ben vagy 1955 elején ismertem meg, amikor a megyei pártbizottságra került valahonnan a honvédségtől. Balogh István, a pártközpont Borsod megyei instruktora jött azzal, hogy azt mondják fönna a főnökök, jó lenne, ha Grósz

visszakerülne a megyébe, mert innen származik, és kedvező jellemzést adtak róla. Azt válaszoltam, jöjjön, szükség van új emberekre. Koval Pál, az akkori agitprop vezető a megyei pártbizottság egyik titkára lett, és a helyére került Grósz.

– *Akkor milyen benyomást tett magára?*

– Átlagon felüli értelmi és reagálóképességgel rendelkező embernek tartottam az első beszélgetések, az első közös ténykedések alapján. Később az egyik legaktívabb segítőm lett a változások keresztülvitelében, de rögtön hozzáteszem, csak 1956. november 4-ig. Gyakran megkérdezte, mit jelent az, hogy mi fogjuk ki a szelet a vitorlából. Én pedig visszakérdeztem: Nem látja, hogy milyen problémákkal terhes a politikai élet? Nem látja, hogy milyen gondokkal, bajokkal küszködik a lakosság úgyszólván minden rétege? Hogy mennyi megoldatlan politikai, gazdasági, szociális, kulturális és egyéb probléma van? A kérdésére azt válaszoltam, hogy elsősorban a megyei pártbizottság mondja ki, hogy nem tud egyetérteni a politikai, gazdasági, kulturális, szociális, egészségügyi és egyéb helyzettel. És mondja ki, hogy ebben meg ebben ilyen és ilyen intézkedéseket tesz, mert a megyén belül megteheti, a lehetőségei adottak, és ilyen meg ilyen kérdésekben kéri a kormány vagy a pártvezetés segítségét, mert ehhez már nincsenek meg a feltételei. Nagyon sokszor el kellett mondani, de nem tudta felfogni, hogy miről van szó. Hogy ne csak a saját esetemet mondjam, hadd említsem meg, hogy Grósz azt sem értette meg, amikor Aczél György az elmúlt években az egyik központi bizottsági ülésen azt ajánlotta neki, hogy meneküljön előre. És hogy hova menekült, azt hiszem, nem kell mondanom.

– *Mint a „legfontosabb segítőtársa” egy idő után megértette, hogy mit kell tenni, vagy tette anélkül, hogy értette volna, de tudta, hogy mit vár el tőle a főnöke, és azt végrehajtotta?*

– Azt mondhatnám, hogy küszködött ezzel a problémával, de jóhiszeműséget és megértést láttam benne. Megértette, hogy intézkedni kell. Nagyon sokszor összehoztam, az élet is összehozta őt írókkal, újságírókkal, pedagógusokkal, munkásokkal, parasztokkal, amikor bizony egy az egyben elmondták az emberek, hogy mi az, ami fáj nekik, és mi az, amit várnak a párttól. Tehát kezdte érezni, hogy amit én mondogatok, abban van valami ráció, és valóban odaállt, hogy próbáljunk segíteni, változtatni a dolgokon. Csak az alapvető elvet nem értette, azt, hogy ha – őt idézem – ez a „történelmileg kialakult egypártrendszer” van Magyarországon, akkor csak a párt kezdeményezhet. Szóval az alapvető koncepciót nem tudta magáévá tenni. Azzal küszködtünk, hogy értse meg legalább ő, az agitációs és propaganda osztály vezetője, hogy ez sarkalatos kérdés, ezen áll vagy bukik, hogy talpon tudunk-e maradni, elfogadnak-e vezetőnek bennünket az emberek vagy sem.

Mi volt az én hivatkozási alapom az ilyen jellegű tevékenységhez? Semmi más, mint amit már említettem, az 1953. júniusi moszkvai tanácskozás állásfoglalása, az ebből fakadó 1953. júniusi központi vezetőségi határozat, és a XX. kongresszus anyaga. Ki kellett dolgozni a taktikánkat. Próbáltam magyarázni

Grósznak is, meg mindenkinek a megyei pártbizottságon, hogy annyit kell végrehajtanunk a központi utasításokból, amennyit feltétlenül meg kell tenni, hogy fennmaradhassunk, hiszen nem lehetett mindent tagadni.

– *Hogy lehetett eldönteni, hogy mi az, amit feltétlenül meg kell tenni?*

– Például el lehetett dönteni, hogy lesöpörtessem-e egy parasztház padlását vagy ne. Akkor még volt begyűjtés. Arra célzok, hogy a határozatok végrehajtását körütekintéssel és nagyon emberségesen kell végrehajtani, és nem alkalmazni olyan végletes eszközöket, mint a padláslesöpítés. Elsősorban azoknak a fejében kellett tiszta gondolatokat ébreszteni, akik ezzel foglalkoztak: elsősorban a megyei pártbizottság osztályvezetői, titkárai, a városi és a járási pártbizottságok első titkárai. Különbőféle rendezvényeken, értekezleteken találkoztam velük, ahol szinte állandóan szó esett ezekről a dolgokról. Említettem már a Poznań után megtartott kibővített járási titkári értekezletet, ahol az akkori legfontosabb politikai problémát, a Poznańt kiváltó okokat, és a saját munkánkra levonható következtetéseket kellett elmagyaráznom. Értésükre kellett adni, hogy vagy megyünk a jó irányban, és akkor sok mindent elkerülhetünk a rosszból, vagy ha a rossz irányban megyünk, vállalnunk kell érte a politikai és a morális felelősséget.

– *Milyen konkrét intézkedések történtek?*

– Az első, amit megköveteltem – és a javaslatom alapján a megyei pártbizottság is megkövetelte –, hogy személyes példamutatás érvényesüljön a vezető funkcionáriusok részéről a közéleti tisztaságban. 1954 késő nyarán összehívtam az első kibővített megyei pártaktívaülést, amelynek a fő témája a közélet tisztasága volt. A gyűlés állást foglalt abban, hogy egységesen kell cselekednünk, különben nagyon komoly problémákkal kell szembenéznünk. Azt akartam elérni ezzel a határozattal, hogy legyen erkölcsi-politikai alap a számomra és a megyei pártbizottság számára ahhoz, hogy keményen fel tudjunk lépni a korrupció, a protekció, az összes jogtalan és törvénytelen privilégium ellen, amit sajnos elég sokan élveztek abban az időben Miskolcon is és Borsodban is. Kötelezővé kellett tenni az egységes fellépést az ilyen jelenségek és elkövetőik ellen. Rögtön hoztunk egy megyei pártbizottsági határozatot, hogy megszűnnek az ingyen mozijegyek, az ingyen színházjegyek, véget kell vetni a protekciónak, a pult alóli vásárlásoknak, az ingyenes vadászatoknak, lakomáknak, ivászatoknak. Nagy volt első hallásra a megörökönyödés. Ezen a megyei pártaktívaülésen egy sor konkrét példát soroltam fel.

– *Hogyan tudta begyűjteni ilyen rövid idő alatt a helyi példákat?*

– Elmondták az emberek, négy szemközti, hatszemközti, nyolcszemközti beszélgetéseken, fogadónapokon, képviselői beszámolókon. Aki ott ült az emberek sűrűjében, óhatatlanul belebotlott jó néhány ilyen ügybe.

A második dolog. A megyei pártbizottságnak volt reprezentációs költsége kávéra, piára satöbbire. Azt mondtam, ezt a költségtényezőt kiiktatjuk, áttesszük a szociális, kulturális alapba. Nagyon érdekes következménye lett. 1955-ben lehetett talán, Szobek András ellátogatott Miskolcra. Begyűjtési miniszterként a megyei begyűjtési hivatalban járt, utána felkeresett. Órák hosszat beszélgettünk,

és a végén azt mondja: Rudi, úgy meginnék egy kávét, főzz nekem, légy szíves. Mire ránéztem, ő visszanézett. Valami baj van? – kérdezte. Az a baj, hogy nem tudok neked kávét főzetni, mert a reprezentációt megszüntettük, de gyere Bandi bácsi, itt van a szomszédban a presszó, a vendégem leszel. Elmentünk a presszóba, kávéztunk, megittunk még egy-két konyakot is, a végén azt mondta: hát Rudi, neked van igazad, nem kell reprezentáció a megyei pártbizottságra.

A személyes példamutatást megköveteltük a funkcionáriusoktól a családi életben is. Két vezetőt – Putnoki Lászlót és Bodnár Andrást – el kellett marasztalnunk, sőt le is váltottuk őket a tisztségükből botrányt okozó ivászatért és dáridózásért. Az eset a Palota Szállóban történt, Lillafüreden, ahol nagyon sokan üdültek az ország minden részéből. Feltétlenül lépni kellett – lépni kellett volna persze akkor is, ha nem ott zajlik –, hogy ne vigyék el a megye rossz hírét az egész országba. Ezt az ügyet már széles plénumon tárgyaltuk meg, és ott is hoztuk a döntést.

– *Mennyire volt nyilvános a két fegyelmi eljárás? Megjelent a sajtóban is, vagy kizárólag pártplénumon ismertették?*

– Ennek csak pártnyilvánossága volt. Akkor még nem jutottunk el addig, hogy a megyei lapban nyilvánosságra hozzuk. De tekintve, hogy a 180-200 jelen lévő ember a lakosság minden rétegét képviselte, sok alapszervezeti párttitkár is volt köztük, óhatatlanul híre ment a döntésnek. Leváltottuk a megyei tanács egyik elnökhelyettesét is zavaros családi élete miatt. Tehát ahol a magánélet politikai problémává nőtt, ott lépniünk kellett. Még egyszer hangsúlyozom, nem titokban, hanem a lehető legszélesebb pártplénum előtt rendeztük ezeket a problémákat, elsősorban azért, hogy a résztvevők megtanulják, hogyan kell eljárni. Még annyit hadd tegyek hozzá, hogy az érintettek mindig jelen voltak, és ha nem akartak fölszólalni, addig noszogatták őket, hogy álljanak fel és mondjanak véleményt az általuk elkövetett dolgokról, amíg meg nem tették. Nem mondhatták ezek után, hogy jaj, Istenem, Földvári Rudolf, Gyárfás János vagy valaki más egyéni véleménye alapján intézték el őket. Azt hiszem, hogy így kellett volna megoldani addig is, azóta is az ilyesfajta ügyeket.

Vagy megfordítom. Ha előléptetésről van szó, miért ne ismerje meg nagyobb plénum, hogy miért kerül valaki magasabb pozícióba. Sógor, bratyi, koma alapon, protekciós alapon, vagy azért, mert a tehetsége, a tudása, az addigi teljesítménye, munkája alkalmassá teszi rá. Ezt tekintettem én a kádermunka nyíltságának, demokratizmusának. Volt még egy olyan hiányosság, amelyre rámutattam. Miért nem látják a vezetőket a családdal, családtagokkal kirándulni, moziba, színházba, jégpályára menni, sőt kerthelyiségbe járni, esetleg elmenni a fiatalok táncrendezvényeire? Még egyszer mondom, családdal, családtagokkal együtt. Hogy miért? Meglepődtem, amikor azt mondták Miskolcon, hogy 1945 óta nem láttak olyat, hogy a megyei pártbizottság első titkára az anyósával, az apósával, a feleségével, a gyerekével elmegy sörözni egy kerthelyiségbe. Ez szenzációként terjedt Miskolcon.

– *Az elődei elzárkózva éltek?*

– Nem tudom. Nekem az természetes volt, hogyha szabadidőm van szombaton vagy vasárnap, azt elsősorban a családommal töltöm, úgyis olyan keveset vagyok velük. És az, hogy karonfogva megyek az anyósommal, azt jelenti, hogy szeretem, tisztelem, becsülöm, és fordítva, ő is szeret, tisztel és becsül engem. Van ebben valami kivetnivaló vagy érdekes? Számomra nem volt, de a miskolci közvéleménynek ez újdonságszámba ment. Mi nagyon sok helyre jártunk. Amikor először mentünk moziba a családdal, a pénztárnál kértem jegyet. Rám nézett a pénztáros, hogy miért tetszik jegyet váltani, ott van a fenntartott hely. Azt válaszoltam, én a családommal jöttem, kérek négy jegyet. Ő csak nézett szegény zavartan, jóformán még azt se tudta kiszámolni, hogy mennyit kell fizetni. Erre jött a határozat, amit már említettem, hogy minden törvénytelen, jogtalan privilégiumot fel kell számolni.

Azt is megköveteltük, hogy a tanulásban és az önképzésben is mutassanak példát a vezetők. Én reggel öt-fél hattól már ott voltam a megyei pártbizottságon, elsősorban nyelvet tanultam, olvastam, sok mindent kellett tanulmányoznom ahhoz, hogy a megyét, Miskolcot vagy valamelyik járást érintő kérdésekben vélemény tudjak formálni. Munkatársaim látták, hogy reggel 5-től késő estig ég a lámpa a szobámban, hogy nyitva van az ablak. Tudták, hogy bent vagyok, jó lesz, ha ők is bemennek – gondolták. Például az adminisztratív osztály vezetője, Koleszár István, a feleségemnek, meg sok ismerősömnek is elmondta, hogy nem szerzett volna jogi diplomát, ha nem követi a példámat. Később a Borsod megyei rendőrkapitányság vezetője lett vezérőrnagyi rangban, talán két éve ment nyugdíjba. Egyike azoknak, akik nem álltak be a megtorlók közé.

A harmadik, amiben szintén példamutatást követeltünk, az emberi kapcsolatok kiépítése, megteremtése volt. Elmondtam nekik, hogy nemcsak a napi munkában kell találkozniuk azoknak, akik egy apparátusban dolgoznak, nagyon jó lenne, ha a családtagjaikkal együtt vendégül látnák egymást, és elbeszélgetnének például az életükről. Hogy egymástól is nyerjenek információkat arról, hogyan hat a politika az emberekre a városban, a megyében, hogyan látják azt a családtagok, az ismerősök, a közvetlen barátok. Vagy legyenek közös kirándulások, legyen közös sportolás.

A negyedik követelmény pedig az volt, hogy a vezetők mutassanak példát a beosztottjaiknak a napi munkában is. Például időt szakítani mindenkire, figyelmesen, türelmesen meghallgatni mindenkit, nem arra hivatkozni, hogy öt perc múlva kezdődik egy értekezlet, mondja el röviden, amit szeretne közölni. Inkább jelöljön ki egy időpontot, akkor hallgassa végig türelmesen, amit a beosztottai a tudomására akarnak hozni. Legyenek fegyelmezettek, és lelkiismeretesen dolgozzák végig a munkaidőt. Az a bizonyos házon kívüli munkakezdés vagy házon kívül tartózkodás már akkor divat volt a megyei pártbizottságon. Ezt meg kívántuk szüntetni. Munkaidő után sokszor összegyűjtöttem az apparátusban dolgozókat egy kicsit sportolni, szórakozni, beszélgetni. Gyakran elmentünk kirándulni is. Nagyon élvezetesekek, emlékeztetésekk voltak ezek a programok.

Végül azt is elvártam, hogy a vezetők adják át a tapasztalataikat a beosztottaiknak. Gondolkodásra, elemzésre, kezdeményezésre tanítsák őket, ne fásult végrehajtókat lássanak bennük, hanem olyan embereket, akikben ki lehet alakítani a gondolkodáskészséget, az elemzőkészséget, a kezdeményezőkészséget. Tudniillik a következő volt akkor a tapasztalat: Jelentkezem, mi a feladatom? Megmondták, elment, végrehajtotta. De azt nem tapasztaltam, hogy valaki azt mondta volna, oldjuk meg így és így. Ezért ösztönöztem a vezetőket, hogy próbálják gondolkodásra, kezdeményezésre szoktatni az embereiket.

Hadd említsem meg még a békekölcsönjegyzéseket. Kényszer volt, kétségtelen, de végre kellett és végre lehetett hajtani. Ma nem békekölcsönözünk, hanem totózunk, nyereményautózunk, meg mit tudom én, mit csinálunk, éppúgy fizetjük a bolondok adóját, mint akkor. Jöttek a békekölcsönjegyző periódusok, és a teendőket meg kellett beszélni a járási, városi titkárokkal, a megyei pártbizottság vezetőivel. Azt mondtam nekik, hogy ebben is legyünk körültekintőek, ne feszítsük a végletekig a húrt, de törekedjünk arra, hogy összejöjjön a ránk kirótt penzum. Nézzük, ki hogyan értette meg, tessék, itt van egy ív, mindenki írja rá a nevét, és hogy mennyit akar jegyezni! A pártapparátuson belül voltak bizonyos nem kért, de elvárt penzumok. Például jó lenne, ha egy nagycsaládos a fizetése harmadát, egy kisebb családos a fizetése felét, a gyermektelen pedig az egyhavi fizetését jegyeznék. Milyen példamutatás derült itt ki? Minden, csak az nem, ami a legminimálisabban is elvárható attól, aki kiáll a placra, hogy a többiek jegyezzenek békekölcsönt. Többen messze az alatt jegyeztek, mint elvárható lett volna tőlük. Ezután rámutattam, hogy a példamutatásról nem csevegni kell, gondoljanak arra, mit vár el vagy mit követel tőlük a megyei pártbizottság, mutassanak példát ebben a konkrét esetben is. Levettük a témát a napirendről azzal, hogy szeretnék személyesen beszélni mindenkivel, és majd meglátjuk, hogy ki mennyiben tud változtatni az álláspontján.

– *Ez a kényszer szelídített formája.*

– Nagyon sok ember volt az országban, aki nem jegyzett. Nem mondom, hogy ezért nem érték őket retorziók, de volt olyan is, akit nem ért. Amit én bevezettem, az inkább erkölcsi kényszer volt, csak annak a megvizsgálása, hogy ha meghirdetünk egy politikai lépést, akkor a meghirdető akar-e, tud-e példát mutatni. Nem várhatom el a gyári kohásztól, hogy ő mutasson példát, ő mondhatja, hogy a fene egye meg, megint fizetnem kell, nem tudom mire, de attól igen, aki meghirdeti és szervezi. Lehet kényszernek is tartani, de én azt mondom, ha valamire rá akarom venni az embereket, abban nekem példát kell mutatnom.

– *A személyes beszélgetések hatására változott valami?*

– Kiderült, hogy nem mindenki gondolta alaposan végig, esetleg arra gondolt, ha sokat jegyez, a felesége majd otthon megszidja érte, hát keveset jegyzett. Amikor végigértünk ezeken a beszélgetéseken, többen meggyőződésből – egyesek nem meggyőződésből, de látták, hogy úgyse lehet kitérni – változtattak az összegen. Sok iskolapéldája volt annak, hogy nem szabad vizet prédikálni és

bort inni. Nem állítom, hogy osztatlan lelkesedést váltott ki a vezetőkől, de legalább elgondolkoztatta őket, hogy nem szabad ellentmondásnak lenni a kimondott szó és a tettek között.

A változtatások másik nagy területe, amit véghez akartunk vinni – így fogalmaztam akkor is, ma is –, a gyökeres stílusváltás a pártmunkában. Tehát hogy fel kell számolni azt a bürokratizmust, amely akkor a pártmunkát jellemezte. Fel kell számolni a sablonokat, a befelé fordulást. Meg kell valósítanunk a nyílt kádermunkát, nyilvánosságot kell teremtenünk a pártban minden döntéssel kapcsolatban. Nyilvánosságot kell teremtenünk a közéletben, párbeszédbe kell fognunk a lakosság minden rétegével. Minél több és személyesebb kapcsolatot kell teremteni velük, és e kapcsolatok tapasztalatait felhasználni a helyi politika kidolgozásához.

Mondok néhány konkrét intézkedést. Határozatot hoztunk, hogy a megyei pártbizottság és a megyei tanács vezetői – aztán lefelé, a városi, járási és egyéb pártbizottságok, tanácsok vezetői is – tartsanak rendszeres fogadónapokat. Adjanak választ minden kérdésre, intézkedjenek rögtön azokban az ügyekben, amelyekhez adottak a lehetőségeik, amelyekhez pedig nem, mérlegeljék, hogy kitől milyen segítséget kérhetnek. Nagyon fontos, hogy időről időre elemezzék a fogadónapok tapasztalatait, vonják le a szükséges politikai következtetéseket. A kezdeti nekifutás után bizony kezdték ezt elhanyagolni. Elhanyagolták, mert nagyon időigényes és nagyon fáradtságos volt. Pedig sokat adott a megyei pártbizottságnak, a megyei tanácsnak és minden olyan pártbizottságnak vagy tanácsnak, ahol a vezetők éltek és jól éltek ezzel a lehetőséggel. Értékelnünk kellett aztán a tapasztalatokat, és új lendületet kellett adni ennek a ténykedésnek. Az én fogadónapjaim reggel fél 8-tól este 8-ig, 10-ig tartottak, a legtöbbször nem is sikerült minden várakozóval beszélni, a következő heti fogadónapra kellett elnapolni a meghallgatásukat.

– *Kik keresték fel, és milyen kérdésekkel?*

– Mindenki. Kohász, bányász, értelmiségi, pedagógus, volt kulák, volt kitelepített, a társadalom minden rétegéből megfordultak az én fogadónapjaimon, de a többi vezetőjén is. A legkülönbözőbb kérdésekkel, kérésekkel, panaszokkal jöttek, és gyakran kritikával is. Volt, aki lehetőséget kért az emberi élethez, mert kitelepítették, internálták vagy bebörtönözték. Lehetőséget kért, hogy a gyermeke tanulhasson, mehessen gimnáziumba, esetleg vegyék fel az egyetemre, mivel úgy érezte, hogy talán már sor kerülhet rá. Voltak, akik családi ügyekben akartak segítséget kapni, de a legtöbbször lakást kértek, és teljes joggal. Nem egy, nem két lakáskérő helyzetét vizsgáltuk meg személyesen, én is, mások is, és igazuk volt a kérelmezőknek. Penészes, dohos, omladozó falak között éltek, és bizony nagyon sokan kalyibában, viskóban emberhez méltatlan körülmények között.

– *Az elődei ezekről nem is tudtak? Vagy inkább elmenekültek a probléma elől?*

– Nem tudom, mert nem beszéltem az elődeimmel, hogy ők látták-e, ismerték-e ezeket a nagyon súlyos jelenségeket. De hogy senki nem kezdeményezte a

változtatást a kormánynál és a pártvezetésnél addig, amíg én oda nem kerültem, azt biztosan tudom. Mert akkor legalább elindult volna valami ezen a téren. Előttem senki sem foglalkozott vele. Ezzel kapcsolatban hadd utaljak megint arra, hogy nagyon sokszor hangsúlyoztam, mit jelent az élő, eleven kapcsolat egy vezető és a lakosság között. Ha az elmondottakból az ember levonja a politikai tanulságot, akkor látja, hogy mi az, amit a politikai programjába fel kell vennie, amit képviselnie kell, aminek a megvalósításáért valóban tennie kell. Így került aztán a programunkba, hogy azonnal kezdjenek hozzá Miskolcon és a megyében a lakásépítéshez.

A következő, amiről beszélni szeretnék, a testületek. A pártbizottságok, a tanácsok és végrehajtó bizottságaik mint testületek. Nagyon sok testületi ülésen vettem részt, és általában szomorúan jöttem el róluk, mert eléggé általánosak, semmitmondóak voltak, a korábbi gyakorlaton alig változtattak. A következőt mondtuk nekik és próbáltuk alkalmaztatni velük: Mielőtt egy testület döntést hoz, előzze meg többhetes, ha kell, több hónapos helyszíni tanulmányozás, személyes ellenőrzés, kérjék ki az érintettek véleményét, és használják fel a döntésekhez. Az ellenőrzéseket pedig kezdjék alul, például a vécékben, a mosdókban, az étkezőkben, a műhelyekben, a munkások között, ne az igazgatóknál. Talán kicsit komikusnak tűnik, hogy a vécékben, de azt mondtam minden igazgatónak, mutasd meg a vécéidet, és megmondom, ki vagy. Mert ha a mosdó kultu-
rált, a vécé rendezett, tudom, hogy gondoskodsz a munkásaidról.

– *Odament az igazgatóhoz, hogy mutassa meg a gyár vécéit? Hogyan reagált rá?*

– Nem ezzel mentem oda, hanem elmentem a vezérigazgatóhoz vagy az igazgatóhoz, hogy több napot akarok náluk eltölteni. Végezze nyugodtan a munkáját, én pár napig megnézem, hogy mi a helyzet a műhelyekben, az emberek között, aztán majd találkozunk és beszélgetünk. Nem kértem, hogy jöjjön velem. Úgy kezdtem a ténykedésemet, hogy benéztem a vécékbe, a mosdókba, elmentem az étkezdékbe. Elmondok egy példát, a Hejőcsabai Cement- és Mészműben történt. Velem volt a megyei pártbizottság építőiparral foglalkozó referense, aki azt mondta, miután mindent megnéztünk, mehetünk a vezérigazgatóhoz ebédelni. A válaszom: nem, itt fogunk ebédelni az étkezdében. Meglepődött. Elmentünk a pulthoz egy tálcával, kértünk ebédet. A jegyet előtte megváltottuk. Leültünk az emberek közé, és azt ettük, amit ők. Nem véletlenül. Arra voltam kíváncsi, hogy mit adnak az embereknek, milyen az íze, és ne egy külön kondérból merjék az enyémet, hanem abból, amelyikből a többiekét is. A csodálkozások csodálkozása volt, hogy a megyei pártbizottság első titkára ott eszik köztük. Amikor megláttak bennünket a mosdóban vagy más szociális helyiségben, bizony elkezdtek beszélgetni, hogy nana, meglátjuk, hogy ezután milyen lesz a vécénk, milyen lesz a fürdők. Mert meg kell mondanom, hogy nem valami kulturált viszonyokat láttunk ezekben a helyiségekben.

– *Mennyi idő után lehetett lemérni valamiféle változást?*

– Az ilyen tisztasági ügyekben nagyon gyors volt a változás, mert abban maradtunk a megyei pártbizottság megfelelő munkatársával, hogy visszamegy

két-három hét múlva, megnézi, hogy mi történt, beszámol róla, és ha szükséges, vagy behívjuk a vezérigazgatót, vagy újra kimegyünk hozzá, és számon kérjük rajta, amiben megegyeztünk. Lassan-lassan eljutottunk oda, hogy a komolyabb ellenőrzéseknek következményei is lettek. Hozzászoktak ahhoz, hogy érdemes lépéseket tenni a megbeszélte dolgok érdekében, mert előbb-utóbb úgymint számon kérjük.

Határozatot kellett hoznunk arra is, hogy a megye országgyűlési képviselői tartsanak rendszeresen beszámolókat, fogadónapokat. Addig ezek nem voltak rendszerek, úgy látszik, nem érezte minden képviselő kötelezőnek. Elrendeltük, hogy a megyei pártbizottság vezetői és az apparátusban dolgozók vegyenek részt minél több párttaggyűlésen, tehát ne csak testületi pártbizottsági vagy végrehajtó bizottsági üléseken, hanem a pártalapszervezetek taggyűlésein, termelési értekezleteken, s olyanokon, amelyek a műhelyekben, a bányákban, a hivatalokban, vagyis a tett színhelyén zajlanak. Tartsanak pártnapokat, tartsanak előadásokat. Élt és dolgozott abban az időben a megyében egy volt kisgazdapárti vezető, Németh Imre, aki országgyűlési képviselő volt. Az egyik találkozásunk alkalmával egy kicsit tréfásan, kicsit önkritikusan azt mondta, hogy nagyon fel kellett arra figyelnie, hogy milyen erősen aktivizálódik a megyei pártbizottság, és micsoda kifelé fordulás tapasztalható a munkatársak részéről. Nagyon gyorsan követnem kellett benneteket – jegyezte meg –, hogy le ne maradjak ebben a politikai versenyfutásban.

A következő akció a rendszeres párbeszéd sorozata volt, véleménycsere írókkal, színészekkel, újságírókkal, pedagógusokkal, általában az értelmiséggel. Például vitaestet rendeztünk Kónya Lajos Kossuth-díjas költővel, sajtóvitákat az *Irodalmi Ujsággal*. 1954-ben kezdtük ezek szervezését, egyre intenzívebb lett, és 1956 nyarán kulminált. Akkor gyakran volt valamilyen rendezvény, amelyen részt vettünk, eszmét cseréltünk, vitáztunk, mondtuk a véleményünket, mondták a véleményüket, érveltünk, és a végén csak kialakítottunk valamilyen közös álláspontot. Még egyszer mondom, rendszeres párbeszédbe kezdtünk, nemcsak én, nagyon sok programon vett részt Grósz Károly és a pártbizottság többi vezetője is.

Szerveztünk egy nagyon érdekes találkozót október 23. előtt a megye és Miskolc volt koalíciós párti vezetőivel. Ha jól emlékszem, október 14-én, vasárnap. A megyei lap elég részletes beszámolót közölt a programról. Úgy 60-80 ember vehetett részt ezen a találkozón, amelyiket a volt kisgazdapárti, parasztpárti, szociáldemokrata párti vezetők és az MDP-ben dolgozó vezetők részvételével szerveztünk. Az volt a célunk, hogy beszéljenek a velük történetekről, és próbáljunk kialakítani valamilyen közös állásfoglalást egy egészséges politikai kibontakozás érdekében.

– *Kinek jutott az eszébe, és miért pont akkor?*

– Nekem. Eltelt két esztendő az odakerülésem óta. Rengeteg emberrel találkoztam a társadalom különböző rétegeiből, nagyon sok beszélgetésen vettem részt, és gyűltek, gyűltek az egyre keserűbb tapasztalatok arról, hogy mi minden történt a megyében: törvénytelenések, törvénytelen bírói ítéletek, internálások,

tülkapások a falvakban a rendőrök és az intézkedő hivatali szervek részéről. Láttam, hogy az MDP egymaga nem tud megbirkózni a problémákkal. Egyrészt nem tud minden embert szóra bírni, mert sokan nem merik elmondani a sérelmeiket a kommunistáknak, másrészt nem látja be, hogy tevékenykedhetnének a politikában azok a volt vezetők, kiszgazdapártiak, parasztpártiak, olyan szociáldemokraták is, akiket nem vett át vagy kizárt a soraiból az egyesült párt. Ha annyira változik a politikai légkör, ők miért ne léphetnének be a politikai arénába? Nem mint pártjuk képviselői, hanem mint magánemberek. Miért nem lehet az egyikből tanácstag, a másikkól országgyűlési képviselő, netán valamilyen komolyabb gazdasági funkciót betöltő valaki? Hogy is néz ki az a politikai kibontakozás, amelyről beszélünk? Tehát össze kellett szedni ezeket az embereket, hogy lássuk, kikről is van szó tulajdonképpen, és próbáljunk olyan közös állásfoglalást kialakítani, amelynek alapján bizonyíthatjuk a megye lakosainak, hogy valóban gyökeres politikai váltásról van szó, és megbecsülünk mindenkit, aki a megye vagy Miskolc érdekében akar és tud is tenni. Valószínű, ez volt az egyetlen ilyen jellegű tanácskozás az országban.

– *Semmiféle veszélyérzete nem volt? Nem félt, hogy kiengedik a szellemet a palackból?*

– Megint visszautalok az 1953. júniusi moszkvai közös állásfoglalásra és az azt követő központi vezetőségi határozatra, amely pontosan a törvénysértések felszámolására kötelezte a pártvezetést. Ezek az emberek áldozatai voltak a korszak törvénytelen ségeinek, miért ne tárgyalhatnék velük? Nem féltem attól, hogy azok fognak elsöpörni, akiket meghívtunk a megbeszélésre. Ha én hibát követtem el valakivel szemben – vagy más velem szemben –, és utána őszintén elmondtuk, hogy ne haragudj, tévedtem, próbáljunk megegyezni, kezet fogni és együttműködni, mindig megértést tapasztaltam, nem gyűlöletet vagy bosszúvágyat. Ez volt az az erkölcsi motívum, amely arra ösztönzött, hogy szedjük össze ezeket az embereket, üljünk le egy asztal mellé, és próbáljunk valamilyen közös nevezőre jutni. Zárjuk le a múltat, amely sajnos nagyon kedvezőtlenül érintette őket, próbáljunk összefogni velük, vigyük be őket a politikai, a társadalmi élet sodrába, és velük együtt próbáljunk továbbmenni azon a helyes úton, amelyet kijelöltünk.

– *Kik voltak név szerint, és hogyan lehetett megtalálni őket?*

– Név szerint meg tudom említeni az egyik személyt, akivel még a börtönben is összehozott a sors, Tóth Dezső volt kiszgazdapárti vezetőt, aki, úgy emlékszem, a koalíciós időkben Miskolcon polgármester volt.

– *És milyen pártokra emlékszik?*

– A Kiszgazdapártból, a Nemzeti Parasztpártból, a szociáldemokratákból nyolc-tíz embert hívtunk, akiket még meg tudtunk találni. Nagy segítséget adott a már említett Németh Imre, aki a kiszgazdákat szedte össze, és Hegyi Imre korábbi nemzeti parasztpárti megyei vezető, aki szintén funkcionál országgyűlési képviselő volt. A tanácskozást megelőzően beszéltem velük a megyei pártbizottságon, hogy van egy ilyen elgondolásom, egyetértenek-e vele, tudnának-e segíteni.

Ha igen, akkor legyenek szívesek, szedjék össze azokat, akiket helyesnek és szükségesnek tartanak elhívni a megbeszélésre. Akit nem akarnak, ne hívják el. Én ebben nem akartam befolyásolni őket. A volt szociáldemokratákat a megyei pártbizottságon dolgozók közül többen ismerték, tehát össze tudták hozni őket. A hosszúra nyúlt vasárnap délelőtti találkozón véleményem szerint sikerült feloldani azt a lelki görcsöt, azt a félelmet, amely ezekben az emberekben kialakult. Volt, aki könnyezett, amikor megszólalt, mert nem hitte, hogy még egyszer sor kerülhet rá, hogy a hivatalos pártvezetés képviselői leülnek vele, és próbálnak szót érteni arról, ami történt, vagy aminek történnie kell a megyében, a városban.

– *A pártbizottság részéről kik voltak ott?*

– A pártbizottság titkárai, osztályvezetői. Ők egyetértettek a rendezvény ötletével, segítettek a megszervezésben és a lebonyolításban, de vitatkozni, beszélni, érvelni nemigen tudtak, mert nagyon újszerű volt a számukra. Én a rövid bevezetőmben elmondtam, hogy szeretnénk minél több embernek a véleményét hallani, és kértem, mondják el az elképzelésüket a kibontakozásról. Azt is elmondtuk, hogy tehetnek fel kérdéseket, és amire tudunk, azonnal válaszolunk, amire nem, arra majd később. Tulajdonképpen diskurzus volt, nem pedig hivatalos jellegű találkozó. Még egyszer mondom, nagyon pozitív eredménnyel zárult.

– *Megegyeztetek valamiben, hogy hogyan tovább? Vagy csak a szelepek felnyitása történt meg?*

– Elsősorban a szelepek felnyitása, a vélemények kicserélése folyt, de beszéltünk arról is, hogy kit, hogyan lehet bevonni az aktív társadalmi, politikai ténykedésbe.

– *A párt addigi egyeduralma félre lett téve, vagy a lehetséges együttműködés érintette volna a párthoz való viszonyukat?*

– Egyáltalán nem. Nem vetődött föl, hogy lépjenek be a pártba, ajánorozzák vagy dicsérik a megyei és a városi pártbizottságot, de például egy jó agrárszakember, aki addig nem írhatott a megyei lapban, ezután közölheti benne a véleményét. Ez lehetett volna az egyik eszköze annak, hogy ő is részt vegyen a politika alakításában. Az volt az elképzelés, hogyha valaki érez magában annyi készséget, képességet, hogy részt tudna venni a tanács vagy az országgyűlés munkájában – ott álltunk a következő tanácsválasztások és országgyűlési választások előtt –, jelezze, írjon az újságban, beszéljen a rádióban, jöjjön el egy-egy tanácskozássra, szólaljon fel, vagyis lépjen abban az irányban, amelyikben szeretne, tudna. Semmiféle kötelezettséget nem írunk elő a számára a párttal kapcsolatban. Az egypárti vagy a többpárti uralom kérdése nem vetődött fel a megbeszélésen. Baráti kéznyújtás elfogadására kértük ezeket az embereket, ha méltónak találunk rá bennünket. Ez volt a célom, nem gondoltam többre, és úgy látom, sikerült. Követhették volna sokkal komolyabb, politikailag jelentősebb lépések is, de közbejött október 23.

Hadd tegyem még hozzá, hogy a megyei munkástanács 1956. novemberi programjának egyik passzusa szerint többpártrendszerrel képzeltük el a jövőt. Ennek a találkozásnak jócskán szerepe volt abban, hogy a többpártrendszer

szerepelt a programban. A mi pártvezetőinknek azt mondtuk, hogy a tanácskozásokon elhangzott bírálatokra, javaslatokra vagy kérésekre kötelező reagálni. Ne múljon el egyetlen egy tanácskozás sem a megyében, a legkisebb sem, a legnagyobb sem, hogy az ott elhangzottakra érdemi válaszokat ne kapjanak azok, akik kértek, javasoltak valamit, vagy panaszt tettek bármire. Elrendeltük, hogy a következő tanácskozáson az illetékesek kötelesek számot adni arról, hogy mit tettek, vagy mit nem tettek azokban a kérdésekben, amit X-től, Y-től hallottak az előző értekezleten. Óriási meglepetést keltett az első olyan tanácskozásunk, amely azzal kezdődött, hogy az elnök bejelentette, kérem, most választ kapnak X, Y, Z elvtársak arra, hogy melyik felelős megyei vezető mit tett azzal kapcsolatban, amit ők kértek vagy bíráltak. Így kezdődött minden tanácskozásunk 1954-től kezdve. Nagyon fontos volt végigvinnünk azt az elképzelésünket, hogy mondjanak véleményt az első számú vezetőkről is, akár párttitkárról, igazgatóról, üb-titkárról vagy elnökről volt szó. Sokszor azt a módszert választottam, hogy én mondtam el a véleményemet egy vezetőről, hogy ösztönözzem a névre szóló bírálatot.

1956-ban a Lenin Kohászati Művekben és a Dimávagban is részt vettem a pártértekezleten. Hiába kértem a jelenlévőket, hogy szeretnék véleményt hallani Valkó Mártonról, az LKM igazgatójáról, vagy Pálmai Józsefről, a Dimávag igazgatójáról és a két párttitkárról. Jó lenne hallani, hogyan dolgoznak. Nagyon nehezen indult el a beszélgetés. Nekem kellett felállnom, és azt mondani, hogy én ugyan nem dolgozom velük az üzemben, de ezt tudnám mondani az igazgatóról, ezt tudnám mondani a párttitkárról, kérem, folytassák!

– *Ők ott ültek?*

– Ott ültek velem egy asztalnál. Mondtam, itt nem arról van szó, hogy lejárassuk a vezetőinket, hanem adjunk nekik hasznos útmutatást azokban a dolgokban, amelyeket ők nem vettek észre, de a beosztottak igen. Elmondtam, hogy ebben vagy abban az intézkedésükben ezt és ezt nem látom helyesnek, vagy ezt és ezt hallottam róla egy fogadónapon, egy beszámoló gyűlésen. Így van ez vagy nem? Intézkednünk kell ebben az ügyben? Itt vannak az érintettek, mondják meg, hogy ők hogy látják ezt.

– *Mennyire voltak kemények ezek a kritikák?*

– Nagyon kemények nem lehettek részemről, mert én csak közvetve tudtam értékelni a munkájukat, de amit tudtam, annak hangot adtam. Azt a bizonyos alulról történő ellenőrzést szeretttük volna kialakítani a vezetők és a vezetettek között. Megkérdezték például, hogy miért van zárva az iroda, miért nem lehet többször, bármikor fölkeresni a vezérigazgatót, a párttitkárt? Vagy miért történt ilyen vagy olyan kinevezés? Miért azt, miért nem ezt állították abba a funkcióba? Bizony volt, aki azt mondta, hogy ő úgy látta, másnak kellett volna az egyik vezető funkcióba kerülnie, de a most hallottak szerint mégis igaza volt az igazgatónak.

– *Az érintettek hogyan fogadták a kezdeményezést?*

– Nem mondom, hogy lelkesen tapsoltak. Azt se mondhatnám, hogy fogcsikorgatva hallgatták. Valahogy rádöbbenek arra, hogy ezt az utat kell járni, és abban az időszakban a politikai légkör is olyan volt, hogy adni kellett erre is. Tehát hogy megmérettessék magukat a beosztottaikkal, és hogy elébe menjenek a kritikának. Én még azt is elmondtam, hogy jó lett volna, ha az érintett vezetők maguk kezdték volna egy alaposabb önkritikával. Ez ösztönzést adhatott volna a jelenlévőknek, hogy ők is elmondják a véleményüket.

– *Korábban nagyon sok mindent el kellett viselniük a vezetőknek. Direktívák szerint kellett cselekedniük, sokszor nem is kérdeztek, csak végrehajtottak. Tudtak ők úgy váltani, hogy ezt az új módszert másnak tekintsék, mint kötelező pártutasításnak?*

– Hogy váltani tudtak, az talán túlzás, az már a folyamat végét jelentette volna. Én úgy fogalmaznék, hogy mertek és akartak változtatni, mert érezték, hogy az adott politikai légkörben erre feltétlenül szükség van. És ebbe az irányba mind a négy megemlített vezető elindult. A legpozitívabban Valkó Márton, a LKM vezérigazgatója reagált, de azt is el kell mondanom, hogy ő volt a legműveltebb. Nemcsak szakmailag, hanem az általános műveltséget tekintve is. A második pedig Pálmai József, a Dimávag igazgatója. Ő, úgy tudom, akkor egyetemre járt, tehát szakmailag képezte magát, mérnök szeretett volna lenni. A két párttitkár kevésbé, de a jóindulat látszott rajtuk, belátták, hogy tényleg elébe kell menni a dolognak, meg kell hallgatni az embereket, és kérni őket, mondják csak el, hogy mit tartottak jónak, mit nem. Nem kötelező pártutasítás volt ez, hanem a józan felismerés kezdete. Eltelt két esztendő, amit ott töltöttem közöttük, és nem először látták, hallották, tapasztalták az ilyesmit a részemről vagy a megyei pártbizottság részéről. Valami foganatja csak volt annak a rengeteg erőfeszítésnek, amelyet igyekeztünk a pártmunka stílusának gyökeres megváltoztatása érdekében tenni.

Hadd említsek meg még egy mozzanatot, éppen ennél a két pártterkekezletnél tartva: egészen új feladatot határoztunk meg a pártterkekezletek számára is. Az alapszervezetek küldöttei mondják el a pártterkekezleten, mire van szükségük nekik vagy az alapszervezetükhöz tartozó községeknek, járásoknak. A pártterkekezletek összegezzék azokat, és a felsőbb pártterkekezletre menő küldöttek kapjanak utasítást arra, hogy ott képviseljék a pártterkekezleten elhangzottakat. Ne a maguk véleményét szónokolják, hanem azt mondják el, amivel a küldöttek megbízták őket. És ha hazamennék a felsőbb pártterkekezletről, akkor kötelesek beszámolni, mit tettek a kapott utasítások végrehajtása vagy elfogadtatása érdekében. Tehát valahol ott kezdtük volna el a munkát, ahol a mostani pártok próbálják elkezdni, hogy ne a felsőbb vezetés mindent kitérően megmondó, kötelező érvényű határozata legyen a mértékadó egy pártterkekezleten, hanem az, amit a küldöttek elmondanak. Ez is újdonságyszámba ment akkor, nem is nagyon lehetett még érvényt szerezni neki. A személyes részvételünkkel pontosan ezt szerettük volna elérni, hogy halljuk meg az alulról jövő véleményeket, hogy ott lenni, tehát az alapszervezetekben, a kohóknál, a bányákban, az ekéknél, a cséplőgépeknél, a termelőhelyeken mi a helyzet, ott mit várnak tőlünk.

Az *Északmagyarország* egyre több „újságot” közölt. Például feltűnést keltett, hogy 1956 augusztusában megjelent a megyei lapban az a parlamenti fölszólalásom, amelyben ismertettem Borsod megye és Miskolc lehangoló gazdasági, szociális, kulturális és egészségügyi állapotát, egyben konkrét intézkedéseket kértem a kormánytól a helyzet javítására. Korábban nem fordult elő ilyesmi. Azért közöltük, hogy a megye lakossága lássa, nem pusztába kiáltott szó, amit hallanak tőlünk a fogadónapokon, a beszámoló gyűléseken, vagy azokon a kapcsolatokon keresztül, amelyek köztünk és a lakosság különféle rétegei között kialakultak. Alapban a megyei pártaktívaülésekről is jelentek meg tájékoztatók. Például az 1954-es indító ülésről. Erre még külföldről, Ausztriából is érkezett reagálás, mondván, hogy még több ilyen. Az *Északmagyarország* éppen október 23-án közölte az 1956. október 15-i apparátusi taggyűlés levelét, amelyet a Politikai Bizottságnak küldtünk. Csodálkozással fogadta a miskolci és a megyei közvélemény. Korábban nem fordult elő olyasmi, hogy a megyei pártbizottság titkárai leteszik a garast a pártvezetéssel szemben, kérdéseket tesznek fel és intézkedést követelnek.

A járási, városi, nagyüzemi párttitkárok és az apparátusban dolgozó függetlenített pártmunkások számára rendszeres oktatást szerveztünk, hogy rávezzessük őket, hogyan kell váltani a pártmunkában. A cél az volt, hogy megtanulják azoknak a lehetőségeknek a kihasználását, olyan módszerek alkalmazását, amelyekkel változtatni tudnak. Tájékoztató anyagokat adtunk ki, például arról, hogy a testületi üléseket hogyan próbálják úgy előkészíteni, hogy azoknak pozitív hatása legyen. Külön tanfolyamot szerveztünk ennek érdekében a megyei pártbizottságon. Én is nagyon sok előadást tartottam. A pártiskolákon, a titkári értekezleteken minden lehetőséget kihasználtunk, hogy tanítsuk a párttitkárokat. Rendszeresítettük a megyei pártaktívaüléseket, tájékoztattuk az aktívákat, eszmét cseréltünk velük arról, hogy hogyan kell reagálni a kritikákra, a kérésekre, a javaslatokra, hogyan kell, hogyan lehet bírálni fölfelé. Ez is rázós téma volt, korábban nem nagyon mertek élni vele, erre is meg kellett tanítani őket, vagy legalábbis meg kellett mutatni, hogy miként lehet csinálni. Elmondtam nekik például, hogy hogyan került sor arra a parlamenti fölszólalásomra, amelyet nem tudott visszautasítani se a kormány, se a pártvezetés. Hogy honnan szereztem hozzá a tényanyagot, mi mindent hallottam a fogadónapokon, a beszámoló gyűléseken, és azokból mik kerültek bele. Elmondtam, hogyan kerestem hozzá adatokat a statisztikai jelentésekben, mit vettem bele a megyénk-ből, és mit másokéból. Megnéztem, hogy a megyék között hol állunk a sorban a szociális, a kulturális, az egészségügyi és a lakásügyi helyzetet tekintve. Kiderült, hogy a 19 megye közül mindig az utolsó három hely valamelyikén voltunk, ha valamilyen a tizenhatodikon, akkor azt mondtam, na, idáig is eljutottunk. Tehát igyekeztem és igyekeztünk megtanítani nekik, hogyan kell a felső vezetők munkáját elbírálni a tények, nem pedig az érzelmek vagy a fülesek alapján.

A megyei és a miskolci közvélemény felfigyelt rá, általában jó irányú változások kezdetének értékelték a tevékenységemet. A közélet pezsegni kezdett. Bátrabbak, kritikusabbak, polemikusabbak lettek a tanácskozások, erősödött a politikai aktivitás.

– *Mely rétegek véleményének változását érzékelte leginkább?*

– Kezdjük talán a pártapparátussal. Elsősorban a megyei és a városi pártapparátusban dolgozók véleményét ismertem meg, aztán a járási, falusi pártbizottságok vezetőinek a véleményét. Nagyon sok olyan kérdés vetődött föl, amelyet azelőtt talán föl se mertek volna tenni. Látták, lehet bátrabban, nyíltabban, őszintébben véleményt mondani, kérdéseket feltenni, netán még bírálni is, tehát vitázóbb, kritikusabb lett a légkör a pártapparátusban. Ugyanez vonatkozik a tanácsapparátusra, a DISZ apparátusára, a szakszervezetek apparátusára és a nagyüzemi munkásokra is. 1955-ben egyszer kint voltam a Dimávgban, ha jól emlékszem, nyílt pártnapot tartottam – pártonkívüliek is részt vehettek rajta –, megemlítettem, hogy bizonyos változás várható a jugoszláv kérdés megítélésében is. Erre elkezdtek záporozni a kérdések. Igaz-e, hogy Hruscsov elment Belgrádba, igaz-e, hogy ezt és ezt mondta Titónak? És így tovább. Tehát olyan külpolitikai kérdések vetődtek fel, amelyekről addig a magyar sajtóban nem lehetett olvasni. Meg merték kérdezni anélkül, hogy tartottak volna bármiféle retorziótól.

– *Volt olyan tájékozott, hogy tudott válaszolni?*

– Voltam, hiszen kaptam néhány olyan anyagot mint központi vezetőségi tag, melyekben szó volt ezekről a kérdésekről. Elmondtam, hogy Hruscsov ott volt, milyen kérdésekről tárgyaltak, és hogyan akarnak továbbmenni. Látszott az arcokon a meglepetés, hogy jó, hát erről már szabad beszélni, mégse láncos kutya Tito. Ki kellett mondani, hogy nem volt igaz, amit addig állítottak, állítottunk Titóról, amit a mi pártunk meg a Szovjetunió Kommunista Pártja is hirdetett, és ki kellett mondani az igazságot. A pártapparátusban lassúbb volt az előrelépés. Azért, mert az új követelmények sok esetben ütköztek az apparátusban dolgozók egyéni érdekeivel. Az előrehaladást erősen fékeztek a megcsontosodott, bürokratikus munkamódszerek is, és ott volt még a meg nem értés, a félelem az újtól, a kezdeményezések hiánya vagy elégtelensége.

– *Nem nagyon elnéző velük, amikor a megszokotthoz való ragaszkodást említi? Talán többről volt szó, hiszen egy jelentős változás akár őket is elsöpörhette volna.*

– Nem vagyok túlságosan elnéző velük szemben. Nagyon nehéz az emberek gondolkodását, megszokott munkamódszerét gyorsan, hatékonyan megváltoztatni. Meg kell érteni az apparátusban dolgozókat is. Ugyanakkor akinek megtiltottam, hogy ezután ingyen menjen moziba, annak nem nagyon volt kedve velem, vagy ezzel az új vonallal együtt dolgozni, hiszen megfosztottam valamitől. Nemcsak gondolkodást, munkamódszert, munkastílust kellett váltani, hanem privilégiumokról is le kellett mondani, amit bizony nem nyeltek le simán. Nem érhet az a vád, hogy elnéző voltam velük szemben, de a régi munkamódszerek, a bürokratikus megszokottság, a ragaszkodás a régihez nem bűnként, hanem hibaként jelentkezett a munkájukban, aminek a lefaragása bizony hosszú időt követelt és követel majd ma is, amikor 1990. március 25-én átállunk az újra. Sok hasonló problémával fogunk találkozni.

– *Tudna néhány konkrétumot mondani? Privilegiumot, illetve személyt és funkciót?*

– Említettem már a két vezetőt az ívászattal, dáridózással és az azt követő botrányokozással kapcsolatban, a kivagyiságot, hogy mindent megcsinálhat, mert ő városi párttitkár. Ennél frappánsabb példát nem tudok kapásból mondani. Hadd említsek meg néhány akkori vezetőt név szerint. A pártbizottságon dolgozók közül Grósz Károly volt az, aki a leghatározottabban igyekezett a váltásra, igyekezett az új munkastílus bevezetésére és alkalmaztatására mindazokkal, akikre hatást tudott gyakorolni. Azért maradhatott ő is talpon, és állhatta a sarat az októberi viharban, mert látták, hogy ő is próbál változtatni sok mindenben. Többen voltak, akik hasonlóan pozitív szerepet játszottak. Például a sátoraljaújhelyi járási pártbizottság első titkára, vagy az edelényi járási párttitkár, vagy Koleszár István, aki kezdetben a megyei pártbizottság adminisztratív osztályának a vezetője, később, az 56-os események alatt a mezőkövesdi járás első titkára volt. Vagy Déri Ernő, az új miskolci párttitkár, Deme László, a megyei tanács új elnökhelyettese és még számos más tömegszervezeti, tanácsai és gazdasági funkcionárius.

– *Grósz Károly tevékenységében például mik utaltak egyértelműen a váltásra?*

– Az akkori jegyzeteimben olvasható, hogy Grósz Károly például azzal a javaslat-tal jelentkezett, hogy foglalkozzunk intenzívebben a megyei lap szerkesztőségével. Egyébként a feladatkörébe is tartozott, hogy vizsgálja a megyei lap munkáját, azt írja-e, amit írni kell, írni lehet, írni muszáj, vagy mással foglalkozik, olyasmivel, ami a kutyát sem érdekli. Az újságírók között járva, a szerkesztőségi értekezleten fölfedezte, hogy ott valami belső ellentét munkál, elsősorban személyi ellentétek, és akad egy-két újságíró, aki – már a Petőfi Kör vonalán állva – eléggé keményen bírálja a lap vezetését. Grósz egyszer azzal jött be hozzám, hogy ott valami zűr van, jó lenne, ha kimennék, leülnénk a szerkesztőségben, és megbeszelnénk. Amikor másodszor vagy harmadszor hallottam, hogy ott valami zűr van, elmentünk a szerkesztőségbe, leültünk velük, és próbáltunk tiszta vizet önteni a pohárba.

– *Miért kellett hogy maga is menjen? Grósz nem tudta egyedül elintézni?*

– Grósz valószínűleg nem a felelősséget akarta feljebb passzolni, hanem annyira kezdett elmergesedni a helyzet, hogy talán úgy vélte, kicsit tekintélyi alapon is le kell ott tenni a garast, hogy álljon meg a menet. El kell fogadni a bírálatból mindent, ami helyes, ami pedig nem, azt tisztázni kell azzal, aki mondta. Valószínűleg úgy látta, hogy könnyebb feloldani a feszültséget, ha én is ott vagyok. Én sohasem zárkóztam el az ilyen ügyek elől, mert szerettem látni, hogy egy-egy ilyen fontos helyen milyen problémák adódnak, vagy milyen személyi konfliktusok, nézeteltérések, amelyek esetleg fékezik az érdemi munkát. Nem a rosszat láttam abban, hogy arra kért, menjünk együtt.

– *Említette Déri Ernő nevét is, aki városi párttitkár lett. Ő mivel érdemelte ki a bizalmat erre a posztra, korábban milyen funkcióban volt?*

– Ő a pártfőiskolán tanított. Amikor Bodnár Andrást leváltották a városi első titkári tisztségből, akkor a Központi Vezetőség többek között őt is ajánlotta. Elég

sokan ismertük őt a pártfőiskoláról, meg itt Budapesten is ténykedett, ha jól tudom, Csepelen kezdett dolgozni mint hivatásos pártmunkás. A személye, a munkastílusa megfelelt nekünk, a megyei pártbizottságnak. A Központi Vezetőség hatáskörébe tartozott a miskolci városi párttitkár kinevezése, mert Miskolc megyei jogú város volt. Mi, akik személyesen ismertük Dérit, mellette tettük le a garast. Nem is tévedtünk nagyot. Nem csak rajta múlt, hogy az ő gerincét is megtörték 1956. november 4. után, mint oly sok ezerét vagy tízezerét ebben az országban. Nagyon aktívan, nagyon kezdeményezően tevékenykedett. Valóban egyetértve azzal az új vonallal, amelyet igyekeztünk kialakítani, nemcsak a párton belül, hanem a lakossággal való kapcsolatban is. Az 1956. augusztus végén tartott értelmiségi aktíván ő is előadott. Helyes, szükséges dolgokat mondott ki, amire kedvezően reagáltak a résztvevők.

Mi volt mindebben az én szerepem? Elsősorban a kezdeményezés, az ösztönzés, a segítségnyújtás és a lehetőségeim szerinti példamutatás mindabban, amit mint újat keresztül akartunk vinni az ottani munkában. Meg kell jegyeznem, hogy napi 14-16 órás munkát és feszített munkatempót követelt tőlem. Ezt nem sajnálom, csak azt, hogy nem lett több eredménye és pozitívabb következménye a megye 1956 utáni helyzetét tekintve.

Az elmondottak az én véleményemet tükrözik – az akkorit és a ma is – a 35 évvel ezelőtt történeletről, az én tevékenységemről és a megyei pártbizottságéről. Bizonyos, hogy nem mindenkinek egyezik a véleménye az enyémmel, valószínű, hogy többen másképp ítélik meg azt az időszakot, és ez természetes is. Még egyszer megemlítem Balogh Istvánnak, a Központi Vezetőség Párt- és Tömegszervezetek Osztálya Borsod megyei instruktórának a nevét. Érdemes lenne megszólaltatni őt is, aki velünk együtt élt meg mindent. Ellenvetést tőle soha nem hallottam, annál több kérdést tett fel, és miután válaszoltam, úgyszólván mindenre azt mondta, hogy ő is azt tenné, amit én.

– *Ez azt jelenti, hogy ő tökéletesen egyetértett, vagy hagyta, hogy tegyék a magukét, mert nem voltak ellenérvei?*

– Nem mondom azt, hogy ő egy lefekvő ember volt, aki mindennel egyetértett, csakhogy ne legyen gondja és problémája. Ő is azok közé a pártban dolgozó emberek közé tartozott, akik elég nyitott szemmel nézték és ítélték meg az eseményeket. Mai kifejezéssel úgy mondhatnám, hogy kezdett ő is reformer lenni. Ezért tudtunk az alapvető kérdésekben beszélgetések, viták után közös nevezőre jutni. Neki a megyében úgy kellett dolgoznia, hogy ott ne történjen pártellenes tevékenység, hogy úgy menjenek a dolgok, ahogy azt a felsőbb szervek elvárják. Hogy aztán ő mit jelentett fönt a Központi Vezetőség apparátusában a főnökeinek, nem tudom, de ellenvetést vagy ellengőzt fölülről nem tapasztaltunk.

– *Balogh az első számú ellenőre volt?*

– Az egyedüli ellenőr, ez így volt kialakítva. Neki kellett a Központi Vezetőséget informálnia, hogy mi folyik a megyében, és a véleménye szerint jól, rosszul vagy kevésbé jól.

– *Milyen rendszerességgel járt Borsodba?*

– A munkaidejének a felét, néha a háromnegyedét ott töltötte. De nemcsak a megyei pártbizottságra ült be, hanem elment a járásokba, üzemekbe, falvakba, attól függően, hogy milyen jellegű megbízatást kapott az ellenőrzésre. Amikor visszajött, elmondta, hol és mit tapasztalt, mit nem tart helyesnek, miben kellene intézkedni.

– *Valamiféle segítségnyújtás jellemezte a tevékenységét?*

– A segítségnyújtás abban nyilvánult meg, hogy informált a tapasztalatairól. Több esetben javaslatot is tett a szerinte helyes megoldásra.

– *Az instruktor kinek számolt be, kit tájékoztatott a megye tevékenységéről?*

– Elsősorban az osztályvezetőjét. A Központi Vezetőség egyik osztálya volt a Párt- és Tömegszervezetek Osztálya, annak volt egy vezetője, de meg nem tudnám már mondani a nevét. Ez az osztály az egyik központi vezetőségi titkárhoz tartozott, aki a Politikai Bizottság tagja is volt, és így elég rövid úton a legfelsőbb vezető pártszerv is értesülhetett volna minden olyan kirívó esetről, amelyről az illető tájékoztatta az osztályvezetőjét.

– *A személyes viszonyukat Balogh Istvánnal mi jellemezte?*

– Majdnem azt mondhatom, hogy a munkatársi kapcsolaton túl mély barátság. A pártfőiskolán ismertem meg, a felesége is ott tanult, egy-két évvel volt fiatalabb nálam. Gyakran voltunk együtt Borsodban 1954 és 1956 között. Nagyon sokszor mentünk együtt az üzemekbe vagy egy-egy járásba. 1956 után már nem találkoztam vele. Egyszer futottam össze a feleségével Kőbányán, a Harmat utcai lakótelep előtt. Abból a házból futott ki, ahol annak idején egyszer-kétszer én is meglátogattam őket. Összeborulva üdvözöltük egymást, és egy kicsit nosztalgiztunk. Mondta, hogy Pista nincs otthon, különben fölszaladna, szólna neki, hogy jöjjön le ő is. Azóta sajnos vele sem találkoztam.

– *A pályájuk meddig futott együtt? Mikor találkozott vele utoljára Borsodban?*

– Az október 23-a előtti napok valamelyikén. Azután jött 23-a, amikor robbant a bomba, és nyilván már nem küldték őket vidékre, gondolom, ők se mentek volna szívesen.

– *Játszott valamilyen szerepet a maguk perében? Meghallgatták őt?*

– Nem. Ha a leszámoló társaságba szállt volna be, tehát ha a rossz oldalra állt volna 56-ban vagy 56 után, akkor koronatanú lehetett volna a peremben. De hogy egyáltalán nem szerepelt benne, azt mutatja, nem állhatott a rossz oldalon. Feltelezem, hogy politikai okok miatt tették ki a pártapparátusból, ezért nem szerepelhetett a peremben sem.

Folytatnám egy kis vitával. Vitával azokkal, akik ezt a két esztendő, amelyet Borsodban töltöttem, nem ismerik, vagy nem akarják megismerni. És azt a tevékenységet sem, amelyet ott folytattam – vagy folytatott a megyei pártbizottság. 1956. november 20-án a *Népszabadságban* közöltek egy cikket, a címe: Akik saját pecsenyéjüket sütögetnék... Több név szerepel abban a cikkben, az enyém is. Az írás lényege, hogy mit akarnak ezek a pecsenyesütögetők – tehát én is – az ilyen

hirtelen köpönyegforgatással, hiszen október 23-ig a Rákosi–Gerő–Hegedüs-féle vezetésnek minden utasítását vakon, könyörtelenül végrehajtották. Nem volt aláírva, belső, szerkesztőségi cikk lehetett, de biztosan megrendelésre készült. Ha nem tettem volna azt, amit tettem Borsodban, Miskolcon ez alatt a néhány év alatt, akkor nem is reagálnék a dologra, viszont amit ebben a cikkben írnak rólam és tevékenységemről, teljesen ellentétes az akkori céljaimmal és a tényekkel.

Vitatkoznom kellene Méray Tiborral is, aki elsőként, 1957-ben írt könyvet Nagy Imréről Nagy Imre élete és halála címmel. Abban számos alaptalan, a tényeknek ellentmondó dolgot írt rólam meg a tevékenységemről. Felolvasom a könyv legújabb kiadásából,³ amit rólam ír. Október 26-áról írva a következőket állítja rólam: „A reggeli órákban borsodi munkásküldöttség keresi fel az »öreget«. A vezetőjük Földvári Rudolf. Ez a Földvári tipikus terméke a Rákosi-korszaknak. Horthysta repülőaltisztból lett »tehetséges munkáskáder«, s az 1953. júniusi változásoknál bekerült a Politikai Bizottságba is. Minthogy az új politika lelkes hívének mutatta magát, Rákosi felfedezte, hogy nem is olyan tehetséges – sőt üresfejű, buta. A III. kongresszus után kihagyta a Politikai Bizottságból és Miskolcra küldte, Borsod megyei titkárnak. Mikor Nagy Imre megbukott, azonnal beállt a szidalmazói közé. Még két vagy három hónappal ezelőtt is nyilvános üldözője volt a Petőfi Körnek és az íróknak. És most ez jön ide a borsodi munkások élén, hogy követeléseket szegezzen Nagy Imrének.

Van abban valami gyomorkavaró, ahogy egyesek hirtelen köpönyeget fordítanak és felfedezik magukban a »nép barátját«, a forradalmárt. Nagy Imre a legszívesebben megmondaná alaposan a véleményét ennek a Földvárinak és kidobná őt. De mire menne ezzel? Arra gondol: tulajdonképpen még mindig jobb, ha a megyei párttitkárnak sikerül az események élére állnia, mintha régi, reakciós vagy fasiszta elemek vennék a kezükbe a vezetést. Miskolc messze van, és ő szeretne először Budapesten rendet teremteni. Elfogadja a küldöttség követeléseit és a bizalmukat, a támogatásukat kéri.”

Megfogalmaztam egy terjedelmes, kilenc pontból álló, Méraynak szánt levelet, amelyet még nem juttattam el hozzá. Az is eszembe jutott, hogy iktassuk ide az idézet után. Meggondoltam azonban magamat, mert valójában az interjú a maga egészében bőséges cáfolata az idézett részletnek. Felesleges ismétlés lenne röviden összefoglalni, ami részletesen olvasható az ezt megelőző és az ezt követő több száz oldalon.

– *Bill Lomax viszont elismerően írt a maga 56-os tevékenységéről, de az ő könyvében⁴ egy lábjegyzetben szerepel Krassó György véleménye, amely szerint 56 nyarán Borsodban szembeszállt az ellenzékkel. Ennek mi az alapja?*

– Ez csak hallomáson alapul. Feltételezem, hogy kapcsolat van Méray és Krassó véleménye között. Külföldön találkoztak, beszélgethettek ezekről a dolgokról. A Krassó-féle lábjegyzet majdnem szóról szóra megegyezik azzal, ami Méray

3 Méray Tibor: *Nagy Imre élete és halála*. Bibliotéka Kiadó, Budapest, 1989. 202–203. o.

4 Lomax, Bill: *Magyarország 1956*. Ford. és kieg. Krassó György. Aura, Budapest, 1989. 85. o.

könyvében van. Könnyen lehetséges, hogy Méray Krassótól, Krassó Méraytól kapott információkat. Az írókkal, újságírókkal, értelmiséggel folytatott párbeszédeink, vitáink jegyzeteiből világosan látszik, hogy nem üldöztem az ellenzékét. Asztalhoz ültünk, mondja el mindenki a véleményét, próbáljunk kialakítani közös állásfoglalást, és próbáljunk közösen tevékenykedni azoknak az alapvető céloknak az érdekében, amelyeket a miskolci, borsodi helyzet megkövetel. Ez üldözés? Én az üldözést úgy fogom fel, hogy az én kezemben van a bunkósbót, a hatalom, és ütöm-verem azt, aki nekem ellentmond, rákényszerítem, hogy fogadja el az álláspontomat, de nem ülök le vele beszélgetni, nem ülök le vele tárgyalni, vitatkozni, nem veszem a fáradságot, hogy meghallgassam a véleményét, és mindazt, amivel egyet tudok érteni, vállalam a saját célkitűzéseimnek is. Ezt nyilván nem tudta sem Krassó, sem Méray. Az, hogy elmondtam a véleményem, az miért üldözés? Csak három alkalmat hadd említsek meg. Az egyik az írókkal való találkozás, a másik a Kónya-féle íróest, illetve vita az írókkal, a harmadik pedig pont október 23-án történt, amikor Szabó Lőrinc és Illyés Gyula jött irodalmi estre Miskolcra.

– *Ki kezdeményezte 56 nyarán a beszélgetést az írókkal?*

– A *Művelt Nép* című újságban megjelent Bihari Sándor fiatal költő cikke,⁵ és abban sok olyasmi szerepelt Miskolcra, Borsodra, amit már régen túlhaladott az élet. Arra reagáltam én, és a válaszem megjelent a megyei lapban is.⁶ Eközben jött Grósz, hogy a Miskolcon élő írók és költők ilyen meg olyan véleményekkel vannak, jó lenne őket meghallgatni, jó lenne velük beszélgetni és valami álláspontot kialakítani a problémáikkal kapcsolatban. Hogy mi volt a sérelmük? Lakás, munka, írói lehetőség, szabadság, időt biztosítani nekik, hogy írhasanak, hogy publikálhasanak. Mondtam, állunk elébe, hiszen nem ellenségek, ülünk le velük beszélgetni. Kértem Grósz, szervezze meg, mondja meg, mikor kell odamenni. Nem irodalompolitikai kérdésekről vitatkoztunk a találkozón. X Y elmondta, hogy nincs lakása, közben kiderült, hogy a kiutalást már megkapta, de még hiányzik ez, az. Más valaki kért lakást, de nem kaphatott, mert a tanácsnak nem volt rá lehetősége. Lehet, hogy egy nyolcgyerkes munkáscsaládot kellett abba a lakásba beköltöztetni. Mérlegelés kérdése, hogy melyik igényt elégítem ki a kevésből. Ez üldözés? Ez ellenséges viszony? De politikai kérdések is felmerültek, például, hogy azonnal lépjünk ki a Varsói Szerződésből. Elmondtam nekik, hogy nem itt kötötték meg, nem is itt fogják fölmondani. Ez még csak nem is megyei, nem is országos, hanem nemzetközi probléma. Lehet ennek a problémának így nekimenni? Ki lesz nekünk ebben partnerünk? Ha elmérgesítjük

5 Bihari Sándor: Miskolci kocsonya. *Művelt Nép*, 1956. június 17. 3. o.

6 Bihari írása többhónapos vitát váltott ki az országos és a helyi sajtóban. Bővebben lásd: *A ciklon szélcsendjében. Emlékezések, dokumentumok Szabó Lőrinc 1956. október 23-i miskolci irodalmi estjéről, illetve Miskolc irodalmi életének szerepéről az 1956-os forradalomban.* Sajtó alá rendezte, bev. és jegyz.: Fazekas Csaba. Bíbor Kiadó, Miskolc, 2000.; Földvári Rudolf: Válasz B. Nagy László elvtársnak és a Művelt Nép szerkesztőségének. *Északmagyarország*, 1956. augusztus 12.; *Művelt Nép*, 1956. augusztus 26. 4–5. o.

a viszonyt, lehet, hogy sokkal jobban ráfázunk, mintha nyugodtan, tisztességgel elkezdünk tárgyalni erről a kérdésről. Ez üldözés?

– *1956 nyarán egyetértett azzal, hogy ez olyan probléma, amelyet hamarosan meg kell oldani?*

– Nem mondhatom, hogy egyetértettem vele, mert 56 nyarán ezek a kérdések nem így jelentkeztek. A Varsói Szerződés felbontásának és a szovjet csapatok azonnali kivonásának a követelése az 1956. október 23-át követő napok problematikája. A szovjetellenességet viszont lehetett érezni. Kezdték felszínre kerülni a hadifogolyügyek, és hogy málenkij robotra is hurcoltak el embereket. Azt is hallották, hogy szovjet tanácsadók voltak a Rajk-pernél, és másutt is, itt, ott, amott. Vajon milyen tanácsokat adhattak? Ezek úgy jutottak a tudomásomra, hogy beszéltem valakivel, aki ilyesmire is panaszkodott, vagy az egyik fogadónapon megjelent egy asszony, hogy még mindig nem tud a férjéről, akit a szovjet katonák 45-ben elhurcoltak. Volt olyan ügy is, amely szájról szájra járva jutott az ember tudomására.

– *Ott tartottunk, hogy Bihari cikke megjelent a Művelt Népben, amire maga egy válaszcikkben reagált. Ezt az írást egy nagyon kritikus ember nem tekintheti ellenzékellenesnek?*

– Én azt hiszem, hogy csak az értékelheti ellenzékellenesnek vagy a hatalommal visszaélőnek, aki nem tudja megérteni, hogy a vitában pro és kontra kell hogy elhangozzanak állásfoglalások, mert különben nem vita, hanem csak egyoldalú szócséplés folyik.

– *Korábban nem ez volt a gyakorlat a pártapparátusban dolgozóknál. Maga is mondta, hogy többnyire nem érvekkel, hanem utasításokkal irányítottak. Nagyon jóhiszemű kellett legyen magával szemben 56 nyarán az, aki azt mondta, hogy ez más hang, másfajta kritika.*

– Még egyszer mondom, hogy ha a tényeket és a dokumentumokat Krassó is, Méray is megnézte volna, ilyet nem írt volna le. Azt nem mondhatják, hogy én vagy a megyei pártbizottság nem tisztelte a vitázó partnert, és hogy a végén nem tisztult ki minden. Ennek alátámasztására hadd mondjam el, hogy az egész vitát októberben a megyei lapban és a *Kilátó*ban egy cikkel zártam. Megírtam, hogy sokat tanultunk egymástól, rájöttünk arra, hogy nem kell félni egyikünknek sem a másiktól. Emberek vagyunk, különféleképpen látunk dolgokat, ítélünk meg embereket, tetteket, eseményeket, de a célunk hasonló: demokratizálni a közéletet, jólétet, nyugalmat, biztonságot teremteni, menjünk tovább a XX. kongresszus útmutatása szerint. És később mit kaptam ezért? Ellenforradalmár mivoltomat bizonyító vádként állították be a vitát és a cikket is a peremben. Ha nem ez lett volna a vége, nem születik belőle vád ellenem, akkor talán még mondhatnák, hogy üldöztem az ellenzéket, de milyen üldözés az, amelynek közös álláspont kialakítása a vége? Nem tudnám megmondani, hogy a borsodi írók, újságírók közül hányan vettek részt a vitákon, de a Kónya-vitán július elején már vagy 80-100 érdeklődő volt jelen. Olyannal, aki vitatkozott, az

álláspontomat több kérdésben bírálta, Biharin kívül újságban nem találkoztam. Ezeken a megbeszéléseken sok olyan megjegyzés hangzott el, hogy a megyei pártbizottság ezt miért így, miért nem úgy ítéli meg, vagy nekem ez a véleményem, maguknak miért az. Beszélgettünk, vitatkoztunk, a végén azzal zártuk, hogy sok mindent megtanultunk, tisztáztuk, hogy nem vagyunk ellenségek, és közösen kell dolgoznunk az emberek alapvető céljainak az eléréséért. Én ezt nem tartom az ellenzék üldözésének.

– *Volt-e az alatt a két év alatt olyan ellenzékinek minősülő tevékenység, amellyel nem lehetett nyíltan vitatkozni, hanem egyéb eszközöket vetettek be?*

– Néhány államvédelmi vagy rendőrségi ügyet kivéve nincs tudomásom ilyenről. A belügyi kapitányság vezetőjétől hallottam, hogy valamiféle kémügyben nyomoznak. De hogy ez igaz volt-e, nem tudom. Nem volt feladatom ennek a végére járni. Ha igaz volt is, nem lett belőle per, mert közbejött 56 októbere. Nyilvánosságra semmi nem került, és az események egész más irányba mentek.

– *A belügyi szervek reagáltak valamilyen módon az írókkal folytatott vitájára?*

– Egyáltalán nem reagáltak. A helyi államvédelmiseknek feltehetően voltak biztosítási, megfigyelési tennivalóik, de én nem tudom, hogy a belügyből milyen utasításokat kaptak. Az ő információik sokkal jobbak voltak, mint a mieink. Miből következtek erre? Kállai Gyula volt akkor a Központi Vezetőség kulturális osztályának a vezetője. Mielőtt Kónya Lajos lejött erre az irodalmi estre, Kállai fölhívott telefonon, megkért, ha veszek annyi fáradságot és bátorságot magamnak, menjek el, hallgassam meg, és próbáljak valami épkezláb szöveget mondani. Gondolom, elsősorban a pesti Petőfi Kör vitáinak tapasztalata vezette őt.

– *A józansága, a vitakészsége vagy pedig a funkciója miatt volt szükség a jelenlétére?*

– Azt hiszem, azt tapasztalták, hogy a vezetők nem mernek részt venni a Petőfi Kör rendezvényein, de más tanácskozásokon sem, nem merték szembesíteni a valóságot a politikával. Lehet, hogy Kállai úgy ismert engem, vagy legalábbis olyan tájékoztatást kapott rólam, hogy mindenhol elmondom a véleményem, ahol szükségesnek tartom. Azt hiszem, attól féltek, hogy valami lázadásféle fog kitörni az irodalmi est után Miskolcon, és jobb, ha ott a megyei titkár. Mondtam Kállainak, tudok róla, készülünk rá, ott leszek. Aztán én már nem hívtam fel őt, hogy beszámoljak róla. Lehet, hogy másoktól kapott információt. Ez a telefonhívás azt mutatja, hogy Pesten foglalkoztak ezzel a tervezett irodalmi esttel, és ha ő tudott róla, gondolom, a belügyminiszter is, és szólhattak a megyeieknek, eligazítást is adhattak nekik, de természetesen senki föl nem szólt a megyei belügyesek közül. Tulajdonképpen Kónya, a jelenlévők meg én vitatkoztunk, beszélgettünk, amíg ki nem alakult az az álláspont, hogy egyet akarunk, közösen kell ténykedni érte. Befejezve ezt a vitát Mérayval, Krassóval, másokkal, tulajdonképpen az az alapvető kérdés, hogy azt a tevékenységet, amelyet én és a megyei pártbizottság folytatott Borsodban, Miskolcon, lehet-e és kell-e pecsenyesütögetésnek mondani vagy ifjú janicsár tevékenységének nevezni. Azt

hiszem, hogy nem, realisabban kellene értékelni az én tevékenységemet is és a megyei pártbizottságét is.

– *Térjünk vissza 1954-hez. Mit jelentett magának a Borsod megyébe menetel?*

– Mindenekelőtt megkönnyebbülést, fellélegzést, megszabadulást Rákosi közvetlen környezetétől. Megszabadultam a központ béklyóját jelentő kötöttségeitől. Önálló cselekvési lehetőséget kaptam, hogy kezdeményezhessek előzetes engedélyek kérése nélkül.

– *Magát ejtették, félretették. Mikor jött rá, hogy Borsod mégsem büntetőhely?*

– Mindjárt az indulásnál. Az ejtést egyszerűen lerendeztem magamban, hiszen mint mondtam, én tulajdonképpen kudarcnak ítéltam meg azt a másfél esztendő, amelyet a budapesti első titkári funkcióban eltöltöttem. Tehát ez bennem nem okozott semmiféle problémát. Hogy nagyon hálás és komoly feladat lesz, már egy-két menet közben kapott információból és néhány személyes tapasztalat alapján meg tudtam ítélni még Miskolcra menetelem előtt. Ács Lajostól kaptam tájékoztatót és néhány jelentést, amelyet a Központi Vezetőség instruktorai készítettek Borsodról. A megye meglehetősen nagy szerepet játszott az ország gazdaságában, és azok a politikai események, amelyek 1945 után ott történtek, szintén mutatták, hogy bizony komoly feladatokat kell megoldani. Ebben az időszakban óriási beruházások voltak és újabbak kezdődtek Borsodban. Alig fejeződött be a sajóbábonyi vegyigár építése – tulajdonképpen egy hadianyagot, robbanóanyagot gyártó üzemről van szó –, amikor elkezdődött és teljes iramban beindult a kazincbarcikai kombinát építése, és megindult Tiszapalkonyán az újabb vegyianyaggyár építése is, tehát egy nagyon komoly vegyipari bázis alapjait kezdték lerakni a megyében. Említettem a megkönnyebbülést és az önálló cselekvési lehetőséget, de rögtön alá kell húznom, hogy mindezt párosítani kellett a rendszeres és nagyon szigorú önkontrollal, számolva azzal, hogy tulajdonképpen egyedül fogok dolgozni, és nincs fölöttem más, csak a távoli, 200 km-re lévő Központi Vezetőség. Ez a számításom bevált, mert bizony nem nagyon zavart engem a Központi Vezetőség vagy a Politikai Bizottság. Némi bizonytalanságot, drukkot természetesen kiváltott bennem az újabb ismeretlenbe lépés.

Hadd említsem meg az 1946-os lincselést és ennek következményeit Miskolcon. Erről Fekete Sándor, az *Új Tükör* volt főszerkesztője a hetilap hasábjain nagyon részletesen leírta a tapasztalatait, hiszen akkor az édesapja – és úgy tudom, ő is – még Miskolcon élt. Ez a szörnyű eset tulajdonképpen egy, a feketézésért bűnbaknak előkapart molnár meglincselését jelentette. A körülményei úgy látom még ma is eléggé tisztázatlanok, hogy vajon nem egy bűnbakkereső akció áldozata lett-e az illető és a meggyilkolt rendőrtiszt, és úgy néz ki, hogy ebben nemcsak ők mint feketézők ludasak, talán nem is azok, hanem van ebben egy kis rendőrségi bedolgozás is. Én erről csak azt tudtam, amit akkor a hivatalos rendőrségi, illetve belügyminisztériumi közlemény közölt, hogy feketéztek, a nép felháborodott ezen, jöttek a diósgyőri munkások, és amikor éppen valahová vitték

ezt az illetőt, a fölháborodott tömeg meglincselte az utcán. A lincselés előtt kb. egy héttel rendeztek egy nagygyűlést az egyik miskolci sportpályán, ahol Rákosi Mátyás több százezer ember előtt beszélt. Hivatalból felkérve sokan elutaztunk Miskolcra a nagygyűlésre, amelyen a politikai és a gazdasági problémák szerepeltek napirenden. Akkor szereztem a miskolciakról is személyes tapasztalatokat, hogy milyen is ott a helyzet.

Amit Miskolcra és Borsodra még tudtam, azt egy volt katonabajtársamtól hallottam, aki a Diósgyőri Vasgyárban dolgozott mint lakatos. Ő sokat mesélt a diósgyőri munkások életéről. A következő információs forrásom a pártfőiskolán Putnoki László volt. 1951-ben már a pártközpontban dolgoztam, amikor egy esetben többnapos miskolci-borsodi látogatásra küldtek, s akkor a városi és a megyei pártbizottság több vezetőjével találkoztam. Elégé általános információkat kaptam, de megismertem néhány embert azok közül, akik ott tevékenykedtek. Gyárfás János megyei másodtitkár volt az egyik vezető, akivel beszélgettem, a másik Bodnár András, aki már akkor is a miskolci városi pártbizottság első titkára volt. Vele másfél napos közös ellenőrző munkát végeztünk néhány üzemben.

Egyébként 1954-es odakerülésemkor ismeretlen volt számomra, vagy legalábbis alig ismert a Miskolcon és Borsodban dolgozó vezetők képzettsége, múltja, rátermettsége, munkastílusa. Ez vetette föl bennem azt a kérdést, hogy mennyire lesznek képesek, mennyire lesznek megnyerhetők egy gyökeres váltásra, újjításra, mert már nagyjából kialakult bennem, hogy bizony váltani kell. Nem ismertem elég pontosan az iparnak, a mezőgazdaságnak, az egészségügynek, a közlekedésnek, a kereskedelemnek, a kultúrának, az oktatásnak, a tanácsoknak, a belügyi szerveknek, a tömegszervezeteknek és magának a lakosságnak a helyzetét, gondjait, célkitűzéseit, vágyait. A válaszom az volt önmagamnak, hogy ha akarom, akkor idővel, lépésről lépésre megismerhetem mindazt, ami szükséges ahhoz, hogy megfelelő tevékenységet végezhsek, és hogy fel tudjam számolni azokat a fehér foltokat, amelyekről az előbb már említést tettem.

– *Hogyan fogadták Miskolcon?*

– Az MDP Borsod megyei Bizottsága akkor 40-45, esetleg 50 fős lehetett, a pontos létszámra nem emlékszem. Ennek a testületnek mutatott be Ács Lajos, a Politikai Bizottság tagja, a Központi Vezetőség titkára, aki elkísért. Mindig úgy történt, hogy egy főember elkísérte a Központi Vezetőség és a Politikai Bizottság által javasolt személyt, bemutatta, elmondta, hogy a vezetőtestület megfelelőnek, alkalmasnak tartja a posztra, kéri a pártbizottságot, hogy fogadja el, és segítse a munkáját. Meg kellett szavazni a testületnek, hogy elfogadja, de ez csak formális volt, hiszen ez a funkció a Politikai Bizottság hatáskörébe tartozott, és nem illett ellentmondani az ott született személyi döntésnek. A megyei pártbizottság elfogadott és kooptált a megyei pártbizottság végrehajtó bizottságába. Meg kell jegyezni, hogy 1945-től bevett rossz szokás volt, hogy Borsodba az első titkárokat Budapestről küldték, és még gondolatban sem merült fel, hogy helyi ember is lehetne első titkár. Én néhány mondatban kértem a testület tag-

jait, hogy elsősorban helyismeretükkel, tapasztalataikkal segítsenek nekem, és én viszonzni fogom a saját tapasztalataim, javaslataim átadásával. Azt hiszem, embere válogatta, hogy ki mit mondott a testület előtt, és ők mit mondtak az odavezényelt vezetőnek, de valószínű, hogy valami ilyesmi történhetett másutt is. Egy ismeretlen embernek azért lehet bizalmat szavazni, mert bíznak a Politikai Bizottságban, az ismeretlen embernek meg udvariasságból legalább néhány olyan mondatot kell megfogalmaznia az ottani vezető testület előtt, amelyben arra utal, hogy nem akar majd ellenük tenni.

A megyei pártbizottság ülésének a szünetében, majd az ülés után megismerkedtem és rövidebb-hosszabb ideig beszélgettem az ottani vezetőkkel. Elsősorban Gyárfás Jánossal, aki akkor is a megyei pártbizottság másodtitkára volt. Putnoki Lászlóval is beszélgettem, aki a megyei pártbizottság párt- és tömegszervezetek osztályának a vezetője volt. 1954–55-ben volt egy belső átszervezés a pártmunkában, és a Politikai Bizottság úgy döntött, hogy a megyei pártbizottságok első titkárai mellé több titkári posztot kell létesíteni, Putnoki akkor a megyei pártbizottság titkári beosztásába került. Ez a mi javaslatunk is volt, meg a Központi Vezetőségé is. Ugyan kiből válogathattunk volna, ha nem az ottani káderekből? Fölmerültek egyébként „ejtőernyősök” is, tehát az, hogy máshonnan hoznának valakit, de az volt a véleményem nekem is, meg a többi vezetőnek is, hogy kíséreljük meg vele. Odaérkezésem után beszélgettem Koval Pállal is, aki a megyei pártbizottság agitprop osztályának volt a vezetője, később belőle lett a megyei pártbizottság agitációval, propagandával, kulturális, tudományos kérdésekkel foglalkozó titkára.

Ismerkedő, kötetlen beszélgetések voltak ezek, tulajdonképpen akkor ismertem meg őket név szerint, és tudtam meg, hogy ki kicsoda. Benyák Béla is köztük volt, aki a megyei pártbizottság gazdasági osztályát vezette, Csege Géza a mezőgazdasági osztály, Koleszár István az adminisztratív osztály vezetője volt. Dojcsák János Kovács István személyi titkáráként dolgozott az apparátusban, míg én oda nem kerültem, majd az ipari osztály vezetője lett.

– *Magának is volt személyi titkára?*

– Nem, fölöslegesnek tartottam. Vagy képes valaki számot vetni a tennivalóival, helyre tudja tenni mindazt az információt, amelyet kap és azt a tapasztalatot, amelyet szerez, vagy nem. Helyettem nem gondolkodhat más, a magam fejével kell minden adott helyzetben, adott helyen, az adott körülményeknek megfelelően állást foglalnom, és nem úgy, hogy valaki megsúgja, ennek ezt, annak meg azt kell mondani, vagy ebben a kérdésben így vagy úgy kell állást foglalni. Dojcsáknak az volt a feladata, hogy Kovács Istvánt lássa el a működéshez szükséges munícióval.

– *Hogy mondta meg neki, hogy köszöni szépen, nincs szüksége titkárra?*

– Ez úgy történt, hogy szükség volt ipari osztályvezetőre, már korábban is, csak éppen nem volt betöltve ez a státus. Ő kohómérnök volt, képzett, jó szakember, magatartása szerény, nem okozott különösebb gondot a számára, hogy megszűnik a személyi titkári funkció, és neki kell kézbe vennie a megyei ipar pártirányítását. Sőt, bizonyos értelemben előrelépés, kitüntetés volt számára az ajánlat, amit tettem.

Megismertem Iván Istvánt, a megyei tanács elnökét, Dáni őrnagyot, a belügyi szervek akkori vezetőjét, Bodnár Andrást, a miskolci pártbizottság első titkárát és Tóthné, aki az Ózdi Városi Tanács elnöke volt abban az időben. És ő vajon mit figyelt meg rajtam? Később mondták el a munkatársai, hogy amikor hazament Tóthné erről a bemutatkozó pártbizottsági ülésről, akkor eléggé lelken-dezve mondta, hogy na, kaptunk egy olyan megyei titkárt, aki még nem házas, mert nincs karikagyűrű a kezén. Ennyire megfigyelték az embert.

– *Sok női munkatárs volt akkor a megyében?*

– Nagyon kevés. Nem tudom, hogy a megyei pártbizottság apparátusában egy tucatnyi volt-e. A pártbizottság tagjai között egy-kettő lehetett, azt hiszem, az MNDSZ megyei titkára is, de az ő nevét már nem tudnám megmondani.

Ezekből az ismerkedő jellegű beszélgetésekből elsősorban azt szűrtem le, hogy nagy kíváncsisággal, várakozással tekintenek a tevékenységem elé. Meg is fogalmazták: remélik, rendszerebb, közvetlenebb, személyesebb lesz a kapcsolat közöttünk, mint az elődömmel volt. Akkor ennek nem firtattam az okát, később viszont tapasztaltam, hogy bizony nem volt normális kapcsolat a vezetők és a beosztottak között. Egy konkrét példát említek, amelyik nem is annyira a megyei pártbizottság apparátusára jellemző, inkább a megyében dolgozó összes pártalkalmazott és az első számú vezető közötti viszonyra vonatkozik. Volt ott egy telefonkészülék, amelyik olyan csodálatos szerkentyű volt, hogy ha akartam volna, a megye összes járási első titkárát, városi titkárát leültethettem volna a saját asztaluk mellé, bekapcsolom ezt a szerkentyűt, és én szónokolok nekik, ahogy Madách művében az Isten elmondja a maga dörgedelmeit a földi halandóknak. És még vissza is lehetett hallani bizonyos véleményeket, ha egy-egy vonalat kapcsolok, hogy na, most beszéljen maga, válaszoljon maga. Ilyen jellegű volt a kapcsolat az apparátus és az első számú vezető között. Hátborzongató érzéssel fogadtam ezt a szerkentyűt. Ezen én csak egy-egy emberrel beszéltem, csak mint normális telefont használtam, távkapcsolásos ígehirdetésben nem vettem részt, mert egyszerűen megengedhetetlennek tartottam, hogy egy vezető ilyen eszközt válasszon, ha valamit közölni akar a munkatársaival. Az eleven személyes kapcsolatot semmi nem pótolhatja. Lehetnek olyan helyzetek, például 56 októberében, novemberében lehetett volna használni ezt a készüléket ilyen módon, de még akkor sem választottam ezt a módszert, mert ez egy túlzottan bürokratikus, hatalmi mámorban élő ember gyakorlati tevékenységét jelentette volna számomra.

Sértődöttséget, ellenszenvet, távolságtartást nem tapasztaltam senki részéről. Ugyanezt mondhatom el a megyei pártbizottság székházában, az apparátusban dolgozókról is.

– *Mennyi idő telt el, mire pontosan tudta, ki az, akire támaszkodhat, és ki az, aki nem alkalmas az együttműködésre?*

– Néhány hónap alatt kiderült. Mondok egy-két példát. Adva volt például egy megyei párt végrehajtó bizottsági ülés, ahol, mondjuk, be kellett számolni az agitprop osztály vezetőjének vagy a mellette dolgozó munkatársaknak a pártoktatás

helyzetéről. Ez csak általános frázispufoztatás volt. Meghallgattam, de semmit nem tudtam meg belőle, főleg azt nem, hogy mi bántja, mi foglalkoztatja azokat, akik részt vettek a pártoktatásban. Tehát mik azok a politikai vagy gazdasági problémák, amelyekre reagálni kell, mert érdekli az embereket. Ha ilyesmi nem hangzott el, akkor sejtettem, hogy milyen munkastílussal, milyen beállítottsággal, milyen elképzeléssel dolgozik az illető. De ha az ellenkezőjét tapasztaltam, hogy az illető tudja, érti, mi az, amit neki meg kellett oldania, és érezni lehetett az élő-eleven valóságot, akkor láttam, hogy itt már kevesebb energiát kell a meggyőzésre, a tanításra fordítani. Már lehet neki önálló feladatot adni, amelyben továbbfejlesztheti a képességeit is.

– *Volt-e olyan eset, hogy jutalmazta, dicsérte, illetve elmarasztalta a munkatársait?*

– Ez folyamatosan történt. Amikor valami jót tapasztaltam, elmondtam, hogy köszönöm, helyes, eredményes ténykedés volt. Viszont ha az ellenkezőjét láttam, nem sértőn, nem bántón, de megmagyaráztam, hogy ebből tulajdonképpen nem ért semmit az, akinek odateszi az asztalára, ezért meg azért. Egy-két szinte ABC-szerű brosúrát éppen azért készítettünk el, hogy segítsük, tanítsuk azokat, akik kevésbé fogékonyak az újra. Azokban leírtuk, hogyan kell az alapvető lépéseket megtenni a saját munkaterületükön ahhoz, hogy érdemi munkát tudjanak végezni. Különbözőbb kitüntetések, plecsnik vagy hasonlók adományozására nem került sor, hiszen lehetőség se volt rá. Egyébként voltam olyan garasos, hogy erre egy huncut krajcárt nem fordítottam volna soha, ugyanúgy, mint a reprezentációra.

– *Senki sem kritizálta emiatt?*

– Szemben nem. Gondolom, maguk között azért morogtak, mert megszűnt az ingyen kávé, az ingyen ivászat. Pedig abból a megyéből össze lehetett volna hordani mindenfélét egy reprezentációs alapba. Volt ott csokoládégyár, ott van Tokaj-Hegyalja a kitűnő borokkal, ott volt egy csomó tsz, állami gazdaság, mindenféle élelmiszerrel, egyébbel. És ott volt az edénygyár meg a Hollóházi Porcelángyár, szóval sok mindent össze lehetett volna hordani, aminek aztán hellyel-közzel lába kelt volna, illetéktelenek kezébe kerülhetett volna, hiszen alkalom szüli a tolvajt. Ha van ilyen lehetőség, könnyen élnek vele, és ezt az utat mint lehetőséget is le akartam blokkolni. Ez tulajdonképpen a korrupció elleni harcnak az első komolyabb intézkedéseit jelentette.

Egyetlenegy fillért nem tartalékoltam ilyen célra. Ha budapesti vezetők hoztak külföldieket, azt elintézték a saját alapjukból, abból a pénzből, amely a rendelkezésükre állt. Ahhoz nekem semmi közöm nem volt, egyébként se adtam volna egy fillért se. Ha jöttek olyan személyek, akik komolyabb beosztásban dolgoztak, elvittem őket a lakásomra, a saját költségemre megebédeltünk, megvacsoráztunk, ha nem volt szállása, nálunk alhatott. Így intéztem el ezeket a dolgokat, és ebből nem volt nekem különösebb problémám. Megszokta mindenki, hogy ezen a megyei pártbizottságon nem lehet tokaji bort inni csak úgy grátisz, nem lehet ingyen kávézni vagy konyakozni, nem lehet dőzsölni vagy reprezentálni.

– *Nem tartották kicsit különck?*

– Lehet, de nem törődtem vele. Úgy éreztem, hogy minden fillért meg kell fogunk, és csak arra szabad felhasználnunk, amire feltétlenül szükséges. Én azt nem tartottam létszükségletnek, hogy valaki potyázzon a megyei pártbizottság reprezentációs keretének a terhére.

Személy szerint szeretnék kitérni azokra, akikről az a véleményem alakult ki, hogy elsősorban ők lehetnek azok az első fecskék, akik elindíthatják a tavaszi olvadást. Közülük az egyik Dojcsák, aki, mint mondtam, az ipari osztály vezetője lett. Rendszeresen, pontosan és hűen jelezte a megye iparának a teljesítményét, a gondokat, a megoldandó problémákat. Sok jelzést adott a kazincbarcikai vegyipari beruházás alakulásáról, és sokszor vele együtt vagy a budapesti beruházó főnökökkel, minisztériumi vezetőkkel személyesen kellett ellenőriznünk az ott folyó tevékenységet, beavatkozni a munkák menetébe, megtenni mindent, hogy a gyár időre felépüljön, és úgy épüljön fel, ahogy az elő volt írva. Előfordult, hogy Gerő Ernővel is jártunk a kazincbarcikai beruházáson. Kértük őt egy csomó olyan intézkedés megtételére, amelyre szükség volt, hogy ne legyenek lemaradások. Például, hogy ne csak dolgozókat hozunk oda, hanem megfelelő lakás- és életkörülményeket is biztosítsunk számukra, mert különben elmennek az emberek. Mint ahogy sokan el is mentek. Számosan azzal a reménnyel jöttek oda, hogy mint kőműves, betonozó, szerelő lakatos, villanszerelő jobban keresnek egy ilyen nagyberuházáson, mint a régi munkahelyükön. Ez igaz volt, de sokszor olyan körülmények voltak lakás, szállás, tisztálkodás, szórakozás tekintetében, amin feltétlenül változtatni kellett ahhoz, hogy egy stabil mag alakuljon ki, amelyikre építeni lehet a beruházás véghezvitelét.

– *Mettől meddig épült Kazincbarcika?*

– Ha jól emlékszem rá, a termelés 1955 őszén a próbaüzemmel indult el. Tulajdonképpen 1956 volt az az év, amikor kezdett felfutni a tervszerű, programozott gyártás. Különbözőbb nehézségek nélkül – ezt hozzátehetem.

– *Ez a vegyi üzem nem volt az ország erején felüli beruházás?*

– Akkor az ember nem azzal a fejjel gondolkodott, hogy túlterheli a népgazdaságot vagy az ország erején felüli beruházást jelent. Nem tudtam én sem, és az ottaniak sem, hogy miért olyan nagy elánnal és segítséggel szorgalmazza ezt a beruházást a Központi Vezetőség, a kormány, meg minden felsőbb szerv. Aztán kiderült, hogy a műtrágyagyártás, a vegyi anyagok vagy a műanyagok gyártása tényleg nagyon komoly lehetőséget biztosított arra, hogy az ország jól járjon ezzel a beruházással. Mi csak azért foglalkoztunk vele, mert azt láttuk, hogy örült pénzek kerülnek oda. Arra törekedtünk, hogy úgy valósuljon meg, hogy abból valóban legyen haszna az országnak is, meg azoknak is, akik ott élnek. Előfordultak például nagyon komoly anyagihiányok. Egy ilyen építkezés hallatlan építőanyag-igényt jelent, téglában, cementben, mészből, betonvasban, egységekben. És bizony ezt mi nem tudtuk megyei szinten megoldani, az ország más részeiből is szállítottak oda anyagot. Ezekhez kellett mozgósítani a központi

szerveket, a kormányt, az illetékes minisztériumot. Ha beruházást akarnak, akkor ilyen meg ilyen intézkedést tegyenek, mert e nélkül lemaradunk.

– *Nyilván nem volt mindegy, hogy kihez fordulnak ilyen esetben.*

– Igyekeztem a legfelsőbb fejeket megkeresni a segítségnyújtáshoz. Abban, hogy mit, mikor, kivel intézzek, Dojcsákra úgy lehetett építeni, mint a kősziklára. Lelkiismeretes, becsületes, pontos, jó szakember volt.

– *Mi lett volna, ha nem így sikerül a beruházás?*

– Elverték volna rajtam a port. Esetleg kritikával, pártbüntetéssel vagy leváltással. Ez nagyon komoly kérdés volt. Az, hogy magát Gerőt is sikerült oda lehozni, mutatja, hogy nem babra ment a játék.

– *Megdicsérték, vagy elismerték valamivel, amikor beindult?*

– Nem. Én dicséretet nem kaptam a munkámért ott se, máshol se.

A másik hasonló nagy terület a szénbányászat volt. A megye bányászatának kritikus helyzetét Dojcsák kezdte el firtatni azzal, hogy nem lehet tovább folytatni a rablógazdálkodást, ha nem akarjuk végleg leültetni a megye szénbányászatát. Nem szabad minden erőt csak a szén kikotrására fordítani, és elhanyagolni a feltárást, a fenntartást. Mert ha egy bányában nem megfelelő ennek a három dolognak az aránya, előbb-utóbb tönkremegy. A rendezésbe sok szakembert tudott bevonni a szénbányászati trösztök vezetői, munkatársai közül. Én is heteket töltöttem a megye bányáiban, hogy megismerjem a helyzetet.

Dojcsák jelezte, hogy a Hejőcsabai Cementgyárban is súlyos gondok vannak. Ez azért is jelentett problémát, mert onnan láttuk el Kazincbarcikát és Tiszapalkonyát cementtel. Fiatal, formálódó gyár volt ez is, sok problémával küszködtek, és nem támaszkodhattak másra, csak önmaguk erejére. Igénybe kellett venniük a megyei pártbizottságot és rajtunk keresztül a minisztérium vagy a kormány segítségét is. Többnapos munka volt, míg föltártuk, hol vannak az alapvető bajok az üzemben. Itt a munkát a már említett alsó ellenőrzéssel kezdtük, a hajszálgyökök vizsgálatával, a dolgozók véleményének meghallgatásával, és csak a végén kerültünk a vezérigazgató asztala mellé. Ott aztán mindenki kiterítette a kártyáit, és számot vethettünk, hogy milyen politikai, gazdasági, szociális vagy kulturális intézkedések kellenek, esetleg milyen felsőbb segítség ahhoz, hogy a gyár el tudja látni azt a feladatot, amelyet meghatároztak a számára. Még annyit el kell mondanom Dojcsákról, hogy a véleményét, tanácsait, javaslatait nagyon szívesen fogadták a megye iparában dolgozó vezetők. Nagyon jó kapcsolatot tudott kiépíteni az igazgatókkal, mérnökökkel, technikusokkal, elfogadták őt.

Számottevő segítséget jelentett nekem Varga Zoltán is, aki a párt- és tömegszervezetek osztálya vezetője lett Putnoki László titkári előléptetése után. Ő az instruktorgárdájával elsősorban a járási pártbizottságokkal és egy-egy járás problémáival foglalkozott. Állandó összekötők voltak a megyei pártbizottság és a területi pártszervezetek, tehát a járási, városi pártbizottságok és az alapszervezetek között. Ők tartották a közvetlen kapcsolatot a megyei pártbizottság és a tömegszervezetek, a szakszervezetek, a DISZ, az MNDSZ és más ilyen szervezetek

között is. A feladatukat, ha nem is olyan kiváló szinten, mint az előbb említett ipari osztály, de elfogadhatóan oldották meg.

Meg kellene még említeni név szerint az adminisztratív osztály egyik beosztottját, aki a belügyi szervekkel foglalkozott. Sajnos a nevére már nem emlékszem. De azt tudom, hogy rendőrfőhadnagyként került a megyei pártbizottság apparátusába. Csendes, szerény, jó szakember volt, és rendkívül következetes. Ha egy detektívre illik, hogy bulldogtermészetű, akkor rá nagyon is. Addig nem nyugodott, ameddig meg nem oldotta a kapott feladatot tisztességgel és becsülettel. Ebben az időszakban elsősorban a törvényes ténykedés számonkérése, ellenőrzése volt a fő feladata. Egyes esetekben személyes tapasztalatokat is szereztem a belügyi szervek ténykedéséről, de elsősorban rajta és az adminisztratív osztályon, illetve annak a vezetőjén keresztül kaptam tájékoztatást, hogy mennyiben tartják megfelelőnek, mennyiben nem a belügyi szervek működését. Egy konkrét eseményt hadd említsek. 1955-ben jelezték, hogy a szocialista törvényességről kellene vitát folytatni a belügyi dolgozókkal. Olyan tapasztalatokra tettek szert, hogy nem megy a váltás a régi rossz felfogásról a szocialista törvényesség felé úgy, ahogy mennie kellene, ahogy elő van írva az 1953. júniusi határozatban. Megszerveztek egy kibővített, nyilvános taggyűlést – bár tudomásom szerint akkor csak egy-két pártonkívüli lehetett a megye belügyi apparátusában –, és elég kemény vita folyt arról, hogy hogyan tovább a belügyi szervek apparátusában annak érdekében, hogy az úgynevezett szocialista törvényesség ne csak jelszó, hanem élő gyakorlat legyen a mindennapi munkájukban. A letartóztatásom után Havas Imre százados ezt ellenforradalmi ténykedésnek minősítette, nyilván nem csak a saját elképzelése alapján.

– *Mennyire tudta befolyásolni a rendőrség és a belügy ottani szerveinek munkastílusát?*

– Ez nagyon kényes és nagyon bonyolult téma. Tudniillik a megyei pártbizottságok vagy a területi pártbizottságok csak az 1953. júniusi központi vezetőségi ülés után kaptak lehetőséget arra, hogy a helyi belügyi szervekkel foglalkozzanak, tevékenységüket ellenőrizzék, egyáltalán: szétnézhessenek ezen a munkaterületen is. De ez csak elvi deklaráció volt, aztán jött a gyakorlat, hogy azért mégse mondjanak el mindent. Erre vonatkozóan lehetett valamilyen belső utasítás a belügyben, mert ahogy Borsodban tapasztaltam, eléggé távolságtartók voltak a pártbizottsággal szemben. A belügyi szervek megyei vezetője mindig részt vett a megyei párt végrehajtó bizottsági ülésen, tagja volt ennek a testületnek és a megyei pártbizottságnak is. Ez volt a formális kapcsolat, a többinek pedig menet közben kellett volna kialakulnia, de számunkra bizony inkább piros volt a szemafor, mint zöld, mondván, hogy ott államtitkokról van szó, és azokat csak a belügyi központi szerveknek van joguk firtatni. Tekintettel arra, hogy nem az volt a fő feladatom, hogy itt valami gyökeres változást érjek el, addig, amíg fölülről nem tisztázódik ez a szituáció, arra kértem az adminisztratív osztályon dolgozókat, hogy akkor szóljanak, ha valami komoly problémát

látnak. 1955-ben jelezték, hogy a szocialista törvényesség érvényesítésének hogyanját, értelmezését tisztázni kellene egy nagyon alapos vitával az ott dolgozókkal. Mít jelentett ez gyakorlatilag? Azt, hogy kit tekintsenek ellenségnek, kikkel szemben, hogyan járjanak el. És ott volt az a szörnyű múlt, 1945-től 1953-ig, sőt 1956-ig. Miért tekintjük kuláknak a kulákokat? Miért járjunk el ellene? Ellenség vagy nem ellenség? Ilyen jellegű kérdések vitája folyt ezen a taggyűlésen. De egyébként tabu volt abban az időben a belügyi apparátus, és bizony elég nehéz volt kiépíteni a járható utakat hozzájuk.

Néhány szót szólnék azokról a megyei tanács apparátusában dolgozókról is, akikre lehetett támaszkodni. Volt két elnökhelyettes, Fekete László és Deme László, akik valóban akarták az újat, és tettek is érte. Ugyanez vonatkozik Tóth Istvánra, a végrehajtó bizottság titkárára. A tanácsapparátusban ők tették a legtöbbet a szükséges változtatások érdekében, és érdekes, hogy az októberi viharban is a helyükön maradhattak, és aktívan ténykedtek. Ők jelentették az első fecskéket, akik megindították a miskolci és borsodi olvadást.

Kitérek arra is, hogy milyenek voltak a kapcsolataim, azok hogyan alakultak az egyes gazdasági ágakkal, a tömegszervezetekkel, a Központi Vezetőséggel, a többi megyével, az egyházakkal és a lakosság különböző rétegeivel. Bevezetésül három általános megjegyzést teszek. Az egyik: az ipar és a mezőgazdaság, valamint a tanácsok tevékenységének lényegét a statisztikákból figyelemmel tudtam kísérni. Nagy vonalakban mutatták, hogy ezeken a területeken hogyan alakul a helyzet, és kitűnt belőlük, hogy a gazdaságban – kivéve a bányászatot – különösebb gondjaink nincsenek. A tanácsok tevékenységében viszont egyre súlyosbodtak a lakásügyi, az egészségügyi, a kulturális és a szociális nehézségek. A második: a személyes kapcsolataim ott alakultak ki először és ott is erősödtek meg, ahol komoly nehézségeket kellett felszámolni, valamint a nagyüzemekkel, amelyekre mindig súlyt helyeztem. És hogy ez nem volt felesleges, 56 októbere-novembere nagyon fényesen bizonyította. A harmadik: a különböző ipari területek vezetői általában tagjai voltak a megyei pártbizottságnak, többen a szűkebb végrehajtó bizottságnak is, így rendszeres személyes kapcsolat alakult ki velük. Gyakran találkoztunk, és nem csak a hivatalos ügyekről beszélgettünk. A vegyipari nagyberuházások – Kazincbarcika, Tiszapalkonya, Sajóbábony –, a bányászat, a kohászat, a gépgyártás, valamint az építő- és építőanyag-ipar vezetőivel alakultak ki a leggyorsabban a személyes kapcsolataim. Ezt követelte a megye iparának az ország gazdaságán belüli súlya is. A felsőbb szervek – szerintem helytelenül – Borsod megyét a magyar Ruhr-vidéknek hívták. Bizony nem egy esetben kellett kijárnom valamelyik iparág vagy üzem részére bizonyos dolgokat, például, hogy ne követeljék meg tőlük a Politikai Bizottság határozatának a végrehajtását, mert akkor csődbe jutnak. Vagy a megfelelő ütemű munkavégzéshez többször is kellett kérni ezt-azt a felsőbb szervektől. Általában teljesítették is, hiszen a legtöbb üzem nemcsak a megyének termelt, hanem az egész országnak.

A mezőgazdasági üzemek vezetőivel már messze nem volt olyan közvetlen a kapcsolat, mint az ipari vezetőkkel, ami jórészt abból következett, hogy ezzel a területtel Gyárfás János, a másodtitkár és a mezőgazdasági osztály foglalkozott. Az erdőgazdaság gondjainak a jelzésén kívül különösebb problémákról nem számoltak be. A mezőgazdasági osztály egyik munkatársa szólott, hogy az erdőgazdaságban komoly telepítési és kiváltási problémák vannak, sok gondot okoznak a vadkárok és azok megtérítése. Az osztályvezető is szorgalmazta, hogy vizsgáljuk meg a problémát. Azt mondtam, jó, szervezzenek egy akciót, én is részt veszek benne, a végén összegezzük a tapasztalatainkat az erdőgazdaság és a megyei tanács illetékeseivel. Néhány napot eltöltöttünk az erdőgazdaságban, láthattam, hogyan élnek, dolgoznak. Rendkívül tanulságos, kellemes időtöltés volt, annak ellenére, hogy a hivatalos munkánkat végeztük. Akkor jöttem rá, hogyha még egyszer választhatnék, erdész lennék. Olyan csönd, nyugalom és természeti szépség veszi körül ezeket az embereket, amiben élni, dolgozni nagyon élvezetes, szép és hasznos dolog. Ezen a területen felsőbb beavatkozásra nem volt szükség, csak össze kellett hozni a helyi illetékeseket egymással, és tisztázni a feladatokat. Ezután a munkatársaimtól nem jött olyan jelzés, hogy bármi akadályozná a feladatok megoldását az erdőgazdaságban. Arra kértem a pártbizottság minden rendű és rangú osztályát, hogy ha jól mennek a dolgok, ne szóljanak nekem, de ha baj van, azonnal jelezzék, hogy intézkedhessünk. Nagyon sok jelzés futott be a mezőgazdaság problémáiról a járási instruktoroktól is. Több megbeszélést tartottunk, gyakran elmondták a tapasztalataikat, véleményüket. Előfordult, hogy elmentem egy-egy termelőszövetkezet zárszámadó közgyűlésére, és a gépállomások munkáját szintén figyelemmel kísértem. Sokat hallottam a mezőgazdaságban élők gondjairól a képviselői fogadónapokon vagy a beszámoló gyűléseken is.

Személyes kapcsolat volt a megyei tanács elnökével, a helyetteseivel és néhány osztályvezetővel, de a tanácsokkal közvetlenül Gyárfás János és az adminisztratív osztály vezetője foglalkozott. Ők rendszeresen ellenőrizték, tanulmányozták a tanácsok munkáját. Meglehetősen korán rádöbrentünk a legfőbb problémájukra, arra, hogy nem rendelkeznek elég anyagi lehetőséggel ahhoz, hogy a rendkívül nehéz lakáshelyzetet, az egészségügyi gondokat, a kulturális, oktatási és szociális feladatokat megoldják. Ezen próbáltunk segíteni a már említett parlamenti felszólalásommal. Elmondok ezzel kapcsolatban egy személyes történetet. Több kispesti járt az országgyűlésre. Bizonyos szervezetek vezetői kaptak belépőket a parlamenti ülésekre, és azokat kiosztották azoknak, akik éppen kéznél voltak, vagy jelentkeztek, hogy el akarnak menni. Egy régi ismerősöm, Fajth Ilona is köztük volt. A parlamenti felszólalásom után egyszer összefutottam vele itt, Budapesten. Azt mondta: jaj, de jó volt hallgatni téged a Parlamentben. Kérdeztem, mi tetszett neki. Végre azt hallotta, hogy valaki a fejére olvassa a kormánynak, hogy szavakban Ruhr-vidéknek tartja Borsodot, de szociális és kulturális kérdésekben még Mucsának sem tekinti – válaszolta.

Többen is voltak Kispestről, akik szintén azt mondták, hogy de jó lenne több hasonló felszólalást hallani. Ezt csak azért említem meg, hogy ilyen visszhangja is volt a felszólalásomnak.

A szakszervezetekkel és a DISZ-szel is döntően közvetett volt a kapcsolatom, hiszen velük a párt- és tömegszervezetek osztálya, annak vezetője és munkatársai foglalkoztak. Meg kell mondanom, hogy a megyei pártbizottság nem sok segítséget kapott a szakszervezetektől vagy a DISZ-től az új szemléletmód és munkastílus elterjesztéséhez. A szakszervezetek érdekvédelemmel nem foglalkoztak, tevékenységük az üdülésre vagy a kultúrház rendben tartására, kulturális programok szervezésére, vasúti kedvezmények kiadására terjedt ki. A DISZ még ennyit sem adott a tagjainak. Kezdeményezés, új megoldások keresése szempontjából nem lehetett támaszkodni rájuk, hiszen csak transzmissziós szerepük volt. Az emberek csak azt hallották a szakszervezetekben is, amit a pártgyűlésen. Erről nem ők tehetek, ez az egész mechanizmus alapvető hibája volt. Rendszeres személyes kapcsolatom volt a megyei DISZ-titkárral is, aki szintén részt vett a megyei pártbizottság és a végrehajtó bizottság ülésein. Két vagy három esetben tanácskoztunk a megyei DISZ-bizottság valamennyi tagjával, sőt még a behívott aktívaival is. Ekkor elsősorban olyan politikai jellegű kérdéseket tisztáztunk, amelyekre a fiatalok nem nagyon kaptak választ.

Említettem már, hogy a pártbizottság osztályvezetőinek és munkatársainak a lelkükre kötöttem, ha valahol olyasmit tapasztalnak, amiben nem tudnak megfelelően intézkedni, szóljanak. 56 nyarán jelentkezett Varga Zoltán, hogy kellene egy alapos politikai vitát rendezni a pedagógus szakszervezetben dolgozókkal, mert a vezetők számos kérdésben bizonytalanok, és politikai válaszokat várnak a megyei pártbizottságtól. Megszervezte a találkozót, én is részt vettem rajta, és több olyan kérdést tisztáztunk, amellyel korábban nem tudtak megbirkózni. A pedagógusokon kívül a mérnökökkel, az írókkal, az újságírókkal és a művészekkel volt még kapcsolatom, ami sokat segített a mindennapi munkámban is. A munkatársaim közül sokan megkérdezték, hogy miért foglalkozom annyit az értelmiségekkel. Ebben volt egy kis értelmiségellenes kicsengés is. Én nem győztem hangsúlyozni, ha szót tudunk érteni az értelmiséggel, akkor egy olyan politikai, erkölcsi tőkét tudhatunk magunk mögött, amellyel másképp, ha megszakadunk, se rendelkezhetünk. Mert egy orvos nemcsak orvos, egy pedagógus nemcsak tanító és oktató, egy mérnök nemcsak műszaki vezető, hanem a maga tekintélyével erkölcsi, politikai nevelője is lehet a vele kapcsolatba kerülő egyszerű dolgozóknak. Nekünk az értelmiségiek minden gondjára reagálnunk kell, mert különben nem tudjuk őket megnyerni a rendszernek. Ezt nagyon nehéz volt megértetni az apparátusban dolgozókkal. Többen vették a lapot, és tették a magukét ennek érdekében, de visszatérő téma volt, hogy miért ennyit és miért az értelmiséggel. Mintha nem látták volna, hogy a munkásokkal, a bányászokkal vagy a mezőgazdaságban dolgozókkal szintén sokat foglalkozunk, hiszen velük a helyszíni ellenőrzéseken, az előadásaimon, az üzemi tanácskozásokon és a

számukra szervezett beszélgetéseken túl a fogadónapokon is találkoztam. Az értelmiségiek körében párbeszédet szerveztünk a műszakiakkal, az írókkal, újságírókkal és a színészekkel. A színészeknél elsősorban a miskolci színház szervezeti gondjai kerültek terítékre. Érdekes színfoltja volt a találkozásnak Szirtes Ádám felszólalása, aki nem annyira a miskolci színház gondjaival foglalkozott, mint inkább azt próbálta ecsetelni, hogy milyen nehéz sorban élnék az ő falujában az ismerősei, rokonai, barátai. Nagyon megrázó, megindító élmény volt. A többiek inkább a miskolci színház anyagi, szervezeti és egyéb gondjaival foglalkoztak.

Megemlítem még személyes kapcsolataimat a miskolci egyetemmel. Az alapvető probléma az volt, hogy a miskolci városi pártbizottság hogyan tudja integrálni az egyetemet a saját hatáskörébe, hogyan tud az egyetemen olyan értelmiségi bázist teremteni, amelyre nyugodtan támaszkodhat úgyszólván minden kérdésben. Néhányszor az egyetemen, többször a pártbizottságon találkoztam és beszélgettem a problémáikról Sályi Istvánnal, a rektorral, a párttitkárral és más vezetőkkel. 1956-ban részt vettem a tanévzáró ünnepségükön is, és felolvastam a megyei pártbizottság üdvözlő levelét, amelyben arra kértük a végzős hallgatókat, hogy aktívan vegyenek részt az ország helyzetének jobbításában, elsősorban szaktudásukkal, erkölcsi, politikai ráhatással a majdani munkatársaikra, így térítsék vissza azt, amit az állam nyújtott nekik a tanulási lehetőségekkel. A tanévzáró ünnepségen Galambos Erzsí is fölépett. A kitűnő színésznő szemrevaló kis teremtés volt, énekszámokkal és szoknyalibbentő táncokkal szórakoztatta a hallgatókat, akik fergeteges tapssal jutalmazták. Ha jól emlékszem, akkor Máthé Erzsí volt még ilyen kiemelkedő fiatal színésznő abban a társulatban, de ő nem szubrett volt, hanem drámai színésznő.

A lakossággal, különösen az ipari munkásokkal, a bányászokkal és az értelmiséggel rendszeressé váló kapcsolatok rendkívül sokat jelentettek nekem abból a szempontból, hogy érzékelhettem a mindenkori hangulatukat, problémáikat és az októbert megelőző időszakban már a követeléseiket is.

– *Az egyházakkal volt valamilyen munkakapcsolata?*

– Nem volt, az egyházakkal nem kellett foglalkoznia a megyei pártbizottságoknak. Ez központi feladat volt, az Állami Egyházügyi Hivatalé és a neki alárendelt megyei szerveké. A vallásossággal sem foglalkoztunk, mert ez nem volt olyan akut politikai probléma a sok más politikai gond mellett, amelyre külön figyelmet kellett volna fordítani. Még olyan esetre sem emlékszem, hogy nekem valahol szóvá tették volna, hogy valamelyik párttaggal szemben el kell járni, mert templomban esküdött, vagy egyházi temetésen vett részt. Egyetlen úgynevezett egyházi ügyem akadt valamikor 1955 elején, amikor Péter János református püspök váratlanul betoppant a hivatali szobámba azzal, hogy szeretne beszélni velem. A mondanivalójának az volt a lényege, hogy együtt kellene működnünk több dologban is. Részben egyházi, részben világi ügyekben. Például újra el kellene kezdeni a hitoktatást az iskolákban vagy iskolán kívül. Elmondta, hogy rengeteg olyan probléma adódott az előző években, amely komoly gondokat

okozott a munkájában. Azt válaszoltam neki, hogy hivatalosan nem foglalhatok állást, hiszen ha én próbálnék tenni valamit, igencsak elhúznák a nótámat. Miért nem felül kezdeményezi a dolgot? – kérdeztem. Azt felelte, hogy először informális beszélgetéseket szeretne folytatni néhány megye párt- és tanácsi vezetőjével, csak azután akar fent kezdeményezni. Mondtam, nem zárkózom el az egyéni beszélgetésektől, és értésére adtam, hogy bár az a véleményem, hogy nagyon figyelemreméltó, amit elmondott, magam is érzem, hogy lenne mit jóvátenni, de ne várja tőlem, hogy felsőbb jóváhagyás vagy konzultáció nélkül bármit is tegyek. Valóban komoly problémát vetett fel – folytattam –, de nem tudom, eljött-e az ideje annak, hogy foglalkozni lehessen vele. Először felül próbáljon puhatolózni, utána meglátjuk, hogy helyileg tehetünk-e bármit is. Folytatása nem lett, Péter Jánossal azóta sem találkoztam.

– *A többi megyei pártbizottsággal és a központi vezetéssel milyen volt a kapcsolata?*

– Más megyei bizottságokkal szervezett kapcsolat nem volt, ezt senki sem kezdeményezte. A megyei első titkárokkal a Központi Vezetőség székházában tartott megyei titkári értekezleteken vagy a Parlamentben találkoztam, de a kölcsönös üdvözlésen túl ott sem folyt köztünk eszmecsere, konzultáció. El voltam foglalva az egésznapos betáblázott programmal, nem nagyon jutott időm arra, hogy másokkal foglalkozzak. Aztán ott volt a központi vezetés, amely kézben tartott minden megyei pártbizottságot, beleszólni nem is nagyon engedett más megye életébe, és úgy voltam vele, hogy nem is ildomos más táljából cseresznyézni.

A Központi Vezetőség ülésein részt vettem, de ezek ritkák voltak, évente két vagy három ülést tartottak. Ennek inkább csak dekoratív funkciója volt, mert lényegében nem ott, hanem a Politikai Bizottságban vagy a Titkárságban döntöttek az országot érintő alapvető politikai, gazdasági, kulturális és egyéb kérdésekben. Kezdetben a Politikai Bizottságban Borsod megyének nem volt felelőse, 1956 nyarán Kádár Jánoshoz sorolták be. Ő akkor a Központi Vezetőség egyik titkára és a Politikai Bizottság tagja lett. Egyetlenegy esetben hívatott Budapestre, a Központi Vezetőség 1956. júliusi ülése után egy rövid tájékoztatásra a várható közigazgatási átszervezésről. Megmondom őszintén, maradandó élményem nincs erről a találkozóról. Sokáig többre értékeltem a tevékenységét, mint amit a végén megismertem. Én azt hittem, különösen 56 után, hogy az az ember, aki végigjárta Rákosi börtöneit, akit igazságtalanul büntettek és sokat szenvedett, az sokkal józanabbul, realisabban fogja megítélni 56-ot és az abban résztvevőket, de ebben csalódnom kellett.

A Politikai Bizottság vagy a Titkárság 1954-től soha be nem számoltatott, nem kért jelentést tőlem, és a testületek tagjai egyetlenegy esetben sem ellenőrizték a megyei pártbizottság tevékenységét. Ez az egyik oka annak, hogy Pesten halvány gőze sem volt senkinek, hogy Borsodban mi történik. Kicsit gúnyosan azt mondhatom, hogy szerencsénkre, mert tehattuk, amit tenni akartunk, és ami eléggé eltért a felső szervek gyakorlatától. Rendszeres kapcsolatom Balogh Istvánnal volt, róla már esett szó.

– *A XX. kongresszusról milyen tájékoztatást kaptak?*

– Úgy emlékszem, hogy volt egy kibővített központi vezetőségi ülés, amelyen a megyei titkárok is részt vettek. Ott hangzott el Rákosi beszámolója a XX. kongresszusról, azzal a felhanggal, hogy mi ezen már túl vagyunk, pedig akkor még el se kezdtünk azon az úton járni. Megdöbbenéssel fogadtuk a személyi kultusz elítéléséről szóló beszámolót. Különösen a rendkívüli tragédiákat okozó tettek sora vágta mellbe a jelenlévőket, hiszen ott hallottak róla először. Hogy Sztálin személye a magasról a mélybe zuhant, komoly lelkiismereti válságot indított el szinte mindenkiben, bennem is. Jellemző az az eset, amely a megyei pártbizottságon történt. Már túl voltunk azon, hogy tájékoztatást tartottam a megyében a központi vezetőségi ülésről, de egy rendezvényen ismét szóba került Sztálin személye, a személyi kultusz. Mi igaz belőle, mi nem, hogyan kell megítélni Sztálint, és mit csináljanak a tanításaival, a könyveivel? Hasonló jellegű kérdések tömege vetődött fel, tehát a hirtelen letaglózás után egyre jobban foglalkoztatta az embereket, munkált bennük. Elmondtam, hogy az elhangzottak tényeken alapulnak, nyilván igazak. A leghatározottabban el kell ítélni és intézményesen gátját kell vetni annak, hogy ilyesmi még egyszer előforduljon. Sztálint el kell marasztalni, nekünk pedig úgy kell dolgoznunk, hogy ilyesmi nálunk ne fordulhasson elő. Ami viszont a könyveit illeti – mert az volt a probléma, hogy sok funkcionáriusnak kötetek tucatjai álltak a rendelkezésére Sztálin műveiből –, azt válaszoltam, hogy eldobni nem érdemes, még akkor sem, ha az utolsó szóig valótlan és káros, ami benne van, mert ő sem akart mindenben rosszat. Gondoljanak csak a háború alatt elmondott beszédeire vagy az akkori intézkedéseire, amelyeknek legalább egy része olyan, amit bárkinek meg kellett volna tennie, aki akkor a Szovjetunió élén állt.

A XX. kongresszus állásfoglalásában azonban nemcsak a személyi kultuszt és a nagyon durva tetteket elítélő vonal érvényesült, hanem jelentkeztek olyan követelmények is, mint a kollektív vezetés, a párton belüli demokrácia, a tömegekkel való kapcsolat és hasonlók. Tulajdonképpen ez volt az 1953. júniusi állásfoglalás lényege is, ezt erősítette meg rendkívüli nyomattékkal. Most már nem csupán arra a határozatra lehetett hivatkozni, hanem a XX. kongresszusára is. És hogy ez mennyire így volt, érdemes emlékeztetnem az 1956-os tömegdemonstrációk jelszavaira vagy a Petőfi Kör rendezvényein elhangzottakra. A jelszószerűen említett követelmények annyira találkoztak a tömegek egyetértésével, hogy október első napjaiban is tömegkövetelésként hangzottak el. Ebből a szempontból nekünk nem kellett utat váltanunk, sőt a tempót fokozhattuk a céljaink eléréséhez, mert innen is kaptunk segítő lökést.

– *Rákosi távozása mennyiben befolyásolta ezt?*

– Bennünket nem érintett rosszul, de úgy gondolom, hogy másokat sem igen, hiszen távozása a párt éléről és az országból fellélegzés volt, kivéve egy bizonyos funkcionárius kört. Engem nem ért meglepetésként Rákosi távozása, mert korábban már bennem is és másokban is felvetődött annak a gondolata – bár

eszmecserét senkivel nem folytattam róla –, hogy egyáltalán meddig maradhat Rákosi és Gerő funkcióban. Meddig tarthatók ők a párt élén, amikor ennyire éleződnek a politikai és morális problémák a párt körül és – ma már kimondhatom – a párt ellen? Hajszalereken a megyébe is lejutottak a hírek, például Litván György felszólalása egy pártgyűlésen, ahol Rákosi is jelen volt, hogy Rákosi elvtárs, magának mennie kellene a párt éléről. Több borsodi értelmiségi vett részt Budapesten a Petőfi Kör rendezvényein, és vitték haza az események hírét. De sokakat meglepetésként érte, elsősorban a munkásságot, főleg azokat a rétegeket, amelyeknek nem voltak olyan információik az országban folyó eseményekről, mint a megyei értelmiségnek. Őket váratlanul érte, mert korábban senki nem beszélt erről előttük, és egyszer csak jött a hír, hogy Rákosi volt, Rákosi nincs. Bár óriási változást nem jelentett a távozása, de azért felcsillant a remény, hogy valami kibontakozhat, mert az 1956. júliusi központi vezetőségi határozat az 53-as júniusi utat jelölte ki követendőnek. Sajnos a változáshoz szükséges alapvető, gyors intézkedések elmaradtak.

– *A sajtó komoly hatalmi eszköz volt akkor is. Mennyire volt a pártbizottság kezében a megyei lap, illetve volt-e valamilyen önállósága a szerkesztőségnek, az újságíróknak?*

– A szerkesztőségnek és az újságíróknak nem volt önálló jogkörük. Ez az akkori demokratikus centralizmus elvéből, de főleg a centralizmusból fakadt. Ugyanis a pártközpont agitprop osztályának volt egy részlege, a sajtóelosztály, amely irányította és ellenőrizte az ország valamennyi szerkesztőségét, sajtótermékét, és még ott volt a megyei pártbizottság is. Mivel nem volt egyértelműen tisztázva, beleüttünk az orrunkat, amit hallgatólagosan tudomásul vettek. Kezdeti lépések voltak a részünkről abban az irányban, hogy ha már adva van egy megyei lap, az ne csak a felülről jövő dolgokkal foglalkozzon, vagy a kiadott utasításokat irkálja-firkálja, hanem írjon a megye élő problémáiról is. Fülesekből tudomásomra jutott, hogy nagy megrökönyödést keltett a sajtóelosztályon, hogy megjelent az 1956. júliusi parlamenti felszólalásom az *Északmagyarországban*. A szerkesztőségben tartottak tőle, hogy bajuk lehet, hiszen addig nem csináltak hasonlót. Végül nem is dicsérték, nem is bírálták. Miért közöltettem? Hát kiket érint, hogy hogyan élnek Borsodban, ha nem az ottaniakat? Egyszer magyar Ruhr-vidék, máskor Mucsa, mert egyre romlanak az egészségügyi, szociális és egyéb körülmények? Hát ha olyan jól dolgozik ez a Ruhr-vidék, akkor talán valamit ki is érdemelhet a munkájával a közösből, amit költségvetésnek vagy az ország pénztárcájának hívnak. Ha tényleg jól dolgozik, akkor a megye lakossága elvárhatja a kormánytól, hogy ne a végén kullogjon a sornak. Ezért kezdtük beleütni az orrunkat a szerkesztőség munkájába, és ezért kezdtünk foglalkozni az újságírókkal is.

– *Megjelenés előtt be kellett mutatni valakinek az írásokat?*

– A megyei pártbizottságnak nem kellett bemutatni semmit se, akkor ez nem volt szokás. Hogy aztán a központi sajtóelosztály milyen dróton vezette, rángatta ezeket az embereket, arról nekem személyes tapasztalataim nincsenek,

nem is tudok róla semmit sem mondani. Az biztos, hogy voltak instrukciók telefonon, vagy fölrendelték a szerkesztőket Budapestre, és eligazították őket. Voltak olyan eszközeik, amelyekkel rövid gyeplőn tudták tartani az embereket. Mi aztán 1955 végén vagy 56 elején rátértünk arra, hogy bonckés alá vettünk egy-egy cikket, és elmondtuk róla a véleményünket. Például, hogy nem így, hanem sokkal konkrétabban, elevenebben kellene írni az adott kérdésekről.

– *Milyen személyes hatalma volt a megyében, mi mindenre terjedt ki a hatásköre?*

– A hatásköröm a megyében elvileg mindenre kiterjedt. A személyes hatalmam korlátlan lehetett volna, ha visszaéltem volna a központi vezetőségi tagságomból vagy az első titkári beosztásomból adódó lehetőségekkel. Ugyanis a hatalommal lehetett élni és visszaélni. Élni lehetett vele a jóért, a szépért, a szükségesért, ami a lakosságnak, a választóknak megfelel, és vissza lehetett élni az egyéni érdekekért, a privilégiumokért. Mit tettem én? Elsősorban minél több társat kerestem, tanítottam, segítettem őket, hogy az új követelményeknek eleget tehessünk. A gyors váltásra persze nem volt képes mindenki, akadályozhatta őket a begyö-pösödés, a megrögzött szokások és módszerek. Ezekkel szemben újra és újra a meggyőzés, a tanítás és a példamutatás eszközével kellett élni. Igyekeztem meggyőzni őket az új vonal, a váltás helyességéről és szükségességéről. Ugyanakkor igényeltem és figyelembe vettem a munkatársaim és a lakosság véleményét, kritikáját, és biztosítottam számukra, hogy szabadon elmondhassák a bírálataikat, javaslataikat mindenféle félelem és retorzió nélkül.

Fokozatosan meggyőződhetek a munkatársaim, a vezetőtársaim és a lakosság is, hogy nem egyeduralkodó parancsnokuk vagyok, hanem velük együtt gondolkodó és cselekvő első titkáruk, megyei vezetőjük. A személyi tekintélyem, az akkori helyzetnek megfelelően, eleve adódhatott volna a központi vezetőségi tagságból és a megyei első titkári beosztásból, ez azonban hivatalból járó tekintély lett volna, ezért igyekeztem fokozatosan másra váltani közös gondolkodással, közös cselekvéssel. A személyes példamutatáson keresztül szerettem volna magamnak tekintélyt és politikai befolyást szerezni. Úgy érzem, hogy ezt 1956. november 4-ig általában megértették. A vezetőtársaim is, a munkatársaim is, a lakosságból pedig azok, akikkel személyes kapcsolatba kerültem, és a közös gondolkodás és viták eredményeként meg is egyeztünk az alapvető kérdésekben. Ezzel elértem, hogy talpon tudtunk maradni az októberi viharban. Én azt hiszem, hogy ez a legkomolyabb eredmény, amelyet egy ilyen beosztásban dolgozó ember el tudott érni olyan feltételek között, amelyek között akkor dolgozni lehetett. Talpon tudtunk maradni, és bizonyos értelemben mérséklő hatást tudtunk gyakorolni az akkor néha az egeket ostromló eseményekre is.

– *Mit jelentett a gyakorlatban az egypárti irányítás?*

– Az akkori tapasztalataimat kiegészíti és markánsan alá is húzza az azóta eltelt 33 év. Az egypárti irányítás a parancsuralmat jelentette. Ma azt mondjuk, hogy egypárti diktatúrát, az azzal járó nagyon súlyos torzulásokkal és igen

káros következményekkel együtt. A párt minden utasítását, minden határozatát csak végrehajtani vagy végrehajtatni lehetett. Ezek a határozatok csak egy szűk körű vezetés döntései voltak. Ezekből hiányzott a lakosság véleménye, akarata. Az a rendszer nem tűrte az ellenvéleményeket, az alulról jövő kezdeményezéseket, pláne nem a követeléseket. Retorziókkal válaszolt mindezekre. A párt nem ellenőrizte önmagát, a lakosságnak meg sem joga, sem lehetősége nem volt, hogy ellenőrizze a párt tevékenységét. Megszülettek az új Csák Máték, általánossá vált a protekció, a jogtalan privilégiumok rendszere és a törvénytelenések sora. A lakosság nem érezhette magáénak azt a politikát, hiszen a gondjai hónapról hónapra súlyosbodtak. Ez a rendszer a vezetők önállóságának és felelősségének is gátja volt. A párt, ahelyett, hogy politizált volna, mindenhez érteni akart, ugyanakkor az ehhez szükséges feltételekkel nem rendelkezett. 56 októbere döbbenetes erővel bizonyította mindezt. A legfőbb tanulság az, hogy az egypárti rendszer megreformálhatatlan.

A forradalom napjaiban, 1956. október 23.–november 4.

– *Október 23-án mi történt Miskolcon?*

– Két programunk volt erre a napra. Az egyik: Illyés Gyula és Szabó Lőrinc részvételével rendezett író–olvasó találkozó, amelyre meghívták a megyei pártbizottság képviselőit is. Az írók miskolci csoportja szervezte, ha jól emlékszem, együtt a Miskolc városi pártbizottsággal, annak első titkárával, Déri Ernővel és a városi tanáccsal. A vezetőkkel úgy döntöttünk, hogy a megyei pártbizottság képviseletében én megyek oda, hiszen az értelmiségi vitákra, műszaki értelmiségiekkel, színészekkel, pedagógusokkal folytatott beszélgetésekre általában én mentem el. A megyei pártbizottság többi vezetője úgy félt az értelmiségtől, mint ördög a tömjénfüsttől, mert nem érezték magukat kellően felvértezve egy-egy ilyen vitához. Később rájöttem egy másik okra is. Korábban olyan tüskéket döfködtek több értelmiségibe, amelyek eléggé bántók voltak, és tartottak tőle, hogy személy szerint is szembe kell majd nézniük a korábbi viselkedésükkel, ha részt vesznek egy-egy ilyen találkozón.

A program két részből állt: fogadással kezdődött délután 5 órakor a városi tanács épületében, és 7 órakor folytatódott az irodalmi esttel a SZOT-székházban. A politikai helyzet feszültségére való tekintettel a fogadás után visszamentem a megyei pártbizottságra, hogy tájékozódjak az eseményekről, majd visszasiettem a közben elkezdődött irodalmi estre. A beszélgetés nagyon érdekes, nagyon színvonalas, tanulságos volt. Azt mondhatnám, hogy szinte politikamentes, irodalmi jellegű.

– *Hogy lehetett 23-án politikamentes beszélgetés?*

– Nem tudok rá választ adni, de így történt. Illyés Gyula bevezetője után Szabó Lőrinc versei hangzottak el, majd azokról folyt a beszélgetés. Még egyszer mondom, hogy az égető, alapvető, nagy politikai problémák nem kerültek terítékre. A találkozó végén Illyés Gyulával, Szabó Lőrinnel és Bod Andorral, a miskolci írócsoport vezetőjével beszélgettem. Úgy emlékszem, ott volt Déri Ernő is. Akkor már szóba kerültek politikai kérdések is. Illyés Gyula megkérdezte tőlem, hogy hogyan akarunk kilábolni abból a helyzetből, amely akkor már rendkívül feszültnek és robbanásveszélyesnek tűnt. Sommásan azt feleltem, megpróbáljuk úgy, ahogy addig, vagyis a saját erőnkre támaszkodva. Kérdezte, hogy miért? Azt válaszoltam, azért, mert a felső vezetéstől korábban is kevés segítséget kaptunk a legalapvetőbb politikai, gazdasági, szociális és kulturális problémáink

megoldásához. Illyés Gyula a maga ravaszkás mosolyával hozzátette: erőt és sok sikert kíván, de nem tudja, hogy meg tudunk-e birkózni a problémákkal.

A másik program a nagygyűlés volt az egyetemen.⁷ Ezt megelőzően 22-én is volt nagygyűlésük, sőt korábban is üléseztek, hiszen az egyetemeken, főiskolákon abban az időben nagy vita folyt arról, hogy maradjon-e a DISZ, vagy jöjjön a Mefesz.

– *Hogyan látta, milyen lényeges változást jelentene, ha nem DISZ, hanem Mefesz lenne?*

– Az én véleményem akkor is, ma is az, hogy nem az a döntő egy szervezet életében, hogy mi a neve, hanem az, hogy mit csinál és kiknek az érdekeit vállalja fel. Ha jól emlékszem, azzal engedtem el Grósz Károlyt az egyetemre, hogy a vitában eszerint foglaljon állást.

– *Miért Grósz Károlyt ment?*

– Ő járt ott ezt megelőzően is, és az volt a tapasztalatunk, hogy megfelelően hivatkozott addig is a megyei pártbizottság állásfoglalásaira, intézkedéseire, és az egyetemen elfogadták őt vitapartnernek. Indulása előtt Grósz több kérdést tett föl. A fő kérdése az volt, hogy milyen álláspontot képviseljen, ha fel kell szólalnia a vitában. Ismételten a figyelmébe ajánlottam azt a parlamenti kritikánkat Miskolc és Borsod lehetetlen helyzetéről, amelyről már volt szó, és javasoltam, hogy vegye figyelembe, amit Kónya Lajos irodalmi estjén elmondtunk, hiszen ott már szerepeltek ezek vagy hasonló kérdések. Nyugodtan hivatkozzon a koalíciós vezetők találkozóján elhangzottakra, az apparátus taggyűlésének a sajtóban már nyilvánosságra hozott határozatára, s bátran használja azokat az érveket, amelyeket az írókkal, értelmiségiekkel folytatott párbeszédeinkben hangoztattunk.

Ő kiment az egyetemre, én elmentem az irodalmi estre. Amikor a programok után a megyei pártbizottságon találkoztunk, Grósz arról számolt be, hogy nagyon szenvedélyes vita folyt az egyetemen. A követelések közül a külpolitikai jellegűek voltak a legsúlyosabbak, a többi olyan, hogy azokkal vitatkozni sem kellett, reálisak, elfogadhatók voltak. A külpolitikai kérdéseket tárgyaló heves vita közben egy tanár, Fekete László megpróbált mérséklően hatni az egyetemistákra, és ellensúlyozásképpen azt javasolta, hogy inkább a dunai konföderáció létrehozása kerüljön a követelések közé. Ezt az álláspontot a diákság nem fogadta el, és beírták a pontjaik közé a Varsói Szerződés azonnali fölbontását, valamint a szovjet hadsereg azonnali kivonását az országból. Grósz nem fejtette ki saját véleményét a hallottakról, csak elmondta, hogy mit tapasztalt. Elém tette az egyetemisták írásba foglalt követeléseit, és ezzel áttette a felelősséget az én asztalomra. Elolvastam, és közöltem vele a véleményemet. Azt mondtam neki, hogy jelentesse meg a másnapi *Északmagyarországban* az egyetemisták valamennyi követelését azzal a kiegészítéssel, hogy a megyei pártbizottság egyetért a politikai, gazdasági, szociális, kulturális követeléseikkel, azok teljesítését

⁷ Az egyetemi nagygyűlés, a diákparlament október 22-én volt, 23-án délután az egyetemi pártszervezet hívott össze taggyűlést, hogy megvitassák az egyetemisták 22-én megfogalmazott követeléseit.

támogatja, mint ahogy addig is tette, két ponttal viszont nem ért egyet, a Varsói Szerződés azonnali felmondásával és a szovjet csapatok azonnali kivonásával. Kértem tőle, hogy így közöltesse a lapban, és Grósz Károly ezt meg is tette.⁸

Azon az állásponton voltam, hogy azokat a külpolitikai kérdéseket, amelyeket korábban nem a miskolci egyetemen, nem is a miskolci vagy a megyei pártbizottságon döntöttek el, nem is ott fogják megváltoztatni. Hiába követelünk mi bármit, ha a nemzetközi helyzet nem teszi lehetővé. Ha a nagyhatalmak nem akarják, akkor mondhatunk mi bármit, semmi sem fog történni. Sajnos az azóta eltelt 33 év igazolta az akkori álláspontomat.

– *23-án megjelent az Északmagyarországban az a levél is, amelyet a megyei pártbizottság írt a Politikai Bizottsághoz.*

– Ez a levél tulajdonképpen a megyei pártbizottság apparátusában működő pártszervezet taggyűlésén hozott határozat, amelyről már többször tettem említést. Hogy úgy mondjam, szinte teljesen szinkronban volt az egyetemisták, a munkástanácsok akkori követeléseivel. Ezt meg kellett tennünk, deklarálni kellett, hogy nem várhatunk tovább, tiszta vizet kell önteni a pohárba. Mondhattunk addig a felső vezetésnek bármit, intézkedések nem történtek. A mi állásfoglalásunk bizonyítéka annak, hogy teljesen szakítunk azokkal a pártvezetőkkel, szakítunk azokkal a párttestületekkel, akik illetve amelyek még mindig az ellenkezőt vallják, és akarják a népre kényszeríteni. Hogy miért 23-án jelent meg a megyei lapban, annak az oka a következő: A Politikai Bizottságnak küldtük el a levelet azzal, hogy azonnali választ kérünk rá. Nyilatkozzék, hogy neki, mint két központi vezetőségi ülés között a párt legfelsőbb vezető szervének, mi a véleménye ezekről a kérdésekről. Megírtam, hogy a megyében választ várunk rá, de az nem érkezett meg. Többször felhívtam Ács Lajos KV-titkárt, aki mindig csak azt felelte, hogy Gerő Ernőék Jugoszláviában vannak, meg kell várni, amíg visszajönnek, mert ő egyedül nem hivatott válaszolni. Elmondhatta volna az egyéni véleményét is, de nem tette. Lehet, hogy volt neki, csak nem merte elmondani.

Teltek-múltak a napok, egyre forróbb lett a politikai légkör Miskolcon és Borsodban. Elkövetkezett az az idő, amikor döntenem kellett, hallgatunk-e tovább, vagy a megyei nyilvánosság elé tárjuk a véleményünket. Az volt a meggyőződésem, hogy tovább nem várhatunk, itt van az utolsó óra utolsó perce, amikor le kell tennünk a garast az asztalra.

– *Azért kellett 22-én éjjel a szerkesztőségbe küldeni Grósz Károlyt, hogy már 23-án reggel az utcán legyen?*

– Valóban Grósz Károlynak adtam utasítást arra, hogy közöltesse. Így is kicsúsztunk az időből. Előbb kellett volna a megye nyilvánossága elé tárni, a Politikai Bizottság állásfoglalásával együtt, hogy lássák a megyében, mi a megyei pártbizottság véleménye, és mi a Politikai Bizottságé. Az utóbbi késett,

⁸ Az egyetemisták követeléseit teljes terjedelemben az *Északmagyarország* 1956. október 25-i rendkívüli száma tette közzé.

és már annyira érződött a levegőben a nyugtalanság, hogy tovább nem lehetett várni. Figyelembe véve a megjelent levél hatását, azt mondom, hogy szükség volt rá. Igaz, hogy nagy megrökönyödést keltett, ilyet nem olvasott még senki az *Északmagyarországban* 1945 óta, de jóleső érzés volt, hogy végre valahára a nyilvánosság elé kerültek ezek a problémák, mindenki elolvashatta, aki akarta.

– *Milyen visszajelzések érkeztek?*

– Nekem erről személyes tapasztalatom nincs, mert az események sodrása elvitt ettől a problémától. Jött október 23-a azzal, amivel, szinte nem is volt időm és lehetőségem kutatni, hogy kiknek mi volt róla a véleménye. Csak később, főleg a börtönben volt idő arra, hogy az ember kielemezze a levél fogadtatását a miskolci, borsodi rabtársaival. Akkor mondták el, nagyon mellbe vágta őket, hogy a megyei pártbizottság szembe mer szállni a Politikai Bizottsággal, és oda meri tenni állásfoglalását a megye nyilvánossága elé.

– *Milyen hírek érkeztek 23-án Miskolcra a budapesti eseményekről?*

– A Központi Vezetőség apparátusától kért és kapott telefontájékoztatásokból tudtuk már 23-án délelőtt, hogy ifjúsági felvonulás lesz Budapesten, majd azt, hogy betiltották, aztán hogy mégis lesz. Rádiót akkor nem hallgattam, mert nem volt rá időm, de legalább ötször-hatszor hívtam a pártközpontot K-vonalon, amely közvetlen kapcsolatot teremtett a megyei pártbizottság és a Központi Vezetőség apparátusa között. A végén kiderült, hogy a felvonulásból tüntetés lett. Az irodalmi esten találkoztam Németh Imrével, aki azt kérdezte, hogy vajon milyen tüntetés van Pesten, és milyen zűr lesz belőle. Azt feleltem neki: Nem hiszem, hogy ebből nagy zűr lehetne, hiszen amiért a fiatalok kimentek az utcára, nyilván nem más, mint amit a miskolci egyetemistáktól is hall az ember. Az nagyon tisztességes, vállalható álláspont. Fejcsóválva felelte, hogy hát ő nem tudja, nem tudja, majd meglátjuk.

Este 7-8 óra között a pártközpontból a következő tájékoztatást kaptam: nagy zűr van Budapesten, már lőnek is. Aztán vagy fél óra múlva közölték, hogy összehívták a Központi Vezetőség rendkívüli ülését az Akadémia utcai székházba. Ezt követően fölhívtam a Központi Vezetőséget, egyedül Köből Józsefet tudtam telefonvégre kapni, aki érdeklődésemre elmondta, hogy valóban összehívták a rendkívüli ülést – várják is a tagokat, még nagyon kevesen érkeztek meg –, de én csak maradjak nyugodtan Miskolcon, úgysem tudok Budapestre menni időben. Semmi másról nem esett szó. Mi vonható le ezekből az információkból? Az, hogy érdemi politikai tájékoztatást senki nem adott, nem tudott, nem akart, vagy nem mert. Gyakorlatilag semmi pontosat sem tudtam arról, hogy mi történt, mi történik Budapesten.

Azután felhívtam Gerő Ernőt. Még mielőtt 8 órakor elmondta hírhedt rádióbeszédét, sikerült őt telefonvégre kapnom, és közöltem vele, hogy úgy látom, már ég a lábunk alatt a talaj, és ki is fog csúszni alóla, ha haladéktalanul nem tesznek intézkedéseket, legalább a legalapvetőbb, a legfontosabb személyi, politikai, gazdasági, szociális és jogi kérdésekben, valamint a törvénysértések

ügyében. Mi volt a válasza? Az, hogy majd mindenre sor fog kerülni, de előbb egy keveset pihenni szeretnének, mert nagyon elfáradtak a jugoszláviai útjukon. Kérdésemre, hogy ez mit jelent, azt felelte, hogy már tervezik összehívni az országgyűlést, később a pártkongresszust is. Hogy ez időben mit jelenthetett akkor? Heteket, hónapokat, esetleg fél esztendőt is, ameddig egy pártkongresszust össze lehetett hívni. Ez volt az összes segítség, amit tőle, amolyan nesze semmi, fogd meg jól alapon, kaptam.

– *Miért pont Gerőt hívta?*

– Mert ő volt a párt első titkára. Meguntam már, hogy Ács Lajossal, Köböl Józseffel vagy másokkal bármit is közöljek, bármit is kérjek tőlük, mert úgysem lett eredménye. Egyébként is úgy véltem, hogy mindazt, amit mondani vagy kérni akarok, személy szerint csak neki mondhatom el, csak tőle kérhetem, hiszen abban ő az illetékes. Tőle is azt kaptam, amit Ács Lajostól és Köböl Józseftől, hogy majd, majd majd. Akkor, amikor már égett a fejünk fölött a ház, és az égő tető majd a nyakunkba szakadt.

– *Mennyi ideig beszélgettek és milyen hangnemben?*

– Legfeljebb 10 percig. Normális, emberi hangnemben. Inkább én voltam türelmetlenebb, idegesebb, és ingerültebben beszéltem, mint ő. Gerő ezt úgy nyugtázta, hogy jó, jó, megértem a türelmetlenségét, de hát fáradtak vagyunk. Ekkor beszéltem vele utoljára. Egyszer még láttam, hallottam őt a Központi Vezetőség október 26-i ülésén vagy ülésrészén – nem tudom, minek nevezzem azt az összejövetelet –, de közvetlen kapcsolatba többé nem kerültem vele.

A Rádióban elhangzott esti Gerő-beszéd csak olaj volt a tűzre. Magát a beszédet nem hallottam, mert az irodalmi esten voltam, de amikor onnan visszaérkeztem a párbizottságra, munkatársaim részletesen ismertették a tartalmát. Dönteni kellett, hogy milyen álláspontot foglaljunk el. Helyeseljük vagy utasítsuk vissza a beszédet? Nekem kellett döntenem, és úgy határoztam, hogy a másnapi *Északmagyarország* jelentesse meg a megyei pártbizottság nyilatkozatát, amelyben a Gerő-beszédet mint elfogadhatatlant visszautasítjuk. Közölte is a rövid nyilatkozatot az október 24-i szám az első oldalon. Mi volt a célunk ezzel az állásfoglalással? Először is az, hogy nyíltan deklaráljuk, a megyei pártbizottság helyesli és támogatja a lakosság jogos követeléseit – ez elsősorban az egyetemisták pontjaira vonatkozott –, de óva int a szélsőségektől, még ha azok jogos követelésekre épülnek is. Abban, hogy a megyei pártbizottság azt mondja egy sor követelésre, hogy jogosnak tartja, elfogadja, illetve egy-kettőre, hogy nem ért egyet vele, kifejeződött az a szándékom, hogy az emberek gondolkodjanak el rajta, mit miért követel, miért ellenez vagy miért utasít vissza a megyei pártbizottság. Tehát az, hogy leszögezem, a megyei pártbizottság mivel nem ért egyet, figyelmeztetés volt, hogy óvakodjanak a túl radikális követelésektől. Ennek aztán volt is visszhangja, következménye. Gerő rádióbeszédének visszautasításával azt is deklaráltuk, hogy a Gerő-féle vezetés politikáját elfogadhatatlannak és károsnak tartjuk. Ugyanakkor iránymutatást és segítséget is akartunk nyújtani.

tani a pártszervezeteknek, hogy helyesen foglalhassanak állást a közvéleményt egyre inkább meghatározó kérdésekben. Más módunk nem volt, hogy azonnal értesítsük őket a megyei pártbizottság álláspontjáról, ezért választottuk a nyilvánosságot.

– *Megbeszélte valakivel, vagy egyedül döntött?*

– Ez nem lehetett testületi állásfoglalás, hiszen nem volt arra idő, hogy egy-két órán belül összehívjuk a megyei pártbizottság vagy akár a megyei párt végrehajtó bizottság tagjait. Nem volt arra mód, hogy megvitassuk ezeket a problémákat. Azért születtek az újságban közölt állásfoglalások a megyei pártbizottság nevében, hogy ne csak egy emberben, bennem lássanak újtót vagy a pártvezetéssel nyíltan szembefordulót, hanem higgyék azt, hogy tágabb körről van szó. Meggyőződésem, hogy ha akkor összehívom a vezető testületeket, ha nem is egyhangúlag, de a többség ugyanígy foglalt volna állást.

– *A későbbiek során nem származott hátrány abból, hogy egyedül döntött?*

– Az a hátrány származott, hogy engem elítéltek mint ellenforradalmárt ezekért a dolgokért, a többiek pedig rám hárítva a felelősséget úgy-ahogy kimosták magukat.

– *Hogyan foglalt állást a megyei pártapparátus?*

– Akik jelen voltak, egyetértettek, akik nem voltak jelen, azokról is feltételezem, hogy egyetértettek, hiszen nap mint nap találkoztak a problémákkal. Hadd mondjak egy bizonyítékot. A Politikai Bizottságnak küldött levél elkészítésében a megyei pártbizottság tagjainak legalább a harmada-negyede részt vett, benne volt a véleményük. Ez volt az a kollektív háttér, amely alapján ki mertem mondani, hogy az *Északmagyarország* nemcsak a személyes véleményemet közli azokban a napokban, hanem a megyei pártbizottságnak mint testületnek az álláspontját is.

– *Mit gondolt 23-án este, mire számíthatnak a következő napokban Miskolcon?*

– Nehéz erre válaszolni, mert akkor az emberben sok gondolat merült fel, sok érzés alakult ki, és nem volt a kezében olyan iránytű, amely mutatta volna, hogy az ország merre tart. Az nekem nem okozott problémát, hogy állást kell foglalnom minden általam helyesnek tartott követelés mellett, és azokkal együtt kell továbblépni, akik ezeket a követeléseket meg akarják valósítani. Ami szorongást vagy egyes érzelmeket váltott ki bennem, az az, hogy mit tegyünk a túlzott, a radikális vagy az abszolút kielégíthetetlen követelésekkel. De ebben sem tudtam másképp határozni, mint hogy vállalnom kell a személyes felelősséget, egyértelműen állást kell foglalnom, és a magam erejéhez mérten mindent meg kell tennem annak érdekében, hogy politikai eszközökkel távol tartsam a túlzott radikalizmustól az egyetemistákat, a munkásokat, vagy bárkit, aki ilyen követelésekkel áll elő.

– *Gondolt-e arra 23-án, hogy olyan tömeg gyűlhet össze, és ostromolhatja meg a párházat, hogy valamiféle védelemre lenne szükségük?*

– Ez a gondolat nem merült fel bennem. Miért ostromolnának meg bennünket? Hiszen nem 23-án mondtuk ki először, hogy mivel értünk egyet és mivel nem. Nem 23-án döböntünk rá, hogy milyen áldatlan állapotok vannak Miskolcon

és a megyében, hanem jóval előtte. Akik kedvező tapasztalatokat szereztek rólunk, nyilván nem fogják a fejünket követelni. Legfeljebb annyit mondanak: bátrabban, gyorsabban előre azokban az ügyekben, amelyekben már közös álláspontot alakítottunk ki! Abban az időben központi utasításra elrendelték a pártbizottságok épületének rendőri védelmét. Ha jól emlékszem, 24-én jött egy karhatalmi egység a megyei pártbizottságra, de 25-én megkértük őket, hogy hagyják el az épületet. Nem tartottuk szükségesnek, hogy ott legyenek. Elsősorban arra az erkölcsi, politikai tőkére kívántam támaszkodni ezekben a viharos napokban is, amelyet az 1954 és 1956 közötti munkával szereztünk meg.

Talán még annyit 23-ával kapcsolatban, hogy egész nap futottak be különféle információk a megyéből, Miskolcra, amelyek lényege az volt, hogy a diósgyőri gyárakban is nagy a nyugtalanság, gyűlés gyűlést követ, a dolgozók itt is, ott is összeállították a követeléseiket. Jeleztek nyugtalanságot Ózdról is, a bányákból is, hogy az emberek türelmetlenek, nyugtalanok, hallgatják a híreket, és nem tudják a helyére tenni az eseményeket, nem látják az okait.

A Dimávag (Diósgyőri Magyar Állami Vas-, Acél- és Gépgyárak) követeléseit Pataki László, a Miskolc városi másodtitkár hozta be a megyei pártbizottságra, és adta át nekem. A tartalma hasonló volt az egyetemisták követeléseéhez, azzal a különbséggel, hogy az üzemi követelésekben nagyobb teret, konkrétabb megfogalmazást nyertek a termelési kérdések, a bérrrel, a normával és az anyagellátással kapcsolatos problémák. Pataki arról számolt be, hogy a követeléseket tartalmazó papírost a kezébe adták, behozta a pártbizottságra, de arról már nem tudott elszámolni, hogy ő milyen álláspontot képviselt az üzemekben. Többször rákérdeztem, de a válaszai olyan semmitmondóak voltak, hogy azt a következtetést vontam le belőle, valószínűleg nem is mert fölszólalni azokon a viharos gyűléseken, ahol a követeléseket megfogalmazták.

Nagyon érdekes a következő momentum. A Dimávag munkástanácsának (először munkásszervező bizottságnak hívták) eredeti pontjai között nem szerepelt a szovjet csapatok kivonásának és a Varsói Szerződés fölbontásának a követelése. Azon a papíron, amelyet Pataki László átadott, ezek a követelések nem géppel voltak írva, hanem a lap alján kézírással. Hogy ki írta oda, nem tudta megmondani, csak annyit közölt, hogy egyetemisták is voltak az üzemi gyűléseken, ők szorgalmazták, hogy írják oda ezeket is.

– *Egyáltalán hazament 23-án éjszaka?*

– Hazamentem, ha késő éjszaka is, és másnap már nagyon korán reggel a megyei pártbizottságon voltam. A családból főleg a feleségem édesapja volt az ügyeletes rádióhallgató. Az általa elmondottak egy kicsit pontosították az addig hallott, sokszor egymásnak ellentmondó információkat. Részletesebben Gerő beszédéről számolt be, ő is határozottan elutasította. Amikor közöltem vele, hogy ugyanaz a véleményem, és másnap megjelenik a megyei lapban mint a megyei pártbizottság véleménye, azt mondta, istennek hála, legalább tudni fogják, hogy milyen álláspontot vallunk – értve alatta a családot és engem is.

Az október 24-én a pártközpontból kapott információk csak a 23-i híreket ismételtek, semmi újat, semmi értékelő elemzést nem tartalmaztak. A vezetőkkel nem lehetett kapcsolatot teremteni. Hiába kértem Gerő Ernőt vagy bárkit a Politikai Bizottság tagjai közül, az ügyeletesek válasza az volt, itt vannak, ott vannak, gyűléseznek, értekeznek, ezt csinálják, azt csinálják, csak éppen a telefont nem vették a kezükbe, vagy nem tudtak kapcsolni hozzájuk. Ekkor elhatároztam, hogy ha törik, ha szakad, másnap, 25-én Budapestre megyek, mert meg akarom tudni, miért ülésezik folyamatosan a Központi Vezetőség, miért nem lehet egy vezetővel sem beszélni telefonon, miben, hogyan foglaltak vagy akarnak állást foglalni, hiszen ezt tudni jogom és kötelességem.

24-én kora délután lélekszakadva, falfehéren beállít a szobámba Gyárfás János, a megyei pártbizottság másodtitkára. Rémült hangon, magából kikelve mondja, hogy a Dimávagból jön, rettenetes nagy baj van, a dolgozók tüntetni akarnak a követelések teljesítéséért. Kérdeztem: ott voltál, mit mondtál nekik? Hát hogy ő nem tudott semmit se mondani, mert nem hallgatták meg és végeredményben el kellett menekülnie. Ez azért ütött szíven, mert a megyei pártbizottságban ő volt a folyamatosság, régóta ott dolgozott. Az a kérdés merült fel bennem, hogy ugyan miért kellett elmenekülnie, hiszen nagyon sok Dimávag-dolgozó ismerte őt személyesen. Erre hamarjában nem tudtam magyarázatot találni. Tudomásul vettem, fogtam a kalapom, és azonnal elmentem a Dimávagba, arra a gyűlésre, ahol őt nem akarták meghallgatni. Mit tapasztaltam ott? Rengeteg ember, 500-700 résztvevő vitatkozott, kiabált, veszekedett.

– *Kivel ment?*

– Nem nagyon találtam akkor partnert az ilyesmihez. A gépkocsivezető vitt, ő a kocsiban maradt, mint általában. Nagyon derék, karakán ember volt, Molnár Ferencnek hívták, és a legvadabb, legnehezebb helyzetben is velem vagy a munkástanáccsal tartott, példamutatóan teljesítette a kötelességét.

Köszöntem, odamentem az elnökséghez és mondtam, hogy kész vagyok rá, ha valamilyen problémát meg kell vitatni, vagy ha közölni akarnak valamit a megyei pártbizottsággal. Elkezdtek záporozni felém a kérdések és a követelések, hogy erről mi a megyei pártbizottság véleménye, mi az én személyes véleményem, mi lehet a kormány vagy a Központi Vezetőség álláspontja. A kérdések a már pontokba szedett és hozzám eljuttatott követelésekhez kapcsolódtak. Például, hogy mi a véleményem a bérkövetelésekről, vagy hogy adják vissza a Dimávag dolgozóinak a vasúti kedvezményt, rendezzék a nyugdíjakat és így tovább. Mindez benne volt az írásba foglalt pontjaikban, és a kérdés most úgy vetődött fel, hogy ezzel meg ezzel mit teszek én, a megyei pártbizottság vagy a felső vezetés. Egyetértünk-e vagy nem?

– *Csak kérdések voltak vagy számonkérés is?*

– Nem mondanám éppenséggel számonkérésnek. Különösen azután, hogy végigmentünk a feltett kérdéseken, és pontról pontra igyekeztem tényekkel, tettekkel bizonyítani, hogy ebben már ezt tettük, abban azt, ekkor és ekkor

közölte a megyei lap, elhangzott ilyen és ilyen tanácskozáson. Egy másikban ugyan még nem értünk el eredményt, de követeltük ezt meg ezt. Vagy itt van a lakáskérdés, amiben ilyen és ilyen eredmények születtek. És közben a kérdések kezdtek finomabbak, udvariasabbak lenni. És ahogy így, követelésről követelésre haladva kölcsönösen elmondtuk a véleményünket, kiderült, hogy nem zárt kapukat döngöztünk, hiszen a megyei pártbizottság sok problémával már foglalkozott, néhányban eredményeket is ért el. Ezt elismerték abban az élesen induló, a végén türelmesebb mederbe terelődött vitában. Nem volt szokványos gyűlés. Mindenki, aki szólni akart és bírta hangerővel, szót kapott, elmondhatta a véleményét. Hogy hányan, azt nem tudom, de nagyon sokan beszéltek. Az elsők voltak a legvérmesebbek, a legkeményebben fogalmazók. Ők talán nem ismerték úgy a megyei pártbizottság ténykedését, állásfoglalásait, mint ahogy a józanabb többség. A válaszaikat a legindulatosabb felszólalók is végighallgatták. Én is meghallgattam a hozzászólókat. Voltak ugyan közbekiabálók, de arra kértem őket, hogy hallgassunk meg mindenkit nyugodtan, türelmesen, és aki akarja, azután mondja el a véleményét, szintén nyugodtan.

Több órán át tartott a vita. A végén abban maradtunk, hogy nem lesz tüntetés, ezt az álláspontot képviselik a munkástanácsok is. Nem nyílt vagy titkos szavazással fogadták el, hanem rábólintással, hogy jó, rendben van, az alapvető kérdésekben egyetértünk, további vitának nincs helye, mindenki igyekezzen érvényt szerezni a közös álláspontnak. De jöttek megint a vérmesebbek a következő kérdéssel: Rendben van, mi megegyeztünk, de mit szól hozzá a kormány, mit mond rá a Központi Vezetőség? Honnan tudjuk, hogy mindez valóban realizálódik, hiszen számos kérdésben nem a megyében történik majd a döntés, hanem a kormánynak vagy a párt Központi Vezetőségének kell intézkednie?

– *Az országos jellegű követelésekre hogyan reagált?*

– Azt mondtam, hogy a legtöbbet egyetértünk. A vitában tisztázódott például, hogy nem megyei hatáskörbe tartozik a norma meg a bérezés, hiszen nem itt döntötték el, nem is itt fogják megváltoztatni, de követeljük a kormánytól, hogy intézkedjen ezekben a kérdésekben is. Így történt a megegyezés. Utána a vérmesebbek megkérdezték, mit ér a mi megegyezésünk, ha a kormány, a pártvezetés nem ért egyet vele? Akkor valóban tüntetni kell. Így születtek a percről percre, óráról órára előtolakodó, nagyon váratlan helyzetek, amelyekben rögtön állást kellett foglalni. Mit tudtam hirtelenjében mondani? Rendben van, megértem, hogy kíváncsiak a kormány és a Központi Vezetőség véleményére. Azt tudjuk tenni, hogy én a K-telefonon felhívok valakit akár a pártvezetőségből, akár a kormányból, ők jelöljenek ki egy vezetőt, aki majd beszél azzal a kormánytaggal vagy pártvezetőségi taggal, akit sikerül elérnünk. Kérje meg, hogy jöjjön ide Miskolcra, beszéljenek vele is a problémákról úgy, ahogy velem tették. Foglaljon ő is állást a pártvezetés és a kormány nevében, hogy mivel ért egyet vagy mivel nem, és alakítsák ki a közös álláspontot.

– *Volt ennek reális esélye?*

– Úgy gondoltam, hogy igen. Én mint megyei első titkár, amikor olyan jelzést kaptam a másodtitkáromtól, hogy a Dimávgban krízishelyzet alakult ki, rögtön elmentem az üzembe. Abból indultam ki, hogy abban a rendkívüli helyzetben, amelybe az ország került, egy vezetőnek ha ilyen felszólítást kap, kutya kötelessége odamenni és választ adni az embereknek az őket foglalkoztató kérdésekre. Naiv voltam, meg kell hogy mondjam.

Kiss Károlyt tudták kapcsolni. Ő akkor tagja volt az MDP Politikai Bizottságának, tehát nem akárki. Röviden tájékoztattam, hogy mi történt a gyárban, és hogy megegyeztem ugyan az itteni munkásokkal, hogy mi az, amiben egyetértünk, de ők kíváncsiak a kormány és a pártvezetés véleményére is. Kértem, jelöljenek ki valakit akár a Politikai Bizottság, akár a kormány tagjai közül, és küldjék el Miskolcra. Ha lehet, küldjék ide a miniszterelnököt, hogy adjon választ a diósgyőri munkások kérdéseire, követeléseire. Mi volt a válasza? Nem tudnak se jönni, se telefonon tárgyalni, mert más, nagyon fontos dolgokkal vannak elfoglalva. A hallottakat elmondtam a jelenlévőknek, mire elemi erővel tört ki a felháborodás. Már nem egyes emberek mondtak véleményt, vagy kiáltottak valamit, hanem szinte tömegben zúgták, hogy megmondtuk, nem érnek rá, nem tudnak velünk foglalkozni, tüntetnünk kell, hogy teljesítsék a követeléseinket. Közben a hangzavarból új követelések is kiszűrődtek. Például az, hogy tüntessünk azért is, hogy az oroszok ne lőjék Budapestet, a fegyvertelen, békés tüntetőket. Nyilván olyan valaki mondta, aki friss rádióhíreket hallgatott. Ez bombaként robbant, és megint fellángolt a vita. Kik lőnek, kiket lőnek, miért lőnek Budapesten, egyáltalán lőnek-e? Próbáltam nyugtatni őket, hogy nem látjuk még tisztán – legalábbis én nem, akármennyit hallgatom a rádiót vagy olvasom az újságot –, hogy mi a pesti helyzet háttere, és van-e értelme tüntetésekbe, sztrájkokba bonyolódni. Nem lenne jobb válaszadásra kényszeríteni a kormányt? Mindnyájan mondtuk a magunkét.

Úgy láttam, hogy ez szélmalomharc. Hiába próbálom őket nyugtatni, hogy az alapvető követeléseikről a kormány véleménye sem lehet tagadó, próbáljunk szót érteni vele. Kínomban azt javasoltam, hogy én másnap elmegyek Budapestre, részt veszek a Központi Vezetőség ülésén – tudni akarom, hogy mi a KV álláspontja, és egyáltalán, hogy mi történik Budapesten –, bízzanak meg maguk közül három-négy önként vállalkozó embert, én vállalom, hogy magammal viszem és összehozom őket a miniszterelnökkel, lehetővé teszem, hogy tőle kérjenek választ azokra a kérdésekre, amelyekben megegyeztünk. Ha ezt a javaslatot elfogadhatónak tartják, akkor nem kell tüntetni, álljanak el ettől a szándékuktól. Rövid vita után elfogadták, hogy kijelölik a küldötteiket, nem fognak tüntetni. Megegyeztünk, hogy másnap reggel a gyárkapu előtt találkozom a delegáltakkal.

Életem egyik legizgalmasabb, legmegrázóbb politikai gyűlése volt. Rögtönözni kellett, igazat kellett adni az embereknek abban, amiben igazat lehetett adni, ugyanakkor mérsékelni kellett a fölizgatott hangulatot és visszatartani őket a túlzott, nagyon radikális lépésektől. Úgy láttam, hogy talán sikerült elérni ezeket

a célokat. Nagyon bíztam abban, hogy ha összehozom a küldötteiket a miniszterelnökkel, tőle sem fognak más választ kapni, mint tőlem, hiszen ezekre a követelésekre már régen pozitív választ kellett volna, hogy adjon a kormány és a pártvezetés.

– *Az igazgató és a párttitkár jelen volt, felszólalt-e valamelyikük?*

– Senki nem szólalt fel a régi vezetők közül. Ahogy én láttam, nem is mertek felszólalni. Nem ismerem a megérkezésemet megelőző történeteket, valószínű, hogy kemény kritikát kaptak a munkásoktól vagy a megalakult munkástanácstól. Sápadtak láttam őket, elvegyülve a tömegben, nem volt arra időm, meg lehetőségem se, hogy a gyűlés után még eszmecsere-t folytassak velük. Akkor már nem is láttam őket sehol. A másnapi utazást beszéltem meg a küldöttekkel.

– *Voltak-e olyan pillanatok, amikor úgy érezte, hogy nem tud úrrá lenni a tömeghangulaton?*

– Volt ilyen, de ahogy telt az idő, és tapasztaltam, hogy lehet hatni az emberek józan eszére, tudtam, hogy nem szabad elmenekülni, mint ahogy a másodtitkárom tette. Addig kell érvelni, amíg az emberek meg nem értik, hogy van egy határ, ameddig elmehetünk, de ha azt átlépjük, túl nagy kockázatot vállalunk. És ha van erőm, kitartásom hozzá, akkor meg tudom győzni őket. Amikor a gyűlés után eljöttem a gyárból, úgy éreztem, hogy sikerült.

– *A munkástanácsok megalakulásáról mikor hallott először? Mikor kezdtek alakulni a megyében?*

– Talán 22-én vagy 23-án. Ez nemcsak az üzemek kezdeményezése volt. A SZOT 1956 szeptemberében tartott IX. teljes ülésén már nagy hangsúlyt kapott az üzemi demokrácia, a munkásellenőrzés, de akkor még szakszervezeti keretek között akarták megoldani. Nem volt részletesen kidolgozva, csak általánosan fogalmazták meg. Szerintem ez is hatással lehetett a munkástanácsok alakulására az üzemekben. Persze nem ez volt a perdöntő, de hírként ott élt az emberek, a diósgyőri üzemek munkásai között is.

Először a nagyüzemekben, a Dimávagban, a Lenin Kohászati Művekben és az ágyúgyárban (ez volt a Nehézszerzőgépgyárnak titulált miskolci üzem) alakult munkástanács, később a kisebb tanácsi vállalatoknál is. Csak akkor szereztem tudomást róluk, amikor 23-án Pataki László behozta a Dimávag munkásszervező bizottságának a pontjait, illetve 24-én a gyűlésen, ahol már a munkástanácsok követeléseiről kellett párbeszédet folytatni.

– *Mennyire tartotta jogosnak, hogy a munkások képviselői kézbe vegyék az üzemek irányítását, és határozott követelésekkel álljanak elő?*

– Mindig azt vallottam, hogy ami a munkások, az értelmiségiek, a parasztok, tehát a lakosság bármilyen rétegének jogos követelése, és amihez bizonyos szervezeti formát is követelnek, azt el kell fogadni. A szervezetnek a tettei fogják bizonyítani a létjogosultságát, vagy azt, hogy el kell vetni, mert az se jó. Hogy ezek a testületek spontán, egy-két nap alatt szerveződtek meg, nem vont le semmit a várható értékükből. Miért ne lehetne ezekkel az emberekkel együtt tevékenykedni?

A későbbiekben az volt a tapasztalatom, hogy eltekintve néhány véletlenül a munkástanácsokba csöppent embertől, akiket inkább a hangjuk, a vérmérsékletük, semmint a tehetségük, a tudásuk vitt a testületbe, nagyon derék, az ügyeket kitűnően értő és jól megoldani akaró emberek lettek a munkástanácsstagok.

– *A pártbizottság munkatársai hogyan reagáltak a történetekre?*

– Akik bent voltak a megyei pártbizottságon, amikor visszaértem a gyűlésről, azokkal természetesen megbeszéltem a történeteket. Elmondtam nekik, hogy másnap reggel Budapestre megyek tájékozódni. Közöltem velük a gyűlésen született megegyezést is, hogy egyelőre elálltak a tüntetéstől, és hogy összehozom a küldötteket a kormány képviselőjével. Másnap reggel, amikor a küldöttekkel elhaladtunk a pártbizottság előtt, 15-20 munkatársam ott állt az épület kapujában. Azzal köszöntem el tőlük, hogy sietünk Budapestre, amilyen gyorsan tudunk, visszajövünk, hozzuk a kormányfő válaszát. Nagyon is egyetértettek a döntéssel, hiszen látták, hogy valamiféle együttműködés született az újonnan alakult munkástanácsok és a megyei pártbizottság között. Megnyugtató volt számukra, hogy nem lesz tüntetés, nem csákánnyal, nem robbanótöltettel jönnek a kohászok, a vasasok, a bányászok a megyei pártbizottság ellen.

A delegációnak én nem voltam a vezetője, hiszen nem választott meg senki erre a tisztségre, meg sem bíztak vele. Az én szerepem maximum közvetítői jelzővel minősíthető.

– *Mégiscsak maga ajánlotta fel, hogy elviszi őket. Ez nem jelenti azt, hogy átvette a vezetést?*

– Szerintem nem. Úgy fogom fel, hogy aki egy ilyen politikai jellegű megmozdulásnak vagy szervezetnek a vezetője, az addig is vezető szerepet játszott a kollektívában, ameddig az ilyen állásfoglalások meg nem születtek. Ugyanakkor a vezető mindenben, a legapróbb részletekben is egyetért az embereivel. Márpedig közöttünk voltak vitás kérdések, legalábbis én a külpolitikai kérdésekben végig vitatkoztam velük.

– *Bízott-e abban, hogy olyan segítséget kapnak Budapesten, amely megerősíti a Miskolcon kötött megállapodást?*

– Bíztam benne, és a végén kiderült, hogy nem alaptalanul.

– *Tud hasonló esetről, hogy egy pártvezető úgy cselekedett, mint maga?*

– Azt hallottam, hogy a győri munkástanács járt november első napjaiban Nagy Imrénél, de arról, hogy a megyei pártbizottság részéről valaki odaállt volna az emberek mellé és összehozta volna őket a párt vagy a kormány legfelsőbb vezetőivel, nem hallottam. És talán ez is lett a „bajom” 1956. november 4. után.

Térjünk rá október 25-ére. Reggel 8 óra körül, amikor a Dimávag kapujához értem, sok ezer fős tömeget, rendkívül izzó hangulatot és tüntetést követelő embereket találtam. Ekkor már türelmetlenebb volt a hangulat, mint előző nap. Nemcsak azok az emberek voltak ott, akikkel 24-én találkoztam, és beszélgettem vagy vitatkoztam, hanem sok ezer olyan, akit nem érintett meg annak a gyűlésnek a hangulata és állásfoglalása. Talán rádiót hallgattak, talán újságot

olvastak, talán indulatos emberekkel találkoztak, mindenesetre türelmetlenül követelték a változást, követeléseik azonnali teljesítését.

A küldöttség tagjai – Bogár Károlyra, Szitovszky Zoltánra, Koós István Bélára, Major Bélára, Gellért Károlyra és Turbók Gyulára emlékszem név szerint, a többiek nevére már nem tudok visszaemlékezni – rögtön odajöttek hozzám és közölték, hogy készek az utazásra, de az emberek tüntetni is akarnak, és nem tudják őket lebeszélni róla. Egyébként abból a hangzavarból, ami ott volt, kihallatszott, hogy jó lenne, ha már elindulnánk és mielőbb választ hoznánk, de azért tüntetés is legyen, hogy nyomatékot adjanak annak, amit a küldöttség el akar érni Budapesten. Én megpróbáltam ezt a sokaságot rábírní arra, hogy ne tüntessenek, várják meg, mit intéz a küldöttség a fővárosban, mert meg voltam győződve róla, hogy csak pozitív válasszal jöhet vissza.

– *A pártbizottság vezetői közül rábízta valakire a megyét?*

– Szervezetileg megvolt erre a megfelelő ember, Gyárfás János, a pártbizottság másodtitkára, aki, miután előtte való este beszéltünk arról, hogy én Budapestre megyek, megkapta azt a megbízást – amit egyébként külön nem kellett volna megadni –, hogy tartsa a frontot. De hogy a tüntetéssel kapcsolatban mit csináljon, arról nem eshetett szó, mert reggel még nem volt tüntetés Miskolcon. A pártbizottságnak volt egy fekete ZIL-je vagy ZIM-je, azon mentem én, azt hiszem Bogárral, Szitovszkyval és talán még valakivel. A gyár két autójában ültek a többiek, nyolcan-tízen.

9 óra lehetett, amikor elindultunk a megyei pártbizottság épülete elől. Különösebb események nem történtek útközben, csak amikor elérkeztünk Kistarcsához, szólt a gépkocsivezető, hogy valami baj van a kocsival. Épp a rendőrségi oktató intézet előtt mentünk el. Mondtam, hogy mindhárom autó kanyarodjon be a rendőrségre, nézzük meg, mi van, pihenjünk egy kicsit. A rendőrtisztek érdeklődtek, hová megyünk, milyen céllal. Mi elmondtuk. Erre azt felelték, hogy nagyon rizikós egy ilyen karavánnal bemenni Budapestre, ők nem is ajánlják, hogy továbbmenjünk, mert elég komoly lövöldözések, fegyveres harcok vannak a fővárosban. Azt nem tudták pontosan megmondani, hogy mi a helyzet Budapesten, hiszen csak telefoninformációkat kaptak, vagy egy-két odavetődött rendőrtől hallottak híreket. Megbeszéltük, hogy megvan az eshetősége annak, hogy aki bemegy Budapestre, nem jön vissza, életét vesztheti, vagy megsebesülhet. Rövid tanakodás után abban maradtunk, hogy én megyek, Bogár Károly, Szitovszky Zoltán és még egy, úgy emlékszem, Nagypál József nevű egyetemista küldött. Abban állapodtunk meg, hogy a többiek ott maradnak, megvárnak minket. Miután hallottuk, hogy gépkocsival elég bizonytalan a közlekedés Budapestre, gyalog indultunk el. Ezért csak a késő délutáni órákban értünk az Akadémia utcai székházba. Egyébként semmi különösebb nem történt velünk, eltekintve attól, hogy jól elfáradtunk.

– *Kistarcsáig mit láttak útközben?*

– Semmi rendkívülit nem tapasztaltunk. Nem volt különösebb forgalom. Átjöttünk Gyöngyösön, Hatvanon, ott normálisnak tűnt az élet, emberek jártak,

sétáltak az utcán, bár nem nagy tömegben. Gyűléseket, tüntetéseket nem láttunk. Egyetlen egy érdekes eset fordult elő, mégpedig Aszód és Gödöllő között. Egy útkereszteződésnél fegyveres civilek ugrottak az autó elé, kihúztak egy géppuskát az árokból, és akkor láttuk, hogy ott valamilyen fegyveres csoport húzódik meg. Megálljt parancsoltak a gépkocsinknak. Rögtön kiszálltam az autóból, és megkérdeztem az illetőket, kik ők, és mit akarnak. Ők is visszakérdeztek, hogy mi kik vagyunk, mit akarunk. Megmondtam, hogy én vagyok a Borsod megyei párttitkár, a többiek az üzemi munkástanácsok küldöttei, beszélni akarnak a miniszterelnökkel. Elviszem őket oda, én pedig meg akarom nézni, hogy a Központi Vezetőség miért ülésezik permanensen. Közben előkerült a parancsnokuk. Gábor Márton volt, akit régóta ismertem. Elmondta, hogy ő a gépálmás igazgatója, fegyveres őrseket szerveztek, hogy idegenek ne menjenek be a falujukba, és a gépálmásra. Ő is érdeklődött, mi járatban vagyunk. Elmondtam neki is, majd beszálltunk az autóba, és továbbmentünk Kistarcsáig.

– *A gépkocsiban beszélgettek-e arról, hogy a küldöttek a megyei pártvezetéssel vagy másokkal akarják-e megvalósítani a programjukat?*

– Ilyen kérdésről nem esett szó, mert kiderült, hogy Szitovszky párttag volt, Bogár Károly alapszervi párttitkár. Akik a Dimávgban megalapították az üzemi munkástanácsot, azok között is sok párttag volt. Tehát ilyen értelemben nem sokat kellett beszélnünk arról, hogy együtt akarunk-e továbbmenni azon az úton, amelyet a követelések végrehajtása érdekében meg kell tenni. Az, hogy más párt megalakul-e, föl sem merült akkor a beszélgetéseink során.

Amikor megérkeztünk a Központi Vezetőség Akadémia utcai székházába, a három küldöttet a földszinti tárgyalóteremben helyeztem el. Megkértem őket, várjanak, amíg körülnézek az épületben, mert meg akarom keresni a miniszterelnököt.

– *Oda csak úgy be lehetett menni?*

– Volt igazolványom, megmutattam, és megmondtam, hogy a többiek velem jöttek, a miniszterelnökhöz megyünk, mert van megbeszélnivalójuk. Minden további nélkül beengedték őket is.

– *A miniszterelnökhöz miért az Akadémia utcába mentek, miért nem a Parlamentbe?*

– Gondoltam, hogy ott van. A Központi Vezetőség ülésezik, a mindenkor miniszterelnök a Központi Vezetőség tagja, akkor elsősorban ott kereshetem. Ezért mentünk oda. Hegedüs Andrásához mentem. Elmondtam neki, kikkel érkeztem Miskolcra, hogy miért jöttek és miért szeretnének vele beszélni. Ő maliciózan közölte, hogy ebben már nem tud intézkedni, nem ő az illetékes, keressem meg Nagy Imrét, mert a Központi Vezetőség közben őt bízta meg a kormány vezetésével, ő a miniszterelnök. Bizonyára meglepő, hogy én, a Központi Vezetőség tagja nem értesültem arról, hogy 24-re virradó éjszaka Nagy Imre lett a kormányfő Hegedüs helyett, de ez a tény. 24-én nem értem rá rádiót hallgatni, 25-én reggel újságot olvasni, és senki sem tájékoztatott e fontos személyi változásról.

– *Mire gondolt ekkor?*

– Arra, hogy Nagy Imre talán jobb lesz miniszterelnöknek, de semmi különösebb gondolatom nem volt, hiszen számoltam azzal, hogy nagy személyi mozgások, változások lesznek. És amiket személyesen, közvetlenül tudtam Nagy Imréről, azok pozitívabb értékek voltak, mint amiket Hegedüs Andrással kapcsolatban megismertem.

– *Miért, Hegedüst milyennek ismerte meg?*

– Értelmes, okos, tehetséges fiatalembernek. Az emberi kapcsolatokban is más volt, mint a nagy vezetők, Rákosi, Gerő vagy Révai. Tudott közvetlen lenni, meghallgatta az embert, lehetett vele szabadon, kötetlenül beszélni bármiről. Magamhoz hasonló fiatalembernek tartottam őt, azzal a különbséggel, hogy neki volt lehetősége tanulni, egyetemet végezni. A konkrét tevékenységéről – hogy mit csinált, amikor Gerőnek volt a titkára vagy amikor a pártközpont szervezetpolitikai osztályának volt a vezetője, vagy mit csinált mint miniszterelnök – nem tudok tényeket mondani, nem tudok értékítéletet fogalmazni. Nagyon ritkán beszélgettünk. Talán a legtöbbször ekkor, október 25-én, amikor érdeklődött, hogy mi van Miskolcon, miért jöttünk, mit akarnak az emberek.

– *És hogy Hegedüs hogyan értékeli a helyzetet, erről esett szó?*

– Nem esett semmiről sem szó, hiszen abban a légkörben szinte mindenki önmagával volt elfoglalva. A helyzetük bizonytalan volt, a politikai helyzet még bizonytalanabb, azt se tudták, hogy a következő órában ki milyen intézkedéseket fog meghozni. Az a légkör egyáltalán nem volt alkalmas arra, hogy az ember nyugodtan beszéljen arról, hogy mi van az országban, és milyen konkrét intézkedések várhatók.

Órák teltek el, amíg Nagy Imrét megtaláltam, és elmondhattam neki, hogy Miskolcon megalakult munkástanácsok összeállították a követeléseiket, kik a küldöttség tagjai, és mit szeretnének tőle mint a kormány elnökétől hallani. Ő megkérdezte, hogy mi az én véleményem a követelésekről. Elmondtam neki, hogy miben egyeztem meg, miben vitatkoztam velük, mit tartalmaz a programjuk. Arról is tájékoztattam, hogy milyen választ kaptam Kiss Károlytól. A végén elmondtam, hogy a küldöttség lent várja, és szeretné megismerni a véleményét a követeléseikről. Készségesen velem jött a többiekhez. Barátságosan üdvözölte őket és elmondta, hogy elolvasta a követeléseiket és meghallgatta az én tájékoztatásomat is. Kérte a küldötteket, közöljék otthon, hogy helyesli a 24-i meg egyezésünket, a kormány pedig minden felvetett kérdésben intézkedni fog. Cserébe azt kérte, hogy segítsenek rendet és nyugalmat teremteni az országban, mert anélkül a kormány képtelen a követeléseiket teljesíteni. Aztán még megkérdezte, hogy nem történt-e bántódása valakinek útközben. A 15-20 perces beszélgetés úgy zárult, hogy a küldöttek megígérték, támogatni fogják Nagy Imrét és kormányát. Megköszönték a választ, hogy egyetért az alapvető követeléseikkel, majd elköszöntek Nagy Imrétől.

– *Szó esett a külpolitikai kérdésekről? A Szovjetunióval való viszonyról?*

– Nem esett szó róluk, hiszen a küldöttek ismerték a véleményemet, és Nagy Imre megmondta nekik, azzal a megállapodással ért egyet, amelyről én tájékoztattam őt.

– *Milyen volt a hangulata a beszélgetésnek?*

– Nagy Imre olyan volt, mint a gyermekeit szerető apa, vagy mint az unokáját szerető nagyapa. Barátságos, kedves, egyszerű szavakkal beszélt, ami meglepte a küldötteket. Látszott az arcukon, hogy hivatalosabb légkörre számítottak, komolyabb, tekintélyesebb hangvételű véleménynyilvánításra. Nagy Imre viszont keresetlen, őszinte, meleg szavakkal beszélt velük. Ez minden küldött emlékében megmaradt. A későbbiek során is, amikor arról faggatták őket, hogyan is történt az a bizonyos megbeszélés Nagy Imrével, főleg ezt idézték fel, és nagyon hüén. Itt kell újra felhívnom a figyelmet arra, hogy később egyes írók, újságírók elferdítették és meghamisították a Nagy Imre és a miskolci küldöttek között lezajlott beszélgetés tartalmát, légkörét éppúgy, mint az én szerepemet ebben a történetben.

A pártközpont épületében töltöttük el az éjszakát. A küldöttek a földszinti tanács-teremben. Ott sok emberrel találkoztak, katonákkal, karhatalmistákkal, civilekkel. Nagyon vegyes társaság volt, köztük egyesek – ahogy később elmondták nekem a többiek – a Parlament előtti sortűzben sebesültek meg. Az éjszakát én arra próbáltam felhasználni, hogy tájékozódjak az épületben levő politikai bizottsági és központi vezetőségi tagoktól vagy az apparátusban dolgozóktól, de meg kell mondanom, hiába. A vezetők vagy aludtak, vagy pihentek. A még talpon levő apparátusbeliek viszont már csak a megismert információkat tudták ismételni, azt, hogy lövöldözések voltak és vannak, sok a tüntetés, több helyen sztrájkolnak és hasonló dolgokat. Tehát kézzelfogható elemzést az ország vagy Budapest helyzetéről nem tudtak adni. Az az érzésem, hogy halvány gőzük sem volt arról, mi van Budapesten, és mi van az országban. Az arcukról a bizonytalanság, a fáradtság és jórészt a kilátástalanság tükröződött. Látszott rajtuk, hogy nem tudják, milyen helyzetbe csöppentek, azt pedig abszolút nem tudták megmondani, hogy hogyan tovább. A késő esti órákban, vagy talán már az éjjeli órákban felhívtam K-vonalon a megyei pártbizottságot. Az ügyeletes közölte, hogy nagy tüntetés volt Miskolcon, megyei munkástanács alakult, lincselések voltak, sztrájk van. A beszélgetés hirtelen félbeszakadt, azon az éjszakán többé nem tudtam kapcsolatot teremteni Miskolccal.

– *A dokumentumok szerint a lincselés 26-án történt.*

– Talán az aggodalom vagy a félelem szülte ezeket a híreket, de nem volt lehetőségem az ellenőrzésükre. Sajnos a későbbiekben beigazolódott, hogy voltak lincselések, de én is úgy tudom, hogy 26-án. Bár egyesek szerint 25-én is volt valami. Ezt én nem tudom eldönteni, de hát ez volt az információ, elég elkésé-
rítő, eléggé elszomorító.

– *Hogyan reagált a hírre, hogy alig tette ki a lábát Miskolcra, rögtön elszabadultak az indulatok?*

– Mit gondolhattam? Nem tudtam a helyére tenni a dolgokat. Talán olyasmi történt Miskolcon, ami rossz irányba terelhette az eseményeket, és annak lehetett a következménye. De az ember csak tépelődött, mert se az okát, se a konkrét eseményeket nem ismerte. Éppen ezért a végén, miután hiába próbáltam pontosabb információkat szerezni, megkerestem a diósgyőri küldötteket, és közöltem velük a hallottakat. Őket is megdöbbenetette a hír, hogy milyen labilis a helyzet Miskolcon. Beszélgetés közben felmerült a kérdés, hogy ezek után visszamegyünk-e Miskolcra? Megkérdeztem, hogy hazajönnek-e velem, és tartják-e az ígéretüket, amelyet Nagy Imrének tettem, hogy segítenek a kormánynak rendet, konszolidált helyzetet teremteni? Igennel válaszoltak, bár a hangjukból az aggodalom is kicsendült, hogy vajon mi vár ránk odahaza. A kérdés bennem is motoszkált, és ahogy ők nem tudtak választ adni a kérdésre, én sem. Megbeszéltük, hogy 26-án délután indulunk haza Miskolcra.

– *Aludt valamennyit azon az éjszakán?*

– Valamelyik fotelben aludtam egy kicsit, mint ahogy a küldöttek is.

Október 26-án délelőtt részt vettem a Központi Vezetőség nagyon viharos és emlékezetes ülésén. Nem volt ott az összes központi vezetőségi tag, fele-kétharmada hiányzott. A légkör és a vita nem volt lélekiemelő, de megnyugtató és iránymutató sem. Az ülést – inkább gyűlésnek nevezném – hangoskodás, túlfűtött indulatok és egymással homlokegyenest különböző vélemények heves összecsapása jellemezte. Kisebb-nagyobb csoportok jöttek-mentek, egymás szavába vágtak, alig lehetett kiszűrni a hangzavarból, hogy ki milyen álláspontot képvisel.

Döntés született arról, hogy a Központi Vezetőség öttagú rendkívüli bizottságot vagy direktóriumot választ. Tagja lett Kádár János, Nagy Imre, Münnich Ferenc, Apró Antal és Szántó Zoltán. Úgy látom, hogy ez az esemény még a most közzétett dokumentumokból is hiányzik. 28-án aztán ez a testület elnökség néven hatta-gúra dagadt, Kiss Károly is tagja lett, és megszűnt a Politikai Bizottság.

– *Hogyan értékelte az átalakulást és a személyi változásokat?*

– Említettem már, hogy a személyi kérdések jó ideje teljesen hidegen hagytak. Nekem olyan mindegy volt, hogy kit raknak ide, kit oda. Kit ismertem közülük? Kádár Jánost alig, Nagy Imrét alig, Münnich Ferencet alig, Apró Antalt igen, Szántó Zoltánt nem, Kiss Károlyt részben. Tehát én semmit sem tudtam volna mondani ellenük vagy mellettük, kivéve Aprót, akiről már elmondtam a véleményemet. Én őt ilyen magas vezető posztra sohasem javasoltam volna. Ami a lényegét illeti, abban volt ráció, úgysem tudták összehívni a teljes Központi Vezetőséget abban a politikai helyzetben, és egy szűk vezető testület sokkal könnyebben tudja megtalálni a kivezető utat. Volt az ülésen egy másik állásfoglalásféle – erről szabályos szavazás nem történt –, hogy az országban a fegyveres harcnak véget kell vetni, ha szükséges, a szovjet hadsereg segítségével.

– *Ki vezette ezt az ülést?*

– Ezt a tanácskozást Kádár János, a párt már megválasztott első titkára vezette. Ott volt még az elnöki asztalnál Gerő Ernő és Kiss Károly, Nagy Imre, Apró Antal pedig az asztaltól távolabb ült le.

– *Hogyan történtek a személyi döntések?*

– Az addigi szokásnak megfelelően. Nyilván előtte megbeszélték. Szokás szerint elhangzott az öt név – jó, legyen ez az öt ember, el volt intézve. Nem volt róla vita, nem volt ellenvélemény, de támogató sem. Elfogadták, és ez az öt ember indult neki, hogy intézze tovább a párt politikai ügyeit. Volt egy olyan állásfoglalásféle is, hogy ha véget ér a fegyveres harc, rögtön konszolidálni kell, nagyon gyors személyi, politikai, gazdasági, szociális intézkedésekkel, de erre sajnos nem került sor.

Szeretnék néhány személyes véleményt – nem az enyémet, hanem amit ott hallottam – ismertetni. Ezek a felszólalások engem nagyon lehangoltak és elszomorítottak. Vegyem Marosán Györgyöt, nem szó szerint, de a lényegét idézve. Magából kikelve, vörös fejjel, szinte kiabálva követelte a szovjet hadsereg erejének teljes bevetését a fegyveres felkelők azonnali leverésére. Mások is követelték ezt, nem tudom őket megnevezni, de a vezérszónok Marosán volt. A másik: Apró Antal rendkívül izgatottan, szinte ordítva mondta: a bizottságba küldése ne azt jelentse, hogy a végén őt, vagy őket – tehát a másik négy tagot – tegyék felelőssé, ha bármiben is intézkednek. Majd Gerő Ernő talán három-négy mondattal fejezte ki azt, amit én most egyben összegzek: Még megérem, hogy kiadnak a fegyveres felkelőknek. Ezt Donáth Ferenc és Losonczy Géza felszólalására válaszolta. Ha elmondhatom, hogy valakik nyugodtan, fegyelmezetten mondták el a véleményüket, akkor szinte csak őket tudom megnevezni. Donáth Ferenc nagyon higgadtan hívta fel a pártvezetés figyelmét arra, hogy reálisan értékelje a jelenlegi helyzetet. Válassza el a konkolyt a tiszta búzától, és ne a munkást, a diákot, az értelmiségit tekintse és nyilvánítsa ellenforradalmárnak, mert ők nem azok. Ez egy nagyon demokratikus, jogos követelésekért megindult mozgalom, amelyből ki kell szűrni a lincseléseket, és azokat is a maguk helyén kell értékelni. Azt magyarázta, hogy személyi, politikai, gazdasági, szociális és egyéb intézkedések szükségesek, de minél előbb, hogy a tömegek lássák, van vezetése, méghozzá megfelelő vezetése az országnak. A többiek helyeslő vagy egyik-másikkal vitatkozó állásfoglalására nem emlékszem, de a négy említett felszólalásból látható, hogy milyen érzések, állásfoglalások hullámoztak és ütköztek egymásnak.

– *Hogyan emlékszik Nagy Imre és Kádár János megnyilatkozásaira?*

– Nagy Imre nem szólalt fel, ameddig ott voltam. Kádár Jánosnak a szürke, semmitmondó elnöklésére emlékszem. Se ezek mellett, se azok mellett nem foglalt állást, mondván, hogy az öt ember, tehát a rendkívüli bizottság összegzi, hogy mi hangzott el, és majd annak alapján intézkedik. Hát ez olyan nesze semmi, fogd meg jól!

– *Vissza tud emlékezni arra, hogy az ülés után milyen reményekkel indult haza Borsodba?*

– Talán annyit bevezetőül, hogy nem lettem okosabb a látottaktól és a hallottaktól. Elhatároztam, hogy megkérdem személy szerint Kádár Jánost, hogy mit fog az öttagú testület programként kidolgozni. Adjon tanácsot, hogyan

tovább, mert én nem tudom kivárni ennek az öt embernek az intézkedéseit, hiszen vissza akarok menni Borsodba. Akadálytalanul eljutottam a szobájába, de ott annyian voltak, mint a törökök. Ő egy szovjet tábornokkal tárgyalt, és voltak körülötte más szovjet meg magyar katonatisztek is. Azt láttam, hogy nem tudok vele szót váltani. Szétnéztem, hogy kivel beszélhetnék. Kiss Károly szabad volt, így hozzá mentem, és megkérdeztem, hogy ezután az ülés után, amelyből nem tudok levonni jóformán semmit, mi a véleménye, mit tegyek, ha visszamegyek Miskolcra.

Mi volt a válasza? Földvári elvtárs, tegye azt, amit jónak lát! Jellemző rá. Ez volt tőle a másodszori nesze semmi, fogd meg jól! segítség. Korábban nem is találkoztunk személyesen. Hacsak úgy nem, hogy részt vettünk egy-egy központi vezetőségi ülésen, vagy valamilyen más fontosabb párttanácskozáson, és üdvözlöttük egymást. Az én véleményem egy kérdésben fogalmazódott meg róla. Milyen lehet az az ember jellemében, erkölcsben, aki Rajkékát és nagyon sok más kommunistát kizárt a pártból, akiket később vagy börtönbe vetettek vagy kivégeztek, aztán odaáll megint a pártvezetés soraiba, és épp az ellenkezőjét mondja a korábbiaknak? Maradhat egy ilyen ember a megújuló pártvezetésben? Kiszolgáltatta a Központi Ellenőrző Bizottság elnökeként Rákosit úgy, ahogy Rákosi megkövetelte. Akit kellett, kirúgott a pártból, még hozzá tálcán kínálva az államvédelemnek a már párttagságuktól megfosztottakat, hogy tegyenek velük azt, amit akarnak. Ezért elítéltem, nem tartottam arra méltónak, hogy ott legyen a vezetők között, de nem volt arra lehetőségem, hogy bármit is tegyek ellene. No, kaptam ezt a bölcs tanácsot, hogy tegyem, amit jónak látok. Nem volt más választásom, mint a hazamenetel, és útközben eldönteni, hogy mit tegyek.

Gyalog mentünk vissza Kistarcsára. Szeretném röviden elmondani, mit észleltünk Budapesten. 26-án kora délután, a Kossuth téri vérfürdőt követő napon nagyon sok ember volt az utcán. Csoportokba verődve izgatottan beszélgettek, vitatkoztak, tárgyalták az eseményeket. A beszédfozlányokból éles ÁVO-ellenes, szovjet- és pártellenes hangulat csendült ki. Belefutottunk egy tűzpárbajba a Keleti pályaudvar környékén. Néhány tank száguldott le-föl, lőttek, géppuskából, ágyúból tüzeltek. Meghúzódtunk egy ház kapualjában. Magam se tudom, hogyan úsztuk meg.

Nagyon sok fegyveres fiatal, gyereket láttunk. Egy fiútól megkérdeztük, hány éves. 13 éves volt. A hátán vitt egy hosszú, dióverő orosz puskát, a sarkát verte a puskatus. Kérdeztük, hogy merre járt? Mondta, hogy a Corvin közben, és most megy haza Kistarcsára. Együtt folytattuk az utat. Útközben beszélgettünk. Először félénk volt, alig-alig mert válaszolni a kérdéseinkre. Aztán elmondta, hogy ipari tanuló, valamilyen esztergályos szakmát tanul, és ő, mint nagy hazafi elment harcolni, mert hallotta, hogy lehet. Adtak neki egy puskát, azt hazaviszi bizonyosságul, hogy milyen nagy szabadságharcos volt.

A lövöldözések miatt a Bajza utcai szovjet nagykövetség felé keveredtünk, és ott rendkívül erős fegyveres őrséget láttunk. Feltűnő volt, mert tankok, géppuskák,

katonák szinte százával voltak ott. A kerten belül is fölállítottak több páncéltörő ágyút és egyéb fegyvereket. Arra gondoltam, hogy az erős szovjetellenes hangulat miatt kell ennyire védeni.

A küldöttség tagjai elmesélték, hogy a pártközpontban hallottak a 25-i Parlament előtti vérengzésről. Találkoztak olyan sebesültekkel, akiket a Kossuth téren lőttek meg. Az illetők nem tudták, hogy kik lőttek rájuk. Egymás között beszélgetve azt mondták, hogy nem lőhettek rájuk az oroszok, mert azok a hátuk mögött voltak, ők pedig szemből kapták a lövéseket, ott nem voltak oroszok.

– *Kistarcsán mit mondtak el a többieknek?*

– Egyetlen kérdés hangzott el, hogy mit intéztünk. A Pestet megjártak elmondták, hogy megegyeztek Nagy Imrével. Mindenki égett a vágy, hogy mielőbb hazaérjen. Úgyhogy nem beszélgettünk hosszasan, mindenki beszállt a kocsijába, és indultunk Gödöllőre.

– *Még egy kicsit térjünk vissza Nagy Imréhez. Röviden összefoglalva milyennek tartotta, és ekkor, 26-án hogyan gondolta, mennyire van biztosíték arra, hogy megvalósuljon, amiben megállapodtak?*

– Nagy Imrét rendkívül művelt, képzett, tudóstípusú embernek ismertem meg. Nyugodt, barátságos ember volt, és olyan vezető, aki emberszámba vette vezetőtársait, munkatársait, meghallgatta őket, és elmondta a saját véleményét. Ebből a szempontból párját ritkító embernek láttam őt a vezetők közt. Kár, hogy nem tudtam többet róla. Nem ismertem a műveit, az írásait, a beszédeit. Évekig csak azt hallottam, amit Rákosiék mondtak róla. Most már látom, hogy túl egyoldalú, sőt ellenséges volt az a vélemény, alaptalanul vádolták, rágalmazták őt. Ez tartott távol attól, hogy jobban közeledjek feléje, mint ahogy megtörtént. Bár az a földrajzi távolság is, amely Miskolc és Budapest között van, gátat szabott ennek. És volt még egy dolog, ami miatt tartózkodtam minden szorosabb személyi kapcsolat kialakításától. Az, hogy lépten-nyomon tapasztaltam, amit az egyik nap mondott a vezetés valakiről, az másnap az ellenkezőjére fordult. Tehát személyes kapcsolat valójában nem volt köztünk, inkább egy-két rövid, néhány perces, legfeljebb negyedórás találkozásokból szűrhettem le, amit elmondtam.

Ismerve Nagy Imre álláspontját az 1953-as moszkvai tanácskozáson, ismerve július 4-i parlamenti beszédét, amelyet mint miniszterelnök mondott el, meghallgatva őt ezen az október 25-i megbeszélésen, az volt a meggyőződése, ha rajta múlik, akkor rendben van, akkor megvalósul, amiről beszélünk, akkor minden pozitívan változik a jövőben. Viszont 26-án meghallva azt, ami elhangzott a Központi Vezetőség ülésén, látva a rendkívül ellentétes vélemények összecsapását, már nem voltam biztos abban, hogy a rendkívüli bizottság következetesen végigmegy ezen az úton. Akkor már nem voltam olyan biztos abban, hogy meg is valósul, amire Nagy Imre ígéretet tett. Nagy Imre egyedül képtelen ezt végrehajtani, hiszen egypárti irányítás és egypárti ellenőrzés van, és Nagy Imre olyan párthű ember, hogy párthatározat nélkül semmit sem tesz. Egyesek a szemére is vetik ezt ma már. Tehát ha nem áll mögötte a pártvezetés, akkor

Nagy Imre képtelen megtalálni a kibontakozást a jó irányban. Nem akkori véleményként, hanem utólag mondom Nagy Imréről, hogy neki akkor szakítania kellett volna a régi pártvezetéssel, és az ötös bizottságba se lett volna szabad belépnie. Mert azért, ami október 26-tól 31-ig történt, óhatatlanul reá is hárul a felelősség. Új emberek kellett volna az elnökségbe, olyanok, akiket nemcsak az úgynevezett reformkommunista pártellenzék, de az egyetemisták és a nagy tömegek is elfogadnak, akikben garanciát látnak arra vonatkozóan, hogy itt valóban változás lesz. De ez nem történt meg. Hogy miért nem történt meg, nem tudom. Én ott lent Miskolcon, Borsodban nem tudtam más kiutat választani ebből a helyzetből, minthogy nyíltan deklaráltam, a megyei pártbizottság szakít a Gerő-féle vezetéssel.

– *Miért álltak meg Gödöllőn?*

– Nagyon fáradt volt mindenki, én is, és éjjel nem volt biztonságos a közlekedés. Gondoltam, hogy az agráregyetemen a diákok nem fognak kidobni bennünket, miután volt egy-két egyetemista is a küldöttek között. Nem is volt probléma. Ők is megerősítették, hogy éjjel nem biztonságos a közlekedés, hozzátették, hogy telefonon szovjet csapatmozgásokról kaptak híreket. Adtak szállást, a menzán vacsoráztunk, és reggel indultunk tovább hazafelé.

Útközben két szovjet alakulattal találkoztunk. Az egyik találkozás Aszód határában történt reggel 9-10 óra körül. Már messziről láttuk az ott sorakozó tankokat, páncélautókat. Ahogy odaérünk, megálltunk a parancsnoki gépkocsi előtt. Egy páncélos alezredessel valahogy megértettük egymást oroszul. Kérdezte, hogy kik vagyunk, hová megyünk? Elmondtam neki. Tele volt kérdéssel, kételyvel: Mit akarnak a sztrájkolók, mit akarnak a tüntető diákok, mit akarnak a fegyveres felkelők, mit akar a párt, mit tesz a kormány? Egyáltalán, mi ez a helyzet, és mi lehet a kivezető út? Elmondtam neki, hogy én magam is elég bizonytalan vagyok, de megpróbálunk a dolgozókra, a munkásokra, egyetemistákra, katonákra, rendőrökre, minden józan emberre támaszkodni, hogy konszolidálódjon a helyzet. Látszott rajta, hogy nem tudtam megnyugtatni. Aztán intett a katonáinak, hogy adjanak szabad utat.

A másik alakulatba Mezőkövesd környékén botlottunk. Rendkívül szervezetlennek, zilálnak tűntek. A parancsnokuk borzasztó állapotban volt, csak azt ismételgette: Miskolcra ne menjenek, ott már akasztják a kommunistákat, magukat is fölhúzzák az első fára. Ez az információ erősen megrázta a küldöttség minden tagját. El kellett gondolkodnunk és meg kellett beszélnünk, hogy mit csináljunk. Meg kellett kérdezni mindenkit, vállalják-e, hogy hazatérjünk és cselekedjünk. Becsületére váljék a társaságnak, hogy a válasz határozott igen volt.

A miskolci helyzetre vonatkozó kérdéseikre nem tudtam válaszolni, de a további beszélgetésünk során nekem kellett letennem az asztalra a garast. A hosszú út alatt próbáltam magamban sorba venni azokat a lépéseket, amelyeket Miskolcon, Borsodban tennünk kell. A következőket tudtam nekik a hosszú tépelődés és gondolkodás után ajánlani. Rögtön vissza kell mennünk a

Dimávagba. Hívjuk oda azoknak a miskolci munkástanácsoknak a vezetőit, tagjait, akik Budapestre küldték őket, és a küldöttség számoljon be arról, hogy mit intézett Nagy Imrénél. Elfogadták minden további nélkül. Én arra is gondoltam, hogy ezek munkásemberek, és a saját üzemükben érzik magukat a legbiztonságosabban.

– *A maga biztonsága nem merült föl?*

– Gondoltam, hogy velük együtt jöttem, velük együtt megyek vissza. Ha nekem bántódásom esik, nekik is, ha nekik nem, akkor nekem sem. Ez rizikó volt, de döntenünk kellett. Nem kellett volna feltétlenül bemennünk Miskolcra, főleg nem együtt, demonstratívan. Mehettünk volna egyenként vonattal, taxin, gyalog is. Ez fel is merült, de úgy döntöttünk, hogy megbízást teljesítünk, együtt indultunk el, együtt is megyünk vissza.

– *Félt?*

– Hazudnék, ha azt mondanám, hogy nem, de nem olyan félelem volt, amely távol tartott a cselekvéstől. Mindnyájunkban volt félelem, nem voltunk meggyőződve arról, hogy az összes hajszálunk épen marad, mire hazaérünk. Azt tartottam azonban a legfontosabbnak, hogy véget vessünk annak a lehetetlen állapotnak, amelyben nincs biztonságban az emberek élete. A kormány velünk volt, a megyében biztosítani kellett a normális életet. Azt mondtam a küldöttség tagjainak, hogy kérjenek felhatalmazást az üzemi munkástanácsoktól, hogy átvehessék a megye irányítását, és a munkástanácsokkal, az egyetemistákkal, a katonákkal meg a rendőrökkel együtt teremtsék meg az élet- és vagyonbiztonságot. Vessenek véget a fegyveres összetűzéseknek, biztosítsák az áruellátást, az egészségügyi ellátást, a közlekedést, és akadályozzanak meg mindenfajta fegyveres összetűzést, hiszen Miskolcon ágyúkat gyártottunk, és a bányákban rengeteg robbanóanyag volt. S miután a kormány ígéretet tett a követelések teljesítésére, a termelés beindításának megszervezéséhez is hozzá kell kezdeni. A küldöttség tagjai belátták, hogy nem tehetünk mást.

A déli órákban simán be tudtunk menni Miskolcra. Végighajtottunk a városon és toronyiránt neki a Dimávagnak. A gyár közelében már gyalog masíroztunk a Dimávag felé. A gyárban találkoztunk Kiss Józseffel, aki a MÁV mérnöke volt, párttag. Hozzánk csatlakozott és röviden elmondta, hogy mi történt 25-én, 26-án és 27-én. Hangsúlyozta, hogy szívesen segítene ő is a rendteremtésben. Aláhúzta, hogy a legfontosabb a rend, az élet- és vagyonbiztonság, a normális ellátás megteremtése. Hangoztatta, hogy erre nagy szüksége van Miskolcnak, mert a lincselések hatására borzasztó félelem és bizonytalanság nehezedik a városra, amit csak határozott, gyors intézkedésekkel lehet feloldani. Ő is azt látta a legfontosabb teendőnek, amit mi. Arra gondoltam, hogy legyen ő a megyei munkástanács elnöke, mert a hallottak alapján úgy látszott, hogy nincs vezetés, ezért olyan zilált a helyzet a városban.

– *Ő benne volt az első megyei munkástanácsban?*

– Nem volt benne, nem volt választott tagja, de jelen volt a létrejötténél, sok mindent hallott és látott. Megkérdeztem az ötletemről a küldöttség tagjait, és

ők igennel válaszoltak, hiszen a hallottakból kitűnt, hogy a megyei munkástanács első összetételében nem ura a helyzetnek. Az sem derült ki, hogy kik a hangadók.

És megint ott volt a pillanat, amikor dönteni kellett, hogyan tovább. Nem tudtam más kiutat találni, mint hogy olyan emberek is legyenek a megyei munkástanács – ha már van olyan – vezetésében, akiket megismertem, akik tudják, mit kell tenni és mit nem szabad. Az volt akkor hirtelenjében az ötletem, hogy a küldöttség tagjai kerüljenek be a megyei munkástanácsba. Így a testület határozottabban, következetesebben tud majd föllépni az általunk is megfogalmazott feladatok végrehajtása érdekében.

– *A munkástanács az állami és a pártvezetés helyére lépett volna?*

– Ilyen gondolatok abszolút nem foglalkoztattak se engem, se a küldöttség tagjait. Volt néminemű információnk az üzemi és a területi munkástanácsok rendteremtő tevékenységéről az országban, de arról, hogy megyei tanács, megyei pártbizottság lesz, nem lesz, és ha lesz, mit csinál, nem merült fel bennünk. A mi problémánk az volt, hogy ha az üzemi munkástanácsok megválasztották a megyei munkástanácsot, akkor annak sokkal bátrabban, következetesebben kell tevékenykednie. Az én véleményem az volt, hogy azok az emberek, akiket az úton megismertem, erősíteni fogják a megyei munkástanács tevékenységét, ha tagjai lesznek. Abban maradtunk, hogy javasolni fogjuk Kiss Józsefet a megyei munkástanács elnökének, a küldöttség tagjait pedig vezetőségi tagoknak. Kiss József vállalta, és a többiek is egyetértettek vele. Volt, aki személyesen ismerte, hiszen Miskolcon nőtt fel. A Dimávgban a megbeszélések szerint jártunk el.

A gyár egyik tanácstermében már ott volt a Dimávg munkástanácsának több tagja, a Lenin Kohászaté, a Nehézszerzőgépgyárá, a Miskolci Drótgárá és valószínűleg a kisebb üzemekből, intézményekből is jó néhányan. Maximum 80-100-an lehettek. A küldöttség tagjai beszámoltak az útról, arról, hogy tárgyaltak Nagy Imrével, miben állapodtak meg és mit tapasztaltak Budapesten. Beszéltek a sebesültekről, a halottakról az utcán, és hogy milyen tűzpárbajt tapasztaltak a Keleti Pályaudvar környékén, mennyi felfegyverzett gyereket láttak, mit hallottak a szovjetektől, mit hallottak Miskolcra. Kialakult az az álláspont, hogy amit javasolnak, az helyes, és tevékenykedjenek úgy, hogy a fojtó légkör, a félelem légköre végre oldódjon Miskolcon.

– *A Központi Vezetőség üléséről beszámolt?*

– Nem számoltam be. Arról a szégyenfoltról nem volt érdemes beszélni, csak elkeserítette volna a jelenlevőket.

– *Mennyi információt tudtak begyűjteni a távollétükben történetekről? A ten-nivalóik meghatározásához az fontos lehetett.*

– Úgy mondanám, hogy kellett volna, de nem történt meg. Még útközben, a kocsiból láttuk az egyik akasztott, meglincselt embert, de a gyárban nem kaptunk tájékoztatást a történetekről. Nekünk viszont nem visszafelé kellett tekintenünk, hanem előre, meghagyva az események okainak és lefolyásának tisztázását a következő

időszakra. Akkor az volt a kérdés, hogy folytatódhatnak-e a kilengések Miskolcon, vagy azonnal megálljt kell nekik parancsolni, és gyorsan intézkedni. A beszámolót követő szűkebb körű megbeszélésen elhangzott az a javaslat – azt hiszem, valamelyik küldöttünk részéről –, hogy jó lenne, ha én is részt vennék a megyei munkástanács vezetőségének a munkájában, amit azonnal elfogadtak. Formálisan a Dimávag küldötteként lettem a megyei munkástanács tagja. A megyei munkástanács új elnöke Kiss József lett, és a Budapestet megjártak közül többen bekerültek a vezetők közé. Azt nem tudta egyikünk sem, hogy egyáltalán kikből áll a néhány napja létrehozott megyei munkástanács, mit tett, mit nem tett, de látva a rendkívül feszült, félelemtől terhes légkört, világos volt, hogy gyorsan meg kell hozni a megfelelő intézkedéseket.

Abban egyeztünk meg – ez már az esti órákban volt –, hogy hazamennek, és másnap ismét a Dimávagban találkozunk, hogy meghatározzuk a megyei munkástanács tennivalóit. Erre a rövid haladékra azért volt szükség, mert a küldöttség tagjai holtfáradtak voltak. Nem beszélve arról, hogy az idegrendszerüket nagyon megterhelte az előző három nap. Azt a lelkiállapotot, amelyben a küldöttség tagjai voltak, azt hiszem, csak az otthoni légkör tudta feloldani úgy, hogy másnap ismét ütőképes emberek legyenek.

Ennél a pontnál ki kell térnem dr. Berki Mihály könyvének egyik megállapítására. A Hadsereg vezetés nélkül című könyvében a következőt írja: „Zomboriék október 27-re felkészültek arra, hogy leverjék és lefogják a fegyvereseket, a felkelőket, de közben a hazaérkezett Földvári nem engedélyezte a fegyveres akciót.”⁹ Miről van itt szó? Arról, hogy állítólag Zomboriék, tehát a helyőrség parancsnoka a tisztjeivel, katonáival arra készült, hogy leverje az egyetemistákat, a fegyvert kapott munkásokat, akik mint nemzetőrök szolgáltak, esetleg azokat a rendőröket, akik a megyei munkástanács mellé álltak, és így tovább.

Mi itt az igazság? Tőlem Zombori Sándor alezredes semmire nem kapott utasítást vagy letiltást. Erre nem is volt szükség. Értette, tette is a maga dolgát önállóan, felelősen, becsületesen, együttműködve a megyei munkástanács katonai bizottságával október 29. után, előtte pedig az első munkástanács vezetőivel és tagjaival, a megmaradt rendőrökkel, valamint az egyetemistákkal. A mai politikai helyzetben igen előnyös lenne számomra, ha vállalnám azt, amit a szerző nekem tulajdonít, de nem tehetem, mert vétenék az igazság ellen. Nagyon súlyos bűnt követnék el Zombori Sándor emléke ellen, hiszen ami a rend, a biztonság érdekében történt, azt ő tette a katonáival, az egyetemistákkal, a felfegyverzett munkásokkal és a rendőrökkel 27-ig, és 27. után is. Ezt csak azért mondtam el, hogy visszautasítsam az alaptalan feltételezéseket és következtetéseket.

27-én este 7 óra felé, mielőtt hazamentem, néhány órára bementem a megyei pártbizottságra. Grósz Károlyt és néhány munkatársunkat találtam ott. Kölcsonősen tájékoztattuk egymást a történetekről. Grósz és a többiek sokat nem tudtak mondani. Nagyon bizonytalanul számoltak be a lincselésekről, a négy rendőr és

9 Berki Mihály: *Hadsereg vezetés nélkül*. 1956. Magyar Média, Budapest, 1989. 68. o.

egy civil áldozatról, és hogy miért történhetett mindaz, ami történt Miskolcon. Inkább azt a variánst látszottak elfogadni, hogy a tömeg támadott először, és a rendőrség, az államvédelem védekezett. De ezt nem bizonyították határozottan, tényekkel, inkább hallomásokra hivatkoztak. A megyei pártbizottságon látotakból és hallottakból szereztem tudomást arról, hogy az apparátus többsége nem mert bemenni dolgozni a megyei pártbizottság épületébe, amit emberileg akkor is, most is érthetőnek tartok, különösen a lincselések után. Tőlük tudtam meg azt is, hogy a feleségemet és a kislányomat egy diósgyőri munkásasszonyhoz menekítették, nehogy bajuk essen. Ezt valószínűleg Grósz Károly kezdeményezte, mert veszélyesnek tartották, hogy a családom a lakásunkon tartózkodjon. Később kiderült, hogy az aggodalomnak semmiféle alapja nem volt.

A székházban közölték, hogy a pártközpontból csak annyi útmutatást kaptak az elmúlt három nap alatt, hogy a megyei pártbizottság próbáljon befolyást gyakorolni a megalakult vagy alakulófélben lévő munkástanácsokra, forradalmi bizottságokra, nemzeti bizottságokra, hogy támogassák Nagy Imre kormányát. Hogy mi legyen a megyei pártbizottsággal, legyen-e egyáltalán, dolgozzon-e, a következőkben maradtam Grósz Károllyal és a jelen levő néhány munkatársammal: Látva azt, hogy nagyon sok apparátusbeli munkatárs fél belépni az épületbe, arra kértem Grósz Károlyt, hogy tartózkodjon ott egész nap. A pártbizottságnak a helyén kell maradnia, intézkedjenek azokban az ügyekben, amelyekben a tennivalókat majd nap mint nap meg fogjuk beszélni. Én az időm nagyobbik részét arra fogom fordítani, hogy segítsen megszervezni az új vezetésű megyei munkástanács munkáját a mielőbbi konszolidáció érdekében. A tevékenységem súlypontját oda kívántam helyezni, mert úgy véltem, hogy ott hatékonyabban tudok dolgozni.

– *A megyei munkástanács és a megyei pártbizottság együttműködését hogyan képzelte el?*

– Részletekbe menő elgondolásom nem volt az együttműködésről. Arra törekedtem, hogy a megyei pártbizottság tartsa magát. A helyzet már olyan volt, hogy nem az a direkt pártirányítás és pártellenőrzés érvényesült, mint október 23-ig. Hogy nem a pártbizottságon dőlhetnek el az alapvető politikai, gazdasági vagy egyéb intézkedések, azt már láttam. Színre lépett a munkásosztály a munkástanácsaival, az egyetemisták a diákszövetkezettel, létrejött egy csomó területi nemzeti bizottság, tehát nyilvánvaló volt, hogy a tömegeknek ez az óhaja, ezeket a szervezeteket kell támogatni. Amit mi egyáltalán tehetünk, az az, hogy pozitívan, tehát mérséklően hatunk rájuk, hogy ne a radikalizmus érvényesüljön, hanem a Nagy Imre-kormányt támogassák. Csak a testületeken belül vagy velük együttműködve tudunk kedvező befolyást gyakorolni rájuk.

– *Szétválasztható volt, hogy magánemberként vagy a párt képviselőjeként tevékenykedik?*

– Ez inkább összemosódott, bár az akkori tapasztalataim és a mai ismereteim szerint bennem mindenki a megyei pártbizottság titkárát látta, a párt képviselőjét,

hiszen az MDP október 31-ig – legalábbis látszólag – élt és tevékenykedett. Kádár ennek az MDP-nek volt az első titkára, amíg november 1-jén meg nem alakítják a Magyar Szocialista Munkáspártot. Tulajdonképpen akkor is a kommunista párt ment tovább, csak új névvel. A visszaemlékezésekben is csak megyei első titkárként emleget mindenki. A megyei munkástanácsban is elfogadták azokat, akik a kommunista párt tagjai voltak. Nem mondom, hogy mindenki, mert a politikai játszmának mindig az a képe, hogy aki a politikai küzdelemben középen van, tehát aki igyekszik mérsékelt, józan ésszel megfogalmazott politikát folytatni, azt úgyszólván minden szélről támadják. Nyilvánvaló, már akkor is voltak olyanok a megyei pártbizottság apparátusában, a megyei párt-szervezetekben, akik árulót láttak bennem az október 23-át követő napokban, és nyilván voltak a szélsőjobbon olyanok, akik kommunista puccsnak tartották mindazt, amit mi – együtt Kiss Józseffel, Szitovszkyval, Bogárral, az üzemi munkástanácsokkal – annak érdekében tettünk, hogy a józan ész politikáját folytató emberek kerüljenek a megyei munkástanács vezetésébe.

Arra törekedtem, hogy a megyei pártbizottság, akár látszólag is, éljen, a székházban tevékenység folyjék, mindig legyen ott valaki, aki összegyűjti a beérkező információkat, megteszi azokat a szükséges lépéseket, amelyeket akkor egyáltalán meg lehetett tenni – de ezt ne a régi értelemben vett pártirányításnak vagy pártellenőrzésnek fogja fel bárki is. Ezért mondtam, hogy Grószék maradjanak ott, és amit megbeszélünk a lehetséges teendőkről, igyekezzenek végrehajtani. És főleg tartsák a kapcsolatot a pártközponttal, ha egyáltalán lehetőség van ilyen kapcsolattartásra. Ez végig megvolt. Más kérdés, hogy mi elmondtuk, mi van a megyében, de hogy mi történik Budapesten és az országban, és hogy a felső vezetők mit szándékoznak tenni, azt nem tudtuk meg a pártközpontból. Grósz Károlyék mindazzal, amit tanácsoltam nekik, akkor egyetértettek, november 4. után viszont más szelek kezdtek fújdogni. Az egyetértés azt jelentette, hogy maradnak a pártbizottságon, és én megkeresem őket minden nap, reggel, délben, este, amikor éppen időm van. Elmondják, hogy ők mit láttak, hallottak, tapasztaltak, én is elmondom a magamét. Ők tájékoztatnak, mi jön a központból, mi az, amit a jövőben tennünk kell. Már ekkor fölmerült bennünk az a gondolat, hogy ha néhány napon belül konszolidálódik Miskolcon, Borsodban a helyzet, akkor össze kell hívunk valamiféle megyei pártaktíva-tanácskozást, ahol elmondjuk, mi történt, mik az alapvető tennivalók, álljanak talpra a pártszervezetek, és azt is vázoljuk, hogy milyen politikai program alapján kezdjenek el tevékenykedni.

E megbeszélés után hazamentem, én is holtfáradt voltam, idegileg meglehetősen kimerült. A lakásunkban csak a feleségem szüleit találtam, akik nagy örömmel és megnyugvással fogadtak, hogy megvagyok, hazajöttem. Rögtön elmondták, hogy a feleségemet és a kislányomat elmenekítették a már említett diósgyőri öreg munkás nénihez. Egy-két napon belül aztán hazahozattam őket. A biztonságba helyezésük jóindulatú, segítőkész akció volt a megyei pártapparátus részéről, de nem volt rá szükség. Ezután lefeküdtem és elaludtam.

Rövid idő múlva, 10 óra, fél 11 körül telefoncsörgés riasztott fel. A megyei pártbizottságról telefonált az akkori ügyeletesünk, hogy nagy baj van születőben, mert szovjet csapatok akarnak bevonulni Miskolcra rendet teremteni. Az ügyeletes elmondta, hogy nem tudják erről lebeszélni a szovjet parancsnokokat, és kéri, hogy menjek a pártbizottságra, próbáljak intézkedni. Úgy emlékszem, hogy a telefonáló Grósz Károly volt, de ebben nem vagyok biztos. Bementem a megyei pártbizottság épületébe. K-vonalon föl hívtam a pártközpontot, ahol akkor Kossa István volt a pártvezetés legmagasabb rangú ügyelete. Tájékoztattam, hogy milyen a miskolci helyzet, mit láttam, amikor visszajöttem Budapestről. Elmondtam, hogy az élet- és a vagyonbiztonság nagyon labilis, de éppen arra törekszünk, hogy azt mielőbb biztosítsuk, és hogy milyen alapvető intézkedésekben egyeztünk meg a megyei munkástanácsba javasolt új vezetőkkal, az üzemi munkástanácsokkal, továbbá hogy Zombori Sándor katonái az egyetemistákkal, a megmaradt rendőrökkel már járőröznek Miskolc utcáin. Közöltem vele, hogy a tervezett szovjet katonai akció beláthatatlan, súlyos következményekkel járhat, mert nagyon erős a szovjetellenesség. Továbbá: a mi hadiüzemünkben ágyúkat tárolnak, harcra vethető ágyúkat, amelyekbe csak a lövedéket, a gyújtószöveget kell beletenni, és el lehet sütni. Egyáltalán nem látjuk a biztosítékát annak, hogy meg tudjuk akadályozni az esetleges fegyveres összecsapás esetén ezeknek az ágyúknak a harcbevetését. Hangoztattam, látunk esélyt arra, hogy rendet, közbiztonságot teremtsünk és elejét vegyük az újabb lincseléseknek. Ha ezt nem tudnánk elérni, akkor majd segítséget kérünk – elsősorban a Központi Vezetőségtől, az ott megtalálható vezetőktől. Kossa István azt mondta, hogy megpróbál intézkedni. Visszajelzést nem adott, de tény, hogy a szovjet csapatok akkor nem vonultak be Miskolcra. Valószínűleg beszélt a felsőbb szovjet katonai parancsnoksággal, elmondta, amit tőlem hallott, és a miskolci parancsnoknak közvetlen szovjet katonai vonalon adtak eligazítást, hogy álljon el a tervezett lépéstől. Azután megkérdeztem a pártbizottságon levőktől, hogy így rendben lesz-e minden. A válasz: igen, rendben lesz, most már nem nyugtalankodnak. Más kérdés, hogy november 4. után ez az ügy csak az én nyakamba szakadt mint szovjetellenes lépés.

Ez az eset – és itt egy kicsit előreszaladok – nagyon komoly szerepet játszott sorsom alakulásában. Marosán György *A tanúk még élnek* című könyvében¹⁰ – szándékosan nem használom a művében szót –, Grósz Károly és mások a tényleges történetet a maguk céljának és érdekének megfelelően kiforgatták, csúrték-csavarták, körülaggatták koholmányokkal. Ezt tették 1956. november 4. után is, amíg a tárgyaláson perdőntő bizonyíték nem született belőle. Ugyanis elsősorban ezzel bizonyították a szovjetellenességemet. Ez a folyamat 1956. november 5-én kezdődött és még mostanában is tart. 1986 őszén is elhangzott Grósz Károly szájából a TV-ben a Mester Ákosnak adott interjúban a *Ki ül a székben* című műsorban.

10 Marosán György: *A tanúk még élnek*. Hírlapkiadó Vállalat, Budapest, 1989. 101. o.

Állításuk valótlanágát megcáfolhatatlan tények bizonyítják, hadd soroljam fel ezeket. 1956. november 3-án megtartottuk a tervezett megyei pártaktíva ülést. Az ülés után az ülésterem ajtaja előtt a folyosón néhány résztvevő arra panaszkodott, hogy nem tudnak mit mondani bírálóiknak arra a vádjára, hogy mi, a megyei pártbizottság, az apparátus október 23-án behívtuk a szovjet csapatokat. Erre elmondtam nekik, hogy sem én, sem a megyei pártbizottság, de egyetlen egy pártszervezet sem kért szovjet katonai segítséget a miskolci és a megyei helyzet normalizálásához, sőt október 27-én mi kértük, személy szerint én, hogy ne hajtsák végre a Miskolcra tervezett bevonulásukat. Ekkor valaki közbekérdezett: mi történt volna, ha kérésünk ellenére mégis a bevonulás mellett döntenek a szovjet katonai parancsnokok? A következőt mondtam neki: Akkor magam mentem volna eléjük, és megkértem volna őket, hogy tekintsenek el ettől az akciótól, mert beláthatatlan következményekkel járhat. De erre nem került sor – ismételtam meg –, mert sikerült elintéznünk, hogy 27-én ne vonuljanak be Miskolcra.

Ezt a történetet Marosán György úgy írja le a könyvében, hogy ő október 31-én vagy november 1-jén fültanúja volt a Parlamentben, amikor azt mondtam Nagy Imrének: a szovjet tankokat, ha visszajönnek, a saját testünkkel tartóztatjuk fel. Ezt hallva jól „lehordott e szájtepő hősködésért” – állította Marosán. Először is: november 1-jén a borsodi küldöttséggel a Parlamentben járva nem beszéltem, nem is találkoztam Nagy Imrével. Másodszor: Marosán Györggyel életemben egyetlen szót sem váltottam. A harmadik: az az állítás, miszerint én azt mondtam, hogy a saját testemmel akadályozom meg a szovjet tankok bevonulását Miskolcra, rágalom, amely 1956 végén kezdett terjedni, amit Marosán György semmiképpen sem tudhatott október 31-én vagy november 1-jén. Azok az apparátusban dolgozók kezdték ezt mondogatni, akik november 3-án az ülésterem előtti folyosón kértek tőlem tanácsot, később pedig a peremben mint a vád tanúi szerepeltek. Úgy gondolhatták, Földvári szovjetellenességét azzal tudják bizonyítani, amit a november 3-i pártaktíván mondott. Marosán erről csak 1957 elején hallhatott, amikor Miskolcon járt.

Cáfolatul a bíróságon kértem, hogy vegyék elő a pártaktívaülés jegyzőkönyvét. Mutassák be, mint cáfolhatatlan bizonyítékot egyik vagy másik fél állításának igazolására. Nem tették meg, pedig a jegyzőkönyv megvolt, hitelesítve leraktuk, mint a többi okmányt. Erre a bizonyítékra nem tartott igényt a KEB sem, mikor kizárt a pártból, Marosán György pláne nem. Ez a bizonyíték úgy szerepel a tárgyalási jegyzőkönyvben, hogy előkereshetetlen. Hasonló állítás, mint amivel vádoltak, állítólag Kádár János szájából hangozott el a november 1-jei kormánykabinet ülésén a Parlamentben. Így születnek a legendák.

Ha már Marosán Györgynél tartunk, szeretném elmondani a sommás véleményemet róla. Egy olyan vezetőről, aki más szemében a szálkát is megtalálta, a magáéban még a gerendát sem. Akinek mindenki sáros, csak ő maga makulatlan. Ameddig tehetette és teheti, úton útfélen a legélesebben bírálta és bírálja

Rákosi Mátyást a párttal, vezetőtársaival, a néppel szemben elkövetett bűneiért. Ezért nem marasztalom el Marosánt, de azért már igen, hogy ugyanakkor hallgat az általa elkövetett bűnökről. Sőt, bűneit erényként hirdeti. Az 1948–1950-es, majd 1956–1962-es tündöklésével felbecsülhetetlen erkölcsi és politikai károkat okozott a magyar munkásmozgalomnak is, hazánknak is. Példaként elegendő utalni az MKP és az SZDP egyesítése körül folytatott tevékenységére és annak kedvezőtlen nemzetközi hatására. Még ma is azt hiszi és hirdeti, hogy 1956-ban főleg az ő követelésére tette azt a szovjet hadsereg hazánkban, amit tett. Ma már megcáfолhatatlan tények bizonyítják, hogy a szovjet hadsereg október 23-án és november 4-én nem az ő intésére várt, hogy meginduljon.

Marosán csak magát tartja okosnak és mindig helyes döntést ajánló, a mindig mindent pontosan előrelátó vezetőnek. Holott, ha valóban ilyen vezető lett volna, akkor nem kellett volna felállnia a székéből 1962-ben. Tudnia kellett volna, hogy azt a szelet, amelyet 1956 novemberében Kádár Jánossal együtt vetett, később olyan viharként fogja learatni, amely lesodorja őt a politikai élet színpadáról. Az 1956-os eseményeket átélve se tudott arra a felismerésre jutni, hogy az igazi konszolidáció érdekében új alapokra kellett volna helyezni társadalmi, politikai, gazdasági, erkölcsi rendünket, elsősorban magát az MSZMP-t. Ő a régi alapokkal kikövezett utat járta végig a teljes politikai, gazdasági és erkölcsi csődig, amelynek átkos terheit most az egész ország nyögi. Ő az egyik fő felelőse az 56-ot követő több száz törvénytelen halálos ítéletnek, több tízezer törvénytelen pernek, internálásnak, és ezek mérhetetlenül sok családi tragédiát okozó következményeinek. Elégséges emlékeztetni ezzel kapcsolatban a megtorlásra buzdító, azt hisztérikusan követelő szónoklataira, főleg 1956–1958 között, hiszen akkor ezektől volt hangos az egész ország. Gondoljunk a törvénytelen ítéleteken túl a salgótarjáni és más, ártatlan embereket elpusztító sortűzekre is. A salgótarjáni sortűz előtti napokban ő jelentette ki, éppen egy salgótarjáni munkástanács vezetőnek, hogy már nem tárgyalunk, hanem lövünk. Még ma is megengedheti magának, és erre büszke is, hogy ellenforradalmárnak bélyegezze az 56-os munkásokat, parasztokat, értelmiségieket, fiatalokat, akik követelni merték törvényes jogaikat. Még ma is megengedheti magának, hogy valótlanságokat tartalmazó úgynevezett művekkel sározzon be embereket. Az elszomorító ebben az, hogy ehhez az adófizetők pénzén fenntartott kiadót is talált.

– *Térjünk vissza 1956. október 28-hoz!*

– A délelőtt azzal telt, hogy a Dimávgban a megyei munkástanács új vezetői meghatározták a megyei munkástanács alapvető feladatait és tevékenységének a módszereit. Nem pontosan kigondolt alapszabályról vagy működési szabályzatról volt szó, csak arról, hogy hevenyészve, gyorsan átgondolva, ismerve az üzemi munkástanácsok, a miskolci és borsodi lakosság érzelmeit, összefoglaljuk a legalapvetőbb feladatokat. A legfontosabb az élet- és vagyonbiztonság. Tehát hogy ne folyják több vér Miskolcon. Továbbá, tekintve, hogy a Nagy Imrekormány megígérte a diósgyőriek és az egyetemisták követeléseinek a teljesítését,

lépéseket kellett tenni, hogy ne tűntessenek, ne sztrájkoljanak, hanem kezdjenek hozzá a munka megszervezéséhez, vagyis a konszolidációhoz. A harmadik alapvető feladat az volt, hogy biztosítsuk az élelmiszer- és energiaellátást az óvodákban, a kórházakban, induljon be a közlekedés és így tovább. Tehát a megyei munkástanács erre a hármas feladatra koncentrálnon minden erőt, karöltve az összes többi munkástanáccsal, az összes többi nemzeti bizottsággal, és ennek megfelelően alakítsák ki a munkamódszereiket.

– *Kik vettek részt a 28-i megbeszélésen?*

– Kénytelen vagyok elsőként magamat említeni, hiszen főleg én terjesztettem elő a javaslatokat. Ott volt Kiss József, Szitovszky Zoltán, Bogár Károly, Rimán János, Major Béla, Fekete László és sokan, akiknek sajnos nem emlékszem a nevére. Ezek a nevek azért maradtak meg bennem, mert 25-től kezdve velük voltam a legtöbbet együtt, aztán részben velük is ítélték el, tehát később is ők maradtak meg úgy az emlékezetemben, hogy teljes felelősséggel nyilatkozhatok róluk.

– *Az első megyei munkástanács tagjai is jelen voltak?*

– Még nem jött létre velük a fúzió, mert tulajdonképpen azt se tudtuk, hogy a megyei munkástanács hogyan, mikor, kiből alakult meg, milyen célokkal. Ezen a megbeszélésen tehát a megyei munkástanács vezetőinek csak egy része vett részt.

– *Milyen minőségben volt jelen a feladatok kijelölésénél?*

– A megyei pártbizottság első titkáráként és a megyei munkástanács tagjaként, tehát mindkét funkcióból következően részt vettem a munkában. Valahogy tölem várták, hogy fogalmazzam meg, mit tegyen, milyen célok érdekében tevékenykedjen a megyei munkástanács, és hogy milyen módszerekkel végezze a munkáját. Én azt hangoztattam, hogy a lakosság elfogadható ellátásának biztosításához nélkülözhetetlen a tanácsok szakapparátusának zavartalan működése, tehát nem szabad hozzányúlni a szakemberekhez. Azt javasoltam, hogy a megyei munkástanács tagjait szervezzük a megyei tanács osztálytagolódásának nagyjából megfelelő bizottságokba, és ezek a bizottságok a megyei tanács osztályaival együtt, majd a városi tanács és a többi helyi tanács osztályaival vagy csoportjaival együtt, azokat támogatva végezzék a napi tennivalókat. Így alakultak meg a megyei munkástanács bizottságai. Ilyen volt a katonai bizottság is, amely azt a feladatot kapta, hogy teremtsen élet- és vagyonbiztonságot Miskolcon.

– *A katonai bizottság hogyan kapcsolódott a tanácshoz?*

– A megyei tanács épületében helyezték el a hadkiegészítő parancsnokságot, amely korábban a katonai behívásokat végezte. Eredendően nem nagyon kapcsolódott a megyei tanács feladataihoz, de hát a közbiztonság volt a legfontosabb, amit követeltek tőlünk. Itt működött a katonai bizottság, amelynek a vezetője Koós István Béla lett, de a lelke Zombori Sándor alezredes volt, akinek egy szervezett katonai egység állt a rendelkezésére, a saját katonái. Maga mellé vette az egyetlen szervezett és fölfegyverzett egyetemistákat, a munkástanácsoktól küldött felfegyverzett munkásokat és azokat a rendőröket, akik még mertek rendőrök

maradni. Ilyen négyes járőrözés folyt Miskolcon, és hasonlókat igyekeztek megszervezni a járási, falusi, városi munkástanácsok vagy nemzeti bizottságok is. Ez volt a legfontosabb bizottság. Ezeknek az embereknek köszönhető, hogy október 27-től november 4-ig Miskolcon nem követeltek emberéleletet az események. Meg is kapták érte a megfelelő „jutalmukat”.

Volt ipari és energiaügyi bizottság is. Itt elsősorban a lakosság és az üzemek áramellátásáról volt szó. A vezetője – ha jól emlékszem – Bogár Károly vagy Csorba István volt. Neki kellett a bányákat dolgoztatnia, hogy legyen szén, hogy működhessen a kazincbarcikai erőmű, hogy áram lehessen a lakásokban, a bölcsődékben, a kórházakban, mindenütt. És ennek volt a feladata, hogy tegyen lépéseket a sztrájkok, a tüntetések ellen és a munka felvétele, a munka beindítása érdekében.

– *Milyen sikerrel tudták megoldani?*

– November 5-én indítottuk volna a munkát a megyében. Nem volt könnyű a dolgunk, de erőt nem kímélve, emberfeletti munkát végeztek azok, akik ebben a bizottságban tevékenykedtek azért, hogy egyrészt legyen áram, legyen szén, tehát hogy biztosítsák az energiaellátást, másrészt pedig, hogy hozzákezdjenek a munka megszervezéséhez és megindításához.

– *Nekik volt kapcsolatuk a tanácsi szakapparátussal?*

– Az energiaellátás ügyében kapcsolatban álltak a közművekkel, együtt dolgoztak. A bányák munkástanácsaival, a kazincbarcikai erőmű munkástanácsával, tehát az ipari üzemek munkástanácsaival is együttműködtek. Ugyanakkor a tanácsnak is voltak ipari üzemei, azokban is voltak munkástanácsok, velük is kapcsolatot tartott az ipari és energiaügyi bizottság. Volt élelmezési és kereskedelmi bizottsága is a megyei munkástanácsnak. Ennek én vállaltam el a vezetését, majd később kitérek rá, hogy miért. Volt igazságügyi bizottsága, azt Szitovszky Zoltán vezette, nekik a megyei tanács igazgatási osztályával volt kapcsolatuk. Például ha egy vezetőt le akartak váltani vagy ki akartak dobni a tanácsi vállalatoktól, akkor ez a bizottság intézte a jogi oldalát, együtt dolgozva a megyei ügyészséggel és a megyei bírósággal. Én nem vállalkozhattam többre, csak arra, hogy segítsen a megyei munkástanács tagjait az indulásnál, hogy a feladatukat miként oldják meg, a többit rájuk kellett bízni. Nem avatkozhattam be a megyei munkástanács elnökének, elnökhelyetteseinek vagy valamelyik bizottságának a munkájába. A későbbiek azt bizonyítják, hogy nem is volt rá szükség. Megalakult a közlekedési bizottság is, Simonffy György vezette. Az országban a borsodi volt az egyetlen olyan vasúti igazgatóság, ahol nem sztrájkoltak. Létrejött egy vidéki szervezéssel foglalkozó bizottság is, amelynek az volt a feladata, hogy próbáljon segítséget nyújtani a városi, járási, községi munkástanácsoknak, nemzeti bizottságoknak vagy egyéb néven alakult új szervezeteknek. Működött egészségügyi bizottság is, élén Major Bélával. A rádió és sajtóbizottságot az egyetemista Páris István vezette. Nagyjából így nézett ki az a szervezeti felépítés, amit javasoltam.

A javaslatot elfogadták, és annak alapján végezte a munkáját a megyei munkástanács és a megyei tanács szakapparátusa. A bizottságok tevékenységét Kiss József, az új elnök koordinálta. Említettem, hogy én az élelmezési és kereskedelmi bizottság vezetését vállaltam. Sokan megkérdezték, hogy miért e „jelentéktelen” bizottságét. Valójában nem mindegy, hogy az embereknek van ennivalójuk, innivalójuk, vagy nincs. Sokszor ez a legsúlyosabb politikai probléma. Nem lett volna politikailag helyes arra törekednem, hogy én legyek az elnök vagy az egyik elnökhelyettes, egyébként nem is volt ilyen célom. A megyei munkástanács vezetőinek, tehát Kiss Józsefnek, Zombori Sándornak, Bogár Károlynak, Szitovszky Zoltánnak, Major Bélának, Rimán Jánosnak, Fekete Lászlónak és a többi tagnak így is meg tudtam adni, különösen induláskor, a feladataik ellátásához szükséges tanácsokat, ha arra szükség volt. Ezek az emberek nagyon becsületesen, következetesen, erejüket nem kímélve dolgoztak, érveltek, vitáztak, szerveztek, mikor mire volt szükség, hogy vállalt feladataikat teljesíteni tudják. Hogy Miskolcon és a megyében rendben alakultak a dolgok, nekik köszönhető. 1956 végén, 1957-ben megkapták az ellenforradalmár bélyeget, majd bíróság elé állították és börtönbe csukták őket. Azok az emberek tették ezt – és ezt szeretném nagyon nyomatékosan hangsúlyozni –, akik október 23-tól 1956 végéig a hátuk mögé bújva vészelték át a számukra viharos heteket, hónapokat. Azt, hogy átvészelhették, úgy, hogy a hajuk szála sem görbült meg, elsősorban az említett embereknek köszönhették. Itt az ideje, hogy a tevékenységüket a valóságnak megfelelően mutassák be Miskolc és Borsod megye lakosságának, hogy legalább 33 év múltán kaphassák meg azt az erkölcsi elismerést, amelyet az önként vállalt és odaadással végzett munkájukkal megérdemelnek.

A megyei munkástanács élelmezési és kereskedelmi bizottsága tette a magáét. Arra törekedtünk, hogy az áruellátás legalább elfogadható legyen. A bolthálózatba juttattuk a falvakból ingyenesen Miskolcra áramló élelmiszereket, kivéve azt, amit az egyetemisták kaptak, hogy elláthassák magukat. Az árbevételt befizettük a bankba. Ezt nagyon firtatták a nyomozás és a bírósági tárgyalás során, mert azt hitték, hogy innen milliókat harácsoltunk össze. De a bankszámlák mutatták, hogy minden a Nemzeti Bank helyi fiókjába került, az utolsó fillérig.

A mi bizottságunknak két nehézséget kellett leküzdenie. Az egyik: elfogyott Miskolcon az élesztő. Kis probléma, de mi lesz a kenyérsütéssel. A másik: a miskolci húsüzemben a dolgozók sztrájkolni akartak, mert szerintük az igazgatójuk mindenáron ragaszkodott a posztjához, pedig alkalmatlannak tartották rá. Élesztőt a kassai párttitkártól, Dvorszky Ferencről kaptam. Egyszer fölhívott telefonon, kérdezte, hogy mi újság. Mondtam neki, hogy különösebb problémánk nincsen, de most éppen élesztőhiánnyal küszködünk. Azt válaszolta, hogy este üljek autóba, menjek át a határon, ad annyit, amennyi szükséges. Elmentem érte. Annyit hoztam, amennyi éppen kellett, és megoldódott a kenyérprobléma.

Beszélggettünk is. Forradalom vagy ellenforradalom, demokratikus nemzeti forradalom vagy ellenforradalmi mozgalom, ez volt az alapvető téma. Csehszlovákiában

ellenforradalomnak ítélték. Most már arról is tudunk, hogy onnan milyen fegyverrel, sajtóval, egyebekkel támogatták a nógrádi ultrabaloldali kommunistákat. Én elég hosszasan elmondtam neki, hogy próbálják ők is elválasztani a konkolyt a tiszta búzától. Kérdezte: igaz-e, hogy lincselés volt Miskolcon? Hány áldozat volt? Kik voltak azok? Miért történt? Mit követelnek az egyetemisták, a munkások? Azt válaszoltam, hogy a 10 millió magyarból szinte mindenkit előnyösen érintő népi, forradalmi megmozdulás folyik a demokráciáért, a jobb életért a szocializmust sem tagadva. Nem ellenforradalmár a munkás, az üzemi munkás-tanácstag, az értelmiségi, a diák a maga diákszervezetével és így tovább. Olvasd el – és mutattam neki, mert nálam volt a követeléseket tartalmazó program –, hogy mit kérnek. Odabökött, hogy Varsói Szerződés, szovjet csapatok kivonulása. Azt válaszoltam, hogy a dolog lényegét tekintve ez végeredményben olyan téma, amelyről tárgyalni kell, hogy előbb-utóbb szűnjön meg. Minek a szovjet katonaság Magyarországon, ha ott rend és nyugalom van? Amikor így végimentünk a kérdéseken, akkor azt mondta: igen, de mi lesz majd a lincselőkkel? Azt feleltem: szomorú, hogy megtörtént, de el tudja képzelni, hogy van most időnk ezt nyomozni? Majd ha lehiggad, normalizálódik minden, ki lehet deríteni, hogy mi történt valójában. Ha valaki tényleg törvényt sértett, a törvény szelleme értelmében nyílt tárgyaláson kell elítélni. Dvorszky Ferenc decemberben ájtott Miskolcra, akkor is hosszasan beszélgettünk, amit ő azzal zárt, hogy bizony sok mindenben nekem volt igazam októberben.

A húszüzemben kialakult helyzettel kapcsolatban az volt az álláspontom, hogy inkább váltsák le az igazgatót, Csajági Jánost, de ne álljanak le a húsaruk készítésével, mert az emberek enni akarnak. Azt javasoltam, hogy akkor is váltsák le, ha valamiben esetleg neki van igaza, mert ha marad, akár komoly tettelességre is sor kerülhet, ha nagyon ragaszkodik a funkciójához. Ki vállalja a felelősséget a személyes biztonságáért? Még annyit ehhez az ügghöz, hogy az igazgató október 23. előtt fölmondott, a hivatalos felmondó levele már bent volt a megyei tanácson, és 1957 januárjában, amikor a megyei tanács végrehajtó bizottsága elé került az ügye, a szakapparátusnak is az volt a javaslata, hogy ne legyen igazgató, hiába kérte, hogy helyezték vissza. Ebből a munkaügyi kérdésből a peremben ellenforradalmi vádpontot kovácsolt a nyomozó hatóság meg az ügyészség, azt állítván, hogy kivizsgálás nélkül lehetőséget biztosítottam az eltávolítására.

Október 28-án, a Dimávgban, amikor kifelé jöttem a gyárból, találkoztam Nagy Attilával, a színésszel. Arról tájékoztatott, hogy a miskolci lincselések egyik áldozata, ha jól emlékszem, államvédelmis áldozata, kórházba került. Itt most ki kell térnem Ómolnár Miklós 12 nap, amely... című könyvére,¹¹ amelyben forráskritika nélkül, a másik fél vagy felek meghallgatása nélkül közli Nagy Attilának, a miskolci színház volt színészének nyilatkozatsorozatát az 56-os miskolci és borsodi eseményekről. E nyilatkozatsorozatból csak a rám vonatkozó

11 Ómolnár Miklós: *12 nap, amely... 1956. október 23.–november 4. Események, emlékek, dokumentumok*. Szabad Tér Kiadó, Budapest, 1989. 252–253., 462–465., 524–525. o.

részekre reagálok, mivel Nagy Attila szerepét és tevékenységét az októberi eseményekben személyes tapasztalatok alapján nem ismerem. Az erről hallottakat nem ellenőrizhettem, ezért felelőtlenség lenne az ő teljes októberi-novemberi tevékenységéről véleményt mondanom.

Nagy Attila nyilatkozataiban a következőket mondja rólam, nem szó szerint idézve őt: Október 28-án délután én hívtam őt Diósgyőrbe és ott rávettem, hogy legyen a megyei munkástanács elnökhelyettese. November 3-ról nyilatkozva közli, hogy az alkoholtilalom megszüntetését vele akartam végrehajtatni. Egyházi vezetőket küldtem hozzá és Budapestről jött pártszervezőket, népszerrűtlen ügyek elintézése, azaz elutasításuk végett. November 3-án véget vetett politikai pályafutásának, mert véletlenül megtudta, hogy én és a megyei munkástanács elnöksége a fizetésünkről tárgyaltunk. Továbbá: az ő hívására kerestem fel egy „sleppel” a miskolci rendőrségi fogdában, ahol a matracát kellett volna hozzám vágnia, és ha tehette volna, akkor nekem is ugrik.

Mindezek igazságtartalma a következő: 1956. október 23. után háromszor találkoztam vele. Október 28-án a Dimávag udvarán, november 4-én este a megyei tanács épületében és később a miskolci rendőrségi fogdában. A Dimávagbeli találkozást már említettem. November 4-én este az iránt érdeklődött, hogy a megyei munkástanácsnak mi a véleménye a Kádár-kormányról. Hangsúlyozni szeretném, hogy ez november 4-én este volt, pedig november 3-ról már azt nyilatkozta, hogy azon a napon befejezte politikai ténykedését. Ha ez igaz, miért jött a megyei tanács épületébe? A Kádár-kormányra vonatkozó kérdésére azt válaszoltam, hogy épp ezen tűnődünk, még nem tudunk mondani semmit azonkívül, hogy se a Kádár-kormányt, se a helyzetet nem tudjuk elfogadni. Még nincs információnk arról, hogy mi történt és mi miért történt. A harmadik találkozóval kapcsolatban annyit jegyzek meg, hogy nem az ő hívására kerestem fel a fogdában. A megyei rendőrkapitányságon Nagy Lajos bányász, munkástanács elnök ügyében intézkedtünk. Ott tudtam meg, hogy letartóztatták Nagy Attilát is. Engedélyt kértem, hogy meglátogathassam, tőle akartam megtudni, mi történt. Az engedélyt megkaptam és két hivatalos, rendőrségi kíséreléssel, az úgynevezett sleppel kerestem fel, akik nélkül civil nem léphetett be rendőrségi fogdába. A találkozásunk, a beszélgetésünk és az elválásunk nélkülözötte a nyilatkozatban leírt indulatot. Abban, hogy találkozásunk után – ezt ő maga is elmondja – rövidesen szabadlára került, némi szerepem talán nekem is volt. Az ilyen pozitív következménnyel járó lépésre nem matracedobálási és nekiugrási szándékkal kellene reagálni. Megemlítem, hogy azokban a napokban, november végén hozták haza a Szovjetunióból az én kezdeményezésemre is, de mondhatnám úgy, hogy követelésemre a megyei munkástanács odahurcolt tagjait. Ezzel egyidőben kiszabadulhatott, szintén az én közbenjárásomra, az előbb már említett Nagy Lajos bányász.

Október 28-ával kapcsolatban még a következőket szeretném megjegyezni. Ezen a napon olvastam a *Szabad Népb*ben a Híven az igazsághoz című vezércikket, amelynek értékelése az előző napok történéseiről alapvetően ellentétes

volt azzal, amit 25-én és 26-án a Központi Vezetőség székházában hallottam. A központi politika nagyot változott, de a rengeteg cikk, irányváltás rendkívül nehezítette a helyzet elemzését, a kibontakozás lehetőségeinek a keresését. Később majd még kitérek néhány hasonló politikai gátra, fékre, amely nagyon megnehezítette a megyei munkástanács helyzetét. A 28-i kormány- és pártnyilatkozat részben pozitív volt, mert kedvező értékelést kapott benne mindaz, amit a munkástanácsok, a diákok, a nemzetőrök tettek a helyzet gyökeres megváltoztatása érdekében. Megerősítette a tömegeket abban, hogy jogosan léptek az érdekeik védelmében. A párton belül viszont örült politikai, ideológiai, eszmei zűrzavart okozott a 28-i pártnyilatkozat, és Nagy Imre nyilatkozata is, hiszen 180 fokal fordulat volt az addigi, ellenforradalmi ténykedést kimondó párthatározatokhoz képest. Nagyon zavarta azokat, akik azt hitték, hogy leverik az ellenforradalmat, visszajönnek – mint ahogy jöttek is november 4. után –, és élhetik tovább a világukat, úgy, mint előtte. Ők rökönyödtek meg a legjobban, mert már a párt is azt állította, hogy ami az országban folyik, az nemzeti szabadságharc, demokratikus forradalom.

– *Miskolcra hogyan hatott a 28-i fordulat?*

– A politikai és eszmei zűrzavar erősen nehezítette a konszolidációt, tehát a rend és a nyugalom megteremtése érdekében folytatott munkánkat. Politikailag rendkívül bonyolult és nehéz volt a helyzetünk. Tovább erősödött a szovjetellenesség. Hozzáteszem, még a 28-i nyilatkozat után is nőtt az elégedetlenség Nagy Imre kormányával szemben, mert késtek a megígért politikai, gazdasági, szociális, kulturális intézkedések, mindenekelőtt az alapvető személyi változások. A nyilatkozatban ilyen dolgok nem szerepeltek. Mindebben szerepet játszottak a Budapestről érkező, a sajtóból és a rádióból ránk zúduló hírek is – a külföldi híreket is ide sorolom –, amelyek ellentmondásossága csak fokozta a politikai zavart, és csaknem lehetetlenné tette a tisztánlátást, az eligazodást, a teendők helyes meghatározását.

A helyzet jellemzésére elegendő utalni a 28-i nyilatkozatok után a *Szabad Nép* október 29-i, Hajnalodik című vezércikkére, vagy az október 30-án elhangzott négyes nyilatkozatra, tehát Nagy Imre, Tildy Zoltán, Erdei Ferenc és Kádár János rádiónyilatkozatára. És még hozzáteszem Nagy Imre 31-én elmondott beszédét is. Csak ezekből tudtuk meg, hogy többpártrendszerre térünk át, hogy megkezdődött a szovjet csapatok kivonulása Budapestről. Ha ezekhez hozzávesszük a Szabad Európa Rádióból és más nyugati rádiókból beáramló híreket, el lehet képzelni, hogy az egyszerű emberek fejében Miskolcon, Borsodban milyen zűrzavar keletkezett.

Én a következő álláspontra helyezkedtem: Az a politika, amely kezd kialakulni, tulajdonképpen egybevág a munkástanácsok, az egyetemisták, a forradalmi nemzeti bizottságok alapvető követeléseivel. Azt láttam, hogy ez a vonal segítheti alapvető célkitűzéseink megvalósítását, a rend, a nyugalom, az élet- és vagyonbiztonság megteremtését, a normális ellátást, és hozzákezdhetünk – ha elfogadják

a munkástanácsok, hogy a Nagy Imre-kormány már valóban az ő követeléseik mögött áll, sőt azok végrehajtásába kezdett – a termelés megindításához, tehát a sztrájk megszüntetéséhez is. Igyekeztem ismételtén felhívni mindenkinek a figyelmét, hogy nem térhetünk el attól, amit 27-én, 28-án az üzemi munkástanácsoktól szinte parancsként kaptunk, hogy teremtsünk rendet, nyugalmat, élet- és vagyonbiztonságot, normalizáljuk az ellátást. Ennek érdekében tevékenykedjünk, ráadásul a politikai légkör egyre inkább kedvez is hozzá.

– *A munkástanácsok hogyan fogadták a Nagy Imre-féle elképzeléseket?*

– Az október 30–31-i, november 1-jei beszédek, nyilatkozatok elsősorban a külpolitikában – a Varsói Szerződés felmondása, a szovjet csapatok kivonása – mutatták a nagy fordulatot pozitív irányban. A többpártrendszer lehetősége belpolitikailag volt nagyon fontos kérdés. A munkásokat, egyetemistákat érintő több konkrét kérdésre viszont még nem adtak választ, ami növelte a Nagy Imre-kormánnyal szembeni elégedetlenséget. A beszédekben például nem adtak hírt a kormányban és a pártvezetésben tervezett vagy végrehajtott személyi változásokról, még hozzá alapvető személyi változásokról. Ebben a nagyon zűrzavaros politikai helyzetben a pártközpontból a megyei pártbizottságra nem érkezett semmiféle politikai útmutatás, tájékoztatás, amely megmagyarázta volna az új döntéseket. Jó lenne választ találni arra a kérdésre, miért nem kaphattunk konkrétabb eligazítást a pártközponttól. Olyan volt akkor a megyei pártbizottság helyzete, mint azé a repülőgépe, amelyik elveszti kapcsolatát az irányítótoronnyal.

Ebből a helyzetből adódtak aztán olyan nem várt új követelések, amelyek gátolták a konszolidációért folytatott tevékenységünket. Jelentkeztek például a volt koalíciós pártok vezetői. Említettem már név szerint a kisgazdapárti Németh Imrét és a parasztpárti Hegyi Imrét. Jelentkeztek szociáldemokraták és mások is, akik segítséget kértek a működésük megkezdéséhez, majd a tevékenységükhöz. Székház, telefon, autók, helyiségek a falvakban és így tovább. Foglalkozni kellett velük, még ha rögtön nem is tudtunk kézzelfogható támogatást nyújtani nekik. Egyre több üzemi munkástanács közölte panaszként, hogy dolgozóik nem akarják megszüntetni a sztrájkot, mert azzal Nagy Imre kormányát támogatnák annak ellenére, hogy még nem teljesítette követeléseiket. Az elégedetlenség a munkabérrel, a normával, a szociális ellátással, a nyugdíjjal, a régi kedvezmények visszaadásával kapcsolatos kérdések körét érintette, abban nem érzékelték érdemi intézkedést.

Az üzemi munkástanács-vezetők a termelés megindításához támogatást kértek a megyei munkástanácstól. Napjaink jó részét az üzemekben, a bányákban, az intézményekben töltöttük, hogy a helyszínen próbáljunk segítséget nyújtani az üzemi, hivatali, intézményi munkástanácsoknak, de a fáradozásainkat nem sok siker koronázta. Abba a politikai akadályba ütköztünk, hogy amíg nem történnek intézkedések a követeléseik teljesítésére, addig sztrájkolnak. Ekkor rövid tanácskozást tartottunk a megyei munkástanács vezetőivel, megbeszéltük, hogyan lépjük át ezt a politikai akadályt. Úgy döntöttünk, hogy mivel a legfontosabb tennivaló

a sztrájk megszüntetése és a termelés beindítása, amit november 5-ére tervezünk, nem foglalkozhatunk a pártok szervezésével. Kiss Józsefre várt az a háládatlan feladat, hogy ezt közölje a Miskolcon is újjászerveződő pártok vezetőivel, akik pártszervező munkájukhoz egyre inkább igényelték a megyei munkástanács segítségét. Eldöntöttük, hogy november 1-jén egy népesebb küldöttséggel felkeressük Nagy Imrét a Parlamentben, hogy személyesen mondja el, mit tett a kormány, és mit akar még tenni a borsodi-miskolci munkások, egyetemisták és más dolgozó rétegek követeléseinek teljesítése érdekében. A küldöttségjárás nem volt magától értetődő, bevett gyakorlat, azt az októberi események szülték. Nekünk már volt egy kedvező tapasztalatunk. Most is a gordiuszi csomót kellett átvágni: hiába ígérgetünk bármit a követelések teljesítésére, ha azok nem ránk tartoznak. Ebben a kérdésben a kormányfőnek kell állást foglalnia.

– *Maga, vagy bárki a megyéből nem adhatott biztosítékot a követelések teljesítésére?*

– Nekem nem volt se módom, se lehetőségem, hogy biztosítékot adjak. Én hiába magyaráztam volna, hogy úgy vélem, Nagy Imre és a kormánya mellettünk és a borsodi-miskolci követelések mögött áll, biztosítékot csak valamelyik kormánytag vagy a kormányfő adhatott. És erre a biztosítékra volt szükségünk ahhoz, hogy át tudjunk lépni azon a politikai akadályon, amely úgy jelentkezett, hogy nem dolgozunk, nem számoljuk fel a sztrájkot, mert nem teljesítette a Nagy Imre-kormány a követeléseinket. És nagyon jól tudtam, ha az egyszerű emberek, a küldöttek ismét meghallják, hogy milyen gondokkal küzd Nagy Imre, mit tett és mit akar tenni a jövőben, ha megint látják, hogy Budapesten milyen a helyzet, milyen a hangulat, akkor visszajőve nem a sztrájk, hanem a munka megindítása mellett fognak kardoskodni. Ez a számításom másodszor is bevált.

Mielőtt erről a találkozóról beszélnék, teszek két kitérőt. E napok valamelyikén összefutottam Komócsin Mihállyal, a Heves megyei pártbizottság első titkárával és a feleségével a miskolci vasútállomás környékén. Nagyon meglepődtem, és megkérdeztem, hogy mi történt velük, mit keresnek Miskolcon, amikor Egerben lenne a helyük. És hol vannak a gyermekeik? Azt válaszolták, hogy az életük nem volt biztonságban Egerben, ezért el kellett menekülniük onnan. Én ezt nem firtattam, egyszerűen tudomásul vettem. Szerintem nem volt okuk rá.

– *Mennyire ismerte Komócsin Mihályt?*

– Nagyon felületes volt az ismeretségünk. Ritkán találkoztunk, néhány szavas üdvözlésen kívül nem sok szót váltottunk. Hogy konkrétan milyen volt a tevékenysége és annak a hatása, nem tudom. Én csak azt láttam, hogy bizonytalanul lődörög a miskolci vasútállomáson a feleségével, nem tudja, hogy merre induljon. Amikor azt is meghallottam, hogy a gyermekeik Egerben maradtak, azt mondtam nekik, ha nincs határozott céljuk, vagy nem tudnak olyan helyre menni, ahol az életüket biztonságban tudják, jöjjenek a lakásomra, ott lehetnek, ameddig akarnak. Így is történt, néhány hetet nálunk töltöttek. Általános dolgokon kívül nemigen beszélgettünk másról, hiszen én általában éjszaka értem haza és korán reggel elmentem.

– *Találkoztak később?*

– Nem. Nem is beszélünk azóta, még egy köszönő szót se kaptam azért a néhány nálunk töltött hétért. A feleségem kölcsönadta Komócsinnénak a kabátját, mert még az sem volt rajta, amikor hozzánk került. A kabátot visszaküldte, de egy sort sem írt mellé.

A másik kitérő egy nagyon érdekes történet. E napok egyikén, a késő esti órákban felkeresett a megyei pártbizottság épületében Benyák Béla, a gazdasági osztály vezetője. Elkecsereedett állapotban, páni félelemmel a szemében arra kért, hogy segítsék rajta, mert nem tudja, mi lesz vele. Akadozva, szemlesütve közölte, úgy tudja, hogy a miskolci és a megyei államvédelmi iratokat kiszórták az utcára, és aggódik, hogy mi lesz vele, ha valaki megtalálja a vele kapcsolatos iratokat az államvédelmis papírok között. Kiderült, hogy szervezett kapcsolata volt a megyei államvédelemmel, és könyörögve kért, hogy védjem meg, ha szükség lesz rá. Magyarán mondván, az államvédelem beépített embere volt a megyei pártbizottságon. Ezt hallva az kezdett motoszkálni bennem, hogy mi az ördögöt fogok még megérni. Eszembe se jutott, hogy a pártbizottságon van beépített embere az államvédelemnek. Ez nem volt naivitás, hiszen 1953 után szavakban és határozatokban sok minden szólt az ilyen gyakorlat ellen. 1953 előtt tényleg naiv gondolat lett volna azt hinni, hogy nincs ilyen, de 1956-ban az ember azt hitte, hogy erre már nem kerülhet sor.

– *Megkérdezte tőle, hogy mi minden tartozott a feladatai közé?*

– Nem kérdeztem meg, mert olyan méla undor és utálat töltött el, hogy magamban azt mondtam, kár ezt a senkit szavakkal, bírálattal vagy érdeklődéssel kínozni, hiszen elég szerencsétlen helyzetbe került. Igyekeztem őt pár mondattal megnyugtatni, de biztosan érezte, hogy a mondanivalóm nem a szívem mélyéről jön. Az illetőnek egyébként a haja szála sem görbült meg emiatt.

– *Azok az iratok végül nyilvánosságra kerültek?*

– Ott heverték az utcán. Kiszórták az ablakon, és aki kapta, marta. Nem tudok arról, hogy ebből bármilyen kellemetlen következmény származott volna, akár az ilyen besúgókra, akár az államvédelmisekre nézve. De tény, hogy az utcán heverték és bárki bármit megtalálhatott, vissza is élhetek volna vele. Nem véletlen, hogy az illető védelmet kért tőlem, attól, aki ellen dolgozott az államvédelemnek. A „háláját” aztán kifejezte ismét a maga erkölce szerint. Havas Imre százados előtt tett tanúvallomásaiban azt állította, hogy olyan telefonbeszélgetésemet hallgatta le, amelyet Apró Antallal folytattam. A valóságban ez a telefonbeszélgetés soha nem történt meg. Azt bizonygatta, hogy én Apró Antalt meg akartam győzni arról, hogy nem ellenforradalom, hanem forradalom zajlik az országban. Ezzel akarta bizonyítani az éberségét, hogy még engem is lehallgatott. Az állításainak egy betűje sem volt igaz.

– *November 1-jén ismét Budapesten voltak.*

– Igen, délelőtt a megyei munkástanács küldöttségével indultam Budapestre repülőgéppel. A gépet Kiss József kérte, ha jól emlékszem, a kunmadarasi reptérről.

A miskolci repülőtéren szálltunk fel, amely ugyan nem volt nyitva, de a gép felszállhatott. A félsz mindenki benne volt, amikor beültünk a gépbe. Ülések sem voltak benne. Ki-ki a kabátjára vagy egyéb ott található holmira ült le. Alacsony repültünk, mert a pilóta elmondása szerint tartani lehetett a légelhárítástól. Nem a magyartól, hanem a szovjettől.

Maximum 15-16-ban lehettünk. A mai irodalomban szerepel 28 tagú küldöttség is, de 28 ember be se fért volna abba a masinába, amellyel mentünk. Nem is a pontos létszám az érdekes, hanem az, hogy nem 4-5, hanem legalább 15 ember volt, akik eléggé széles rétegét fogták át a miskolci dolgozóknak. Kiss Jóska volt a küldöttség vezetője. Én mint politikai valaki voltam mellette, ketten tartottuk szóval a küldöttséget a gépre várakozva és útközben is. Kiss Józseffel abban egyeztünk meg, hogy a küldöttség egyik részét ő, a másik részét én veszem kezelésbe, és megpróbáljuk velük megértetni, hogy erre az útra tulajdonképpen nem is lenne szükség, hiszen Nagy Imre egyszer már letette a garast mellettünk, támogatta a borsodi követeléseket. Nem rajta múlt – ezt is elmondtuk nekik –, hogy nem tudott még mindenben eleget tenni az ígéreteinek, hiszen sok nehézség akadályozza, amit ő sem láthatott előre. S hogy eleget tudjon tenni az ígéreteinek, most rajtunk a sor, nekünk kellene hozzákezdeni az élet normalizálásához. Ez a mi kötelességünk, Nagy Imre nem teheti meg helyettünk.

Nem volt eredménytelen ez a beszélgetés, de azért minden küldött arra volt kíváncsi, hogy vajon mit mond majd a miniszterelnök. Hogy a küldöttek gyűlése nem volt hatástalan, szeretném egy konkrét ténnyel is bizonyítani. A Szabad Kossuth Rádió november 2-án megszólaltatott a küldöttségből két bányászt, a sajkókazai Jónás Tibort és az ormosbányai Burgics Sándort. Ők elmondták a véleményüket a Budapesten látottakról és Nagy Imre kormányának azonnali támogatásáról. Ez olvasható a forradalom alatti rádióadások anyagát közreadó A forradalom hangja című kötetben.¹²

A gépünk Budaörsön landolt, ott meg kellett keresnem a reptér parancsnokát. Kiderült, hogy egy kispesti volt iskolatársam. Megkértem, biztosítson gépkocsit a számunkra, hogy mielőbb a Parlamentbe juthassunk. Minden további nélkül megtette. A Parlamentbe menet megálltunk az Üllői út és a Nagykörút sarkán a volt Mária Terézia laktanya előtt. Észrevéve, hogy lehet valamit keresni politikailag ezen a szörnyű látképen, kértem a sofőrt, hogy álljon meg. Megkértem a küldöttség tagjait, hogy szálljanak ki, nézzünk szét, hiszen úgyszólván mindenki hallott már a Corvin közről, a laktanyáról, a környékbeli lövöldözésekről. Nagyon lehangoló, szívemarkoló volt a látvány: rommá lőtt házak, kilőtt tankok, utcán heverő holttestek. Útitársaimat mélyen megrendítették a látottak. Akkor megkérdeztem: Miskolcon, Borsodban el kell-e kerülnünk a hasonló eseményeket és az azokkal járó következményeket? Borús tekintettel, komor arccal, de határozottan mondták, hogy el kell kerülnünk, ilyen ott nem

12 *A forradalom hangja. Magyarországi rádióadások. 1956. október 23.–november 9.* Szerk.: Varga László és Kenedi János. Századvég Kiadó–Nyilvánosság Klub, Budapest, 1989. 391–392. o.

következhet be. Ezt csak azért említettem meg, hogy az ilyesfajta élmények perdöntően befolyásolhatják egy egyszerű ember politikai véleményének alakulását és döntéseit.

Valami nagy dzsipfélével mentünk, amelybe, ha nehezen is, mindannyian belefértünk. A küldöttségben Kiss Józsefen kívül csak Burgics Sándorra, Jónás Tiborra emlékszem név szerint. Volt velünk még egy Sebesi József nevű bányatechnikus Ormosbányáról vagy Sajókazáról, de ő nem a küldöttség tagjaként utazott velünk, hanem a Pesten rekedt középiskolás fiát szerette volna hazavinni. Tőlünk elvált a Parlamentnél. Tudom, hogy megtalálta a fiát, de nem velünk, hanem más módon, és nagy nehézségek árán jutottak vissza Miskolcra.

– *Hogyan választották ki a küldötteket?*

– Kiss Józsefék, akik állandóan ott ügködtek a megyei tanács épületében lévő megyei munkástanácsban, szóltak a diósgyőri gyárak munkástanácsainak, a nagyobb bányaközpontokba, a szénbányászati trösztbe, az egyetemre, hogy indul Pestre egy küldöttség, amelyikbe küldhetnek két-három tagot. Megmondták, hogy ekkor és ekkor találkozunk Miskolcon a reptéren. Így történt a szervezés, abban, hogy személy szerint honnan, kik jöjjenek, nem a megyei munkástanács, hanem a diákparlament vezetősége és a helyi munkástanácsok vagy forradalmi bizottságok döntöttek.

A Parlamentbe meglehetősen nehéz volt bejutni. Itt megint szükség volt a közvetítői szerepemre. Az őrség végül beengedett, és megkerestük Nagy Imrét. Sokáig kellett rá várni, mert nagyon elfoglalt volt. Ez a november 1. az a bizonyos nap, amikor a kormánykabinet – Kádár Jánossal együtt – döntött a Varsói Szerződés felbontásának és a szovjet csapatok kivonásának kezdeményezéséről. Több tárgyalás folyt a szovjet nagykövet, Andropov és Nagy Imre között. Tehát Nagy Imre részvételével permanens ülésorozat zajlott a Parlamentben. A várakozási időt arra használtam fel, hogy ismerősöktől kérjek tájékoztatást a budapesti helyzetről, a kormány tevékenységéről, a pártvezetés hollétéről. A küldöttséggel Kiss József maradt.

Az Országházban rengeteg ember nyüzsgött. Láttam köztük munkáskinézetiűket, értelmiségi kinézetiűket és újságírókat, akik vakuval, magnóval jöttek-mentek. Rengetegen váraкоztak Nagy Imrére, sokan akartak vele beszélni. Több olyan arcot láttam a régi funkcionáriusok közül, akik valószínűleg azért csücsültek a nagyfazék közvetlen közelében, nehogy kimaradjanak az osztáskor, hogy biztosítani tudják a bársonyszéküket.

Zsotinyecz Mihállyal, Czottner Sándorral, Nagy Józsefnével, tehát volt miniszterekkel tudtam beszélni, de nem arról, amiről szerettem volna. Ugyanis a főváros és az ország helyzetéről, a pártvezetés ténykedéséről, mivel nem ismerték jól, nem is tudtak tájékoztatást adni. Zsotinyecz és Czottner főleg a félelmeiket sorolták és azt bizonygatták, hogy mikor, hogyan, hányszor vitatkoztak Rákosi Mátyással, ennek ellenére most többen mégsem akarják, hogy ők miniszterek maradjanak. (Akkor nekik ez volt a fő problémájuk.) Czottner még arra is megkért,

hogyan tanúsítsam, milyen keményen harcolt Rákossal a szénbányászat tevékenységének reális értékeléséért, teljesíthető terveierért. Nagy Józsefné az október 30-i Köztársaság téri eseményekről tájékoztatott nagyon röviden, szinte csak a tényeket közölte, hogy ott milyen lincselésekre került sor. Ő volt az egyedüli, aki nemcsak magára gondolt. Arra kért, ha tudunk Nagy Imrével beszélni, feltétlenül szorgalmazzuk nála a lincselések elítélését és minden lehetséges hasonló szörnyűség megakadályozását.

Ezen az estén mindenáron szerettem volna találkozni és beszélni Kádár Jánossal, hogy mondja meg, tulajdonképpen mi lesz tartósan a párt politikája. A sok cikcakknak, az egymásnak ellentmondó és napról napra változó politikai döntéseknek az okait szerettem volna megtudni.

– *Azt, hogy Kádár lett a párt első embere, hogyan értékelte?*

– Én ezt nagyon pozitívan értékeltem akkor, amikor bekövetkezett. Ismertem a puritánságát, viszont a politikai ténykedéséből csak annyit, amennyit az újságokban és a rádióban közöltek. Tudtam róla, hogy munkás és hogy ártatlanul ült. Akkor azt gondoltam, ezzel a múlttal nem akarhat rosszat. Bárkit megkérdeztem, azt a választ kaptam, hogy Kádár ugyan a Parlamentben van, részt vesz a kormánykabinet ülésén, majd azt, hogy a kabinet ülését elhagyta, valahol itt van, de nem tudják megmondani, hogy hol. Közben megtudtam, hogy a kabinet elhatározta a Varsói Szerződés azonnali felmondását, a szovjet csapatok azonnali kivonásának követelését, és azt is mesélték, hogy a határozatok meghozatalában részt vett, megszavazta őket Kádár János is.

Őt keresve Andropov szovjet nagykövetbe botlottam Nagy Imre szobája előtt. Akkor lépett ki onnan. Rögtön körülfogták, főleg az újságírók. Kérdések özöne záporozott feléje. A kérdések leglényegesebbike az volt, hogy kivonják-e a szovjet csapatokat és mikor. Andropov nagyon röviden igennel válaszolt, aztán fogta a kalapját és eltávozott a Parlamentből. Ekkor mondtam ki először, hogy ha kivonulnak, nagyon gyorsan tegyék meg, mert ebben is csak azt láttam, hogy cikcakk politika folyik, úgy, ahogy az ügyeletes szovjet vezető csoport politikai érdeke megkívánja.

Ekkor találkoztam a küldöttségünk tagjaival. Kiss József röviden elmondta, hogy beszéltek Tildy Zoltánnal és Nagy Imrével. Nagy Imre ismételten kérte a segítségünket kormánya tevékenységéhez. Hogy pontosan miről volt szó, arról természetesen tájékoztat a már említett A forradalom hangja című kötet a 390–391. oldalon, ezért felesleges idézni azt, ami ott olvasható, én pedig amúgy sem voltam jelen a beszélgetésen. Ezután Burgics Sándor megkérdezte, hogyan közölhetné az otthon maradottakkal a tárgyalás eredményét, és azt, hogy fejezzék be a sztrájkot, kezdjenek el dolgozni. Telefonkapcsolatot nem tudtunk teremteni, ezért azt a tanácsot kaptuk, hogy korán reggel a rádióban közölje mondanivalóját az otthoniakkal. Másnap reggel meg is történt ott, a Parlamentben. A rádiónyilatkozat adását Harashti Sándor biztosította, úgy látszik, ő volt akkor a Nagy Imre-csoport rádióügyelete.

A küldöttségünk tagjaival közöltem, hogy az Országházban kell eltöltenünk az éjszakát, mert csak reggel tudunk visszamenni a budaörsi repülőtérre és onnan Miskolcra. Így is történt. Én aztán tovább kerestem Kádár Jánost. Szobáról szobára jártam, de hiába, senki sem tudta megmondani, hol lehet. Ez már 7-8 óra felé volt. Visszaindultam a küldöttségünkhöz. És egyszer csak az egyik hosszú folyosó végén megláttam Kádár Jánost, amint kinyitja a folyosó végén lévő ajtót, majd belépve valahová becsukja maga után. Mire elértem ehhez az ajtóhoz – szaladtam és kinyitottam –, már csak egy sötét üres szobát találtam. Ekkor láttam utoljára, de beszélni nem tudtam vele. Késő este aztán hallottam, hogy Kádár János beszédet mondott a rádióban a Magyar Szocialista Munkáspárt nevében. Ezt a beszédét csak másnap ismerhettem meg a *Népszabadságból*, benne az akkor is feltűnést keltő, utána három évtizedig agyonhallgatott részletekkel. Másnap reggel értesültem arról, hogy senki sem tudja, hova távozott.

November 2-án 9-10 óra körül indultunk a budaörsi repülőtérrel. Miskolcra visszaérve összehívtuk a megyei munkástanácsot. Kiss József beszámolt küldetésünk eredményeiről. Ismertette a kormányfő előtt felsorolt követeléseit, javaslatait és Nagy Imre válaszát. Hangoztatta, ő tisztában van azzal, hogy bizonyos lemaradás tapasztalható a már megérett politikai, gazdasági és személyi döntések végrehajtásában, de ezt mindenki tudja be annak, hogy rendkívül bonyolult, nehéz és sokoldalú feladatokat kellett megvizsgálni, s most jött el az az idő, amikor úgy látja, hogy foganatosítani lehet az intézkedéseket. Ehhez kérte a borsodiak segítségét, mindenekelőtt azzal, hogy rend, nyugalom legyen, és induljon meg a termelés az üzemekben, hogy az ország vezetői is tudjanak miből gazdálkodni.

A beszámolót kedvezően fogadták Miskolcon. A megyei munkástanácsnak Budapesten nem járt tagjai nagyon örültek, hogy ismét, immár másodszor, azt a választ hozta vissza a küldöttség, hogy Nagy Imre mellettük áll, egyetért a követeléseikkel. Biztosítja azok teljesítését, de csak úgy tudja megtenni, ha ők is biztosítják a feltételeket ahhoz, hogy a kormány nyugodtan tudjon tevékenykedni. Tehát rajtunk is áll, hogy a követelésekből valóság lesz-e. A megyei munkástanács másodszor is bizalmat szavazott Nagy Imre kormányának, és döntött arról, hogy november 5-én, hétfőn mindenütt felszámolják a sztrájkot és elindítják a termelést. A döntést a munkástanács tagjai levitték az üzemekbe, a bányákba és egyéb munkahelyekre. Ha kellett, magyarázták és segítséget nyújtottak az üzemi, intézményi munkástanácsoknak, nemzeti bizottságoknak ahhoz, hogy valóban mindenütt normálisan elinduljon a munka 5-én.

Én a megyei pártbizottságra mentem és felkészültem a másnapi megyei pártaktíva ülésre. Közben tájékoztattam a munkatársakat arról, hogy milyen célok érdekében ment a küldöttség Budapestre és milyen eredményekkel, tapasztalatokkal jött vissza. Egyöntetű helyesléssel fogadták.

November 3. azzal kezdődött, hogy a megyei munkástanács tagjai az üzemekben tevékenykedtek a hétfői munkakezdés biztosítása érdekében. Este találkoztak a megyei munkástanács vezetői és tagjai. Mindenki beszámolt a tapasztalatairól.

Egybehangzóan közölték, hogy a munkástanácsok megszervezték a munka felvételét, sehol sem találkoztak ellenvéleménnyel. Sőhajtottam egy nagyot, és azt mondtam magamban, hogy na végre, megszületett az elmúlt két hét sok kínos-keserves küzdelmének várva várt eredménye. Tehát azzal zártuk november 3-át, hogy 5-én végre munkával tudjuk kezdeni a hetet.

3-án délelőtt megtartottuk a már említett megyei pártaktíva ülést a pártbizottság székházának nagy tanácstermében. A meghívás nagyon egyszerűen történt. Minden járással, várossal, nagyüzemmel volt telefonkapcsolat. A telefon normálisan működött Miskolcon és a megyében ezekben a napokban is. Felhívták az ügyeleteseket a járási, a városi pártbizottságokon, az üzemekben, intézményekben, és közölték velük, hogy körülbelül milyen létszámú küldöttséggel jöjjenek szombaton délelőtt a megyei pártbizottságra. Ahogy az ülésen az összetételt láttam, megállapítottam, hogy mindenhol, ahonnan vártuk, megjöttek az emberek.

– *Ez már MSZMP-aktívaülés volt?*

– Még MDP-ülést hívtunk össze, de már MSZMP volt. Viszont nem foglalkoztunk azzal, hogy MDP vagy MSZMP. Világéletemben az volt a véleményem, hogy a név nem számít, a szervezet munkájának a tartalma a lényeg. A fő célunk az volt ezzel az aktívaüléssel, hogy állítsuk talpra és mozgósítsuk a pártszervezeteket, hogy minden eszközzel, minden erővel segítsék a sztrájk megszüntetését és a konszolidációt. A pártaktíva ülés jegyzőkönyvét, amelyet 4-én vagy 5-én hitelesítettem – mint már említettem –, elvesztették vagy megsemmisítették. Pedig azt a sok felszólalást, amely ott elhangzott, a résztvevők hangulatát, lelkiállapotát ebből a jegyzőkönyvből lehetne megismerni. Nagyon jó lenne, ha valahonnan előkerülne. Azt vontam le a hozzászólásokból, hogy nagyon kevés résztvevőben volt meg a bátorság, a küzdeni akarás, hogy kezdeményezője legyen a konszolidációnak. Ennek okát abban látom, hogy bénította őket a Rákosi-rezsím bűneiért az egész pártot felelőssé tevő közhangulat. A helyi pártvezetőket zavarta, hogy a felső vezetés az előző két hétben szinte naponta gyökeresen eltérő politikai állásfoglalást hozott. Nem voltak hozzászokva, hogy a környezetük véleményét, hangulatát és saját tapasztalataikat önállóan próbálják elemezni. Az önálló gondolkodás szinte tilos volt akkor a pártban. Fejbőlintó Jánosokra, felső utasítások végrehajtóira volt szükség. Szinte kényszerítették őket, hogy ne gondolkozzanak. Uramisten, mi lett volna, ha rájönnek, hogy a központi utasítások rosszak, és azt el is mondják. Az alapvető politikai fordulatokat túlnyomó többségükben nem tudták feldolgozni, nem tudták meghatározni a saját helyüket, teendőiket, és nem voltak képesek határozottan hozzákezdeni a feladatok végrehajtásához.

– *Hogyan viszonyult egymáshoz a párt és a munkástanács elképzelése, tevékenysége?*

– Ismertettem a pártvezetőkkel a megyei munkástanács döntéseit az élet normalizálása, a termelőmunka megindítása érdekében. Végrehajtásukat a munkástanácsok megszervezik a maguk vonalán, de – mutattam rá – a pártszervezeteknek,

a pártaktívának is tudniuk kell, hogy honnan kapták azt az instrukciót, hogy nem sztrájkolni kell, hanem megindítani a termelést. Ebben a pártaktívák is működjenek közre a maguk politikai eszközeivel, a maguk személyes példamutatásával, helytállásával, agitációs és szervező munkájukkal vonják be azokat a párttagokat is, akik a környezetükben élnek, és a munkástanácsokkal együtt induljanak e célok végrehajtására. Az volt a cél, hogy pártvonalon is lássák azt, amit a munkástanácsok a maguk vonalán már elkezdtek. Azért nem voltak jelen a megyei munkástanácsban tevékenykedő kommunista tagok a pártaktíván, mert már az üzemekben tartózkodtak, hogy segítséget nyújtsanak a munkástanácsoknak a hétfői munkakezdéshez.

– *A munkástanács vezetőinek nem volt fenntartása a korábbi pártvezetőkkel szemben?*

– Egyes helyeken nyilván volt, például Valkó Márton vezérigazgatót, a Központi Vezetőség póttagját, október végén-november elején elküldték a Lenin Kohászati Művektől, mert nem voltak megelégedve a munkájával. De nem volt általános pártellenes álláspont. A megyei munkástanács vezetői, Kiss József, Bogár Károly, Szitovszky Zoltán egyetértettek azzal, hogy a párt is segítse a munkástanácsok munkáját, mert úgy vélekedtek, összefogva nagyobb eredményeket lehet elérni.

– *Más helyeken elég gyakori volt, hogy elküldték a párttitkárt vagy a párt-szervezetet kitették a munkahelyről. Ez előfordult Borsod megyében is?*

– Nem. Megmaradtak a pártszervezetek a munkahelyeken, de természetesen voltak ellenhangok, a vezetők körében előfordultak változások, mert a párttagság nem volt megelégedve minden vezetőjével. Hadd mondjak el egy jellemző példát a Lenin Kohászati Művekből. Rimán János, az ottani második munkástanács elnöke, aki aztán november 4. után addig maradt ott, ameddig egyáltalán munkástanácsok létezhetek, többször elmondta, hogy higgyem el, az üzemi munkástanácsoknak nincs semmi elvi kifogásuk a pártszervezetek ellen. Nem a jelenlétük zavarja őket, hanem a párttagok korábbi előjogai, a meg nem szolgált juttatások, protekciók, amelyek a piros párttagsági könyvekhez fűződtek. Az volt általában a vélemény, hogy nem az a baj, hogy vannak, hanem az, hogy visszaéltek a beosztásukkal.

Az október 28-tól november 3-ig terjedő időszak eseményei közül röviden még szólnom kell a következőkről. Először arról, hogy a megyei pártbizottság épületét nem kellett bezárni, nem kellett onnan elmenekülni. A munkatársaim közül mindenki végezhetette a munkáját, ha megvolt hozzá a bátorsága. Nem volt meg mindenkinben a bátorság, ez tény. Az épület fegyveres védelmét az egyetemisták biztosították, önként vállalva a feladatot, és derekasán eleget is tettek neki, éppúgy, mint a többi önként vállalt feladatuknak. Felajánlották, mi elfogadtuk. Ott álltak éjjel-nappal, biztosították a székház fegyveres védelmét, bár az események azt mutatták, hogy tulajdonképpen nem is lett volna szükség rá. De a bátortalanabbaknak mégiscsak segítséget jelentett, biztonságérzetet adott.

– *Maga tanúskodott az egyetemisták perében?*

– Valószínű, hogy az egyetemisták kérték – szívesen tanúskodtam volna –, csak hogy a nyomozó hatóság, az ügyészség, a bíróság ezt éppúgy elutasította, mint ahogy elutasította az én javaslataimat, hogy ezt meg ezt hívják meg tanúnak a peremben. Tehát nem került rá sor, hogy én egy jó szót is szólhattam volna mint a védelem tanúja bármelyik egyetemista mellett.

November 4. után Grósz Károly, Csege Géza és társaik azt rótták a terhemre, hogy cserbenhagytam őket és a megyei pártbizottságot, mert nem tartózkodtam eleget vagy állandóan a megyei pártbizottságon október 23. és november 4. között. Enyhe kifejezéssel élve ez nagyon naiv politikusi álláspont. Október 23-tól november 4-ig nem a megyei pártbizottság épületében lehetett eldönteni a megteendő lépéseket, meghozni a szükséges intézkedéseket. Azt hiszem, ezt nem kell különösképpen magyarázni senkinek. Vagy ha most az ő fejükkel gondolkodom, akkor azt mondom: oda kellett volna rendelni a munkástanácsokat, a nemzeti bizottságokat, a forradalmi bizottságokat, a nemzetőrök parancsnokait, és kiosztani nekik a feladatokat a megyei pártbizottságon. Méghozzá úgy, ahogy ezt bírálóim és vádlóim elképzelték, hogy a megszokott, régi módon kiadom az ukázt, és utána számon kérem. Hogy lehet egyáltalán fölvetni, hogy abban az időben az, aki valamit tud tenni az események normálisabb menetéért, üljön a megyei pártbizottságon és várja, hogy majd hozzá mennek az említett szervezetek vezetői és kikérik a tanácsait vagy az utasítását.

A valóság az volt, hogy a rend és a nyugalom, az élet- és vagyonbiztonság sorsa, a sztrájk megszüntetése, a termelés megindítása a munkahelyeken dőlt el, csak ott lehetett igazán tenni bármit is a célok érdekében, a megyei pártbizottság épületében vajmi keveset. Ott lehetett a célok helyességéről meggyőzni az embereket, sokszor éles, viharos vitákban, és csak ott lehetett gyakorlati segítséget adni a munkástanácsoknak.

Azok mondták rólam, hogy cserben hagytam őket, akik november 4. után a szovjet hadsereggel a hátuk mögött nem voltak képesek semmire, tehát a megyei pártbizottságon ücsörögtek, mert máshová nem mertek menni, nem tudtak eredményeket felmutatni, nem voltak képesek a sztrájk felszámolására, a dolgozókkal való tárgyalásra. Ők november 16. után is csak azt tudták mondani, hogy a megyei munkástanács intézze el a termelés elindítását, a konszolidációt, mert csak az képes rá az üzemi munkástanácsokkal együtt. Érdekes, hogy a november 16. utáni hetekben nem mondták, hogy ne hagyjam őket cserben, ne hagyjam őket egyedül a megyei pártbizottságon, maradjak állandóan az intéző bizottság épületében. Ebben a konszolidációs periódusban, november 16. után sokkal kevesebb időt töltöttem a megyei pártbizottság épületében, mint október 23. és november 4. között. Ezt akkor természetesnek vették. De miért nem vették természetesnek az október 23. és november 4. közötti időszakban, amikor sokkal nehezebb és sokkal bonyolultabb volt a politikai helyzet?

A forradalom utóvédharcaiban, 1956. november–december

– *Hogyan fogadta a november 4-i szovjet katonai agressziót?*

– A válaszhoz először is kézenfekvő ide illeszteni az *Új Tükör* 1989. december 31-i számában megjelent Egy ungvári kéretlen „vendéglátás” című írásomnak a november 4. és 17. közötti napokra vonatkozó részét:

„A kora reggeli órákban fegyverdörgésre ébredtem. Bekapcsoltam a rádiót, ami az új Kádár-kormány felhívását közvetítette. Ez a hír ismét teljesen összekavart bennem mindent. Már nem tudtam, kinek, kiben, miben higgyek? Hiszen az elmúlt 12 nap alatt vajon hányadik száznolcvan fokos politikai fordulat ez?

Gyorsan felöltöztem, az utcára siettem. A kapu előtt Gyárfás Jánossal, az MPB másodtitkárával találkoztam. Arról tájékoztatott, hogy hajnalban szovjet csapatok vonultak be Miskolcra, az egyetem előtt tűzharc is volt, a középületeket megszállták. Majd egy keserű kérdése következett: ez meg mire jó megint?

A megyei tanács épületéhez siettem. Az ott őrt álló szovjet katona fegyvert rántva állított meg és igazoltatott. Megmutattam az igazolványaimat, de közöltem is vele, hogy az MPB első titkára és a megyei munkástanács vezetőségének tagja vagyok, majd kértem, vezessen a parancsnokához. Szólt egy társának, aki az épület belsejébe vezetett, Bubnov alezredeshez.

Kérdésemre elmondta, hogy a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány kérésére vonultak be, hogy segítséget nyújtsanak az ellenforradalom leveréséhez. Nyomatékkal hangsúlyozta: ők minden módon és eszközzel eleget tesznek ennek a kérésnek. Ez katonás, rövid, de félreérthetetlen tájékoztatás volt!

Néhány pillanat alatt számos kérdés futott át az agyamon. Mit lehet tenni ebben a helyzetben? Lehet-e tenni valamit is egy világhatalom fegyveres erői ellen? Sztrájkkal, tüntetésekkel, netán fegyveres akciókkal meghátrálásra lehetne kényszeríteni ezt a hadsereget és azt a szovjet vezető csoportot, amely erre az akcióra parancsot adott? Nem! Ez nem lehetséges! Ezt hamar felismertem. Majd megkérdeztem: mit várnak tőlünk, hogy elkerüljük a fegyveres összeütközéseket és az ezekkel járható súlyos ember- és anyagi áldozatokat?

Szólítsuk fel a lakosságot a rend és a nyugalom megőrzésére, a fegyverek beszállítására, a termelés beindítására – felelte ő. Mindez lényegében megtörtént november 3-ig – közöltem vele és megkérdeztem: kikkel és hol lehetne ezt a helyzetet, ennek okait tisztázni, megbeszélni? Először hangozzék el a felhívásunk a rádióban – válaszolta, ezután majd ő összehoz az erre illetékesekkel.

Ebben maradtunk. A miskolci rádió épületébe mentünk és tájékoztattam a rádiót éppen hallgatókat a történekről és az alezreddel történt megállapodásunkról. Felhívásunk végén hangsúlyoztam, hogy a kialakult helyzet tisztázására csak ezután fog sor kerülni a szovjet parancsnoksággal, amiről feltétlenül tájékoztatni fogom a lakosságot. Ezután elváltunk.

Én hazamentem. Megebédeltem és gondolkodni kezdtem. Mi is történhetett valójában és miért? Eddig azt hallottuk a pártközpontból, Kádár Jánostól, hogy szervezzük meg a Nagy Imre-kormány támogatását: munkával, a rend és a nyugalom helyreállításával. Ezért véres verítéssel küzdve megtettük a magunkét. Most itt van az új Kádár-kormány és ennek a támogatására szólítanak fel. De hol van a Nagy Imre-kormány? Annak egyik prominens tagja volt Kádár János! Nem tudtam elfogadható magyarázatot adni magamnak ezekre a kérdésekre, kételyekre!

Megszólalt a telefon. A megyei munkástanács néhány vezetője kért, hogy menjek a megyei tanács épületébe, s ha lehet, beszéljük meg, hogy tehetünk-e még valamit a konszolidálásért.

Elindultam, de nem tudtam, hogy mit fogok válaszolni kérdéseikre. Megérkezvén arról tájékoztattak, hogy pattanásig feszült a húr, terjed a sztrájkhangulat, ismét követelik a szovjet csapatok kivonulását.

Közöltem velük, hogy a kialakult helyzet okaira nem tudok válaszolni, mivel azokat nem ismerem. Várom Bubnov alezredest vagy az üzenetét, hogy ezekre a kérdésekre én is választ kaphassak.

Közben egyre többen jöttek az épületbe. Az üzemi munkástanácsok tagjai elmondták, hogy sok munkás közölte velük: ők Nagy Imrét és a kormányát támogatják, mert Nagy Imre jogosnak ítélte követeléseiket és személyesen ígérte meg teljesítésüket. És számunkra is ez jelentette a gordiuszi csomót! Hogy oldhatjuk meg ezt a csomót? – kérdeztük egymástól. A választ nem találtuk meg akkor este.

Azt tanácsoltam: várjunk reggelig, addig megjöhet Bubnov alezredes válasza. Elfogadták.

November 5-én délelőtt sokan kerestek meg bennünket. Elmondták: a helyzet fokozatosan romlik. A munkások nem veszik fel a munkát, a szovjet csapatok kivonulását követelik. Bubnov alezredes nem jelentkezett, az idő múlt, a helyzet óráról órára súlyosbodott. Sakk-mattot kaptunk!

Kínomban hangosan kezdtem gondolkodni: nem kellene-e felkeresnünk a Kádár-kormányt is és Kádár Jánostól kérni választ a bennünket égető kérdésekre? Mindenki úgy kapott e lehetőség felé, mint a fuldokló a mentőöv után. És döntöttünk: menjen a megyei munkástanács küldöttsége Kádár Jánoshoz, kérjünk tőle választ a kérdéseinkre és a munkástanácsok követelésére. A további tennivalókat pedig a kapott válaszok után határozzuk meg. Én még javasoltam, hogy a biztonság kedvéért kérjünk egy támogató »bumázskát« a szovjet parancsnokságtól.

Önkéntes jelentkezőkből összeállt a küldöttség. Az üzemi munkástanácsok jelen levő tagjait megkértük: tájékoztassák mindenről üzemük dolgozóit és ismét kérjék fel őket a rend és a nyugalom megőrzésére. Visszatértünk után

azonban tájékoztatni fogjuk őket, hogy mit intéztünk. Küldöttségünk a szovjet parancsnokságra ment. Az ügyeletes tisztnek elmondtam, hogy miért jöttünk. Ő egy nagy szobába vezetett bennünket, és közölte: értesíti a parancsnokot, aki valószínű, beszélni fog velünk.

Néhány perces várakozás után Bubnov alezredes lépett a szobába, kezében fegyverrel és kemény hangon közölte: letartóztat bennünket! Kérdéseimre, hogy miért és mi jogon, ridegen csak annyit mondott: ellenforradalmi tevékenységükért és szovjetellenességükért. 10-12-en váltunk így foglyokká! Rajtam kívül: Kiss József, a megyei munkástanács elnöke, Zombori Sándor alezredes, helyőrségarancsnok, Bogár Károly, a Dimávag, Szitovszky Zoltán, a Nehézszerszámgépgyár, Major Béla, a Lenin Kohászati Művek munkástanácsának küldötte a megyei munkástanácsban, a többiek nevére már nem emlékszem.

Rövid, értelmetlen, inkább a süketek párbeszédének nevezhető vita után egy csukott katonai autóba tereltek bennünket és fegyveres őrséggel a debreceni szovjet laktanya fogdájaiba vittek. Ott »csúcsgalamb« volt akkor éjjel. A szomszéd cellából debreceniek adtak jelzéseket, más cellákból is hangokat hallottunk. Sokan kerültek egy fedél alá!

Még ezen az éjjelen egy szovjet tábornokhoz kísérték, aki ridegen, nyersen mondta: üljön le! S rögtön megkérdezte: ugye tudja, hogy miért vannak itt? Bubnov alezredestől már hallottuk ennek tényekkel meg nem alapozott indoklását – válaszoltam, s ha ez az oka, akkor az eljárásuk törvénytelen. Majd hozzátettem: az én esetemben kétszeresen az, mert mentelmi joggal rendelkező országgyűlési képviselő is vagyok.

A tábornok dühösen válaszolt: ellenforradalmi tevékenységük miatt elvesztették a jogukat. Majd megkérdezett: akar-e segíteni nekünk? Ebben a helyzetben csak nemmel válaszolhatok – feleltem. Mindenekelőtt azért, mert mi tényekkel tudjuk bizonyítani az önök vádjának megalapozatlanságát. Vigye vissza a fogdába! – kiáltotta erre a tábornok a kísérő őrnék.

A következő napokban egy másik szovjet katona kísért egy ezredeshez. Útközben – többszöri körbenézés után – halkán közölte: nem félni, mi sok katona veletek lenni! Az ezredesen kívül egy civil személy is volt a szobában, a tolmács.

Az ezredes is azzal kezdte, hogy ellenforradalmi tevékenységemnek köszönhetem, hogy itt vagyok, de szeretné, ha segítenék nekik a helyzet konszolidálásában. S erről kellene most tárgyalnunk.

Vele is közöltem: ellenforradalmi vádjuk alaptalan! Sem mi, sem a munkástanácsok nem adtunk vissza egy gyárat sem a tőkéseknek, egy hold földet sem a földbirtokosoknak, nem döntöttük meg a munkás-paraszt hatalmat. Még ilyen gondolataink sem voltak! Sőt, inkább erősíteni akarjuk. Az ország nyilvánossága előtt jelentettük ki, hogy gátat vetünk minden ilyen kísérletnek, ha előfordulna. Törvényes kormányunk támogatására nyertük meg az üzemeink, falvaink dolgozóit. És ez a kormány a párt, Kádár János és az önök két vezetőjének egyetértésével, beleegyezésével jött létre. Én pedig, mint fogoly vagy rab, nem tárgyalok semmiről.

Az ezredes azzal zárta le ezt a »tárgyalást«, ha nem akarom elítélni tevékenységemet és nem akarok segíteni nekik, akkor csak viseljem el a további sorsoamat. Ezután visszavittek a fogdába.

November 8-án vagy 9-én fegyveres őrök kísérték bennünket egy ponyvás teherautóhoz, amire fel kellett szállnunk. A kísérő fegyveres őrök egyike spárgával kötötte egymáshoz a kezünket, majd elindult velünk a »meseautó«. Ungváron, az ungvári börtön udvarán szálltunk le a teherautóról. Innen az értékmegőrzőbe vittek mindnyájunkat, ahol megszabadultunk személyes holmijainktól. Következő stációnk a fürdő és borbély volt. A borbély tiltakozásunk ellenére kopaszra nyírt bennünket. Ezzel az aktussal igazi rabokká váltunk. Még jó volt, hogy megtarthattuk saját ruházatunkat.

»Vendégszobánk« egy úgy-ahogy tiszta, tágas, meleg cella volt, amelyben elhelyezkedtünk. Napokat töltöttünk benne bizonytalanságban, hírek, tájékoztatás nélkül. Senki sem közölte, hogy mi a szándékuk velünk. A koszt, a tisztálkodási lehetőség megjárta valahogy. Sok kedvünk nem volt a beszélgetéshez, inkább magunkba mélyedve gondolkodtunk, tépelődtünk a történeteken.

November 14-én az ügyeletes foglár kinyitotta cellánk ajtaját és rám mutatva mondta: gyere és hozd magaddal minden holmidat. Jóformán időm sem volt a búcsúzkodásra, mert a foglár sürgetett. Menet közben – az üres folyosón – megmondta: haza fogsz menni, a városban sokan drukkolnak nektek, veletek éreznek. Ezt csak megköszönni tudtam és máris az értékmegőrzőben voltunk. Ott visszakaptam hiánytalanul személyes irataimat. E részleg parancsnoka közölte, hogy most egy olyan »szobába« megyek, ahol egyedül leszek addig, amíg a hazautazásomat elintézik. Ez a »szoba« egy hodály volt, legalább 60 ágygal. »Lakói« nemrég hagyhatták ott. Erre utalt az a rendetlenség, ami ott fogadott. A foglár rám zárta az ajtót azzal, hogy rövidesen indulhatok haza, addig pihenjek. Késő este már azt közölte, hogy erre csak másnap kerül sor, ezért fekéldjek le. Jó éjszakát kívánva magamra hagyott.

Másnap, a késő délelőtti órákban már elfogyott a türelmem. Addig döngettem az ajtót, amíg a foglár oda nem jött és kinyitotta. Áadtam neki egy oroszul írt cédulát azzal, hogy adja át a parancsnokának. Ezen kértem, közölje, mikor hagyhatom el börtönüket. Negyedóra múlva az őr visszajött és szólt, hogy menjek vele. Egy hivatali szobába vezetett, ahol egy parancsnokféle tiszt elnézést kért a velem történetekért. Közölte, hogy szabad vagyok, hazamehetek. Megkérdezte még, hogy nincs-e szükségem valamire, esetleg élelemre vagy pénzre.

Megköszöntem a figyelmességét és nem kértem semmit. Rákérdeztem: de hogy menjek haza? Gyalog? Mosolyogva felelt: Nem! Rövidesen indul Csapra egy gépkocsijuk, azzal mehetek én is. Csaptól pedig vonaton utazhatok Magyarországra. Megint rá kellett kérdeznem: Hogy lépjem át a határt? Útlevelem nincsen! S eddig egy fia sor írást sem kaptam tőlük! Így válaszolt: Keressem meg a csapi állomás katonai parancsnokát és ő mindenben segítségemre lesz.

Így is történt. Csapra érve megkerestem a katonai parancsnokot. Elmondtam neki, hogy ki vagyok, honnan jöttem, hová akarok utazni és Ungváron az ő gond-

jaira bíztak. Ő úgy nézett rám, mintha marslakó lennék. Hosszas hallgatás után elmosolyodott és elmondta: azért lepődött meg, mert őt bizony eddig senki sem tájékoztatta rólam. De meg fog tenni mindent, hogy elérhessem úti célomat.

Ezután megkért, hogy kövessem a lakószobájába, ott kedves előzékenységgel teával és vacsorával kínált meg. Kért, hogy legyek türelemmel, amíg az ungváriakkal érintkezésbe tud lépni. Addig, ha fáradt vagyok, pihenjek a heverőjén, ha esetleg unatkoznék a szobájában – amíg távol lesz –, akkor nézzek szét az állomáson, s ha valaki igazoltatni akarna, közöljem vele, hogy az ő vendége vagyok.

Az állomáson nagy volt a katonai sürgés-forgás. Alig láttam civileket. Több katona megszólított, hogy utazni szeretnék-e valahová. Válaszomra, hogy Magyarországra kellene utaznom, érdeklődéssel teli csodálkozással néztek rám. Magyarországra? – kérdeztek vissza. Igen, oda – feleltem. Ezután voltak, akik csak kemény kézfogással köszöntek el és voltak, akik azt is mondták: jó magának, szerencsés utat kívánok!

Elég hideg volt, ezért visszamentem a parancsnok szobájába. Éjfél előtt mosolyogva nyitott rám a parancsnok és közölte: megjöttek az ungváriak és ők fogják megszervezni a hazautazásomat. Reméli, folytatta, hogy a körülményekhez képest kellemes volt a várakozás, és kívánja, hogy mielőbb érjek haza. Hálásan köszöntem meg vendégszeretetét, segítségét, és meleg kézfogással vettünk búcsút egymástól.

A két ungvári bemutatkozott, de a nevükre már nem emlékszem. Udvariasan közölték, hogy még Ungvárra kell visszamennünk, mert a katonák csak holnapra tudtak járművet és kíséretet biztosítani. Ungvárra érve a belügyi szervek operatív részlegének székházába mentünk, annak egyik jól berendezett, heverővel is ellátott pihenőszobájába. Érdeklődtek, hogy nincs-e valamire szükségem: vacsorára, kávéra, teára, cigarettára vagy olvasnivalóra. Csak forró teát kértem. Mielőtt elmentek, ágyneműt hoztak, megmutatták a mosdóhelyiséget és közölték: másnap reggel 6-kor visszajönnek és 7-kor indulhatok Miskolcra.

Másnap – november 17-én – reggel 6-kor bekopogtattak, beköszöntek és megkértek, menjek a szomszéd helyiségbe, ha felöltöztem. Átmentem. Ott több személyi dossziét tettek elém és megkérdezték: ismerem-e közülük valakit? Meghökkenve ismertem fel közülük egyet, aki 1956 nyarán került az MPB-re, politikai munkatársnak. Megkérdezték: nem tudom-e, hogy most hol tartózkodik? Közöltem velük, hogy október 23-a előtt találkoztam vele az MPB-n, azóta nem tudok róla semmit. Tudomásul vették. De ekkor eszembe jutott egy másik eset. Október egyik utolsó napján, a késő esti órákban, az MPB székházában az egyik osztályvezetőnk kétségbeesve kért, hogy segítsék rajta. Nem tudja, mi lesz vele, mert szörnyű bajban van. Kérdésekre elmondta, hogy a megyei és a városi ÁVH iratait az utcákra szórták és mi lesz vele, ha valaki megtalálja a papírok közt az ő iratait. Ez valóban kínos ügy volt. Az illetőnek egy haja szála sem görbült meg. Nos, ilyen »ellenőrzések« is voltak abban az időben, amit csak véletlenül tudhattak meg az így »ellenőrzöttek«.

Reggel 7-kor megérkezett a jelzett katonai dzsip a kísérőnek rendelt őrnaggyal. A két ungvári szívélyesen elköszönt tőlem és szerencsés utat kívántak. Az őrnaggyal beültünk a dzsipbe és végre elindultunk Miskolc felé. Az úton az őrnagy nem bizonyult bőbeszédűnek. Kérdéseimre rövid, semmitmondó válaszokat adott, és csak az időjárásról, a táj szépségeiről beszélt hosszasan. Ebből megértettem, hogy a gépkocsivezető lehet mindkettőnk ellenőre.

Debrecen határában az őrnagy megkérte a gépkocsi vezetőjét, hogy hajtson a szovjet laktanyába. Kérdéseimre, hogy miért nem Miskolcra megyünk, azt felelte, hogy oda, azonban előbb itt kell jelentkeznünk. Nem tudhatta, hogy nekem már tele van a hócipóm ezzel a laktanyával!

Egy újabb szovjet tábornoknál kötöttünk ki. Jelentkezés után az őrnagyom távozott. A tábornok hideg udvariassággal hellyel kínált és a tolmácsával megkérdezte: hajlandó vagyok-e már megváltoztatni a véleményemet és akarok-e segíteni nekik a helyzet normalizálásában?

Véleményemet nem változtatom meg, mert nincs miért, feleltem, és meggyőződésem szerint kész vagyok segíteni. Erre mérgesen kifakadt: még mindig makacsokodik? Ha így folytatja, rögtön visszavitetem! Csak annyit mondtam neki erre a kifakadására: meggyőződés nélkül senki sem képes eredményesen dolgozni, és az, hogy rólam hogyan dönt, az csak rá tartozik.

Rövid, szinte gyilkos csönd után, villámokat szóró szemmel, de magát türtőztetve, ezzel küldött el: induljanak Miskolcra, ahol már várnak az ottani szovjet parancsnokok. Elköszöntem, ezután a tolmácsa kísért a kijáratig. Ott az őrnagyom látható megkönnyebbüléssel, de szó nélkül tessékelt a dzsipbe. Végre valóban Miskolcra értünk az esti órákban.

A miskolci szovjet parancsnokságon Grjug ezredes, Szergejev elhárító ezredes, Bubnov, Volkov, Kunyicsanszkij alezredesek és Kukucska János, a megyei kormánybiztos vártak ránk. Az őrnagyom jelentett, majd elköszönt és elment. Ezután zavaró csend ült a szobára. Mintha megdermedt volna a levegő. Egy ideig senki sem szólalt meg. Kukucska János törte meg először a csendet: szervusz, Földvári elvtárs! Vártunk már. Kezet fogtunk. Ezután a szovjet tisztetek is üdvözöltek, kezet fogtak velem. Üdvözlétük viszonzása után Grjug ezredes hellyel kínált mindenkit, és Szergejev ezredes átvette a tárgyalás vezetését, beszélni kezdett. Mindnyájuk nevében elnézést kért tőlem a történetekért. Közös véleményüként mondta el, hogy szeretnék, ha segítenék a miskolci és a borsodi helyzet konszolidálásában. Kérnek, próbáljam magam túltenni a történeteken és váljaljak aktív, vezető, kezdeményező szerepet ebben a munkában. Meg tudom-e ezt tenni? – fejezte be.

Mielőtt válaszolnék erre – feleltem –, kérem, tájékoztassanak: Mi történt november 5. óta Miskolcon és a megyében? Milyen most a politikai helyzet? Hol van a megyei munkástanács velem együtt Ungvárra vitt többi tagja?

Első kérdéseimre Kukucska János válaszolt: Alakult egy megyei Forradalmi Munkás-Paraszt Bizottság Koval Pál vezetésével, de erre a bizottságra nem hallgatnak

a munkástanácsok. November 5. óta általános sztrájk van. A munkástanácsok követelik a megyei munkástanács vezetőinek és tagjainak hazahozatalát, a megyei munkástanács újbóli működését. A politikai helyzet súlyos. A párt megyei Ideiglenes Intéző Bizottsága még nem tudja politikailag befolyásolni az eseményeket.

Szergejev ezredes közölte a harmadik kérdésemre: a megyei munkástanács többi tagja még nem tért vissza Miskolcra.

Tovább kérdeztem: hogyan, mi módon képzelik az én segítségnyújtásomat?

Szergejev ezredes közölte a valószínűleg előre kialakított véleményüket: arra kérjük, vegye át a megyei munkástanács vezetését, és annak nevében kezdeményezze a sztrájk beszüntetését, a termelés beindítását, a kedélyek megnyugtatósát, a helyzet normalizálását.

Tovább kellett kérdezni: miért nem a vezetésében, szervezetében és politikájában gyökeresen megújított pártszervezetre akarják bízni a politikai helyzet és az élet normalizálását? Szerintem ez lenne a célravezetőbb!

A munkástanácsok a megoldás kulcsai – válaszolt Szergejev ezredes és azok csak a megyei munkástanáccsal akarnak együttműködni.

Ezek szerint – mondtam – számoltak azzal is, hogy a megyei munkástanács csak akkor ön maga, ha tagjait és vezetőit is hazahozatják, továbbá azzal, hogy ha a megyei munkástanács újakezdi tevékenységét, akkor ezt csak valamilyen program alapján végezheti.

Ezek a gondolatok váratlanul érték a jelenlévőket, megzavarták őket. Mindenki elmondta a maga véleményét, de ezek már nem csengtek egybe. Végül is Szergejev ezredes mondta ki a döntést: a megyei munkástanács többi vezetőjét és tagját is hazahozatják, és a megyei munkástanács egy kidolgozandó program alapján végezze munkáját. Majd megkérdezte: ha ők biztosítják a feltételeket, akkor tudok-e segíteni a konszolidálásban? Igennel válaszoltam.

Válaszomat érezhető megkönnyebbüléssel fogadták. A légkör megenyhült, a további beszélgetésünk kötetlenebbé, közvetlenebbé vált. Azzal váltunk el, hogy már másnap felveszem a kapcsolatot a munkástanácsokkal és közösen hozzálátunk az élet normalizálásához.

Ezt követően Kukucska Jánossal átmentünk az MPB épületébe, ahol rövid megbeszélést folytattunk az Ideiglenes Intéző Bizottság elnökével – Csege Gézával – és néhány tagjával. Megtudtam tőlük, hogy helyi programjuk még nincs és a sztrájk felszámolását, az élet normalizálását csak a megyei munkástanácstól várhatják. Ezt a feladatot ők nem tudják megoldani, nem vállalhatják, ezért engem kérnek meg, hogy a munkástanáccsal együtt végezzem el azt.

Sokakban felvetődhet a kérdés ma (ami felvetődött akkor is): A történetek után miért vállaltam el ezt a feladatot? Miért nem a húr további feszítését: a sztrájkok, tüntetések, netán a szovjet katonai egységek elleni fegyveres akciók szervezését vállaltam? E kérdésekre 1956 novemberének közepén sokan, sokféle választ adtak. Az én válaszom akkor így hangzott:

1. A húr továbbfeszítése a húr elpattanásához vezethet. Pontosabban: értelmetlen és felesleges emberáldozatokhoz, anyagi értékek pusztulásához, megszámlálhatatlan emberi tragédiához, a bosszú és az ellenbosszú fellángolásához. Ezeket nem vállalhatom!

2. Ha tenni tudok bármit is a lakosság 1956 októbere előtt és alatt megismert jogos – hangsúlyozottan a jogos – politikai, gazdasági, szociális, kulturális igényeinek teljesítéséért az adott – még ha igen csekély és szűk – lehetőségek között, akkor ezt köteles vagyok megtenni.

Ehhez a legfontosabb eszköznek a párt gyökeres politikai, szervezeti, erkölcsi megújítását és egy olyan cselekvési programot tartottam szükségesnek, ami a lakosság előbb már vázolt jogos követeléseire épül.

Ezek az elgondolásaim öltöttek testet a párt megyei Ideiglenes Intéző Bizottságának 1956. novemberi nyilatkozatában és a megyei munkástanács programjában.”

Mielőtt ezekre térnék, szükségesnek tartom elmondani, hogy milyen volt akkor a politikai helyzet nagyon rideg, nagyon kemény valósága. Milyen mozgásteret engedett meg 1956. november 4. után a politikai helyzet azok számára, akik próbáltak valamit megtartani 56 célkitűzéseiből? Mi jellemezte az új MSZMP-be visszatódult vezetők és szervezők álláspontját?

Először is az jellemezte, hogy minden eseményt, amely 1956. október 23-tól lezajlott, ellenforradalminak tekintettek, s azok, akik ebben részt vettek, kivétel nélkül ellenforradalmárok. Másodszor: az addigi fehérterrorra vörösterrorral kell válaszolni. Bosszút kell állni az ellenforradalmárokon, ezért kell a karhatalom, a pufajkások. Vissza kell állítani a régi rendet az „elüldözött” funkcionáriusok vezetésével, fel kell számolni a munkástanácsokat, a forradalmi és a nemzeti bizottságokat. Aki akkor élt, mindezzel számat kellett hogy vessen.

– Ezek központi elképzelések voltak, amelyekhez csatlakoztak a megyeiek, vagy egymástól függetlenül alakultak ki?

– Is-is. A központban is ez volt az álláspont, ez jött lefelé, és a lentiek is ugyanezt képviselték, hiszen egy húron pendültek. Mind részesei voltak annak a rengeteg bűnnek, hibának, amely bekövetkezett október 23-ig az országban. Egységesek voltak abban, hogy ezekre a lépésekre szükség van ahhoz, hogy visszalopózhassanak a bársonyszékekbe, a hatalomba.

A szovjet hadsereg szintén ezt a rendkívül durva, rendkívül kemény politikai vonalat képviselte. Ott is elsősorban a vaskalapos, ősbölcény bolsevik parancsnokok, tehát a hivatásos állomány legfelsőbb katonai parancsnokai voltak azok, akik azt az álláspontot képviselték – egyébként ezt parancsba is kapták –, hogy fegyverrel kell letörni minden ellenállást vagy a Szovjetunió elleni szervezkedést. Tehát itt találkozott a két vonal.

Ilyen volt az a rendkívül súlyos politikai helyzet, amelyben akkor döntenem kellett, hogy tegyek-e valamit, s ha igen, hogyan, miként tehetem. Ebből a rideg valóságból csak azt a következtetést tudtam levonni, hogy igen szűk terepe maradt az 56-os célkitűzések érvényesítésének. Taktikus politizálásra van szükség a

politika színpadán maradt egyetlen párt, tehát az MSZMP politikájának e célok érdekében történő befolyásolása, esetleg alakítása útján, ha kell, kompromisszum árán is. Ezt szolgálta az általam készített két dokumentum, a megyei ideiglenes intéző bizottság nyilatkozata, főleg annak a programot adó része, és ugyanezt szolgálta a megyei munkástanács programja is.

– *Hogyan reagáltak Miskolcon a szovjet csapatok november 4-i támadására?*

– November 4. előtt eldőlt, hogy a kormány kéri, vagy követeli a szovjet csapatok kivonását és a Varsói Szerződés felmondását. Ebben nemcsak Nagy Imre és csoportja, de Kádár János és csoportja is nyakig benne volt, tehát együttes a döntés. Ezt mi elfogadtuk. November 4. után is ezt az álláspontot tartottuk helyesnek, és a november 4-i szovjet agressziót törvénytelennek ítéltük meg. Nem tehattunk mást. Keresni azért kerestük, vagy próbáltuk keresni a kapcsolatot a Kádár-kormánnyal, hogy politikailag tisztázzuk a helyzetet. Hiszen Kádár János is fémjelzte november 4-ig a Nagy Imre-kormány politikáját.

– *Tehát úgy gondolta, hogy Kádár Jánossal kell tisztázni a helyzetet?*

– Igen. Tekintettel arra, hogy ő jelentkezett az éterben, mint az új forradalmi munkás-paraszt kormány elnöke. Jelentkezett egy programmal, egy felhívással, amelyet se én, se a megyei munkástanács többi tagja, de gondolom, az egész ország sem tudott akkor a helyére tenni. Mert egyszerűen nem lehetett megérteni az egy-két nap alatt bekövetkezett gyökeres fordulatot a november 1-jei nyilatkozatától a november 4-i felhívásáig.

Itt állt a világ legerősebb hadserege, jelentkezett mögötte a Kádár-kormány, ami merőben új szituáció volt, létrejöttének okát nem láttuk, ezt tisztázni kellett ahhoz, hogy egyáltalán A-t vagy B-t mondhassunk a kialakult helyzetre – azon túl, hogy változatlanul egyetértettünk a november 4. előtti kormány- és párt-állásfoglalásokkal. Pusztá kézzel menjünk neki a szovjet hadseregnek? Voltak, akik ezt az utat választották. Láttuk ennek tragikus következményeit. Kilátástalan – az én akkori és mai megítélésem szerint is –, céltalan, teljesen felesleges anyagi és emberáldozatot követelő lépés az ilyen. Tehattunk valamit a Kádár-kormány ellen? Nem, mert azt se tudtuk, hogy tulajdonképpen miért és hogyan jött létre, egyáltalán mit akar, milyen lesz a politikai ténykedése ennek az új kormánynak. Tehát mindenféleképpen tisztázni kellett ezt a problémát. Ha elfogadom, hogy fegyverrel nekimenjek a világ legerősebb hadseregének, azzal a rendelkezésünkre álló erővel, amely van, akkor felelőtlen politikát folytatok. Én ilyesmibe soha nem mentem bele, teljesen kilátástalannak tartottam. Énrám úgy hatott a fordulat, mint a fejbeverés. Kádár mikor mondott igazat? November 1-jén vagy november 4-én hajnalban? Ki ez az ember? Mi ez az ember? Mi áll e két teljesen ellentétes politikai állásfoglalás mögött? Kényszer? Félelem? Vagy egy karrierista ember egyszer ilyen, egyszer olyan állásfoglalása? Mindegy neki, hogy Varsói Szerződéssel vagy ellene, a szovjetekkel vagy a szovjetek nélkül?

– *Ha végiggondolta a különböző lehetőségeket, akkor nyilván végiggondolta azt is, hogy mit tehet, vagy mit kell tennie.*

– Ezt végiggondolni nem tudtam, nem láttam a gyökeres fordulat okait. Amit hallani lehetett a rádióban, vagy amit elmondtak a szovjetek, az az én tapasztalataimmal nem egyezett. Szerintem a miskolci és borsodi egyetemisták, diákok, fiatalok, munkások, értelmiségiek, parasztok nem voltak ellenforradalmárok. Nem akartak ellenforradalmat. Az ellenforradalmi jellegűnek tekinthető lincselések, terrorakciók olyan arányúak az egész eseménysorozatban, mint a bolha meg az elefánt aránya. Nem az volt a jellemző. A megyében 7-800 000 ember élt, ők nem voltak terroristák, nem voltak lincselők, nem voltak fosztogatók. A lakosság a maga alapvető érdekeiért szállt síkra október 23-án, és a jogait próbálta érvényesíteni. Ez ellenforradalom? Nem. Tehát a november 4-i szovjet akció hivatalos indoklása nem volt igaz. Ezért kellett volna Kádárékkal vagy a pártot körülvevő emberekkel tisztázni a helyzetet ahhoz, hogy bármilyen politikai következtetést le tudjak vonni. Minthogy nem láttam, mi motiválhatta Kádár Jánost és a vele tartókat az agresszió támogatására, nem tudtam, mit tegyek.

– *Gondolt-e arra, és mikor, hogy elvesztették mindazt, amit a forradalom napjaiban elértek?*

– Azt, hogy minden elveszett, csak 1956. december végén, 1957. január elején fogalmaztam meg. November 4–5-én és az ezt követő másfél hónapban még azt láttam, hogy van némi politikai lehetőség arra, hogy ne veszítsünk el mindent. És hogy miből táplálkozott ez a reményem, annak alátámasztására hadd mondjam el, hogy ha beletekintünk a Kádár-kormány november 4-i felhívásába, láthatjuk, abban nincs minden megtagadva, nincs minden elvetve 56 követeléseiből. Lehetett látni belőle, hogy elvi, politikai kérdésekben nem lehet kenyértörésre vinni a dolgot, a kormányfelhívás részét képező 15 pontos program viszont lényegében nem állt ellentétben a forradalom követeléseivel. És ha visszatekintünk a Kádár-kormány első intézkedéseire, akkor kiderül, hogy sok olyat tett, amiért később elítélte a Nagy Imre-kormányt és politikáját. Továbbá: ha visszagondolunk arra, hogy Kádár milyen nyilatkozatokat tett november első felében, akkor azt lehet látni, hogy Nagy Imréről még nem beszélt ellenségesen. Ezekből azt a következtetést vontam le, hogyha az MSZMP-t újjá lehet szervezni, nem a régi dogmatikus, demokratikus centralizmus alapján, hanem körülbelül úgy, ahogy megfogalmaztam a megyei ideiglenes intéző bizottság programjában, akkor sok minden megmenthető, még akkor is, ha egyetlen párt van, az MSZMP. Azt látni lehetett, hogy a többpártrendszerbe nem mennek bele Kádárék.

Arra építettem 1956. november–decemberben, hogy meg kell kísérelni, hátha sikerül kikaparni még valami gesztenyét a tűzből. 1956 végén–1957 elején már világosan látszott, hogy ez nem megy. Ami 56-hoz valamennyire is kapcsolódik, azt elvből rögtön elveti az MSZMP felső vezetése és a megyei vezetés is. Nyilvánvaló volt, hogy nincs lehetőség 56-os célokért tevékenykedni, és nincs kilátás arra, hogy ezekből bármit is meg lehessen valósítani. Ekkor álltam félre. Ilyen légkörben, ilyen politikáért nem voltam hajlandó tovább semmit sem tenni az MSZMP nevében, mert nem láttam lehetőséget arra, hogy valóban gyökeres változás legyen az október 23-át megelőző időkhöz képest.

– *A küldöttség hány tagú volt?*

– 13 tagú volt. Az *Új Tükör*-ben megjelent cikkbe hat nevet írtam. Azóta tudomásomra jutott a többi elfelejtett személy neve: Babits László, Csorba István, dr. Fekete László, Koós István Béla, Páris István, Spanyol Gyula, Vigh György.

– *Amikor a küldöttség tagjai szembesültek azzal, hogy foglyok, hogyan reagáltak rá?*

– Valahogy vagányul fogtuk fel: ez teljesen helytelen, törvénytelen lépés, erre nincs joga a szovjet hadseregnek. Az volt a véleményünk, bár nem nagyon látjuk az okát, hogy miért történt, de nem tarthat sokáig, ez olyan abszurd helyzet, amelyből elsősorban a szovjeteknek kell kikászálódniuk. Maguk se tudják, hogy milyen ostoba öngólt rúgtak. Valószínű, hogy ők nehezebb helyzetben vannak, mint mi, nem végezhetnek ki minket. Valamiféle kiútnak kell lennie, visszakerülünk Magyarországra. Hogy aztán ott mi lesz, szintén nem tudjuk.

Ilyen eszmecserére nekünk csak a debreceni laktanya fogdájában volt lehetőségünk, mert útközben ott ültek mellettünk az orosz fegyveresek, nem nagyon beszélgethettünk. Körülbelül arra az álláspontra jutottunk, hogy az egész akció teljesen helytelen, ostoba lépés a részükről. Beszélgettünk arról is, hogy milyen lehet a Kádár-kormány, a szovjet hadsereg, meg a szovjet vezetés kapcsolata, de elfogadható válaszokat nem tudtunk adni. Egyszerűen nem értettük a situációt.

– *Nem volt szemrehányás vagy számonkérés magával, egymással szemben?*

– Nem volt, ilyesmiről nem esett szó, hiszen én épp olyan szenvedő részese voltam az akciónak, mint a küldöttség többi tagja. Ebben nem tettek különbséget köztem és köztük, se a szovjetek, később aztán a magyarok sem. Tehát ott olyan gondolat föl sem vetődhetett a többiek részéről, hogy én kivételezett helyzetben vagyok. Az, hogy énnekem talán látnom kellett volna azt, ami bekövetkezett – hát éppúgy nem láthattam, mint ők. A feketelevest egyforma kanállal mérték nekem és a többieknek, egyformán kellett lenyelniük. Annyit még hadd tegyek hozzá, hogy engem ez úgy ért, mintha a testvérem döfött volna hátba. Mert azt azért nem vártam a szovjetektől, a szovjet parancsnokoktól, hogy ilyen lépést tegyenek a megyei munkástanács ellen.

– *A legmagasabb rangban, beosztásban maga volt. A szovjetek szemében számított ez valamit?*

– A megyei munkástanács választott elnöke Kiss József volt. A szovjetek a megyei munkástanács küldöttségét tartóztatták le. Nyilván kaptak tájékoztatást arról, hogy kik vannak a letartóztatott társaságban, tehát rólam is kaphattak információt. Addig, ameddig a letartóztatott megyei munkástanács tagokkal együtt voltam, két esetben hívtak engem egyedül beszélgetésre.

– *Tolmácson keresztül beszélgettek?*

– Volt tolmács is, sok mindent értettem, válaszoltam oroszul is, magyarul is, attól függően, hogy milyen mérges voltam a tábornok és az ezredes kérdései vagy válasza miatt. Viszont Ungváron, a börtönben senki sem beszélt velem hivatalosan.

– *Ott együtt voltak?*

– Nem. Két zárkában voltunk, úgy fele-fele arányban. Hogy azután mi történt, és ki kivel tárgyalt még Ungváron, majd később a máshová kerültekkel, nem tudom megmondani, mert nem nagyon beszélgettünk erről azután, hogy ők is visszatértek Miskolcra november végén.

– *Hogyan látta, azok a szovjet vezetők, akik beszéltek magával, mennyire tudták, hogy mi történt Magyarországon?*

– Azoknak a szovjet parancsnokoknak, akik velem beszéltek, azt kell mondanom, hogy halvány gőzük sem volt arról, hogy Magyarországon mi zajlik. Azt se tudták, hogy ki Kádár János. Kto eto János Kádár? Mindegyik ezt kérdezte. Ők azt tudták, amit a moszkvai központ a szájukba rágott: ellenforradalom, fegyverrel szétverni mindent és napok alatt konszolidálni. Halvány gőzük sem volt arról, hogy mi történt október 23-án ebben az országban, és hogy mi történt október 23-tól november 4-ig, elsősorban politikai fronton, arról még kevésbé. Úgy tudták, hogy ellenforradalom volt, gyilkolták a kommunistákat, a vezetőket, és nekik fegyverrel kellett azt megakadályozniuk.

– *Mit tud a szovjet tisztokról? Korábban is itt voltak, vagy akkor érkeztek?*

– Azok, akiket névvel említettem a cikkben, kivétel nélkül újak voltak. Nem jártak Magyarországon, ezért sem tudhatták, hogy mi történt az országban. Tudatos törekvés lehetett szovjet részről, hogy olyan katonákat vezényeljenek ide, akik teljesen tájékozatlanok, mert a szovjet vezetés tudott arról, hogy korábban több helyen is történt fraternizálás.

– *Milyen korúak voltak?*

– Általában 35-50 évesek voltak, köztük több tartalékos tiszt. Le a kalappal némelyikük előtt, mert egy-két nap alatt vették a lapot, és látták, hogy mi történhetett Magyarországon, s nemcsak nekem, másoknak is a fülébe súgták – miután nem merték hangosan elmondani –, hogy ezek a vaskalaposok akarnak itt hősiködni. Hangoztatták, hogy nem mindenki olyan, főleg a kiskatonák, meg az alacsonyabb beosztásúak sem. Még Szergejev ezredes is – pedig ő az elhárítás vezetője volt, egyébként németül, franciául, angolul kitűnően beszélő ember – hajlott a politikai megoldásokra a fegyveres megoldás helyett.

– *Ez a hazatérése után derült ki?*

– Azután derült ki, hogy elkezdtünk a konszolidáció érdekében ténykedni. Kapcsolatba került az ember velük is, itt-ott találkoztunk. Néha olyan kéréssel jöttek, hogy nincs egy darab szappanuk sem, amellyel mosakodni tudnának. Nincs zsi-lettjük, hogy borotválkozni tudjanak. Ezeket úgy engedték el, mintha az ágyból verték volna ki őket, hogy menjenek, mert két nap alatt rendet kell teremteni Magyarországon. Ennivalójuk sem volt rendesen. Elmondták, hogy milyen helyzetben vannak. Ezek intelligens, okos emberek voltak.

– *Visszatérve még a letartóztatására: volt szolgálati pisztolya, attól megszabadult?*

– Nálam nem volt pisztoly. A zsebemben maradt fél marék pisztolygolyó. Akadt, akinél volt fegyver, ahogy visszaemlékszem a Miskolcra Debrecenig tartó útra.

Mit csináljon vele? Tegyétek a kocsiba – mondtam, s én is megszabadultam a golyóktól. A letartóztatáskor egyébként megmotozták az embereket.

– *Korábban volt szolgálati fegyvere?*

– Volt. Sőt, november 4. után is. Még megvan a papírja, hogy mikor adtam le, és ki vette át tőlem. Amikor bekerültem a felső vezetésbe, attól kezdve hivatalból járt önvédelmi fegyver. Egyébként egy-egy golyót lőttem ki mindkét pisztolyomból. Még 1953-ban vagy 1954-ben levittem a Stromfeld Aurél utcai lakás pincéjébe, hogy kipróbáljam, egyáltalán lő-e, vagy sem. Használati utasításról, amely szabályozta volna, mikor, hogyan kell használni, kötelező-e magunkkal hordani, nem tudok. Odaadták, hogy használjam, ha szükségét érzem. Otthon tartottam, de előfordult, hogy nálam volt, például október 27-től, mert sose tudhattam, hogy kibe botlom bele. Éjszaka egyedül mentem haza, és kicsit magabiztosabbnak éreztem magam zsebemben a pisztollyal.

– *Debrecenben és Ungváron sikerült-e információt szereznie arról, hogy még kiket vittek oda?*

– Annyit hallottunk, hogy debreceniek is voltak, a másik fogdából át-átkopogtak. Aztán nyíregyházaikról is jött hír. Rájöttünk, hogy szedegették össze Észak-Magyarországról az embereket. Valószínű, hogy Ungvárról többeket továbbvittek máshová. Például Fekete László a mi tárgyalásunkon annyit mondott, hogy Sztrijból jött haza. Az ungvári börtön valószínűleg átmeneti fogadóállomása lehetett akkor a szovjeteknek, mert azt a rengeteg embert – több mint 1000 ember fordult meg ott november 4. után –, akit letartóztattak és kivittek a Szovjetunióba, az a börtön nem bírta volna befogadni.

Fekete László azt mondta, hogy amikor Sztrijból elengedték őt és a többieket, rendkívül udvariasak és bocsánatkérőek voltak a szovjet tisztek. Ennek két oka lehetett. Az egyik egy belső nyomás, a magyar emberek tiltakozása. Hogy ennek pontosan hogyan ment híre, nem tudom megmondani, de nyilván látták a járőrök, hogy a szovjetek többeket elvittek. Ennek híre ment, s tiltakoztak ellene. A miskolci meg a borsodi munkástanácsok több küldöttséget menesztettek a Parlamentbe Kádárékhoz azzal a kérdéssel, hogy hol van a megyei munkástanács letartóztatott vezetősége. Másrészt külföldön is tudtak, talán még jobban, mint itt Magyarországon, az elhurcolásokról. Diplomáciai úton nyomást gyakorolhattak a szovjet vezetésre. Azt hiszem, rádöbbsent a szovjet vezetés, hogy a legnagyobb baklövést csinálta, amikor belement ebbe az akcióba. Egyetlen olyan nemzetközi fórum sem létezett, amelyik törvényesnek tartotta volna, hogy civil embereket, polgárokat – mert nem katonák, nem fegyveres ellenállók voltunk velük szemben – egyszerűen letartóztassanak és kihurcoljanak a Szovjetunióba. Milyen alapon? Úgyhogy azt hiszem, ez volt a két oka a bocsánatkérésnek, vagy rendkívüli szívélyességnek, amit aztán végül mindnyájan tapasztaltunk. Még annyit hadd mondjak el, hogy november végén, december elején a magyar újságokban oldalszám közölték azok nevét, akik visszajöttek a Szovjetunióból. Listák voltak névvel, laccímmel, munkahellyel a hazaengedettekről.

– *Amikor elengedték, mit ajánlottak a figyelmébe?*

– Változatlanul a régi nóta ment: ellenforradalom volt, az ellenforradalmat kell fölszámolni és így konszolidálni. Én ezt visszautasítottam. Ennek aztán lettek különféle szöváltásos következményei. Én azt mondtam a végén a szovjeteknek, hogy tegyék azt, amit akarnak, vállalják érte a felelősséget, ha én teszek valamit a konszolidációért, azt a meggyőződéselem alapján teszem.

– *Mitől volt hozzá ereje, hogy ilyen határozottan szembe tudott szállni velük?*

– Éreztem, hogy igazam van. A szándékom nem az volt, hogy a saját érdekemben tegyek bármit is, hanem az, hogy rend legyen, életet, vagyont védjünk, biztosítsuk Miskolcon, hogy az embereknek legyen ennivalójuk, hogy a beteg embert a kórházban el tudják látni, hogy lehessen közlekedni, vizet inni, világítani, fűteni otthon, hogy indítsuk meg a munkát, hogy legyen miből életszínvonalat emelni. Ezek nem voltak ellenforradalmi célok. Az volt az én szilárd erkölcsi alapom, hogy be tudom bizonyítani, mit tettem, és ők azt nem tudják cáfolni. Azzal a címkézéssel, hogy ők ellenforradalomnak tartják, mit bizonyítanak? Azt, hogy nem értették meg, mi történt Magyarországon. A másik tényező pedig az, hogy éreztem, tudtam, egy húron pendülök a lakossággal azokban az ügyekben, amelyekben lépéseket tettem, vagy tett a megyei munkástanács. Nem azért tettük, hogy jöjjenek vissza a tőkések meg a földbirtokosok, hanem éppen ellenkezőleg. Tartsuk meg a régiből mindazt, ami jó, de új alapon induljunk el, együtt a lakossággal, hogy még jobb legyen.

Szóba kerültek a lincselések. Ezt elítéltem. De tudják, hogy milyen okok miatt történt ez? – kérdeztem. Ne csak azt mondják, hogy volt. Az elkövetőket a törvények alapján vonják felelősségre, de a bíróság mérlegeljen tárgyilagosan. Lehet, hogy valaki személyes bosszút állt, mert olyasmi történt vele, amit ő másként magában nem tudott levezetni. Bűn, el kell ítélni, de lehet mentő körülmény, hogy valami túlzott szigor, törvénytelenység történt a családjával vagy éppen vele. Lehet köztük olyan, aki abban leli örömét, hogy embereket gyilkol, nem politikai okból. Lehet egy csomó más indíték, amit mind meg kell vizsgálni.

– *Kapott arra utasítást, hogy ne beszéljen arról, ami ott történt?*

– Senkitől semmi ilyen utasítást nem kaptam.

– *Amikor 17-én hazajött, hová ment először?*

– A miskolci szovjet katonai parancsnokságra, oda kellett vinnie annak az őrnagynak, aki kísért. Nagy kő esett le a szívéről, amikor elbúcsúzhattunk egymástól, hogy épen, egészségben hazahozott. A szovjet katonai parancsnokságon együtt volt a díszgaléria. A már említett szovjet tiszteken kívül ott találkoztam Kukucska Jánossal, aki a megye kormánybiztosa volt. November 10. körül érkezett a megyébe, és próbált konszolidálni, próbálta a munkástanácsokon keresztül fölszámolni a sztrájkot. Már az első üzemben fenyegetőleg léptek fel ellene, ezért felhagyott a próbálkozásokkal. Hazaérkezésem után azt hallottam, hogy Budapestre utazott kérni az én és a többi megyei munkástanács tag hazabocsátását a Szovjetunióból, mert nélkülünk nem tud eredményes munkát végezni.

– *Az, hogy maga jött haza először, minek köszönhető?*

– Arra gondolok – állítani nem tudom, mert bizonyítékok nincsenek a kezemből –, azt hitték, hogy engem politikailag meg tudnak törni. Ha engem egyedül elengednek, akkor visszaérkezve fütyülök mindenre, odaállok mint Kádárék borsodi megbízottja és azt csinálom egy az egyben, amit előírnak.

– *A családja tudta, hogy hol van?*

– Azt tudták, hogy a szovjetek letartóztattak és kivittek a Szovjetunióba, azt nem, hogy Ungváron vagyok.

– *Hogyan kezdte felmérni, hogy mi történt az alatt a két hét alatt, amíg nem volt itthon?*

– A szovjet katonai parancsnokságról Kukucska is átjött velem a megyei pártbizottság épületébe. Grósz Károly rögtön felhívta a feleségemet és boldog örömmel újságolta, hogy a férje itthon van, jöjjön a megyei pártbizottságra. Miközben beszélgettünk, megérkezett a feleségem meg a lányom, és sírva ücsörögtek az előszobában. A végén valaki mondta, hogy itt vannak, akkor megszakítottam a megbeszélést, és egymás nyakába borulva együtt örültünk a viszontlátásnak. Nagy nehezen rábeszéltem őket, hogy menjenek haza nélkülem, a megbeszélés után megyek én is.

Egyébként bicskanyitogató érzés volt bennem, ahogy megláttam azokat az álszent örömteli arcokat a megyei pártbizottságon. A történetek után nem lehetett őszinte az arckifejezésük, a hanglejtésük. Ha fagyos a légkör vagy tartózkodó, akkor azt mondom, hogy az természetes, mert mondtak olyasmit rólam, ami nem volt igaz, most mégis együtt kell dolgozni, s ez bizony kialakíthat tartózkodást vagy félszagséget az emberben. Ezt tartottam volna természetesnek, nem azt, hogy Grósz rögtön kiszalad és értesíti a feleségemet, nem azt, hogy olyan nyájas mosollyal fogadjanak. A valótlan állításokra példa, hogy Grósz Károly, amikor a feleségem meg a szülei érdeklődtek, hogy hol vagyok, hova vittek a szovjetek, azt mondta, hogy kivittek a Szovjetunióba, s hozzátette, hogy mit akar Földvári, imperialista kém volt. A szobában a cserépkályhába beépített rádión keresztül tartotta a kapcsolatot a külföldi hatalmakkal stb. Ezt akkor én még nem tudtam, csak otthon mondták el a feleségemék.

Azért mondtam el ezeket, hogy jelezzem, ilyen légkörben kezdődött a megbeszélés a megyei pártbizottságon köztem és az akkori intéző bizottság ott lévő néhány tagja, valamint Kukucska János között. Én megkérdeztem, van-e program arról, hogy valami újat akarnak? Ilyen nincs – mondták. Mit tapasztaltak az üzemekben? Semmit, mert oda nem engedik be őket. Mi a helyzet máshol? Azt se tudják, mert ők itt tartózkodnak a megyei pártbizottságon. Gyakorlatilag arra jutottak, hogy csak a munkástanács kezdhet hozzá a konszolidációhoz, hogy ne sztrájkoljanak az emberek, hanem dolgozzanak, és azt kéri tőlem, hogy ezt próbáljam megszervezni.

– *Változatlanul megyei első titkárként funkcionált?*

– Nem, hanem mint a megyei munkástanács elnöke. A megyei pártbizottságon felkértek rá, és elvállaltam. A lényeg az volt, hogy valakinek el kellett kezdenie ténylegesen dolgozni ezen a fronton. Azt én is rögtön láttam, Kukucska maga

is elmondta, hogy ő nem mehet sehová a siker reményében. A szovjetek is elmondták, hogy létrejött egy Forradalmi Munkás-Paraszt Bizottság nevű szerv, amelynek az elnöke Koval Pál lett. Tagjai Deme László, Grósz Károly, Hegyi Imre, Németh Imre. Az utóbbi kettővel akarták vonzóbbá tenni a csoportképet. Hegyi hamar észrevette a dekorációs szerepet, s elsőként hagyta ott a kompániát. E bizottságot nem vették komolyan a munkástanácsok. Szóval láttam, hogy ha lépni akarunk, csak a munkástanácsok vonalán tehetjük, főleg a sztrájk fölszámolásában.

– *Hogyan lett a megyei munkástanács elnöke?*

– Ez nyilván a kormánybiztos, a megyei MSZMP-vezetők és a szovjet parancsnokság részéről elhatározott lépés volt. Részemről annyi történt, hogy amikor másnap, 18-án elmentem a miskolci üzemekbe, azt hiszem, a Lenin Kohászati Művek vezérigazgatói tanácstermében találkoztam sok munkással, munkástanácstaggal, vezetővel. Tájékoztattam őket a szovjet parancsnokságon lezajlott beszélgetésről, és arról is, hogy kértem, sőt követeltem a megyei munkástanács tagjainak hazahozatalát. Az emberek kifejezték örömeiket, hogy hazaérkeztem, és biztattak, lássak munkához. Megállapodtunk, hogy hétfőre, 19-ére a megyei tanács nagytermébe összehívják a munkástanácsok küldötteit. Abban egyetértettünk, hogy valamilyen program alapján kell a megyei munkástanácsnak szerveznie a konszolidációt. Az is kialakult vázlatosan, hogy mi legyen a program tartalma, amelynek alapján a munkástanácsok küldötteivel megbeszéljük és eldöntjük, hogyan kezdjenek hozzá a munkához. Az üzemi munkástanácsokkal való megbeszélés alapján el is kezdődött a konszolidáció.

– *Közbevetőleg térjünk vissza egy korábbi epizódhoz. Szó volt már arról, hogy mialatt a küldöttség október 25–26-án Budapesten tartózkodott, Borsodban megalakult a megyei munkástanács. A hazaérkezésük után Kiss József lett a megyei munkástanács vezetője. Ekkor két vezetőség létezett, ugye? Ezután hogyan történt az egyesülés?*

– A megyei munkástanács egymással szemben bizalmatlanságot tanúsító két részének fúziója tudomásom szerint október 29-én délelőtt történt meg a megyei tanács épületében. Az első megyei munkástanácsot, úgy tudom, 25-én alakították meg az egyetem előtt, vagy az egyetemen a tüntetők közül kiválasztódott emberek. Azok, akiket mi javasoltunk a megyei munkástanácsba a Dimávgban tartott megbeszélésen, 29-én mentek be Kiss József vezetésével a megyei tanács épületébe, ahol a 25-én alakult megyei munkástanács vezetősége tartózkodott. Hogy ott mi történt, nem tudom, mert csak a végére értem oda, akkor népes gyülekezetet találtam ott, amely nemcsak a megyei munkástanács tagjaiból állt, hanem sok száz egyéb, a megye falvaiból, városaiból érkezett küldöttből.

Hogy hogyan jött létre ez a tanácskozás, nem tudom, de tény, hogy Kiss József, Szitovszky Zoltán és a megyei munkástanács más tagjai azzal fogadtak, hogy nagy baj van. Ez a rengeteg ember azt kiabálja, hogy itt puccs volt, vagy puccs készül az első megyei munkástanács vezetősége ellen, és követelik, hogy ez se legyen vezető, az se legyen vezető. Kérték, hogy próbáljak valamit csinálni.

Bementünk a terembe, szót kértem és elmondtam a történetet, hogy kit küldtek a miskolci munkástanácsok Budapestre küldöttségben, mit tapasztaltak, mit intéztek, mi volt Nagy Imre válasza a kérdéseikre, mit kért tőlük ahhoz, hogy a követeléseiket teljesíteni tudja. Ezek az emberek – mondtam – megjárták a poklok poklát, nagyon jól látták, hogy mi van Pesten, mi az, amit itt el kell kerülni és mivel tartoznak Nagy Imrének. Kértem, hogy a megyei munkástanács „régi” és új tagjai tevékenykedjenek együtt a felsorolt célok elérése érdekében, majd javasoltam, hogy énekeljük el a Szózatot. Elénekeltek, és ezzel vége lett a gyűlésnek. S az összeolvadt két rész elkezdett dolgozni mint kiegészített vagy végleges megyei munkástanács.

– *Tud-e olyanokról, akik az elsőben benne voltak, de kikerültek, illetve olyanokról, akik benne maradtak és együttműködtek az újjakkal?*

– Én erről nem tudok semmit se mondani, mert nem azt a feladatot vállaltam, hogy ott kiosszam a reszortokat, átvegyek embereket, ne vegyek át. Ezt Kiss Józsefre bíztuk, hogy beszéljen velük, aztán osztozzanak meg a munkán, a feladatokon, ahogy jónak tartják. Nem tudnék neveket felsorolni, ezt Kiss József tudná megtenni.

– *November 4. után tovább működött a csonka megyei munkástanács?*

– Az üzemi munkástanácsok tevékenykedtek, de a megyei munkástanács tudomásom szerint nem működött november 5-től, tehát attól kezdve, hogy minket letartóztattak, addig, amíg én haza nem jöttem. Egyszerűen nem engedték működni, mert azt hitték, hogy a Forradalmi Munkás-Paraszt Bizottság, meg Kukucska, a kormánybiztos elrendezik a szovjet tankokkal a hátuk mögött a dolgokat és konszolidálják a helyzetet. Ez nem sikerült nekik.

– *A konszolidációban való részvételt megalkuvásnak vagy kompromisszumnak tekintette?*

– Kompromisszumok voltak és kellettek. Kompromisszumok nélkül nem lehetett ezt a helyzetet vállalni és megkísérelni, hogy maradjon meg valami 56 célkitűzéseiből, követeléseiből. Már említettem, hogy külpolitikai kérdésekben nem lehetett tovább feszíteni a húrt. Nem lehetett nyílt sisakkal kiállni, hogy ruszki, haza! Elég felkapott jelszó volt akkor, hogy azonnal vonják ki a szovjet csapatokat, és a Varsói Szerződés felmondása maradjon érvényben. Ezt nem lehetett képviselni. Meddig lehetett elmenni? Szaván lehetett fogni a Kádár-kormányt, a szovjet vezető csoportot, hogy amint helyreáll a rend és a nyugalom, a magyar és a szovjet kormány rögtön kezdjen tárgyalásokat a szovjet csapatok mielőbbi kivonulásáról. Ezt én belefoglaltam az MSZMP megyei intéző bizottságának a programjába és a megyei munkástanács programjába is. Ez nem kompromisszum. Ha belegondol az ember az akkori politikai helyzetbe, ez 56 egyik alapvető politikai célkitűzésének a megtartása volt.

Kompromisszum volt annak tudomásul vétele, hogy nem a Nagy Imre-kormány, hanem a Kádár-kormány van hivatalban. Emögött ott állt a szovjet hadsereg a maga parancsával, hogy minden kormányellenes ténykedést fegyverrel

szétverni, megsemmisíteni. Hol itt a kompromisszum? Meg kellett fogalmazni egy olyan politikai, gazdasági, szociális, kulturális programot, amely a lényegét tekintve azt foglalja magában, ami október 23. előtt és után a tömegek alapvető és jogos követelése volt.

– *De hogy lehetett ezt megtenni akkor, amikor a törvényes kormányt egy illegitim kormány váltotta fel?*

– Történelmileg nem elemezhetjük, időnk se volt rá, hogy mi zajlott le az országban. Történelmileg nem tudtuk helyükre tenni az eseményeket, nem is foglalkoztunk vele. De, hogy valamit azért lehetett tenni, arra bizonyíték az ideiglenes intéző bizottság programja, amely a megyei pártvezetőkkel egyetértésben készült. Meg lehetett fogalmazni, nyilvánosságra lehetett hozni és kellett is. Hogy én vagy a megyei munkástanács visszatérő tagjai egy lépést is tenni tudjanak a konszolidáció érdekében, ennek alapján volt lehetséges. A munkások megkérdezték a munkástanácsok elnökeit, tagjait, hogy ugyan miért számolják fel a sztrájkot, miért ne tüntessenek, miért ne követeljék a Varsói Szerződés felbontását stb. Mi azt mondtuk: a programban még vállalható, képviselhető célkitűzések találhatók, ezek érdekében kezdjük konszolidálni.

– *Milyen biztosítékaik voltak erre?*

– A Kádár-kormány ígérete, hogy nem fog senkit felelősségre vonni az 56-os eseményekben való részvételért. De hamar kiderült, hogy az nem biztosíték.

Itt állt a világ legerősebb hadserege azzal a paranccsal, hogy lőjön, verjen, zúgzon szét mindent, ami a Kádár-kormány ellen, a szovjet hadsereg ellen irányul. Ezt láttam Miskolctól Ungvárig, Ungvártól Miskolcig az alatt az idő alatt, amelyet a szovjet parancsnokokkal, tisztekkel töltöttem. Az ember látta, tudta, hogy az MSZMP-n belül kemény, könyörtelen politikai helyzet alakul ki, s ez ellen valamit tenni kell. Ezzel próbálkoztam – a végén teljes kudarccal –, megkísértem elmenni addig a kompromisszumkötésben, ameddig el lehetett menni a rideg tények figyelembevételével, és menteni, amit lehet 56 szerintem jogos követeléseiből. És végeredményben nem maradt teljesen hatástalan az erőfeszitésem, mert sok ember megismerte az ideiglenes intéző bizottság programját, amely november 27-ére készült el. Talán még többen ismerték meg a megyei munkástanács programját, mert az december 5-én elhangzott a borsodi rádióban. Reagáltak rá külföldről, belföldről, a megyéből, a városból, mindenhol. Legalább látták, hogy nem adtunk fel mindent, megpróbálunk valamit menteni.

– *Amikor hazatérve a megyei munkástanács vezetője lett, működött még az első titkári funkcióban?*

– Nem, már csak azért sem, mert az első titkári funkció megszűnt. November 4. után, amikor létrejöttek az ideiglenes intéző bizottságok a központban, a megyékben, városokban, esetleg falvakban, titkár helyett elnöki funkció alakult ki, és Csege Géza lett az MSZMP Borsod Megyei Ideiglenes Intéző Bizottságának az elnöke, majd december elején Prieszol József váltotta fel őt. Tehát valahogy így szűnt meg az én első titkári funkcióm, de ez hivatalosan leírva vagy név szerint

határozatba fogalmazva, legalábbis tudomásom szerint nem volt. A megyei vezető párttestület kényszerből eltűrt tagja lettem november 21-től. E tisztségemről nem esett szó a szovjet katonai vezetőkkel, majd a megyei pártbizottságon folytatott megbeszéléseinken. Ezt nem javasolta senki. Én sem kértem. A konszolidálásra felkért tevékenységem miatt lettem a tagja. Elnökségi tagságom meg is szűnt, amikor elkészült és a rádióban elhangzott a megyei munkástanács programja, amellyel már nem értett egyet az ideiglenes intéző bizottság többi tagja. Megjegyzem, a testület más tagjait sem választotta meg senki, semmilyen közösség, ők értek először célba és minősítették magukat a párt megyei vezető testületének. Nekem nem volt szükségem e testületre és tagjaikra, mert ők nem mertek részt venni a konszolidálásban. Nekik meg azért nem volt szükségük rám, mert tudták, nem vagyok hajlandó szerepet vállalni a régi rendszert visszaállító akcióikban. Engem eléggé hidegen hagytak ezek a szervezeti vagy személyi problémák és végeredményben ugyanazt a politikai munkát végeztem tovább, mint november 4. előtt. Gyakorlatilag ameddig nekem szavam lehetett és úgy éreztem, hogy érdemes politikailag ténykedni, az történt a megyei pártbizottság épületében, amit én mondtam, vagy javasoltam nekik.

– Hogyan egészítette ki egymást, vagy futott párhuzamosan az intéző bizottsági tevékenysége és a munkástanácsban végzett munkája?

– Ez két teljesen különálló vonal, teljesen különállóan tevékenykedő társaság volt. Érintkezés a programkészítésben volt meghatározó közreműködésem miatt. Rá kellett vennem őket arra, hogy ne a nagy blablával vagy a nagy ellenforradalmi veszélyt hangoztató agitációval próbáljanak pártot szervezni, hanem olyan politikai programmal, amellyel a lakosság zöme egyet tud érteni. Ennek elkészítését tartottam politikai feladatommak, bemutatni: íme a bizonyítvány, ezt sikerült elérni. Ők mire összpontosították a figyelmüket? Megtartani a funkciót, beülni a funkcióba, parancsolgatni, megszervezni a karhatalmat, saját fegyveres védelmüket és lesújtani az ellenforradalmároknak minősített emberekre. Ezt csinálta az intéző bizottság. Ennek semmi köze nem volt a konszolidációhoz. A megyei munkástanács közben elindította a termelést. Ha valahol sztrájk volt, odament valamelyik tagja, megmagyarázta, hogy a mi céljaink érdekében nem ezt, hanem azt a munkát kell végezni. Ha felmerültek vitás kérdések, megvitatta velük. Annak elérése volt az igazi konszolidációs tevékenység, hogy induljon meg mindenhol a normális munka, az üzemekben, bányákban, hivatalokban, hogy zökkenjen vissza az élet a régi kerékvágásba. Tehát a két társaság tevékenységének tartalma eltérő volt.

– Mikor és kik kezdték szervezni a karhatalmat?

– Novemberben kezdték szervezni, de mivel nem értettem vele egyet, s különben sem tartottam szükségesnek, nem vettem részt benne. Dr. Balás István könyve¹³ Grószzt említi szervezőjeként. A könyv szerint november 20-ra állt fel a karhatalmi zászlóalj. Nem tudok arról nyilatkozni, hogy kik voltak a vezetői.

¹³ 1956 forradalma Miskolcon. Összeál. Balás István. MDF Miskolci Szervezete, Miskolc, 1990.

A funkciók védelmére, a bársonyszékek megszerzésére fegyveres segítségre volt szükségük a régi funkcionáriusoknak, ezért kellett karhatalmat szervezni, nem a konszolidációhoz. Semmi közük nem volt ahhoz. Több kárt okoztak, mint amennyi hasznót a számlájukra lehetne írni.

– *Kik léptek be a karhatalomba?*

– Párszor láttam azt a nem túl népes gyülekezetet, amely összejött a pártbizottság épületében. A legrosszabb funkcionáriusok ültek ott, akik politikailag, morálisan annyira lejáratták magukat, hogy 1956. október 23. után nem maradhattak a helyükön, mert annyi vaj volt a fejükön. Tudták, hogy a felelősségre vonásnál sor kerülhet rájuk. Részben ilyenekből tevődött össze ez az alakulat.

– *Amíg távol volt, addig a megyei pártbizottságon a pénzügyekben mi történt?*

– Pártkassza tulajdonképpen nem volt, pár ezer forint volt a gazdasági osztály pánccszekrényében. Ami a fizetéseket illeti, a megyei munkástanács annak idején foglalkozott ezzel, és úgy foglalt állást, hogy mindenkinek ki kell fizetni a bérét, a sztrájk ellenére is. Ebben a mindenkiben benne voltak a pártalkalmazottak is. Ebből nem csinált problémát egyetlen egy munkástanács sem.

– *Ugyanabban a rendszerben működött, mint korábban?*

– Ugyanabban a rendszerben, mint korábban, vagy ahogy október 23. után kialakult. A területi munkástanácsok, a nemzeti bizottságok vagy a forradalmi bizottságok értesítették a bankot, hogy fizesse ki a fizetéseket. Ebben nincs semmi különös, természetes volt, hogy ameddig nem tudjuk a sztrájkot fölszámolni, addig is fizessük ki az embereket. Egyébként azért is törekedtünk arra, hogy ne sztrájkoljanak, mert tudtuk, hogy hova vezetnek a munka nélküli, az értékteremtés nélküli kifizetések: inflációhoz. Láttuk, hogy milyen összegek kerülnek munka nélkül, értékalkotás nélkül az emberek kezébe. Azzal hatáson lehetett érvélni a munkások, az alkalmazottak, az értelmiség körében, hogy az összkomfortos sztrájkot nem lehet a végtelenségig folytatni.

– *Kik, mennyi idő alatt, hogyan készítették el a megyei ideiglenes intéző bizottság vagy ahogy eleinte hívták, szervezőbizottság programját? Voltak-e viták körülötte?*

– Amikor visszakerültem Ungvárról, az első kérdésem az volt az ideiglenes intéző bizottság jelen lévő tagjaihoz, hogy van-e valamiféle politikai programjuk, elképzelésük, amely alapján hozzá lehet kezdeni az új párt – legalábbis nevében új párt –, a Magyar Szocialista Munkáspárt szervezéséhez, tanulva az addigi hibákból, bűnökből. A válasz egyértelműen a nem volt, tehát nem foglalkoztak ezzel, eszükbe sem jutott, hogy pártot szervezni program nélkül nem lehet. Jellemző az akkori gondolkodásukra, magatartásukra. Akkor azt mondtam, hogy programnak pedig lennie kell, anélkül nem szervezhetünk pártot, senkit sem kérhetünk meg, hogy lépjen be az MSZMP-be, ha azt se tudja, milyen célok érdekében akar ez a párt tevékenykedni. Nem kellett sokat győzködnöm, elfogadták, igen, kell, de ki dolgozza ki? Azt válaszoltam, hogy az intéző bizottság. Van ennek kinevezett elnöke, tagjai stb. Ne tőlem várják, mert én elkezdem

összeszedni a munkástanácsokat, megszervezni a termelés megindítását, rengeteg egyéb feladat vár rám, ami eléggé leköt engem. Itt a megyei pártbizottság székházában ücsörögve el lehet készíteni a programot. Még azt sem vállalták, hogy elkezdik. Legalább mondjam meg – kérték –, hogy mi legyen a váza.

Azt javasoltam, hogy elő kell venni a munkástanácsok, az egyetemisták ereendő követeléseit, megnézni, hogy azokban melyek azok a pontok, amelyeket a mostani politikai helyzetben is vállalni lehet, képviselni kell. Elő kell venni a megyei pártbizottság október 23-át megelőző okmányai közül például a Politikai Bizottsághoz írt levelünket. Elő kell venni a különféle fogadónapokon az emberek által elmondott panaszokat, kéréseket, óhajokat, és ezekből kell összeállítani azt a politikai, gazdasági, szociális, kulturális programot, no meg egy olyan részt, amely az új párt szervezeti fölépítésére, működésére vonatkozik. Körülbelül ezek alapján kell elkészíteni egy olyan programnyilatkozatot, amelyet először vitaalapnak nyilvánítunk, és amikor elkezdjük az új párt új módon történő szervezését, akkor kérjük ki a véleményét mindenkinek, aki be akar lépni az MSZMP-be, s ha van módosító indítványa, azt meg kell vitatni és esetleg beépíteni a programba. Elfogadták a javaslatomat.

Ezt követően készítettem egy rövid vázlatot. Ebben benne volt az addigi események rövid politikai értékelése, aztán az, hogy pontokba kell foglalni a külpolitikai, belpolitikai, szociális, gazdasági, kulturális követeléseket, és a végén a pártról szóló rész, hogy milyennek képzeljük el szervezetében, működésében, alapvető erkölcsi-politikai elveiben az új pártot. Ezt a rövid vázlatot odaadtam nekik, hogy kezdjenek rajta dolgozni. Ráérnek nap mint nap foglalkozni vele, tehát néhány nap alatt elkészíthető a nyilatkozat, amelyet aztán meg lehet vitatni, és több szem többet lát alapon el lehet dönteni, hogy hol szükséges korrekció, módosítás. Ebben egyeztünk meg. Egy-két nap elteltével kérdeztem őket – esténként jártam be vagy korán reggel a megyei pártbizottságra, a többi időmet az üzemekben, a munkástanácsokkal kellett töltönnem –, hogy hogyan halad a dolog? Kiderült, hogy sehogy, halvány fogalmuk sincs róla, hogy tulajdonképpen mit is akarnak csinálni mint intéző bizottság. Akkor nekikezdtem és az éjszakáim, hajnalaim azzal teltek, hogy próbáltam megfogalmazni a részleteket. El lehet képzelni, hogy milyen idegállapotban és milyen frissességgel.

– *Mi okozta a rossz idegállapotot?*

– Az idegesített, hogy közben az ember ott lent küszködött az üzemekben, hogy induljon meg a munka. Rengeteg politikai és egyéb problémát kellett leküzdeni. Sokszor viharos gyűléseket, értekezleteket látogatva végigfutni a megyén. Közben folyamatosan tartani a kapcsolatot az üzemi munkástanácsokkal, mert azok is rengeteg olyan kérdéssel ostromoltak, amelyben nem tudtak állást foglalni. Elsősorban: Nagy Imre-kormány? Kádár-kormány? Miért támogassuk? Miért vannak itt a szovjetek? Miért nem mennek haza? Az ilyen politikai problémák nehezítették azt, hogy gyorsan elinduljon a termelés, és próbáljunk anyagilag, gazdaságilag, politikailag is konszolidálódni.

Ugyanakkor láttam, hogy az intéző bizottság tagjai egész nap bent csücsülnek a megyei pártbizottság épületében – hiszen ki nem mertek menni, meg ugyan minek is mentek volna, szóba nem állt volna velük senki –, de egy lépést sem haladnak előre a politikai program kidolgozásában. Megfogalmaztam úgy, ahogy egy ilyen ideiglenes jellegű anyagot megfogalmaz az ember. Odaadtam nekik, hogy ezen rágódjanak. Este visszajövök, mondják el a véleményüket, és utána próbáljuk közreadható formába hozni a javaslatokat, nyomtassuk ki, és evvel induljanak a szervezők a megyébe pártot szervezni. Este visszamentem, szinte ugyanúgy volt az anyag, ahogy odaadtam. Azzal védekeztek, hogy ők ehhez nem értenek, nem tudják, hogy ez miért van így, miért van úgy stb. Kiderült, hogy nem nagyon foglalkoztak október 23. előtt sem, október 23-tól november 4-ig sem, és azután sem ezekkel a problémákkal. Egyetlen egy részbe nyúltak bele komolyan, a bevezetőbe. Az volt a véleményük, hogy ki kell mondani, itt minden ellenforradalmi volt. Ebben volt a legnagyobb vitánk, hogy mit írjunk a bevezető részbe, tulajdonképpen hogyan jellemezzük az októberi eseményeket.

Én azt mondtam, hogy el kell választani a konkolyt a tiszta búzától. Amit a munkások, amit az értelmiségiek, a diákok és általában a dolgozók, a lakosság tömegei tettek, azt csak jogosnak, helyesnek szabad tartani, ellenforradalmi-nak bélyegezni nem lehet. A lincseléseket, terrorakciókat vagy fosztogatásokat, gyilkosságokat viszont el lehet ítélni mint ellenforradalmi cselekményeket. Le lehet írni, hogy voltak ilyenek. Ha megjelentek kakastollas csendőrök vagy horthysta tiszti ruhába öltözött egyének, ezt politikailag meg lehet bírálni, de a kettőt válasszuk el egymástól. Más érdembeli vitánk nem volt. A bevezető rész lényegesen módosult, de a végén úgy fogalmazódott meg, hogy a tömegek október–novemberi ténykedését csak jogosnak és helyesnek szabad minősíteni.

– *Név szerint kiknek voltak kritikai észrevételeik?*

– Csege Gézának, Grósz Károlynak, talán Magyar Bélának, de a nevek nem nagyon emlékszem. Talán nem is a nevek a fontosak, hiszen az intéző bizottság tagjai név szerint megtalálhatók az iratokban. A végén meguntam ezt a hercehurcát, valamelyik éjszaka nekiültem, és reggelre összeállott a módosított szöveg. Reggel azzal tettem le az asztalukra, hogy én ezt befejeztem. Estére megint visszajövök, addig nézzék át, bármi van, vitassuk meg, de holnap a nyomdába kell kerülnie, és ki kell adni. Így is történt, este rendben levőnek találták. Másnap reggel nyomdába került, kinyomtattuk ezt a programot, vagy inkább nyilatkozat-javaslatfélét, és vitára ajánlottuk fel akár annak, aki belép a pártba, akár annak a pártonkívülinek, aki érdemesnek tartja, hogy erről véleményt nyilvánítson.

Annyit még hadd jegyezzek meg a politikai nyilatkozatról, hogy tulajdonképpen a párt és a Kádár-kormány szavafoghatósága rejlett benne. Tehát, hogy szaván lehessen fogni a pártot és az új kormányt. Ha valaki elolvassa a szöveget, a külpolitikai-belpolitikai és a pártra vonatkozó részt, akkor láthatja, hogy bizony kemény jövőbeli változásokat is tartalmaz. Benne van a szovjet csapatok kivonása, mihelyt a rend helyreáll. Ezt még Kádárék jelentették ki november 4-én.

A Varsói Szerződésből való kilépés nem szerepelhetett benne, mert láttam, amíg megjártam Ungvárt, hogy ebbe pillanatnyilag nem érdemes belebonyolódni, ebben nem lehet semmi eredményt elérni, ennek a feszegetése csak súlyosbítaná a politikai helyzetet. Első lépésként elegendő, ha a konszolidáció megtörténik, a szovjet csapatok vonuljanak vissza állomáshelyükre, majd kezdjenek kivonulni az országból. Tehát tulajdonképpen a következő rejlik ebben a politikai nyilatkozatban: lehetőleg rákényszeríteni a Kádár-kormányt arra, hogy ami csak megtartható 56 követeléseiből, azt érvényesítse, és mi is tegyük meg, ami reánk tartozik.

– Nekem az tűnt fel az első politikai elemző részben, hogy az csendül ki belőle, mintha egy töretlen folyamat lett volna az október 23-tól eltelt egy hónap. A népmozgalom elsöpörte azokat a korábbi visszásságokat és törvénytelenégeket, amelyeket a Rákosi–Gerő-klikk elkövetett, és ez a népmozgalom szinte folyamatosan tart november végéig. Nem látszik a különbség november 4. előtt és után. Mi az oka ennek a beállításnak? Miért kapott elég nagy hangsúlyt az ellenforradalmi reakció, amely a tisztának induló népmozgalmat egy kicsit bepiszkította?

– Valóban kifejeződik az anyagban bizonyos folyamatosság. Részben az utalás arra, hogy október 23. előtt mi mindenre törekedett a megyei pártbizottság, beleértve saját magamat is. Jött október 23., amikor elemi erővel törtek felszínre a munkások, parasztok, értelmiségiek, egyetemisták, diákok jogos követelései. Ebben belejátszottak negatív események, mert voltak politikailag ellenforradalmi célokat követő törekvések is, alárendelt tendenciaként, ha ennek a súlya nem is világos ebből a fogalmazásból. A lincselések különféle motivációkból történtek, amelyek között lehetnek politikaiak is. Ezt differenciáltan kellett volna vizsgálni, ami nem történt meg, ha jól tudom, máig sem, vagy esetleg most kezdik vizsgálni. Voltak aztán olyan betörések, gyilkosságok, amelyekről kiderült, hogy vagy politikai vagy közbüntényes indíttatásúak. Ezekről is kellett valamilyen jelzést adni.

Ennek a bevezető résznek az egész politikuma egy bődületes kompromisszum, amely egyrészt az országban kialakult politikai helyzettel kapcsolatos. Már utaltam rá, hogy itt volt a szovjet hadsereg, és amit a Kádár-kormány kijelentett, azt Moszkvában fogalmazták meg. Ezzel számot kellett vetni. Másrészt kompromisszum az intéző bizottság tagjaival. E testület olyan volt, hogy tagjainak az álláspontja eltért az előremutató eseményektől. Én egyet tartottam nagyon fontosnak – amit megint aláhúznék –, hogy a tömegek ténykedése jogos, helyes, indokolt, elfogadható és jó volt. Ez benne van, és ezért engedményt kellett tennem.

Így kellene ezt az egész bevezető részt értelmezni, mert aztán ha továbbmegyünk, a programjellegű részt olvasva, akkor azt látjuk, hogy bizony vaskosan jelen voltak benne az 56-ban fölvetődött sarkos problémák: a szovjet csapatok kivonása, a politikai, gazdasági, szociális, kulturális területen, a pártéletben jelentkező kérdések, a 23. óta felszínre került problémák, amelyeket folyamatosan, következetesen próbáltunk megoldani. Ilyen értelemben van folyamatosság.

Én azt hiszem, ebben anyilatkozatban nem szerepel olyan állítás, hogy a tömegek tiszta szándékait, ténykedését a negatív jelenségek bepiszkították. Az sem szerepel kimondva, hogy itt óriási horthysta-fasiszta-reakciók ellenforradalmi akció vagy ellenforradalmi tevékenység volt, hanem olyan jelenségekről esik szó, amelyek kétségtelenül voltak. Megítélésem szerint ma már helyére kellene tenni ezeket a dolgokat is. Sajnos itt is az derül ki – mint az ilyen nagy népi megmozdulásoknál, forradalmaknál végig a történelemben az egész világon –, hogy nemcsak a nagy folyam, a tiszta, egészséges víz visz előre, hanem jelentkezik a hordalék, a piszkos tajték is, amit a nagy népmozgalmak törvényszerűen felszínre dobnak. De nem szabad a kettőt összekeverni, nem szabad az egész áradást tajtéknak minősíteni. A nagyon negatív jelenségeket, kilengéseket nem szabad azonosítani a forradalommal.

– *Csak hogy a későbbi értékelés egyre inkább abba az irányba mutatott, hogy itt csupán piszkos tajték, ellenforradalom volt.*

– November 4. után létrejött az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottsága Budapesten, amely szinte napról napra balra tolódott, egyre inkább a szélsőbal felé politizált: itt minden ellenforradalom volt, felelősségre kell vonni, fegyverrel kell leverni minden megmozdulást, elnyomni mindenkit, aki politikailag nem gázsulál. Ez a tendencia erősödött, és ez hatott a Borsod megyei ideiglenes intéző bizottság tagjaira. Rám nem, mert én ezt egyszerűen nem tudtam elfogadni. Mint magányos farkas szemben álltam az ideiglenes intéző bizottság tagjaival, plusz a pártközponttal, és sikerült elérni, hogy kinyomtassuk a nyilatkozatot e bizottság nevében.

Azt hiszem, megbocsátható bűn, hogy belementem ebbe a kompromisszumba a bevezetőben, mert nem ebben láttam a lényegét. Csak azt tartottam fontosnak – ismétlem –, hogy a tömegek részvételét nem szabad ellenforradalomnak minősíteni, és a programadó részbe kell belefoglalni mindazt, ami követelésként támasztható a Kádár-kormányhoz szemben. Kényes volt az én akkori helyzetem, mérlegelni kellett, hogy meddig lehet elmenni, hogyan lehet elmenni, mit lehet megfogalmazni, mit nem és mit hogyan. Így született meg a végleges szöveg.

– *A bevezetőben csak a forradalmi munkás-paraszt kormányt említi, okozott-e dilemmát az, hogy a Nagy Imre-kormányról említés sem esik? Mennyire ismerte a Nagy Imre-kormány, a Nagy Imre-csoport sorsát, és ez mennyire befolyásolta a nyilatkozat elkészítésében?*

– A Nagy Imre-kormány november 4. utáni helyzetéről, sorsáról semmit sem tudtam, amikor fogalmaztam, de gondolom, hogy 10 millió magyar közül a legtöbb, néhány tucatot leszámítva, szintén nem tudott semmit.

– *Esetleg megkérdezhetette volna valakitől.*

– Adva volt a Kádár-kormány és a kényszerhelyzetben látni lehetett, hogy a Nagy Imre-kormánynak gyakorlatilag nem lesz szerepe a továbbiakban. Függetlenül attól, hogy azt sem tudtam, hogy hol vannak, mit csinálnak, milyen a helyzetük. Ezt firtatni nem is lett volna ildomos. Az intéző bizottság tagjai közül se

tudta senki, mert egyszer-kétszer mégiscsak fölmerült a beszélgetéseink során, hogy mi lehet Nagy Imréékkal, hol lehetnek, de ők sem kaptak erről információt. Ebből arra következtettem, hogy semmi értelme a központban érdeklődni, mert valószínűleg ott se nagyon tudnak róla, vagy ha tudnak is egyesek, nem fognak róla mondani semmit. Ez egy olyan politikai probléma volt, amelynek az ember nem látta a hogyanját, miértjét. Egyszerűen nem tartottam szükségesnek ebben a dokumentumban foglalkozni vele. Mert az egész októberi folyamat történelmi vagy politikai értékelését adni nem lehetett, nem is vállalkozhattam rá. Ahhoz sokkal többet kellett volna tudni a történetekből, a kulisszatitkokból. Legfeljebb azt tudtam volna beírni a szöveg végleges megfogalmazásakor, hogy hol van Nagy Imre. De ez kilógott volna és mindenki rákérdezett volna, hogy ennél miért nem ment tovább az értékelés.

Egyet azért hadd jegyezzek meg. Élt bizonyos remény bennem, hogy talán visszatér Nagy Imre, vagy a Nagy Imre-csoport tagjai visszatérnek a politikai életbe. Ezt a reményt egy olyan Kádár-nyilatkozatból merítettem, amelyet ő a Parlamentben mondott, és amelyben bizonyos mértékig Nagy Imre mellett nyilatkozott. Emiatt arra gondoltam, hogy ha ilyen véleménye van Kádárnak, akkor lehet, hogy valamiféle politikai tárgyalás vagy érintkezés csak van közöttük. Várjunk, majd kiderül, hogy mi lesz ezzel a problémával.

Egyébként a halvány remény mellett egy jó nagy adag bizonytalanságot is okozott bennem ez a nyilatkozat, mert egyrészt hallottam a vaskalapos funkcionáriusoktól, hogy Nagy Imre áruló, meg ellenforradalmár, másrészt hallottam azt a Kádár-nyilatkozatot, amelyben kimondta, hogy nem tartja őt ellenforradalmárnak. A bizonytalanságot az kavarta bennem, hogy nem tudtam pontosan, mi van a pártban, hogy lehetségesek ennyire ellentétes vélemények. Ez megint a nagy politikai zűrzavart tükrözte. Egyszerűen nem tudtam, hogy mi van Nagy Imréékkal, nem láttam Nagy Imrének és csoportjának a jövőjét.

– *Milyen volt a dokumentum fogadtatása?*

– Erre nem tudok határozott választ adni, mert ezzel az intéző bizottság székházban tartózkodó tagjainak kellett volna foglalkozniuk. Hogy ők mennyiben végeztek el a rájuk bízott feladatokat, és milyen tapasztalatokat szereztek, vagy gyűjtöttek, nem tudom megmondani. Én csak azt tartottam fontosnak, hogy addig bábáskodjak e nyilatkozat mellett, ameddig közkézre nem kerül. Azok, akikkel én beszéltem róla, nagyon kedvezően fogadták. Akik elolvasták, azoknak sok hozzátennivalójuk nem volt, pusztán annyi, hogy minden üzemben, faluban, városban kellenének hasonló programok, hogy az emberek lássák, a szerveződő MSZMP milyen konkrét politikai programot vall magáénak. Üzemi munkástanácsok tagjaival, elnökeivel, munkásokkal, értelmiségiekkel, pár tucat emberrel beszéltem róla, amikor volt rá időm és lehetőségem abban az eléggé kavargó, forrongó időszakban.

– *A programban jelzett feladatok: a munka beindítása, a munkások helyzetének javítása, a párt szerepe, a többpártrendszer stb. hogyan jelentek meg a hétköznapiakban, a munkástanácsai tevékenységben?*

– Talán egy-két konkrét példával felelnék. Nézzük a többpártrendszer problémáját. Bűnömül rótták fel, és még Grósz Károly is nagyon védekezett az őt ért hasonló vád ellen, hogy a Szociáldemokrata Pártnak helyiséget biztosítottunk Miskolcon. Ha jól emlékszem, az öthónapos pártiskola épületét kapták meg a pártok. Ha nem azt, akkor egy másik olyan épületet, amelyet annak idején az MDP birtokolt. Ez például úgy zajlott le, hogy bejöttek a megyei pártbizottságra a szociáldemokrata párti szervezők, többször beszéltek Grósszal, Csegével, később már ott volt Prieszol is, akik velem együtt döntöttek. A végén én lettem a bűnös, ők az ártatlanok.

A megyei pártbizottságon, Prieszólnál találkoztam Németh Imrével és Hegyi Imrével. Prieszol kért, hogy menjek át hozzá, mert ott vannak a kisgazdák, ott vannak a parasztpártiak és valamit meg kell tárgyalni velük. A két máspárti vezető Prieszollal tárgyalgatott, míg meg nem érkeztem, de nem jutottak eredményre. Ők is segítséget kértek székház, berendezés, bútor, autó stb. ügyében, hogy szervezni tudják a pártjukat. Azt javasoltam nekik, hogy ezt nagyon józanul, higgadtan végig kellene gondolni és megnézni, hogy mire van szüksége az MSZMP-nek, mire nekik, mire a szociáldemokratáknak. És hogy mindenkinek jusson alapon kellene eldönteni. Prieszol is egyetértett ezzel, de a vagyonleltár fönt volt a pártközpontban, velük kellett beszélni. Abban maradtunk, hogy amikor legközelebb fölmegy Pestre – mert minden hétvégén hazajárt –, akkor bemegy a pártközpontba, elintézi ezt a dolgot. Azt hiszem, ez mellébeszélés volt Prieszol részéről, mert nem mert állást foglalni. Hogy mi történt aztán Németh, Hegyi és Prieszol között, azt nem tudom, mert engem a későbbiekben nem hívtak ilyen tárgyú megbeszélésre.

Az üzemekben elsősorban az üzemi munkástanácsok elnökeivel, vezetőivel kellett rendkívül szoros kapcsolatot tartanom. Rengetegen kerestek telefonon és elsősorban politikai kérdésekben kellett segítséget adni nekik ahhoz, hogy tartani tudják a frontot. Ugyanis meglehetősen nagy volt szélsőbalról és szélsőjobbbról a nyomás a munkástanácsokra, éppen a konszolidációban vállalt szerepük miatt. Balról mint ellenforradalmárokat támadták őket Grószék, Csegéék, és az egész központi pártvezetés. Szélsőjobbbról pedig olyan jelzők röpködtek, hogy szovjetbérenc, zsidóbérenc, Kádár-bérenc. Azzal vádolták őket, hogy ki akarják szolgálni a szovjeteket meg a Kádár-kormányt.

– *Mekkora ereje volt a szélsőjobbboldalnak?*

– Csupán akkora, hogy zűrzavart keltett a fejekben. Itt-ott volt helyi munkabeszüntetés azzal a céllal, hogy addig sztrájkolnak, amíg ki nem vonulnak a szovjetek. Vagy azzal a jelszóval, hogy jöjjön vissza a Nagy Imre-kormány, mert a Kádár-kormányt nem ismerik el. Ezek helyi villongások, nem általános, nem a megyére vagy egész Miskolcra kiterjedő sztrájkok voltak. Ezeknek a feloldására, megszüntetésére hol engem, hol Kiss Józsefet, hol a megyei munkástanács más vezetőit, tagjait hívták, hogy segítsünk. Politikai jellegű tanácsot kellett adni, s megmagyarázni az embereknek, hogy súlyos kényszerhelyzetben vagyunk, és azt, amit tehetünk, tegyük meg, de ne rohanjunk fejjel a falnak.

És itt jelentkezett a két programjellegű anyagnak a politikai szerepe. Azért igyekeztem a politikai nyilatkozatot az intéző bizottsággal kiadatni, hogy ott legyen a kézben – és ott is volt a megyei munkástanács minden tagjának a kezében, sőt az üzemi munkástanácsok kezében, majd rendelkezésükre állt a megyei munkástanács programja is. Érvelni tudtak, hogy milyen célok érdekében dolgoznak a konszolidációért. Elsősorban ilyen jellegű munkával teltek a napjaink ebben az időszakban. Kivédtük a munkástanácsok ellen emelt vádakat. A munkástanácsi vezetők politikai töltetű érveléssel, meggyőződéssel mondhatták el saját munkatársaiknak, hogy ezért és ezért konszolidálunk. Ha egyetértenek, akkor ne sztrájkoljanak. Ezeken a helyi, felvillanó sztrájkokon, amelyek egy napig, két napig, fél napig, pár óráig tartottak, ezzel a módszerrel sikerült úrrá lennünk.

Elmesélek egy konkrét esetet. A Lenin Kohászati Művekben szintén sztrájkolni akartak ezekben a napokban. Kaptam Rimán Jánostól, a munkástanács elnökétől egy telefont, hogy menjek ki a gyárba. Már több ezren összegyűltek, próbáltak velük beszélni, de sikertelenül, sztrájkolni akarnak. Odamentem. Egy óriási csarnokban darun, munkapadokon lógva, ülve rengeteg ember, óriási zűrzavar. Mondja Rimán, hogy megint zűr van amiatt, hogy nem mennek ki a szovjetek, meg kifogásolják a Kádár-kormányt. Másrészt az hallatszott, hogy szovjetbérencsek vagyunk stb. Pár perces tájékoztató megbeszélés után szót kértem az embertömeg közepén, és elkezdtünk beszélgetni. Végigmentünk a politikai problémákon, de aztán újra kezdték, hogy sztrájkolni akarnak, mert a sztrájk fegyver stb. Akkor el kellett kezdenem magyarázni, hogy a sztrájk kétélű fegyver. Avval lehet eredményt is elérni, de bele is lehet bukni. Elmondtam, hogy mi milyen célok érdekében akarunk konszolidálni. Nem akarjuk, hogy megint elkezdődjenek a fegyveres összetűzések, hogy emberáldozat, anyagi áldozat legyen. Egyetértünk ebben? Igen. Továbbá: kényszerhelyzet van, itt a szovjet hadsereg, megalakult egy új kormány, és ez egy szoros gyűrű, csak ezen belül ténykedhetünk fegyverrel vagy fegyver nélkül, de ha fegyverrel, akkor alulmaradunk, és mi pusztulunk el, tehát marad a politikai fegyver. Ehhez itt a program. Egyetértenek ezzel? Igen. Akkor nézzük meg, hogy mit használ a sztrájk, egyáltalán használ-e. Végig kellett menni olyan nagyon egyszerű dolgokon, hogy mindenhez szükség van szénre, áramra. Ezek biztosításához dolgozni kell. Egyetértenek velem? Igen.

A másik érv: Mit gondolnak, hány millió forint úszott el ez alatt az egy hónap alatt az országban, mert kifizettek munkabért munka nélkül? Ott még sok olyan ember volt, aki 1945–46-ban átélte az inflációt. Rákérdeztem, emlékeznek az akkori időkre, az akkori nyomorúságra? Ha mi nem termelünk, csak béreket fizetünk, a nyakunkon az infláció. Lesz pénzünk, de nem lesz áru, amit meg tudunk venni. Kinek használ ez? Ha egyetértenek a politikai programmal, akkor kezdjenek munkához, de a követelésekből ne engedjenek. Két-három órás volt ez a purparlé, a végén megegyeztünk, hogy dolgozni fognak.

Jött az eset csattanója. Még beszélgettünk szűkebb körben, a munkástanács tagjaival, amikor odajött pár kohász a kemence mellől. Az egyik jól megtermett,

elég palócosan beszélő azt mondja: hallja, Földvári, maga gazember vagy becsületes? Mire én: Hogyan válaszoljak erre? Mondja meg maga a véleményét, miután elbeszélgettünk idestova két-három órát. Én ezt nem tudom – feleli –, ezért kérdezem. No hát, ha az ember egy ilyen hangyabolyba vagy darázsfszékbe nyúlt, akkor nyilván nem fél amiatt, hogy vaj van a fején, hanem tudja, hogy ebbe a darázsfszékbe hogyan kell úgy belenyúlni, hogy ép kézzel ússza meg. Ha nekem nincs igazam, merek én a maga szemébe nézni és beszélni? Ha nem tudnám tényekkel bizonyítani a magam igazát, idejönnék? Kérdezem: van gyereke? Van. Jár iskolába? Jár. Van valami hozzátartozója, aki kórházban van? Egy ismerősének van. Ha nem dolgozunk és műteni kell az illetőt, de nem tudják, mert nincs áram, nem mi vagyunk a felelősök érte? Azt válaszolja, dehogynem. Na – mondom –, most én kérdezem meg, hogy milyennek tart. A fene egye meg, abban igaza van, hogyha nem lenne igaza, biztos nem mert volna idejönni. Kérdezem: fognak dolgozni? Egye meg a fene, dolgozunk, meggyőzött.

– *Mely üzemekben volt nehezebb biztosítani a folyamatos termelést?*

– A gépipari, kohászati üzemek közül a Lenin Kohászati Művekben volt éles a helyzet, másutt inkább kis műhelyekben vagy a gyár kis részlegeiben vetődtek fel ilyen problémák, amelyeket meg tudtak oldani a programokra vagy a kért és kapott tanácsokra támaszkodva az ottani munkástanácsok vezetői és tagjai. A bányákban volt a legnehezebb a helyzet. A legtöbb helyi sztrájk ott indult el.

Hadd részletezzem a már említett Nagy Lajosnak, a Borsodi Szénbányászati Tröszt munkástanácsa elnökének az esetét, amely szintén ezekben az időkben, november utolsó harmadában történt. Ellenforradalmi ténykedés vádjával letartóztatták a szovjet elhárító szervek – együttműködve az akkor már formálódó politikai rendőrség tagjaival –, és bevitték a megyei börtönbe. Ezt akkor hallottam, amikor Szergejev ezredes egy telefonüzenettel odahívott a megyei börtönbe, mondván, hogy itt van Nagy Lajos ügye, elég súlyos, úgy néz ki, hogy a bányákban megindult a sztrájk, és a bányászok szervezkednek, hogy bejöjjenek Miskolcra kiszabadítani őt. A bányászok nemcsak csákánnyal meg lapáttal rendelkeztek, hanem dinamittal is, tehát összecsapásra is lehetett számítani.

Elmentem a megyei börtönbe, ott volt Szergejev, néhány elhárító tisztje, katonája, meg néhány a megyei politikai rendőrségen szolgálatot teljesítő személy. Megkérdeztem, mi a vád ellene. Ellenforradalmár. Konkrétan? Hát azt nem tudják. Akkor miért tartóztatták le? Mert azt mondták egyes, a trösztnél pozícióba visszaszívárgott funkcionáriusok. Szergejevnek föltettem a kérdést: perdöntő bizonyítékaik vannak rá, hogy az illető ellenforradalmár? Rövid gondolkodás után – nagyon világosfejű ember volt – azt mondta, hogy nincsenek. Ő visszakérdezett, mit tennék a helyében? Én azt válaszolom – mondtam –, hogy magának mit kellene tennie ebben a helyzetben. Két dolog közt választhat. Megoldja fegyverrel, vállalva ennek minden következményét, vagy megoldja kompromisszummal, politikailag. Ha biztos a dolgában, hogy az illető ellenforradalmár, és van perdöntő bizonyítéka, akkor válassza a kemény megoldást, s közben

magyarázza meg az embereknek tényekkel bizonyítva, hogy ő valóban ellenforradalmár. Ha nincs, akkor engedje ki. Ha bármi felvetődik vele kapcsolatban, akkor vizsgálja ki, hogy igazak-e a vádak, de kerüljön szabadlábra, mert ha ő hazamehet a bányászai közé, a bányászok nem fognak sztrájkolni. Rövid gondolkodás után azt mondta, hogy ki fogja engedni Nagy Lajost, csak arra kér, hogy beszéljek vele négy szemközt. Adnak egy szobát, és kérem meg arra, hogy közölje az embereivel, kiengedték, az ellene emelt vádat nem tudják bizonyítani.

Fölhozták Nagy Lajost a cellájából. 35-40 éves, ereje teljében levő ember, aki nagyon meg volt rettenve. Adtam neki egy pohár vizet, pár percután megnyugodott. Mondtam, hogy nem ismerem a ténykedését, de kiderült, hogy ellenforradalmi tettekre nincs bizonyíték ellene, és szabadon engedik. Hívja fel innen telefonon a bányát, közölje az ottaniakkal, hogy kiszabadult, indul hazafelé. Bármit akarnak tenni a kiszabadításáért, állítsák le, arra már nincs szükség. Kérdeztem, hogy gépkocsin mennyi idő alatt ér haza. Azt felelte, hogy kb. egy óra alatt. Hazaviszik, és ott rögtön beszéljen az embereivel. Nagyon köszönte, egyáltalán nem számított arra, hogy elmehet.

A többi bányában is azt mondták, hogy sztrájkolni fognak, amíg Nagy Lajos ki nem szabadul. Emiatt bementem a trösztbe, ott volt élő telefonkapcsolat minden üzemmel. Felhívtam az összes bányász munkástanácsot, elmondtam, hogy Nagy Lajos útban van hazafelé. Mindegyiket kértem, hogy adjon visszajelzést, ha már ők is érintkezésbe léptek vele. Magyarán mondván ellenőrizték, hogy igaz-e, amit mondtam. Kb. egy-másfél napos volt ez a sztrájk, amely elég sok bányára kiterjedt a megyében, de így fel tudtuk számolni.

– *Milyen üzemekben járt a munka folytatásával, folyamatosságával kapcsolatos ügyekben?*

– A Lenin Kohászati Műveken kívül az ágyúgyárban, a Dimávagban, a drót-művekben, elsősorban a miskolci üzemekben. Özddal inkább telefonon tartottuk a kapcsolatot, és Major Bélán keresztül, aki kohász volt. Ha személyesen elintézendő ügyünk támadt, elsősorban ő ment Ózdra.

– *Az, hogy Major Béla legyen az ózdi ügyek intézője, kinek jutott az eszébe?*

– Nem volt az ózdi ügyek intézője, csak kohász szakember, aki értett a kohászat csínjához-bínjához. Ugyanis elsősorban olyan problémák adódtak, hogy nincs kocsz, nincs érc, nincs ez, nincs az, hogy lehet ezt vagy azt megoldani. Ő a Lenin Kohászatban végigcsinált minden munkamenetet, nagyon értett hozzá, tehát szakmailag is, meg politikailag is értett annyit hozzá, hogy többet tudott segíteni, mint én, és több ideje is volt rá.

– *Azért is kérdeztem ezt, mert Major mesélte, hogy őt Herczeg Ferenc kereste meg egy gyűlésen, és megkérte, hogy menjen vele Ózdra, segítsen helyreállítani a rendet a kohászatban. Major nem tudta, hogy Herczeg honnan gondolta, hogy ő alkalmas erre.*

– Nagyon egyszerű a magyarázata. Herczeg a megyei pártbizottságra futott be először, amikor lejött Borsodba a Kohó- és Gépipari Minisztériumból. Találko-

tam én is vele, Prieszol jó barátja, sőt ivócimborája volt. Nagyon szerették az itókát mindketten, az orrukon egyébként meg is látszott. Tőlem kértek tanácsot, hogy miként próbáljon segíteni a konszolidációban Herczeg Ferenc, mint a miniszter megbízottja Borsodban. Akkor mondtam neki, hogy van egy nagyon épkez-láb, hadra fogható emberünk, Major Béla. Összehoztam vele, és az első látoga-tásra, amelyet együtt tettek Ózdon, én is velük tartottam. Aztán hallottam, hogy Herczeg nagyon meg volt elégedve Major Bélával, sok segítséget nyújtott ahhoz, hogy ott el tudjanak indulni a kohászati üzemek.

– *Herczeg hogyan fogott hozzá az ügyek rendezéséhez? Békés, együttműködő szándékkal érkezett?*

– Egy miniszteri utasítás alapján jött le annak tudatában, hogy sok a helyi prob-léma. Régebben itt volt gyárigazgató. Nézze meg, mit akarnak a munkások meg a munkástanácsok, hogyan lehet összhangot teremteni, talpra állni, folytatni a termelést. Bárcsak olyan lett volna minden ember, mint ő. Munkásérzelmű, a munkásokkal enni-inni, barátkozni, dolgozni együtt tudó vezető volt. Nem azt latolgatta, hogy ellenforradalom vagy forradalom volt, hanem arra összponto-sított, hogy termelni kell, és ahhoz hogyan lehet megteremteni a feltételeket. Későbbi sorsáról nem tudok, de annyit hallottam, hogy éppen Major Béla kap-csán kikezdték Budapesten, sőt Prieszolt is, hogy ők támogatták az ellenforra-dalmárokat. Azt elmondhatom, hogy a minisztérium vezetői közül talán ő tette a legtöbbet a termelés elindításáért és a konszolidációjáért. Nem Pesten csü-csülve, hanem lenn, a helyszínen vizsgálta az égető problémákat, volt bátorsága bemenni az üzemekbe, és együtt a munkásokkal, a helyi műszaki vezetőkkel megoldani a gondokat, elindítani a termelést.

– *Volt-e problémájuk az alapanyag-ellátással?*

– Az import-export ügyek, a külkereskedelmi problémák már 1956 előtt fel-vetődtek. Egy-két hetes gondot okozott például a vasérchiány vagy a nem meg-felelő minőségű vasérc, kokszproblémák is adódtak. Tekintettel azonban arra, hogy október 24-től november 20-25-ig állt a termelés, az üzemekben lévő nyersanyag megmaradt. Úgy tudom, hogy novembertől januárig különösebb gondok nem voltak a nyersanyagellátásban.

– *A munkástanácsok hogyan viszonyultak az üzemi pártszervezetek meg-alakításához?*

– Úgy, ahogy az a megyei munkástanács programjában olvasható: a megyei munkástanács és az üzemi munkástanácsok egyetértenek azzal, hogy több párt működjön az országban, ezt támogatják.

– *És hogy az üzemben is jelen legyen?*

– Az üzemekben is az volt általában az álláspont – akadt kivétel is –, nincsenek ellene, hogy ott az MSZMP szerveződjön, de ez ne jelentsen privilégiumot a tagjai-nak, mint 1956. október 23. előtt. Ez nagyon markánsan és okosan megfogalmazott állásfoglalás volt. Az intéző bizottság programjának a pártról szóló részében ez úgy szerepel, hogy fellépnek az ellen, hogy a párttagsági könyvet jól jövedelmező állás

megszerzésére használják fel, hogy jogtalan előnyökre tegyenek szert. Egyszerűen csak szolgálni szabad a népet úgy, ahogy azt valamikor megfogalmazták, de nem úgy csinálták. Munka van, becsületesen elvégzett pártmunka vagy gazdasági munka.

– *A megyei munkástanács programját ki készítette? Egyértelműen közös munka, közös gondolkodás eredménye, vagy voltak viták?*

– Nincs alatta az, hogy Földvári Rudolf s. k., de ez személyes alkotásom. Amikor ezen dolgozni kezdtem, szinkronban futott az ideiglenes intéző bizottság nyilatkozatának készítésével. Eleinte még nem is voltak itthon a megyei munkástanács Szovjetunióba kivitt tagjai. Hazaérkeztük után ők is, a többiek is egyetértettek a program tervezetével. Ez a program összhangban volt a diósgyőri munkások, az egyetemisták követeléseivel, a Varsói Szerződésből való kilépés követelésétől eltekintve. Az MSZMP Borsod Megyei Ideiglenes Intéző Bizottságának tagjai körében december elején már nem aratott osztatlan sikert.

– *Azokkal, akik a megyei munkástanácsból itthon maradtak, konzultált?*

– Velük konzultáltam azon a rengeteg tanácskozáson, amelyet telefonon, személyesen bonyolítottam le vagy értekezleteken, találkozásokon, amelyeken részt vettem, ahol egyébként fölvetődött, hogy az üzemi munkások, az egyetemisták ragaszkodnak eredeti célkitűzéseikhez. Tehát éreztem, tapasztaltam, hogy tulajdonképpen az eredeti követelésekből meg kell tartani mindazt, ami a megváltozott helyzetben megtartható.

– *Kihez szólt elsősorban ez a program?*

– Furcsa lesz, amit mondani fogok. A Kádár-kormány sarokba szorítását célozta az egész program. Ha a kormány tagjai megkapták, márpedig megkapták, ha elolvasták, ha a rádióban meghallgatták, akkor kellett érzékelniük, hogy egy-két, főleg külpolitikai jellegű ponttól eltekintve a megye, a város, tehát a munkások, az értelmiségiek, az egyetemisták nem tántorodtak el eredeti követeléseiktől. Ezzel nekik mint politikusoknak számolniuk kell, ezekben a kérdésekben intézkedniük kell. Bármennyire munkástanácsprogram, mindenkihez szólt, aki részt vett az októberi eseményekben. Jelezte, hogy még nem tettük le a politikai fegyvert. Katonai fegyverrel ugyan nem támadunk, mert nincs értelme, de politikailag tartjuk azt, amit október 23-tól megfogalmaztunk.

– *Többen úgy értékelik, hogy ez a program nem ismeri el a Kádár-kormányt. Mit lehet ebben így értelmezni?*

– A következőt hadd mondjam el szinte sarkítva. Nem lehetett kimondani abban a helyzetben, hogy nem ismerjük el a Kádár-kormányt. Abban a pillanatban jön a szovjet trupp, meg a magyar trupp, már a pufajkásokkal együtt, és mindenkit, aki ezt követeli, összeszedik és elviszik. Ezzel a ténnyel számolni kellett. Ezt így kimondani ebben a programban nem lehetett, mégis benne van.

Benne van, hogy az új nemzetgyűlést, sőt az új forradalmi kormány tagjait is demokratikusan, titkosan kell megválasztani, ahogy a nagykönyvben meg van írva. Hogy aztán a felséges nép kit tart alkalmasnak miniszternek, azt bízunk mindenki véleményére, választására. Én úgy gondoltam akkor, hogy ha Kádár

megfelel a követelményeknek, őt talán megválasztják, de például Münnich Ferencet valószínűleg már nem. Azt az álláspontot, hogy a nép válasszon demokratikus, titkos választásokon vezetőket magának, a Kádár-kormány sem cáfolhatta meg. Nyíltan nem léphetett fel ellene. Tehát itt van benne az, hogy maradjon-e a Kádár-kormány, vagy ne maradjon. A vájtfülűek vagy a sasszeműek ki tudták belőle olvasni. Ha 1957-ben netán országgyűlési választásokat tartanak, vajon ki marad itt lábon? Nagyon kevesen maradtak volna fent a rostán az addigi képviselők közül. Ezért nem voltak 1957-ben választások, holott esedékesek lettek volna. Természetesen nem mondom, hogy ennek a programnak a hatása tartotta vissza Kádárékat, de láthatták, hogy Borsod megyében nem sok keresnivalója lenne az ő embereiknek. Már az is nagy merészség volt a hangos ellenforradalmározás közepette, hogy a megyei munkástanács programja javasolta, hogy október 23. legyen nemzeti ünnepünk.

– *Még visszatérve kicsit a hazajövele utáni munkástanács vezetői tevékenységre: hogyan folyt az? A megyei munkástanács itt maradt tagjaival milyen kapcsolata volt?*

– Ez egy nagyon kesze-kusza történet. Miután engem felkért a megyei pártvezetés – a szovjet katonai parancsnokság egyetértésével – a megyei munkástanács vezetésére, és ezt az üzemi munkástanácsok támogatták, vállaltam az elnökséget. November 19-én délelőtt összeültek a testület itthon maradt tagjai és új elnökséget választottak. Én a nevekre már nem emlékeztem, de az *Északmagyarország* november 21-i száma felsorolja őket: rajtam kívül Ádám Ferenc, Birtalan Mihály őrnagy, Laboda László, Sir Ede, Simonffy György, Sümegi Lajos. A székhelyet a megyei tanács épületéből a Szakszervezetek Megyei Tanácsának székházába helyeztük át. A Szovjetunióba hurcolt tagok hazatérése nem egyszerre történt, november végére fejeződött be.

November végéig csak azokkal a megyei munkástanács tagokkal tudtam személyesen érintkezni, akik üzemi munkástanácsok elnökeiként, vagy más vezetőjüként voltak delegálva a megyei munkástanácsba. Ilyen volt például Rimán János, a Lenin Kohászati Művekből, Diószegi Ferenc, aki átvette Szitovszky helyét az ágyúgyárban. Vele találkoztam először, amikor hazaérkezésem után kimentem a miskolci gyárakba megbeszélni a további tennivalóinkat. A drótygyárból is volt valaki, aztán az élelmiszerüzemekből néhányan, akikkel 19-én a megyei tanács épületében találkoztam, és ott majdnem a teljes délelőttöt átbeszéltük, hogy hogyan induljunk el a konszolidáció útján, és milyen célok érdekében. Erről tájékoztattam délután a borsodi rádión keresztül a megye lakosságát. Megvolt a telefonkapcsolat, illetve a közvetlen kapcsolat, ha elmentem az üzemekbe, vagy ha ők jöttek hozzám. Ilyen módon közös az a ténykedés, amelyet november utolsó harmadában és december elején folytatni lehetett.

December 9-én meghozták azt a kormányutasítást, hogy minden területi munkástanácsot, forradalmi bizottságot vagy nemzeti bizottságot fel kell számolni. Mit lehetett itt tenni? Gondolkodtam ezen, leültem Prieszol Józseffel tárgyalni.

Megkérdeztem tőle: Valóban az a véleménye, hogy a munkástanácsok, beleértve a megyei munkástanácsot és azok vezetőit, nem ellenforradalmárok? Látja-e, hogy milyen erőfeszítéseket tettem annak érdekében, hogy Miskolcon és a megyében elinduljon a konszolidáció és nagyjában-egészében be is fejeződjön? Azt felelte, hogy pozitívnak tartja a tevékenységüket. Akkor rákérdeztem – tekintve, hogy most föl kell számolni a területi munkástanácsokat –, egyetért-e azzal, hogy vezetőiket építsék be a felélesztendő tanácsok vezetői garnitúrájába, tehát kapjanak ott vezető pozíciót. Visszakérdezett, hogy miért ajánlom ezt neki. Azt válaszoltam, nekem is kedvező a véleményem ezekről az emberekről, átéltem velük a 12 napos vihart, és azóta sok kis vihart. Jól láttam, milyen keserves küzdelmükbe került a frontot tartani és a konszolidációt véghezvinni. Ha közös a pozitív véleményünk róluk, akkor legalább mentsük a menthetőt, legalább mutassunk fel a lakosság, a munkások előtt valamit, mégpedig azt, hogy ezek az emberek bekerülnek a régi, de újra talpra állított hatalmi szervekbe, ott lesznek a képviselőik. Nem könnyebb a pártszervek, a pártszervezetek munkája, ha hivatkozhatnak erre? Prieszol teljesen egyetértett velem.

Így lettem én a megyei tanácsnak az elnöke, majd rövidesen Kiss Jóska az elnökhelyettes, Bogár Károly, Csorba István a megyei tanács végrehajtó bizottságának a tagja, Major Béla valamelyik miskolci kerületi tanács elnöke, Szitovszky Zoltán szintén bekerült, ha jól emlékszem, a városi tanács vezetői közé tanácselnök-helyettesként. Sok járásban, városban, községben a volt munkástanácsi, nemzeti bizottsági vezetők ugyancsak bekerültek a tanácsok vezetői közé. Megjegyzem, a munkástanács vezetőinek tanácsi funkciókba helyezésével azt is szerettem volna elérni, hogy ne tartóztassák le őket és a társaikat. Hiszen, amennyiben a munkástanácsok prominens vezetői tagjai lehetnek a tanácsi vezető testületeknek, akkor sem őket, sem a társaikat nem lehet bírósági úton felelősségre vonni. Erkölcsileg és politikailag sem. Természetesen az sem volt mind egy, hogy egy-egy vezető posztot személy szerint kik töltenek be. Arról, hogy a lakosság hogyan ítélte meg részvételünket a tanácsok vezetésében, elegendő két fogadónapra utalni. Ezeket a megyei tanács elnökeként tartottam a megyei tanács épületében 1956. december 22-én és 1957. január 10-én. E két alkalommal összesen 45-en kerestek fel és kértek segítséget a legkülönbébb ügyeik rendezéséhez. Nevükről, kéréseikről megmaradt az eredeti „jegyzőkönyvem”, amelyet Ungváry Etelka titkárnő őrzött évtizedeken át.

– *Mi lett a korábbi vezetőkkel?*

– Ők általában nem maradtak, mert nem maradhattak a helyükön, a legtöbbjük elmenekült, bár erre nemigen volt okuk. Vezetői posztjukon különben sem igen akarták megtartani őket. Ehhez annyit hadd tegyek hozzá, hogy november 4. után a hatalmi szervekben, tehát a pártbizottságokon, a tanácsokban nagyon elítélendő személyi torzszalkodás kezdődött az állásokért, a funkciókért. Aki régen vezető volt, azt csak úgy lehetett kitúrni akár pártfunkcióból, akár tanácsi funkcióból, hogy tücsköt-bogarat elmondtak róla az október 23. előtti időszakáról.

Márpedig bárkiről el lehetett mondani sok mindent, egyikről kevesebbet, másiktól többet. Ha csak azzal érveltek, hogy végrehajtotta a központi utasításokat, már ezen a címen is lehetett ajánlani, hogy küldjék el, hozzanak olyat, aki nem érintett. Hoztak olyat, rosszabb lett, mint a régi, ez kiderült 33 év tapasztalatából.

– *A pozícióharc mikor kezdődött?*

– Közvetlenül november 4. után indult, és ha jól belegondolok, eltartott 1958–1959 fordulójáig.

– *A megyei tanácselnökkel mi történt? Ki volt ő? A korábbi viszonyuk milyen volt?*

– Iván Istvánnak hívták, én őt október 23-tól egyetlen egyszer sem láttam sehol. Békés egymás mellett élés alakult ki köztünk. Nem tartottam őt megfelelőnek a megyei tanácselnöki funkcióra. Tehetsége, felkészültsége nem volt elég hozzá. Az emberi magatartásáról nem tudok rosszat mondani. Viszonylag csendes, szerény, de abszolút nem kezdeményező, nem kreatív ember, aki a látottakból tanul, következtet, és annak megfelelően változtat a munkáján. Az 1956-os évben tervezett (de meg nem valósított) területi átszervezés megváltoztatta volna a megyerendszert, megszűnt volna a régi megyei tanácselnöki funkció, már csak ezért sem láttam szükségét, hogy kezdeményezzem a lecserélését. Elsősorban arra törekedtem és törekedtünk, hogy a mellette dolgozó elnökhelyettesek, a vb-titkár olyan emberek legyenek, akik a maguk szakvonalán messze többre képesek, mint az elnök, és majd a közigazgatási területrendezés megoldja a vele kapcsolatos problémát. Két-három megyét kellett volna összevonni, és megfelelőbb embert lehetett volna az élére választani. Annyit láttam a most megkapott peranyagomban, hogy a karhatalmisták közé jelentkezett november 4. után, majd pártmunkás lett.

– *Mi történt a helyetteseivel?*

– A helyettesei közül megmaradt a kultúrával, oktatással foglalkozó elnökhelyettes, Deme László. Megmaradt Fekete László, aki később, úgy tudom, az OTP vezérigazgató-helyettese lett. Megmaradt a vb-titkár, Tóth István. Október 23-tól november 4-ig a helyükön maradhattak, dolgozhattak, a hajuk szála sem görbült meg.

– *Felmerült-e az a kérdés, hogy kik vannak jogosan a megyei munkástanácsban, a régiek vagy az újak, az Ungvárt megjártak vagy az itthon maradottak?*

– Ilyen kérdésfeltevéssel nem találkoztam, sem az üzemi munkástanácsok részéről, sem a megyei munkástanács tagjai részéről, sem az Ungvárt megjártak, sem az Ungvárt meg nem jártak részéről. Vajon mi lehetett a bűnük vagy vétküik azoknak az embereknek, akik október 23. vagy november 4. után vagy Ungvár után részt vettek a megyei munkástanács vezetésében, munkájában? A korabeli dokumentumok tükrözik, hogy milyen célok érdekében, milyen tevékenységet akartak kifejtetni. Ezzel lehet egyet nem érteni, lehet egyetérteni, de ha az ember 33 év után visszanéz ezekre a programpontokra, megállapíthatja, hogy talán ez volt a maximum, amit képviselni lehetett annak érdekében, hogy a jogos októberi követelések megvalósuljanak.

– *És a pártvezetők részéről?*

– Az ő részükről tapasztaltam vádaskodást november 17. után. A pártfunkcionáriusok körében az a vélemény alakult ki, hogy ellenforradalom volt; aki bármit tett októberben, az ellenforradalmár; kell a karhatalom, kell a fegyveres erő, és meg kell kezdeni a leszámolást.

– *A hatalom kérdése hogyan alakult november 4. után, illetve a hazatérése után?*

– November 4. után az újjáalakult párt vezetésében egyre keményedett, bolsevizálódott a politikai vonal, és megjelentek a konkrét intézkedések is. Megszűntek a munkástanácsok, először a területiek, később fokozatosan az üzemiek. Névleg létezett még üzemi munkástanács – december 6-án a Kádár-kormány rendeletével választották őket újjá –, de gyakorlatilag egyre inkább háttérbe szorultak, mert a hatalomba visszaszivárgó régi funkcionárius gárda ellenforradalminak ítélte a tevékenységüket.

– *Kikre gondol?*

– Kádártól kezdve Grószon, Csegén keresztül a falusi párttitkárig azokra, akiknek érdekében állt megtartani az egypártrendszer, a régi módszereket, hogy ne legyenek ellenlábasaik, vagyis minden régit vissza! Ebben egy húron pendült a régi hatalom új hatalmat vágyó minden képviselője. Elindultak a letartóztatások, jöttek az internálások, az első ítéletek: a halálos ítéletek és a börtönítéletek. Lassan rátelepedett az országra az akasztófák, a börtönök és a temetők csendje. Ahogy erősödött, keményedett a bolsevik vonal, úgy szivárogtak vissza a korábbi funkcionáriusok, összeállt a régi garnitúra. Újak csak úgy kerülhettek közéjük, hogy vállalták a letartóztatásokat, a kivégzéseket, az internálásokat, a felelősségre vonásokat, azon az alapon, hogy 1956. október 23-tól november 4-ig ellenforradalom volt Magyarországon. Tehát a hatalom, amely október 23-tól november 4-ig elsősorban a munkástanácsok, a nemzeti bizottságok, a forradalmi bizottságok kezében volt, 56 végén, 57 elején visszacsúszott a régi funkcionáriusgárda kezébe.

– *Merész az a következtetés, hogy miután hazatért, segítette visszatérni a régi gárdát? Hiszen támogatta a konszolidációt, a munkásokat igyekezett rávenni a munka felvételére, ezzel le is csendesítette őket.*

– Lehet így is fogalmazni. De a dolog lényege nem ez. A konszolidáció segített Kádárnak, a Kádár-kormánynak, segített a Szovjetunióknak, de segített a lakosságnak is. Abban a kényszerhelyzetben nem volt más lehetőség, mint politikai eszközökkel harcolni azokért a célokért, amelyeket 56 októberében követelt a nép. Sokat gondolkodtam rajta, hogy mit nyert a lakosság azon a politikán, amelyet november 4. után folytattunk a megyei munkástanácsban. A következőkre jutottam: Kádárék nagyon jól látták, hogy a munkástanácsoknak és azok vezetőinek politikai súlya és erkölcsi hitele van a munkások, a lakosság előtt, tehát bíznak bennük. Azt is tudták, hogy amit a munkástanácsok követelnek, vagy amit a Borsod Megyei Munkástanács programja követel a lakosság érdekében, az helyes. Azzal is tisztában voltak, ha a megyei vagy az üzemi munkástanácsok vezetői és tagjai a helyükön maradnak, az komoly politikai veszélyt

jelent nekik. A pártapparátus meg volt győződve arról, ha korábban ki mertük mondani mindazt, ami a programunkban is benne van, azt ki merjük mondani később is. Jött a nagy kérdés: hogyan oldja meg a szinte megoldhatatlannak látszó politikai dilemmát a Kádár-kormány? A válasz: el kell kezdeni akasztani, el kell kezdeni börtönbe, internálótáborba juttatni ezeket az embereket, hogy politikailag megbénítsák, leszereljék, megfélemlítsék a lakosságot, a munkásokat, hogy ne merjenek sztrájkkal, tüntetéssel vagy egyéb eszközzel a védelmükre kelni. És elérték a céljukat, mert míg november 4. után, miután letartóztatták a megyei munkástanács vezetőit, küldöttségek rohamozzák a kormányt, követelve a visszatérésünket, 1956 végén, 1957 elején ilyen akciókra már nem mert vállalkozni a munkásság.

A másik megállapításom, következtetésem az volt, hogy a Kádár-kormány, az új vezetés nem tagadhatta meg a Nagy Imre-kormány és a munkástanács örökségét. Bele kell gondolni az intézkedésekbe: béremelések, normák megszüntetése, szociális, kulturális intézkedések. Elindult például Miskolcon és Borsodban a nagyarányú lakásépítés – meg kell nézni a programot, mennyi lakást köveztünk –, kórházak épültek, kultúrház épült. Meg kell nézni Miskolcot, hogy nézett ki akkor és hogy néz ki most. Adni kellett az embereknek, végre kellett hajtani egy csomó feladatot, de most már nem Földvári vagy a megyei munkástanács nevében, hanem az áldásos Jani bácsi, Kádárék nevében. Bele kell gondolni, hogy mennyi engedményt kaptak az emberek, amit én helytelennek tartok. Például nem kellett olyan fegyelmezetten dolgozni, nem kellett annyira odafigyelni a munkára. Lehetett egy kicsit lébecolni, vagyis többet markolászni a közös tálból, mint amennyit abba beletettünk. Nem mondom, hogy ebből nem volt anyagi előnye sok százezer családnak, de közben például likvidálták a munkástanács-vezetőket, ezzel félemlítették meg az embereket, hogy ne merjenek még egyszer úgy politizálni, ahogy mi politizáltunk. Ha mérleget vonok a konszolidációról, a tejfölt elsősorban Kádárék vitték el – vagy Borsodban Grószék, Csegéék –, de a lakosságnak is sok mindent meg kellett adniuk, hogy befogják a száját, és távol tartsák a politikától. És azok, akiknek mindezt köszönheti az ország, menjenek az akasztófára vagy tűnjenek el a börtönök mélyén – ez volt a „mesteri” húzása Kádáréknak 1957 elején.

– *Miért Prieszol Józsefet küldték Borsodba megyei elnöknek?*

– Erről nekem nincsenek pontos információim. Az MSZMP Ideiglenes Intéző Bizottsága küldte, élén Kádárral. Az okra csak következtetek. Az ultrakonzervatív bolsevikok eldöntötték Budapesten, hogy Földvári nem maradhat ott, mert nekik nagyon nem tetsző dolgokat művelt október előtt is, de főleg október 23. után, és nagyon egy húron pendül a munkástanácsaival meg a lakossággal, ami nekik nem jó. Hogy személy szerint miért őt küldték? Talán azért, mert korábbi ózdi párttitkárként voltak helyi kapcsolatai és tapasztalatai. Úgy láttam, hogy a megyei intéző bizottság tagjai elfogadták mint új megyei elnököt. Ami a kettőnk kapcsolatát illeti, december végéig, január elejéig – majdnem addig, ameddig

otthagytam az egész bulit – nem mondhatok róla rosszat. Amit ajánlottam neki, elfogadta, és becsülettel végezte az abból adódó tennivalókat, én meg végeztem a magamét. Major Béla említette néhány héttel ezelőtt nekem: te nem is tudod, hogy Prieszol milyen nagy embernek tartott téged. Én nem firtattam tovább ezt, mert nem vagyok biztos benne, hogy Béla mindent pontosan vissza tud idézni a 30-35 évvel ezelőtti történetekből. Tény, hogy normális viszony volt köztem és Prieszol között egészen addig, amíg teljesen meg nem változott rólam az Ideiglenes Központi Bizottság véleménye. Prieszol magáévá kellett hogy tegye azt a véleményt, ha a funkciójában akart maradni. Csak az maradhatott, aki ellenkezés nélkül végrehajtotta a központi utasításokat.

– *Egy-egy gesztust éppen tehetett volna, hogy kinyilvánítsa a jóindulatát, vagy enyhítsen a lelkiismeretén. Nem került sor ilyesmire?*

– Nem. Aztán nem is kerülhetett rá sor, mert én 1957. január végén otthagytam mindent, kértem egy KEB-vizsgálatot, mondjanak ők véleményt, utána majd meglátom, mit teszek. Közben lépéseket tettem, hogy visszakerüljek a Vörös Csillag Traktorgyárba. Beszéltem az akkori igazgatóval, hogy elegendő van a politikából, szeretnék visszamenni. Ezután már nem találkoztam Prieszollal.

– *Ő meddig maradt az MSZMP megyei első titkára?*

– Nem tudom megmondani. Egy-két évig még biztos, néhány hónapig Kukucska töltötte be a megyei tanácselnöki funkciót, majd Borsod megyei másodtitkár lett. Tehát ketten, a két hatalmi ág csúcsán tevékenykedtek egy ideig a megyében és Miskolcon. Annyit még hadd tegyek hozzá, hogy Prieszolt is kikezdték – mint már említettem, amikor már visszahozták Budapestre – azzal a váddal, hogy ellenforradalmárokat támogatott. Nemcsak Major Béla tanácselnöki funkcióba helyezéséről volt szó, hanem rólam is, Kiss Jósikáról meg másokról, hiszen 1956. december közepén Prieszol jóváhagyásával kerültek ők is tanácsai funkcióba. Hogy elhozták Borsodból, az talán valamilyen politikai elmarasztalást jelez, viszont hogy miniszterhelyettesi funkcióba térhetett vissza, azt sejteti, megalkudott valammivel. Ő nem rosszindulatú, szemellenzős, ösbolsevik típus, inkább olyan sajnálatraméltó személynek tartom, aki bekerült a sodrásba, és nem volt, vagy nem lehetett annyira gerinces, hogy azt mondja: abszolút nem értek egyet azzal, amit a munkástanácsok meg Földváriék ellen tettek, nem csinálom végig ezt a politikai cirkuszt, inkább visszamegyek építőipari munkásnak. Eddig nem jutott el. De nem őt tartom elsősorban hibásnak, hanem azt az elítélendő, káros központi vonalat, amely ilyen helyzetbe kényszerítette az alapjában becsületes embereket.

– *A szovjet tisztekkel mikor találkozott utoljára?*

– Az utolsó előtti találkozásunk 1956 karácsonyán történt a lakásomon. Miért hívtuk el őket magunkhoz? Sok olyan tiszt, altiszt – a kiskatonákról már nem is beszélek – volt közöttük, akik abszolút nem értettek egyet azzal, amiért hadra fogták őket, hogy jöjjenek ide, és verjék le az ellenforradalmat. Elmondták négy szemközt, hatszemközt, hogy lelkiismeret-furdalásuk van, amiért nekik kell itt erőt demonstrálniuk, nagyon rosszul érzik magukat, amellettnincs rendes ellátásuk,

semmijük sincs rendezve. A feleségemmel és az apósommal megbeszélve meghívtunk egy-két vaskalapost is azzal a szándékkal, hogy döbbenjenek rá, nem vagyunk ellenségek, nem akarunk nekik rosszat. Meghitt karácsonyi vacsora közben érezzék, hogy mi is emberek vagyunk, az a közös érdekünk, hogy ne lövöldözzünk egymásra, hagyjunk mindenkit a maga portáján rendet tenni. Négyen vagy öten lehettek, köztük három tartalékos tiszt, és a beszélgetés közben mindannyian föloldódtak. Úgy váltunk el egymástól, mint a jó szándékú emberek, nem pedig az ellenségek.

A legutolsó találkozásom velük 1957. január 1-jén volt, újévi köszöntésre mentünk el hozzájuk. Előtte felhívtam Zomborit, a helyőrség parancsnokát, hogy volt-e valaki a szovjeteket köszönteni, vagy ők megjelentek-e náluk a laktanyában. Azt mondta, egyik sem történt meg. Javasoltam, hogy itt van január 1-je, nemcsak hivatalos ügyekben kellene velük összejönni, felhasználhatnánk az alkalmat egymás köszöntésére. Azt válaszolta, mintha a fogát húznák. Mondtam, igen, de gondolja végig politikailag, ha egyetért vele, menjünk el hozzájuk. Egy kicsit legalább éreztetjük velük, hogy ők is jöhettek volna. Na jó, megyek – mondta. Ketten mentünk el a szovjet katonai parancsnokságra, a parancsnok laktanyájába. Ott összejött megint majdnem mindenki, Szergejev, Grjug, Volkov, Kunyicsanszkij – a már ismert nevek – és mások is, mi meg mondtuk, hogy eljöttünk a megyei pártbizottság, a megyei tanács, a katonai parancsnokság nevében boldog újesztendőt kívánni.

Nagyon meghökkentek. Nem számoltak ezzel a látogatással, de azonnal szóltak a kiskatonáknak, pincéreknek, mit tudom én, kiknek, és azonnal lett kaviár, vodka, bor, pezsgő, és kedélyes beszélgetéssel zajlott le a találkozás. Elnézést kértek, hogy megelőztük őket, de nekik nagyon sok dolguk van, nem tudtak eddig eljönni, ők is boldog újesztendőt kívántak nekünk és minden testületnek, amelyet képviselünk. Ezután nem találkoztam egyetlenegy szovjet parancsnokkal sem. A letartóztatásom után a feleségem megpróbált még velük szót érteni, de elzárkóztak minden személyes találkozás és beszélgetés elől. Ezt nem rovom fel nekik, hiszen ők akkor már olyan utasítást kaptak, hogy semmibe bele nem avatkozni, mert elég erős már a Kádár-kormány ahhoz, hogy a politikai jellegű feladatokat saját maga megoldja. Ők nem tehettek semmit az érdekünkben. Feltételezem, hogy különösen a tartalékos tisztek között lett volna olyan, akit ha megkérhettünk volna, tanúskodott volna arról, hogy nem tapasztalt ellenforradalmi szándékot, szovjetellenességet a részünkről. De hát ez nem történt.

Az 1956. december vége és az 1957. május 23. közötti közel fél évet politikai ellenfeleim a letartóztatásom és az elítélésem politikai előkészítésére használták fel. A tevékenységük sikeres volt, hiszen e politikai harc döntő fegyverei az ő kezükben voltak, az enyémben csak a valóságos tények és a tettek, amelyek tiszta, becsületes szándékból fakadtak, de az igazság önmagában ritkán győzedelmeskedik. Az én sorsom is bizonyítja, hogy azé az igazság, akié a hatalom. 1956 decemberének elején több irányból jövő rágalomhadjárat indult ellenem

és a megyei munkástanács vezetői ellen. A jelt ehhez a *Népszabadság* említett Akik a saját pecsenyéjüket sütögetnék... című cikke adta meg. A cikk írója engem is azok közé sorolt, akik csak október 23-án kezdtek az élére állni a nép jogos követeléseinek, azzal a céllal, hogy átmentsék magukat, mert addig mindenben hűen kiszolgálták Rákosi és Gerő politikáját. Nem akarom ezt cáfolni, hiszen az eddig elmondottak, azt hiszem, elég cáfolatot adtak ehhez. Felhívtam akkor a pártközpontot, Földes Lászlót kapcsolták. Megkérdeztem, hogy tudnak-e erről a cikkről és egyetértene-e vele. A válasza olyan semmilyen volt, értelem nélküli magyarázkodás. Erre közöltem vele, hogy vagy megcáfolják ezt a cikket, vagy abbahagyom a politikai tevékenységemet, aztán jöjjenek a megyébe, és dolgozzanak ők a konszolidáció érdekében. Földes nyugtatgatott, hogy majd utánanéznek, majd elintézik, ezek a szokásos blabla formulák, én csak dolgozzak tovább, mert most elsősorban konszolidációra van szükség. Mondtam, hogy egy-két napot várok, meglátom, mi lesz, utána döntök. Ezt követően a *Népszabadság*ban nem jelent meg semmi, de két nap múlva megjelent Kukucska János írása az *Északmagyarországban*.¹⁴ Valószínű, hogy a központi óhaj is benne volt ebben a cikkben, vagyis hogy ők nem akarnak reagálni, reagáljon Kukucska a megyei sajtóban.

December 8-án volt egy megyei pártaktívaülés, amelyet a megyei intéző bizottság szervezett. Ezen részt vett az akkori szovjet városparancsnok, Volkov alezredes és Apró Antal, a legfelső vezetés egyik prominens tagja. Itt is volt részem politikai támadásokban, de nem olyan otrombákban, mint a *Népszabadság* cikkében.

– *Mivel támadták?*

– Hogy mit kerestem én a munkástanácsban, miért hagytam ott a pártbizottságot, miért hagytam cserben az elvtársaimat, és hasonlókkal. Politikai blablák voltak. Néhányra rákérdeztem, hogy maga mit tett volna ebben a helyzetben? Ő nem tudja. Hát akkor mit kritizál? Gyorsan kellett döntenie, úgy döntöttem, ahogy helyesnek tartottam. Azzal van valami baja? Nincs. Akkor miért mondja? A vezető elnök, ha jól emlékszem, Csege Géza volt, csitítani akarta a kritizálóimat, én viszont azt kértem, hogy hagyja őket nyugodtan beszélni. Mondják el a véleményüket, majd reagálok rá. A felszólalásomban nem volt nehéz meggyőzni a jelenlévőket tetteim és azok indítékainak a realitásáról. Többször is hangsúlyoztam, hogy szinte pillanatról pillanatra kellett 180 fokos politikai fordulatokban állást foglalni, intézkedéseket tenni, teljesen egyedül, magunkra hagyva. Utaltam arra a két Kiss Károly-nyilatkozatra, hogy tegyék azt, amit jónak látunk. Tettük azt, amit jónak láttunk. Felelősségre az vonjon bennünket, aki konkrét tanácsot is adott, ilyen pedig nincs. Hangsúlyoznom kellett azt is, amit már többször említettem, hogy abban a cikcakk politizálásban, amelyet a központi vezetés csinált, ember legyen a talpán, aki kiismeri magát. Említettem nekik, hogy november 1-jén Kádár mást nyilatkozott az MSZMP-t megalakító programmal kapcsolatban, mint november 4-én. Ha ő nem tudta, hogy mi lesz három

14 „Akik a saját pecsenyéjüket sütögetnék...” *Északmagyarország*, 1956. november 22.

nap múlva ebben az országban, akkor ki az isten tudta? A pártaktívaülés után én is, Kiss József is, Bogár Károly is, úgy emlékszem, még Szitovszky Zoltán és a megyei munkástanács több tagja is megkérdeztük Apró Antalt, hogyan értékeli a megyei munkástanács tevékenységét. Rákérdeztünk még, hogy van-e egyáltalán értelme, hogy a megyei munkástanács folytassa a tevékenységét. Apró Antal nagyon egyértelműen eredményesnek, jónak értékelte, amit tettünk, és arra kért, hogy folytassuk a munkát.

November végén, december elején a megyei munkástanács tagjai, az üzemi munkástanácsok elnökei jelezték, hogy egyre gyakrabban hallanak olyan véleményeket, hogy én is, ők is szovjet bérencek, Kádár-bérencek és hasonló bérencek vagyunk, eláruljuk a népet, eláruljuk a munkástanácsokat, a munkásokat, miért vagyunk mi még ott, mint a megyei munkástanács vezetői. Megbeszéltük, meghánytuk-vetettük egymás között, és úgy döntöttünk, hogy az *Északmagyarországban* egy cikkben visszautasítunk minden ilyen rágalmat. A cikket elkészítettük, de a megyei intéző bizottság megakadályozta közzétételét az újságban. A borsodi rádióban viszont beolvasták december 2-án, azt hiszem A 10-ek nyilatkozata címmel, amely arra utalt, hogy tízünket a Szovjetunióba hurcoltak.

ILLUSZTRÁCIÓ



Édesapjával, nővérével és édesanyjával, 1922



Az épülő szovjet nagykövetség Ankarában, 1926



8 Az angolkönyvi napló feljegyzése: 14

EVKÖZI ÉRTESÍTŐ
a mindennapi iskola IV. osztályáról.

Karácsonykor: 1932/33. 19. / 19.

Magaviselete . . . *Michalek* . . .
Szorgalma . . . *Michalek* . . .
Előmenetel . . . *Michalek* . . .
Mulasztott . . . 4 félnapot . . . félnapot.
Nem igazolt . . . — félnapot . . . félnapot.

Jegyzet: . . .

Látta: *Frank Rudolf* tanító.
attól igazol.

Húsvéthor: 1932/33. 19. / 19.

Magaviselete . . . *Michalek* . . .
Szorgalma . . . *Michalek* . . .
Előmenetel . . . *Michalek* . . .
Mulasztott . . . félnapot . . . félnapot.
Nem igazolt . . . félnapot . . . félnapot.

Jegyzet: . . .

Látta: *Frank Rudolf* tanító.
attól igazol.

9

EVVEGI ÉRTESÍTŐ
Frank Rudolf

a mindennapi elemi iskola IV. osztályának tanulója az 1932/33. iskolai év végén a következő osztályzatot érdemelte:

Magaviselete . . . *Michalek*
Szorgalma . . . *Michalek*

III- és erkölcs . . . *Michalek*

Magyar nyelv: a) Beszéd- és értelemgyakorlatok *Michalek*
b) Olvasás és olvasmánytárgyalás *Michalek*
c) Írás *Michalek*
d) Fogalmazás *Michalek*
e) Helyesírás és nyelvi magyarázat *Michalek*

Számítás és mérés . . . *Michalek*
Földrajz . . . *Michalek*

Történelmi és gazdasági ismeretek: Történelem, gazdaságtan és háztartás *Michalek*
Rajzolás . . . *Michalek*
Ének . . . *Michalek*
Kézművészet . . . *Michalek*
Testgyakorlás . . . *Michalek*

Mulasztott 5 félnapot.
Nem igazolt félnapot.

Kelt: *Frank Rudolf* 1932. júni. 14. P. H. *Frank Rudolf*

Elemi iskolai értesítő könyve, 1932



BUDAPESTI KERESKEDELMI ÉS IPARKAMARA

Eln. 2154. sz.

1940.

FRANK RUDOLF géplakatos-

tanoncot, a . . . k i s p e s t i f i u - . . . iparostanonciskola
legjobb tanulóját, az iskola igazgatóságának javaslata alapján a Budapesti
Kereskedelmi és Iparkamara a mindenkori évjárat legjelesebb tanulójának
jutalmazására alapított

KAMARAI TANONCÉREMMEL

tüntette ki, annak bizonyságául, hogy a jó magaviselet, az előljárósággal
szemben való kifogástalan magatartás, a szorgalom, megbízhatóság és
kötelességtudás erénye az, amely az életben mindenkinek sikert és
megbecsülést szerez.

Budapest, 1940. május hó 29-én.

A BUDAPESTI KERESKEDELMI ÉS IPARKAMARA :

Fülöp
titkár.



Frank Rudolf
elnök.



Feleségével, 1949



A pártfőiskolán, 1951 – Ács Ferenc, Putnoki László, Szilágyi Júlia, Földvári Rudolf, Elter Pál

	Ezen igazolvány félévenként újra érvényesítendő 23. sz. Igazolvány ifj. Frank Rudolf részére, aki a Szakszervezetek Országos Tanácsa (Szakszer- vezeti Tanács)
	Név: ifj. Frank Rudolf, Szül. év és hely: 1921. Kispest, Anyja neve: Molnár Margit. Lakás: Kispest, Hungária u 20. Sajátkezű aláírás:
499008, Athenaeum Nyomda N. V. Propaganda - osztályának x. vezetője Budapest, 1950. április 28. <i>Rákos</i> szem. oszt. vez.	

	Földvári Rudolf ELVTÁRSAT A MAGYAR DOLGOZÓK PÁRTJA 1954 MÁJUS 24-TŐL 30-IG MEGTARTOTT III. KONGRESSZUSA A KÖZPONTI VEZETŐSÉG TAGJÁVÁ VÁLASZTOTTA <i>Rákos</i> K. V. ELSŐ TITKÁRA BUDAPEST, 1954. VII. 1.
	<i>Földvári Rudolf</i> ALÁÍRÁS P. H.

SZOT és MDP KV tagsági igazolványa



Hivatalos úton Kijevben, 1955
Az első sorban balról a harmadik Kádár János,
a negyedik Földvári Rudolf



A Parlamentben, 1954
Dobi István, Rákosi Mátyás, Nagy Imre,
mögötte Földvári Rudolf, áll: Münnich Ferenc



Szabad pártnapvi előadó Ózdon, 1955



Borsod megyei vezetők a kassai párttitkárral, 1956

Koval Pál, Gyárfás János, Iván István, Dvorszky Ferenc, Földvári Rudolf, Tóth János

Adress: Blocher Béla elvtárs Budapest, 1957. nov. 10.

Elvtárs K. 27

Ká/765.

Kedves Kádár elvtárs!

Köszönöm, hogy sok elfoglaltsága közben avatam egyéni gondommal, ami véleményem szerint nem csak egyéni ügy, hanem politikai kérdés is.

Földvári Rudolfné vagyok, férjemet közel hat hónapja letartották. Mindmáig vártam, hogy az igazság ténylegesen kiérkezik, de idáig ez nem történt.

Kérem Kádár elvtársat hallgasson meg, hogy elmondhassam mind azt amit tudok a miskolci tornyonyokkal kapcsolatban. Férjemről már bevált lándot és traktát elvtársaknak, de igen elvtársias beszélgetéstől, sajnos úgyettem az elvtársnak csak a negatívumokról vannak tájékoztatók.

Férjem, közel hat hónapja van letartogatásban Miskolcon. Mind az ideig vádat nem emelték ellene, mivel semmi bűnt nem tett ami a magyar törvényekbe ütközne.

Az ellenfővizsgáló idején sem bujt el, hanem megpróbálta az akkor lehetséges eszközökkel megszökni a börtönből. Ezzel az idővel, mivel dolgozott is körzeti irányítást nem kapott, bíróságot, de bűnt nem követelt el. Nem amlakta el a munkásosztályt, sőt november 4-én szervezte a pártot is annak meggyei elnöke volt.

Érthetetlen előttem, hogy férjem ügyének kivizsgálása miért tart ilyen soká. Tudommal a vizsgálat befejeződött, vádat nem emelték ellene s ennek körülményeként szabadon kell bocsátani.

Ugygondolom, a Népi Demokratikus törvények betartásában tartása is arra kötelezi az igazságügyi szerveket, hogy szabadon bocsátandó férjemet is vád nélkül ne tartdák fogva.

Kedves Kádár elvtárs! - kérem, intézkedjen, hogy férjemet bocsátandó szabadon.

Végtelemlé bízom abban, hogy Kádár elvtárs intézkedik is abban is, hogy alkalmat ad arra, hogy elmondjam az egyéni érdekek mennyire háttérbe kerültek az igazságot.

Elvtársi üdvözléssel.

Földvári Rudolfné

Bp. XII. Lánchíd u. 8. T. 4.

Földvári Rudolfné levele Kádár Jánoshoz és a válaszlévé, 1957

Bp, 1957 nov. 29.

Földvári Rudolfné részére
B u d a p e s t .
XIX. Pannónia u. 8. I/4

K6/765

Tisztelt Földvári Elvtársnő !

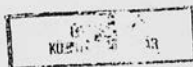
Kádár elvtárs megkapta és elolvasta az Ön hozzá
intézett levelét.

Megkért engem, közöljem Önnel, hogy elfoglaltsá-
ga miatt nem tartja lehetségesnek az Önnel való találkozást.
Ami az Ön férjének ügyét illeti, közöljük, hogy
az ügyben törvényes vizsgálat folyik.

Tisztelettel :

EW.

/ Erdélyi Károly /





Leány, 1958



Felesége, 1960

M. 1957. X. 29. Drága Magdikám! Kis Csibém!
 Anyóskáék! Nagypapa! Boldog újévet kívá-
 nok szerető és drága Mindnyajátoknak.
 Kíváncsi, hogy szerető szívelek minden
 igaz kívánsága és reménye valjón való-
 ra 1958-ban. Silveszter éjjelkor mon-
 dajd elért Mindenkiéket szobám
 Margit káékuk n' én levelekben vele-
 tek leszek mint voltam Karácsony-
 is. Meggyőződésem hogy a közelkét
 Karácsony-éjéket kis családunk
 mind együtt fogja ünnepelni. Édes
 Feleségem! Jajdál én várlok addig
 is sokszor eszöl drága Mindnyajá-
 tokat, a mindég Rátok gondolt és
 szerető; Róli! Édesapa.

Családjának írt levelezőlap a börtönből, 1957

Budapest Országos börtön igazgatóság Törzslapszám: 646-229.
Személyi igazolvány száma:

Elbocsátólevél

Földvári Rudolf részére

akit 1957. év október hó 14. napján a börtönbe befogadtak és akit a Legfelsőbb bíróság №. 36/58. számú ítéletével szervezkedés vétségé miatt életfogytiglan -re ítélte, miután szabadságvesztés büntetését kitöltötte, a mai napon szabadonbocsátottam. Nevezett Bp. XIX. ker. Pannónia 8. -ra utazik. Megérkezésekor a helyi rendőri szervnél köteles jelentkezni.

Személyi adatai: Kiszpest -n született 1921. év május hó 20. napján.
foglalkozása géplakatos, családi állapota nős
Szabaduláskor átvett 696. forintot és 80. Ft. -t.

Budapest 1961. évi április hó 1. napján.

Magyar Népki. Rt. Tan. 0081/5/61. n. elhat.
életfogytiglan hátralévő részét kegy. 3 évi próbaidőre felfüggesztve, 10 év hátralévő részét eltiltás évi.
Büntetés megállapítása megállapított.
Bv. I. Bv. Bv. Közp. Nyomt. Hakt. 1003. rend. 1939. 9. 5000 pld.
391187.3 - Zrínyi Nyomda, Budapest.

parancsnok

Szabadulólévé, 1961


LEGFELSŐBB BÍRÓSÁG
ELNÖKE

T.1962.EI.XVI.C.23.szám.

A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa az 1962. évi március hó 30. napján kelt E.T.0091/5/1962.számú elhatározásával a Legfelsőbb Bíróság által népi demokratikus államrend megdöntésére-irányuló szervezkedés vezetésének büntetése miatt Földvári Rudolfrat 1921.a: Molnár Margit:/kiszabott életfogytig tartó börtönbüntetés, - melynek hátralévő részét az Elnöki Tanács kegyelemből 3 évi próbaidőre felfüggesztette, - hátralévő részét kegyelemből elengedte, - egyben a vele szemben hozott büntetőítélthez fűződő hátrányos következmények alól kegyelemből mentesítette.

Budapest, 1962 április hó 2.

FÖLDVÁRI RUDOLF
Budapest.
XIX., Kiszpest, Pannónia u.8.


Földvári Rudolf

Mentesítés a büntetéssel járó hátrányos következmények alól, 1962

XIII. véradás ideje 1972. XII. 8-n P. H. aláírás <i>[Signature]</i>	XIV. véradás ideje 1973. III. 16-n P. H. aláírás <i>[Signature]</i>	Sorsz.: 53 Kelt: 1973
XV. véradás ideje 1973. VI. 18-n P. H. aláírás <i>[Signature]</i>	XVI. véradás ideje 1973. IV. 24-n P. H. aláírás <i>[Signature]</i>	Kiállító: FOV. ISTVÁN KORHAZ VÉRELLÁTÓ SZOLGÁLAT
XVII. véradás ideje 1973. III. 15-n P. H. aláírás <i>[Signature]</i>	XVIII. véradás ideje 1974. III. 15-n P. H. aláírás <i>[Signature]</i>	Név: Földvári Rudolf
		Szül. év: 1921. hónap V. nap
		Anyja neve: Molnár Margit
		Vércsoport: "A" Rh. factor: neg.
		Kitüntetés véradásért: Kiváló véradó "Braz" 1972. Kiváló véradó "Ermit" 1973. Kiváló véradó "Anony" 1974.



Véradó igazolványa és kitüntetése



Termelési értekezleten a Vörös Csillag Traktorgyár forgácsoló üzemében, 1969



Kirándulás a traktorgyári turista csoporttal, 1978



Nyaralás Balatonszárszón feleségével, unokájával (bal oldalon) és lányával (jobb oldalon), 1992



A volt pertársakkal, 1990. – Bogár Károly, Földvári Rudolf, Kiss József, Szitovszky Zoltán



A Nagy Imre Érdemrend átadása a Sándor Palotában, 2005.
Földvári Rudolf, Gönczöl Katalin, Kende Péter, Sólyom László köztársasági elnök,
Gyurcsány Ferenc miniszterelnök, Fónay Jenő, Bocskay T. József

Közéletből vizsgálati fogságba, 1957. január–1958. július

– *1957 elejére teljesen kiszorították a vezetésből, ugye?*

– 1957 elején három komolyabb párttanácskozás volt Miskolcon, amelyre engem már nem hívtak meg. Az egyiknek Marosán György, a másiknak Kiss Károly, a harmadiknak Somogyi Miklós politikai bizottsági tag volt a meghívottja. Akkor már csak egyetlenegy úr volt talpon az egész vidéken, az MSZMP. Marosán György volt az első szónok, a párt központi szónoka. Az elhangzottakról nem tudok beszámolni, pár dolgot hallottam, de azokat nem volt módom ellenőrizni. Politikai céljuk viszont nyilvánvaló volt, hozzáfogtak ahhoz, hogy politikailag, erkölcsileg lerombolják a munkástanácsok és vezetőik hitelét Miskolcon és a megyében.

Engem már letartóztattak, amikor a feleségem segíteni akarván rajtam, hosszú tortúra után beszélhetett Budapesten Somogyi Miklóssal. Többször kérte, hogy fogadja, de mindig visszautasította. Egyszer bejelentkezés nélkül beállított Somogyi irodájába, ahol összefutott a titkárnőjével, akit jól ismert. Elmondta, hogy mit akar, erre a titkárnő: Magdikám, menj haza, értesíteni foglak, hogy mikor jöhetsz. Így is történt. Ezek után Somogyi két fegyveres testőre jelenlétében fogadta a feleségemet, egy 45 kilóra fogyott asszonyt. A fegyveresek végig ott álltak a háta mögött. Nem tudom, kitől, mitől félt. A feleségem kérésére, hogy próbáljon segíteni, Somogyi elmondta, nem teheti, mert azon a miskolci drámai értekezleten, amelyen ő részt vett, olyan dolgokat hallott rólam, ami lehetetlenné teszi. Arról, hogy mit hallott, s arról, hogy ezt ellenőrizte volna, nem szólt.

Segítettek viszont Gáspár Sándorék. Ez a Gáspár Sándor a Vasutas Szakszervezet főtitkára volt, nem a SZOT elnöke. Nagyon derék, becsületes, szívvel-lélekkel az emberekért dolgozó család volt az övé. Gáspárné akkor a kispesti tanácselnök helyettese volt, és mint ilyen tudott segíteni a feleségemnek a lakásszerzésben, amikor 1957-ben vissza kellett jönniük Budapestre. Később az elhelyezkedésben is támogatta.

– *A KEB-vizsgálatnak mi lett az eredménye?*

– 1957. március 13-án a KEB kizárt a pártból. Nezvál Ferenc volt akkor a KEB vezetője, aki a következőkkel indokolta a döntésüket. Annak, aki tagja volt a Politikai Bizottságnak, tudnia kellett volna, hogy mikor mit kell tennie. Amit pedig tett, azért ez a büntetés jár, egyelőre ennyit – fejezte be az indoklást. Ebből megtudtam, hogy valószínűleg lesz még folytatása. Ekkor kellett megfogalmaznom magamnak, hogy maradok-e, vagy menekülök az országból. Ezt megelőzően már

többen ajánlották, hogy távozzam, mert itthon a legrosszabbakkal kell szembenéznem. Hosszú napok és éjszakák töprengése után úgy döntöttem, hogy maradok, nem hagyom el az országot. Maradok, mert a szándékaim becsületesek és tiszták voltak. Maradok, mert még a gondolataimban sem fordult elő olyasmi, hogy a néphatalom ellen forduljak. Maradok, mert a kezemhez nem tapad sem vér, sem pénz. Maradok, mert a legsúlyosabb időszakokban, amikor személyesen gyakorolhattam befolyást a miskolci, borsodi eseményekre, nem kellett se magyar, se szovjet emberek életét és vérét áldozni az élet normalizálásáért, és nem keletkeztek súlyos anyagi károk sem az egyének, sem a közösségek tulajdonában. Maradok azért is, mert a nyilatkozataim és a tetteim tudtommal nem sértették meg a mindenkori pártvezetés és a kormány határozatait, nem sértették meg a törvényeinket. Ez alól talán egyetlenegy kivétel van, annak az október 23-i Gerő-beszédnek a nyilvános visszautasítása, amit én akkor sem ítéltem károsnak és ma sem, az szükséges volt. Maradtam azért is, mert amit tettem, azt jól ismeri a miskolci és a megyei lakosság. Ismerik a szándékaimat, ismerik a politikai programomat, nemcsak október előtt, de november 4. után is, és ezekről, amikor még közöttük tevékenykedtem, nem hallottam komoly elmarasztaló ítéletet. Ezek után miért hagyjam el a hazámat? Nem vagyok bűnös a saját lelkiismeretem előtt, nem tart bűnösnek a lakosság józanul, tárgyilagosan ítélő része sem. S ha a funkcionáriusok igen – már az a réteg, amely joggal félthette hatalmát és kiváltságait tőlem, hiszen a vizsgán megbuktak –, és a szándékaimat is félremagyarázzák, tetteimet bűnnek ítélik meg a pártvezetéssel együtt, akkor azt vállalnom kell, s a magam erejéből, a tények igazával kell megkísérelnem a vád alaptalanságának bizonyítását. És itthon kellett maradnom a társaim miatt is. Elmeneküléssel azt bizonyítottam volna, hogy a felelősségre vonás elől menekülök. Ebből logikusan következne, hogy bűnösnek tartom magam és a velem együtt tevékenykedő társaimat is. Becstelenségre nem vállalkozhattam.

A KEB döntését megelőző ügynevezett vizsgálat nem az igazság megállapításáért folyt, hanem az előre kialakított politikai koncepcióhoz és az abból fakadó ítélethez keresett vallomásokat. Csak egyszer beszéltem a vizsgálatot vezetővel, Molnár Lajossal és az a beszélgetés bebizonyította, hogy részemről semmi értelme a folytatásnak.

– *Mi minden hangzott el azon a beszélgetésen?*

– Kezdődött azzal, hogy elfogadom-e, vagy elutasítom-e az ellenforradalom-koncepciót. Azt válaszoltam, hogy a tömegek részéről nem volt ellenforradalom. Szóba került, hogy mi a véleményem a lincselésekről. Azt elítéltem, ha történt valami terrorakció, szintén elítéltem, de nem lehet a bolhát az elefánttal azonosítani, a tömegek ténykedését jogosnak és szükségesnek tartottam. Aztán azzal folytatódott, hogy miért hagytam el a pártbizottságot? Kérdeztem, hogy miért ültem volna ott? Miért adtak olyan utasítást, hogy próbáljuk befolyásolni a munkástanácsok, a forradalmi és egyéb bizottságok működését? És hasonló kérdésekről folyt köztünk a vita. Kiderült, hogy amit ő állított, az egytől egyig cáfolható, mégis ragaszkodott hozzá.

– *A bizottság hol gyűjtötte az információit?*

– Csegétől, Grósztól, Prieszoltól, mit tudom én, még kiktől. Valószínűleg azoktól, akik aztán tanúvallomásokat tettek a peremben a nyomozótisztek, az ügyészek vagy a bíróság előtt.

– *Nem szólt senki a pártközpontból, hogy vigyázz Rudi, valami készül ellened? Azt gondolná az ember, hogy a régi elvtársak között ez lenne a minimum.*

– Ilyen figyelmeztetés a pártközpontból nem hangzott el, a megyéből viszont nagyon sok. A munkástanácsstagok közül többen meg is kérdezték, hogy mire számíthatnak egyáltalán. Én azt a tanácsot tudtam adni, hogy mindenki döntse el, mit mer, mit tud, mit akar vállalni. Hallgassa meg a feleségét, a közvetlen családtagjait, és döntsenek együtt, én felelősséggel már senkinek sem adhatok tanácsot. Egyet tudok mondani, maradok, vállalom mindent, és megpróbálok tényekkel cáfolni azt a rengeteg rágalmat, vádat, amit ellenünk felhoztak. Ezt becsületbeli köteletségemnek is tartottam.

– *Volt-e olyan munkástanácsülés, amelyiken megbeszélték, hogy úgy tűnik, már minden elveszett?*

– Ilyen nem volt, és nem is lehetett, hiszen december közepe előtt megszűnt a megyei munkástanács, és akik talpon maradtak a vezetők közül, már a megyei, a városi, a járási vagy a községi tanácsokban foglaltak helyet, vagy az üzemi munkástanácsok elnökei, tagjai voltak, és a saját üzemi munkástanácsaikban tevékenykedtek tovább. Tehát arra már nem volt lehetőség, hogy mint megyei munkástanács összejöjjünk, hiszen már illegális tanácskozás lett volna. Az üzemi munkástanácsokat sem hívhattuk már össze, mert nem volt hozzá jogunk. Ezt azzal lőtte ki a Kádár-kormány, hogy megszüntette a területi munkástanácsokat, emiatt nem kerülhetett sor a megbeszélésre. Személyesen nagyon sokszor találkoztunk, akár a megyei tanács épületében, akár a megyei pártbizottság épületében, de nem mint munkástanács szekció, részleg vagy csoport. Arra nagyon kellett vigyázni, ha együtt vagyunk, olyanok is legyenek ott, akik nem közülünk valók, hogy hallják, tudják, miről beszélünk. Amikor a munkástanács vezetőit ért rágalmakra azt a bizonyos 10-ek nyilatkozatát összeállítottuk, azért beszéltük meg Kukucskával és Prieszollal is, nehogy valamiféle összeesküvésnek nyilvánítsák.

1957. április közepén – a dátumot pontosan nem tudom megmondani – Kukucska János közölte velem, hogy a megyei tanácselnöki tisztségemből összeférhetetlenség miatt felmentettek, és őt nevezték ki a megyei tanács elnökének, februártól gyakorlatilag amúgy is ő látta el ezt a funkciót. Már előtte megszületett a KEB döntése, kizártak a pártból, a megyeiek már megkaphatták az instrukciót a továbbiakra. Az áprilisi összeférhetetlenségi döntés azt a lehetőséget is megszüntette a volt területi munkástanács vezetői számára, hogy a tanácsokban tevékenykedve eredményeket érhessenek el az októberi követelések végrehajtásában. Akkor is és azóta is sokat foglalkoztatott, hogy mi motiválhatta a pártközpont és a megyei funkcionáriusok ellenünk irányuló rágalmaikat. A miskolci, megyei funkcionáriusokét az ellenszenv, mert megvontuk a kiváltságaikat, bíráltuk a

bürokratikus, parancsolgató munkastílusukat, és megbüntettük a súlyos vétéseiket. Az emiatti törleszteni akarás és talán az irigység is. Az irigység amiatt, hogy a dolgozók velem szóba álltak, rám hallgattak október 23. és november 4. után is, reájuk pedig nem. Ha meg akarták őrizni a november 4. után kapott új funkciójukat, akkor csak azt tehették, amit a pártközpont elvárt és megkövetelt tőlük. Ők pedig ezt tették, függetlenül attól, hogy mit mondtak például az apparátus október közepén tartott taggyűlésén, vagy hogy miben értettek velem egyet 56 őszén és még talán 57 legelején is. Érdemes lenne az akkori véleményüket szembesíteni a tárgyaláson tett tanúvallomásaikkal. Ez a köpönyegforgatás magas művészetének a bizonyítása lenne.

A pártközpontban nem tudták – legalábbis a november 4. után felálló új vezetés –, hogy én mit csináltam Borsodban 1954-től 1956-ig, de azt sem tudták pontosan, hogy mit csináltam október 23-tól addig, amíg egyáltalán tehettem valamit. És nyilván nem vették jónéven azokat a lépéseimet sem, amelyek gyökeresen eltértek az új vezetés gyakorlatától. A pártközpont kaphatott információt Prieszol Józseftől, Kukucska Jánostól, Csege Gézától, Grósz Károlytól. Azok tartalmazhattak valótlanságokat, torzításokat, de ellenőrzés nélkül elfogadták őket. Tették ezt a pártközpont illetékesei és a megyei funkcionáriusok annak ellenére, hogy az élet normalizálását az üzemi munkástanácsokra és a megyei munkástanácsra hárították – különösen november 4. után –, míg ők a saját hálóskaikat szövögették. Mindnyájuk állásfoglalásának a legdőntőbb oka azonban a megyei intéző bizottság november 27-i politikai nyilatkozata és a megyei munkástanács programjának nyilvánosságra hozatala volt. Ezek kezdeményezője, értelmi szerzője én voltam. Ebben szerepel a többpártrendszer, a párton belüli demokrácia és a közélet tisztaságának a követelése, valamint a funkcionáriusi privilégiumok, a korrupció, a protekció elleni nyilvános harc meghirdetése. Mindez sértette a funkcionáriusok egyéni érdekeit a központban is, a megyében is, mindenhol. Amikor a megyei intéző bizottság tagjai elfogadták a politikai nyilatkozatot, még élt bennük az októberi vihar intó figyelmeztetése, de ahogy telt az idő, és a lábuk alatt kezdett szilárdulni a talaj, úgy kezdtek elfordulni a nyilatkozatban foglaltaktól, és indultak harcba, gyakran egymást is marva a hatalmat biztosító pozícióikért. És a pozícióharc fő akadálya ki lehetett volna más, mint én, ezért sem volt reám szükség.

A pártközpont számára különösen vörös posztó lehetett az intéző bizottság nyilatkozata, a megyei munkástanács programját már nem is említem. Hiszen az szaván fogta Kádár Jánost és kormányát, mivel addigi nyilatkozataikból meg akarta valósítani mindazt, amit ők csak a közhangulat nyomására, a pozíciójuk megszilárdítása érdekében ígértek, a megvalósításuk viszont már nem állt szándékukban. Én e nyilatkozatban foglaltakért vállaltam, hogy kezdeményezője, vezetője leszek a konszolidációnak és a párt újjászervezésének a megyében. Nem rajtam múlt, hogy a konszolidáció után minden a visszájára fordult, ezért a felelősség nem engem terhel, hanem elsősorban Kádár Jánost,

valamint a miskolci és borsodi elvtársait. Ezek a vezetők a megyei munkástanácsal és az üzemi munkástanácsokkal kapartatták ki a gesztenyét a tűzből maguknak, aztán rágalmaikkal akarták megfosztani tagjait és vezetőit erkölcsi, politikai hitelüktől, majd hálájukat súlyos börtönbüntetésekkel fejezték ki.

De a kormányban is akadt olyan, aki velünk akarta kikapartatni a gesztenyét a tűzből. Decemberben vagy január elején történt – a pontos dátumra nem emlékszem –, hogy Budapestről felhívott telefonon Csergő János, akkor KGM-miniszter, és kemény hangon áramot követelt a kazincbarcikai erőműtől a budapesti üzemek számára. Közölnöm kellett vele, hogy az ott termelt áramot elsősorban a megye szükségleteinek kielégítésére fordítjuk, és csak az azon felüli mennyiséget adhatjuk át másoknak. S hogy van-e feleslegünk, arról meg kell győződnöm, nem ismerem a helyzetet. Fenyegetőzve válaszolt, felelősségre vont és győzködött. Azt mondtam neki, ha sürgősen áramra van szüksége, menjen az üzemébe, egyezzen meg a saját munkásaival, hogy termeljenek neki áramot, akkor nem kell idegen tollakkal ékeskednie, és letettem a kagylót. Ezután azt terjesztette rólam, amit később Kispesten hallottam vissza a munkástársaimtól, hogy Földvári külön köztársaságot szervezett Borsodban.

– *Miután felmentették a tanácselnöki funkcióból, hogyan teltek a napjai?*

– Április közepén a kezembe adták a munkakönyvet is. Ezt elhoztam Kiszepstre, a Vörös Csillag Traktorgyárba, és ezt hozta el onnan Józsi nagybátyám, miután engem letartóztattak május 22-én. Ugyanezt a munkakönyvet vittem vissza 1961. május 2-án, amikor ismét elkezdtem dolgozni a Vörös Csillag Traktorgyárban. Április közepéig csak névleg voltam a megyei tanács elnöke, de azt hiszem, annak nemcsak én örültem, hanem a megyei funkcionáriusok is, hogy visszavonultam mindenféle politikai tevékenységtől. Azzal zártam le január végén, hogy elmondtam Prieszolnak, Kukucsának, Csege Gézának, hogy KEB-vizsgálatot kértem magam ellen, az már folyik – bár nem úgy, ahogy én elképzeltem, ahogy a szervezeti szabályzat előírja –, és amíg le nem zárul, semmiben sem veszek részt. Március 13-án a már elmondottak alapján a KEB kizárt a pártból. Ez az ügy hivatalos része. Tehát január vége után én semmiben nem vettem részt, ami politikai, tanácsai, munkástanácsai vagy bármilyen hasonló jellegű tevékenység.

Ebben a helyzetben, április végén visszamentem dolgozni a Vörös Csillag Traktorgyárba. Az öntöde karbantartó-lakatos csoportjába kerültem. Csató László igazgató tette lehetővé számomra, akit már 1945 előttről ismertem, akkor az edzőműhely főnöke volt. A visszatérésem nagy feltűnést keltett a gyárban. Nagyon sokan személyes ismerőseim voltak, korábbi beosztottaim, munkástársaim, és még a törvényesen megválasztott parlamenti képviselőjük is voltam. Tény, hogy nagyon furcsa helyzet alakult ki akkor körülöttem.

– *Az országgyűlési képviselői mandátumától nem fosztották meg?*

– Amikor visszamentem a gyárba, még országgyűlési képviselőnek számítottam. Folyósították az 1500 forintos képviselői járandóságot minden hónapban. Csak később tudtam meg, hogy az MSZMP Titkársága 1957. április 8-án elhatározta,

hogyan lemondok a mandátumomról. Ez úgy történt, hogy elővették a mandátum átadásakor aláíratott biankót, és akkorra dátumozták, amikorra szükségük volt rá. Május 10-én pedig bejelentették a Parlamentben a lemondásomat.

Amikor visszamentem a régi gyáramba, először a személyzeti vezetővel, Kerényi Jánossal beszélgettem, aki az első pártalapszervezetem titkára volt. Neki részletesen elmondtam, hogy mi miért történt velem, megmutattam neki azokat a dokumentumokat, amelyek tényekkel cáfolták az ellenem emelt politikai vádakat. A dokumentumokat később lefoglalták – megvan a rendőrségi foglalási jegyzőkönyv –, nagyon jó lenne, ha végre előkerülnének.

– *A bírósági iratok között nem találta meg?*

– A tartalomjegyzékben nem szerepelnek, és azt a nyolc-tíz dossziét, amit a kollégium vezetője említett nekem, nem tudtam mind átnézni. Kerényi János nagyon szomorúan csóválta a fejét, amikor elolvasta az okmányokat. Attól kezdve ő volt az én védőügyvédem, mert mindenhol elmondta, hogy látta a dokumentumokat, amelyek szerint – és az ő véleménye szerint is – teljesen jogtalan, amit velem tettek. Régi motoros volt, ismerték, becsülték, de a szavainak nem lett, nem lehetett foganatja. Amikor 1961-ben visszakerültem a gyárba, nagyon örült nekem. Sok mindenben tudott segíteni, még a kislányom lakásügyének az elintézésében is.

– *Kerényi milyen fórumokhoz fordult?*

– Nem fordult fórumokhoz, nem szerkesztett beadványokat az érdekeimben, de elmondta a gyárigazgatónak, a párttitkárnak, a pártbizottságnak és mindenhol, ahol esetleg szóba került a személyem vagy a tevékenységem. Ahogy elmondta, mindenhol úgy néztek rá, mint valami csodabogárra, hogy védőbeszédet mer tartani mellettem. De nem lett foganatja, mert a hivatalos verkli ellenkező irányban dolgozott. Én akkor közöltem vele, hogy amit elmondtam, azt csak neki mondom el, és a dokumentumokat csak neki mutatom meg, ezeket nem terjesztem, mert az a meggyőződése, hogy egyszer úgyszólván derül az igazságra, és nem nekem kell a saját igazságomat hirdetnem, hanem azt majd kimondják az arra illetékesek. Őszintén bevallom, hogy ebben abszolút nem igazolt az elmúlt harminchárom év, az elképzelésem illúzió volt.

A nővéreméknél laktam Lőrincen. Vele, a férjével, édesapámmal, ismerősökkel, rokonokkal nagyon sokat beszélgettünk a történetekről, és arról is, hogy vajon mit várhatunk a jövőtől. Senki sem tudott választ adni. Főleg két dolog miatt. Az egyik, hogy az elhangzott Kádár-nyilatkozatok és a konkrét tények ellentmondtak egymásnak. Kádár nyilatkozatainak eleinte az volt a lényege, hogy a haja szála sem görbülhet meg senkinek, aki részt vett az 56-os eseményekben, ennek azonban az ellenkezője történt. Nem tudtuk a helyére tenni a sok ellentmondást.

– *Amikor visszament Kiszpestre dolgozni, átmenetinek vagy hosszabb ideig tartónak gondolta a munkálátet?*

– Az időtartamról nem gondolkodtam. Akkor azon az állásponton voltam, hogyha azt tartja a hivatalos politika rólam és a tevékenységemről, amit tart,

nekem nincs helyem a politikában, visszamegyek a gyárba dolgozni. Azt nem döntöttem el magamban, hogy fél évre, egy évre, két évre vagy hosszabb időre, de az élt bennem, hogy az igazságnak előbb-utóbb ki kell derülnie. Úgy láttam, hogy nekem az a legjobb megoldás, ha visszamegyek a szakmámba, dolgozom, és kivárom az időt, amikor fényt lehet deríteni az igazságra.

– *Tehát nem arról volt szó, hogy végleg szakít a politikai pályával.*

– Nem akartam végérvényesen szakítani, hisz rengeteget tanultam, tapasztaltam a politika csínjából-bínjából. Később, 1961–63-ban ugyanebben a gyárban is bebizonyosodott, hogy bizony – nem akarok nagy szavakat mondani, ezért gondolkodom a kifejezésen – lett volna értelme annak, hogy 1957-ben is oda-álljak az emberek közé, és velük együtt próbáljak valami jót tenni. A gyárban egészen más volt a munkások, a műszaki értelmiségiek és az adminisztratív dolgozók véleménye a lezajlott eseményekről, mint a funkcióban lévőké. Nem igaz, amit akkor már mondogattak Kádárék, főleg Marosán, hogy megnyertük a csatát, túl vagyunk a nehezen, velünk az emberek többsége. A dolgozók helytelenítették a november 4-i fordulatot. Igyekeztek támogatni az akkor még úgyahogy működő üzemi munkástanácsokat. A funkcionáriusok többsége helyeselte a november 4-i fordulatot, és nagy hanggal jelentették ki, hogy ők bizony fölszámolják az üzemi munkástanácsokat, az ellenforradalomnak ezt a piszkos szervezetét. Az egyiktől megkérdeztem, hogy miért mondja, hogy az üzemi munkástanács ellenforradalmi szervezet, hiszen 1956 decemberében az Elnöki Tanács törvényerejű rendelete alapján titkosan választották újjá. Érdekes a válasza: azzal mi nem törődünk, fölszámoljuk. Gyakran hivatkoztak a szocialista törvényességre, de fittyet hánytak a saját törvényerejű rendeletükre is.

– *Hogyan működött akkor a kispesti traktorgyárban a munkástanács? Mit látott belőle?*

– Nagyon keveset. Egyszer-kétszer beszéltem a munkástanács vezetőjével. Bélernek hívták, 1945 előtt cégvezető, 1956-ban gyáregység-vezető volt, talpraesett, művelt, hadra fogható műszaki vezető, tehát nem akármilyen. Jól ismerte mindenki, a munkája és az emberi magatartása is méltóvá tette rá, hogy megválasszák. Ő azt mondta 1957 májusában, hogy azon gondolkodnak, visszaadják a megbízatást, mert nem dönthetnek érdemben, érzik maguk körül a fokozódó bizalmatlanságot, sőt gyűlöletet, és nem tudják, mi lesz velük. Az lett, hogy több munkástanácstaggal együtt Kistarcsára internálták.

– *Beszélgettek arról, hogy 1956 őszén mi minden történt a gyárban?*

– Erre nem kerülhetett sor. Elsősorban azért, mert árgus szemmel figyelték azokat, akik részt vettek a munkástanácsban mint választott vezetők vagy tagok. És engem is figyeltek. Elég lett volna kettőnknek félrevonulni egy sarokba, hogy valaki azonnal jelentést küldjön valahová, utána meg jött volna a számonkérés, hogy vajon miről tárgyaltunk, milyen összeesküvést szőttünk a sarokban. Ezt nem lehetett megtenni. Ha beszélgettünk, az ebédlőben beszélgettünk, ahol százával voltak körülöttünk, és csak semmitmondó dolgokról váltottunk szót.

– *A felesége és a lánya Miskolcon maradtak. Velük milyen gyakran találkozott?*

– Május 2–23. között dolgoztam a gyárban mint lakatos. Ebben az időszakban egyszer én látogattam meg a családomat Miskolcon, a feleségem pedig kétszer jött Budapestre. Akkor nem gondoltuk, hogy ezután közel négy évet kell még várni, hogy újra együtt lehessünk. Ez a három találkozás nagyon sok drága, kedves emléket hagyott bennem, ezeket tudtam feleleveníteni a következő években, amikor az életem legnehezebb szakaszát kellett elviselnem, annak minden lelki terhével együtt. Más támaszom nem maradt, csak az igazságom, és az igazságon kívül a családom, elsősorban a feleségem.

– *Amikor eljött Miskolcra, a feleségével megvitatták, hogy mi a teendő? Együtt döntöttek?*

– Sokszor beszélgettünk róla. 1957. január végétől május 2-ig tartott az az időszak, amelyet hosszú-hosszú évek után szinte csak a családommal töltöttem, a feleségemmel, a kislányommal, a feleségem szüleivel, a nővéremmel, a férjével, a gyermekeikkel és édesapámmal. Ha visszagondolok az életemre, talán ez volt családi szempontból a legszebb három-négy hónapom. Minden reggel, minden nap és minden este együtt voltam a családommal. Ha feljöttem Pestre, közvetlen rokonaimmal, ismerőseimmel töltöttem az időt. Ez volt a nagy mesekorszak. Mindenki elmondta, hogy mit látott, mit tapasztalt októberben, novemberben, decemberben. Beszélgettünk, eszmét cseréltünk, rendeztük a családi dolgainkat. Megvitattuk, hogyan alakulhat majd a sorsunk. Rengeteg szép emlékem fűződik ehhez a néhány hónaphoz. A feleségemmel, gyermekemmel beszélgettünk olyan kérdésekről is, amelyekről addig nem nagyon. És szembe kellett nézni a rideg valósággal is. Ami a család nőtagjait illeti, ők inkább érzelmileg reagáltak a történetekre. Velük hosszasan kellett beszélgetni, őket rá kellett vezetni arra, hogy a politika az politika, egyszer így változik, egyszer úgy, de ha együtt maradhatunk, dolgozhatunk, akkor nem lehet különösebb baj a családi életünkkel sem. És ahogy teltek a hetek, hónapok, ezt lassan ők is elfogadták.

A döntés hosszú-hosszú töprengés, beszélgetés eredménye volt. A feleségem is azt mondta, hogy egyetért velem, kezdjük ott, ahol abbahagytuk, nem félünk a munkától, sosem féltünk tőle, mindig is tiszteltek, becsültek minket az elvégzett fizikai vagy szellemi munkánkért, meg fogjuk találni a boldogulás lehetőségét Kisköpenyben, ott, ahol valamikor abbahagytuk. Tehát nem egyszeri elhatározásból vagy egyszeri beszélgetésből született a döntés, hanem hónapokon át tartó töprengés, vitatkozás és érvelés eredményeként. Én úgy kezdtem a Vörös Csillag Traktorgyárban, hogy néhány hét vagy hónap után a család is följöhet Budapestre.

– *Hogyan fogadták a munkások? Érzékelt-e bizalmatlanságot vagy épp ellenkezőleg, együttérzést, szolidaritást?*

– Bizalmatlanságot egyáltalán nem éreztem, se a munkások részéről, se a mérnökök, technikusok, művezetők, üzemvezetők részéről, kivéve az MSZMP ideiglenes intéző bizottságának a tagjait, akik összesen öten voltak. A munkások közül sokan megkerestek, szervusz, hogy vagy, mint vagy. Mindig úgy köszöntek

el, hogy dolgozz csak nyugodtan, mi melletted vagyunk, mindenben segítünk, csak szólj, mire van szükséged. És ez így is történt. Hazudnék, ha azt mondanám, hogy rosszul esett, hiszen a munkástársaim szívből jövő, őszinte szolidaritása volt. Nem egy, nem kettő mondta: nem fogsz te sokáig itt maradni, ismerünk téged, ennél többre vagy képes. Tényleg nem tapasztaltam semmi rosszat. Még azt az említett öt intéző bizottsági tagot sem vádolhatnám azzal, hogy valami olyasmit mondtak vagy terjesztettek rólam, ami számomra káros volt.

– *Május 22-én éjjel letartóztatták.*

– Este 10-11 óra lehetett, amikor erős ajtódörömbölésre ébredtünk fel. Kérdésemre, hogy ki az és mit akar, azt a választ kaptam: rendőrség, a törvény nevében nyissanak ajtót! Ajtót nyitottunk. Erre több civil ruhás ember jött be. Az egyikük egy papírt mutatott, Tömpe István belügyminiszter-helyettes aláírásával, a letartóztatási parancsomat. Ezeknek a civil ruhás embereknek a parancsnoka közölte, hogy öltözzek fel, velük kell mennem. Ezután megkérdezte, hogy milyen holmimat hoztam el Miskolcra. Mondtam, hogy csak a táskámat a legfontosabb irataimmal. A táskát magához vette, azóta sem láttam viszont a benne lévő irataimmal együtt. Házkutatást a nővérem lakásában nem tartottak.

Mindezt nagyon megdöbbenve, értetlenül nézték végig a nővéremék, főleg a három kisfia. Búcsúzás közben a nővérem izgalomtól remegő hangon azt kérdezte: most mi lesz veled? Nyomatékkal mondtam nekik és a nyomozóknak is, attól ne tartsanak, hogy az ügyemből egy újabb Rajk-pert fognak csinálni. Még egy búcsúpillantás, és elváltunk egymástól. A ház előtt állt a biztosító emberük és az autójuk, amellyel a miskolci megyei börtönbe vittek. Ott megszabadítottak a személyes holmimtól, a pénzemtől, és magánzárkába csuktak. Ezzel felvettek a forradalmi munkás-paraszt kormány közel négyesztendős egyetemére, aminek a végét akkor még nem láthattam. Mielőtt rám csukták a cella ajtaját, a letartóztatóim vezetője dühösen megjegyezte: a Rajk-per emlegetését megjegyezzük magunknak. Én meg azt mondtam neki, hogy maguknak szántam. Ezzel megkezdődött a 14 hónapig tartó vizsgálati periódus.

A vizsgálati szakasz 1957. május 23-tól egészen 1958. július elejéig tartott. Ebből a 14 hónapból 12-t a miskolci megyei börtönben és körülbelül két hónapot a városi börtönben töltöttem. A megyei börtönben körülbelül három hét kivételével magánzárkában voltam, írási, olvasási, tájékozódási lehetőségek nélkül. Védőügyvéd igénybevételének a lehetőségéről már nem is beszélek. Érdeemes lenne ezt a helyzetet összevetni az akkori perrendtartási előírásokkal. Valószínű, sok törvénytelenésre bukkannánk. Ezt a periódust mindennek lehet nevezni, csak törvényes vizsgálati szakasznak nem. Célja nem az igazság feltárása volt, hanem az úgynevezett bizonyítékok produkálása az előre elhatározott koncepcióhoz. Miért tartom az akkori viszonyok közt is törvénytelennek, a törvényesség látszatát kelteni akaró komédiának ezt a szakaszt? Először is a 14 hónap alatt ügyészi jóváhagyással többször meg kellett volna hosszabbítani az előzetes letartóztatást. Ilyen ügyészi jóváhagyásokat nem hoztak a tudomásomra. Másodszor,

csak a vád tanúit igyekeztek összeszedni, védőtanárukról szó sem lehetett. A vád tanúi összehordhattak tücsköt-bogarat, állíthattak valótlanságokat megtörtént intézkedések indítékaiként, mondhattak nyilvánvaló blödségeket is, ellenőrzés nélkül elfogadták, mert alátámasztották a vizsgálat és az ítélet előtt kimondott bűnömet. A vád tanúira jellemző, hogy egy-két kivételtől eltekintve funkcionáriusok voltak, olyan személyek, akiknek egzisztenciális érdekük fűződött az ellenforradalmiságot kimondó koncepció bebizonyításához. És igyekeztek is bizonyítani. A rendőrségi akcióval párhuzamosan, azt politikailag támogatva, sebbel-lobbal készített fehérkönyvekkel, az ellenforradalomról szóló kiállításokkal, különféle gyűléseken elmondott beszédekkel már az ítéletem előtt több mint egy évvel hangoztatták a bűnösségemet. Hangsúlyozom, bírói ítélet nélkül. Harmadszor, a vizsgálótisztek a megtörtént tényeket szedték csokorba, például, hogy Budapestre, Nagy Imréhez vittem a diósgyőri munkástanácsok küldötteit, a megyei munkástanács tagja, majd elnöke voltam, visszautasítottam Gerő október 23-i beszédét a megyei lapban és így tovább és így tovább. Ezekkel a tényekkel nem vitatkoztam, nem is vitatkozhattam, egyetlenegy tettemet sem tagadtam, nem is akartam tagadni, ma sem tagadom. Eddig rendben lenne a dolog, ha azt mondják, hogy ezt tettem – de amit ezután csináltak, az abszurdum és törvénytelen. Ugyanis azt, hogy mit miért tettem, és e tetteimnek mik voltak a következményei, a tényleges szándékaimat nem ismerve, azokat figyelembe sem véve, a lépéseim pozitív következményeit bizonyító tényeket is mellőzve, ellenforradalmi tevékenységnek állították be. Honnan tudták, hogy én mit gondoltam, amikor valamit léptem vagy tettem?

Nos, így sikerült az akkori vizsgálótiszteknek csodát tenniük, fából vaskarikát készíteniük, a jó szándékból rosszat, a pozitív lépések pozitív következményeiből pedig ellenforradalmi tevékenységet fabrikálniuk. Ennek először azt a címet adták, hogy a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedésben való részvétel, később pedig azt, hogy a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés vezetésében való részvétel.

– *Mennyi idő alatt alakult ki vagy át a koncepciójuk?*

– Indult az előbbivel és végződött az utóbbival. Ennek az a magyarázata, hogy a vizsgálat két szakaszból állt. Az első hosszabb volt, és a Borsod megyei vizsgálótisztek végezték Havas Imre százados vezényletével. Ő elmondta, hogy mi találkoztunk már egy 1955-ös összevont párttaggyűlésen, ahol én a szocialista törvényességről szónokoltam, mintha ők nem törvényesen ténykedtek volna. Ezt akkor vágta a fejemhez, mondta a szemembe, amikor már nem abban a viszonyban álltunk egymással, mint 1955-ben. A második szakasza 1958 júliusáig tartott, és egy Budapestről küldött különítmény végezte, a nevükre már nem emlékszem. Most, amikor 1990. április 18-án nézegettem a periratokat, láttam egy aláírást, Harustyák Mihály századosét, talán ő volt a főnökük. Mindkét szakaszban a régi államvédelmisek végezték a vizsgálatot. Ha nem mondták volna el ők maguk, és nem bizonyították volna a módszereik, akkor is egyértelművé tenné ezt egy igen

jellemző epizód. 1958 késő tavaszán egy Budapestről jött állítólagos veterán keregett meg a miskolci börtönben. Nem mutatkozott be, nem mondta, hogy kicsoda, micsoda, csak azt állította, hogy a pártvezetés nevében szeretne beszélni velem.

– *Csak úgy besétált a börtönbe?*

– Felvittek egy szobába, ott ült ez az illető, és azt mondta, hogy ő a kommunista mozgalom veterán harcosa, a pesti pártvezetés küldte, hogy beszéljen velem. Így volt vagy sem, nem tudom, nem volt módom ellenőrizni. Azt kezdte magyarázni, hogy működjek együtt a vizsgálóimmal, valljam bűnösnek magam, mert ezzel segíthetek a pártnak az akkori súlyos politikai helyzetben. Az ajánlata kísértetiesen hasonlított az 56 előtti koncepciós perekben alkalmazott módszerekre. Röviden közöltem vele, hogy hazugsággal csak ártanék a pártnak és másoknak, tehát nem fogok hazudni. A pártnak se lehet érdeke más, csak az igazság kimondása, és én az igazat fogom mondani. Nekem se segítene, ha hazudnék, ha mást mondanék, mint amit tettem. Mondtam neki, hogy ezt közölje a megbízóival, de azt is, hogy a tárgyalásomon, ha bizonyításra kerül majd sor, tőlem csak az igazságot fogják hallani. Talán emiatt sem került sor nyilvános tárgyalásra, bár valószínű, hogy nem ez volt a valódi ok.

A vizsgálati módszerekre még két epizódot említek meg. A második szakaszban – ez volt az úgynevezett vére menő periódus – többször bebizonyítottam a vizsgálótisztnek, hogy egyik-másik tanú vallomása abszolút hamis. A vizsgálótiszt szavakban elfogadta, de arra már nem volt hajlandó, hogy rögzítse a jegyzőkönyvben. Ugyanez a vizsgálótiszt ellenem is bevetette a hagyományos fegyverüket. Az egyik házimunkást azzal bízta meg, hogy kérdezzen meg engem, nem akarok-e üzeni valamit Kiss Józsefnek. Ha igen, akkor vele üzenjek. A szitán átlátva egy semmitmondó kérdés továbbítását bízta rá. Vártam a következőkét. Másnap ragyogó arccal bizonygatta a vizsgálótiszt, hogy milyen körmönfont módon akarom én hamis vallomásokra bírni Kiss Jósikát, vagy a hozzátartozóimat hogyan akarom bevonni valamiféle hamis bizonyíték megszerzésébe. Én szintén mosolyogva egy-két mondattal azt bizonyítottam be neki, hogy nem az én, hanem az ő körmönfont módszerét sikerült leleplezni. Nevetett egyet, és ad acta került az ügy.

A vizsgálatról, annak egészét tekintve, a következőket kell elmondanom. Bántalmazás nem ért. Fizikai kényszert nem alkalmaztak ellenem. Rendszeresen meglátogathattam a feleségem, esetenként a nővérem.

– *Milyen gyakran?*

– Havonta, háromhetenként, öthetenként. Nem szabályos időközönként, de átlagban havonta egyszer megtörtént. Ha jöttek, beadhattak számomra tisztasági szereket, tiszta fehérneműt és élelmet tartalmazó csomagot. Igaz, hogy a személyes találkozásokon jóformán csak a foglaltságunkról beszélgethettünk, hiszen másról hivatalosan tilos volt, de láthattuk egymást. Elsőként az apósom látogatott meg, mert a feleségem akkor, amikor az engedélyt megkapták, éppen Budapesten volt, lakásügyben szaladgált szegény. A köszöntő és a búcsúkézfogás

keményisége bizonyította, hogy lélekben, gondolkodásban, mindenben velem van. Nem volt bőbeszédű ember, de az arca, a szeme, a kézfogásában az erős munkásszorítás mutatta, hogy nem ért egyet azzal, ami velem történik, és mindenben számíthatok rá. A második látogató a feleségem volt. Néhány hét alatt szegény 45 kilóra lefogyott, de nem látszott megtörtnek, elesettnek, csak a sirással küszködött. Elmondta, hogy mindnyájan igyekeznek segíteni rajtam, és gondolatban, érzéseikben mindig velem maradnak. Könnyektől csillogó szeme hűséget, bátortást, aggodást sugárzott. Szabadulásom után mondta el, hogy a nővéremmel együtt ezekben a napokban, hetekben magyarázatot kértek a letartóztatásomra Prieszoltól, Kukucsától, Grósztól, a szovjet parancsnokoktól, Földes Lászlótól, Borka Attilától és még több hasonló vezetőtől. Segítséget nem kaptak, ők is az ellenforradalmár minősítést hangoztatták rólam. Az eredmény döntetlen lett köztem és a vizsgálótisztek között, hogy sportnyelven fejezzem ki magam. Ők nem tudtak rávenni arra, hogy bűnösnek valljam magam, én pedig nem tudtam meggyőzni őket az igazamról.

– *Milyen stratégiát alakított ki?*

– Az én alapvető stratégiám – hogy használjuk ezt a katonai szakszót – az volt, hogy amit tettem, az megtörtént, tehát nekem nem kell tagadnom, és nincs is értelme, még akkor sem, ha magam is bűnnek tartanám egy-két lépésemet, tettemet, vagy az egész tevékenységemet, mert a tények azok tények. De hogy amit tettem, ellenforradalmi célokkal tettem, már tagadnom kell, mert ilyen célom nem volt. A következménye se lett ellenforradalmi, mert egyetlenegy üzemet vissza nem adtunk a tőkéseknek, egy hold földet nem kapott vissza egyetlenegy földbirtokos sem. Még a tanácsok apparátusa is élt, a közigazgatás működött, mellettük voltunk, együtt dolgoztunk. Mivel cáfoltam például az ellenforradalmi célt? Azt mondtam, vegyék elő a párt Központi Vezetőségének október 28-i meg az azt követő nyilatkozatait. Vegyék elő Kádár november 1-jei nyilatkozatát és az MSZMP programját. Hát ezekben nem ugyanaz van, mint amilyen célok érdekében én tevékenykedtem? Hát nem ők adtak utasítást, vagy legalábbis instrukciót arra, hogy próbáljam befolyásolni a munkástanácsokat, hogy a ténykedésük a rendért, a fegyelemért, a konszolidációért történjen? Igaz, igaz, de ők ezt nem veszik jegyzőkönyvbe – ez volt az álláspontjuk.

Vagy azt kérdezték, hogy miért lettem én november 17-én a megyei munkástanács elnöke. Azt válaszoltam, hívják oda Kukucsát, hívják oda Csegét, a szovjet parancsnokokat, akiknek azt mondtam, hogy én nem a munkástanáccsal kezdenék, hanem az új párttal, e pártban dolgoznék, mire ők: itt megyei munkástanácsnak lennie kell, és legyél te az elnöke, mert te tudsz velük dolgozni. Én találtam ki? Nem ők találták ki? És végigmenve a célokon, gondolatokon, elképzeléseken, ezek következményein, be tudtam bizonyítani, hogy nem ellenforradalmi célok voltak, és a következmények sem lettek ellenforradalmiak. Szükséges, alapvető intézkedések voltak a rend, a konszolidáció érdekében történtek. Ők viszont ezt nem vették jegyzőkönyvbe.

Az első szakasz semmitmondó vádirattal zárult. Nagyon jól láttam, hogy azt könnyű lesz a bíróság előtt cáfolni, főleg, ha nyilvános tárgyalás lesz. Folytak már Miskolcon tárgyalások, azok nyilvánosak voltak. Egy-két évnél nagyobb büntetést senkire se – még Zombori Sándorra se – tudtak kiszabni, mert a védők védhettek, kérhettek védőtanút, hozhattak dokumentumokat, és be lehetett bizonyítani a bíróság előtt, hogy teljesen tarthatatlan a vád ellenük.

– *A vizsgálók hogyan viselkedtek, milyen módszerrel folytak a kihallgatások?*

– Még egyszer mondom, hogy semmiféle kényszerítő, főleg fizikai kényszerítő eszközzel nem éltek. Durva fenyegetéssel sem. Elég intellektuális síkon folyt a meccs köztem és köztük. Ők inkább arra igyekeztek engem rávezetni, hogy gondoljam csak végig, egy ilyen vádnak, mint ez a bizonyos BHÖ 1/1. vagy 1/2., bizony halálos ítélet lehet a vége. Ilyen lelki presszió volt a részükről. Én jól láttam, ha elvállalom és bűnösnek vallom magam, nyugodt lelkiismerettel fölakaszthatnak, mert elárultam az országot, a pártot, a népet. Tehát ebbe nemcsak azért nem mehettem bele, mert mint vádlottnak jogom lett volna a bűnt is tagadni, de én csak azt tagadtam, ami nem történt meg, és azt állítottam, ami valóban megtörtént. Ez a meccs folyt 14 hónapon keresztül. Aki a vizsgálók részéről nyersebb és durvább volt, az Havas százados. A Pestről jöttek intellektuálisabbak voltak, bár dörzsöltebbek is, mint a megyei nyomozótisztek. A megyeiek tényleg nem mentek semmire se a hosszú vizsgálatukkal, nem is lett belőle Miskolcon tárgyalás.

– *Milyen időközönként voltak a kihallgatások? Talált benne valamilyen rendszerességet?*

– Alapvető taktikájuk volt, hogy rendszert semmibe sem szabad belevinni. Egyik nap, másik nap, egy hét szünet, két hét szünet, három nap szünet, megint mindennap, egy nap kétszer. Szóval teljesen rendszertelen vizsgálati módszert alakítottak ki, az ördög tudja, miért. Nem tudom, hogy ez hatott-e valakire, akit letartóztattak és vizsgálat alá vontak. Én mosolyogtam rajta, mert rájöttem, hogy ebben a rendszertelenségben van valamilyen koncepció. Inkább azt a következtetést vontam le, hogy lépésről lépésre én is kezdem látni, hogy ők mire akarnak kifutni, és ha nincs mindennap kihallgatás, akkor az embernek még arra is van ideje, hogy végig gondoljon minden lehetőséget egy-egy téma tagadására vagy cáfolására. És nekem ez még jól is jött.

– *Tehát idegileg, lelkileg nem tudták megtörni ez alatt a 14 hónap alatt?*

– Nem. Egyszerűen azért nem, mert nem tarhattam magam bűnösnek, mert józan ésszel nem tudtam bűnnek minősíteni azt, amit tettem. Eljutottam addig – és ezt elmondtam a KEB-vizsgálat során –, hogy politikailag minden felelősséget vállalok, mert politikai ténykedést végeztem, amiért vállalni kell a felelősséget, még akkor is, ha arról abszolút negatív a vezetés véleménye. Ezt vállalom, de büntetőjogi felelősséget nem vállalhatok, mert bűnöket nem követtem el.

– *A vizsgálati szakaszban lehetett látni, hogy egy- vagy többszemélyes per lesz?*

– Nem lehetett látni. Ők, ahogy én ezt már utólag is látom a periratokból, személyekre koncentrálták a vizsgálatot, és személyekre igyekeztek összeszedni minden

terhelő adatot vagy vallomást. Aztán a maguk szája íze szerint, ahogy éppen jól esett, vagy éppen kellett, vagy politikailag éppen szükséges volt, összeszedtek embereket, hogy íme, ezek egy társaságba tartoznak. Így kerültem össze Nagy Attilával, pedig semmi kapcsolatunk vagy közös ténykedésünk nem volt. Ők tudják, hogy miért, én nem.

Következik a finálé, ennek a drámának a csúcspontja, a vizsgálat lezárása, a jegyzőkönyvek hitelesítése, majd ezt követően az ügyészi kihallgatás. A jegyzőkönyv hitelesítését a már említett Harustyák Mihály rendőr százados végezte. Ezt most tudtam meg április 18-án, amikor láttam, hogy ő annak idején összefoglaló jelentést írt a belügynek a vizsgálatról, a tárgyalásról és az ítéletről, gondolom a főnökének. Hozták a jegyzőkönyveiket, hogy írjam alá. Mondtam, én nem írom alá, mert ezek hamis jegyzőkönyvek. Körülbelül két napig vitatkoztunk. Ők magyarázták, azt jelenti a jegyzőkönyvek aláírásának megtagadása, hogy én teljesen törvénytelennek tartom őket, és hogy ezt milyen súlyosan fogja megítélni a bíróság vagy az ügyészség. Azt válaszoltam, hogy mégsem írom alá, mert számos valótlan állítást tartalmaz, a valós tényeket ellenforradalminak minősítő körítéssel vették körül, mind kiagyalt hamisítás volt. Nem maradt más lehetőségem az ellenforradalmi tevékenység vádjának erkölcsi, politikai, jogi tarthatatlanságát bizonyítani, a vád ellen tiltakozni, mint az, hogy nem adom hozzá a nevemet. Még a látszatát is el akartam kerülni annak, hogy bármin is részese voltam ennek a büntetőeljárás komédiának. Számoltam azzal, hogy a helyzetemen nem könnyíték, sőt nehezíték, de nem tehettem mást. Nem fordulhattam szembe az eredeti szándékaimmal, a tetteimmel, nem fordulhattam szembe önmagammal. Ezzel nemcsak a lelkiismeretemnek tartoztam, hanem azok becsületének is, akik velem együtt küzdöttek és tevékenykedtek. Ha én bűnösnek mondom magam bármiben, ezzel azt mondom ki, hogy bűnre csábítottam őket, és tulajdonképpen bűnbe vittem azokat a társaimat, akikkel együtt dolgoztunk a megyei munkástanácsban. De ártottam volna a családtagjaimnak is, a feleségemnek, a gyerekemnek, rokonoknak, ismerősöknek, barátoknak, mindenkinek, mert félrevezettem volna őket. Nem tehettem ki őket annak a lelki traumának, amely bekövetkezett bennem is a Rajk-perrel kapcsolatban, miután kiderült, hogy Rajk ártatlan volt. Ezt nem lehetett vállalni.

A budapesti vizsgálótisztek által végzett nyomozás után körülbelül két hónapra a miskolci városi börtönbe vittek azzal, hogy rövidesen Miskolcon lesz majd az ügyem tárgyalása, erre azonban nem került sor. Ezt az időt a miskolci városi börtön túlszúfolt, koszos cellájában kellett eltöltenem, ismeretlen emberek és szinte embertelen körülmények között, legalábbis a kezdet kezdetén. Nem akarok csúnya szót mondani, de ott emberi ürüléktől kezdve bogárig, szemétiig minden volt. Ha nem takarítottuk volna ki a cellát, ha nem jelöltük volna ki mindenkinek a pontos helyét, azt a fél négyzetmétert, mert több nem nagyon jutott, ha nem osztottuk volna el egyenlően egymás között mindazt, amivel rendelkezhattünk, akkor ki tudja, milyen tragédiához vezethetett volna a

kényszerű együttlét. Fél lábon állni, sarokba húzódni, egymás hegyén-hátán aludni, koszban, piszokban lenni, az emberekből idegességet, dühöt, meg gondolatlanságot válthat ki, és elég egy szikra, már veszekedés, verekedés törhet ki két ember között. Ilyen volt a légkör. Ebben kellett valahogy rendet teremteni. Végül sikerült olyan légkört kialakítani, hogy el tudtuk viselni egymást és a körülményeket.

– *Itt is aktív szervező lett?*

– Kellett. Egyszerűen nem lehetett túrni. Nem kellett kétszer-háromszor szólni, mindenki beállt a sorba, tisztába tettük a cellát, és utána más volt az ember közérzete. Vagy aki kapott kintről egy kis élelmet, megosztotta a többiekkel. Ezt is meg kellett szervezni. Nem volt szabad beletörődni abba a helyzetbe, amelybe beledobtak bennünket. Én elkezdtem, a többiek folytatták. A foglárook a csodájára jártak a cellának a tisztasága, a csendje és a rendje miatt. Nálunk nem halották, nem látták és nem tapasztalták azt, amit más cellákban, ahol még véres verekedések is történtek.

Mielőtt a miskolci városi börtönbe kerültem, társakat kaptam körülbelül két hétre. Gyöngyösi Béla bányamérnököt, a Borsodi Szénbányászati Tröszt munkástanácsának elnökét és Dornbach Gyula egyetemistát. Találkozásunk és együttlétünk máig is emlékezetes számomra, hiszen hosszú egyedüllét után egy időre megszűnt a magányosságom. Művelt, okos emberekkel cserélhettem eszmét addigi életünkről, a közelmúlt történéseiről, a pillanatnyi helyzetünkről és a várható vagy remélhető jövőnkről. S hogy ez mit jelent, csak az tudhatja, aki megjárta a börtönt, és hosszú időt töltött magánzárkában.

Vizsgálati fogságom záróaktusa az ügyészi kihallgatás volt Miskolcon. Szegedi Vilmos ügyész első kérdésére, hogy bűnösnek érzem-e magam, azt válaszoltam, nem. Erre tovább kérdezett: hát ha úgy kérdezem, hogy szubjektíve nem, de objektíve bűnösnek érzi-e magát, mit válaszol? Erre is nem a válaszom – mondtam neki. Majd következett egy hosszabb, zavaros fejtegetés, aminek az volt a lényege, hogy a jó szándékból is fakadhat ellenforradalom. Tehát lehet, hogy a szándékom a szocializmus értékeinek védelme volt, de a következménye ellenforradalom lett. Majd azzal fejezte be, hogy jól gondoljam meg a válaszaimat, mert azokat a bíróság mérlegelni fogja pozitív vagy negatív értelemben. Ez a szokványos fenyegetés, figyelmeztetés volt. Én csak azt feleltem, hogy valaki vagy bűnös, vagy ártatlan. Én nem érzem bűnösnek magam, nem is vallom magam annak, ezért nem írtam alá a jegyzőkönyveket sem, ezt vegye ő is tudomásul, és közölje mindazokkal, akikre tartozik.

Közvetlen ezután a nővérem látogathatott meg Miskolcon. Ő nagyon bátor volt, hiába figyelmeztették, hogy mi mindenről nem szabad beszélni, csak mondta a magáét. Elmondta, hogy sok közös ismerősünk üdvözlő, akik nem tartanak bűnösnek. Ő, a feleségem, az apósom, az édesapám és mások is addig keresik az igazságot az ügyemben, amíg ki nem nyílik a börtönöm ajtaja. Megköszöntem felbecsülhetetlen értékű szolidaritásukat, és közöltem vele, hogy a jövőben is a letartózkodásomkor mondott búcsúszavaimhoz fogom tartani magam.

– *A tárgyalás végül Budapesten volt. Mikor vitték át?*

– 1958. július első hetében vittek át a Fő utcai börtönbe, ahol ismét egyszemélyes zárkába tettek. A tárgyalás időpontját az iratokból most tudtam meg pontosan: július 9-től 18-ig tartott, a tanácselnök dr. Borbély János volt.

– *Mikor tudta meg, hogy Kiss Józseffel, Szitovszky Zoltánnal, Nagy Attilával és Bogár Károllyal került egy perbe?*

– Akkor, amikor azokat a papírokat odaadták, amelyek a vádirat szerepét játszották. Azokból derült ki, hogy kik lesznek a vádlott-társaim. Nem lepett meg Kiss József, Bogár Károly és Szitovszky Zoltán, hiszen sok mindent tettünk együtt. Nagy Attila viszont igen, mert vele nem volt semmilyen közös tevékenységem.

Két ülnökre kell felhívnom a figyelmet, név szerint Bíró Mihályra és Lakatos Péternére. Mindkettőre csak azért, mert elég régóta ismertem mindkettőt. Bíró Mihály a Közlekedési Dolgozók Szakszervezetének egyik vezetője volt, őt a szakszervezeti mozgalomból ismertem. A másik Lakatos Péterné, szintén régi ismerősöm 1945 előttről, a Hofherr-gyárból, akkor még Tóthnének hívták. Egy műhelyben dolgoztam vele és a férjével. Az ügy pikantériája, hogy a férje egyike volt azoknak a beteges, segítségünkre szoruló munkásoknak, akiket a szolidaritási alapunkból kellett támogatni. Lakatosnének a második férje 1956. október 30-án a Köztársaság téren halt meg a pártház ostroma közben. Mindkét ülnök funkcionárius volt, ami biztosította politikai elfogultságukat a vád mellett, Lakatosnéét tetézte még a bosszúvágy a férje halála miatt. Nem tudom, hogy egyáltalán akad-e a világon olyan tisztességes bíróság, amelyik elfogadna egy ilyen elfogult embert ülnöknek. Azt hiszem, nem. Úgy látom, ez is egyik törvénytelen eleme volt a pernek.

Ennek a két ülnöknek az volt a feladata, hogy biztosítsák az előre megállapított ítélet meghozatalát. Bíró Mihály tartotta kézben az elnököt. Súlyosokkal figyelmeztette, hogy a tárgyalás folyamatát mikor kell visszaterelni a vád medrébe, ha esetleg kilép onnan. Ez történt a kirendelt védő beszéde közben is, amikor néhány szót mert mondani a védelmemre. Bíró Mihály gyorsan az elnökhöz hajolt, súgott neki valamit, az elnök pedig rögtön beléfojtotta a szót a védőügyvédekbe. Érdekes és feltűnő, hogy ez a nem akármilyen epizód hiányzik a tárgyalás jegyzőkönyvéből, de még sok minden más is. Bíró Mihállyal két éve összefutottam. Felismertük egymást, zavarodottan nézett rám, lelassította lépéseit, megállt, én pedig szótlánul elmentem mellette. Lakatosné feladata a kérdéses volt. Érdekes volt ez a munkamegosztás. A kérdéseivel igyekezett a vád lángjait egyre feljebb csavarni, tekintetével pedig ölni tudott volna. Ő a politikai, az ellenforradalmiságra vonatkozó kérdéseket volt hivatva föltenni, amikor úgy ítélte meg, hogy azok elsikkadnak a tárgyalás folyamán. Az utolsó kérdése az volt hozzám, hogy még mindig nem látja, mit csinált? Mondtam, én látom, de önök látják-e, hogy mit csinálnak? Csak zárójelben jegyzem meg, hogy 1956 előtt tegeződtünk. A másik két ülnök neve: Fehér Kálmán és Sulyán György volt. Személyesen nem ismertem őket.

– *Ki volt a védője?*

– Ifj. dr. Csathó Gyula, Aczél György apósa. A tárgyalás előtti napon keresett meg a Fő utcában. Erre én azt feleltem, hogy nekem nincs szükségem védelemre, mert nincs rá módja, de még lehetősége sem, hiszen nem is biztosították számára, hogy tanulmányozza, mi történt Miskolcon, miért történt, milyen következményei lettek. Ezért a védelem a megítélésem szerint csak a fűgefalevél szerepét tölti be az előre gyártott vád és az ítélet leplezésében. Nem nagyon tiltakozott. Tájékoztatói igényekkel feltett kérdéseire nem válaszoltam, elmondtam neki, hogy semmi értelmét nem látom, mert én a vizsgálat során tényekkel bizonyítottam, hogy az alapvető kérdésekben megfogalmazott vádjuk hamis, és jegyzőkönyvbe se vették. Akkor maga mit fog tanulmányozni ezekből az iratokból? – kérdeztem. Az igazság érdekében azonban közölnöm kell, hogy a tevékenységét jóindulatúnak és segítőkésznek mondhatom. Végül is csak addig mert elmenni a védőbeszédében, hogy az eseményeknek én nem a vezetője, csupán résztvevője voltam. Ezzel tulajdonképpen a BHÖ 1/1. vagy 1/2. minősítését próbálta úgy rendezni, hogy valamivel enyhébb ítéleteket jelentsen számomra.

– *Mennyire tudta áttekinteni, hogy mégis miről van szó?*

– Én csak a vádiratot láttam a kezében, illetve annak egy kivonatát. Az nulla. De ki tartott arra egyáltalán igényt, hogy tudják a védőügyvédek, mi is történt? Hivatalból voltak kirendelve, megmondták nekik, hogy mit tehetnek, meddig mehetnek el, és ha azon netán egy milliméterrel túlléptek, a bíró kötelezve volt arra, hogy fojtsa beléjük a szót. Ez kiderült a tárgyaláson. A tárgyalás után beszélt a feleségemmel, ő kereste meg. Elmondta neki, hogy nyugodjon meg, az ítélet nem halálos, a kezemhez nem tapad se vér, se pénz, ez egy politikai per volt, és a fogságom nem tarthat az életem végéig.

A tárgyalás egyenes folytatása volt a vizsgálati szakasznak, ugyanúgy félresöpörték a törvényes előírásokat, mint a vizsgálati periódusban. A tárgyalás előtt nem tanulmányozhattam a teljes peranyagot, csak egy részét, és a néhány oldalas ügyészi vádemelést csak a tárgyalást megelőző napon olvashattam el. Írószer, papír nem állt a rendelkezésemre, hogy jegyzeteket készíthessek és megfelelően felkészülhessek a tárgyalásra. Arra időt sem biztosítottak, márpedig ilyen peranyagot egy nap alatt nem lehet úgy áttanulmányozni, hogy az ember abból megfelelően föl tudjon készülni.

A tárgyalásra egyetlen védőtanút vagy mellettem szóló dokumentumot sem lehetett igénybe venni. Oda csak a vizsgálótisztek anyagai és az azokat bizonyító tanúk kerülhettek. Ötünk vádiratának 60-70 tanúja volt, a védelemnek egy se. Az öt védőügyvéd bizonyíték-kiegészítési indítványát azzal utasította el az ügyész, majd a bíró, hogy a kért dokumentumokat nem tudják előkeríteni. További tanúkra meg azért nincs szükség, mert azok meghallgatása nem változtatna semmit a már megállapított tényeken. Indoklásnak jó, csak az igazság követelményeinek nem felelt meg. Látva mindezt és megismerve a vád koncepciójának lényegét, úgy döntöttem, hogy a tárgyaláson visszautasítom a vádat.

Csak arra reagálok, amit alaptalanul állítanak, de jogilag számítana, ha igaznak bizonyulna. Az utolsó szó jogán tényekkel bizonyítom a vád alaptalanságát, ismertetve tevékenységem indítékait, szándékaimat, céljaimat és a tetteim következményeit is, tényekre, dokumentumokra hivatkozva. A tárgyaláson, amely zárt tárgyalás volt, így cselekedtem.

A tárgyalás első aktusa az ügyész hagyományos kérdésfeltevése volt. Ismét megkérdezte, hogy miután megértettem a vádat, bűnösnek érzem-e magam. Nemmel válaszoltam. További csúrt-csavart kérdésére, hogy ha szubjektíve nem is akartam ellenforradalmat, azt elismerem-e, hogy objektíve mégis ellenforradalmi tevékenységet folytattam, szintén nemmel feleltem. Ezen az állásponton nem változtattam a tárgyalás további menete során sem. Mi volt a vád? Szó szerint idézem: a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés vezetése. Ez megfelel a BHÖ 1/1. §-ának. Alátámasztásul elmondták, hogy osztályáruló, pártáruló vagyok, élére álltam az ellenforradalomnak, helyeslem és támogattam Nagy Imre politikáját, kezdeményeztem a megyei munkástanács létrehozását és karrierista vagyok. Mivel próbálták bizonyítani? Hivatkoztak a megyei sajtóban megjelent cikkekre, hogy egy húron pendültem a reakciós értelmiségekkel, támogattam az egyetemisták és a munkástanácsok követeléseit. Hivatkoztak a funkcionáriusok leváltására – igaz, csak egy ilyet tudtak megnevezni, az se az volt, aminek beállították –, és hogy pártépületeket adtam át más pártoknak. Ebből annyi igaz, hogy a Szociáldemokrata Párt kapott tőlünk egy vagy két épületet. Az ügyész a politikai frázisokkal teli vádbeszéde végén joggal mondhatta, hogy nem tanúsítottam megbánást, nem ismerem el bűnösségemet; ezért a tetteim társadalmilag olyan veszélyesek, hogy a legsúlyosabb ítélet kiszabását kéri a bíróságtól.

A tárgyalásról részletesen nem kívánok számot adni két ok miatt. Lassan 33 éve történt, így annak sok részletét nem tudnám hűen, pontosan felidézni. A periratokat pedig csak most, 1990. április 18-án kaptam meg, két-három órára.¹⁵ Átnéztem, de csak az alapvető dolgokat tudtam feleleveníteni. Értelme se sok lenne, mert az én tárgyalásom is éppen olyan egy kaptafára húzott volt, mint a többi sok ezer, amelyekről már sok mindent leírtak az eddig megjelent könyvekben, cikkekben. Ezért csupán azokat az epizódokat említem meg, amelyek fényt vetnek az akkori vizsgálótisztek, ügyészek és a bíróság csalárd, törvénytelen, összehangolt ténykedésére. A tíz dossziéból csak egyet tudtam átnézni, a tárgyalás jegyzőkönyvét. Abból a szempontból hasznos volt, hogy most olyan momentumokat tudok konkrétabban elmondani, amelyekre e nélkül nem lenne lehetőségem. Elég csak egy pillantást vetni a vád tanúinak a névsorára. Én 53-55-öt számoltam össze a jegyzőkönyv alapján, de úgy látom, hogy 60-70-re is tehető a számuk. Természetesen nemcsak ellenem vonultatták fel ezt a tanúhadsereget, hanem ötünk ellen.

15 A Földvári Rudolf és társai per iratait a Magyar Országos Levéltár őrzi. MOL XX-5-h Földvári Rudolf és társai pere.

– *Ők mindannyian meg is jelentek a tárgyaláson?*

– Nem jelentek meg mindannyian, de a vád nyomatékosítása kedvéért csatolták a peranyaghoz a be nem idézett tanúk írásban felvett megszerkesztett vallomását. Az ellenem valló tanúk közül jelen lehettek nyolcan, maximum tízen. Déri Ernő ott volt, Pataki László ott volt, Gyárfás János nem volt ott, Ónodvári Miklós nem volt ott, Grósz Károly ott volt, Koval Pál nem volt ott, Benyák Béla nem volt ott, Csege Géza nem volt ott, Deme László ott volt, és van még egy csomó olyan név, amelyik nekem nem mond semmit. Közöttük voltak már letartóztatott munkástanácsstagok vagy nemzetőrök is, de a többség funkcionárius volt.

– *Ők mi mindent vallottak?*

– A funkcionáriusok, elsősorban a pártapparátusban dolgozók semmitmondó politikai frázisokkal éltek, hogy nekik mi tetszett, mi nem tetszett, miért nem úgy, miért nem amúgy. Tulajdonképpen egy nagyon sablonos párttaggyűlés legrosszabb hozzászólásaihoz hasonlítható a tanúvallomásuk. Vegyük először Grósz Károlyt. Ő volt a koronatanú, tekintettel arra, hogy 56 előtt is két évig mellettem, a közvetlen közelemben dolgozott, és október 23-tól november 4-ig szinte csak mi ketten tettünk valamit a pártbizottságon, mások szinte semmit. Ő 1956. november 4-ig velem együtt tevékenykedett, összhangban, kritika, vita, fenntartások nélkül. Erről egyébként már eddig is több szó esett. 1956 decemberében a jelenlétemben mondta Prieszol Józsefnek, hogy sok mindent nem értett abból, amit 56 októbere előtt és után tettem, de azt tudja, hogy amit tettem, azt a szocializmus érdekében tettem. És ő lett a koronatanúja a vádnak. El lehet képzelni, hogy mennyire volt tárgyilagos a vallomása ekkora köpönyegforgatás után.

– *Milyen konkrétumokat mondott?*

– Semmi különösebbet. Nagyjából az volt a véleménye, hogy október 23-ig minden oké, utána pedig jött a pálfordulás, otthagytam a pártbizottságot, nem a párttal törődtem és hasonlókat. Még egyszer mondom, ezek nem perdöntő bizonyítékaik az ellenforradalmi ténykedésnek. Majd egy ügyvéd véleményére még kitérek a végén, aki egyedül mondta ki azt, amit egy jogásznak ilyen esetben ki kell mondania, hogy tulajdonképpen szódavíz, amit elmondtak, abszolút nem bizonyították a vádat.

– *Meglepő volt Grósz Károly magatartása?*

– Azok után, amit 1956 decemberétől 1957 áprilisáig tapasztaltam Miskolcon, abszolút nem volt meglepő. Tudomásul vettem, hogy ő is csak egy olyan köpönyegforgató karrierista, mint a többiek, akik igyekeznek letenni a garast a rezsím mellett, funkciót és privilégiumokat remélve. Én azt már nem biztosíthattam neki, tehát okkal beszélhették meg, hogy mindent hátrítanak rám, mert akkor támogatják az ellenforradalom-koncepciót, és ezért ők majd meg fogják kapni a megfelelő jutalmukat.

– *Grósz milyen beosztásban dolgozott a tárgyalás idején?*

– Úgy tudom, akkor már mint az Északmagyarország főszerkesztője. Déri Ernő a miskolci városi pártbizottság első titkára volt, és velem egyetértésben tevékeny-

kedett november 4-ig, sőt részese volt az intéző bizottsági nyilatkozat kidolgozásának is. Ő azzal szállt ki a dologból, hogy nem tudja, minek kéne szerepelnie egy ilyen politikai programnyilatkozatban, de a végén egyetértett vele. Csak annyi fáradságot nem vett, nem akart, valószínű nem is tudott, hogy aktívan részt vegyen a megvitatásában. Most talán elegendő még utalni az *Északmagyarország* október 21-i számában megjelent önbíráló cikkére. Mellé kell tenni a tanúvallomását, aztán kiderül, hogy ő is épp olyan köpönyegforgató karrierista, mint a többi. A vallomása is egy rossz taggyűlés rossz felszólalásához hasonlítható.

Itt van Pataki László, a miskolci városi pártbizottság volt másodtitkára, aki 56 után megyei, majd KISZ KB-titkár lett, később az MSZMP KB tagja, a Győr-Moson-Sopron megyei pártbizottság első titkára és Kádár János társa egyik NDK-beli látogatásán. Később le kellett váltani, nagyon csúnya, a párt akkori etikáját is sértő ténykedései miatt. Említettem már, hogy a diósgyőri munkástanácsok követelése között eredetileg nem szerepeltek a külpolitikai jellegű pontok. Nos, ahogy én itt forgatom a különböző újságcikkeket meg egyéb írásokat, előkerült, hogy Pataki kezdeményezte a Dimávgaban, hogy ha már az egyetemisták pontjai között szerepelnek külpolitikai jellegű követelések, miért ne kerülnének be a diósgyőri munkástanácsok követelései közé is. Vagy itt van Deme László, a megyei tanács volt elnökhelyettese, aki 56 után a moszkvai pártfőiskolán tanult, majd a Borsod megyei pártbizottság egyik titkára lett. Deme László egyébként tagja lett annak az öttagú Munkás-Paraszt Forradalmi Tanácsnak, amelyik november 5-én alakult Miskolcon, miután letartóztattak bennünket a szovjetek. Már ott megtalálható a legnagyobb konckokat követelők között. Egyébként a tanúk közül Grósz is tagja volt ennek az öttagú bizottságnak, és Koval Pál is. Úgy tudom, utóbbi volt e cifra nevű munkástanácsot pótló, vagy legalábbis úgy hitték, hogy pótló bizottságnak az elnöke.

Fekete László, a megyei tanács volt elnökhelyettese igen szorosan együttműködött a megyei munkástanáccsal, amit ma is csak pozitívan tudok értékelni. A tárgyalásra viszont nem őt, hanem tévedésből egy ugyancsak Fekete László nevű egyetemi tanárt idéztek be, akinek a tanúvallomása úgy érthette az ügyészt, a bíróságot és a tárgyalást figyelő vizsgálótiszteket, mint derült égből a villámcsapás. Tudniillik ez a Fekete László képviselte a megyei munkástanácsban az egyetemet, és rajta keresztül történt mindaz, amit a megyei munkástanács kért az egyetemistáktól, vagy velük egyetértésben elhatározott. Ő elmondta, hogy miért kértek bocsánatot tőle és másoktól a szovjet tisztek, tábornokok a Szovjetunióban, amikor 1956. november végén hazaengedték a deportálásból. Azt hiszem, hogy mindenre számított a bíróság, csak erre nem. Nagyon részletesen elmondta, nevekkal bizonyította, hogy a szovjet tisztek nyilvánosan kértek bocsánatot tőle, és közölték vele, csak utólag tudták meg, hogy neki, az egyetemistáknak és a munkástanácsoknak milyen pozitív szerepük volt 1956 októberében az élet- és vagyonbiztonság megteremtésében, valamint a konszolidálásban. Kérték, ha hazaérnek, folytassák a tevékenységüket. Ez az egyetlen, bár nem tervezett igaz

tanúvallomás porrá zúzta az ellenforradalmi tevékenységről szóló vádat. Ennél fényesebb bizonyíték nem kellett, és többek között magamat láttam megerősítve. Ez a ma már szinte komikusnak ható epizód a vád készítőinek szégyenteljes kudarca volt.

Ott volt még a miskolci húsgyár igazgatójának esete. Vele azt kívánták bizonyítani, hogy én az ilyen nagyszerű forradalmár funkcionáriusokat csak úgy kiszórtam az állásukból. A végén – mint már korábban említettem – kiderült, hogy ő a főkönyvelőjével együtt 56 őszén beadta a fölmondását. Én csak annyit reagáltam erre a vádra, hogy nem értem, miért ellenforradalmi kérdés egy munkajogi probléma. Ez maximum egy munkaügyi bíróság elé utalható téma lehetne.

Volt még egy hasonló eset. Dr. Király Levente miskolci ügyész megjelent a tárgyaláson. Őt valamilyen okból a markukban tarthatták a politikai nyomozótisztek, és rá egy addig szóba se került vádpont elmondását bízták. Azt, hogy tőlem kapott utasítást államvédelmi tisztek letartóztatására. Tehát ez lett volna az egyetlen olyan vádpont, amely, ha igaz, nyugodtan mondhatják, hogy részt vettem bizonyos ellenforradalmi akciókban. Bár az volt a véleményem 1956. október 23. előtt is, de utána különösképpen, hogy minden államvédelmisnek napirendre kell tűzni az ügyét, és aki valóban törvényt sértett, bűnt követett el, normális bírósági tárgyaláson felelősségre kell vonni. De én senkinek nem adtam parancsot arra, hogy tartóztassanak le bárkit is közülük. Király Levente vallomásának hamisságát viszonylag könnyű volt bizonyítani. Rákérdeztem, hogy mikor és hol adtam neki utasításokat. Ekkor megint hazudott. Olyan dátumot közölt, amelyről a bíróság is tudta, hogy akkor nem tartózkodtam Miskolcon. A bíróságnak is föltettem a kérdést, ugye tudja a bíróság – hiszen hallotta –, hogy azon a napon Budapesten voltam. Na, aztán rögtön elkezdtek tétovázni, összesúgtak, és a bíró egy újabb kísérletet tett a már bebizonyított hamis tanúvallomás tisztára mosására. Fölszólította Király Leventét, hogy gondolkodjon, és próbálja pontosan megnevezni azt az időpontot, amikor tőlem az általa elmondottakra utasítást kapott. Megint mondott egy időpontot, de az is hazugság volt. Megkérdeztem a bíróságot, hajlandó-e kinyilatkoztatni, hogy tudja, ebben az időpontban sem tartózkodtam Miskolcon. Igennel kellett válaszolniuk. Megint összesúgtak, aztán az elnök láthatóan igen bosszúsán kénytelen volt semmisnek nyilvánítani Király Levente vallomását. Valójában az lett volna logikus, hogy rögtön vádat emelnek ellene hamis tanúskodás miatt.

Amikor idén áprilisban átlapoztam a bírósági tárgyalás jegyzőkönyvét, nem csalódtam, csak azt olvastam benne, amire számítottam. Hiányzik belőle például az e két tanúvallomással kapcsolatos kérdések és vélemények sava-borsa, hiányzik dr. Borbély János döntése, amelyben semmisnek nyilvánította Király Levente reám vonatkozó hamis vallomását. A többi tanúvallomásból is csak az szerepel, ami a vádat támasztotta alá. De még nyomokban is alig találhatók a cáfolataim, vagy azok a tények, amelyeket a vád tanúi közöltek ugyan, de az én igazamat bizonyították volna egy-két kérdésben. Ilyen fordult elő például Deme

László vallomásában, aki nagyon híven írta le azt az október 25-i jelenetet a diósgyőri gyárkapu előtt, amikor elindultunk a munkástanácsok által választott küldöttekkel Budapestre. Kijelentette, hogy ő azt el sem tudja mondani, milyen bátor, milyen frappáns lépés volt a részemről, hogy oda mertem állni azok elé, akik tüntetni, sztrájkolni akartak, és nyugtatni próbáltam őket azzal, hogy várják meg a miniszterelnök választát, hiszen indulunk Budapestre. Terhelő tanú volt, aki visszaemlékezett olyan mozzanatra is, amelyre biztosan nem számított a bíróság. Erre reagált az én védőm, és bizonyítás-kiegészítést javasolt, mondván, biztos van még sok olyan figyelembe vehető tény, amely nem szerepel a periratok között. Azzal utasította vissza a bíróság, hogy nincs rá szükség, a dokumentumokat úgysem lehetne már megtalálni, és eléggé bizonyítva van a vád, újat nem tudnának mondani.

A bírósági jegyzőkönyv nem rögzíti hitelesen sem a tárgyalás menetét, sem a tárgyalás tartalmát. És mi lesz akkor – teszem fel a kérdést –, ha az ilyen jegyzőkönyveket majd a történészek fogják tanulmányozni annak érdekében, hogy megírják 1956 hiteles történetét? Honnan fogják megtudni, hogy azokból mi hiányzik? A tárgyalás jegyzőkönyvében a tanúk neve és adatai után az szerepel, hogy érdektelen. De Csajági János, a húszem elbocsátott igazgatója is érdektelen? Boda István, egy általam nem ismert személy is szerepel a tanúk között, aki még azt is kijelentette, hogy haragszik a vádlottakra. Ez is érdektelen? Ott van a jegyzőkönyvben. Mennyiben voltak érdektelenek a funkcionárius koronatanúk? Hiszen a funkcióban maradásuk, bársonyszékük, privilégiumaik attól függtek, hogy a régebbi nézeteiket, tetteiket megtagadva alátámasztják-e vallomásaikkal a vádat, az ellenforradalomról szóló koncepciót vagy sem. Alátámasztották, és részesültek ismét a húsfaszékből. A Kádár-féle hatalom ezzel törte meg a gerincüket, már annak, akinek még megmaradt a gerince – és ezzel követte el szerintem a legsúlyosabb erkölcsileg elítélhető bűnt, emberek sokaságát züllesztette talpnyalóvá, köpönyegforgatóvá, képmutatóvá, elvtelen lakájjá, hogy a maga nimbuszát, glóriáját meg tudja teremteni. Az a sajnálatos és szomorú, hogy 1958 júliusában ilyen semmitmondó politikai frázisokkal bizonyítgató vallomásokra alapozták a legsúlyosabb bírói ítéleteket. És még szomorúbb, hogy ehhez az igazságszolgáltatási komédiához találtak a törvényesség őreinek kikiáltott vizsgálótiszteket, ügyészeket, bírókat, ülnököket, párt- és állami funkcionáriusokat. Vagy talán erre is passzol az a közmondás, hogy madarat tolláról, embert barátjáról?

– *Ez a módszer mennyiben tekinthető a Rákosi-rendszer folytatásának?*

– Megtoldanám azzal, hogy a fizikai kínzástól eltekintve durvább folytatása, mert nem hiszem, hogy ilyen pereket ilyen nagy számban, ilyen otromba váddal és ilyen tanúvallomásokkal csináltak annak idején. Ebben „művésziesebbek” voltak 56 előtt a nyomozók, az ügyészségek, a bíróságok, mert tudták produkálni a vádlottak önbeismerő vallomását is, de ha számában, súlyában nézem az ítéleteket, akkor azt mondhatom, Kádárék túltettek Rákosiékon. Végeredményben ugyanazok szervezték ezeket a pereket is, akik az 56 előtti koncepció

pereket, legfeljebb a nevük változott, a korábbi nyomozótisztek sameszai vagy másod-harmadrendű helyettesei nyomoztak az 56 utáni ügyekben. Folytatták ugyanúgy, mint korábban, és azt hiszem, rátettek még egy-két lapáttal.

Érdemes megemlíteni az egyik védőügyvéd sommás véleményét a tárgyalásról. Azt mondta: ismét egy olyan eseménysor tárult fel előttünk, amely azt mutatja, hogy szereplői jó szándékkal menteni akarták a menthetőt. Ezt dr. Bárd Károly, Szitovszky Zoltán védőügyvédje mondta, majd hozzátette: e per vádlottainak cselekményeiben általában nem található meg az ellenforradalmat általánosan jellemző cselekmények egyike sem. Kirendelt védő volt, mégis elmondta ezt a védőbeszédében. A tárgyaláson ez volt az ellenforradalmi tevékenységről szóló koncepció legbátrabb, legkeményebb bírálata.

Éltem az utolsó szó jogával. Tényekkel bizonyítottam, hogy amit én tettem, és amit a megyei munkástanács tett, azt a lakosság élet- és vagyónbiztonságáért, az élet normalizálásáért, a konszolidációért tettük, és nem eredménytelenül. Elmondtam azt is, hogy minden tettemért vállalom a politikai felelősséget, mert politikai funkcióban dolgoztam, de a jogi felelősséget nem, mert bűnöket nem követtem el.

A bíróság ítélete a súlyosbító tények figyelembevételével született meg, és életfogytig tartó börtönbüntetés lett. Kiss Józsefet, aki csak részben ismerte el bűnösségét, 12 évre, Szitovszky Zoltánt, aki nem ismerte el bűnösségét, 10 évre, Nagy Attilát, aki bűnösnek vallotta magát, 12 évre, Bogár Károlyt, aki szintén bűnösnek vallotta magát, 15 évre ítélte a bíróság. Az ítéletek ellen nem lehetett fellebbezni. Ez a szocialista törvényesség abszurduma volt.

– *Miért volt ez olyan per, amelyben nem lehetett fellebbezni?*

– Talán féltek az igazság kiderülésétől. Hadd mondjam el, amit azokról a bírósági tárgyalásokról tudok, ahol törvényesség érvényesülhetett abból a szempontból legalább, hogy volt első fok, másodfok. Ott olyan tények derültek ki – mert a nem kirendelt védők utánajártak a dolgoknak, és megidéztek olyan tanúkat, beterjesztettek olyan dokumentumokat, amelyek perdöntően cáfolták vagy lényegesen enyhítették a vádak – , hogy kénytelenek voltak féléves, egyéves, másfél éves, látszólagos büntetésekkel sújtani a vádlottakat, hogy valamilyen mégis igazuk legyen. Ha nyilvános tárgyalás lett volna a mi ügyünkben, mi derült volna ki a vádakkal kapcsolatban? Az, hogy sem jogilag, sem politikailag, sem erkölcsileg nem tarthatók, egyáltalán nem tudnak bennünket semmilyen ellenforradalmi ténykedéssel vádolni, ezért fel kellene menteniük minket, mint ahogy néhány tárgyaláson meg is történt. Például Zombori Sándort másfél évre ítélték Miskolcon. Ott volt fellebbviteli lehetőség, ahol lehetett bizonyítani, hogy Zombori nem bűnös. Amit kapott, azt csak azért kapta, hogy neve legyen a gyerekeknek, hogy az eljárás nem volt törvénytelen, mert akkor rehabilitálni kellett volna politikailag, erkölcsileg, anyagilag. Vagy említhetem Gyöngyösi Béla esetét, aki a bányászati tröszt munkástanácselnöke volt. A tárgyalás után haza kellett engedni, mert bebizonyosodott, hogy nem bűnös. Ha ez derül ki az én tárgyalásomon is, akkor mit ér az egész ellenforradalmi ténykedésről szóló vád?

Szerintem azért döntöttek úgy, hogy elegendő a legfelsőbb bíróság népbíróági tanácsa, hogy ne legyen fellebbezés.

– *Mennyire kapcsolódtak egymáshoz a vádlottak tettei? Maga volt az első rendű vádlott, a borsodi „ellenforradalmi” események „fő szervezője és kezdeményezője”. És a többiek?*

– Én nem kezdeményeztem a megyei munkástanácsok felállítását sem november 4. előtt, sem november 4. után. Ezt csak a tények kedvéért mondom, nem azért, hogy a politikai felelősségemet csökkentsem. Bogár Károllyal és Szitovszky Zoltánnal voltunk először küldöttségben Budapesten, azt követően pedig, hogy visszaérkeztünk Miskolcra, találkoztunk Kiss Józseffel, és én javasoltam, hogy ő is kerüljön a megyei munkástanácsba Szitovszky Zoltánnal és Bogár Károllyal együtt. Ilyen értelemben valóban együtt ténykedtünk, és együttműködtünk november 4. után is, miután ők is visszakerültek a szovjet deportálásból. A vád szerint én voltam mindenben az első számú szervező és vezető, ezt nem tagadta egyikünk sem, ezen kívül más nem szerepelt a vádpontok között mint közös ténykedés. Aztán mindenkit megvádoltak egyénileg is azért, amit a megyei munkástanácsban tett. Ahol semmiféle összefüggés és kapcsolat nem volt, a jegyzőkönyvekben sem szerepel, az Nagy Attila és az én tevékenységem.

– *Úgy tűnik, hogy maga igen határozottan viselkedett végig a tárgyaláson. Valóban ilyen töretlen volt, vagy voltak pillanatok, amikor elbizonytalanodott?*

– Nem mondhatnám, hogy elbizonytalanodtam. A tárgyalás végén, az utolsó szó jogán elmondottak talán kicsit érzelemmel telítettek lettek, hiszen akkor már láttam, hogy a legsúlyosabb ítéletre is számíthatok, de végeredményben azt mondtam el, hogy bűnösnek nem tartom magam, politikailag vállalom minden felelősséget, de büntetőjogi felelősséget nem vállalhatok. Azt hiszem, érthető, hogy egy ilyen tárgyalás végén az ember idegileg eléggé kikészül, és az érzelmeinek nem tud mindig úgy parancsolni, ahogy kellene. Néha elcsuklott a hangom, néha megálltam egy-egy percre vagy pillanatra, és gondolkodtam, hogy mondjam-e tovább a dolgot, de bennem élt, hogy akkor is ki kell mondanom az igazságot.

– *A többiek hogyan viselkedtek? Vallottak egymásra?*

– Ilyen nem volt. Ebből a szempontból mindenki becsülettel vállalta, amit tett. Kiss József részben bűnösnek vallotta magát. Őt kissé megtörték, ettől függetlenül senkire nem vallott semmit, senkit nem vádolt semmivel. Szitovszky Zoltán nem ismerte el a bűnösségét, ugyanakkor azt mondta az én számlámra, hogy ő bennem a megyei párttitkárt látta, és azt tette, amire én kértem, vagy amit én javasoltam neki. Például, hogy vegyen részt a konszolidációban. Igaza volt. Nem rám vallott, csak elmondta, ami valóban történt. Nagy Attilát, aki bűnösnek vallotta magát, vajon ki győzte meg erről? Bogár Károly is bűnösnek vallotta magát. A letehetségesebb munkások egyike. Ki törte meg, mivel törték meg? De ő sem vallott senkire sem. Ha valaki mérlegre teszi, akkor látja, hogy mindenki szilárd erkölcsi talajon állt. Azt is elmondták, hogy milyen célok érdekében tették, és milyen eredménye lett a tevékenységüknek. Kényszerítették,

valamivel megtörték őket, és a tárgyaláson kénytelenek voltak azt mondani, amit mondtak, de ezért nem tartom őket gyenge embernek vagy erkölcstelennek. A bíróság persze levonhatta ebből azt a következtetést, hogy ha akadtak köztünk olyanok, akik részben vagy teljesen bűnösnek vallották magukat, akkor nyilván nekem nincs igazam, hogy kapálódzom a vád ellen. Ebből a szempontból volt valamiféle jelentősége, hogy őket meg tudták törni.

– *Az ügyész milyen ítéleteket kért?*

– A legsúlyosabbakat. Nem emlékszem pontosan, de mintha mindenkinél a legsúlyosabb ítéletet kérte volna. Arra emlékszem, hogy rólam mit mondott: annyira veszélyes a ténykedésem a társadalomra, hogy kéri a bíróságot a legsúlyosabb ítélet kiszabására.

– *Ez a halálbüntetés. Mit érzett, amikor meghallotta?*

– Ebben az is benne volt. Nem ért kellemesen, de számoltam ezzel a lehetőséggel is. Ha az ember lélekben, gondolatban előre fölkészül valamire, akkor érhetik nagyon súlyos csapások, érhetik nagyon kellemetlen dolgok, előfordulhatnak váratlan szituációk és helyzetek, de nem érzi magát annyira sokkolva, annyira lesújtva, mintha abszolút nem készült volna föl rá. Nem tudott morálisan vagy lelkileg teljesen a padlóra teperni, mert éreztem magam mögött azt a szilárd erkölcsi hátteret, hogy amit tettem, helyes, igaz célok érdekében tettem, azt nem vetheti szememre se a munkásság, se az értelmiség, se az egyetemisták, se a parasztok, és ők nagyon jól tudják, hogy az érdekükben cselekedtem. Ezen az alapon állva úgy-ahogy el tudtam viselni a szembenézést a legsúlyosabb ítélettel, vagy annál esetleg enyhébb, de súlyos ítélettel. Végül életfogytiglani lett.

Máig bennem él a cellámba kísérő foglár – aki tiszt helyettesféle volt – vigasztalása. Ő végig mellettem ült a tárgyaláson, másokkal együtt, mert ugyanúgy körül voltunk véve védőlánccal, mint ahogy azt a Nagy Imre-perben lehetett látni a filmen. Nem tudom, mire gondoltak, esetleg arra, hogy nekitámadunk a bíróságnak? Eszünk ágában sem volt a fejükhöz verni a széket, bár megérmelték volna. A kísérőm azt mondta: ne keseredjen el, maga nem bűnös, mert nem akart és nem is tett rosszat, nyugodjon meg, az ítélete nem fog életfogytig tartani. Rövid idő múlva visszajött, és elhozta Solohov Csendes Donját azzal, hogy mást nem tud adni, de ha elkezdem olvasni, talán elterelem a gondolataimat az ítéletemről. Gondolom, nem felsőbb utasításra tette az illető. Talán ötödször került akkor a kezembe, de örültem neki, mert ez volt az első könyv, amelyhez 1957. május 23. óta egyáltalán hozzájuthattam.

– *Az ítélethirdetés után hogyan változott meg a világ kívül, belül?*

– Amikor becsapódott mögöttem a zárka ajtaja, rendeznem kellett a bennem kavargó gondolatok és érzések özönét. Mindenekelőtt az ítélet súlyosságának lesújtó, szinte letargikus hatásával kellett megbirkóznom. Milyen kérdések motoszkáltak bennem? Meddig tarthat az életfogytiglani börtön? Az életem végéig, 15 évig, 20 évig? Mi lesz addig a családommal? Hogyan fogják elviselni? Kibírom-e egészségesileg ezt az időt, amelynek nem látom a végét? Ők kibírják-e?

Ezek voltak az első és állandóan visszatérő gondolatok, kérdések. Le tudtam-e küzdeni az ítéletnek ezt a sokkoló hatását? Azt mondhatom, hogy néhány óra alatt igen, de teljesen soha. Mindig visszatért, hogy vajon az életfogytiglan mit jelent időben. Ha 15 évet, 52 éves leszek, amikor szabadulok. Ha 20 évet, majd 60 éves leszek. Vagy mennyi? Mi lesz azután? És addig mi lesz? Tehát sohasem tudtam teljesen megszabadulni ennek az ítéletnek az ilyenfajta hatásától. Mi segített e hatás csökkentésében? Talán furcsa, amit mondok, de elsősorban az ártatlanul elítéltekről szóló olvasmányaim és ismereteim. Itt hivatkozhatok a Nyomorultak hőisére vagy Monte Cristóra, Dreyfus kapitányra, a 48-as szabadságharc utáni kufsteini rabjainkra, akár Ferenc nagybátyámra, Kotymán Istvánra, vagy az 1945–56 közötti évek koncepciók pereinek életben maradt elítélteire. Végig gondoltam, hogy tulajdonképpen őket is ártatlanul ítélték el, és előbb vagy utóbb, de fény derült az igazságra, és rehabilitálták őket. Előbb vagy utóbb talán sor kerülhet az enyémre is. Másodszor az a meggyőződés, hogy az ítélet jogilag törvénytelen, politikailag hazugság, erkölcsileg tarthatatlan. Ezen az erkölcsi talajon állva tudtam elviselni mindazt, ami az ítélethirdetés után reám zúdult.

A XX. század szégyenének tartottam és tartom ma is a politikai véleménykülönbségek bírósági ítéletekkel történő lezárását. Az ítéletet a népköztársaság nevében mondták ki. De ehhez a magyar népnek semmi köze nem volt. A magyar nép véleménye egészen más volt. Az ítéletet, mint a többi is, a hatalom törvénytelen birtokosainak, egy maroknyi funkcionáriusnak a nevében, az ő egyéni érdekükben mondták ki, és nem a magyar népért, hanem a magyar nép ellen. Nem kell elsorolnom a bizonyítékait annak, hogy ezt a napnál is világosabban igazolják az azóta eltelt 33 év történelmének eseményei és azoknak a magyar nép számára tragikus következményei.

Az ítélet indoklása az volt, hogy a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedést vezettem. Ezzel szemben én a nép demokratikus jogainak biztosításáért, államrendjének megerősítéséért, jogos érdekeinek az érvényesítéséért tevékenykedtem. A hatalom koncepciója szerint az 1956-os eseményekben való részvétel ellenforradalmi tevékenység. Ezt a hazugságot a magyar nép megrágalmazásának, becsülete meggyalázásának ítélt meg akkor is, és ítélem meg ma is. A törvénytelen és szórványos lincseléseket azonosították az egész népet átfogó forradalmi tevékenységgel, elhallgatva, talán nem is vizsgálva a lincselések előzményeit, okait, körülményeit. Az igazság pedig az volt, hogy a munkástanácsok, a forradalmi és nemzeti bizottságok tették a leg többet az életbiztonság érdekében, az élet normalizálásáért, a konszolidációért november 4. előtt is és november 4. után is. A legfontosabb állásfoglalásaim, cselekedeteim sohasem voltak ellentétesek a mindenkori politikai vezetés állásfoglalásaival, tetteivel – legfeljebb néhány esetben megelőzték azokat.

Miért tartottam erkölcstelennek az ítéletet? A vád képviselői és tanúi, a bíróság tagjai október 23. előtt és után semmit nem tettek a magyar nép érdekében, ellene annál többet. Fölvetődött bennem az a kérdés, hogy van-e erkölcsi alapjuk

bárkit is felelősségre vonni. A vád tanúi október 23. után, de még november 4. után is a hátunk mögé bújva éltek. Majd amikor visszaküzdötték magukat a szovjet páncélosokkal védett bársonyszékeikbe, akasztófákkal és börtönökkel, internálásokkal fejezték ki hálájukat. E tettük erkölcsileg a legvisszataszítóbb. Mindezek alapján meg kellett állapítanom, hogy visszazuhantunk a törvénytelen, koncepciók perек világába. Ez a keserű tény, de ebből is ki kell keverednünk, mert az igazságtalanság és a törvénytelenység nem lehet tartósan úr felettünk. Mint ahogy nem volt az a múltban sem, nem lehet így a jövőben sem. És ez vonatkozik reám is, vonatkozik az én ítéletemre is. E gondolatsor végére érve kissé megnyugodtam. És talán cinikusnak tűnik az a végkövetkeztetésem, hogy nincs az a rossz, aminél ne lehetne rosszabb. És számomra még nem jött el ez a bizonyos legrosszabb.

Körülbelül ilyen lelkiállapotban voltam az ítélethirdetés után az első órákban vagy az első napokban. Elkezdtem olvasni a Csendes Dont. De a gondolataim újabb kérdések felé kalandoztak el. Hiába néztem a betűket, nem tudtam, hogy mit olvasok. Ezek a kérdések, gondolatok a következők: Vajon kinek, kiknek az érdeke ez a történelemhamisítás, ez a törvénytelen, igazságtalan ítélet? A párté, a népé, egyes személyeké, csoportoké, netán a Szovjetunióé vagy a szovjet vezetésé? S mi a szerepe mindebben Kádár Jánosnak? Ez nagyon érdekes kérdés, hosszú évtizedeken át foglalkoztatott, míg a végére pontot tudtam tenni. Hiszen munkás volt ő is, átélte a törvénytelen igazságtalanság minden szörnyűségét. Milyen érdeke fűződhet Kádár Jánosnak és az általa vezetett MSZMP-nek vagy a szovjet vezetésnek ezekhez a megtorlásokhoz? Nem kell-e majd súlyos árat fizetniük nekik mindezért? Ezeken a kérdéseken gyötrődve telt el néhány nap a Fő utcában, majd egy teljesen zárt, sok magánfülkés rabszállító autóban a Kozma utcai börtön kisfogházának egyik emeleti magánzárkájába szállítottak. Ezzel kezdődött meg számomra a börtön közel hároméves periódusa, a már eltelt 14 hónap fogság után.

Börtönévek, 1958–1961

– *Következnek tehát a börtönévek.*

– Az 1958 júliusa és 1961 áprilisa közötti 33 hónap társadalmi és politikai tanulmányaim egyetemének második, harmadik, negyedik éve, valamint az igazságtalanság és a törvénytelenység terheinek viseléséből fakadó egyre növekvő türelmetlenségem időszaka volt. Röviden összefoglalom, hogy milyen eredményekre, következtetésekre vezettek az „egyetemi” tanulmányaim.

Először: Egypártrendszerrel nem lehet új vágányra állítani társadalmi rendünket. Ahhoz, hogy gyökeres változások következzenek be, többpártrendszerre, demokráciára és nagyon jól működő gazdaságra van szükség. A jól működő gazdaság alapja csak az érdekeltség lehet a nyereséges, jó minőséget produkáló termelésben. A hivatalos álláspont és a gyakorlat viszont ennek merő ellentéte volt.

A második ilyen fontos tanulság, hogy az MSZMP abban az időben rosszabb, károsabb politikát folytatott, mint az MDP korábban – elsősorban az 1956-ot követő megtorlások súlyossága és nagy száma, a vörösteror és a bosszúállás miatt. S mindez az előzetes kormány- és pártállásfoglalásokkal szöges ellentétben történt. Ráadásul az MSZMP új elitje főleg az MDP másod- vagy harmadvonalbeli tagjaiból, vezetőiből állt össze. Legtöbbjükből hiányzott a kellő tudás, tehetség, tapasztalat és humánus, emiatt aligha lehet a szocialista értékek hordozóinak, képviselőinek, netán harcosainak nevezni őket. Ezért jutottam arra az álláspontra, hogy azokat az MSZMP-n belüli progresszív erőket kell támogatni, amelyek a párt gyökeres megújításáért tevékenykednek.

Harmadszor: 1945-től a bennünket ért minden rossz és tragédia fő oka az SZKP éppen ügyeletes vezető csoportjának mindenkire káros politikája volt, és ezt a káros politikát, amely utasításokban öltött testet, a magyar vezetés kritika nélkül elfogadta, és egy az egyben teljesítette. Volt, amikor túl is teljesítette. Ezért az 1945 utáni magyar történelmet nem lehet e hatás figyelembevételével nélkül értékelni.

Negyedszer: Hazánk az előbb említett tanulság miatt nem szabad és nem független ország. Szabadság nélkül pedig a kormány nem folytathat a magyar nép érdekeinek megfelelő kül- és belpolitikát.

Ötödször: 1956-ban a magyar népet senki nem támogatta ténylegesen, sem az úgynevezett szocialista, baráti országok, de a Nyugat sem. A szocialista országok kommunista pártjainak és kormányainak a szovjet vezetés parancsolta a tenni-valókat, de miért maradt tétlen a Nyugat? A második világháború alatt és után

kötött nagyhatalmi egyezmények kötelezték erre? A tények azt mutatják, hogy a Nyugat ismét szabad kezét adott a szovjet vezetésnek.

Hatodszor: 56 követeléseit jogosak voltak, néhány radikálisan túlzó kivételével. Azokban sem annyira a tartalom volt irreális, inkább a stílus. Egyes – és főleg a külpolitikával összefüggő – követelések szélsőségesen radikális hangoztatása felesleges volt, és súlyos áldozatokhoz vezetett. Ilyen például a Varsói Szerződés és a semlegesség azonnali és egyoldalú felmondása, a szovjet hadsereg azonnali kivonulásának követelése. Ilyen például, hogy minden kommunista bűnös, ezért felelősségre kell vonni őket, és minden régi funkcionáriust le kell váltani. Idesorolható a „Ruszkik, haza!” jelszó, vagy az államvédelmisek elleni bosszú szítása, ami a lincselésekig vezetett, majd a vörösteror következtében nagyon sok ártatlan ember kivégzéséhez is. S mivel a munkások, az egyetemisták, a diákok, az értelmiségiek, a parasztok követeléseit jogosak és igazságosak voltak, azokat nem lehet a szőnyeg alá söpörni. Közülük számosat még a Kádár-rezsimnek is meg kellett valósítania. Mivel visszaállították az egypártrendszert, a követelések megvalósításáért a politika eszközeivel csak az MSZMP-n belül lehetett valamit tenni. Bár ez a tevékenység nem sok sikerrel kecsegtetett, mégis el kellett kezdeni, mert az ilyen célú párton kívüli tevékenykedést a hatalom már csírájában elfojtotta volna.

Hetedszer: Az 1945 utáni tevékenységemet nem kell megtagadnom, nem kell szégyellnem. Nem kell, mert itt vagyok a börtönben egy életfogytiglanra kimondott ítélettel, amelynek nincs bizonyított jogi, politikai és erkölcsi alapja, amit csak egy magyaráz: a hatalmat birtoklók félelme a munkások, az ifjúság, a parasztok és az értelmiségiek követeléseinek igazságától, amit mertem nyíltan vállalni, képviselni, sőt programokba foglalni, nyilvánosságra hozni és küzdeni a megvalósításukért, velük szemben. Helyes volt, hogy 1945-től 1952-ig nem változtattam az életmódomon, erkölcsi nézeteimen. Helyes volt, hogy utána nem olvadtam egybe az akkori vezető garnitúrával, nem kerestem a négyes fogat kegyeit, és nem engedtem azoknak a felhívásoknak, hogy változtassak az életmódomon, az erkölcsi nézeteimen, a munkamódszereimen, és éljek maximálisan a számomra is rendelkezésre álló lehetőségekkel. Helyes volt, hogy ezekben az években is legfőbb erkölcsi, politikai köteletségemnek tartottam a fizikai és a szellemi munkából élők érdekeinek képviseletét, gondjaik enyhítését. Helyes volt az is, hogy 1953-ban a júniusi moszkvai tanácskozás állásfoglalásainak megvalósítását tűztem magam elé távlati célként. Helyes volt mindaz, amit a cél elérése érdekében tettem 1956 októberéig és utána. Helyes volt, hogy a politikai tevékenységemet az MSZMP Borsod Megyei Ideiglenes Intéző Bizottsága programnyilatkozatával, továbbá a megyei munkástanács programjával és azok nyilvánosságra hozatalával zártam. Azok bizonyítják, hogy a magam elé tűzött céltól akkor sem fordultam el, amikor annak elérésére már alig volt remény, és amikor e cél nyílt hangoztatása számomra nem volt veszélytelen. Éppen ezért nagyon helyes volt a vád visszautasítása is.

S végül nyolcadszor: Egyedül Kádár János személyéről, szerepéről, tevékenységéről, tevékenysége mozgatórugóiról nem tudtam megnyugtató álláspontot kialakítani. Mit tudtam róla? Azt, hogy munkásember, szerény, nem nagy lábon élő, és ártatlanul szenvedett Rákosi börtönében. Ismertem az október előtti és az október utáni nyilvánosságra hozott nyilatkozatait, amelyek szöges ellentétben álltak tetteivel, különösen november 4. után. Feltételeztem – mert ezt a magam bőrén is tapasztaltam –, hogy roppant nyomást gyakorol rá a szovjet vezetés és a funkcionáriusok bosszúra szomjazó tábora. E sok egymásnak ellentmondó tényező miatt nem tudtam megnyugtató választ adni azokra a kérdésekre, hogy miért mondta azt, amit mondott, és miért tette azt, amit tett. És miért nem úgy tett sok mindent, ahogyan tennie kellett volna?

Az első állomás – mint ahogy már említettem – a Kozma utcai kislefőház, ahol szintén magánzárka várt rám szalmazsákos priccsel, négyoszloptos, fiókos kisasztallal, előtte fapaddal – az asztalon csajka, kanál –, egy vödör ivóvízzel, küblivel, az ajtóval szemben pedig kicsi, négyoszloptos, dróthálós, rendkívül piszkos ablakkal, amelyből csak az égboltra volt kilátás, ha az ember letörölte róla a port. Volt a zárkában még egy pléh mosdótál is. Minden koszos a végtelenségig. Elsősorban vizet, kefét, tisztítószert kellett szereznem, ami nem ment könnyen. Néhány nap múlva ezen is túl voltam, és abban a mérhetetlen erkölcsi mocsokban legalább tisztaság vett körül. Miből állt a napirend? Reggel, délben, este étkezés. A koszt se jó nem volt, se ehetetlenül rossz. Reggeli után a házimunkás elvitte a küblit, hozott egy kanna ivóvizet, utána az ember azt csinált, amit éppen tudott. Az egyik reggel az ügyeletes házimunkás, akiről később kiderült, hogy egy sztálinvárosi katonatiszt volt, odasúgta: üdvözlünk, örülünk, hogy életben maradtál. Ez volt az első börtönbeli híradás, ami eljutott hozzám. Napközben a magányt kellett leküzdeni, de ugyan mivel? Fel-alá sétálással, gondolkodással és nagyon rövid, tíz-tizenöt perces magányos sétával az udvaron, egy betonkerítéssel körülvett, kibetonozott placcon. Egyedül, mert még oda se jöhetett senki velem együtt sétálni.

– *Miért kellett még ekkor is egyedül lennie?*

– Erre talán csak az akkori belügyminiszter vagy a foglárók, fegyőrök főnöke tudna pontos választ adni. Én csak azt érzékeltem, hogy igyekeznek mindentől elszigetelni bennünket, politikai elítélteket, még a rabtársainktól is. A Kozma utcai börtönben akkor nagyon sok közbűntényes is volt, nekik sokkal szabadabb, elviselhetőbb volt az életük, mint nekünk. Ebben egy kis bosszú is szerepet játszott, és sajnos el kellett viselnünk. Mivel nincs más mozgási lehetőség, az ember fel-alá sétál, számolja a lépéseket, és milliméterre tudja, hogy az ajtótól az ablakig, ettől a faltól addig a falig, keresztben, hosszában mekkora a zárkája. Így saccoltam meg, hogy hány négyzetméter, négyzetcentiméter, négyzetmilliméter a cellám, és ugyanígy az úrtartalmát. Le kellett foglalnom magam, nehogy úrrá legyen rajtam az a rendkívül rossz hangulat, amely egy magánzárkában igen gyakori. A járkálás elég sokat segített. Aztán volt úgy, hogy lépésenként számoltam ki, hogy egy-egy versben hány szótag, hány betű van, ezzel is tornáz-

tattam az agyam. Nyolc-tíz nap múlva az ügyeletes foglár beadta Voynich A Bögöly című művét. Ez volt az első könyv, amelyet hivatalosan kaptam. A Bögöly egy vad forradalmár életútját írja le, valamikor a hivatásos forradalmárok kézikönyve volt. A második héten rabruhába öltöztettek, ezzel megfosztottak a szabad életre emlékeztető utolsó ruhadarabjaimtól is.

Hetenként egyszer lehetett fürödni, ekkor adtak tiszta fehérneműt és törölközőt. Augusztus második felében adták be az első börtönújságot – mert ilyen is volt –, amely a Nagy Imre-perről kiadott nyilatkozatokat tartalmazta. Megdöbbenéssel olvastam végig többször is az írást arról, hogy a Nagy Imre-per lezajlott, kit milyen ítélettel sújtottak, kiket végeztek ki. Utána súlyos kétségek gyötörték. Azon tűnődtem, hogy 1958 közepén kinek és miért volt szüksége erre a szörnyű ítéletre, és vajon milyen hatása lesz a még börtönben lévőkre. Sok mindent nem ismertem a Nagy Imre-csoport tevékenységéből, de azt tudtam, hogy a Nagy Imre-per törvényessége éppúgy kétségbe vonható, mint a miénk.

Az egyik nap egy belügyes tiszt keresett meg, hogy számba akarja venni azokat az értékes ingóságokat, amelyeket ingyen, a párt útján szereztem meg magamnak, mert visszaveszik a családomtól. Erre ítélet van – mondta. A válaszomra, hogy erre ugyan nem fog sor kerülni, fennhangon fenyegetni kezdett, hogy csodálkozni fogok, mert az utolsó szögig mindent el fognak venni tőlünk. Én azt válaszoltam, hogy ők fognak csodálkozni, mert nálunk nem találnak egyetlen olyan holmit sem, amelyet nem a saját keresetünkből vásároltunk. Elcsodálkozott, hiszen nekik más tapasztalataik voltak. Azzal váltunk el, hogy ők azért ellenőrizni fogják, és ha kell, az utolsó szögig érvényt fognak szerezni a bíróság teljes vagyonekhozát is előíró döntésének.

– *Meddig volt magánzárkában?*

– Augusztus második felében az egyik délelőtt nyílt a zárkaajtó, és a fegyőr a cellámba tuszkolt egy magas, sovány, erősen kopaszodó, meglehetősen sápadt arcú férfit, Fazekas György újságírót. Ahogy néztem az arcát, a tekintetét, az az érzés kerített a hatalmába, hogy kellemes, jó társat sodort mellém a véletlen. Sohasem felejttem el a tekintetét: az értelem, a tudás, a kíváncsiság, a csodálkozás tükröződött benne, és hamiskás derű. Az erős dohányzástól kissé rekedtes volt a hangja, szavai elmélyült tudást, bölcs élettapasztalatot közvetítettek sok-sok humorral. Úgy summázhatnám, hogy élvezet volt vele beszélgetni. Szinte egyszerre kérdeztük: ki vagy? A kölcsönös bemutatkozás után megtudtuk, hogy van egy kapocs az életünkben: Borsod és Miskolc. Bár ekkor találkoztunk először személyesen, kölcsönösen hallottunk már egymásról. Az első szava az volt, hogy nagyon éhes, és megkérdezte, nincs-e valami ennivalóm. Csak kenyerem van, feleltem. Nem kérte magát, jó étvággal megette. Ivott rá egy pohár vizet, majd így szólt: délig már kibírom, most aztán beszéljünk! És egész nap beszélgettünk, nem tudtunk megállást parancsolni a számnak. Csak addig tartottunk szünetet, amíg bekaptuk az ebédet és a vacsorát. Volt mit kibeszélni magunkból, a több mint egyéves magányosság után ki voltunk éhezve az őszinte, baráti beszélgetésre. Tudtuk, hogy egymáshoz őszinték és nyíltak lehetünk.

– Ezt honnan tudták?

– Mindketten sokat hallottunk már egymásról. Én tudtam, hogy ő Nagy Imre közvetlen baráti köréhez tartozott, nem kellett titkolóznom előtte. Miről beszélgettünk? A gyermekkorunkról, a tanulóéveinkről, az első munkahelyeinkről, a háborús évekről, nagyon sokat a 45 utáni évtizedről, a legtöbbet pedig 56-ról, a letartóztatásunkról és az ítéletünkéről. E beszélgetések során sok értékes információt kaptam Miskolc és Borsod két világháború közti életéről. Eközben ismertem meg Fazekas Gyurit mint gyermeket, diákot, kezdő újságírót, gyakornokot, az „írótollal hadakozni kezdő slapajt” – ez az ő szó szerinti kifejezése. Tőle kaptam először megrázóan hiteles tájékoztatást a munkaszolgálatosok tragikus sorsáról. Lebilincselő, színes beszámolóit erről és a szovjet hadseregben végzett tevékenységéről ma is elevenen élnek bennem. Egyszerű szavakkal, de szavahihetően és meggyőzően mondta el, miért ábrándult ki a Rákosi-rezsim politikájából, és azt is, hogy miért fordult szembe vele. Az ő elbeszéléseiből ismertem meg sok mindent az újságírók tevékenységéről, az őket ért retorziókról és a Nagy Imre-csoport működéséről. Tőle, mint hiteles szemtanútól tudtam meg, hogy mi történt Nagy Imréekkel november 4. után Budapesten, majd Romániában és 1957-ben újra idehaza. Én is elbeszéltem neki az életemet, a politikai tevékenységemet, a vívódásaimat, útkeresésemet. Feszült figyelemmel hallgatott, majd számtalan kérdéssel igyekezett rábírni, hogy minél több ténnyel, részlettel egészítsem ki a mondanivalómat, elsősorban a funkcionáriusokkal, a munkásokkal és a fiatalokkal kapcsolatos tapasztalataimról. Tőlem kapott először részletes beszámolót az 53-as júniusi moszkvai tanácskozásról, aztán egy megyei pártbizottság és egy megyei munkástanács konkrét tevékenységéről. Szavakkal nem tudom hűen leírni azt a rajongó szeretetet, ahogyan a hűgáról és a fiáról mesélt. Gyakran hangoztatta, hogy felelős a sorsukért, de a börtönből semmit sem tehet értük, és ezt a tehetetlenséget a legrosszabb elviselni.

Fazekas Gyuri az élet egyik legfontosabb elemének a szerelmet tartotta. Nagy tisztelője, hódolója és gáláns lovagja volt a szebbik nemnek. Szerelmi történeteiből kiderült, hogy nem szalasztott el egyetlen alkalmat sem. Engem a másvilágon senki nem fog megróni azért, mert nem kóstitoltam meg a nekem szánt gyümölcsöt – hangoztatta. Meg kell jegyeznem, hogy a történetek hölgytagjairól mindig tisztelettel és kulturáltan emlékezett meg, a nevük megemlézése nélkül. Egy kisfogházbeli történet is bizonyítja, hogy a börtönben sem tudott kibújni Don Juan-i ruhájából. Egyszer nagyon rosszul lett. Megijedtem. Azonnal dönteni kezdtem a zárka ajtaját, néhány perc múlva már jött is az ügyeletes foglár. Közlésemre, hogy Gyuri rosszul van, azonnal hívatta a kórházból az ügyeletes orvost. Perceken belül meg is jelent egy igen csinos fiatal doktornő. Gyuri szeme felcsillant, arcára boldog mosoly derült, és élénk beszélgetésbe elegyedett az őt komoly arccal vizsgáló doktornővel. Beszélgetésük tisztességtudó, illedelmes udvarlásba torkollott. Közben Gyuri jó adagnyi injekciót kapott, és búcsúzásul azt a jó tanácsot a széptevést mosollyal nyugtázó doktornőtől, hogy ez az injekció elmulasztja majd a rosszullétét, és csillapítani fogja a széptevési hevületét is.

Bohémsága, életvidámsága, akasztófahumora sok derűs órával és nappal tette elviselhetővé a börtön nyomasztó légkörét. Sohasem fogott ki a viccekből. Életem legtöbb zsidóviccét tőle hallottam. Hetenként a szokásos fürdés után halálra kacagtuk magunkat, amikor egymást mustráltuk a magunkra öltött tiszta fehérneműink eleganciája láttán. Mindenre volt egy frappáns megjegyzése. Ezek a ruhadarabok ugyan fehérek voltak, de színes, sötétkék vagy nem tudom milyen színű foltokkal ékesítve, és hol nekem ért a könyökömig az ingem ujja, hol neki. A raböltönyökről már nem is beszélve. Emiatt aztán hetenként rendszeressé váltak a ruhacsereberék. Ő még jegyzeteket is készített, hogy egyszer majd megírja, hogyan lehet elegánsan öltözködni a börtönben.

Élni és túlélni akarásának nagyon jellemző kifejezése volt egy sztori, amelyet mindenkinek elmesélt, aki búsulásnak adta a fejét, a poénját pedig állandóan ismételte. A történet szerint valódi, a háború alatt esett meg az egyik dunántúli megyeszékhelyen. Valószínű, hogy az ő munkaszolgálatos idejének egyik epizódja. A városi színház Zrínyi Miklós szigetvári hős tragédiáját tűzte műsorára, de nem volt elegendő statisztája. A színház igazgatója a katonai parancsnoktól kért száz embert magyar és török katonának. Az egyik törzsőrmester parancsba kapta, hogy menjen el száz munkaszolgálatossal a színházba, és ott tegye azt, amit a színházigazgató parancsol. A parancsnok a lelkére kötötte, nehogy valami baj legyen. A munkaszolgálatosokat beöltöztették, kioktatták, és megkezdődött az előadás. Az első és a második felvonás simán lezajlott, a törzsőrmester nagyon meg volt elégedve, nem történt semmi baj, de a harmadik felvonás vége felé aztán beütött a krach. Amikor Zrínyi Miklós a kirohanás előtt búcsúzott a hazájától, istenétől, feleségétől, családjától, vitézeitől, a törzsőrmester egyre izgatottabb és nyugtalnabb lett. Uramisten, mi lesz, ha baja esik Zrínyi úrnak? – gondolt a parancsnoka intelmére. S amikor már nem tudta türtőztetni magát, mert látta, hogy Zrínyi Miklós a halálára készül, dörgő hangon bekiáltotta a színházba: ne sztemáljon be Zrínyi úr, itt vagyok száz stramm munkaszolgálatossal! Persze a sztemálást és a strammot is magyarul mondta ki. Tehát ha Fazekas Gyuri azt mondta valakinek, hogy ne sztemáljon be Zrínyi úr, az azt jelentette, hogy fel a fejjel, fiú, ne hagyd el magad, itt vannak körülötted a rabtársaid, akik igyekeznek a segítségedre lenni. Ilyen élni és túlélni akaró ember volt, aki a lelki válságokból is humorral igyekezett kiséíteni a rabtársait. Gyuri drága kincseivel, a könyveivel pedig mindannyian olthattuk betűhűségünket.

Együttlétünk néhány hete után meglátogathatott a feleségem – először az ítélet után –, és átadták azt az élelemmel teli csomagot is, amelyet hozott. Több mint egy hétig dőzsöltünk belőle. Először nem tudtuk mivel felválni a hazait. Kezdetben a kanál szárát vékonyítottuk el, később hozzájutottunk egy bugylibicskához, amelyet aztán úgy őriztünk, mint a szemünk fényét. Elhatároztuk, hogy azzal fogjuk szeletelni a vacsoránkat azon az ünnepi estünkön, amelyet majd otthon, szabadulásunk után fogunk tartani. Ez meg is történt. A bugylibicska még 32 év után is itt van nálam. Rövidesen Fazekas Gyurit is meglátogat-

hatta a húga, ő is megkapta a neki hozott élelmiszer-csomagot, ismét feltöltődött a spájzunk.

A hetek múltával egyre jobban hiányzott az aktív tevékenység, a munka. Elhatároztuk, hogy munkát kérünk. Amikor ezt közöltük az egyik foglárrel, visszakérdezett: ugyan mi az ördögöt tudnának maguk ebben a cellában csinálni? Például fordítói munkát végezhetnének – válaszoltuk. Hát jó – felelte –, majd továbbbítom a kérésüket a parancsnoknak. Néhány nap múlva beszólt, hogy mit tudnánk fordítani, és mire lenne szükségünk a munkához. Közöltük, hogy német és orosz nyelvű anyagokat kérünk fordításra, hozzá szótárakat, nyelvkönyveket. E segéd-eszközöket levélben is kérhettük a hozzátartozóinktól. Rövidesen meg is kaptuk a lefordítandó német és orosz szövegekkel együtt. Ettől kezdve dolgozhattunk is, ami pénzforrást jelentett élelem és tisztasági szerek vásárlásához, a spájzolásához, meg bizonyos részt haza is küldhettünk ebből az összegből.

Gyurinak egyszer komoly incidense lett az egyik foglárrel. A foglár valamilyen papírt akart aláíratni vele, de nem Fazekas néven szólította, hanem igen gúnyos, provokatív hangszíval a magyarosítás előtti régi nevén. Gyuri erre rögtön begurult, és olyan üvöltözéssel kezdte ezt kikérni magának, hogy az egész folyosó zengett tőle. Majd erősen gesztikulálva hirtelen a foglár felé indult. Félő volt, hogy nekimegy és megveri. Elé léptem, hogy megakadályozzam, ezalatt a foglár kiugrott a cellából és ránk zárta az ajtót. Meglepetésünkre az ügynek nem lett semmilyen következménye. Gyuri aztán elmesélte, hogy Romániában is volt egy ilyen esete, amikor verekedni kezdett az őt letartóztató román kiberekkel.

Időközben észrevettük, hogy a mellettünk lévő zárka is lakót kapott. Szomszédunk ütemes lépéseiből arra tippeltünk, hogy katona. Fazekas elkezdett börtönmorzézni. Hogy honnan tanulta, nem tudom. Az volt a lényege, hogy az A betű egy koppantás, a B kettő, a C három és így tovább. Végül én is megtanultam. Kiderült, hogy Zólmay László honvéd ezredes került mellénk. Olvasással, fordítással, történelmi és politikai konzultációkkal, éjszakába nyúló beszélgetésekkel morzsoltuk a napokat, heteket, hónapokat, és én hozzákezdtam az angol nyelv tanulásához is. Ehhez a feleségem küldhetett be könyveket.

– *Miért pont az angolt választotta?*

– Oroszul tudtam, gondoltam, a másik fele a világnak angolul beszél, tehát jó, ha ezt a kettőt tudom. Az angolhoz még annyi közöm volt, hogy édesanyám anyja és több testvére – mint már említettem – kiment Amerikába. Ők sok mindent küldtek, még egy szótárt is, amelyet gyerekkoromban gyakran lapozgattam. Fazekas németül tudott jól és oroszul, de azt letagadta. Azt mondta, ő addig nem fordít oroszra, ameddig az oroszok Magyarországon vannak. Így is tett, pedig jól tudott beszélni, hiszen a háborúban főhadnagyi rangban szolgált, orosz–német–magyar tolmács is volt abban a szovjet katonai egységben, amelynek Brezsnyev volt a parancsnoka. Brezsnyev az egyik magyarországi látogatásakor azt kérte Kádáréktól, tegyék lehetővé, hogy találkozhasson azokkal a magyarokkal, akikkel egy csapatban szolgált a második világháborúban. Gyurit is hívták, de elvből nem ment el.

1959 elején – úgy emlékszem, március első napjaiban – a börtönkórházba vittek mindkettőnket. Ezt mire véljük? – kérdeztük egymástól. Aztán abból, hogy tágas, többablakos, napfényes kórházi szobában kaptunk elhelyezést, a koszt nagyságrendekkel jobb volt, mint a kisleányházban, a bánásmódról nem is beszélve, mi más következtetést vonhattunk le, mint azt, hogy biztos szabadulni fogunk, ezért följavító kúrára fogtak bennünket. No, ez is jellemző a rabok örök optimizmusára. A legkisebb jelből is a legoptimistább következtetést próbálta levonni az ember. Fazekas Gyurit gyógyszerkúrára fogták, mert neki volt egy-két olyan baja – a szíve se volt elég jó, a vérnyomása sem –, ami szükségessé tette, nekem viszont nem kellett ilyesmi. Két-három hetet töltöttünk el a börtönkórházban, aztán visszavitték a kisleányházba ugyanúgy, ahogy hoztak, egy árva szó tájékoztatás nélkül.

– *Kiderült, hogy miért volt erre szükség?*

– Nem. Jóval később, már idehaza voltunk, amikor arról lehetett hallani, mintha abban az időben bizonyos amnesztiára került volna sor, tehát nem volt teljesen alaptalan a reménykedésünk. Aztán valami történhetett, amiről megint később hallottunk – igaz vagy sem, nem tudom –, hogy a pártvezetésben kialakult egy politikai vita, a végén a vörösterrort továbbra is jogosnak és szükségesnek tartók győztek. A szabadulási reményünk persze füstbe ment, de sebj, volt két-három hetünk, amit vidáman és jó kajával töltöttünk.

Újabb néhány hét múlva a váci börtönbe szállítottak bennünket több, az 56-os eseményekben prominens szerepet játszó személlyel együtt. Többek között Donáth Ferencsel, Haraszi Sándorral, Vásárhelyi Miklóssal, Déry Tiborral, Kovács Istvánval, Váradi Gyulával és Zólmay Lászlóval. Vácon jó időre el kellett válnom Fazekas Gyuritól, csak a börtönsztrájk idején kerültünk ismét egy zárkába.

– *A börtönsztrájk miért robbant ki?*

– A sztrájk kirobbanásának három alapvető oka volt. Az első: 1959 végén, 1960 elején a főfoglár – úgy emlékszem, Tormának hívták –, de a többiek is többször mondták a politikai raboknak, hogy rövidesen szabadlábra kerülnek. A hír természetesen felfokozott várakozást, idegességet és feszült légkört eredményezett. A második: 1959 kora őszén a politikai elítéltek egy szűk rétege, mondhatnám úgy is, hogy az „elitje” úgynevezett csókos beszélőn vehetett részt, a többiek nem. Én is kaptam egy ilyen beszélőt. Ez nekünk is váratlan volt, mert a szokásos rácsos beszélőre készültünk, és csak a helyszínen estünk az egyik ámulatból a másikba, hogy a feleségünkkel, családtagjainkkal egymás mellé ülhetünk, megölelhetjük, megcsókolhatjuk egymást, és szabadon, nyíltan beszélhetünk az addig tiltott témákról is, többek között az elítélésünkről. Csak megemlítem, hogy mellettünk Kopácsi Sándor és a felesége, Ibolyka ölelte egymást. Ez az eset hallatlan feszültséget és ellentétet váltott ki a csókos beszélőn résztvevők és az abból kirekesztettek között. Az utóbbiak felháborodtak a méltánytalan megkülönböztetés miatt. Igen, a feleségekkel most is kivételeznek – hallottuk lépten-nyomon. Végig gondolván e beszélő váratlanságát, résztvevőinek kiválogatását, a lebonyolítás módját, majd hatását a kirekesztettek, világossá vált a szervezők

célja, a politikai elítéltek megosztása, egységük széttröszése, egyes csoportjaik szembeállításuk egymással. Tehát az oszd meg és uralkodj elv alkalmazása a váci börtönre. Jön a harmadik ok, amelyik az utolsó csepp volt a pohárban: az 1960. áprilisi részleges amnesztia és annak hatása a börtönben maradtakra. Ekkor hagyhatta el a váci börtönt többek között Déry Tibor, Donáth Ferenc, Haraszi Sándor, Vársárhelyi Miklós, Váradi Gyula, Kovács István. Tehát néhány prominens személy szabadult, a többség nem. Mindezt súlyosbította a politikai elítélteket elkeserítő és türelmetlenné tévő alapvető tényező, az ítéletük igazságtalansága, súlyossága és a kilátástalanság.

A bent maradtak többsége felháborodva hangoztatta: a fejeseket hazaengedték, megint mi húzzuk a rövidebbet, persze a zsidó fejesek mehetek elsőnek haza. Majd végigfutott a börtönön a felhívás: éhségstrájkoljunk, ezzel is követeljük az azonnali általános amnesztiát! És megtörtént az a sajnálatos eset, hogy a politikai elítéltek csoportokra szakadtak, szembefordultak egymással. Voltak, akik antiszemita uszítók lettek, mások ezt visszautasították. Sok egyetemista, aki korábban tisztelettel ejtette ki Déry Tibor, Kovács István, Donáth Ferenc, Váradi Gyula és mások nevét, már gyűlölettel emlegette őket.

Ekkor kerültünk ismét egy zárkába Fazekas Györggyel, és el kellett döntenünk, hogy csatlakozunk-e az éhségstrájkhoz, vagy sem. Órákon keresztül tanakodtunk. Számba vettük a strájk melletti és az ellene szóló érveket. A mellette szóló érvek közé csak azt tudtuk sorolni, hogy a fegyőrök szította felfokozott várakozás és a néhány prominens személyre szűkült amnesztia a lázadás fő oka, amiért nem a rabok a felelősek. Jogos az a követelésük, hogy legyen általános amnesztia. A mérleg másik serpenyőjébe viszont súlyosabb érveket kellett raknunk. Nem vállalhattunk közösséget az antiszemita jelenségekkel és a szabadulókat szidalmazókkal sem. Azt is meg kellett állapítanunk, hogy a strájk senkit sem visz közelebb az általános amnesztiához, sőt – a megtorlás kezdeti jeleit látva – tudtuk, hogy csak megnehezíti és meghosszabbítja a rabságot. Ezek alapján úgy döntöttünk, hogy nem csatlakozunk az éhségstrájkhoz, de mindenkinek, a rabtársainknak is, a fogva tartóinknak is elmondjuk a véleményünket a strájk okairól, lefolyásáról és lehetséges következményeiről.

Éppen ekkor tört ki egy influenzajárvány, és megkezdődött a börtönparancsnokság igen szigorú megtorló kampánya, amelyről később kiderült, hogy felsőbb, belügyminiszteri utasításra történt. Elkülönítették a strájkolókat, és a súlyos betegeket is külön zárkába tették. A strájkolókat fegyelmi büntetésekkel, kedvezmények elvonásával, sőt bírósági felelősségre vonással is fenyegették. Dolgozni nem engedtek bennünket, a zárkáinkat nem hagyhattuk el. Közben azt hallottuk, hogy Földes László miniszterhelyettes vezetésével belügyi trupp érkezett a strájk letörésére. A foglárók rendszeresen érdeklődtek, hogy miért nem csatlakoztunk a strájkhoz. Mindenkinél elmondtuk az álláspontunkat, nekik is. Többször megkérdezték, hajlandók vagyunk-e nyíltan elítélni a strájkot – bementani a hangszóróba vagy cikket írni a börtönújságba –, de

mi minden esetben nemmel válaszoltunk. Arra a kérdésükre, hogy miért nem veszünk részt a sztrájkban, azt feleltük: a sztrájkolók alapkövetelését, az általános amnesztiát helyeseljük, a módszerüket viszont nem tartjuk célravezetőnek, de egyéni választás kérdése, hogy azonos célért ki milyen eszközt alkalmaz. A rabtársaink közül csak azokkal tudtunk szót váltani, akiket a zárkánkba hoztak, vagy a betegekkel, ugyanis velünk küldték a gyógyszereket és az élelmet a betegek zárkáiba. Talán attól féltek, hogy megfertőzik a foglárokat.

– *Körülbelül hányan vettek részt a sztrájkban?*

– Nem tudnám megmondani. Ahogy múltak a napok, úgy szaporodott azoknak a rabtársainknak a száma, akik igazat adtak nekünk, és azoké is, akiket elgondolkoztatott a mi álláspontunk. Az egyik reggel azzal nyitott be a zárkánkba az ügyeletes foglár, hogy menjek vele. A folyosón közölte, hogy a Földes-bizottság akar velem beszélni. Az egyik hivatali szobába vezettek, ahol egy civil ruhás belügyes várt rám – tehát nem Földes László –, a nevére már nem emlékszem, de a rangjára igen, ezredesi rendfokozatot közölt velem. Elmondta, hogy a sztrájk előzményeiről, annak lefolyásáról szeretné megismerni a véleményemet, mert hallotta, hogy a foglárokkal már többször beszéltem róla. Milyen jó a börtönhíradó a főnökök felé! A foglárók kérdezgettek, mi elmondtuk a véleményünket, nekik meg nyilván kötelességük volt a feletteseiket tájékoztatni róla. Én ugyanazt mondtam el neki is, mint amit az előzőekben vázoltam, és hangsúlyoztam a felelősségüket a helyzet létrejöttében. Láthatóan nem volt ínyére a véleményem. Kérdésére, hogy segítenék-e nekik a sztrájk felszámolásában, nemmel válaszoltam. További kérdésére, hogy miért nem, azt mondtam, azok arassák a vihart, akik a szelet vetették. Én másra nem vagyok hajlandó, csak arra, amit eddig is tettem, a rabtársaimnak is, nekik is elmondom a véleményem. Utolsó, keményebb, már indulattól is fűtött kérdése az volt: ez az utolsó szavam? Igennel feleltem. Hát nem ezt vártuk magától – mondta, és utamra bocsátott.

Egyre bizonytalanabbá és feszültebbé vált a légkör. Az egyik este nagy hangzavart, sűrű lábdobogást, zárkaajtó-csapkodást hallottunk. Egyszer csak felpatant a mi zárkánk ajtaja is, és öt foglár jelent meg. Az egyik elővett egy névsort, felolvasta. A megnevezetteknek azonnal össze kellett szedniük a motyójukat, és el kellett hagyniuk a zárkát. Utólag tudtuk meg, hogy a sztrájkban résztvevők egyik csoportját Vácról Budapestre, a Gyorskocsi utcába szállították, a többieket Márianosztrára vagy Sátoraljaújhelyre vitték. Hogy hány embert, nem tudom pontosan, de elég sokat. Ezután lassan-lassan visszaállt a börtön megszokott ritmusa, ismét dolgozhattunk, spájzsolhattunk és szabadabban érintkezhettünk egymással.

Fazekas Gyurival már nem kerültem többet egy zárkába, csak a Kozma utcai börtönben láttuk egymást újra 1961. április 1-jén, amikor szabadultunk. Szabad emberekként még két esetben találkoztunk, egyszer 1961-ben az ő lakásán, majd mi láttuk őt és a feleségét vendégül az otthonunkban. A halálhíre nagyon megrendített engem is, a feleségemet is, hiszen az az ember távozott el örökre közülünk,

akinek a gerincessége, a humanizmusa, önzetlen segítőkészsége, élni és éltetni akarása, derűsen ironizáló társalgása, a törvényteleniségekkel és a bűnökkel szembeni kérlelhetetlensége, az igazság szenvedélyes keresése, az intellektusa, az élet-tapasztalata pótolhatatlan kincset jelentett számunkra. Bajban ismertem meg egy igazi barátot, fáj, hogy többé már nem találkozhatunk. A vele töltött idő börtönéletem legemlékezetesebb időszaka volt.

Időben vissza kell térnem a váci börtönbe érkezésünkhöz és a váci börtönéletem említésre méltó eseményeihez. Említettem már, hogy igen illusztris társaságban utaztam Vácra. Közülük személyesen csak Fazekas Gyurit ismertem. Ő rögvest a snagóvi sorstársaihoz csapódott, hiszen volt mit megbeszélniük egymással. Mindenki a sorstársaihoz, pertársaihoz húzódott, és élénk diskurzusba kezdtek. Ez is természetes volt. Csak én maradtam magamra, mert egyetlenegy pertársam sem volt közöttük. A váci börtönben először a „Lordok Házába” kerültem, négy személyes cellába negyediknek. Ágyak helyett földre szórt szalmán aludtunk, volt ott egy kübli, egy vizesvödör és egy mosdótál. A zárkatársaimat nem ismertem, de nem is volt módom alaposan megismerni őket, a nevüket már elfelejtettem. Arra még emlékszem, hogy egyikük egyetemista volt, akivel együtt tanultuk az angolt néhány napig, amíg együtt voltunk.

Rövidesen áthelyeztek a börtön dolgozó részlegébe, ahol sokkal jobb körülmények közé kerültünk. A cellákban szalmazsákos emeletes vaságyak voltak, lepedővel, pokróccal és párnával. Küblik helyett vízöblítéses vécé, rendszeres tisztálkodási lehetőség. Ébresztő és takarodó közt eléggé szabad érintkezés a többi zárka lakóival, esetenként mozielőadás, pingpongozás. A fordításért pénzt kaptunk. A borbélyok rendszeresen borotváztak, nyírták a hajunkat, és közben elmondták a börtönhíreket. Naponta mentünk sétára. A séták nemcsak fizikailag voltak hasznosak, hanem a hírcserék, a találkozások, a megbeszélések kitűnő, bár tiltott alkalmait is jelentették. De meg kell említeni az úgynevezett hipiseket is. Ezek az akciók azt jelentették summázva, hogy amikor munka után beléptünk a lakosztályunkba, akkor azt teljesen feldúlva találtuk. Minden holmink a földön, a szalmazsákok kiforgatva, keresték a tiltott eszközöket, tárgyakat. Ezeknek az akcióknak a célja mindig a rabok megalázása, megfélemlítése volt.

Most már az ítéleteink súlyától függően időközönként írhattunk, kaphattunk levelet, mehettünk beszélőkre. Beszélőinket lázas, izgatott és hosszas készülődés előzte meg. A szerencsések számára biztosítottuk a legjobb, úgynevezett elegáns öltönyöket, bakancsokat, hogy aki a szerettei elé lép, a lehető legjobban nézzen ki.

– *A váci börtönőrök hogyan viselkedtek a rabokkal?*

– A foglárók viselkedése és magatartása jobb volt a vártnál. Többükkel lehetett normálisan beszélgetni, még vitatkozni is, például 56 eseményeiről. A nevükre nem emlékszem, de érdemes megemlíteni két foglárt. Az egyik váci volt, a mi részlegünk műszakparancsnoka. Ezzel az emberrel nyugodtan lehetett beszélgetni arról is, hogy 56-ban nem ellenforradalom, hanem forradalom volt. Amikor nem érzett maga mögött felettest, helyel-közzel még helyeselt és egyet is értett

velünk. Ő mindig a hivatalos álláspontot hangoztatta, de kiéreztük a hangjából, hogy felülről kapott utasításra teszi, emellett némi szimpátiával is viseltetett irántunk. Hagyott bennünket szabadon érintkezni más zárkában lévőekkel, azt is tudta, hogy szeszt hozunk a laboratóriumból, de soha nem tette szóvá, nem intézkedett ellene. Ilyeneket hallottunk tőle: elítélték magukat, most már mondhatnak bármit, ezért nem ítélik el újra, én legalábbis nem tájékoztatok erről senkit – valószínű, így is volt –, de ha szabadulnak és találkoznak a rengeteg mocskolódással, hát bizony csalódni fognak, más légkörben élnek majd, ha kint lesznek. A másik – már a kisfogházban, a hatvanas évek elején – szintén egy ilyen nevelőtiszti feladattal megbízott főtörzsőrmesteri rangban dolgozó személy, akivel sokszor találkoztam, és állandóan arról mesélt, hogy milyen Budapest. Hogy már ki van világítva a körút, színes reklámok vannak itt-ott-amott, és már nem látni 56 romjait. Ő is állandóan hangsúlyozta, hogy számolni kell a hivatalos állásponttal, amelybe bele fogok ütközni, ha kimegyek, de azért talán mintha valami változna – mondta sokszor. És volt egy váratlan beszélőm a feleségemmel a szabadulásom előtt alig egy hónappal, amiben elsősorban ennek a főtörzsőrmesternek volt szerepe, méghozzá nagyon pozitív emberi magatartást tükröző szerepe. Ezek alapján mondom azt, hogy lehetett többjünkkel normálisan beszélni, még súlyos politikai, ideológiai jellegű kérdésekről is.

– *Van-e, akire úgy emlékszik, hogy gonosz volt, rosszat akart a raboknak?*

– Ami a hipiseket illeti, azok valószínűleg a börtönparancsnok által elrendelt akciók voltak. Ezt úgy kellett végrehajtani, ahogy előírták, mert ha nem, akkor az illető húzhatta a rövidebbet. Kifejezetten gonoszra nem emlékszem. A főfoglár, akit már említettem, bőbeszédű valaki volt, gyakran félóraszám szónokolt előttünk, és mondta a hivatalos szöveget a rendről, a fegyelemlről, a szükség-szerű együttélésünkről, de a hivatalos szövegbe bele-beleszótta a maga mondanivalóit is. Így tudtuk meg, hogy őrizte már Rákosit, Marosánt és más fejeseket – ahogy ő mondogatta. Az is elhangzott: Hát honnan tudjam, hogy maguk közül ki mivé válik, ha innen kikerül? Lehet, hogy úgy találkozom magukkal is, mint velük, az egyik miniszter, a másik nem tudom milyen vezető. Számoljunk az ilyen lehetőséggel is. Ő is azt sejtette velünk, hogy tisztában van vele, nem vagyunk bűnözők, nem vagyunk bűnösök. Nem egyszer, nem kétszer, elég nagy nyilvánosság előtt jelentette ki: Nekem az a véleményem, hogy maguknak nem itt kellene lenniük, de ha mégis elítélték magukat, valami tisztességes börtönt vagy fogházat kellett volna létrehozni, ahol szépen együtt vannak, sokkal szabadabb, sokkal jobb körülmények között, mint itt, mert maguk ezt nem érdemlik. Gyakran biztatott bennünket, hogy ne keseredjünk el az ítéleteink súlyossága miatt, mert várható, hogy könnyíteni fognak a sorsunkon. Ennél világosabban nem fejezheti ki a szimpátiáját egy foglár.

Az új részlegben az első meglepetés akkor ért, amikor Kádas Gézával, az olimpiai úszóbajnokkal találkoztam. Az egeri nemzeti forradalmi tanácsban végzett tevékenysége miatt került börtönbe. Ő volt a részleg házimunkásainak a főnöke,

raktárosa, mindenese. Gyakran beszélgettünk, volt rá lehetőség, mert elég szabadon mozoghattunk munka után a folyosón. Elmondta, hogy Egerben igyekezett menteni a menthetőt, tenni a magáét, hogy normális mederbe terelődjön az élet, tette, amit a becsülete és a lelkiismerete megkövetelt. Elmondta, hogy a nemzeti forradalmi tanács együtt tevékenykedett Putnoki Lászlóval, akiről már volt szó. Putnoki átvette a pártbizottság vezetését, miután Komócsin Mihály elmenekült. Hogy Kádas Gézát és a vele együtt dolgozókat elítélték, elsősorban Putnokinak köszönhető. Miután jött a november 4-i fordulat, Putnoki megtagadta és kiforgatta mindazt, amit október 23. és november 4. között mondott, megtagadta a közös tevékenységüket, és követelte az elítélésüket. Ismét egy példa a köpönyegforgatásra. Kádas Géza sokat segített nekem is ruhacserékkel, tisztálkodási és takarítószeres beszerzésével. Ő volt a fő hírhozó, hiszen szabadon kószálhatott a börtönben. Nyugodtsága, szerénysége, segítőkészsége jelentősen enyhített a helyzetünkön, amiért ma is köszönetemet fejezem ki neki. Vele 1961 után a Vörös Csillag Traktorgyárban találkoztam, egész véletlenül. Akkor a gyárunk egri leányvállalatának volt az anyagbeszerzője, és a mi gyárunkba kellett jönnie valamilyen hivatalos ügy elintézésére. Örömmel üdvözlöttük egymást, és hosszasan beszélgettünk. Hadd emlékezzek meg Hegedűs B. Andrásról is. Ő néhány évvel ezelőtt egy levelében azt írta nekem, hogy úgy emlékeznék reám, mint az egyik neki is lóhúst osztogató rabtársra. Hát igen, volt amikor az ügyeletes ételosztók lóféléseket is osztogattak a rabtársaiknak egy fatálcáról, a trógliról. Ha megláttuk az ételmet hozó társainkat, kórusban kérdeztük: Mi piroslik ott a tróglin, kamerád? Lóvirslit vagy lóhúst vár ma mireánk?

Vácon a fordítóirodán dolgoztam, ott orosz nyelvű anyagokat fordítottam magyarra. Az iroda vezetője szintén politikai elítélt volt, azelőtt az egyik budapesti nagyüzem jogtanácsosa. A nevére már nem emlékszem, bár úgy rémlik, mintha Takács lett volna a vezetékneve. Korrekt, becsületes, segítőkész embernek ismertem meg, s az iroda légköre jó volt, nyugodt és kollegiális. Itt ismerkedtem meg Herpay Sándorral, Marián Istvánval és Márton Andrásval is. Rendszeres, hosszasan beszélgetéseink nem lehettek, mert csak az irodában voltunk együtt, és ott mindennap le kellett tennünk az asztalra a napi adagot, az öt lefordított nagyoldalt. Ezért bizony dolgozni kellett, kevés idő maradt a beszélgetésre.

– *Milyen fordításokra emlékszik?*

– Nekem két nagy könyv jutott. Az egyik egy 500 oldalas szovjet kémregény, volt vele elég munka. Elosztva a napi normával, 100 munkanap. A másik a szovjet tűzoltók szabályzata, 1500 nagyoldalas torzszülemény, amely azt tartalmazta, milyen rendtartás szerint kell működniük a tűzoltóknak a Szovjetunió összes köztársaságában. Egyébként a harmadát örökségbe hagytam, mert nem értem a végére, mire szabadultam. Szakmailag nem volt bonyolult, nyelvtanilag pláne nem, csak terjedelmes a végtelenségig. Meg azért vigyázni kellett, hogy az ember ne a saját tűzrendészeti tapasztalatait vegye bele, hanem azt fordítsa le, ami abban volt.

Az ottani „kollégáim” közül Marián Istvánnal a nyolcvanas évek elején találkoztam a Tolmács és Fordító Munkaközösség budafoki irodájában. Kicsit fátyolos szemmel, de örömmel fogtunk kezét, megöleltük, üdvözlöttük egymást, és hosszan beszélgettünk. Szomorúan kellett tapasztalnom, hogy az átélt tragédia súlyosan károsította az egészségét, főleg az idegrendszerét. Azt hiszem, nagyon beteg most is. Herpay Sándorral háromszor futottam össze 1961 óta. Nagyon örültünk, hogy viszonylag jó egészségnek örvendhetünk, és mindkettőnknek tűrhető munkahelye van. Negyedszer 1990. június 16-án találkoztam vele a 301-es parcellánál, a koszorúzási ünnepségen. Márton Andrással nem találkoztam a szabadulásunk óta. Koroly Györggyel küldte egyszer az üdvözlését, akivel egy TIB-tanácskozáson találkozott. Koroly György katonatiszt volt Kispesten, az 56-os kispesti ténykedése miatt ítélték el. Gyakran találkozom vele, közel lakunk egymáshoz. A napokban voltunk együtt a TIB katonai szekciójának megbeszélésén. Hívott, hogy menjek el, nézzem meg, mit csinálnak. Sok konkrét dolgot is elintéznek amellet, hogy beszélnek a végtelenségig, mindenki elmondja többször is ugyanazt, meghallgatják egymást, helyeselnek, hozzátesznek egy-két dolgot a másikéhoz – kedélyes baráti társaság.

A váci börtönben hosszú ideig egy zárkában voltam Haraszi Sándor bácsival, Donáth Ferencsel, Vásárhelyi Miklóssal, Kovács István, Váradi Gyula tábormunkásokkal és Zólmay László ezredessel. Hogy miért így raktak össze bennünket, nem tudom, de jó, hogy így történt, hiszen olyan embereket ismertem meg, akik – Váradi Gyulát kivéve – más társadalmi körökhöz tartoztak ugyan, mint én, mégis azonosak voltak az alapvető nézeteink 1956-ról, az azt megelőző évtizedről és az akkori helyzetünk okairól. Számos részlettel bővítették ismereteimet az 1945 óta eltelt időszakról. Sokat beszélgettünk arról a korról és benne saját ténykedésünkről.

Ez a társaság nagyon rövid idő alatt összekovácsolódott, aminek az volt az előfeltétele, hogy számot kellett vetnünk életkorunkkal, egészségi állapotunkkal, az úgynevezett vagyoni helyzetünkkel, kinek mije van, ki mit tud nélkülözni és odaadni annak, akinek nincs, de szüksége lenne rá. Fel kellett mérnünk a céljainkat is, és megállapodni abban, hogy ki hol helyezkedjen el benne. Ezt követően nagytakarítottunk. A kezdeményezés elsősorban a rendhez és fegyelemhez szokott embereké volt. Én nem voltam katonatiszt, de szerettem a tisztságot. Súroltunk, ablakot tisztítottunk, portalanítottunk. A fekvőhelyeket megbeszélés után úgy jelöltük ki, hogy az alsó ágy az idősebbeké legyen, és mivel ők fázósabbak is, ne az ablak vagy az ajtó mellé kerüljenek, mert bizony ott átsüvített a szél. A lavórokat tisztára súroltuk, a vizeskannát, az evő- és ivóeszközöket szintén. Mindezt az egészségünk megóvásáért tettük, bár kaptunk érte fricskát jobbról-balról, főleg az értelmiségi kollégáinktól. A takarítást, rendcsinálást lényegében Váradi Gyuszi, Kovács Pista, Zólmay Laci és én végeztük.

Amikor a vagyon- és élelemleltárunk elkészült, igyekeztünk úgy elosztani a javakat, hogy lehetőleg egyformán jusson mindenkinek mindenből. A konyhánk közös volt. A kincstári kosztot mindenki számára egyformán feljavítottuk a hazai

és a spájzolt élelmiszerekkel. Ettől a nivelláló közösködéstől egyedül Zólomy honvédezredes húzódozott. Nem mondta ki, de tudtuk, azért, mert szégyellte volna, hogy nem tud olyan mértékben hozzájárulni a közös alaphoz, mint mások. Hiába próbáltuk rábeszélni, nem jártunk eredménnyel. Igazi, keménykötésű katonaeMBER volt. Ha ő valamit tudott adni a közösségnek, adott, ha nem tudott adni, akkor semmit nem fogadott el. Voltak, akik mindezt túlzásnak, különcködésnek, kolhozkodásnak tartották. Elsősorban nem a mi zárkánkban, hanem a többiben lévőktől hallottunk vissza ilyen véleményt. Mi azért alakítottunk ki ilyen közösségi rendet és életet magunknak, mert elejét akartuk venni a lényeges különbségekből szükségszerűen adódó feszültségeknek. Ha nem lettünk volna elég figyelmesek, megértők, segítőkészek egymás iránt, ha mindenki csak az egyéni érdekeit hajszolta volna, akkor pokollá válhatott volna az életünk, hiszen kényszerűen össze voltunk zárva. Ehhez persze nagyfokú akaraterőre, türelemre és sok-sok kompromisszumra volt szükség mindenki részéről. Erőfeszítéseink eredményeképp elmondhatom, hogy hangos szóváltásra, veszekedésre vagy irigykedésre nem került sor közöttünk.

A mellettünk lévő zárkákban az úgynevezett laboránsok vagy a fordítóirodán dolgozók laktak. Velük szabadon érintkezhettünk, beszélgethettünk a munkaidő után, szombaton délutánonként és vasárnaponként. A laboratóriumban dolgozók láttak el bennünket ecettel és szesszel. A börtönben mindkettő tilos. Az ecettel szembe lehet önteni a kukucskaló foglárt, a szesztől pedig be lehet rúgni, és akkor ki tudja, mi lesz az addig szelídnek látszó rabból. A laboratóriumi titkos ellátmány lehetővé tette, hogy a salátáinkat ecettel ízesítsük, és ünnepélyes alkalmakkor egyet-egyet koccintsunk is. Ezek az italok zagyalékok voltak, de mégis valami kis szesztartalommal.

A börtön fordítóirodáján sokan dolgoztunk, és nem mindenki vel kerültem személyes viszonyba. Közéjük tartozott Bibó István is, aki nagyon színesen, sajátos egyéni hangvétellel mondta el a tapasztalatait a zárkánkról és rólam is. Őt csak azért említem meg, mert bár egyetlen esetben sem váltottunk szót egymással az életünkről vagy a tevékenységünkről, mégis részletes információt közölt rólam egy könyvében.¹⁶ Sajnos megalapozatlanul. Ezek közül a három leglényegesebb a következő, nem szó szerint idézek. Az egyik: Rákosi 23 évesen csinált belőlem politikai bizottsági tagot. A másik: 56 elején én is elkezdtem erősen zsidózni. A harmadik: 56-ban a forradalmi bizottság, a forradalmi tanács vagy a nemzeti bizottság vezetője voltam Borsodban. Mi ezeknek az igazságtartalma? Politikai bizottsági tag 1952 végén, 32 évesen lettem, nem 1944-ben, amikor 23 éves voltam. 1956 elején nem kezdtem erősen zsidózni, de máskor sem. Az 1953. júniusi moszkvai tanácskozásról készült jegyzeteimben még csak nem is rögzítettem a szovjet vezetők részéről gyakran elhangzó zsidó szót. Borsodban november 4-ig csak vezetőségi tagja voltam a megyei munkástanácsnak, nem a forradalmi bizottságnak vagy a nemzeti bizottságnak, és csak november 17-én lettem a megyei munkástanács elnöke.

16 Huszár Tibor: *Bibó István. Beszélgetések, politikai-életrajzi dokumentumok*. Kolonel Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest, 1989. 172–173. o.

– *Bibó információinak mi lehetett a forrása?*

– Bibó István is belépett velem kapcsolatban abba a cipőbe, amelybe más is, akikről már szóltam. Hallott vagy hallhatott egyet és mást, többet vagy kevesebbet rólam és a tevékenységemről, de ezeket nem ellenőrizte, viszont továbbadta. Sokakat említ, akikkel együtt volt a börtönben. Hogy kiktől mit hallott, nem tudom, ezért erre nem is akarok kitérni. Lehetett volna alkalma rá, hogy a rólam hallottakról engem is megkérdezzen. A véleményalkotásában – ahogy mások elmondásából megismertem őt – nem a rosszindulat vezette, nyilván azt hitte, hogy a rólam kapott információk igazságtartalmáról meggyőződtek az informátorai. Sajnos nem. Ezt csak azért említem meg, mert ez az eset is intő példa arra, hogy milyen körütekintéssel kell kezelni a memoárokban szereplő tényanyagot, még az olyan, csak tiszteletet, megbecsülést érdemlő, nagytekintélyű államférfi esetében is, mint amilyen Bibó István volt.

– *Érezelte-e a börtönben, hogy hasonló dolgok miatt valamiféle bizalmatlanság övezi egyes emberek vagy körök részéről?*

– Ilyet nem éreztem, viszont elég sok politikai vitám volt. Miért mondtam azt, hogy nem tapasztaltam bizalmatlanságot a rabtársaim részéről? Világéletemben olyan voltam, olyan körülmények között is nőttem fel, hogy el kellett fogadnom azt a környezetet, amelyikbe belecsöppentem, amelyikben élnem kellett. Mindig úgy néztem az emberekre, hogy addig, ameddig meg nem győződöm róla, hogy rossz emberek, vagy olyanok, akikkel nem közösködhetek, nem kerülhetek politikailag egy platformra, addig tisztelnem és becsülnöm kell őket. Tehát a rabtársaim közül senki sem tapasztalhatta, hogy nagyképű, beképzelt valakivel került össze, inkább azt, hogy vele hasonszőrű emberrel találkozott, akinek ugyanazt a keserű kenyeret kell rágnia, ameddig nem szabadul, mint neki, és aki olyan, hogy igyekszik a másiknak is jót tenni. Elmondtam, hogy azt kérem, csak azt tegyék velem szemben, amit elfogadnának magukkal szemben is. Aztán teltek a napok, a hetek, a hónapok, lakva ismertük meg egymást, és rájöttünk, hogy tulajdonképpen egy csónakban evezünk, még akkor is, ha esetleg nekem nem az az ideológiai platformom, mint például egy keresztény párt vezetőségi tagjának. Ő lehet vallásos, én lehetek ateista, és tevékenykedhetünk mindketten ugyanazért a célért. Ezért nem éreztem idegenkedést, bizalmatlanságot vagy gyűlöletet egyetlenegy rabtársam részéről sem. Ehhez nagyon nagy alkalmazkodóképesség kell, és ha nem volt bennem elég a börtönig, ott kifejlődhetett.

– *Érezte-e valaha is a börtönben, hogy valamiféle gyűlölet vagy bosszúvágy munkálkodik magában?*

– Nem. Erre határozott nemmel válaszolok, mert nem tudnék olyan esetet említeni, hogy valamiért bosszút álltam, vagy bosszút akartam volna állni valakin. Mindig azt mérlegeltem, hogy ki mit, miért csinált. Itt van ez a börtönhelyzet. Tehet arról a börtönparancsnok, hogy én odakerültem, és én tehetek arról, hogy ő a börtönparancsnok? Nem. Más dolog, hogy én nem lettem volna börtönparancsnok, ilyen funkciót el nem vállaltam volna. De összekerültünk. A világon

minden rendszerben vannak börtönök és vannak börtönszabályzatok. A parancsnoknak kötelessége a börtönszabályzatot végrehajtani, a rab kötelessége annak eleget tenni. A kérdés mindig az, hogy az illető bele tud-e illeszkedni abba a szituációba vagy sem. Ha számot vet a helyzetével, akkor azt mondja, ha a szabályzatok azt írják elő, ami végeredményben nekem is érdekem, hogy rend legyen, fegyelem legyen, ne tűzzenek össze a rabok se egymással, se a fegyőrökkel, mert az kedvezményelvonással és nagyon súlyos egyéb büntetésekkel járhat, akkor be tud illeszkedni. Ha nem tudja reálisan fölmérni a helyzetét, a lehetőségeit, ha nem tudja pontosan megfogalmazni az érdekeit, akkor jönnek a konfliktusok. Mert a börtönparancsnokságnak meg a -felügyeletnek ragaszkodnia kell a szabályzathoz. Ha azt látja a börtönfelügyelet, hogy az a rab, aki kényszerből a keze alatt él, betartja legalább a minimumát annak, amit előírnak neki, akkor nem köt belé. Egy-két kivételtől eltekintve a fegyőrök is emberek. Ott voltunk mi, politikaiak, rólunk nem rítt le, hogy bűnözők vagyunk. Se a viselkedésünk-ből, se a magatartásunkból, se az elvégzett munkánkból, legfeljebb a politikai polémiánkból vonhatták le azt a következtetést, hogy mi nem vagyunk támogatói a Kádár-rezsimnek.

– *A korábban elvtársainak nevezett emberekkel szemben sem érzett bosszúvágyat? Azokkal szemben, akik börtönbe juttatták.*

– Nem, és sose élt bennem az, hogy valamiféle perben el kell ítélni, akasztással vagy börtönbüntetéssel kell sújtani őket. Sokkal inkább legyenek erkölcsi, politikai halottak, magyarul mondván tudja meg róluk az ország, hogy mit mondtak, mit tettek, korruptak, disznók vagy protekciósozók voltak. Ezzel vágjuk el a közéletben való részvételük lehetőségét, számukra ez a legsúlyosabb büntetés. A feleségem ma is azt mondja erre: olyan hülye vagy, hát végigverték rajtunk, végigszenvedtük a poklot, és te még mindig arról papolsz, hogy ezektől nem kell elszedni az utolsó fillérjüket, ezeket nem kell börtönbe csukni? Sokszor hangoztattam, ha bűnt követett el, normális bíróság előtt vonják felelősségre, ha korrupt volt, ha csalt, lopott, harácsolt, azért kapja meg a megfelelő büntetését, de ha politikai hibákat követtek el, azért nem szabad büntetőjogi felelősségre vonni őket, viszont nem szabad megadni nekik a lehetőséget, hogy még egyszer politikusként tevékenykedjenek. Ezért mondtam nagyon határozottan, hogy nem éreztem soha bosszúvágyat, visszavágni akarást. Nem mentségükül mondom, de a Kádár-rezsim sok mindenre rá is kényszerítette őket. Kádárék legnagyobb bűnének azt tartom, hogy emberek ezreit, tízezreit hozták abba az egzisztenciális kényszerbe, hogy tagadják meg, amit az előző nap mondtak, tegyenek 180 fokos fordulatot, forgassák a köpönyegüket, és álljanak oda dicsőíteni a Kádár-rezsimet, ítéljék el azokat, akikkel együtt tevékenykedtek, mert csak így tarthatják meg a pozíciójukat.

– *Mik azok a legfontosabb ismeretek, amelyeket az úgynevezett börtönegyetemen megtanult?*

– A váci zárkatársaim – már ez a bizonyos „kommunista” kollektíva – szinte kivétel nélkül egyetemet vagy főiskolát végzett, művelt, gazdag élet- és politikai

tapasztalatokkal rendelkező személyek voltak. Tudásukat, tapasztalataikat szívesen és készségesen osztották meg velem is, másokkal is. Sokat tanultam tőlük, sok mindent ismertem meg 1945 utáni történelmünk eseményeiből, kulisszatitkaiból. Röviden hadd szóljak személy szerint is róluk. Haraszi Sanyi bácsi volt köztünk a legidősebb, legtapasztaltabb. Ezért ő volt az én kérdéseim fő céltáblája is. Érdekes szereposztás volt. Én kérdeztem, ő válaszolt addig, míg meg nem unta. Elsősorban őt faggattam, hogy miért torzulhatott el 1945 után a párt politikája, miért kellett átélnünk a Rajk-pert, a törvénytelenéseket, az életszínvonal csökkenését, a demokrácia lábbal tiprását, s miért kell a szenvedő alanyok szerepét játszanunk most, az 56-ot követő megtorlásokban. Ő elmondta a véleményét, mások is hozzátették a magukét, így alakult, formálódott, csiszolódott alaposan átgyúrt véleményünk a közelmúlt történelméről. Előfordult, hogy éles, türelmetlen kérdéseimre ő is mérgesen és türelmetlenül válaszolt. Például amikor azt kérdeztem, hogy miért ő ül ezen az ágyon, és én ülök vele szemben, miért nem Kádár, Biszku meg a többi. Erre azt mondta: hagyj már békén, te hülye proli, mit mondjak én most a kérdéseidre, nem tudok rájuk válaszolni. Eltelt néhány perc, aztán megszólalt nagyon nyugodtan, halkan: na gyere ide, beszéljessünk, folytassuk a diskurzust! És ezután megint csak pörgettük tovább a történelmi imamalmunkat. Tőle és Vásárhelyi Miklóstól ismertem meg hitelesen az írók és az újságírók 56 előtti ténykedését, az ellenük indított hajsza mozgatórugóit.

Haraszi Sándor bácsi jólelkű, segítőkész ember volt, bár őszintén, kertelés nélkül, néha gorombán mondta ki, ami a begyében volt. Nemcsak én szerettem és tiszteltem őt, hanem mindenki, aki személyes kapcsolatba került vele. 1959 elején a beszélőről visszaérve reményt keltően számolt be a hozzátartozóitól hallottakról. Elmondta, a kintiek úgy érzékelik – és itt elsősorban a leánya, Haraszi Mária volt a hírhozó, és gondolom, még Ujhelyi Szilárd, aki nagyon szoros kapcsolatban volt velük –, hogy rövidesen pozitív döntések várhatók az ügyükben. Erre a hírre aztán ráharaptunk, és kértük, mondjon el mindent a legapróbb részletekig. Az egyes szavaknak is jelentőséget tulajdonítottunk, sőt még a hangsúlyoknak is. Közölte, hogy ő is nagyon meglepődött, amikor meghallotta a hírt, és rögtön megkérdezte, honnan származik. Hát fentről, a főnököktől, súgták, mert ezt hangosan nem lehetett mondani, hiszen mindegyikük mögött ott állt egy fegyőr. Hasonló híreket közöltek egyébként a hozzátartozók Donáth Ferencel és Vásárhelyi Miklóssal is. Utána hetekig, hónapokig latolgattuk a hírek realitását. Mindenesetre a reményeink újra lobogni kezdtek. Haraszi Sanyi bácsi 1960 tavaszán valóban szabadult is – említettem már, hogy kikkkel –, de olyan gyorsan és olyan váratlanul történt, hogy jóformán még el sem tudtunk köszönni egymástól. Szabadulása után rövidesen Donáth Ferencel együtt felkereste a családomat, behatóan érdeklődtek az életükről, gondjaikról, és megkérdezték, miben tudnának a segítségükre lenni. Részletesen beszámoltak rólam is, arról, hogyan viselem a keresztemet a börtönben. Sándor bácsi azzal zárta a rólam mondottakat, hogy ne féltsenek, a rossz pénz nem vész el.

Ez is az ő szavajárása volt. Azzal vigasztalták a családomat, hogy úgy látják, már nem kellenek évek ahhoz, hogy én is szabadulhassak. Látogatásuk után megkérték a feleségemet, hogy keresse fel az általuk javasolt orvost, aki a vizsgálat után hasznos tanácsokat fog adni idegállapota javításához. Ez meg is történt, és utána a feleségem egészsége fokozatosan javult. Haraszi Sanyi bácsi többször üzent nekem is a feleségemmel. Üzeneteinek az volt a lényege, hogy ne keseredjek el, tartsam keményen magam, mert rövidesen én is szabadulok. Ennek nyoma is van a börtönlevelekben. Két mondatot idézek a feleségem 1960. május 15-i leveléből. Szó szerint ezt írta: „Sanyi bácsi kért, írjam meg neked a megnyugtatósodra mindezt, tehát hogy rövidesen sor kerülhet pozitív döntésekre. Üdvözlötököt küldik, és azt, hogy az érdekedben is beszéltek.”

– *Ez mit takart?*

– Ez azt takarta, hogy nekik sokkal, de sokkal szorosabb volt a kapcsolatuk a mindenkori vezetésben részt vevő barátaikkal, esetleg szimpatizánsaikkal, olyanokkal, akik azért helyel-közzel elmondtak valamit arról, amit a legfelsőbb körökben hallottak.

– *Később sem tudta meg, hogy pontosan kikkel beszélt és mit tett a maga érdekében?*

– Nem, mert amikor szabadultam, és megkerestem őket, ez nem volt téma. A lényeg az volt, hogy kijöttünk. Szabadulásom után én is felkerestem őt. Több órán keresztül tartó, meleg baráti beszélgetés végén mondtam köszönetet neki is, a leányának is, a feleségének is mindazért az önzetlen baráti segítségért, amit a feleségemnek és nekem nyújtottak.

Donáth Ferenc volt közöttünk a hangját alig hallható bölc, a gondolkodó szobor. Nagyon keveset beszélt, de amit mondott, annak veleje, súlya volt, elsősorban agrárkérdésekben. Tőle hallottam a legkevesebbet az életéről, ténykedéséről, szinte semmit. Tartózkodását, visszafogottságát szerénységének tulajdonítottam, ezért külön becsültem és tiszteltem őt. Ebben kicsit rokonlelkek voltunk. Sokat szenvedett a fejfájástól. Úgy emlékszem, rendetlen vérnyomásának volt az egyenes következménye. Szabadulásom után sajnos már nem találkoztam vele.

Vásárhelyi Miklós volt a szeméből derűt, optimizmust árasztó, lényéből nyugalmat sugárzó társunk. Mellette nem lehetett szomorkodni. Mindig jóleső érzés töltött el, ha beszélgettem vele. Világos, okos, meggyőző érvelése mindig tényeken alapult, gazdag élettapasztalattal és élvezetes humorral fűszerezve. Ebben az időben kezdtem el – mint már említettem – az angol nyelv tanulását. Hozzá mindenkor bátran fordulhattam segítségért, mindig szívesen, okosan segített át a nyelvtanulás kezdeti akadályain. Azt tapasztaltam, hogy a csoport tagjai közül ő volt, aki a leginkább foglalkozott az 56 előtti és az 56 alatti vagy utáni események tényanyagának gyűjtésével. Velem például a legapróbb részletekbe menően meséltette el a 1953-as moszkvai tanácskozás lefolyását. Vele a szabadulásom után csak 1989-ben találkoztam a Petőfi Kör emlékülésén, de akkor is csak köszönteni tudtuk egymást, mert ő előadó volt, én pedig a hallgatók egyike.

A velem egy zárkában lévők között volt három magas rangú katona is, Kovács István és Váradi Gyula tábornokok, Zólomy László ezredes. Tőlük vajmi keveset hallottam katonai ténykedésükről – ebben valószínűleg a katonai titoktartás játszotta a döntő szerepet –, a politikaiokról annál többet. Egyedül Zólomy mesélte el nagyon röviden, hogy milyen feladattal küldték őt a rádióhoz 23-án, és mit tapasztalt ott este és éjjel. Csak egy tény a sok közül: vele együtt odavezényelték a hadsereg akkori párttitkárát, aki mást se csinált, mint az asztal alá bújt az esetleg becsapódó lövedékek elől. Zólomy László erre csak azt jegyezte meg: milyen katona az, aki fél a puskagolyótól? Zólomy szálfatermetű, katonás tartású, gerinces, nyíltszívű, igazi katonaember volt. Keserűen vonta le végkövetkeztetését katonai pályafutásának tapasztalataiból. 1945 után és 1956 után is arra fizettem rá, hogy becsülettel tartottam magamat katonai eskümhöz – mondta. Szabadulásunk óta személyesen csak most találkoztam vele nemrégiben. Elmondok még egy esetet, amely keménységét és következetességét mutatja. Hallottam, hogy rehabilitálták, visszakapta ezredesi rendfokozatát, de civilben láttam. Kérdeztem: Hol az egyenruha? Azt felelte, tegnap jött postán, de otthon van. Miért nem veszed föl? Azt válaszolta: én mindig kemény voltam, és most is azt mondom, csak akkor fogom magamra öltetni, ha az utolsó szovjet katona is elhagyta az országot. Ez ugyanaz a válasz, amit 30 évvel korábban hallottam tőle. Egy fikarcnyit sem változott, ami az állhatatosságát illeti.

Kovács István tábornokra úgy emlékszem vissza, mint a mindig mosolygó, életvidám, magát mindenhol föltaláló, a társait mindenben segítő, tettere kész, kezdeményező sorstársamra. Ha kellett, velünk takarított, rámoltt, sikált, súrolt, nem vonta ki magát semmiből, minden munkát, feladatot vállalt és teljesített, amivel elviselhetőbbé, jobbá tehetette a saját és a társai helyzetét. Nemcsak én szerettem és becsültem őt, hanem a többiek is. Szívesen felelgetett a szomszédunkban lakó fiatalok sarkos kérdéseire is. Tudniillik a fiatalok elsősorban a katonai dolgok felől faggatták őt, mert a mellettünk lévő zárkában olyan egyetemisták voltak, akik az egyetemi katonai zászlóalj tagjai voltak. Néha nagyon megizzasztották, azt meg kell mondanom, de Kovács István tudomásukra hozta, amit elmondhatott – mert bizonyos katonai titkokat feltehetőleg neki sem volt szabad elmondania. Szabadulása után ő is, a felesége is meglátogatták a családomat. Igyekeztek megnyugtatni őket, és erősíteni bennük a reményt, a kitaratást. Személyesen vele is csak mostanában találkoztam. Ezt megelőzően egyszer beszélünk telefonon, miután Váradi Gyuszitól megtudtam a telefonszámát.

Váradi Gyulával sok dologban hasonlítottunk egymásra. Csaknem egykorúak vagyunk, életutunk és első munkakörünk se különbözött. Munkásgyökerünkől se szakadtunk el, a munkásmozgalom értékeitől és hagyományaitól sem. Vallottuk, gyakoroltuk a munkások rendszeretét, fegyelmezettségét, szolidaritását a közösségükért, valamint a szókimondást és a puritánságot. Mi voltunk a kezdeményezői cellánk takarításának, rendben tartásának, ahogy már említettem. Annak is például, hogy az őszi, téli időszakban éjjelenként a radiátoron vizet

melegítettünk, és sorban lemosdottunk tetőtől talpig – már akik erre rávehetők voltak, mert azt meg kell mondanom, hogy nem mindenki állt kötélnek, hogy éjjel felkeljen emiatt. Napközben gondoskodtunk a zárka rendszeres szellőztetéséről, reggelenként segítettünk az idősebb és tapasztalatlanabb társainknak az ágyazásban és az elkészült ingóságaiak megkeresésében. Bizony nem ritkán előfordult, hogy nem volt törölköző, elveszett a zsebkendő, a fogkefe vagy a fogkrém. Váradi Gyula jellemében, magatartásában, szavaiban, erkölcsében a vasasok keménysége, gerincessége is tükröződött. Nem véletlen, hogy mi kerültünk a legközelebb egymáshoz. Az sem véletlen, hogy a szabadulás után neki sem okozott lelki törést, hogy évekig kellett öntőmunkásként dolgoznia. Munkájával ott is kiérdemelte munkatársai elismerését és megbecsülését. Szabadulása után ő is meglátogatta a feleségével a családot, segített, megtett mindent, amit megtehetett, hogy tartsa bennük a lelket. 1961 nyarán, szabadulásom után engem is megkeresett, azután én és a feleségem látogattuk meg őket. Legutóbb tavaly szilveszter előtt váltottunk levél- és telefonüzenetet, majd ez év elején meglátogattam őt.

Meg kell még emlékeznem Pozsár Istvánról, aki az ELTE Bölcsészkarának tanára volt. Őt is Vácon ismertem meg. Börtönbe zárása egy fiatal, tehetséges ember életútját törte derékba. 56-ban a katonákkal együtt tevékenykedett, úgy tudom, az egyetemi zászlóaljban. Vácon is velük volt a legtöbbet. Érdekes, hogy filozófus volt, mégis a katonákat kedvelte. Máig is emlékezetemben él az a szimpátia, melyet velük szemben tanúsított. Vele szabadulásunk után többször találkoztam, sőt egy orosz nyelvű műszaki könyvet közösen fordítottunk magyarra, mert kifutottam volna a határidőből.

Név szerint felsorolt rabtársaimmal a bajban ismertük meg egymást, és megtaláltuk a másikban az igaz barátot is. A családom ma is hálával és szeretettel emlékezik rájuk, akik életük legnehezebb napjaiban őszinte, baráti szavakkal és önzetlen tettekkel segítettek nekik aggodásuk eloszlátásában, gondjaik megoldásában. Az elmúlt több mint 30 év során személyes találkozásaink nem váltak gyakorivá és rendszeressé, aminek részemről két akadály volt. Az egyik az állandó rendőri megfigyelés, amit annak ellenére végeztek az azzal megbízottak, hogy szabadulásom után egy órát sem kellett hivatalosan rendőri felügyelet alatt élnem, és 1962. április elején a Legfelsőbb Bíróság megküldte az Elnöki Tanács reám vonatkozó rendeletét, mely kegyelemből mentesített az ítéletemhez fűződő hátrányos következmények alól. Nos, ennek ellenére a hatvanas évek közepén lezajlott országgyűlési választások idején a lépcsőházban kifüggesztett választói névjegyzékben még a ref. – rendőri felügyelet – rövidítés állt a nevem után. Választani csak a hetvenes évek elejétől tudtam. Még a hetvenes évek végén is egy rendőrtörzssőrmestert küldtek a lakásomra azzal az ürüggyel, hogy jól van-e kitöltve az útlevelem, de az illető elszólta magát. Jé, hát maga csak egyszer utazott, és akkor is csupán Romániába? – kérdezte, miután alaposan átlapozta az útleveletem. Látva, hallva, érezve ezt a rendőri kontrollt,

nem tehettem mást: meg kellett szakítanom az amúgy is laza kapcsolataimat a volt rabtársaimmal. Ellenkező esetben az isten se mosta volna le rólam és rólunk a rendszerellenes összeesküvés vádját.

– *Egyszerűen csak úgy döntött, hogy nem fogja keresni őket, vagy megbeszélték?*

– Mindenkinek tudnia kellett, hogy nem igaz az az állítás, hogy nincs rendőri felügyelet felettünk. És most, hogy már nyíltan találkozhatunk, azt mondjuk, jó is volt, hogy mindenki erre az álláspontra helyezkedett. Az égvilágon semmivel nem tudtuk volna előrevinni az ország helyzetét, csak magunknak meg a család-tagjainknak ártottunk volna vele.

Szólnom kell a másik okról is, feleségemnek az újabb megtorlásoktól való félelméről. Az előzőekben említett rendőri ténykedést ő is észlelte, tapasztalta. De hallotta, olvasta, látta azt a sok-sok alaptalan rágalmat, amelyet három évtizeden át szüntelenül szórtak rám a hatalom birtoklói. Sokszor, nagyon sokszor kért sírva, hogy ne reagáljak semmire, ne tegyek semmit az igazságomért, hagyjak rá mindent a mocskolódókra, mert ő már nem bírná elviselni egy esetleges újabb intézkedés súlyos terheit. Nekem teljesítenem kellett a kívánságát, csak így tudtam viszonzni hitvesi hűségét, helytállását, és mindazt az erőfeszítést, amelyet családom létének biztosításáért tett négy éven keresztül. Ez becsületbeli kötelességem is volt vele szemben.

Vácon az egyik mozielőadás után összejártam Nagy Attilával. Barátságosan üdvözlöttük és röviden tájékoztattuk egymást a börtönben szerzett tapasztalatainkról. Ez alkalommal még nem emlékezett azokra a dolgokra, amelyekről említést tett a Vasárnapi Újság című rádióműsor egyik 1989. júniusi adásában, vagy Ómolnár Miklós említett könyvében, vagy legutóbb Bertha Bulcsúnak az *Új Idő*-ben közölt riportjában, alaptalanul. Ekkor még harag és szemrehányások nélkül köszöntünk el egymástól.

A váci börtönben néhány napig kórházba kerültem. Erősen romlott a látásom, fejfájás kínozott, és a korábban megműtött jobb lábam kezdett erősen fájni. Ekkor kaptam az első szemüveget, a fogaimat rendbe hozták, és a lábamat is kezelték. Itt találkoztam Kopácsi Sándorral, aki a kórház rabszemélyzetéhez tartozott. Ekkor tudtam meg, hogy édesapja, akit személyesen is ismertem, komoly beteg, a felesége pedig arra kényszerül, hogy az Állatkert előtt peracet áruva biztosítsa a család megélhetését.

1960 nyarán a fordítóirodát Vácról Budapestre telepítették, a Kozma utcai börtönbe, vele együtt engem és a többi fordítót is. És jött a váratlan fordulat. A Kozma utcában nem a fordítóiroda szálláshelyére kísérték, hanem a speciáléra. Volt ott egy speciális, elsősorban híradástechnikai eszközöket előállító műhely. Meglepetésemre Kiss József fogadott, és azzal kísért a cellába, hogy végre sikerült engem is odahelyeztetniük. Közölte még, hogy a speciálban az ő csoportja URH rádió adó-vevőt készít. A munka nagyon szép, figyelmet és szakértelmet követel. Az ellátásuk nagyon jó, a bánásmód is elismerésre méltó, meglátom, én is jól fogom érezni magam köztük. Ezen az estén hosszan beszélgettünk, volt miről,

hiszen a tárgyalásunk óta nem láttuk egymást. Ez a munkahely valóban olyan volt, ahogy Kiss József leírta. Keresetünkben bőven spájzoltunk, a családnak is küldhettünk belőle. Az ott készített rádiókkal még a magyar rádió adásait is foghattuk. Akkor hallottam először a rádióban a Pancsoló kislány című slágert, amelyet már az egész börtön fütyült, dalolt, ordított. A speciálban szabadon lehetett beszélgetni, ebédszünetben pedig az épület előtt levegőzhettünk, és más munkahelyeken dolgozó rabtársainkkal is szót válthattunk. Itt találkoztam többször Bogár Károllyal és Koroly Györggyel. Velük is volt mit megtárgyalnunk.

Ennek a munkahelynek azonban volt egy szépséghibája: túl sok minden készült az állam pénzén a főnökségnek. Mikroelektronikával is foglalkozott a részleg, a villanyvasutaktól kezdve a mocorgó, menő és beszélő játékgig sok minden készült itt, nem beszélve az autók ingyenes javításáról. Nekem ez nem tetszett, nem tudtam szó nélkül hagyni. Lépten-nyomon kifogásoltam, bírálтам az észlelteket, és a nevén neveztem: korrupciónak. Felháborított, hogy még a börtönben is dívik ez az átkos jelenség. De milyen hülye voltam! Ott miért ne, ha másutt is. Úgy látszik, a főnökségnek meg az én véleményem volt felháborító, mert rövid idő múlva a suszterájban találtam magam, és olyan zárkában, ahol a többség közbűntényes volt.

– *Kinek mondta el a kritikai megjegyzéseit?*

– Ott a speciálban mindenkinek, akivel beszéltem. És nyilván voltak olyanok, akik azzal voltak megbízva, hogy adjanak tájékoztatást fölfelé, ki, miről fecseg. A nagy szabadságnak ez volt az ára és a következménye.

A suszterműhely nagy hodály volt, legalább 100 rab dolgozott benne. A műszakvezetőnk szintén rab volt, akit gazdasági ügyben marasztalt el a bíróság, a műhelyparancsnok pedig hivatásos bévés tiszt, mindkettőjük jó szándékú, segítőkész ember. Én a megjavított csizmák és bakancsok fülezését végeztem. A munkával nem volt bajom, de a fizetéssel igen. És itt jön az első visszavágás. A maximálisan elérhető keresetem sem lehetett több, mint a régi kétharmada, de inkább a fele. Ez egy újabb büntetés volt. Ahogy telt az idő a suszterájban, úgy lettem egyre idegesebb, türelmetlenebb és nagyon sokat fogytam. A feleségem észrevette a beszélőn, és belebetegedett. Akkor rádöbentem, hogy megálljt kell parancsolnom magamnak, nem csúszhatok tovább a lejtőn, mert szakadékba zuhanok a családommal együtt.

Említettem már, hogy ezt is figyelembe kellett vennie az embernek, amikor kialakította a magatartási normáit a börtönvilágban. Ha valaki belenéz a börtönlevelezésembe, láthatja, hogy a feleségem jelzi, bizony nincs minden rendben az egészsége körül, és rendkívül aggódik az én kinézésem miatt. Alig tudtuk egymást meggyőzni, hogy talpra fogunk állni, átjutunk ezen az akadályon is. Mit tehettem? Eldöntöttem magamban, hogy kihallgatást kérek a börtönparancsnoktól, akitől határozottan kérni fogom, hogy helyezzen vissza a fordítóirodára, és hadd mehessek olyan cellába, ahol nincsenek közbűntényesek, kapjam vissza a könyveimet, leveleimet, fényképeimet, íróeszközeimet. Közben a feleségem is akcióba lépett.

Addig kardoskodott, jött-ment, míg Földes László belügyminiszter-helyettes kénytelen volt fogadni őt. A feleségem számon kérte rajta a velem történeteket, és azonnali intézkedést kért. Földes László nem mondott semmi biztatót, csak azt hajtogatta, hogy én is az áruló jugoszlávok politikájának követéséért fogok elrohadni a börtönben. A feleségem úgy vélte, hogy Földes Lászlónál semmit sem tudott elérni, ezért levelet írt a börtönparancsnoknak, arra kérve, javítson a helyzetemen. A levél nem maradt hatás nélkül. Rövidesen hivatott a börtönparancsnok. Első, naivnak tűnő kérdésére, hogy mi nyugtalaníthat engem, miért vagyok türelmetlen, azt válaszoltam, hogy az igazságtalan bebörtönzésem és annak végeláthatatlansága miatt. Aztán egy nagyon hosszú és éles politikai vita alakult ki köztünk. Ő sorolta a hivatalosan megállapított bűneimet, én pedig tényekkel cáfoltam, míg meg nem untam ezt a süketek párbeszédét. Akkor azt kérdeztem tőle nagyon keményen és határozottan, hogy tudja-e, miért kerültem a suszterájba. Kitérő választ adott, aminek a lényege az volt, hogy a feleségem leveléből tudta meg, mi történt velem, kivizsgáltatja az ügyet, a további lépéseket pedig a vizsgálat eredményének alapján fogja megtenni. Ez persze abszolút nem volt igaz.

A következő napokban számos orvosi vizsgálatra kellett mennem, ahol erősítő és vitamintablettákat kaptam, visszahelyeztek a fordítóirodára és egy olyan négyszemélyes zárkába, amelyben már nem voltak közbüntényesek. A munkámért kapott pénzem a duplájára emelkedett, többet tudtam megint hazaküldeni, többet is vásárolhattam magamnak. Behozathattam a tamburámat, eljárhattam a kultúr csoportba is, ahol zenéltünk, daloltunk. Visszakaptam a könyveimet, a leveleimet, a fényképeimet, a naplóimat, az írószereimet. Mindez javított a helyzetemen, de a türelmetlenségemen alig. Állandóan foglalkoztatott a kérdés, hogy a hatalomnak meddig lesz még szüksége a börtönben tartásunkra. Ugyanis a börtönbe jutott hírek szerint a kinti politikai helyzet a hivatalos vélemény szerint már konszolidálódott, és jól mentek a dolgok.

Egyszer egy ügyész keresett meg, és arra kért, segítsék neki, hogy feltárhassa a börtönben feltételezhető korrupciót, a társadalmi tulajdon terhére elkövetett visszaéléseket, bűnöket. Fiatal, okos ember volt, a szavaiból azt éreztem, hogy a törvényességet akarja érvényesíteni, a visszaéléseket, bűnöket elkövető személyekkel szemben. Tájékoztattott arról, hogy már több elítélttel beszélt, egy részüik segített neki, többen viszont nem voltak hajlandók nyilatkozni, mert féltek a következményektől. Én elmondtam az általam észlelt jelenségeket, és azt is, hogy ezek nyilvános elítéléséért milyen szankciókkal sújtottak, majd hogyan mentesítettek alóluk. Azzal köszönt el, hogy a végére jár az ügynek, és garantálja, a jövőben senkit nem érhet semmilyen retorzió azért, mert tájékoztatta őt. Nem tudom, hogy ennek az akciónak milyen következménye lett, de 1961. április 1-jén, amikor szabadultam, a következő intellemmel búcsúztatott a nevelőtisztünk, Törőcsik hadnagy: A szabad életben majd ne aszkéta szemszögből ítélje meg a dolgokat! Tudomásul kell vennie, hogy odakint sok minden megváltozott. Akkor nem nagyon tudtam mire vélni a megjegyzését, de később megértettem, mire célzott.

1960 nyara és 1961. április 1. között kilenc hónapig voltam ismét a Kozma utcai börtön lakója. Ezt az időt három zárkában töltöttem. A zárkatársak nevére – Kiss Józsefet kivéve – nem emlékszem. Közvetlen, barátinak mondható kapcsolat nem alakult ki közöttünk, de nézeteltéréseink, összecsorduléseink sem voltak. Mindhárom zárka lakóival normális, emberi kapcsolatot tudtunk kialakítani, rendet, tisztaságot tartottunk, segítettünk azokon, akiknek a lehetőségei kedvezőtlenebbek voltak. Az egyik zárkatársam, egy fiatal villamoskalauz 56-ban nemzetőr volt, és valamilyen közbűntényes tett miatt kapott néhány esztendő. Igen humorosan, élvezetesen mesélte el a csínytevéseit, a bulijait, ahogyan ő emlegette. Vele a suszterájba jártam dolgozni. Szabadulása után a Vörös Csillag Traktorgyárba került targoncásnak. Ott találkoztunk néhányszor, mindig ő keresett meg. Tanácsokat kért, de segítséget soha nem fogadott el. A targoncások csoportvezetője egyszer észrevette, hogy a műhelyünk előtt beszélgettem vele. Ő nyilván tudta, hogy az illető honnan jött és miért került oda, ezt a beszélgetést azonnal jelentette a gyári illetékeseknek.

Egy másik rabtársam az 56-ban újjáalakult egyik keresztény párt vezető személyisége volt, éles eszű, művelt ember. Nagyon sokat beszélgettünk, vitatkoztunk. Volt, amiben nem kerültünk közös nevezőre, de tiszteltük, becsültük egymást, veszekedés nem volt közöttünk. Ő a saját ideológiai platformján állva mindent elítélt, ami 1945 óta történt hazánkban. Csodálkozott, hogy sok mindent én is elítéltem, de sok-sok beszélgetés után elfogadta, mert tényekkel bizonyítottam neki, hogy nem minden volt rossz, ami 1945 után történt. Ilyen volt például az újjáépítés, a földosztás, a forint bevezetése – s mindez két év alatt –, a többpártrendszer két-három éve, a munkás-paraszt fiatalok tanulási lehetőségeinek a biztosítása, a munkanélküliség fől számolása, a lassan javuló életkörülmények 1950-ig, a demokratizálás csíráinak megteremtése és az a sok önkéntes társadalmi munka, amelyet a falvak vagy a lakókörzetek fejlesztésért végeztünk. Vitáink következő szakasza az 1949–1956-os időszakot ölelte fel. Éles kérdéseket tett fel, hogy mi a véleményem a törvénytelenégekről, az életszínvonal hanyatlásáról, a demokrácia elfojtásáról, az egypárti diktatúráról, a szovjetek jelenlétéről és ezzel összefüggésben hazánk függetlenségéről. Csodálkozott, hogy egyáltalán megszülethetett a megyei munkástanács programja, vagy a Borsod Megyei Ideiglenes Intéző Bizottság programnyilatkozata. Ezek után megjegyezte, eddig fel sem tudta tételezni, hogy egy volt kommunista vezető is gondolkodhat úgy fontos kérdésekről, mint ő. Eszmecsereink záró szakaszát az 56-os események és az eseményekben való részvételünk értékelése jelentette. Ezekben a kérdésekben szinte nem is volt vita közöttünk.

Beszélgetéseinket át- meg átszöttek az erkölcsi kérdések. Vitapartnerem meglepetéssel vette tudomásul, hogy ezekben a kérdésekben azonos elveket vallunk, és azok alapján cselekszünk. A különbség csak abban volt közöttünk, hogy más tanítások vezéreltek bennünket. Például a közösségért, a segítségre szorultakért végzett tevékenységre őt a szeresd felebarátodat, mint tenmagadat parancsolata,

engem az önként vállalt szolidaritás készítetett. Vagy a lopásokat, a harácsolást, a korrupciót ő a ne lopj, vagy a felebarátod jószágát, vagyonát ne kívánd parancsolatok alapján ítélte el, én pedig azon az alapon, hogy a munka nélkül szerzett vagyon bűn, és a közélet tisztasága ellen vétőket büntetni kell. Ő a politikai gyilkosságokat a ne ölj parancsolat alapján ítélte el, én a törvények megszegéseként. E hosszú vitasorozatunk azzal a tanulssággal zárult, hogy a politikával, a gazdasággal, a kultúrával, az erkölccsel és a törvényességgel kapcsolatos gyakorlati céljaink azonosak. Ezek megvalósításáért lehet is, kell is együttműködnünk a nemzet, a haza javáért, és ehhez csak annyi plusz kell mindkettőnk részéről, hogy tiszteljük egymás világnézetét, és ne ellenséget lássunk a másikban. Ezt megtehetjük, mert egyikünk sem akar rosszat a másiknak, a más világnézetet vallóknak, és mindketten a nemzetet, a hazát, a haza javát kívánjuk szolgálni. Nos, így valósítottuk meg a konszenzust a börtönben két másként gondolkodó között. Nagyon sajnálom, hogy elfelejtettem a nevét. Szabadulásom reggelén megkért, hogy vigyek üzenetet a feleségének és a gyermekének, valamint adjam át azokat az apró kis ajándékokat, amelyeket ő készített a börtönben számukra. Szívesen teljesítettem a kérését. A családjánál járva nagyon meglepett, hogy üzenetét és ajándékát a gyermeke őszinte, kitörő örömmel fogadta, a felesége viszont szenvtelen érdektelenséggel. Akkor nem tudtam mire vélni, de megértettem, amikor szabadulása után egyszer felkeresett, és szomorúan közölte, hogy elváltak, mert a felesége nem tudta kívárni a visszatérését.

1960 második felében befutott a Kozma utcai börtönbe Fekete Sándor, Litván György és Mérei Ferenc. Velük csak esetenként találkoztam egy-egy röplabdameccs közben, a borbélynál vagy az orvosi rendelőben. Közülük csak Fekete Sándort ismertem személyesen a pártfőiskoláról. Úgy emlékszem, hogy ők a börtöniskola tanítói voltak mind a hárman, a rabokat tanították. Mérei Ferencről az az emlékem maradt meg, hogy mindig mosolyog, vicceket mesél, és derűs optimizmusa jótékonyan hat rabtársaira. A derű belülről fakadt, öröm volt látni, nem csak beszélni vele. Pszichológus volt, aki a példájával is tanított.

Fekete Sándor mint az iskola vezetője viszonylag szabadon mozoghatott a körletben, így tehette meg, hogy szabadulásom reggelén, amikor a zárkámban vártam a hazamenetelemre, kinyitotta a zárkaajtón lévő ablakot, és megkért, keressem fel a családját, és mondjam el nekik részletesen, hogyan viseli a rabságot, milyen a kosztja, a vásárlási lehetőségei, egyszóval nyugtassam meg őket, hogy nem törte meg és nem is fogja megtörni a rabság. Hamarosan felkerestem a családját. Az édesapját személyesen is ismertem, a többiekkel akkor ismerkedtem meg. Barátsággal fogadtak, átadtam nekik Sándor üzenetét, és részletesen beszámoltam arról, hogyan él. Igyekeztem megnyugtadni őket, hogy egészséges, kedélyállapota jó, a barátaival lakik egy zárkában, velük együtt tanít, a tanítványai pedig kedvelik, ironizáló humora a régi, töretlen. Hosszasan elbeszélgettünk, főleg az édesapjával. Keserű szájjal mondta el, hogy vele is, menyével is érdemtelenül bántak el annak ellenére, hogy Kádárék szüntelenül hangoztatják,

a családtagok nem felelhetnek a hozzátartozójuk „bűneiért”. Azzal búcsúztunk el egymástól, hogy nem ilyen lovat akartunk.

Fekete Sándorral több esetben találkoztam a szabadulása után, főleg az elmúlt években. Találkozásainkon természetesen politizáltunk is, miért is ne, és megállapíthattuk, elveinken nem változtattunk, 56 előtti, alatti, utáni nézeteinket nem tagadtuk meg. Mint az *Új Tükör* főszerkesztője kért arra, hogy adjam át lapjának közlésre az 1953-as magyar–szovjet párttanácskozásról készült jegyzeteimet. Ez megtörtént, de csak a felét hozták le, mert közben a *Kapu* című lap az egészet leköszölte. Majd egy részletes cikket kért tőlem, hogy miért és hogyan láttak kéretlenül vendégül Ungváron a szovjet katonai parancsnokok 1956. november 5–16. között. Ezt a cikkemet nagyrészt idéztem a korábbiakban.

– *A börtönévek alatt a már említett beszélőkön kívül hogyan tudta tartani a kapcsolatot a feleségével és a lányával?*

– A börtönszabályzat szerint az ítéletek súlyától függően lehetett gyakrabban vagy ritkábban levelet írni, csomagot kapni, vagy beszélőkön találkozni a családtagokkal. E szabályzat ítélettől függő elve embertelen, mondhatnám barbár, a XX. századhoz méltatlan. Ugyanis pont azokat sújtja legjobban, akiknek a leg-hosszabb időt kell ítéletük miatt távol tölteniük a családjuktól. Talán azért, hogy lazuljanak és szűnjenek meg a családi kapcsolatok? És ez pont abban a társadalmi rendben van így, amelyik azt papolja, hogy a társadalom rendjének a család az alapja. Az ítélet súlyától függően a kapcsolattartás szabályozása ugyanúgy vonatkozott a közbüntényesekre, mint a politikaiakra. Holott az ítéleteket kezdeményezők és kimondók jól tudták, hogy a politikaiak nem bűnözők, és csak egy bázisuk maradt az ítélet után, a családjuk.

Emberinek nem nevezhető kedvezmény volt a beszélő, főleg annak a lebonyolítása és a hossza. Az előírt idő 10, nagyon ritkán 15 perc volt. Mire elég ez fél-évenként, két-három hónaponként vagy havonként? Arra igen, hogy üdvözljék egymást, de arra nem, hogy bármilyen fontos családi problémát érdemben meg tudjanak beszélni. A beszélő körülményei szinte horrorfilmekbe illők. Ketrecblokkokban állnak a rabok, a ketrecblokkok előtt pedig a családtagok. Mindenki egyszerre beszél, hangosan, hogy valamit érteni is lehessen, gyorsan, mert rohan az idő. Óriási a hangzavar, amit gyakran még fokoz a családtagok mellett vagy mögött álló foglárok kiáltozása: erről nem szabad beszélni, ez az ügghöz tartozik! Ugyanis szigorú utasítás tiltotta a raboknak és a családtagoknak, hogy a rab ügyéről beszéljenek. A politikaiak a perükről és az azzal kapcsolatos kérdésekről nem beszélhettek a hozzátartozóikkal. De a hatalom birtoklói odakint minden rosszat, valótlan elmondhattak róluk nyilvánosan az ő szocialista törvényességük nevében és dicsőségére. E körülmények miatt döntöttünk úgy a feleségemmel, hogy ezekre a beszélőkre nem hozza magával a kislányunkat.

A levelezéssel kapcsolatos börtönszabályzat sem nyerte volna el a humánumnak még a vigasztját sem, mert csak 32 sornyi levelet engedélyezett. Nesze majdnem semmi, de aztán fogd meg jól, gondolhatták a szabályzat megfogalmazói.

A levelezésre is vonatkozott, hogy az ügyről tilos volt írni. Na persze, ezt átléptük mi is, más is, nem minden akadt fenn az ellenőrzés rostáján. Leveleinkben főként az egészségi állapotunkról, az életkörülményeinkről, a családi gondjainkról írtunk, erre vonatkozóan adtunk tanácsokat. E gondolatkörhöz tartozik az a két hosszú levélféle, amelyet a feleségemnek és a leányomnak írtam. A feleségemnek az iránta érzett szerelmemet, bizalmamat, hűségemet és megbecsülésemet írtam le azzal az esettel is számolva, ha élve nem kerülnék haza. Utolsó köszönetemnek, ajándéknak is szántam mindazért a szépért és boldogságért, amit tőle kaptam. Az ajándék része a benti olvasmányaimból összegyűjtött csokor Petőfi, Arany, Burns, Ronsard, Szimonov, Goethe, Kosztolányi verseiből és Jókai, Balzac, Tolsztoj, Jack London, Mikszáth, Zilahy, Kipling, Hemingway és Thomas Mann írásaiból. A leányomnak a közös élményeinket írtam le, jelezvén, hogy ezekre gondolva lélekben mindig vele vagyok, és a szívemben, a gondolataimban nem halványulnak el ezek a képek. Nos, ilyenek voltak a kapcsolataim a börtönének alatt a családommal, és bár számukban, időtartamukban, lehetőségeikben elégtelennek minősíthetők, összetartozásunkat erősítették.

Börtönéletem emlékezetes eseménye, hogy 1961. március 1-jén rendkívüli körülmények között találkozhattam a feleségemmel. Az egyik tiszthelyettesi állományú nevelőtiszt hívott ki a cellámból, és közölte, hogy a feleségemhez kísér az egyik börtönirodába. Csodálkozva néztem rá, mert a hivatalos beszélőre még nem kerülhetett volna sor. És ha mégis találkozhatok vele, akkor miért egy irodahelyiségben? Csodálkozásomat látva kísérem elmosolyodott, és így szólt: felesége rendkívüli beszélőt kapott, és elrendelték, hogy nyugodt körülmények között találkozzanak. Ő volt az a nevelőtiszt, akiről már említést tettem, hogy mi mindenről próbált tájékoztatni, mi mindent próbált közölni, ha néha egy kicsit áttételes formában is. Belépve egy világos, jól berendezett irodahelyiségbe megpillantottam a feleségemet, aki egy tárgyalóasztal mellett ült mosolyogva. Korábban mindig sírt, ha találkoztunk, most nem. Szép volt, nyugodt, derűs, kiegyensúlyozott, a szemében az örömtől és az izgalomtól valami rendkívüli csillogást láttam. Kísérem közölte: foglaljanak helyet a tárgyalóasztal mellett, nyugodtan, szabadon beszélgethetnek, én olvasok, nem figyelek oda. Majd az iroda távoli sarkában lévő fotelbe ült, újságot vett elő, és olvasni kezdett. Én a feleségemhez siettem, megöleltem, megcsókoltam, az arcát a két kezembe fogtam és hosszasan a szemébe nézve próbáltam belőle kiolvasni valamit. Percekig álltunk így, csak a szívünk dobogását hallottuk. Szinte elfeledkeztünk arról, hogy nem csak ketten vagyunk a szobában. Miután leültünk a kisasztal mellé, a feleségem kezdetben el-elcsukló hangon, majd egyre határozottabban mondta el rendkívüli találkozásunk okát. Napokkal előtte Sándor József, a Központi Bizottság párt és tömegszervezetek osztályának akkori vezetője egy hosszú, szívélyes hangú levélben magához kérte, és barátságosan elbeszélgetett vele. Behatóan érdeklődött az egészségi állapota felől, hogyan él, milyen a munkája, mi van a gyermekünkkel, a szüleivel, nincsenek-e anyagi gondjaik, miben, milyen segítségre

lenne szükségük. Négy év után először! A feleségemet nagyon meglepte a szívélyes fogadtatás. Közölte Sándor Józseffel, hogy nem éheznek, lakásuk is van, és nem kell rongyos ruhákban járniuk. Mindezt keményen meg kell dolgoznia a kispesti férfiruhagyár egyik futószalagjánál, ahol szeret dolgozni, a főnökei és a munkatársai szeretik, becsülik, szolidárisak vele. A feleségem még ma is hálás szívvel emlékezik rájuk. A műszakvezetője kétszer javasolta kiváló dolgozó kitüntetésre, amit a munkáskollektíva egyöntetűen támogatott, de az üzemi pártbizottság az utolsó pillanatban visszavonatta a kitüntetését, mert ő Földváriné. Egy esetben már ott is volt az ünnepi gyűlésen, amikor valaki megsúgta neki, hogy ne számítson a kitüntetésre, mert az üzemi pártbizottság most is visszavonta. Elmondta még Sándor Józsefnek azt is, hogy az ő keresetéből és az édesapja nyugdíjából megélnek, anyagi jellegű segítséget nem kér, csak én hiányzom a családból, csak azt kéri, hogy tegyék lehetővé mielőbbi hazatérésemet. Sándor József nem kerülte meg ezt a kérdést sem. Közölte, hogy a pártvezetés napirenden tartja ezt a témát is, és nem feledkezik el rólam sem, mint ahogy a tavaly szabadon engedettekről sem feledkezett meg. Feleségem rögtön közbekérdezett: ha a tavalyiak szabadulhattak, akkor a férjem miért nem? Ezek a döntések mindig politikai döntések – kapta a választ –, nyugodjon meg, és bízson abban, hogy az én szabadulásomra is sor fog kerülni. Na de mikor? – robbant ki feleségemből a jogos kérdés. Az időpontot nem tudom megmondani – hangzott a válasz –, de az a valószínű, hogy nemsokára. Itt meg kell jegyeznem, hogy a pontos időpontot ekkor már tudta Sándor József, hiszen ha nem lett volna már döntés róla, nem kerülhetett volna sor a találkozásra.

– *Minek köszönhető, hogy 1961-ben szabadult?*

– Nem tudom, de elmondom a feltételezésemet. 56-tal kapcsolatban már szoltam arról, hogy bármit tehetett a Kádár-rezsim, de 56 követeléseit nem söpörhette a szőnyeg alá. A társadalomban is volt olyan politikai nyomás, amely közrejátszhatott abban, hogy megint kell amnesztiát adni. Külföldön sem állt le az a határozott követelés, hogy amnesztiát, amnesztiát, amnesztiát az 56 miatt bebörtönözötteknek. Az 1963-as nagy amnesztia mutatja, hogy a külföldi hatás már erősen motiválhatta a politikai vezetést. Persze ezek az én feltételezéseim, hogy aztán a végső, nagyon konkrét okok mik lehettek, azt nem tudom.

Említettem, hogy Sándor Józsefnek tudnia kellett az időpontról is, amikor szabadon engednek. Ezt az állításomat az is megerősítette, amit Haraszti Sanyi bácsiék elmondtak a szabadulás előtti beszélőjükéről. Akkor is az a hír jött be, hogy a legnagyobb főnöktől érkezett a füles, rövidesen szabadulnak. Tehát ők is a hozzátartozóiktól tudták meg a jó hírt a szabadulásuk előtti beszélőjükön. Sándor József azt tanácsolta a feleségemnek, hogy nyugtasson meg engem is, nemsokára minden jóra fordul. Ezután mire számíthatunk? – kérdezte tőlem a feleségem. Mivel ez az esemény váratlanul ért engem is, csupán azt tudtam válaszolni, hogy ez csak valami jó kezdete lehet, különben nem kerülhetett volna rá sor. De hogy pontosan mikor, nem tudom megmondani, azt most már ki kell várni.

Ezután még hosszan beszélgettünk. Megbeszéltük azt is, hogy mit küldjenek a húsvéti csomagban. A feleségem elmondta, hogy ki mit üzen nekem, én pedig, hogy ő mit közöljön velük a nevemben. Üzentem Haraszi Sanyi bácsiéknak, Váradiéknak, Gáspáréknak és másoknak. Ezután megölelve, többször megcsókolva egymást búcsúztunk el, több mint másfél óra után. Ekkor fordult elő először, hogy a beszélő végén a feleségemnek nem kellett küszködnie a sírással. A nevelőtiszt megkért, hogy várjam meg, amíg kikíséri a feleségemet. Hát ez egy csoda a börtönben. Csodálkoztam, hogy felügyelet nélkül maradhatok, még hozzá egy börtönparancsnoki szobafeleségben, még ha rövid időre is. Korábban soha nem történt ilyen, és nem tudom, hogy a Kozma utcai börtön történetében hányszor fordulhatott elő egyáltalán. Ez is arra utalt, hogy itt valami másról van szó, mint hosszabban tartó börtönben maradásról. Amikor a nevelőtiszt visszakísért a cellámba, megkérdezte, hogyan hatott rám a találkozás. Mondtam neki, hogy nagyon felkavart, és erősen foglalkoztat a történetek miértje, keresem a választ. Csak jó következtetéseket vonjon le belőle! – válaszolta. Majd hozzáfűzte: gyakorlatból tudom, ha ilyen sok a politikai elítélt, nem telik el hosszú idő az ítélettől a szabadulásig. Ezzel búcsúzott a nevelőtiszt.

Ezután napokig-hetekig foglalkoztatott a hír. Akárhányszor rágtam végig magam az események során, arra a végkövetkeztetésre jutottam, hogy politikai szükség kényszeríti, esetleg kényszeríti a vezetést a politikai foglyok szabadon engedésére, és velem kapcsolatban most ennek az előkészítése kezdődhetett meg. Azt természetesen nem tudtam megállapítani, hogy a politikai kényszerűségben milyen szerepe lehet a külpolitikai és milyen a belpolitikai nyomásnak. A végkövetkeztetés felvillantotta előttem a szabadulás közeli, bár bizonytalan időpontú reményét, de rossz hatása is volt, mert ismét türelmetlenné tett. Március végén megkaptam a családom húsvétra küldött gazdag csomagját és a levelüket a jókívánságaikkal. A lányom még kis kifliket is süített, ezüstpapírba csomagolta és ráírta: ezt küldöm az édesapámnak. Ezzel egy időben kaptuk meg az áprilisi spájzolható élelmünket is. Sikerült szerezni egy nagy kartondobozt, abban helyeztem el börtönéletem leggazdagabb élelemtárát. A sors fintora, hogy már nem élvezhettem – de nem is hiányzott.

Ilyen körülmények között köszöntött rám április 1-je, ha jól emlékszem, nagyszombat volt. A 6 órai ébresztő után nagytakarításba kezdünk, port töröltünk, mindent lemostunk, és éppen a padlót vikszoltuk, amikor az új váltáshoz tartozó foglár beszólt a cellába: ki az a Földvári? Az ajtóhoz mentem, és mondtam, hogy én vagyok. Reggeli után ne menjen dolgozni a fordítóirodába – szólt –, várja meg itt a cellájában az önnel kapcsolatos intézkedéseket! Először hallottam ilyen udvarias fölszólítást tőle. Kővé dermedtünk mind a négyen, akik a cellában tartózkodtunk. Váratlanul jött a hír. Pár percig néztem a társaimat, ők engem, majd az egyik így szólt: Rudi, te szabadulsz, gratulálok! Sok szerencsét kívánok a szabad életben! A többiek is felocsúdtak, mindenki gratulált, mindnyájan jó egészséget és sok szerencsét kívántak az újrakezdéshez. Jókívánságaik

őszinték voltak, de a szemükben szomorúság bujkált, az agyukban pedig valószínűleg az a gondolat, hogy rájuk megint nem került sor. Én nem vettem holtbiztosra, hogy azért kell a zárkában maradnom, mert szabadulok. Nem, mert már többször ért csalódás, azok minden terhes és káros lelki hatásával. Reggeli után elbúcsúztam a zárkatársaimtól. Magamra maradtam. Agyamban viharesszeggel száguldottak a kérdések és gondolatok. Szabadulok-e vagy sem? Ha ma szabadulok, ki vár, mi vár rám odahaza? Mikorra érnék haza és hogyan? Ha szabadulnék, az lenne nekem és a családomnak a legszebb húsvéti ajándék. Közben megint fel-alá sétáltam faltól falig, mint oly sokszor. Egy-másfél óra telhetett el ebben a bizonytalan, izgatott várakozásban, amikor beszólt Fekete Sándor, hogy Rudi, a társaiddal együtt szabadulsz. Utána a fordítóiroda vezetője jött, hogy mivel szabadulok, visszakéri a nálam lévő fordítási munkát. Így szabadultam meg a szovjet tűzoltórendszabályzattól, legalábbis a hátralévő részétől. Ezután még egy és negyedóra telhetett el, amikor a foglár kinyitotta a cella ajtaját, bejött, és azt mondta: kérem, szedje össze az összes holmiját, készítsen belőle csomagot, és készüljön fel a távozásra, mert szabadulni fog.

– *Mit érzett ekkor?*

– Nem tudom elmondani. Annyi minden végigrohant bennem. Láttam, hogy belépek a lakásunkba, ott a lányom, a feleségem, a szülei. Olyan volt, mint amikor hirtelen elkezdene gyorsítani egy filmet, ugrálnak a képek, a rossz, a jó, a várható jó, a várható rossz, vajon mi lesz, de jó volt ez, de jó volt az, és az ember csak áll, percek telnek el, mire egy picit össze tudja szedni magát, és arra tud gondolni, hogy valamit tennem kellene, valamit lépnem kellene. Még annyit hozzátett a foglár: Fél óra múlva visszajövök, utána elmegyünk a borbélyhoz, majd a szabadítóterembe. A kinti életéhez sok szerencsét, jó egészséget kívánok. Ezzel megint magamra hagyott. Valahogy összeszedtem magam, percek alatt összecsomagoltam. A dobozban lévő dús élelemtáramat az asztalra tettem, ami azt jelentette, hogy az mindenkié, egyenlő arányban elosztva. Rövid idő múlva visszajött a foglár, elkísért a borbélyhoz, aki megborotválta, majd azzal búcsúzott, hogy órá vajon mikor kerül sor, és őt vajon ki fogja megborotválni. Erre az őt odaszólt, ha más nem lesz, akkor majd ő. Köszönöm, abból nem kérek – válaszolt a borbély. Innen a szabadítóterembe mentünk, ahol egy zsibvásár képe fogadott: rabtársak, foglárak, nevelőtisztek sűrögtek-forogtak. Ki a civil ruháját húzogatta magára, ki a pénzbeli járandóságát és a szabaduló céduláját vette át, ki a nevelőtisztek utolsó intelmeit hallgatta, ki a rabtársaival beszélgetett. Itt találkoztam ismét Fazekas Györggyel, Kiss Józseffel, Bogár Károllyal, Szitovszky Zoltánnal és Nagy Attilával. Fellelegezve, hónunk alatt a batyunkkal léptünk ki a börtön kapuján a szabad életbe. Nagy Attila rögtön elvált tőlünk, és hazaindult. Fazekas Gyurival még ittunk egy pohárkával a szabadulásunk örömeire az ott lévő kis presszóban, amely még ma is megvan. Aztán ő taxiba vágta magát, és elautózott, mondván, megy a szabad életbe, megy a Belvárosba, megy az övéihez, a hűgához, a barátaihoz, a remélt és vágyott új szerelmeihez.

Kiss Józseffel, Bogár Károllyal és Szitovszky Zoltánnal maradtam. Nagy meglepetésünkre Kiss József szülei toppantak elénk a presszó előtt. Őket a speciálbeli főnökök értesítették a szabadulás idejéről. Mivel a hazamenetelünk iránya egy volt, együtt mentünk a kőbányai Zalka Máté térig, ott beültünk egy újabb presszóba, majd búcsút vettünk egymástól. Azóta csak Szitovszky Zoltánnal találkoztam, vele is csak a véletlen hozott össze Balatonfüreden. Őt a szívkörházban kezelték, én a feleségemmel a KIOSZ üdülőjében nyaraltam.

Végre 46 hónap és nyolc nap után hazaindulhattam a családomhoz. Kimondhatatlan örömmel és boldogsággal száguldottam volna haza, ha a villamosok és a buszok is akarják. Azok viszont nem táltosodtak meg, a haladásuk számomra csigatempónak tűnt. Ma, ha végigmegyek ezen az úton, öt buszmegálló és öt villamosmegálló, összesen húsz perc, de akkor végtelennek tűnt. Azért csak hazaértem. Izgatottan, vegyes érzésekkel telve kopogtattam lakásunk ajtaján. Délután két-három óra között lehetett az idő. Szabad, az ajtó nyitva van, tessék bejönni! – hallottam a feleségem édesanyjának a hangját. Beléptem az előszobába, életemben először ebbe a lakásba. A konyhaajtó nyitva volt, a feleségem édesanyja éppen a húsvéti kalácsot gyúrta. Az asztalnál a leányom torkoskodott a töltelékekből. A konyhába léptem, köszöntem. A feleségem édesanyja hirtelen felém fordult, a gyűrődéskára dobta a tésztát, hozzám futott, és könnyeket ejtve, hangtalanul, némán összevissza csókolt. Én is őt.

A kislányom 11 éves volt ekkor, és hat éves korában látott utoljára. Némán, szótlanul nézett bennünket. Magdikám – szólt hozzá a nagymamája –, hát nem is köszöntöd az édesapádat? Édesapám! – kiáltott fel a kislányom, hozzám rohant, a nyakamba kapaszkodott, és ő is sírva fakadt. Most már hárman borultunk össze és sírva-nevetve öleltük, csókoltuk egymást. Percek teltek el így. Az első kérdéseimet a kislányomhoz intéztem: Hol van az édesanyád? És hol van a nagypapád? Édesanyám dolgozik, délutános, este tíz után jön haza, a nagypapa pedig valahol dumál vagy kártyázik, rögtön hazahozom – hadarta, és máris rohant érte. Hosszú percekig kettesben maradtunk a feleségem édesanyjával. Leültünk az asztal mellé, egymás kezét fogtuk, és némán néztünk egymás könnyes szemébe. A keze szorítása éreztetette szeretetét, örömét és boldogságát. Először ő szólalt meg: De jó, hogy megjöttél, már nagyon vártunk. Ugye, nincs semmi bajod? Ekkor nagyot csattant a bejárati ajtó, a kislányom érkezett a feleségem édesapjával. Ugye hamar megtaláltam? – kérdezte cserfes büszkeséggel. A keményszívű öreg vasas is könnyezve, némán ölelt meg. Aztán hirtelen sarkon fordult, a micisapkáját a fejébe nyomta, és azzal rohant el hazulról, hogy megy a feleségemért.

A feleségem egyébként tőlünk tízpercenyi gyalogútra dolgozott, a férfiruhagyárban. Nem telt bele fél óra sem, kívágodott az előszoba, majd a konyha ajtaja, és máris repült felém a feleségem. Táskáját, kabátját a földre dobta, sírt is, nevetett is. Percekig öleltük-csókoltuk egymást. Nem kellett szólnunk egyetlenegy szót sem, szavak nélkül is éreztük, tudtuk, hogy a jövőben már semmi sem választhat el bennünket egymástól. Ezután a nagyszobába mentünk, a kislányom

az ölembe ült, a feleségem a vállamra borult, mindkettőjüket magamhoz ölelve sírtunk még egy sort örömben. A feleségem szülei velünk szemben ültek, és könnyes szemmel, némán néztek bennünket. Az istenit! – kiáltott fel az apósom. Hát én csak itt üldögélek, ahelyett, hogy értesíteném Margitkáékat – azaz a nővéreméket. Azzal már rohant is Lőrincre. Na, én megyek, megsütöm a kalácsot, szólalt meg a nagymama, ti csak beszélgetsetek.

Mi pedig beszélgettünk napestig, hiszen volt miről. Sokszor egymás szavába vágva kérdeztünk, felelgettünk, nem győztük kívánni a hosszabb válaszok végét. Mindenre kíváncsiak voltunk, azonnali, gyors válaszokat szerettünk volna kapni. Kislányunk minden kincsét meg akarta mutatni, a játékeit, a füzeteit, az iskolai ellenőrzőfüzetét. Így telt el a délután. Közben a nagymama megsütötte az ünnepi kalácsot, elkészítette az ünnepi vacsorát. Megérkezett a nagypapa is Lőrincről. Négy év után ismét együtt ülhattünk le az asztal köré elfogyasztani a vacsorát. Már egyikünk sem sírt. Szemünkben már nem a könnyek csillogtak, hanem az öröm és a boldogság fénye ragyogott. Életünk legszebb, legboldogabb napjának egyikét zártuk, amikor nyugovóra tértünk. Kislányom a nagyszüleiével, a kisszobában aludt. Elalvás előtt arra kért, hogy a két neki küldött dalt dúdoljam el tamburakísérettel. Kérésének eleget tettem, és megtoldottam még eggyel. Eközben el is aludt, mosolyogva, szeme sarkában könnycseppel. Ezután halkán jó éjszakát, nyugodalmas pihenést kívántam a nagyszülőknek. A nagypapa hüppögéssel válaszolt, a nagymama is sírdogált, és azt súgta: köszönöm, fiam, hosszú évek után ez lesz az első valóban jó és nyugodt éjszakánk.

Mire visszaértem a nagyszobánkba, a feleségem már megágyazott, lefeküdt, és ő is csendesen sírdogált. Kérdésemre, hogy miért, azt felelte: eddig azért kellett sírnom, mert nem voltál itt, most meg az örömtől, hogy itthon vagy. Szótlanul melléfeküdtem, átöleltem, és forró csókjainkban összeforrva, egymás karjaiban, leírhatatlan örömben és boldogságban lettünk életünkben másodszor férjje és feleségé. Ezzel a nappal kezdődött életem új, máig terjedő szakasza, idestova 30 esztendő, egy egész emberöltő.

Újra Kispesten, 1961–1981

– *Hogyan kezdődött az új, szabad élete?*

– Az 1961. április 2-től máig tartó három évtized az új egzisztenciám megteremtését, családi életünk normalizálását és a Kádár-rezsim működésének szakadatlan elemzését öleli fel. Ezt az időszakot át- meg átszövik azok a politikai és rendőri akciók is, amelyek lábbal tiporták a jogaimat és sokadrangú állampolgárrá degradáltak. Eerre az időszakra esik nyugdíjasként eltöltött tíz esztendőm is.

A szabadulás utáni első teendőm az volt, hogy jelentkeznek a hivatalos szerveknél. Április 2-án az apósommal elmentem a kispesti rendőrkapitányságra, ahol egy politikai ügyekkel foglalkozó személy fogadott, és nagyképűen kioktatott, hogy mik a kötelességei egy börtönből szabadult ellenforradalmárnak. Hegyi beszédét azzal fejezte be, hogy még a legparányibb vezető posztot sem tölthetem be többé. Közöltem vele, hogy kioktatásra nincs szükségem, nem azért jöttem, hogy szemináriumon vegyek részt. A jövőmet pedig nem az ő és nem a kispesti rendőrkapitányság dolga meghatározni. Arra kértem, hogy igazolja a jelentkezésemet, majd vessünk véget a kötelező hivatalos aktusnak. Eerre rendkívül bosszúsan, villámló szemekkel dátumozta, szignálta és visszaadta a börtönparancsnokságtól kapott elbocsátási papírt. Április 6-án Miskolcra utaztam, és a megyei rendőrkapitányságon visszakaptam a személyi igazolványomat.

– *Milyen volt visszatérni Miskolcra annyi év után?*

– Nem volt semmiféle rossz érzésem. Mentem, mert vissza kellett hozni a személyi igazolványt. A katonakönyvemet a kiegészítő parancsnokságon kaptam meg Csonotos Mihály alezredestől, akit személyesen is ismertem. Rendkívül szívélyesen fogadott, barátságosan elbeszélgettünk mindenről, kivéve az ügyemet. Mentegetőzve adta át az újonnan kiállított katonakönyvemet, mondván, utasítást kaptak, hogy ilyen esetekben csak rendfokozat nélküli honvédet írhatnak be. Így lettem tartalékos őrnagyból honvéddé. Szívélyesen váltunk el egymástól. 1990. szeptember 25-én kértem a HM-től a tartalékos őrnagyi rendfokozatom visszaadását, az ügy még folyamatban van.

Április első felében Sándor József levélben értesített, hogy keressem fel a pártközpontban. Barátságosan fogadott, tegeződve beszélgettünk. Hosszasan érdeklődött a terveimről, a családom helyzetéről – mintha nem tudta volna, hogy mik is a konkrét problémák körülöttem. Közöltem vele, hogy otthon végzett fordításokból és lektorálásokból szeretnék megélni. Két alapvető okból. Ha otthon

dolgozom, akkor állandóan együtt lehetek a családtagjaimmal, és az anyagiak biztosításán túl személyesen is tudnék gondoskodni róluk, elsősorban az idős szüleinkről. A másik döntő ok, hogy szeretném elkerülni azt a felesleges magyarázkodást, amelyben a szabadulásom óta sokszor volt részem. Ugyanis akikkel találkoztam, nagyon sok kérdést tettek fel az ügyemmel kapcsolatban, és választ vártak. Kijelentettem, hogy én nem kívánok magyarázkodni, magyarázkodjanak ők. Ekkor megváltozott a beszélgetés hangneme. Elmondta – elég hivatalos hangon –, hogy a pártvezetés foglalkozott az ügyemmel, mérlegelte az elkövetett bűneimet is, az 56-os ténykedésem pozitívumait is. Elsősorban a miskolci és a borsodi konszolidáció érdekében folytatott tevékenységemet ítélték pozitívnak, és ennek alapján döntöttek úgy, hogy szabadlábba helyeznek 1961. április 1-jén, bár a miskolci „elvtársaim” kézzel-lábbal tiltakoztak ellene. A vezetés másik döntése az – mondta –, hogy csak az eredeti szakmámban dolgozhatok. Én rákérdeztem: A pártvezetés még mindig kitér az elől, hogy feltárja az igazságot az 56-os eseményekben? Nem az lenne az érdeke, hogy kiderüljön az igazság? Nem látjátok – mondtam neki –, hogy ez csak kárára van a pártnak, és személy szerint a párt vezetőinek is? Erre ő azt mondta: A párt már feltárta 56 előzményeit, okait és ellenforradalmi következményeit, azon sohasem fog változtatni. Ezt én is vegyem tudomásul. Közöltem vele, hogy mivel más választásom nincsen, tudomásul veszem, de meggyőződésemmel, hogy egyszer ki kell mondják az igazságot 56-ról is, meg az én ügyemről is. Erre soha nem fog sor kerülni – felelte még egyszer határozottan Sándor József, majd barátságosabb hangnemben így folytatta: Mi a véleményed arról, hogy az eredeti szakmádban dolgozz a jövőben? Én azt mondtam neki, hogy a szakmámat szeretem, nem félek és nem irtózom a fizikai munkától, számomra nem lealacsonyító, hogy munkások között dolgozva keressem meg a kenyeremet. S ha így döntöttek, tegyék lehetővé, hogy a Vörös Csillag Traktorgyárban dolgozzak, és másodállásban fordítói, lektorálási munkát is végezhsek. Ennek nincs semmi akadálya – felelte érezhető megkönnyebbüléssel. Majd szól Csató Lászlónak, a Vörös Csillag Traktorgyár igazgatójának, hogy intézze el a felvételt, a fordítói munkával kapcsolatban pedig majd Aczél György fog intézkedni – mondta.

Április végén kaptam értesítést Csató Lászlótól, hogy keressem fel őt és Kerényi Jánost, a gyár személyzeti főosztályának vezetőjét. Levele végén az a mondat állt: örömmel és szeretettel várunk. Mindkettő egyébként személyes ismerősöm az 1945 előtti időkből. Majd megkaptam a Műszaki Könyvkiadó értesítését arról, hogy a fordítói munkám megbeszélése érdekében keressem fel az illetékesüket. 1961. május 6-án elkezdtem dolgozni a Vörös Csillag Traktorgyár dőmperszereldéjében mint szerelő lakatos, és május végén a Műszaki Könyvkiadó orosz nyelvű műszaki fordítója lettem.

– *Aczél Györggyel nem is beszélt?*

– Vele nem, de amikor a Műszaki Könyvkiadónál jelentkeztem, az ügyintéző mondta, hogy Aczél György utasítására lehetek náluk műszaki fordító. Így indultam el új egzisztenciát teremteni. Húsz esztendőt – 1961. május 6-tól 1981. május 6-ig

– dolgoztam a Vörös Csillag Traktorgyárban, amelynek neve az utolsó nyolcévben a Magyar Vagon- és Gépgyár Vörös Csillag Gépgyára volt, miután 1973-ban a Központi Bizottság határozatára a győri Horváth Ede vette át a gyárat. Szerelőlakatosként kezdtem, majd függetlenített csoportvezetőként, a hidraulika-műhely főművezetőjeként, a forgácsolóüzem termelési osztályának vezetőjeként folytattam, és gyártmányszerkesztőként fejeztem be az aktív munkámat. Nagyon sok értékes tanulsággal és tapasztalattal teli ez a húsz esztendő.

A felvételemet, mint említettem, Csató László igazgató, Kerényi János személyzeti főosztályvezető és Steinmann Vilmos, a dömperszerelde vezetője intézte. Szívélyes barátsággal fogadtak, és közölték, azt szeretnék, ha a dömperszereldében dolgoznék, ott már mindent előkészítettek a számomra, és mindenben segítenek, hogy mielőbb be tudjak illeszkedni az új élet- és munkakörülményekbe. Kerényi János később elmondta, sokan örülnek a gyárban, hogy velük dolgozom majd, csak a pártbizottság vezetői fogadták fanyalogva. Steinmann Vilmos kísért a dömperszereldébe. Útközben elmondta, hogy Kerényi János sohasem hitte el az engem ért vádakat, és azt mindig el is mondta, ha az ügyem szóba került. Ezzel persze nem aratott babérokat a pártbizottság vezetőinél.

A dömperszereldében Dávid József üzemvezető, Kövér László művezető és egy csoportvezető fogadott, nagyon szívélyesen és barátságosan. Közülük Dávid József főművezetőt ismertem. Steinmann Vilmos azzal búcsúzott tőlünk, hogy a leckéteket tudjátok, oldjátok meg csillagos ötösre. Ezeknek a vezetőknek a jóindulatát, segítőkészségét, emberségét lépten-nyomon tapasztaltam. Ezután a csoportvezetőm a munkahelyemre kísért. Abban a részlegben egy velem egykorú és egy nyugdíj előtt álló idősebb szakmunkással dolgoztam, az órabérem 8 forint 20 fillér volt. A napi feladat hét sebességváltót működtető berendezés elkészítése és gépre szerelése volt, ez a munkaidő minden percének okos kihasználását követelte. Néhány hét múlva már lépést tudtam tartani a többiekkel, sőt arra is futotta a munkaidőmből, hogy rendbe hozzam a szerszámaimat, tisztaságot tartsak, és segítsék a napi normánkhoz szükséges alkatrészmennyiség biztosításában. Az alkatrészeket magunknak kellett összeszednünk a hegesztőktől, a köszörűsöktől vagy a raktárakból.

Tízórai és ebédszünetekben sokat beszélgettünk. Ekkor ismertem meg sok munkatársam egyéni gondját, véleményét, vágyait és céljait. Azt viszont hangsúlyoznom kell, hogy politikáról vagy 56-ról egyetlenegy szó nem hangzott el. Annál inkább a lakásgondokról, a szigorú normákról, a pluszpénz előteremtéséről, fociról, lottóról, totóról és a gyerekek iskolai gondjairól. Rövid idő alatt összebarátkoztunk. Időnként együtt mentünk el egy-egy kerthelyiségbe, együtt vettünk részt a társadalmi munkákban és a térítésmentes véradásokban. Volt, aki az otthonába is elhívott, azt is megmutatta, hogyan maszekol a szabadidejében. Így keresték meg a frizsiderre, a porszívóra és az egyebekre valót. A munkatársaim tapintatát és emberségét bizonyítja, hogy bár tudták, honnan jövök, sohasem firtatták. Miután meggyőződtek róla, hogy én is leteszem az asztalra, amit ők, sőt egyben-másban még a segítségükre is vagyok, egyenrangú társukká

fogadtak, és becsültek, tiszteltek, ahogy én is őket. Segítettem nekik a gyermekeik iskolai gondjainak enyhítésében, például egy-egy matek- vagy oroszfeladat megoldásában. Egy idő után az orosz fordítójuk is lettem. Lefordítottam a por-szívók, villanyborotvák, mosógépek, hűtőgépek műszaki tájékoztatóját, vagy orosz nyelvű levelet írtam a szocialista brigád névadójának, Tyitov úrhajósnak. Ezután többen megkérdezték: Mi a fészkes fenének kell neked itt dolgoznod? Kik azok az okosok, akik ezt elrendelték? Én csak néma felfelé mutatóval feleltem. Erre ők igazi munkásmódon tettek pontot a mondat végére, amikor így fejezték ki a véleményüket: hát akkor csszzék meg a tudományukat. Kellemes emlékekkel teli csaknem másfél esztendőm dolgoztam velük.

Az itt szerzett politikai tapasztalataim a következők: 1956-ot síri csend és némaság vette körül. De nemcsak az említett másfél év alatt, hanem végig, a gyárban töltött húsz év alatt. Ezek szerint az 56-ot követő megtorlások elérték a céljukat. Befogták a munkások száját, megfélemlítették az embereket, és mindenki jobbnak látta, ha hallgat róla. A másik ilyen politikai tapasztalat, hogy a műszaki vezetők szinte kivétel nélkül párttagok. Az egy-két párton kívüli, aki akadt közöttük, az vagy szakszervezeti, vagy KISZ-funkciót töltött be. Ezek szerint visszaállt a klasszikus pártirányítás, és a gyeplőt ismét szorosan tartja a kezében a párt. A jobb érvényesülési lehetőséget biztosító helyek megszerzéséhez elsősorban párttagsági könyv kell, nem pedig tehetség és megfelelő szaktudás. A kontraszelekció, a korrupció tovább virágzott.

A normák rendkívül szigorúak voltak, szinte tarthatatlanok, évenként egyszer biztosan szigorították. A normarendezések mechanikusak voltak, nem vették figyelembe, hogy egy-egy munkafázisra mennyi idő kell valójában, ami mennyiségi hajszához és a minőség háttérbe szorításához vezetett. A szakmunka mennyiségi robottá silányult. Engem többen figyelmeztettek: csak akkor babusgasd, dédelgesd, amit csinálsz, ha mellette a napi normádat is teljesíteni tudod. Ettől szomorúság töltött el.

A fizikai létszám inkább kevesebb, mint több volt, és éppen fordítva az improduktív munkát végzőknél. Emiatt sokat morogtak a munkástársaim is. Az okot keresve rájöttem, hogy milyen állások kellenek bizonyos társadalmi-politikai szervek vezetőinek, esetenként a vezetők rokonainak, barátainak is. Ebből is táplálkozhatott a korrupció és a kontraszelekció. Meg kell említenem még egy nagyon helytelen és káros jelenséget, a pótmunka és a pótbérezés rendszerét. Ez a rendszer eredendően az állásidőket és az utómunkákat volt hivatva díjazni, de a keresetek kiegészítésére és biztosítására váltott át, értéket termelő munka nélkül. Csoda-e, ha ilyen gyakorlat következtében egyre romlott a munkafegyelem, és csökkent az élőmunka felhasználásának a hatékonysága?

– *Mikor mentesítették az ítélettel járó hátrányos következmények alól?*

– 1962. április 3-án a Legfelsőbb Bíróság értesített, hogy az Elnöki Tanács kegyelemből törölte a büntetésemet, és mentesített az ítéletemhez fűződő hátrányos következmények alól.

– *Ezt kérte, vagy kérés nélkül történt?*

– Kérés nélkül. Amikor az értesítést megmutattam Kerényi Jánosnak, könnyes szemmel megölelt, és szoros kézfogással gratulált. Néhány hét múlva tudtam meg, hogy ezt a hírt elmondta mindenkinek, aki valamilyen komolyabb funkciót töltött be a gyárban. Ennek akkor éreztem az első jelét, amikor oldódni kezdett a funkcionáriusok addig hivatalos, kimértén udvarias viselkedése és magatartása velem szemben.

Nemsokára hívatott a gyáregység vezetője. Őt is ismertem már 1945 előtt. Azzal kezdte, hogy gratulál az Elnöki Tanácstól kapott mentesítemhez, majd megkérdezte, vállalná-e a jelenleginél komolyabb és felelősségteljesebb beosztást a gyár érdekében. Milyen munkáról lenne szó? – kérdeztem. A hidraulikaműhelyben kellene rendet teremteni függetlenített csoportvezetőként. A gyár jelenleg azért nem teljesíti a tervét, azért nem tud elegendő traktort és dömpert átadni, mert kevés hidraulikus egység készül, és abból is sok a selejtes. A bajok oka, hogy gyenge a műhely vezetése. Segíteni szívesen segítek – mondtam –, de csak akkor vállalom a megbízást, ha közlöd a pártfőnökeiddel, hogy nem én kértem az új beosztást, és a megbízásomhoz kérj tőlük engedélyt. A beleegyezésük már megvan – válaszolta. Néhány nap múlva aztán elmondta, hogy minden rendben van, Dávid Józseftől is elkért már, kezdjem meg a tevékenységemet a hidraulikaműhelyben 10 forint 50 filléres órabérrel. Ez a 8,20-hoz képest komoly előrelépés volt.

– *A többiekhez képest milyen szinten volt az órabére?*

– A műhelyben akkor 9,50 volt a legmagasabb szakmunkásórabér. Ahhoz képest egy forint pluszt jelentett.

– *Hányadrésze volt ez az 56-os fizetésének?*

– Körülbelül a fele. Megbeszéltem a gyáregység vezetőjével, hogy amikor tiszta képem lesz a műhely gyenge teljesítményének okairól, azonnal megkeresem őt, hogy el tudjuk dönteni a további tennivalókat. A hidraulikaműhely vezetője akkor Füleki László technikus volt, akit nagyon hamar áthelyeztek a technológiára, és Zsigmond Ferencet küldték helyette műhelyvezetőnek. Ő régi inastársam volt, jól ismertük egymást, kezdetben örültem is, hogy ő került a műhely élére. Később Kerényi János figyelmeztetett, hogy durvaság és korrupció miatt évekkel ezelőtt leváltották műhelyvezetői funkciójából, majd büntetésből beosztott művezetőként dolgoztatták az egyik forgácsolóműhelyben. Kerényi arra kért, ha tudok, segítsék a talpra állításában. A korrupciót nem tudtam neki megbocsátani, viszont megpróbáltam segíteni abban, hogy változtasson a stílusán, de megmondom őszintén, eredménytelenül. Mindent helyeselt, amit tanácsoltam neki, de a magatartásán semmit nem változtatott, a műhely vezetésén pláne nem. Végül felmondtak neki, elkerült a gyárból, és a műhely vezetés nélkül maradt.

Közben néhány hónap alatt sikerült tiszta képet kapnom a műhely helyzetéről. Az ottani állapot nagy vonalakban az egész országra érvényes volt. Először is, a dolgozók, a forgácsolók és a szerelők lesújtó véleményrel voltak a vezetőikről, ami megdöbbenett. Tehetetleneknek, hozzá nem értőknek, gorombáknak és

ostobáknak tartották őket. Sajnos igazuk volt. A másik, hogy a műhely vezetése képtelen volt egyenletes alkatrészellátást biztosítani a szerelőknek. Az ebből fakadó kieső időket teljesítmény nélkül pótbéreztek, ami a hatékony munka halála. A harmadik, hogy a normák itt általában lazák voltak, és erre túlzott létszámgigényt alapoztak. Amikor szétnéztem a műhelyben, kb. 2500 órányi szekrénypénz hevert a műhelyek szerszámszekrényeiben elszámolatlanul, tartalékban. El lehet képzelni, hogy mennyit lóghattak ezért a 2500 óráért.¹⁷ Ez szükségszerűen vezetett a lazaságokhoz, a rossz munkafegyelemhez. A negyedik – ez a vesszőparipám – rendetlenség, por és piszok volt a műhelyben, ami a hidraulikus berendezések halálát jelenti, hiszen ha porszem kerül a berendezések mozgó és csúszo alkatrészei közé, az is elegendő, hogy működésképtelenné tegye a hidraulikus egységet. Hiányzott a megkövetelt minőség gyártási feltételeinek a biztosítása. Egy hidraulika vagy jól működik, és akkor levegőt vagy olajat pumpál, vagy nem, és akkor semmit nem pumpál, akkor hasznavehetetlen. Ehhez minőség kell, ezredmilli-méter pontosságú megmunkált alkatrészek tömege, de hiányoztak a megfelelő minőségi átvéők, és hiányzott a munkások személyes felelősségvállalásának a biztosítása is. És végül – ez nagyon érdekes – a káros jelenségek alapvető okait és megszüntetésük módját nem ismerték. A gyáregységvezető csak annyit jelzett nekem, hogy valahol a vezetésben van a hiba.

A műhely megfelelő vezetésének és munkájának biztosítása érdekében javaslatokat tettem a gyáregységvezetőnek és az üzemvezetőnek. Az én koncepcióm a gyári termelésirányítás és termelés-szervezés gyökeres ellentéte volt. Először is: vezetőknek, tehát a műhely vezetőjének, főművezetőjének, művezetőinek, diszpécserjeinek olyan embereket tegyenek, akik vezetni, szervezni, gazdálkodni tudnak az emberekkel, az anyaggal és az idővel. A műhelynek nem jó mozgalmi emberekre, hanem jó szakemberekre van szüksége. A jelöltjeim között egyetlen párttag volt. Ezt az első csatát a politikai vezetőkkel szemben megnyertem.

A másik javaslatom az volt, hogy műszakokra és egyénekre bontott programokat dolgozzanak ki a műhely részére, és a bedolgozó műhelyek programjainak teljesítéséért vállaljon személyes felelősséget a forgácsoló üzem vezetője. Erre Szalai Laci, aki inastársam volt, rám kacsintott, hogy oké, oké, ez rendben van, én meg visszakacsintottam, jelezve, hogy nem neki, hanem ezeknek mondtam, hogy értsenek ők is a szóból, a személyes felelősséget egyetlenegy vezető sem kerülheti el. Erre azért volt szükség, hogy a szervezett, ütemes termelésnek és a hatékony munkaszervezésnek meglegyenek a feltételei. Ha a szerelő áll, nem dolgozik, akkor miből fizetem? Vagy pótbérezem, és csalog, vagy nem fizetem, akkor meg elmegy, mert azt mondja, hogy dolgozni jött be, nem pedig azért, hogy ácsorogjon, ráadásul pénz nélkül. Rövid vita után elfogadták ezt is.

17 A munkások az úgynevezett szekrénypénzzel manipulálhatták a teljesítéselszámolásukat. Az elvégzett munkáért járó darabért havonta egyszer összesítették. A dolgozók gyakran tartalékoltak munkajegyeket a szerényeikben (ezért hívták szekrénypénznek) a későbbi, kedvezőbb elszámolás reményében, és az is előfordult, hogy a le nem adott munkajegyek helyett órabért számoltattak el.

A harmadik javaslat, hogy mennyiségi és minőségi követelményeket biztosító, reális normákat kell előírni, és e normáknak megfelelően kell megállapítani a műhely létszámát. Csak annyi emberre van szükség a műhelyben, ahány a tervek teljesítéséhez kell, nincs szükségünk munkanélküliekre és téblábolókra. Mindez a laza normák és a pótbérezés felszámolását, az irreálisan szűk normák korrigálását és a műhelylétszám körülbelül egyharmados csökkentését jelentette. Továbbá, hogy az év végén rendezett normákhoz csak abban az esetben engedek hozzányúlni, ha az adott műveleteket lényegbevágó műszaki fejlesztéssel gyorsítják meg. A normarendezéseket pedig bízzák a műhely vezetésére, ne felülről írják elő, hogy melyik műveletnek mennyi legyen a normaideje, így a terv teljesítése esetén 5-10 százalékkal növekedhet a munkások bére. A legnehezebb kérdés az volt, hogy a feleslegessé váló munkásainkkal mi legyen. Azt mondtam, a legkörültekintőbben kell elhelyeznünk őket, amit a gyárvezetésnek is garantálnia kell, több munkahelyet kell felajánlani a számukra, és választási lehetőséget kell biztosítani nekik.

– *A gyáron belül gondolta?*

– Igen. Szét kellett szórni őket a szereldébe, a tmk-ba, az öntödei tmk-ba, a szerszámműhelybe, ott mindig kerestek embereket, örök létszámhiánnyal küszködött a Vörös Csillag Traktorgyár. E létszámcsökkentésnek és átcsoportosításnak azt kellett biztosítania az üzemben, hogy a munkásaink szakmai színvonala lényegesen növekedjék. Elsősorban azoktól kellett megválnunk, akik nem feleltek meg a minőségi követelményeknek. De még egyszer hangsúlyozom, velük is olyan emberként kellett bánnunk, akik a gyár más részében becsülettel megállják a helyüket, és biztosítani kellett számukra a választási lehetőséget. Ezt a javaslatot csak igen hosszú és kemény vita után fogadták el. Ugyanis a gyári programosztály és a technológia vezetői kezdetben nem hitték el, hogy a normáik, a programjaik és a létszámterveik bagót sem érnek, egyszerűen rosszak. Az álláspontomat, hogy a mennyiségileg több és minőségileg jobb munka hasznából a műhely munkásainak is részesedniük kell, különben nem érdekelték a műhely talpra állításában, a termelési főnök munkástanács-demagógiának nevezte. Ez volt az első politikai visszavágás. Azt azért meg kell mondanom, hogy a többség nekem adott igazat.

A negyedik javaslatom az volt, hogy a rend, a tisztaság, a portalanítás érdekében azonnal ki kell festeni a műhelyt, a padlózatot portalanítani kell, az alkatrész-tisztítót le kell választani és el kell szigetelni a szerelő- és a próbarészlegtől, valamint minden műszakba kell egy takarítónő. Ezenkívül még kellett az alkatrészeket tároló szekrények, hogy rendben, tisztán, megfelelően el lehessen helyezni azokat az alkatrészeket, amelyekből a szerelők a hidraulikus egységeket összeállítják. Ezt a javaslatot ellenvetés nélkül mindenki elfogadta.

Az ötödik javaslatom szerint a szigorú minőségi követelmények biztosítása érdekében a meő szervezett megerősítésén túl még számos egyéb intézkedés is szükséges, elsősorban a műszaki fejlesztés terén. Néhány alig százezer forintos

beruházással jelentős minőségi változást lehetett elérni, egyben a munkavégzést is könnyebbé tehetjük. Új ellenőrzési módszert javasoltam több területen, és forszíroztam, hogy a szerelők vállaljanak személyes felelősséget az általuk készített egységekért. Ezért mindenki köteles beütni a betűjelét az elkészített munkadarabba, és ha a kiszállítás előtt meghibásodik, a javítást annak kell díjtalanul elvégeznie, aki készítette. E javaslatok elfogadásának fő támogatója a gyár Székely nevű főmérnöke és Fekete László főtechnológus volt, akiről később egy hosszas beszélgetés során kiderült, hogy 1956-ban a miskolci egyetemen tanult.

Mivel a legfontosabb gyári vezetők egyetértettek a javasolataimmal, azok rövid idő alatt megvalósultak, és a műszaki fejlesztés, mint a legfontosabb előfeltétel, adott lett. Volt néhány szavam a pártszervezethez, a KISZ-szervezethez és a szakszervezethez is. Azt kértem tőlük, hogy támogassák a program végrehajtását. Elsősorban azzal, hogy a vezetők és az aktívák személyes példamutatással igyekezzenek meggyőzni a még kételkedőket és azokat, akik jó szívvvel fogadták az addigi tespedést és lazaságot, mert lógni lehetett. Igyekezzenek, ha kell agitációval is, meggyőzni őket, hogy valami új kezdődik. Ezek a vezetők bizonytalan ígéretet tettek, de mindenki megjegyezte közülük, hogy ilyen kemény fába még egyetlen gyári műhely sem vágta addig a fejszéjét, bárcsak sikerülne a program teljesítése. E vélemény mögött jó adag bizonytalanságot és némi meg nem értést is éreztem, ezért meg kellett kérdeznem, tudnak-e az elhangzottaknál hatékonyabb, célravezetőbb, konkrétabb javaslatokat tenni. Nem tudunk – volt a válasz. Akkor akarják-e az elhangzottak megvalósítását, mert anélkül ez a program csak írott malaszt marad. Igennel válaszoltak.

A következő napok egyikén megkeresett Szalai László, az üzemvezető azzal, hogy na, jól átejtettél bennünket. Tettél személyi javaslatot mindenkire, csak éppen a műhely vezetőjére nem. Azt válaszoltam neki, hogy az az ő dolguk, nem az enyém. Persze, hogy a miénk – mondta ő –, már meg is oldottuk, mától te vagy a műhely felelős vezetője. Láss azonnal munkához! Sok sikert kívánok – fejezte be mondókáját Szalai László. Jól meglepve néztem vissza rá.

– *Miért volt meglepődve? Nem számított rá?*

– Nem. Én nagyon jól éreztem ott magam mint függetlenített csoportvezető. Bármit kértem a forgácsolóktól, szívesen megcsinálták, és a szerelők is. Meg voltam elégedve vele, nem vágytam másra.

Azt mondja erre Szalai: Jó, jó, tudom, hogy miért nézel így rám. Ismerem az elveidet, és közlöm, hogy már megszereztem a kinevezésedhez a kerületi párttitkár, Darabos Iván jóváhagyását is. Most aztán láss munkához a szokott tempóban, és vedd le a hátunkról ezt a nyavalyás hidraulika-púpot!

– *Egy ilyen vezető kinevezéséhez egyébként nem kellett a kerületi párttitkár hozzájárulása, ugye?*

– Egyébként nem kellett volna, elég lett volna az üzemi párttitkáré, de a múltam miatt nyilván igyekeztek minél magasabb politikai fórumnál biztosítani a döntést. Tudták, hogy nekem ez fontos, nehogy valahol fent azzal jöjjenek –

amivel később aztán jöttek is egyesek –, hogy na, ez már megint törtet fölfelé, és igyekszik a saját karrierjét egyengetni. Nagyon vigyáztam arra is, nehogy belekeverjék magukat olyasmibe, amit, ha politikailag nem tisztáznak, rájuk üt vissza. Nagyon jól tudtam, hogy mi mindent tehet egy kerületi titkár, ha tudomására jut az ilyesmi, és előtte nem beszéltek meg vele.

Így lettem én 1963-ban a hidraulikaműhely vezetője, főművezetői rangban. A fizetésem havonta kb. 1500-1800 forinttal emelkedett. Amikor a kinevezési papíromat Kerényi János átadta, közölte: Rudi, megváltozott rólad a gazdasági és a mozgalmi vezetők véleménye, úgy látják, hogy talpra tudod állítani a hidraulikaműhelyt. Bár egyesek túl radikálisnak vélik az elgondolásaidat, ez ne befolyásoljon a munkádban.

Új vezetőtársaimtól azt kértem, ha megoldhatatlannak találják egy-egy feladatot, rögtön jelezzék, hogy közösen keressük meg a gyors megoldást. Erre gyakran sor is került az első hónapokban. Különösen Zimonyi Gyula jelentkezett sűrűn, de igaz, az ő feladata volt a legnehezebb. Neki kellett biztosítani az ütemes, megfelelő minőségű forgácsolást. Ilyenkor aztán leültünk, számoltunk, tanakodtunk, vitatkoztunk is, de mindig úgy váltunk el, hogy meg tudtuk tenni a szükséges intézkedéseket. Ezek a beszélgetések voltak a vezetés iskolái. Meg kell mondanom, mindnyájan megtanultak okosan, takarékosan gazdálkodni a munkaidővel, az anyaggal, a szerszámokkal, az emberekkel. Meggyőződtek róla, hogy a munkahelyük rendje, tisztasága, szigorú fegyelme feltétele az élet- és munkakörülményeik javulásának.

Mondok néhány tényt ennek bizonyítására. Nyugodt lelkiismerettel adtam át a műhely vezetését a 60-as évek közepén Zimonyi Gyulának, aki kiváló minősítéssel végezte ezt a feladatát is, és a forgácsolóüzem egyik legjobb főművezetőjeként ment nyugdíjba. Béki Ernőből is jó művezető lett, annak ellenére, hogy a meóból hoztuk át műszakos művezetőnek. Derekasán kivette a részét a műhely talpra állításából. Nagy József diszpécserből kitűnő művezető lett a 60-as évek végére. A csoportvezetők, Szőke András, majd kilépése után Povázson Pál, Pajor Árpád önálló vezetőkké fejlődtek. A programjaikból adódó feladatokat az emberek szakképzettségének megfelelően osztották el, az újakat lelkiismeretesen tanították és segítették, a munkásaik fizetését a végzett munkájuk mennyisége és minősége szerint határozták meg, tehát nem hagyták a bérelszámolóra. A jót jutalmazták, a rosszat büntették. Volt olyan emberük, akinek egy-két hónapig nem adtak egy fillér prémiumot sem, mert többször részegen jelent meg a munkahelyén, és igazolatlanul hiányzott. Ha megjavult, újra kapott prémiumot, ha nem, kezdeményezték az eltávolítását vagy az áthelyezését. Ezek a csoportvezetők két normarendezés között bevezették az újításokat és az ésszerűsítéseket, amelyeket általában mi, tehát a műhely vezetői kezdeményeztünk és javasoltunk nekik. Ezzel is biztosítottuk, hogy keresetük egy-egy normarendezés után folyamatosan emelkedhessen. Újításaikért vagy ésszerűsítéseikért kapott díjuk egy részét gyakran ajánlották fel nekünk, mert ötletet adtunk nekik, de sem én,

sem a művezetőtársaim nem fogadtunk el egyetlenegy fillért sem. A csoportvezetőkkel és a szocialista brigádok vezetőivel rendszeresen megbeszéltük a tapasztalataikat, meghallgattuk a véleményüket, kritikájukat, javaslataikat. Így érdemben beleszólhattak és bele is szóltak a műhely vezetésébe.

A raktárkezelők egyszerű asszonyok voltak, és szigorú gazdaasszonyokká váltak. Darabra számoltatták el a csoportvezetőket a kivételezett anyagokról, a raktárkészletet pedig áttekinthetővé, könnyen kezelhetővé tették. Azt a raktárhiányt, amellyel a kezdet kezdetén küszködtünk, rövid idő alatt megszüntették. Az egyikük, Fekete Józsefné később műhelydiszpécserre avanzsált. A feladatához szükséges műszaki tudást és ismeretet, becsületére váljék, két esztendőn keresztül esti iskolán szerezte meg. Közülük Kecskeméti Gáborné a gyár tisztviselője ma is.

Külön kell szólnom a műhely szakmunkásairól, helytállásukról és fejlődésükről. Az első dolgunk az volt, hogy mindegyiküket a szaktudásának megfelelő helyre állítsuk és az arra vállalkozókat több szakmára is megtanítsuk. Ezután következett a legnehezebb feladat: megmagyarázni nekik és elfogadtatni velük azt a sok újat, amit be kellett vezetni. Nem volt könnyű, hiszen a szakmunkások őszinték és nyersen szokimondók. Elmondták kerek perec, a programunk nagyon szép, bárcsak megvalósulna, de ők nem hisznek benne, mert ilyen „csodát” még nem tapasztaltak a gyárban. Azt sem hitték el, hogy a rendezett normákkal több keresetet érhetnek el, mint korábban, és azt sem, ha többet és jobbat fognak termelni, akkor annak arányában majd emelkedik a keresetük is. Utaltak a termelési főnök munkástanács-demagógia címen elmondott szavaira. Nem tudom, honnan tudták, de megtudták. Azt mondták, nem hiszik, hogy évenként csak egyszer lesz normarendezés, hiszen addig többször is volt. Nem hiszik, hogy a durva, nehéz fizikai munkától meg fognak szabadulni az új gépek beállításával. És azt sem hiszik, hogy a napi terveikhez időben rendelkezésükre fog állni az összes anyag. Mit felelhettem minderre? Csak azt, hogy azoknak az eredményeknek higgyenek, amelyek majd lépésről lépésre bekövetkeznek a program végrehajtása nyomán. S mivel kijelentették, hogy a programot szépnek tartják, és szeretnék, ha megvalósulna, kértem, hogy segítsék. Kezdeményezzenek, bíráljanak, javasoljanak. Ezt vállalták, és becsülettel teljesítették is. A programunk gyakorlatilag fél év alatt megvalósult. A műhelyt már a rend, a tisztaság, a fegyelmezett, szervezett, ütemes és javuló minőségi munka jellemezte. A keresetek a gyári átlagos szint fölé emelkedtek, a normarendezés és a pótbérezés megszüntetése ellenére. A híre szétfutott a gyárban, és sok kitűnő szakmunkás jelentkezett, hogy szeretne nálunk dolgozni. Többnyire azt kellett mondani, hogy tartalékként följegyezzük őket, de egyelőre megvan a szakmunkásgárdánk. Később aztán, amikor a munkásaink közül néhányan magasabb beosztásba kerültek, szóltunk nekik, szabad az út, jöhetnek. A munkafeltételek javultak, a társműhelyek időben szállították az alkatrészeket, a tmk és a szerszámüzem mindenkor időben teljesítette a kéréseinket. A műhely vezetése önállóan, mindenben felelősen döntött. A traktor- és dömperszereldék ütemes tervteljesítését már nem akadályozta a hidraulikuműhely.

– *Mi mindent gyártottak a Vörös Csillag Traktorgyárban?*

– Dömpert és traktort. A dömpereknél rakodódömpert, forgó-rakodó dömpert, olyat is, amelyiken csak kanál volt, és sima dömpereket is, azokba egy rakodógép rakta be az ömlesztett árut. A dieselmotoros, négykerék-meghajtású D4k traktorunk akkor újdonság volt. Korbuly János főmérnök és Rohrer Emil 1963-ban Kossuth-díjat kapott ezért a négykerék-meghajtású traktorért. Világszínvonalú volt. Arizonában járt egy műszaki gárda a D4k traktorral tesztelésen. Több híres cég is volt ott, kanadaiak, a Ford és mások, és melyik nyerte a versenyt? A D4k traktor. Pedig a mi szerelőnkét még ugratta is egy másik traktoros, hogy be fog-nak ragadni a mocsaras talajba azzal az ócska magyar traktorral. És ők maradtak bent a sárban, a miénk húzta ki őket onnan. Mit tesz isten, lekoppintották. Két év múlva ugyanazzal a konstrukcióval megjelent itt egy amerikai John Deere traktor, négykerék-meghajtású, ugyanaz a szisztéma, csak formatervezett fülkével, lég-kondicionálóval, amit mi nem tudtunk beletenni, mert túl drága lett volna.

Az összefogásunknak az lett az eredménye, hogy úgy szerveztük meg a munkát, ahogy a nagykönyvben elő van írva, és bebizonyítottuk, hogy a munkásaink forintértékben egyre többet tesznek le az asztalra. Tehát nem igaz az, hogy az állami vállalatnál csak tönkre lehet menni. Persze hozzá kell nyúlni a kényes kérdésekhez is. Abból a szempontból tartom ezt tanulságosnak, hogy össze lehet fogni mindenkivel, munkással, műszaki vezetővel, felső vezetővel, ha megértik, hogy tenni kell, és ha van, aki mozgatja őket.

Említettem az elért eredményeinket, most elmondanám, hogy ezeket milyen segítséggel sikerült elérni. Az egyik a műhely felettes szerveinek és vezetőinek lelkiismeretes, időbeni reagálása volt mindarra, amit kértünk tőlük. Személyes felelősséggel vállalták a feladatok teljesítését. Itt meg kell neveznem Székely főmérnököt, Ulmann Nándort, aki akkor az igazgatónk volt, Fekete László főtechnológust és Ékes Mihály tmk-vezetőt, aki inastársam és katonatársam is volt, s akinek elsősorban a próbaterem gyors berendezésében volt kiemelkedő szerepe. És megemlítem még Varga mérnököt, a gyártmányszerkesztők hidraulikus csoportjának a vezetőjét, aki mindig fogadókésznek mutatkozott, ha bármilyen – minőséggel vagy munkával kapcsolatos – konstrukciós változtatásra tettünk javaslatot. Odajött közénk, velünk együtt dolgozott a termék elkészítésén, ott volt a próbáknál, mértünk vele, számoltunk. A végén azt mondta, fiúk, rendben van, köszönöm, holnap kapjátok a módosított rajzot. Ki kell emelnem Szalai László üzemvezetőt, akivel hetenként többször és hosszasan elemeztük a műhely tevékenységét, megállapítottuk az előrehaladás akadályait és kidolgoztuk megszüntetésük módját. Ő volt az, aki minden esetben kiverekedte a műhelyen kívüli feltételek biztosítását. Az ő kezdeményezésére kaptam két esetben kiváló dolgozói jelvényt a műhely vezetőjeként.

– *Mikor kapta ezeket az elismeréseket?*

– 1964-ben és 1965-ben, tehát két egymást követő esztendőben. Mindkét kitüntetést sok politikai ellenakció előzte meg. Az üzemi pártbizottságnak és

a szakszervezeti bizottságnak más jelöltjei voltak, de mozgalmi érvelésük nem tudott megbirkózni Szalai László szakmai érvelésével és a tényekkel. Ugyanis amíg a hidraulikaműhely minden minőségi követelménynek eleget tett, és termelékenységét negyedével növelte, a pótbérezést megszüntette, reális normákat állapított meg, addig az ellenjelöltek műhelyei erősen sántítottak e mutatók teljesítésében. Tehát a versenyfutásban a tények, az érvek, az adatok győztek, nem a politikai agitáció.

A másik tényező, amely segített az eredmények elérésében, a munkásoktól jött. Ahogy haladtunk előre a programunk teljesítésében, és folyamatosan emelkedtek a keresetek – ez volt a legfontosabb –, úgy váltak a szakmunkások hitetlenekből hívókká, aktív bírálókká, kezdeményezőkké. Sokan megkerestek ebben az időszakban és kérték, hogy ne haragudjak azért, mert korábban kételkedtek, de számukra akkor megvalósíthatatlannak tűnt mindaz, amit javaslatként az asztalra letettünk. Elsősorban Povázson Pálról, Miklós Józsefről van szó, két fiatal és rendkívül értelmes szakmunkásról, ők, miután látták, ahogy lépésről lépésre megyünk előre, hitetlenekből hívókká váltak. Mi tetszett ezeknek az embereknek? Az, hogy volt a tehetségük, az értelmüket és a szakképzettségüket igénylő és állandóan próbára tevő rendszeres munkájuk, ennek következtében emelkedett a keresetük, és a bíráló, okos javaslatoknak volt fogamatja. Fegyelmezett, jó minőségű, tervszerű munkát végeztek, úgy építhettünk rájuk, mint a kősziklára. Sőt, hamarosan eljött az az idő, amikor plusz munkát kértek. Hallották ugyanis, hogy a gyár pótalkatrész-teljesítésében nagy a lemaradás, ezért felajánlották, hogy vállalnak plusz feladatot, természetesen plusz pénzért. E kérésüknek eleget téve összeállítottam a plusz vállalat alapanyag- és bérszükségletét, átadtam a termelési osztály vezetőjének, Olajos Andrásnak, aki két kézzel kapott utána. Ezután rendszeresen vállaltunk plusz feladatokat, ami jelentősen növelte a munkásaink keresetét, volt akiét havonta 3000-4000 forinttal, ami nem volt akármilyen abban az időben. Voltak olyan negyedévek, amikor 2-2,5 millió forint értékű pótalkatrészt készítettünk a saját kötelezettségeinken felül.

A szakmunkásaink közül a négy kiváló csiszolónk Kovács Károly, Márkus Jenő, Tóth és Bodzsár volt. Kovács Károlyt a műhely dolgozóit a szakszervezet vezetőjévé választották. Bodzsárról utólag derült ki, hogy 56-ban Mosonmagyaróváron rendőrtiszt volt. Nem véletlen, hogy onnan ide kellett jönnie dolgozni. Búza Ferenc esztergályos esti iskolán technikusnak képezte magát, később művezetőnek neveztük ki, sőt megbecsült párttitkára lett a műhely alapszervezetének addig, amíg a felső akadémikusodások miatt le nem mondott. Aztán kinézték a gyárból, el is ment egy esztendőn belül.

A két marósunk Kecskeméti Gábor és Herbály Zsiga volt. A két fűrósnőnk, Csik Éva és Andrásik Ilonka – a szakmájuk gyöngyszemei – a legbonyolultabb, a legfinomabb tűrést követelő munkát is selejt nélkül végezték el. Jöttek új konstrukciók, ez azt jelentette, hogy nekik szerszámban, készülékben, munkamódszerekben teljesen mást kellett produkálniuk, mint addig. Én nem talál-

koztam olyan munkásokkal, akik oly rövid idő alatt tudtak volna eleget tenni az új, magasabb követelményeknek, mint ők.

A szerelőknél kicsit hosszabb a sor. Meg kell említenem Bauer Antalt, Jungbauer Józsefet, Szántó Pált, Nyeste Emilt, Kiesz Jánost, Papp Jánost, Hajdu Zoltánt, Miklós Józsefet, Ködmen Józsefet, Bakondi Imrét, Wagner Pistát és a szakértésigizetteket, akikről még majd külön szólni szeretnék, köztük Gieler Ferencet, Török Istvánt, Novák Istvánt, Szél Istvánt, Schramm Dánielt és még két gépbeállítót, akiknek sajnós a nevét elfelejtettem. Ők voltak a forgácsolók lelkei. Ha új ember lépett be, rendkívül gyorsan és jól megtanították dolgozni, vagy ha valahol kiesés volt, ők álltak be. Ezek a szakmunkások adták a műhely sziklaszilárd magját, azt az alapot, amely biztosította programjaink végrehajtását. A műhelyvezetés és a köztük kialakult viszonyt a kölcsönös tisztelet, megbecsülés jellemezte, a nyílt, kertelés nélküli szókimondás és az adott szó szentsége. Amit ők vállaltak, teljesítették, amit mi, azt mi teljesítettük. A szerelők felajánlották később, hogy legyenek tagja a Zalka Máté nevű szocialista brigádjuknak. Az ajánlatukat elfogadtam, mert megtiszteltetésnek tartottam és aktívan részt is vettem a brigádeletükben. Ha ma összetalálkozunk, még mindig emlegetjük a családtagjainkkal együtt szervezett összejöveleteket, a közösen végzett társadalmi munkákat, a tanulásban, önképzésben tett erőfeszítéseinket, az önkéntes véradásban elért eredményeinket, és azt, hogy a gyár szocialista brigádjainak szervezett szakmai, történelmi, földrajzi vetélkedőn a második helyezést szereztük meg. Amikor a brigádvezető átvette a díjat, a társaság összejött, odahívott, és a következőt mondták nekem: ezért a díjért vért pisiltettél velünk. Ami a történelmet és a földrajzot, meg mondjuk, a magasabb szakmai követelmények elsajátítását illeti, ott bizony meg kellett jócskán dolgozni, különösen az idősebbeknek.

Annyit még hadd említsek meg, hogy negyvenszer adtam térítésmentesen vért az István Kórházban. Hosszú éveken át vettem részt a gyár Fodor Jutka néni, majd Kiss József vezette Vöröskereszt-szervezetének a munkájában, elsősorban a térítésmentes véradás szervezésében. A műhelyünk ebben első volt a gyárban.

Meg kell említenem sikereink egy szubjektív okát is: a vezetők személyes példamutatását. Erről már többször beszéltem. A műhelyben én például a munkaidő pontos kezdésében és befejezésében igyekeztem példát mutatni. Nemcsak kértem és követeltem, hogy mindenki legyen 6 órakor vagy 2 órakor, vagy este 10-kor a munkapadjánál, és ne hagyja el 10 percnél hamarabb a munkaidő végénél, hanem jóval a munkaidő kezdete előtt már a műhelyben voltam, és csak jóval a vége után hagytam el. Ezt tudta mindenki, és mindig azt mondtam nekik, hogy én csak azt követelem tőlük, amit önmagamtól is. És tényleg kíméletlen voltam. Vagy ha adódott egy-egy nehézség, akár a forgácsolóknál, akár a szerelőknél, személyesen is részt vettem azok megoldásában, tehát nem azt mondtam, hogy előre hadfiak, hanem hogy menjünk együtt, oldjuk meg együtt, és igyekeztem megmutatni, hogyan kellene megcsinálni. Ha bármit kritizáltak vagy javasoltak, azt minden vezetőknek kötelessége volt mérlegelni. A jót feltétlenül

teljesíteni kellett, az irreális javaslatokra pedig értelmesen, egyszerű, de meggyőző szavakkal kellett nemet mondani. Vezetőtársaimmal együtt segítőkészek voltunk a munkások egyéni és családi problémáinak a megoldásában is, ha erre lehetőségünk volt. Ha nem, akkor legalább tanácsokkal láttuk el őket. Nem egy gyermeket vagy más családtagot segítettünk elhelyezni a gyárban.

Ebben az időben végeztem el az orosz és a német nyelvvizsga-előkészítőt, és tettem vizsgát ebből a két nyelvből. Mindig azt mondtam a munkatársaimnak, hogy bárki bárhol van, annak tanulnia, önmagát képeznie kell, legyen az szakmunkás, művezető vagy főművezető, a tudást mindig frissíteni és bővíteni kell. Sok fiatal megkérdezte: Rudi bácsi, maga mikor tanul? Itt van reggel fél 6-kor, gyakran este 10-kor is, mondja meg, hogy mikor van erre ideje? Én tréfásan azt mondtam nekik, hogy engem a katonaságnál arra oktattak, hogy egy nap nem 24 órából áll, hanem 24 órából és egy éjszakából. Mondja meg: Jobb lesz a hidraulika, ha maga oroszul vagy németül fog nekünk gajdolni? Miért van magának erre szüksége? Azt válaszoltam, hogy nem itt fogom letölteni az éveimet a nyugdíjig, hanem ebből a két nyelvből szeretnék megélni. Ja, az más – mondták, és tudomásul vették, hogy nem oroszul fogom őket vezényelni, hanem magyarul.

A műhely talpra állása után azzal keresett meg Pataki Miklós, az üzem KISZ-titkára és Szennai László, az alapszervezet párttitkára, hogy az üzemi pártbizottság nevében azt kéri tőlem, vezessem a műhely KISZ-tagjainak a szemináriumát. Kérésüknek eleget tettem, mert ez is jó alkalmat teremtett arra, hogy kötetlenül, őszintén beszélhessek velük az időszerű politikai-gazdasági kérdések őket személyesen érintő hatásairól. Sok emlékezetes vitát folytattunk. Például az új gazdasági mechanizmusról vagy az általuk észlelt visszasságokról, mint például a vállalaton belüli munkanélküliség. Megkérdezték, hogy miért van ennyi tébláboló, semmittevő jól kereső a gyárban. Beszéltünk a vállalaton belüli bürokráciáról, a sok meg nem felelő gazdasági vezetőről, az őket funkcióba emelő és megtartó protekcióról, az összefonódásokról, a vezetőknek végzett fusizásokról, a tényleges mennyiségi és minőségi teljesítménynek ellentmondó fizetésekről és jutalmakról. Hát ezek jellemezték abban az időben az úgynevezett nagyon jó Kádár-rezsimet.

– *De hogy lehetett ezekre elfogadható és őszinte választ adni?*

– A fiataloknak csak konkrét válaszokat lehetett adni. Én nem tudtam másra hivatkozni, mint a műhelyben történetekre. Arra a gyakran visszatérő kérdésükre, hogy amit mi meg tudtunk oldani a műhelyben, miért nem tudják megoldani a többiben vagy az egész gyárban, vagy más gyárakban is, azt válaszoltam, hogy ez csak akkor lehetséges, ha mindenütt olyan vezetők szervezik a termelést, mint a mi műhelyünkben, akiknek nem az egyéni érdek vagy a karrier a fontos, hanem hogy az eléjük állított feladatot a munkásokkal együtt megoldják, és megteremtsek annak a lehetőségét, hogy mindenki a szaktudásának megfelelő munkát végezhesen, a teljesítmény legyen a perdöntő, ne a protekció. De ehhez az kell, hogy a vezetés azokat az elveket vallja és azokat a módszereket alkalmazza,

amelyeket mi. Ez nem tőlem függ, nem a szeminárium hallgatóitól függ, hanem azoktól, akik ezeken a helyeken dolgoznak, és ha van KISZ-szervezetük, van pártszervezetük, van szakszervezetük, akkor érveljenek, agitáljanak, kérjenek, követeljenek, hogy mindenhol az legyen, ami itt van, ha ezzel meg vannak elégedve. Mi mást lehetett volna mondani? Ez megint egy kicsit olyan volt, hogy egy fecske próbált nyarat csinálni. A szemináriumokon sok mindenre meg tudtam tanítani az ifjú szakmunkásokat, az ő kérdéseik pedig sok mindenre felhívták a figyelmet. Én is tanultam tőlük, nem csak ők éntőlem.

– *Ezek a fiatalok soha nem kérdeztek rá a múltjára?*

– Nem, úgy tapasztaltam, hogy nem is kerülhetett volna rá sor, mert akkor még semmit sem tudtak róla. Később aztán megismerték.

A hidraulikaműhelyben végzett tevékenységem politikai és gazdasági konfliktusokkal is járt. Akadtak benne politikai csemegék is. Egy alkalommal egy meghibásodott olajszivattyút szereltem éppen szét, a hiba okait vizsgálgattam, amikor valaki a vállamra tette a kezét, és köszöntött. Meglepődve ismertem föl benne a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának egyik tagját, a budapesti pártbizottság titkárát, Kiss Dezsőt. Mögötte pedig a XIX. kerületi pártbizottság akkori első titkárát, Jánki Kálmánt és az üzemi pártbizottság titkárát, Szabó Eleket. Kiss Dezsőt a budapesti pártbizottságon végzett munkám során ismertem meg. A feleségem is ismerte őt, hiszen a kispesti kerékpárosok egyesületének voltak a tagjai 1945 előtt. Az apósom és Kiss Dezső édesapja pedig egyszerre tevékenykedett a kispesti szociáldemokrata pártszervezetben. Természetes közvetlenséggel beszélgettünk vagy húsz percen át. Ő érdeklődött a családomról, a munkámról. Elmondta, hogy pozitív tájékoztatást kapott a gyárban végzett munkámról, gratulál a műhelyben elért eredményekhez. Végül közölte, szeretné, ha mielőbb a párt soraiban üdvözölhetne. Ez a hatvanas évek első felében történt, a gyárba kerülésem után körülbelül három évvel. A következőt válaszoltam: A családi életem gyorsan rendbejött, semmi nem zavarja. Ami a helyzetemet illeti, a labda nem az én térfelelősen van, várom, hogy mikor mondják ki az igazságot az ügyemben is és 1956-tal kapcsolatban is. Én csak egyet teszek, igyekszem a munkámat a lehető legjobban elvégezni. Barátságosan köszöntünk el egymástól. Vele még egy esetben kerültem kapcsolatba. 1968-ban ő segített a leányomnak, hogy elhelyezkedhessen a Hungarocamionnál. Ekkorra már kitétek a Központi Bizottságból meg a budapesti pártbizottságról is, és a Közlekedés- és Postaügyi Minisztérium miniszterhelyettese volt. Kiss Dezső kísérei teljes értetlenséggel hallgatták beszélgetésünket.

Egy másik eset Kürti Tibor próbatermi csoportvezető ügye. Ez volt az első komoly politikai konfliktusom oka az üzemi pártbizottsággal. Kürti Tibor párttag volt, talán az egyetlen a műhelyben. Technikumot végzett kitéző szakember, de mindenkinek parancsolni akart, az ellenvéleményeket nem tűrte. Számos konfliktusa támadt emiatt a másik két szerelőcsoport vezetőjével és tagjaival, számos figyelmeztetés ellenére sem tudott változtatni a magatartásán. A bomba

az egyik normarendezéskor robbant. Kürti Tibor a csoportjára eső, reálisan kiszámított rendezést megtagadta. Nem volt igaza. Többszöri hosszabb beszélgetés ellenére sem változtatta meg a véleményét, és azt sem vette figyelembe, hogy az összes szerelő elítéli az álláspontját és a csökönyséjét. Lépnem kellett. Közöltem vele, hogy vagy elfogadja a normarendezést, vagy fegyelmileg elbocsátom. A válasza az volt, hogy nála nem lesz normarendezés, és a pártbizottság majd helyre tesz bennünket. Ezután a pártbizottságra rohant. Utasítottam az embereit, hogy az új normák szerint dolgozzanak. Ők nem tagadták meg, végezték rendesen a munkájukat. Szennai László alapszervezeti párttitkárt tájékoztattam a történekről. Arra kértem, hogy a pártbizottsággal azonnal döntsenek Kürti Tibor ügyében, mert én nem engedem őt addig dolgozni, amíg el nem fogadja az új, reálisan megállapított normákat. Szennai nekem adott igazat. Rövid idő múlva felkeresett a műhelyben, és közölte: a pártbizottság javaslatára Kürti Tibor kivette a tanulmányi szabadságát, az ügyében pedig azonnali vizsgálatot indít, hogy rövid időn belül lezárhassák ezt a kényes ügyet. Már nem én, hanem ők tartották kényesnek. E vizsgálat vezetője Kerényi János volt, aki nagyon körültekintően, tárgyilagosan folytatta le a vizsgálatot. Összefoglaló jelentésében Kürtit marasztalta el, és a felelősségre vonását is javasolta. Négyszemközt közölte velem, hogy a pártbizottság vezetői helytelenítik ugyan Kürti álláspontját, de kíváncsiak rá, hogy a párttag Kürti Tibort marasztaltam-e el, vagy a normarendezést megtagadót. Az eset végleges lezárása előtt felkeresett a pártbizottság egyik vezetője, Takács, aki arra kért, hogy Kürti Tiborral hármasban beszélgesünk még egyszer. Részemről semmi akadály a sincs – válaszoltam. E beszélgetésünk majdnem fél napot vett igénybe, és Kürti összes sérelme terítékre került. Ő egymás után sorolta, én pedig tényekkel cáfoltam mindegyiket, ha kellett, okmányokkal is. Ezután megkérdeztem, elfogadják-e az álláspontomat és a bizonyítékaimat. Igen volt a válasz. Kürti is megjegyezte, hogy valóban hibázott, és félreértette az álláspontomat. Ekkor Takács megkérdezte, hogy mit javasolok a pártbizottságnak az ügy lezárására. Azt feleltem, a műhelyből feltétlenül tanácsolják el, mert ha maradna, akkor le kellene váltanom csoportvezetői beosztásából, és fegyelmi büntetésben kellene részesítenem. Jobb lenne, ha egy másik gyárban helyeznék el, ahol – tanulva a kudarcából – új életet kezdhet. A viselkedésével meg a csökönységgel okozott erkölcsi és politikai kár mérlegelése a pártbizottság hatásköre, ezzel én nem foglalkozom, pusztán megjegyzem, hogy magatartásával meglehetősen sötét árnyékot vetett a pártszervezetére. Másnap Takács közölte velem, hogy Kürti Tibor áthelyezéssel egy másik, közeli gyárba került műszaki beosztásba. Majd azzal búcsúzott el, hogy ő még életében nem vett részt olyan megbeszélésen, mint a tegnapi, ahol egy főnök ilyen higgadtan, tárgyilagosan, tényekkel, adatokkal győzi meg egy beosztottját az elkövetett hibáiról, és mutatja meg, hogy azok miből fakadtak, nem hallgatva el az erőit sem. Az ön érveléséből – mondotta – jó szándékot, a megbotlott beosztottja iránti segíteni akarást éreztem, nem az egyébként jogos megtorlási szándékot.

Egy másik esetben, 1965-ben vagy 1966-ban, fegyelmissel kellett elbocsátanom valakit, aki sztrájkot kezdett a műhelyben. Ennek az volt az előzménye, hogy több bért követelt magának, mint amennyit a munkája alapján megérdemelt, és ez nemcsak az én véleményem volt, hanem a csoportvezetőjéé meg a munkatársaié is. Többször igyekeztünk követelése jogtalanságát tényekkel, adatokkal bizonyítani, hiába. Az egyik műszak kezdetén át se öltözött, leült a műhely sarkába, és kijelentette, hogy addig sztrájkol, amíg a követelt bérét meg nem kapja. A csoportvezetője, a műszakos művezetője, a munkatársai nem tudták jobb belátásra bírni. A csoportvezető kérte az intézkedésemet. Én a munkatársai előtt még egyszer felszólítottam a munka felvételére. Ismét megtagadta, erre a rendszertel kivezettem a gyárból, azonnal összehívtam a műhely fegyelmi bizottságát, és annak egységes állásfoglalása alapján fegyelmissel elbocsátottuk az illetőt. Ez megfelelt az akkori gyári kollektív szerződésnek: munkamegtagadás olyan követelés előterjesztésével, amelynek nem volt semmiféle alapja. Természetes, hogy ezzel a követeléssel szembefordultak a közvetlen munkatársai is, ők tudták a legjobban, hogy mennyit tett le az asztalra.

Volt egy komoly összecsapásom Szolga főmérnökkel is, még főművezetőként. A konfliktus az volt, hogy a szerelők egyik újítását nem fogadták el. Mivel a szerelőink fellebbeztek, neki mint főmérnöknek kellett a végső döntést meghoznia. A főmérnök ellenőrzés nélkül fogadta el a hivatalos ügyintézők véleményét. A szerelők hiába érveltek, ő meglehetősen durván kioktatta őket. Én pedig tényekkel, adatokkal bizonyítottam, hogy az újítás bevezetéséből mennyi megtakarítás mutatható ki. A főmérnök szemére vettem a tájékozatlanságát, erre megsértődött, azt mondta, lejáratom őt és az ügyintézőket, majd kijelentette, hogy fegyelmit fog indíttatni ellenem. Állok elébe – fejeztem be a vitánkat –, de ne feledje, hogy egy vezető tekintélyét nem a jogos bíráló járhatja le, hanem annak visszautasítása, és főleg a tájékozatlanságából adódó hibás döntés. Rövid feljegyzésben informáltam az igazgatót a történetekről, és kértem az állásfoglalását. Így az ügy az igazgató, Ullmann Nándor elé került. Nem lett belőle fegyelmi. Hogy mit mondott a főmérnöknek, azt nem tudom, nekem csak azt, hogy nem kell mellre szívni, felejtsem el az egészet. Ezzel lezártuk az ügyet. A szerelők rövidesen megkapták az újítási pénzüket, igaz, kevesebbet, mint amit én kiszámítottam. Mit mondtak erre a munkásaink? Azt, hogy na, levonták a pofázási adót. És ebben igazuk volt.

Akad még egy „kulák-ügyem” is a műhelyben. Az egyik marósunk, Herbály Zsiga szüleit az ötvenes évek elején kuláknak minősítették a falujukban, és meghurcolták őket. Ezt tudva – már ilyenek a munkások – számosan csak kuláknak titulálták Herbály Zsigát. Egyszer az esedékes normarendezés előkészítése idején elkeseredetten panaszkolt nekem, hogy azért akarják lefaragni a normát, mert kulák. Hosszú órákon át beszélgettem vele, számolgattuk az új normaidőket, a várható keresetét, a lehetséges ésszerűsítések, jobb munkamódszerek alkalmazását és azok várható hatását a keresetére. Ennek egyik eredményeként

meggyőződött arról, hogy az ő normái is csökkenthetők, és ha bevezeti a megbeszélte ésszerűsítéseket, a keresete rövidesen nőni fog. Ekkor megkérdezte, honnan tudom, hogy egy marógépen hogyan lehet többet termelni. Onnan – feleltem –, hogy amikor ebben a gyárban kezdtem a szakmát tanulni, először marógyalun és vésőgépeken kellett dolgoznom, és úgy látszik, nem felejtettem el a fogásokat. Ezután rátértem a lelki sebei gyógyítására. A szüleit ért sérelmek miatt csak sajnálatomat és együttérzésemet fejezhetem ki – mondtam neki –, de ezek orvoslásáért én nem tehetek semmit, arról viszont biztosítom, hogy a szülei miatt ebben a műhelyben, amíg én itt vezető leszek, semmilyen hátrány nem fogja érni. Ekkor megkérdezte, lehet-e ő is kiváló dolgozó. Lehet, feleltem, mert ez az elvégzett munka mennyiségétől és minőségétől függ, nem pedig a származásától. Tovább kérdezett: akkor eddig miért nem lehettem az, pedig dolgoztam úgy, mint akik megkapták? A múltból nem tudok nyilatkozni, csak a jelenről és a közeli jövőről, válaszoltam neki. S hogy más legyen a jelene és a jövője, ahhoz tegye meg a következőket: Vegye tudomásul, olyan a politikai környezet, hogy zokon veszi, ha lépten-nyomon hangoztatja a szüleit ért sérelmeket. Ezek orvoslására még nem jött el az idő, a sérelmeket ne feledje, de ne emlegesse. Ne adjon alkalmat rá, hogy erre hivatkozva üssék el a munkájával egyébként kiérdemelt jutalomtól. A műhelyben dolgozókat megkértem, hogy ne szólítsák kuláknak. Így is történt. Úgy láttam, hogy ettől kezdve Herbály Zsiga felszabadultabban élt és dolgozott közöttünk.

Akadnak kisebb konfliktusaim a vezetőtársaimmal is, különösen az induláskor. Zimonyi Gyula többször fordult hozzám idegesen, hogy nem tud eleget tenni azoknak a követelményeknek, amelyeket a forgácsolóival szemben támasztottam. Számoltál-e a rendelkezésedre álló összes lehetőséggel? – kérdeztem ilyenkor. Hát számoltam – felelte eléggé bizonytalanul. Nos, akkor gyere, számoljunk együtt. Megnéztük az elvégzett munkák normaidejét, egybevetettük a határidővel, a rendelkezésre álló munkaslétszámmal, a túlóra-lehetőségekkel és egyebekkel. Volt, amikor ezek is elegendőnek bizonyultak egy-egy feladat teljesítéséhez. Ha nem, akkor három műszakot szerveztünk egy-egy gépre, egy-egy beállító vagy egy-egyszerelő segítségével. Előfordult, hogy más forgácsoló műhely segítségét vettük igénybe bizonyos munkamennyiségek elvégzésére, amit máskor mi viszonztunk ugyanilyen munkával. De mindig megtaláltuk a módját a határidő betartásának. A végén Zimonyi Gyula megköszönte, hogy megtanítottam számolni.

Hasonló esetek tucatjairól számolhatnék be a szerelőcsoportok életéből is. A hatvanas évek közepére felnőttek a műhely új műszaki vezetői, felelős és önálló vezetőkké fejlődtek, kialakult a műhely stabil szakmunkásgárdája is. További teret kellett biztosítani a fejlődésükhöz, előmenetelükhöz, a kezükbe kellett és lehetett adni a marsallbotot. És ez be is következett. Ebben az időben bíztak meg a forgácsolóüzem termelési osztályának vezetésével. kinevezésemet a gyár termelési osztályának a vezetője, Olajos András kezdeményezte. Két okból. Szalai

László üzemvezetőt leváltották, arra hivatkozva, hogy nem alkalmas az üzem vezetésére. Ez teljesen valótlan állítás volt. Az igazi ok a pártonkívülisége, 1956 után nem lépett be a Magyar Szocialista Munkáspártba, illetve az, hogy a termelési főnökséget keményen bírálta – teljes joggal. Ő mérnökember volt, jó szakember, a termelési főnök pedig nem. Könnyen eldönthető, hogy szakmai kérdésekben kinek volt, kinek lehetett igaza. A gyár érdekében Szalai Lászlóra lett volna szükség, de a „politikus” munkásór parancsnok termelési főnök mégis menesztette. A második ok az volt, hogy a forgácsoló üzem vezetőjének Szalai László után Brugoviczky Tivadart nevezték ki, aki inkább „politikus” volt, mint forgácsoló szakember és gazdasági vezető. 1956 előtt Sztálinvárosban volt Földes László személyzeti vezetője, párttag, egy kisebb munkásörégység parancsnoka. Érthető, hogy miért lett ő az üzem vezetője. Brugoviczky kinevezése után egy-két hónappal romlott le az üzem teljesítménye. Megbomlott az üzem kilenc műhelye közötti kooperáció, és a dömper-, valamint a traktorszerelde nem kapta ütemesen az alkatrészeket, az átgondolatlan programozás és teljesítményirányítás miatt pedig komoly lemaradás volt a pótalkatrészgyártásban is. Rövid ideig hátráltatta a mi műhelyünk termelését is, mert mi sem kaptuk meg időben az alkatrészeink egy részét. Így a szereldébe nem érkezett időben elég hidraulikus egység.

Ebből származott az első és egyetlen komoly összeecsapásom Brugoviczky Tivadarral. Egy nap erősen feldúlva rontott a műhelybe, és fennhangon kérdőre vont, hogy miért nem kapott a szerelde időben elegendő hidraulikus egységet. Ezért felelősségre fogom vonni – jelentette ki. Majd így folytatta, hívjam ide a műszakos művezetőt, a szerelő csoportvezetőket, mert utasítani fogja őket a lemaradás pótlására. Rákérdeztem, tudja-e, hogy miért nem készülhetnek el a hiányzó egységek? Mert nem jól szervezték meg a munkájukat – válaszolta dühösen. Ha csak ennyit tud, akkor vegye tudomásul a következőket: Ebben a műhelyben a dolgozónak csak én adhatok utasítást, amíg én vagyok a vezető. Ez az én jogom, az én kötelességem, nem pedig a magáé. A hibát nem itt kell keresnie, hanem más műhelyekben. Több napja ismételt sürgetésünk ellenére sem küldik a hiányzó alkatrészeket, nélkülük pedig nem tudjuk szállítani a szereldének a szükséges egységeket. S mielőtt felelősségre vonna, nézze meg, hogy hány egységünk vár arra, hogy a maga hatáskörébe tartozó műhelyek teljesítsék a kötelességüket. A felelősségre vonásról ott kellene beszélnie. Ezután a műhelybe vezettem. A szerelőcsoport vezetőit pedig megkértem, hogy tájékoztassák az üzemvezetőt, hány egységhez várják a hiányzó alkatrészeket, és mióta. A tájékoztatás után szó nélkül távozott. Utánamentem, és az udvaron közöltem vele: Vegye tudomásul, hogy ezt a magatartását nem tűröm el, még akkor sem, ha igaza lenne! Mivel nem volt igaza, igényt tartok rá, hogy ezt beismerje, és arra is, hogy többször ne forduljon elő. Brugoviczky Tivadar eléggé zavartan és határozatlanul csak annyit mondott, hogy utánanézz a dolgoknak. Néhány óra múlva Olajos András keresett meg, és mosolyogva kérdezte: mi a fenének toltad le a

főnöködet? Miután elmondtam neki a történeteket, hozzátettem: Brugoviczky Tivadar egyik komoly hibája, hogy nem él Szalai László bevált, előretartásos hidraulika alkatrészgyártási programozásával, és nem reagál időben a lemaradások jelzéseire, de igényt sem tart rájuk. Na, majd fog – felelte Olajos András –, és dolgára sietett. Két nap múlva Brugoviczky Tivadar egy targoncán ülve hozta a műhelybe a hiányzó hidraulikus alkatrészeket. Kérte, hogy menjünk a műhelyirodába, beszélni szeretne velem. Ott nyíltan, őszintén elmondta, hogy tévedett, elhamarkodottan mondott véleményt, ezért elnézést kér. Kijelentette, hogy igényt tart ő is a jelzéseinkre, ha lemaradásokat észlelünk, és ígéri, ha kell, azonnal intézkedni fog. Kéri – fejezte be –, hogy ez az incidens ne zavarja a további munkánkat. Számomra elegendő – feleltem –, hogy belátta tévedését, ezzel valóban zárjuk is le az ügyet. Ezután semmilyen összekoccanásunk nem volt. Tanácsaimat, javaslataimat elfogadta, sokszor maga kérte, legfeljebb képtelen volt azokat következetesen érvényesíteni. Itt kell még elmondanom, hogy miután elkerültem a forgácsoló üzem termelési osztályáról, ő rövidesen lemondott az üzemvezetői beosztásáról. Ezután a vállalat termelési főosztályának egyszerű előadójaként dolgozott nyugdíjba meneteléig.

– *Mi volt az oka a lemondásának?*

– Azzal indokolta, hogy az én leváltásommal tulajdonképpen őt akarták lehetetlen helyzetbe hozni, hogy később kitörhessék a nyakát. Ebben volt egy jó adag igazság. Érdemes még megjegyezni, hogy az utóda csak politikailag volt alkalmas a posztra mint jó párttag és jó munkásőr, vezetési és szakmai felkészültsége elégtelen volt. Az illetőt P. Szabónak hívták. Olajos András azért szorgalmazta, hogy vegyem át a forgácsoló üzem termelési osztályának vezetését, mert tisztában volt Brugoviczky Tivadar vezetési képességeivel. Arra kért, hogy a napi halaszthatatlan tennivalók mellett vegyem bonckés alá az üzem munkáját és úgy, mint a hidraulikaműhelyben, jelezzem az észrevételeimet egyrészt az üzemvezetőnek, másrészt nekik is. Mik voltak ott az alapvető feladataim? Először az üzem kilenc műhelyének a programozása. Olyan programokat kellett adnom a műhelyeinknek, amelyekkel biztosítani kellett a társüzemek és a műhelyek ütemes termelését, a gyári terv teljesítését. Ehhez héttagú csoport állt rendelkezésemre: Zsiga Ferenc, Gavelda István, Gieler Ferenc, Kovács Károly, Széll István, Hajdu Zoltán és Gyoroki Dániel.

A második feladat a program elkészítéséhez szükséges tervek és a rendelkezésre álló emberi és gépi kapacitás egybevetése, egyenlegének elkészítése volt. Előttöm ilyen számítást senki sem végzett. Ezt azért végeztem el, mert örök vita volt az üzem és a gyár vezetése között, hogy van-e elegendő kapacitás, vagy nincs. Már az első alkalommal kiderült, hogy a vállalatvezetés által követelt tervekhez az üzemnek nincs elegendő kapacitása. Ezen elsősorban Brugoviczky Tivadar lepődött meg, de a termelési főnökséget is meglepte az eredmény. Számolgtak, számolgtak, és ugyanarra jutottak, mint mi. Na és mi lett a megoldás? Negyedévről negyedévre alkudozni kellett, hogy a rendelkezésre álló kapacitást

mire fordítsuk. Minden negyedévben megalkudtunk. A számokat és a tennivalókat írásban rögzítettük, a teljesítését pedig a termelési főnökség megkövetelte az üzemvezetéstől, mert így nézett ki az a hírhedt központi tervezési rendszer abban az időben egy ilyen kis mikrovilágban, mint egy gyár vagy a gyár egyik nagyon fontos üzeme.

A harmadik, a legnehezebb feladatomból az volt, hogy a havi, negyedévi programok teljesítését megszervezzük, biztosítsuk. Az üzemünk három műszakos volt. Minden műszaknak minden műhelyben azt kellett teljesítenie, amit a műhelyprogramok követeltek. Ezt a műhelyek főművezetőinek és műszakos művezetőinek kellett meghatározniuk és biztosítaniuk. A csoportom tagjainak pedig ellenőrizniük kellett, hogy a műhelyek tevékenysége valóban megfelel-e a programoknak, és segítséget kellett biztosítaniuk, ha valahol akadályt kellett elhárítani az útból. E kötelezettségünk teljesítéséhez állandó élő információszolgálatot szerveztünk a műhelyeinkkel, a társüzemekkel és a gyári termelési főnökséggel is. Nagyon kemény feladat volt a program szerinti gyártás biztosítása az után a helyzet után, amely a forgácsolózúzemben kialakult. Újszerűsége miatt a műhelyekben először értetlenül fogadták, feleslegesnek tartották, húzódoztak tőle. Ugyanis megszűnt az a gyakorlat, hogy csak az úgynevezett jó munkákat végezhessek, hiszen most mindenből azt kellett teljesíteni, amit az egész gyár ütemes termelése követelt. Rendszeres, tételes ellenőrzéseink napfényre hozták a műhelyvezető hibáit, mulasztásait is. Ezeket a műszaknaplókban rögzítettük, és csak javasolhattuk a megszüntetésüket, mert utasítási jogunk nem volt. Kezdetben nagy felháborodást váltott ki az ilyen ténykedésünk, különösen, amikor a hibákat a műszaknaplókba beírtuk. De becsületére váljék Brugoviczky Tivadarnak és a két helyettesének, Steinmann Vilmosnak és Nagy Sándornak, hogy azonnal intézkedtek minden jelzésünkre. Több műhelyfőnök sokáig csak rám panaszkodott és fújt, ugyanis minden reggeli műszak előtt és a délutáni műszak kezdése után személyesen ellenőriztem az összes műhelyben, hogy valóban a legfontosabb feladataikat végzik-e. Bizony többször módosítanom kellett a műszakprogramokon. Ez sok esetben a csoportomban dolgozók hibáira is utalt, amit az ő nevelésükre is felhasználhattam. Egyes főművezetők, elsősorban a párttagok még a pártszervezetüket is igyekeztek ellenem hangolni. Az egyik üzemvezetői megbeszélésen Dombovári Ferenc alapszervezeti párttitkár azt követelte, hagyjak fel ezekkel az ellenőrzésekkel, mert sértik a műhelyvezetők önállóságát, és felesleges nekem a nyolcórás munkaidőn túl ilyesmivel foglalkoznom. Megjegyzem, hogy ő is műhelyfőnök volt, és az ő műhelyében igen gyakran kellett korrigálni a műszakok programozását. A műhelyfőnökök önállósága személyes felelősséget is jelent – mondtam erre. Ez pedig azt követeli tőlük, hogy műszakról műszakra azt végeztessék, amire a vállalatnak szüksége van. Ez kötelező parancs a számukra is, a számomra is, ezért fizetnek bennünket. Abban a pillanatban abbahagyom a személyes ellenőrzést, mihelyt azt tapasztalom, hogy minden műhelyfőnök szigorúan megköveteli műszakról műszakra

a program szerinti gyártást, addig nem. Egy párttitkárnak – folytattam – nem a hibák elkenését kellene szorgalmaznia, inkább a kötelességüket hiányosan teljesítő műszaki vezetőkkal kellene foglalkoznia, nem azzal, aki pontos munkára szorítja őket. Az üzemvezetés nekem adott igazat, és az ellenőrzés folyt tovább úgy, ahogy elkezdtük. Meg kell azonban jegyezni, hogy rövid idő után a főművezetők túlnyomó többségével kitűnően tudtam együttműködni, mert belátták, hogy közös az érdekünk, a kötelességünk is egy, ezért egy csónakban kell eveznünk.

Negyedik feladatomból volt a havi és a negyedévi tervek teljesítésének és a műhelyek gazdálkodásának az értékelése. Ebben perdöntőek voltak a havi elemzések, mert megmutatták, hogy egy-egy negyedéves terv teljesítése érdekében hol, melyik műhelyben mit kellene korrigálni. Az elemzésekre úgy várt Brugoviczky Tivadar és Olajos András, mint a szomjas föld az esőre. Az elemzések átvilágították az üzemvezetés számára a műhelyek összetevékenységét. Megmutatták, hol bő vagy szűk a kapacitás, hol alacsony vagy kiugró a teljesítmény, a selejt, a pótbérezés, az állásidő vagy a szerszámfelhasználás. Ezek az adatok minősítették egyébként a főművezetőket és a művezetőket is.

Az üzem munkája fokozatosan javult. Ottlétem első évében elértük, hogy az üzem már annyit teljesített, amire a kapacitásból futotta. Később megjelentek a javulást jelző mutatók a műhelyek és az üzem gazdálkodásában is, tehát a költség-gazdálkodásban. Évről évre több pótalkatrészt is tudtunk gyártani. E javulás csapatmunka eredménye volt. A beosztottaim nevelésére fordított idő kamatozni kezdett. Egyre önállóbban, pontosabban végezték a feladatukat. Kiemelkedő teljesítményt nyújtott Zsiga Ferenc, Gavelda István, Széll István, Gieler Ferenc és Kovács Károly. Ők voltak azok, akik a legjobb kapcsolatokat tudták megteremteni a műhelyek diszpécserivel. Az összehangolt, egymást segítő tevékenység számottevően segítette az üzem munkájának a fejlődését. Az üzemvezetés igényt tartott a tapasztalataink közlésére, elemzéseinkre, kezdeményezéseinkre. Javasatainkat elfogadta, és következetesen igyekezett végrehajtani. A vállalat termelési főnöksége pedig rendszeresen képet kapott az üzem kapacitásáról, teljesítményeiről vagy gondjairól. Ez lehetővé tette a szükséges intézkedéseket az üzem és a vállalat érdekében. Az üzemvezetés tekintélye is nőtt, mert véleménye megalapozott volt, a vállalt feladatait teljesítette. A hatvanas évek vége felé lépten-nyomon hallani lehetett a gyárban: könnyű Brugoviczkynek ilyen termelési osztállyal.

Itt ki kell térnem egy érdekes politikai problémára. Ezekben az években a vállalat közvetlen kapcsolatba került a KGST-vel. Született ugyanis egy olyan KGST-határozat, hogy a Vörös Csillag Traktorgyárra szakosítják a D4KB traktorok gyártását, ami első lépésként évi 10 000 ilyen traktor gyártását követelte. Lett nagy lóvás-futás a gyárban. Gyors ütemben beruháztunk közel egymilliárd forintot, elkészült a technológia és a gyártás-előkészítés. És ekkor jött a lefújás, a takaródó, a KGST végrehajtó bizottsága érvénytelenítette a korábbi döntését.

Nem kell különösképpen ecsetelnem e felelőtlen akció lehangoló, káros politikai visszhangját a gyári közvéleményben. A behozott gépeket más alkatrészek gyártására kellett fölhasználni, mint amire eredendően szántuk, és a végén jól járt vele Horváth Ede, amikor átvette a Vörös Csillag Traktorgyár vezetését, mert egy pillanat alatt elhurcolta valamennyit Győrbe.

– *Valaki más vitte el azt a terméket?*

– Az az érzésem, hogy a lengyel, a cseh meg az orosz traktorgyárak meggyőzték a főnökeiket, hogy fújják le, mert ők inkább a saját traktoraikat akarják gyártani.

– *A gyárból senki nem volt jelen ezeken a tárgyalásokon? A fejük fölött zajlott?*

– A fejünk fölött. A gyárat egyébként senki nem kérdezte meg, hogy ennek a 10 000 traktornak a gyártása reális-e vagy sem, csak akkor léphetett be a gyári vezetés, amikor jöttek, hogy mi kell ahhoz, hogy évi 10 000 traktort gyártsunk. Tehát a gyári vezetésnek a döntésre és a visszavonására sem volt befolyása.

– *A vezetői karrierje mégiscsak véget ért. Ennek mi volt az oka?*

– 1968-ban meglátogatta a Vörös Csillag Traktorgyárat Mező Imréné.

– *Ismerte őt személyesen?*

– Nem. Soha nem találkoztunk, személyesen nem ismertem őt. Alig távozott a gyárból, Brugoviczky Tivadarnak már közölnie kellett velem, hogy felsőbb pártutasításra le fognak váltani, és a gyárban csak valamilyen eldugott helyen dolgozhatnak, ahol nem lesz alkalmam sok emberrel érintkezni. Nem sokkal később az üzemi pártbizottság titkára arra kért, hogy ne vezesse tovább a KISZ-esek szemináriumát, ne végezzek semmilyen tevékenységet a vöröskeresztes szervezetünkben sem, és szüntessem meg a tagságomat a Zalka Máté szocialista brigádban is. Leszögezte, hogy valamikor ők kértek minderre, most meg arra kell kérnie, hogy hagyjak fel ezekkel a tevékenységekkel. Mi vagy ki kényszeríti erre? – kérdeztem tőle. Azt válaszolta, hogy a felsőbb pártszervek döntöttek így Mező Imréné kezdeményezésére. Jóval később az egyik fiatal tájékoztatott arról, hogy Mező Imréné a KISZ-esekkel beszélgetve hallotta, hogy engem mennyire tisztelnek és becsülnek a fiatalok mindazért, amit az érdekükben tettem és teszek, milyen szívesen vesznek részt az általam vezetett szemináriumokon, és mi minden jót tanultak tőlem. Elmondása szerint Mező Imrénét a hallottak felháborították, és azzal távozott, hogy majd ő intézkedik, hogy az „ellenforradalmár” Földvári ne dolgozhasson vezető beosztásban, ne foglalkozhasson fiatalokkal, ne építhessen ki magának politikai bázist ebben a gyárban.

– *Mezőné ezt a fiataloknak mondta?*

– Igen. Egyiküktől hallottam, hogy ezzel távozott. A fiatalok álmukban sem gondolták, hogy árthatnak nekem.

– *Mezőné hogy került a gyárba?*

– A Mező Imre KISZ-alapszervezet névadó ünnepségére hívták meg, ott találkoztak vele az én KISZ-eseim is. Sem a KISZ-bizottság, sem a titkára ezzel az egésszel nem értett egyet, de nem fogadták el a véleményüket. Engem a fizetésem meghagyásával a szerkesztési főosztály dokumentációs osztályára helyeztek

át gyártmányszerkesztői beosztásba. Az ott dolgozók kérésére sem lehettem tagja a szocialista brigádjuknak, és nem folytathattam semmilyen politikainak mondható tevékenységet egészen 1981-ig, nyugdíjba menetelemig. Bár minden gyári illetékes mosta a kezét, és a gyári közvélemény értetlenül fogadta ezt az intézkedést, egyetlen asszonynak sikerült keresztülhajtani a maga akaratát, még ha ezzel az alkotmányos emberi jogokat rúgták is oldalba.

Életem e szakaszának lezárási módja, ennek tanulságai is bizonyítják a Kádár-rezsim Janus-arcát, képmutatását. Szavakban jó minőséget és nyereséget produkáló termelést hirdettek, a gyakorlatban pedig olykor az ellenkezőjét tették. És olyanokat, akik az általuk is elismert tettekkel bizonyították, hogy a jó eredmény még az ő rezsimjükben is lehetséges, félredobtak, erkölcsileg sárba tiportak, béklyóba vertek. Csoda-e, ha a politikai, gazdasági, erkölcsi mocsárban az általános csőd lápvirága kezdett virítani?

– *És jöttek a száműzetés évei?*

– A dokumentációs osztályon 1973-ig a Vörös Csillag Traktorgyár, utána 1981-ig a győri Rába műszaki kiadványait készítettem a gyári dolgozóktól csaknem teljesen elszigetelve. Ezen az osztályon csak néhány szerkesztővel kellett rendszeres kapcsolatban lenni, másra nem volt szükség a napi munkához. Az osztály vezetője egy agrárgépész szakot végzett mérnöknő, Donkó Magdolna volt, emellett a pártalapszervezet titkára is. Tipikus példája az akkori idők káros nőpolitikájának. Legyen osztályvezető is, legyen párttitkár is, csak azért, mert nő, nem baj, ha nem ért egyikhez sem. Más nem is szólt egyébként a funkciói mellett. A dokumentáció készítéséhez nemigen értett. Ezek irányítását csoportvezetőire, Széles Pálra és Szentirmay Kálmánra bízta, a párttitkári teendőket pedig az egyik pártvezetőségi tagra, Csömör Gyulára. Nagyon sok időt töltött a munkahelyétől távol. Akkor ment betegállományba, amikor akart, akkor kezdte a munkanapot gyáron kívül, amikor erre szüksége volt. Ha a munkahelyén tartózkodott, igen sok időt töltött telefonálással és a magánügyei intézésével. Kerényi Jánosnak egyszer azt mondtam, ha becsukott szemmel mentél volna végig a gyárudvaron, akkor is különb osztályvezetőt találtál volna ide az ott közlekedők közül. Széttárta a kezét, és így felelt: a pártbizottság hatáskörébe tartozik ez a funkció, én csak az átadott pártbizottsági döntést adminisztráltam. Az osztály dolgozóival gyorsan szót értettünk, segítettünk egymásnak egy-egy bonyolultabb műszaki feladat pontos megoldásában. Munkában forrtunk össze és váltunk jó kollégákká, barátokká. A közvetlen munkatársaim és a szerkesztő mérnökök igen figyelmesek, tapintatosak voltak. Jól ismerték a politikai múltamat, az okot is, amiért közējük kerültem. De ezt soha, egyetlenegy szóval sem említették. A viselkedésükből, a magatartásukból és segítőkészségükből, a velük folytatott beszélgetésekből kiérződött a szolidaritás, az emberi együttérzés. Csak egy kivétel akadt, a már említett osztályvezetőm. A köztünk lévő viszonyt a minimálisan szükséges hivatalos érintkezés jelentette csupán, kizárólag az ő rideg, fennhéjázó, az osztályvezetői és a párttitkári pozíciójában tetszelgő magatartása miatt.

– *Mennyi idő volt?*

– Talán 10-12 évvel volt fiatalabb nálam. Nekem nem volt szükségem az ő szakmai és politikai útmutatásaira, ilyeneket nem is kaphattam volna tőle. Ezt ő is tudta. Ezért szükség sem volt szorosabb személyi kapcsolatokra. A békés egymás mellett élés ékes példái voltunk.

– *A kispesti gyárat 1973-ban bekebelezte a győri Magyar Vagon- és Gépgyár.*

– A hetvenes évek első felében kétbalkezes párt- és állami vezetőink szétverték a Vörös Csillag Traktorgyárat. A központi bizottsági és a kormányhatározat értelmében megszüntették a traktor- és dömpergyártást, a gyárat pedig a Rábához, Horváth Ede fennhatósága alá rendelték. Nyers Rezső, akkor az MSZMP Politikai Bizottságának tagja és a Központi Bizottság titkára jött hozzánk megindokolni és elfogadtatni a döntést. Az ő előterjesztése nyomán hozta meg a határozatot a Központi Bizottság és a kormány.

– *De miért volt erre szükség?*

– Úgy fogalmaztak, hogy az új gazdasági mechanizmus közvetlen hatása alól kiemelték vagy 50 nagyüzemet. Ezek közé a nagyüzemek közé sorolták a Vörös Csillag Traktorgyárat is, mondván, hogy a nagyüzemi munkásságot kiemelt rétegnek tartják, róluk személy szerint ők szeretnének gondoskodni. Nahát a gondoskodás első lépése ez volt. Abban a beszédében, amelyet Nyers Rezső tartott nekünk e döntés szükségességét indokolván, többek között kijelentette: töröljék ki a szemükből a könnyet, és törődjenek bele, hogy ez így helyes, mert a traktorok és a dömperek gyártása gazdaságtalan, ráfizetéses, az importból behozottak olcsóbbak. Ezt akkor állította, amikor a gyár teljes önköltségében a munkabér 6-7 százalékot tett ki, és amikor a gépeink kizárólag hazai anyagból készültek. Valószínű, hogy nem vette figyelembe azt sem, hogy a külföldi kormányok mennyivel dotálják saját gyáraikat a nekünk szállított traktorokért vagy gépekért. Mi tudtuk abban az időben, hogy a szovjet kormány minden darab nekünk eladott szovjet traktorért 1000 rubellel dotálja az előállító szovjet vállalatot. Ebben az időben jó híre volt külföldön is a Dutra traktoroknak. A lengyelek szinte könyörögtek, hogy ne álljunk le a Dutra 1000-es gyártásáról, nekik évente 1500-2000 darabra lenne szükségük.

A gyári közvélemény nem fogadta el ezt a döntést, az indokolását tényekkel cáfolta, tiltakozott a Rábához való csatolás ellen, hiába. A Vörös Csillag Traktorgyár sorsa megpecsételődött, egy tollvonással leírták, ismét győzött – több ezer gyári dolgozó tiltakozása ellenére – a mindent jobban tudó felsőbb akarat. Fényes lecke volt ez ismét az úgynevezett szocialista demokráciából, a munkáshatalomból, a proletárdiktatúrából. Egy-másfél év alatt a gyár létszáma alig egyharmadára csökkent. A létszámleépítések, az elbocsátások nélkülözték a körütekintést, az igazságot, a humánusmot. A szerencse az volt ebben a súlyos szerencsétlenségben, hogy az elbocsátott mérnökeink, technikusaink, szakmunkásaink többsége után két kézzel kapkodtak a budapesti gyárak vezetői, mert jól ismerték szakmai értéküket.

Horváth Ede első lépésként Dávid Józsefet nevezte ki igazgatónak, és csaknem lefejezte a gyár teljes felső vezetését. A mi főosztályunk is megkapta az utasítást, hogy sok tucatnyi létszámát 10-12 főre csökkentse. Korbuly Pál főkonstruktőrnek kellett ezt végrehajtania. Ő magához hívatott bennünket, a dokumentációs osztályon dolgozókat és a következőket közölte: Horváth Ede két külön státuszt adott a két grafikusunknak, Szentirmay Kálmánnak és Nyeste Emilnek, mert az ő munkájukra a győri gyártmányok színes metszeteihez feltétlenül igényt tart. Dokumentációk szerkesztésével hárman foglalkozhatnak, Donkó Magdolna és még két személy. Ezután – folytatta Korbuly Pál – a szerkesztőkkel egy osztályt képezünk, összesen egytucatnyian. Akit névvel nem említettem – mondta –, azoknak azonnal menniük kell a jelenlegi beosztásukból (köztük voltam én is), azok vagy fizikai munkát vállalhatnak, vagy elmennek a vállalattól – fejezte be a tájékoztatóját. Megdöbbsent hallgatás fogadta a bejelentést. Én rákérdeztem: ki vagy kik döntötték el, és milyen alapon, hogy kik maradhatnak, és kiknek kell távozniuk? Korbuly Pál zavartan felelte, felsőbb döntés, a részleteket nem hozhatja nyilvánosságra, de maradjak ott, mert még beszélni szeretne velem. Négyszemközt aztán elmondta, hogy a döntést Donkó Magdolna javasolta, és a pártbizottság döntötte el, hogy kik menjenek, vagy kik maradjanak. És te egyet-értesz ezzel? – kérdeztem. Nem, de nem tehetek ellene semmit – válaszolta. Dávid József hozzájárult ehhez? – faggattam tovább. Úgy tudom – felelte –, hogy ő személyesen ragaszkodott hozzád, de a pártbizottság leszavazta.

– *Dávid helyi ember volt?*

– Helyi ember volt, gyári gyerek, ott nőtt fel, ott tanulta a szakmáját, technikumot végzett, a szerelde üzemvezetője lett. Aznap este felkerestem Dávid Józsefet, és kértem, nyíltan válaszoljon, van-e szüksége a munkámra, vagy nincs, s ha lehetősége lenne rá, megtartana-e vagy sem? Dávid József őszintén, higgadtan és határozottan így felelt: Becsülöm az eddig végzett munkájáért. Szükségem lenne a jövőben is a munkájára, nemcsak azon a helyen, ahol eddig dolgozott, s ha lehetőségem lenne rá, örömmel megtartanám és foglalkoztatnám tovább, de ezt most a pártbizottság ellenzi. Azzal köszöntem el tőle, hogy másnap beszéllek Sándor Józseffel, és a válaszát közölni fogom vele. Sándor Józseffel közöltem a történeteket, és emlékeztettem rá, hogy az ő határozatukra jöttem a gyárba dolgozni azzal, hogy itt kell maradnom nyugdíjba menetelemig. Kértem, hogy azonnal döntsenek, maradhatok-e a gyárban, vagy mennem kell. Rögtön tájékozódok, és rövidesen visszahívlak – felelte. Néhány óra múlva valóban visszahívott, és közölte, hogy beszélt az illetékesekkel, és úgy döntöttek, hogy a munkám alapján maradnom kell a gyárban. Erről már értesítették a kerületi és az üzemi vezetőket. Ha valami gubanc keletkezne még – mondta –, hívjam fel újra.

– *Kik voltak azok az illetékesek, akikkel beszélt?*

– Erről nem kaptam tájékoztatást, de az ismereteim szerint a kerületi párttitkár, az üzemi párttitkár és az üzem igazgatója lehetett. Ők voltak az illetékesek. Hogy az üzemi pártbizottságnak miért lehetett vagy kellett olyan álláspontot

elfoglalnia, hogy én menjek a gyárból, arra megint csak következtetni tudok, hivatalosan nem közölték velem. Nagyon jól látták, hogy a ténykedésem milyen hatással van az emberekre a hidraulikaműhelyben, a forgácsolóműhelyben és a gyártmányfejlesztési főosztályon. Károsnak tarthattak, mert ők képtelenek voltak ilyen hatással lenni az emberekre. Ők bennem politikai riválist láttak, mert lehetetlen helyzetből hoztuk fel közösen, a munkásokkal összefogva a műhelyt, az egész forgácsoló üzemet, és ez nem mehetett másképp, csak úgy, hogy hatni kellett az emberekre. Ők erre képtelenek voltak.

– *Egyértelmű volt, hogy Sándor Józsefhez fordul, vagy hosszabb vívódás után döntött?*

– Nem vívódtam rajta. 1961-ben ő közölte velem a pártvezetés döntését, egyszer-kétszer még kapcsolatba kerültem vele, hát gondoltam, az első lépés az, hogy neki szólok, aztán menjen oda, ahonnan ő annak idején az utasításait kapta. Úgy látszik, ebben igazam volt, mert rögtön rövide tudta zárni a vonalakat fölfelé-lefelé, és megszületett a döntés, hogy maradjak továbbra is a gyárban. Már nem voltam fiatalember. Végigszaladt bennem az a gondolat, hogy most megint kezdek elölről az egészet. Annak semmi értelmét nem láttam, megint évekbe telt volna, hogy valahol bedolgozzam magam. Hét évem volt még a nyugdíjig, az elment volna arra, hogy valahol egzisztenciát teremtek magamnak. A másik hatás meg a bosszúság volt, hogy még mindig nincs vége az 56 utáni megtorlásoknak.

– *Akkor felső szinten már nem tartották szükségesnek a megtorlást, inkább helyi konfliktusok miatt nem kívánták tovább foglalkoztatni, ugye?*

– Ahogy én látom a dolgot, felső szinten gazdasági vagy munkaügyi megtorlást nem tartottak szükségesnek velem szemben. Politikait igen, mert nem véletlen, hogy a Központi Bizottság egyik titkára döntött Mezőné kezdeményezésére úgy, hogy kerüljek politikai karanténba. Sándor József és az, akivel ő beszélhetett az ügyemről, fölmérhette, hogy politikai okok miatt nekem nem kellene onnan távoznom, mert az visszaüthet rájuk.

– *Ők tarthattak attól, hogy maga a nyilvánosság elé viszi az ügyet?*

– Attól nem tarthattak, hogy én ezzel nyilvánosság elé lépek, mert addig sem tettem lépéseket az 56-os ügyemmel vagy az abból fakadó hátrányos következményekkel kapcsolatban. Hogy aztán lent miért így sülték el a dolgok, ahogy elsülték, ezt azzal magyaráznám, hogy mindig sokkal durvább, sokkal kegyetlenebb, embertelenebb volt a lentiek reakciója 56-ra, az ötvenhatosokra, mint fönt, hiszen ezt az országban százezernyi példa bizonyítja. A helyi kiskirályok a maguk egyéni érdekeinek megfelelően értelmezték a felső politikai eligazítást, és aztán rátéve két-három lapáttal tették azt, amit tettek, konkrétan ekkor az én ügyemben is. Én ezzel tudom a lentiek álláspontját magyarázni. A kerületi pártbizottság lebegett a levegőben, a felső meg az alsó szervek között, és tulajdonképpen azt képviselte lefelé, amit neki fent a szájába rágtak. Az én ügyemben soha nem tett a kerületi pártbizottság mást, mint amit főntről kapott utasításként. Megköszöntem Sándor Józsefnek a segítségét, és felkerestem Dávid

Józsefet. Ő mosolyogva fogadott, azzal, hogy ne is mondjak semmit, az eligazítást megkapták, nagyon örülnek, dolgozzak tovább. Nem kellett számomra új státuszt teremteni, benne lehettem abban a háromban, akik Horváth Ede és nem tudom kik szerint az új szerkesztésben dolgozhattak. Amikor a munkahe-lyemre értem, Korbuly Pál megölelt, és kijelentette: hála isten, hogy sikerrel jártál. És mondott még egy jó hírt. Donkó Magdolna ismét betegállományba vonult, most tán azért, hogy el ne bocsáthassák.

Az első rábás feladatomban a gyárban maradt termeléshez szükséges anyagok és alkatrészek dokumentációjának számítógépesítése lett, mivel Győrben már számítógépes programozás, termelésirányítás és anyagkezelés folyt, valamint a gazdasági ténykedés elemzése is számítógéppel történt. Dávid József állt egyébként e megbízás mögött. Az osztályunkon maradt két kolléganővel, Mészáros Magdikával és régi munkatársával, Katikával hosszú hónapokig dolgoztunk, amíg számítógépesíteni tudtuk a Vörös Csillag Traktorgyár termelését. Közben számos hibára hívtuk fel a győri számítóközpont vezetőjének a figyelmét. Előfordult, hogy egy alkatrésznek 12 törzsszáma volt, 12 különféle árral és 12 különféle beszerzési hellyel. El lehet képzelni, hogy nem egy, hanem sok száz ilyen baki volt akkor még a győriek számítógépes rendszerében. Hogy ez mit jelentett például egy költségszámításnál vagy munkaidő számításnál, vagy bárminemű programozásnál? Egy anya öt fillér, akár futóműbe, akár motorba, akár tehergépkocsiba építem be. És micsoda kalkuláció lesz a végén, ha egyszer öt, egyszer 50 forinttal szerepel ez az alkatrész? Így nézett ki akkor a híres Rába számítógépes termelésirányítása és költségelemzése. Egyszer a gyárban járt az az illető, aki a győri számítóközpontot vezette, és bennünket is meglátogatott. Elbeszélgettünk, majd kijelentette: bárcsak ilyen számítógépeseim lennének Győrben is! Ekkor rákérdeztünk, hogy ott hányan csinálják ezt a munkát. Nagy számot említett. Mi összesen hárman csináltuk a kispesti gyárban. A munkaidőnk egy részében a hozzánk forduló programozóknak, gyártás-előkészítőknak, technológusoknak, termelésirányítóknak vagy raktárosoknak adtunk segítséget, hogy mielőbb át tudjanak állni ők is a számítógépes munkára.

Közben megismerkedtem a Rába gyártmánydokumentációit készítő vezetőkkel. Róluk csak jót tudok mondani. Megfelelő szakmai és általános műveltséggel rendelkező, figyelmes, tapintatos, nagyszerű kollégák voltak. Sohasem éreztették, hogy ők a nagy győri főnökök, Horváth Edéből viszont ez sugárzott. Mivel a Vörös Csillag Traktorgyár már kiforrott és bevált gyártmánydokumentációval rendelkezett, és a Rába csak akkor kezdett ezek kialakításához, kérték és meg is köszönték a segítségünket, a javaslatainkat. A hetvenes évek közepén egységesítettük a kiadványainkat, elláttuk egységes külső borítóval, belső fejezetekkel és oldalakkal, meghatároztuk, hogy melyik gyártmányuknak milyen legyen az alapvető színe és így tovább. Nem dicséretképpen mondom, de a kiadványok ma is így készülnek a Rábánál. Mivel nagyszámú kiadványra volt szükség, külső budapesti partnert kellett keresni a kéziratok gépeléséhez, szedéséhez, majd a

kinyomtatásukra és a kötésükre is. Az idegen nyelvűek esetében pedig még a fordításokat és a lektorálásokat is Budapesten kellett elkészíttetnünk. A partnert, a Tolmács és Fordító Munkaközösséget (TFM) a hosszú idő után visszamerészkedő Donkó Magdolna ajánlotta a Rábának.

Most visszakanyarodom egy kicsit Donkó Magdolnára. A kezdeti hónapokban ő hozta, vitte és bonyolította a TFM-nél a kiadványok ügyeit, aztán betegállományba ment, majd újra visszajött, újra betegállományba ment, majd újra visszajött, és ez így folyt hosszú hónapokon keresztül. Amikor nem volt hadra fogható, akkor engem kértek meg a győriek, hogy rendezzem Donkó Magdolna félbehagyott ügyeit. Már az első esetben elakadtam én is, a TFM is, a győriek is, mert a kért és már szükséges kiadványok egy részének a nyomát sem találtuk. Ahogy telt az idő, egyre több és tekervényesebb csomót kellett kibogoznunk. Ezt meguntam én is, megunták a TFM vezetői is. Javasoltuk a győrieknek, hogy sürgősen vegyék ki Donkó Magdolna kezéből az ügyintézés, ha azt akarják, hogy a kiadványaik időre elkészüljenek. Nekünk már nem volt türelmünk az örökké hátrahagyott szennyesei kimosásához. A győriek is belátták, hogy képtelen e feladatok ellátására, tőlünk áthelyezték szabványügyi előadónak, így mi végleg megszabadultunk tőle.

Ezután a győri vezetés rám bízta a TFM-mel kapcsolatos ügyek intézését, ennek vezetőivel, Polonyi Ernő ügyvezető igazgatóval és Vetró István elnökkel rövid idő alatt rendbe hoztuk a szénánkat. Sokat segített a TFM két ügyintézője is, Majorné, Pirike és Fonyó Etelka, illetve rövid ideig Vetró Istvánné Orsika is. Kapcsolatom a TFM vezetőivel és ügyintézőivel mindig kifogástalan volt, ma is az. Ez kölcsönös korrektségen, tiszteleten, segítőkészségen alapult és alapszik ma is. A TFM vezetői, ügyintézői, munkatársai magasan képzett, művelt emberek. Biztos, hogy sokan tisztában vannak azzal, hogy én ki voltam politikailag, de 15 éve dolgozunk együtt, és egyetlenegy kérdés sem hangzott el részükről ezzel kapcsolatban, még csak célzások sem. Ez is jelzi figyelmességüket, tapintatukat. Jómagam csak hálával adózhatom a TFM vezetőinek, akik nem azt nézték, hogy honnan jöttél öcsém, hanem azt, hogy hová tartasz. Magyarán: a munkámat értékelték és ezt tartották az egyetlen mércének. A több mint 15 esztendő alatt sok politikai és gazdasági akadályt kellett leküzdeni, amit külső hatalmasságok gördítettek a két partner közé, de a kölcsönös erőfeszítés meghozta gyümölcsét, ez a kapcsolat ma is él, és a TFM ma is megbízható partnere a Rábának. 1975-től én is bedolgozója vagyok a Tolmács és Fordító Munkaközösségnek. Magyar és hat idegen nyelven javítottam korrektúrákat, végeztem német és orosz lektorálást, szükség esetén fordításokat, műszaki szerkesztést, számindek és szabvány-mutatók készítését, 1981-től nyugdíjasként.

A hetvenes évek második felében a Rába felső vezetői megtiltották, hogy a TFM bedolgozója legyek, összeférhetetlenségre hivatkozva, holott a vezérigazgató ilyen esetben is adhatott volna engedélyt. De nem tette. Ezt a tiltást aztán a változó politikai és gazdasági körülmények rövid idő múlva semmissé tették.

A döntés 1975–76-ban született, és 1977–78-ban már a kutya nem törődött vele, visszaállhattunk a korábbi munkatársi és bedolgozói kapcsolatra. A gyakorlat elfújta a tiltást, mert jöttek a kft.-k, a munkaközösségek meg egyebek. Akkor egy kicsit ösztönözte is a Központi Bizottság meg a kormány, hogy minél többen próbáljanak kft.-ket, munkaközösségeket, gmk.-kat létesíteni, és ebben a légkörben aztán semmissé vált ez a Rába-döntés is.

Egy érdekes dolgot érdemes még megemlítenem. A TFM-mel kapcsolatos egyik rábás munkaköri köteleességem az volt, hogy a könyveink nyomdai kéziratait kinyomásuk előtt ellenőrizsem, majd imprimáljam, én adjak engedélyt a kinyomásukra. Ez letudható egy hevenyészett, felületes átlapozással, de nagyon alapos, tételes ellenőrzéssel is. Mivel az előbbi nem az én esetem, maradt a nyomdai kéziratok alapos, tételes átnézése. Ez viszont felszínre hozta a győri szerkesztők számos műszaki tévedését, pontatlanságát, amelyeket vagy lehetett még korrigálni a kinyomtatás előtt, vagy már nem. Ha nem, akkor az új könyvhöz rögtön egy műszaki változási értesítőt is kellett volna kiküldeni. Ez szült számomra egy új, komoly, de nagyon nehéz műszaki feladatot. Tudniillik a gyári kollégáktól kapott szerzői kéziratokat tételről tételre, sorról sorra ellenőriznem kellett, és ma is kell, hogy a könyvek műszaki szempontból korrektek, pontosak legyenek. Az észlelt hibákat az illetékes győri kollégákkal megbeszélve kell korrigálnom. A győri kollégák megköszönik a jelzéseket, mert így biztosak abban, hogy a kezükből kikerülő könyvekben nem lesznek alapvető műszaki hibák. És tényként kell elmondanom, hogy 16 esztendő alatt egyetlenegy esetben sem kaptunk visszajelzést a Rába termékek felhasználóitól, hogy a kiadványainkban valamiféle komolyabb műszaki hiba fordult elő.

– *Hatvanévesen nyugdíjba ment, ugye?*

– 1981 májusában, 46 ledolgozott év után a 60. évemet betöltve, havi 4352 Ft-tal mentem nyugdíjba.

– *Tehát minden munkában töltött évet beszámítottak, nem csak a visszatérés utáni éveket?*

– Nem, sőt beleszámították a börtönben töltött négy évet is. Tudniillik volt akkor egy olyan rendelet – azt hiszem, még ma is él –, hogyha a munkaidő megszakítása nem tölt ki öt évet, akkor a munkában töltött évekre automatikusan beleszámít az előtte ledolgozott munkaévek száma is. Az elmúlt tíz év alatt az évi kétszázalékos és egyéb emelésekkel ez a 4352 forint 6820 forintra emelkedett. Ez 56 százalékos növekedést jelent tíz esztendő alatt. De vajon arányban áll-e ez az 56 százalék azzal, amit az infláció csökkentett a nyugdíjam reálértékén?

De forduljunk el ettől a sötét dologtól, és hadd szóljak a Győrben és a kispesti gyárban szervezett búcsúztatásaimról. A győrit a győri kollégáim szervezték, a kispesztit pedig a kispesztiek. Mindkettő máig őrzött kedves és felejthetetlen emlék számomra. Számos emléket elevenítettünk fel a közös múltból, jókat nevetve a sok-sok szerkesztési bakin. Győrben Kovács György csoportvezető, Kispesten Dénes István egykori osztályvezetőnk, volt kollégáim mondták el a

búcsúztatásokat. Mindketten okleveles mérnökök, szakmájuk kiváló művelői, több évtizedes munkájukkal bizonyították, hogy többre képesek, mint a főléjük kinevezett főnökök, ennek ellenére csak dolgozhattak, keményen meg is dolgoztatták őket, de elő nem léphettek, a felemelkedés útját elzárták előlük. Az oka: pártonkívüliek voltak és azok maradtak 1956 után is. A győri kollégáktól az egyik híres győri műemléképületen lévő jelkép bronz plakettjét kaptam emlékül, ez ma is a szobám falát díszíti. A kisperestiektől, akik jól ismerték a történelem iránti érdeklődésemet, Erdély rövid történetét kaptam. A búcsúzásban az öröm és a szomorúság keveredett. A kisperesti gyárban minden ismerőstől, kollégától és barátomtól személyesen búcsúztam el, de nem tettem búcsúlátogatást az üzemi pártbizottságon, az igazgatóságon és a szakszervezeti bizottságon. Ezekről a testületektől és vezetőiktől még azt sem kaptam meg tevékenységemért, amit a munkám alapján minimálisan meg kellett volna adniuk. Formális búcsúztatásukra nem tartottam igényt. Az évente általuk rendezett nyugdíjas találkozók egyikére sem mentem el, bár meghívót mindig küldtek. Azt hiszem, nem kell különösebben indokolnom, hogy miért.

A húszéves periódust azzal szeretném zárni, hogy röviden elmondom a véleményem Horváth Edéről. Személyesen sohasem találkoztam vele, véleményemet az intézkedései és az őt ismerők igen gazdag információi alapján alakítottam ki róla. Most jelent meg az *Én volnék a vörös báró?* című könyve,¹⁸ amelyben csak a szépre emlékezik. Kétségtelen, hogy számos erénye is volt. Ezek közé sorolható a rend, a fegyelem, a szervezethez, a termelési feladatok példás előkészítésének, biztosításának, teljesítésének, a döntések feltétlen végrehajtásának a megkövetelése, a bátor, sokszor kockázatokat is vállaló kezdeményezések a gyártmányszerkezet és a technológia fejlesztése érdekében, a nyerseséggig menő őszinteség a vállalat érdekében folytatott vitákban, a műszakiak és a munkások béarányának megfordítása a műszakiak javára. Külön hangsúlyozni kell a puritánságát. Az ellenségei sem állíthatják róla, hogy közpénz tapad a kezéhez, vagy hogy érintett lenne bármilyen korrupciós ügyben. Mondok erre egy jellemző példát. A vele külföldre utazók arra panaszkodtak, hogy csak a hivatalos ügyek intézésére volt idejük, mert ahogy megérkeztek, tárgyalniuk kellett, és amint vége volt a tárgyalásoknak, azonnal utazniuk kellett haza. Vásárlásokra, városnézésekre egyetlenegy percet sem kaptak. De ő sem vett részt ilyeneken.

A fő hibája az volt, hogy három évtized alatt sem nőttek fel körülötte önálló vezetők. A Rábánál csak az történhetett, amire vezérigazgatói utasítás volt. Ez éppúgy vonatkozott a távlati fejlesztésekre, mint a mindennapi termelési, szervezési, technológiai, ár-, bér-, kinevezési és egyéb ügyekre. Ez a szellem, ez a vezetési stílus zárta kalodába a műszaki, gazdasági felső-, közép- és alsószintű vezetők önálló gondolkodását, kezdeményezőképességét, és rajtuk keresztül a munkásokét is. Horváth Ede valójában pazarlóan bánt az államtól kapott pénzzel. Most, 1990 szeptemberében a Rábában kilencmilliárdnyi az elkészült,

¹⁸ Horváth Ede: *Én volnék a vörös báró?* Idegenforgalmi Propaganda és Kiadó Vállalat, Budapest, 1990.

egyelőre hasznosíthatatlan beruházás. A Vörös Csillag Traktorgyár régi műhelyeinek a lebontása körülbelül egymilliárdba került, és ugyanennyibe az új műhelycsarnokok felépítése. Vajon mennyibe került ezeknek az új csarnokoknak a lebontása, és mennyibe fog kerülni azok vidéki gyáregységekbe szállítása és ottani felépítése? Horváth Ede a Vörös Csillag Traktorgyárban fölszámolta a traktorgyártást, majd külföldi licencet vásárolt, és megindította a Rába-Steiger nagytraktorok, a 180-as típusú közepes traktorok és a Rába-15 típusú kistraktorok gyártását. De vajon minek és mennyiért? A 180-as típusú traktorok gyártását teljesen be kellett szüntetni, a Rába-Steiger típusú nagytraktorokból évi 100-150 darabnál többet nem tud eladni.

– *Hol adja el ezeket?*

– Csak Magyarországon, külföldön egyet se, és a Rába-15 típusú kistraktorokból sincs nagyobb igény évi néhány száznál. Vajon mindez mekkora ráfizetést jelent az államnak? Nem véletlenül kelt szárnyra az országban az a vélemény, hogy ha más gazdasági vezetők is úgy kaptak volna anyagi támogatást, hiteleket, mint Horváth Ede, akkor ők is tudtak volna olyan eredményeket produkálni, és valószínű, hogy kevesebb pénzért. E pénzpazarlásért nemcsak Horváth Edét terheli a felelősség, hanem a pártbéli és a kormányban lévő főnökeit is, akik áldásukat adták minden cselekedetére, kívánságait teljesítették, de gazdálkodását nem ellenőrizték, vadhajtásait nem nyesegették. Ennek okát mi úgy fogalmaztuk meg: szüksége volt a felső vezetésnek a Rábára úgy is mint egy nagy turistaüzemre, eldicsekedhettek az odalátogató külföldieknek. Itt hadd említsem meg az úgynevezett Fock-falat. Ezt Fock Jenő miniszterelnök tiszteletére és félrevezetésére építették a gyár motorszereldéjében. A motorszerelde egyébként a gyárnak kitűnő, modern technológiájú része volt, sok modern géppel, futószalagos termeléssel, amire érdemes volt Fock Jenőnek is odafigyelni. De a műhely háttere a régi szerelde maradványa volt, ócska gépekkel, rendetlenül összeállított gépsorokkal. S hogy ezt elfedjék, készítettek egy mozgatható falat, lezárva a modern technológiasor végét, így nem lehetett látni a csúnyát, a régit. Ezt a falat a vállalat dolgozói elnevezték Fock-falnak. Amikor magas rangú látogatók jöttek a gyárba, mindig betolták a műhelybe.

Horváth Ede számos célszerű intézkedése a lélektelen végrehajtás során szinte embertelenségbe torkollott. Ezt érezték a Rába dolgozóinak százai és ezrei a fizikai és alkalmazotti arány permanens karbantartásakor, a szabadságolások egész esztendőre történő kötelező széthúzásakor, a létszámleépítések idején, a gyakori átszervezések végrehajtásakor. Ugyanis a végrehajtásból hiányzott az előzetes figyelmeztetés és tájékoztatás, az egyéni és családi körülmények gondos elemzése, az igazságosság érvényesítése, egyszóval az emberség, a szolidaritás. A Rába dolgozói ezekben az esetekben csak azt látták, csak azt érezték, hogy egyszerű statisztikai adatként kezelik őket, nem emberként.

Horváth Ede apolitikus vezető volt. Ennek ellenére évtizedeken át szívesen vállalta az MSZMP központi bizottsági tagságát és ezzel együtt a pártvonal képviseletét, védelmét szinte az utolsó órákig. Ha nem ezt teszi, akkor nem lehetett

volna a Központi Bizottság tagja. Ennek ellenére a könyvében fel sem merül a személyes felelőssége az 1956-ot követő megtorlásokért, a 30 évnél tovább tartó egzisztenciális meghurcoltatásokért, az 1956-os forradalmi eseményekben résztvevők erkölcsi, politikai sárba tiprásáért, bemocskolásáért. Ilyen alaptalanul bemocskolt és meghurcolt személyek tucatjával voltak a Rábánál, százával lehettek Győrben és ezerszám Győr-Sopron megyében. Vajon mit tett Horváth Ede ezek védelméért vagy támogatásáért? Az én esetemben a következőt tette. Amikor a hetvenes évek első felében a Rábába olvasztották a Vörös Csillag Traktorgyárat, részt vett a XIX. kerületi pártbizottság egyik tanácskozásán. Ott a kerületi titkár Dávid József, a Vörös Csillag Traktorgyár akkori igazgatójának jelenlétében megkérdezte Horváth Edétől, hogy van-e valami terve az átszervezés során velem. Ő ridegen, dühösen így válaszolt: nincs, nem lehet vele semmilyen tervem. Ebben a válaszban tetten érhető Horváth Ede teljes azonosulása a pártja 1956-ról vallott értékelésével és a megtorlásokkal is.

Még csak annyit róla, hogy számolva az erényeivel és a hibáival is, én még néhány évig meghagytam volna őt a Rába élén, hogy a gyár minél kisebb vérvesztéssel legyen úrrá az átmenet nehézségein. Ma nagy szüksége lenne a Rábának Horváth Ede kemény, következetes vezetésére, de természetesen az ésszerűség határain belül. Most, 1990 őszén ez a legnagyobb probléma a Rábában, amikor a kibontakozás fő akadálya a határozott, következetes vezetés hiányából fakadó bizonytalanság, tétovázás, kedvetlenség a gyári vezetésben.

Nyugdíjas évek

– *Hogyan telnek a nyugdíjas évei?*

– Nyugdíjasként aktívan dolgozom tovább. Győri főnökeim és kollégáim számos esetben kérték, hogy ne menjek nyugdíjba, mert szükségük lenne még a munkámra. Kérésükre mindig nemet mondtam azzal, hogy nyugdíjasként is dolgozhatok nekik, a Tolmács és Fordító Munkaközösségnél én lehetek a megrendeléseik egyik teljesítője. Örömmel fogadták. Nem akartam a Rába keretében tovább dolgozni, mert nem éreztem, hogy a felső vezetés az értékének megfelelően becsülte volna meg a munkámat. Volt egy másik okom is. 46 év munkában töltött idő után az átlagfizetésem 75 százalékát kaptam meg nyugdíjként, és a hiányzó 25 százalékért nem volt érdemes napi nyolc órát dolgoznom tovább, reggel hattól délután kettőig. Lényegesen többet kereshettem a Tolmács és Fordító Munkaközösségnél napi nyolc óránál jóval kevesebb idő alatt. Így 1981 óta napjaim felét töltöm magyar és idegen nyelvű műszaki könyvek műszaki szerkesztésével, lektorálásával, fordítással, korrektúrázással. Elsősorban az anyagiak miatt teszem. A feleségem és az én nyugdíjam ugyanis induláskor csak a rezskiadásainkat fedezte, ruházzkodásra már alig, kulturális igényeink kielégítésére és lakásunk karbantartására pedig semmi sem jutott belőle. Ezenkívül anyagi alapot is kellett teremtenem elvált lányom lakásának megszerzéséhez, berendezéséhez. Hozzájárulok az unokám eltartási, tanítási költségeihez. 1975 óta, életemben először adófizető polgár is vagyok. Ugyanis a Tolmács és Fordító Munkaközösségnél keresett összeg után adóznom is kell. Ezt csak azért említem meg, mert durva becslésem szerint az 1981 óta befizetett adóm összege meghaladja az összes kézhez kapott nyugdíjam felét, de ez az összeg egyetlenegy forinttal sem emelte meg a nyugdíjalapomat, és nem számították bele az 1975–1981 között megkeresett plusz jövedelmemet sem.

Anyagi gondjainkon jócskán enyhített egy örökség. Az egyik apai nagynéném, Katherina Gimplovics 1973-ban a burgenlandi Sauerbrunnban elhunyt. Készpénzt, villáját, ékszereit a testvéreire és azok gyermekeire hagyta. Ebből reám és a nővéremre 95-95 000 forint jutott. A nagynénémet nem tudtam meglátogatni súlyos betegsége idején sem, a temetésére sem mehettem el, mert a Belügyminisztérium elutasította az útlevélkérelmemet. Ebből az örökségből tudtuk korszerűsíteni a lakásunkat, vettünk egy 245 négyzetméteres Erdért típusú faházat húztunk. Ez a telek és a faház akkor 50 000 forintba került.

Nyugdíjas napjaimból egy-két órát köt le unokám tanítása. Nem tudom, belefér-e egy rövid jellemzés az unokámról ebbe az interjúba?

– *Persze, hiszen fontos része az életének.*

– Most az egyik legfontosabb része. Az unokámat Felkei Balázsnak hívják, 1978-ban született Budapesten. Hetedik általánosba jár, közepesnél valamivel jobb tanuló. Jól megtermett, erős csontozatú, barna hajú, kék szemű, a humort kedvelő fiú. Az esze olyan, mint a borotva, és ha ez kellő szorgalommal, akarattal és következetességgel párosulna, kiváló értelmiségi szakember lehetne belőle. Ami érdekli, azt egyszeri hallásra, olvasásra megjegyzi, percek alatt megtanulja, de ami nem, azt órák alatt kell a fejébe kényszeríteni. Rapszodikus természetű. Csapongó fantáziája az iskolai munkájában is hátráltatja. Gyakran csak a teste van jelen az órákon, a lelke, a gondolatai valahol máshol kalandoznak. Rajong a fegyverekért, a katonákért, a tankokért, a repülőgépekért. Halomszámra pusztítja a rajzlapjaimat, mert állandóan ilyen szerkentyűket tervez. Szeret mesélni, órákig is el tudja szórakoztatni a hallgatóságát. Az óvodában egyszer a vezető óvónő rábízta a társai szórakoztatását, mert már nagyon fáradt volt. Balázs az egri vár ostromát mesélte el nekik az óvónő számára is élvezetesen. A végén azt kérdezte társaitól: tudjátok-e, miért győzött Dobó István? Ugye nem tudjátok? Majd én megmondom nektek. Azért, mert a fejében nem lekvár volt, hanem ész.

Iskolai tanulását három tényező hátráltatja. Egyrészt a zsúfolt tananyag miatt az iskola nem tudja megoldani a tanítást, csak az anyagok leadását. Ő az órákon nem tanulja meg a leadott anyagot, még a lényegét sem, mert nem figyel oda. A tanárok zömének tudása, tapasztalata nem elégséges ahhoz, hogy a tanulók igazi tanítói, nevelői legyenek, ezekhez nem is rendelkeznek a szükséges feltételek jó részével. Mivel látom, nap mint nap tapasztalom, hogy Balázs sokkal többre képes, mint amit az érdemjegyei kifejeznek, kötelességemnek tartom vadhajtasai nyesegetését, az iskolában meg nem értettek megtanítását, az önálló tanulásra szoktatását. A szülei válása miatt is nehéz helyzetben van ez a gyerek.

– *Balázs mikor ismerte meg a maga múltját?*

– Ezt a múltat ő még nem ismeri. Nem beszéltünk előtte arról, hogy milyen politikai tevékenységet folytattam, de egyre inkább gyanítja, hogy volt valami, amit elsősorban az 1956-tal kapcsolatos egyre konkrétabb kérdései jeleznek. Egy cikket mutattam meg neki, amely október 22-én jelent meg az *Észak-magyarországban*. Nem annyira a börtönről vagy a megtorlásról, inkább egy folyamatos politikai ténykedésről szól. Azzal adta vissza, hogy papa, nem is gondoltam, hogy te ilyen klassz srác voltál annak idején.

– *Hogyan fogja majd elmondani neki? Van már elképzelése róla?*

– Gosztonyi Péter Föltámadott a tenger... 1956 című könyvéből képet kaphat arról, hogy mi is történt itt 56 előtt és 56 után. Ha azon túl lesz, hozzákezdhet ennek az interjúnak az olvasásához. Azt hiszem, jövőre már nyugodtan végigolvashatja. 1990. június 16-án vittem el őt először egy 1956-os emlékhelyre, a 301-es parcellához, az ünnepélyes koszorúzásra. Egész idő alatt figyeltem az arcát

és a szemét. Hűen tükrözték a belsejében kavargó érzéseket és gondolatokat. Szótlanul, tágra nyílt szemmel nézte a sírokat. Elhomályosult a tekintete, amikor a kis Mansfeld Péter kopjafás sírját megmutattam neki. Sírással küszködve, remegő hangon kérdezte, hogy miért végezték ki. Minden koszorúzóra rákérdezett, hogy ki ő. Az ünnepség végén számos sors- és rabtársammal beszélgettünk. Balázs mindenkinek kicsit megszeppenten bár, de bemutatkozott, és válaszolt a kérdéseikre. Büszkeség csillogott a szemében, amikor a katonák kezét fogták vele. Hazaérve egy füzetet vett elő, és ráírta címként: Életem nagy pillanatai. Másnap kivágta az újságból a koszorúzásról készített fényképet, s tőle szokatlan gondossággal leírta, hogy mit látott, és mi a véleménye az átéletről. Vezető gondolatként ezzel kezdte: Találkozásom az élő történelemmel. Nem ő lenne, ha az utolsó sorai nem így szólnának, és ezt szó szerint idézem: „Miután hazatértünk az ünnepségről, nagypapám arcáról áradt a boldogság. Ennek az volt az eredménye, hogy aznap nem kellett matekpéldákat csinálnom.” S mikor a feleségem megkérdezte tőle, hogy mosott-e már kezét, így felelt: nem, és egy hétig nem is fogok ennyi tábornoki kézfogás után. Komoly és pozitív hatást tett Balázsra ez az élmény, úgy gondolom, hasznos lenne az iskolásoknak ilyen és hasonló módon élővé tenni jelenkori történelmünk oktatását.

Két-három éve meglehetősen sok időt fordítok életutam összegzésére, emlékeim összegyűjtésére és papírra vetésére.

– *Miért kezdte el?*

– Azért, mert kötelességemnek tartom a magam és a környezetem hetvenéves történetét annyira hitelesen rögzíteni, amennyire képes vagyok rá. Ezt követeli az a sok valótlanítás és ferdítés is, ami politikai tevékenységemet körülveszi, amelyeknek tág teret adott több újságíró anélkül, hogy tartották volna magukat szakmájuk két perdöntő erkölcsi követelményéhez, a forráskritikához és a másik fél egyidejű megszólaltatásához. Becsületbeli kötelességemnek tartom, hogy 1956 az előzményeivel és a forradalmat követő eseményekkel úgy kerüljön az emberek elé, ahogy valójában megtörtént. Tehát az igazság kimondása, az igazság megállapítása a célom.

Családi életünk normalizálásáról nem kell sokat mondanom. Nem, mert a bennünket összekötő szálak a megpróbáltatásaink hosszú esztendei alatt csak erősödtek. 1963–64-től az anyagi helyzetünk fokozatosan javult. Igaz, hogy sosem kívántunk nagy lábon élni, csak addig nyújtózkodtunk, ameddig a takarónk ért. Hitelre sohasem vásároltunk, adósságunk sohasem volt. Ötfős családnk 1961 után sokkal több időt fordíthatott szórakozásra, üdülésre, kirándulásokra, turistautakra, mint azelőtt. Az első időben gyakran jártunk strandolni, hétvégi és többhetes üdülésre a kispesti férfiruhagyár Római parti vagy a Vörös Csillag Traktorgyár Tahiban lévő üdülőjébe. Gyakran együtt feleségem édesanyjával és a leányunkkal. Emlékezetesek a balatonfüredi, balatonberényi, boglárlellel, hajdúszoboszlói üdüléseink a KIOSZ üdülőiben. Ezekhez a beutalókat feleségem munkahelye, az Április 4. szövetkezet adta. A nyolcvanas évek elején

már egy új emberke is velünk volt, Balázs, az unokánk, aki máig sem feledte el azt a sok-sok élményt, amelyet közös nyaralásaink során éltünk át. A hatvanas évek vége felé feleségemmel csatlakoztunk a Vörös Csillag Traktorgyár turista szakosztályához, és sok autóbuszos, gyalogos túrán vettünk részt. Bejártuk az egész országot, hazánk csaknem minden részét. E túráinkról, üdüléseinkről, kirándulásainkról számtalan fotót, emléket őrzünk.

Családi életünk alakulásával kapcsolatban szólnom kell még a leányom, Magdolna életének, sorsának alakulásáról. 1950. március 2-án született. Sajnos több gyermekünk nem születhetett, így testvérek nélkül kellett felnőnie. Az általános iskolát, majd a gimnáziumot Kispesten végezte el. Kitűnő tanuló volt. Egyetemre szeretett volna jelentkezni, de megakadályozták. A kispesti Landler Jenő gimnázium igazgatónője, tudván, hogy kinek a leánya – összefogva a kerületi tanács oktatási osztályának munkatársaival –, a jelentkezési lapját politikai éberségből nem továbbította. A leányomat a tanulótsárai előtt egy gyűlésen akarták megszégyeníteni, sikertelenül. Utána azt mondták neki a társai: ne búsulj, nem is tudtuk, hogy ilyen édesapád van, eddig miért nem meséltél róla? Komoly gondot okozott a pályaválasztása. Egyetemre, főiskolára nem mehetett, szakma nem volt a kezében.

– *Nem gondolt arra, hogy Sándor József vagy valaki más segítségét kéri?*

– Nem, egyáltalán nem gondoltunk erre. Akkor már túl voltunk azon, hogy ilyesmiben igénybe vegyük mások segítségét. Az élet sok lehetőséget kínált számára, az egyik úgy néz ki, be is vált, anélkül hogy ismét felsőbb segítséget kellett volna kérni. Jó nyelvérzéke van, ezért már a gimnázium éveit alatt rávettem, hogy iratkozzon be a József Attila Szabadegyetem nyelviskolájába, a német tagozatra. Én is odajártam, először az orosz, majd a német tagozatra. Az iskolában nyolc évig tanulta ő is az orosz nyelvet. Ilyen nyelvi háttér birtokában arra kapacitáltuk, hogy a nyelvi tudását igénylő pályák közül válasszon. Szóba került az IBUSZ, a Hungarocamion és más külkereskedelmi lehetőségek. Igen, de hogy tudja átlépni az elébe tett politikai akadályt? Ehhez a mi terünk kevés volt. Elveimmel megalkudva segítőtket kellett keresnem. Megkerestem Tausz Jánost, az IBUSZ akkori vezérigazgatóját, Kiss Dezsőt, az akkor már közlekedési miniszterhelyettest, hogy munkaterületükön látnak-e lehetőséget leányom munkába állítására, nincs-e politikai akadály? Mindketten pozitív választ adtak, készséggel ajánlottak több lehetőséget is, és biztosítottak róla, hogy őket emiatt politikai hátrány nem fogja érni.

– *Ez mikor volt?*

– 1968 őszén, akkor érettségizett. Kiss Dezsőnek azt az ajánlatát részesítette előnyben, amelyet a Hungarocamionnal kapcsolatban tett. Így került oda 1968 szeptemberében. Munkáját szereti, igényt is tartanak rá, de érdemi munkáját anyagilag és erkölcsileg értéken alul honorálják. Oka az apja politikai múltja. Ezt ugyan szóban nem emlegették, de fizetésemeléskor mindig ő volt az utolsó, a legkisebb összeggel. A külföldi utakra, munkákra küldésnél is ő a legeslegutolsó,

ünnepnapokon pedig a legtöbbször neki kellett elvállalnia az ügyeleti szolgálatot. 1990. szeptember 25-én, tehát nemrégiben otthagyta a Hungarocamiont, és egy szállítási kft.-ben vállalt munkát, ahová már többször hívták, éppen a Hungarocamiontól odakerült volt munkatársai. A véleménye az, hogy itt sokkal jobban megbecsülik, tudja hasznosítani azt a rengeteg tapasztalatot, amit a Hungarocamionnál megszerzett, és a fizetése is jóval magasabb.

A jelenlegi családi életünk csendes napjait unokánk jelenléte élénkíti, pezsdíti, gyakran a forrásig. A jelenléte csaknem állandó. Ugyanis azt vallja, hogy az otthona a mi lakásunk, mert ő itt született. Az ellátása, gondozása, nevelése, tanítása sok gondunk forrása, az eredménye viszont örömmel tölt el bennünket. Mellette, vele élve, szórakozva, tanulva, a Börzsönybe járva nekem is fiatalnak kell lennem, s valóban meg is feledkezem a közel 70 esztendőmről. Ma az élet legszebb ajándéka az unokám jelenléte.

Szólnom kell még azokról a rendőrségi akciókról, amelyek fenyegetően, Damoklész kardjaként lebegtek felettem és családom felett három évtizeden keresztül. A rendőrségnek nem volt törvényes joga a figyelésemre. Ugyanis a szabadulásum első percétől kezdve hivatalosan nem voltam rendőri felügyelet, úgynevezett ref. alá rendelve. Ennek ellenére mégis figyelték szinte minden lépésemet. Az okát ugyan nem közölték velem, de azért tízet teszek egy ellen, hogy a félelem szorította őket erre a törvényekkel is ellentétes kényszerpályára. Úgy féltek az életben maradt és kényszerből kiengedett 56-osoktól, mint ördög a tömjénfüsttől. Féltek az 56-osok igazságától, amely játszi könnyedséggel cáfolta és zúzta porrá az ellenforradalomról szóló koncepciójukat, törvénytelen vizsgálati, ügyészi és bírósági komédiájukat pedig meztelenre vetköztette. Ezért igyekeztek szerintem minden közvetett és közvetlen eszközzel még a szabad életben is félelemben tartani, politikai karanténba kényszeríteni őket, egyszerű szóval lakatot tenni a szájukra. Különösen ügyeltek a pertársakra és börtöntársakra. Vontak is köréjük és közéjük olyan betonfalakat, amelyeken nem volt tanácsos átmászni. De vegyük sorba az általam tapasztalt konkrét tényeket.

Elmondtam ezeknek az akcióknak a nyitányát már, amikor beszámoltam a kispesti rendőrségen tett kötelező jelentkezésemről 1961. április 2-án. 1961. május 1-jén feleségemnek fel kellett vonulnia a férfiruhagyárral, ahol dolgozott. Akkor én nem dolgoztam, ezért vele mentem. Munkatársaival jól megvoltunk, jóízűen elbeszélgettünk, kellemesen töltöttük el az időt. De lett ebből nagy politikai ribillió. Hetekig folyt Kispesten a vizsgálat, a szaglászás, hogy vajon miért is mentem el erre a felvonulásra, vajon mit is csinálhattam ott. 1961 májusában az utcán találkoztam a szemközti ház egyik idős lakójával, jó ismerősünkkel. A kölcsönös üdvözlések után egy kis mellékcúba invitált, és szinte súgva közölte: Rudikám vigyázz, a lakásom felétek néző ablakában egy kiber ül, és azt figyelj, kik járnak hozzád, és mikor hová mégy. Ezt számos gyárbéli barátom is megerősítette. Közölték velem, hogy a gyárban is érdeklődnek rendszeresen, hogy mit csinálok, mit beszélek, és a lakásomat is figyelik.

A Belügyminisztérium az 1970-es évek elejéig nem közölte a kispesti tanáccsal, hogy az Elnöki Tanács 1962. március végén mentesített a tízéves közügyektől való eltiltás alól, de a Legfelsőbb Bíróság sem tette meg. Emiatt nem is volt választójogom. Ez ugyan nem hiányzott a boldogságomhoz, de az már felháborított, hogy a lépcsőházunkban kifüggesztett választói névsoron a nevem után mindig oda volt biggyesztve a ref. szó, tehát hogy rendőri felügyelet alatt áll. 1972-ig állandóan reklamálnom kellett, csak akkor vettek fel a választói pót-jegyzékekre. A hatvanas évek második felében Réti László rendőrezredes, aki feleségem főnökének volt a férje, és a BRFK panaszügyi irodáját vezette, azt ajánlotta, hogy levélben kérjem tőlük választójogom rendezését. Többszöri unszolásra megírtam a levelet. A választ egy főhadnagynőtől kaptam meg. Alpári szavakkal vont felelősségre, amiért szerinte valótlant állítok, mert a házunkban kifüggesztett jegyzékben nem szerepelt a ref. jelzés a nevem után. Állította ezt pimaszul annak ellenére, hogy a jegyzéket a ref. jelzéssel a ház összes lakója látta. Mérgemben a tűzbe vágtam az ő levelét és az én levelem másolatát is. Kár, mert ma jó lenne bizonyítéknak az egyes akkori BM-es urak és úrnők jellemének bemutatásához.

Útlevelet is csak a hetvenes évek közepén kaptam, de csak kelet felé. A nyolcvanas évek elejéig gyakran láttam a lakásom, a házunk körül hosszasan időző vagy a háztömböt többször körülsétáló rendőröket. Hogy miért tették ezt, nem tudom, de más házak előtt nem láttam ilyesmit. Ezek az esetek is mutatják, hogy hogyan is festett a gyakorlatban a Kádár-rezsim unos-untalan szajkózott szocialista törvényessége, de azt is, hogy voltak az elmúlt három évtizedben sokadrangú állampolgárok.

Beszélnem kell ehelyütt arról az egyetlen esetről, amikor személyesen fordultam Kádár Jánoshoz. Ennek két oka volt. Egyrészt még élt bennem a Mezőné-akciót követő retorzió hatása, elsősorban a felháborodás, a másik ok Kádár János 1971. április 20-án Kőbányán tartott választási beszéde. Ez a beszéd addig nem hallott új elemet is tartalmazott. Ezt mondta: Most az egyes embereket is másképpen ítéldhetjük meg, mint korábban, a kiélezett harc időszakában. Egyes emberek ellen utóvéddharcot folytatni nem kell, nincs értelme. A jövődő szocialista Magyarországon mindenkinek egyenlő joga és helye kell hogy legyen, aki eszével, szívével, kezével a felépítésében részt vesz. Kádár Jánosnak ezt a beszédét követte a *Népszabadságban* egy Mindenkiből lehet vezető, de... című cikk. A szerzője, Sólyom József a Kádár-beszéd idézett részét kommentálva kiemelte, hogy a sorompók nincsenek lezárva, van visszaút. 1971. április 30-án adtam fel a leveletem Kádár Jánosnak címezve. Igyekeztem udvariasra fogalmazni, meg sem említve az alapvető dilemmámat, 1956 reális, pontos és hű értékelését. Csak azokat a tényeket soroltam fel, amelyek ellentmondtak a nyilvánosan meghirdetett elveknek és jelszavaknak. Így a gazdasági funkcióból történő leváltásomat annak ellenére, hogy a munkámat jónak minősítette a hivatalos gyárvezetés, és Kádárék egyik jelszava akkor így szólt: pártfunkció

kivételével minden posztot betölthetnek pártonkívüliek is. Továbbá a politikai, társadalmi tevékenységtől történő kategorikus eltiltásomat, amely ellentmondott az akkori alkotmányban is rögzített állampolgári jogoknak. Szóvá tettem útlevelekérelmem elutasítását, szavazati jogom megvonását az Elnöki Tanács 1962-es mentesítő határozata és az idézett Kádár-beszéd ellenére. S mindebből fakadóan sokadrangú állampolgárságomat. A levelemhez mellékeltem a gazdasági ténykedésemről szóló hivatalos gyári okmányokat, a gyári újság számos cikkét és egy sereg oklevelet.

– *Mit remélt ettől a levéltől?*

– Azt, hogy legalább egyenrangú állampolgárként élhetek, semmi többet. Hogy vessenek véget az örökös rendőri vezgatúrának, hogy ne kelljen mászkálnom a szavazati jogomért, ami jár, és hogy tisztességesen élhessek a munkámból. Az volt a véleményem, ha megjelenik egy ilyen Kádár-beszéd, az nem ok nélkül történik, hanem valamilyen változást jelez. Ha valakitől lehetett illetet kérni, vagy valakit figyelmeztetni lehetett arra, hogy elhangzott ugyan ez a beszéd, de a gyakorlat merőben más, az csak egyetlenegy személy, Kádár János lehetett.

Két hét múlva kaptam egy táviratot Sándor Józseftől, aki akkor már a Központi Bizottság Irodáját, tehát a Kádár-titkárságot vezette, hogy május 14-én keressem fel őt. E tényből láttam, hogy Kádár János még mindig nem hajlandó személyesen foglalkozni az 1956 miatt elítéltekkel. Sándor Józseffel körülbelül egy órán át beszéltem. Tőle tudtam meg, hogy Mezőné és a KB egyik titkára – most már tudom, hogy Biszku Béla volt – döntöttek a sorsomról. Ketten, az egész párt nevében! Elsősorban az ifjúságot féltik tőlem, nehogy károsan befolyásoljam a fiatalokat, de nem sértették meg az állampolgári jogaimat, teljes jogú állampolgár vagyok. A kísérletem eredménye csaknem a nullával lett egyenlő. Csak egy dolog valósult meg abból, amit Sándor József ígért: 1974-ben megkaptam a szocialista országokba érvényes útleveletemet. A beszélgetés alatt azt éreztem, hogy a hivatalos véleményt közli, ami a kötelessége, ezt nem is vetem a szemére, hiszen nem tehetett mást az akkori pozíciójában, a KB Iroda vezetőjeként. De bizonyos együttérzés is volt a hangjában, és tett egy olyan kijelentést is, hogyha nem csöppensz bele 56-ba, akkor te ma a párt egyik nagyon komoly vezetője lehetnél.

Ebből az esetből a következő tanulságokat vontam le. Először azt, hogy Kádár János még mindig nem akar, vagy nem is mer szembenézni 1956-tal. Talán azért nem, mert 56 óta meggyőzte önmagát ellenforradalmi koncepciója igazáról és a maga nemzetmentő szerepéről, vagy talán azért nem, mert belül érzi, hogy nem neki van igaza, és még gondolni is rossz az igazság kiderülésének erkölcsi-politikai következményeire. Láttam azt is, hogy Kádár János és vezetőtársai épp olyan hitbizományuknak tartják az országot és épp olyan alattvalóiknak az állampolgárokat, mint Rákosi Mátyás vagy Sztálin, vagyis kényükre-kedvükre tehetnek azt, amit akarnak, lábbal tiporva saját törvényeiket, nyíltan meghirdetett politikai elveiket. Azt is kivettem mindebből, hogy el vannak telve

önmagukkal, azt hiszik, hogy mindent tökéletesen oldanak meg. Ezért nem kell reagálni a tevékenységüket elmarasztaló bírálatokra, az ezeket bizonyító tényeket az asztal alá söpörhetik, hiszen tévedhetetlenek. Kádár János és vezetőtársai vizet prédikálnak és bort isznak. Mi valósult meg Kádár János kőbányai választási beszédéből? És annyi más beszédéből? A történelem már bizonyítja, hogy a legtöbbször az ellenkezője annak, amit nyilvánosan meghirdetett. Meggyőződtem arról, hogy a politikai kör változatlanul zárt körülöttem, jobb, ha tudomásul veszem, és hátat fordítok a politikának. Ezt is tettem, a feleségem nagy meglepetésére.

– *Mit gondolt akkor, hogy ez örökké így marad? Vagy remélte, hogy egyszer megváltozik?*

– Ekkor már kialakult bennem az a meggyőződés, hogy itt változás 56-tal kapcsolatban és az én személyes problémámban sem lesz addig, ameddig Kádárék vezetők maradnak. Megtanultam én is, amit sokan mások, hogy azé az igazság, akié a hatalom.

– *Mennyire volt nehéz hátat fordítani a politikának?*

– Nem volt könnyű dolog egy ilyen életpálya után, ilyen tapasztalatok birtokában, de hideg fejjel csak arra a következtetésre juthattam, ha az ember gerincét nem törik meg, ha nem válik talpnyalóvá és ha nem köpi szembe saját magát vagy az 56-os társait, akkor reménye sem lehet arra, hogy a politikai színtéren bármilyen kis szerepet is játsszon. És jobb ezt tudomásul venni.

– *És mit csinál az ember az indulataival? Volt-e düh vagy számonkérési igény magában?*

– Számonkérési igény nem, de méreg és bosszúság volt bennem. Amiatt, hogy még mindig milyen vakok, még mindig azt hiszik, hogy tévedhetetlen, kitűnő vezetői az országnak, és csak azt mondják, milyen gyönyörű itt az élet, mennyire fejlődik minden. Az indulat általában akkor tört ki belőlem, amikor a családtagjaimmal és a velem egy politikai platformon álló barátaimmal, ismerőseimmel beszélgettünk arról, hogy mást mond a vezetés, mint amit mi tapasztalunk. Hát még mindig itt tartanak? Maguk alatt vágják a fát, és még mindig azt hiszik, hogy ez a jó? Ez nagyon sokszor föltört az emberben. A feleségemmel is sokszor beszélgettünk ilyen kérdésekről, és mindig hangoztatta, hogy na, nézd meg, milyen erősek. Kérdeztem, hogy miért? Nem hallottad Kádárt, nem hallottad Grószot? Hogy itt minden jó, hogy majd így lesz, hogy majd úgy lesz, hogy most ilyen erős a párt, hogy most olyan egységes a párt. Akkor mindig azt mondtam neki: Emlékezz a Rákosi-időszakra! Rákosi mindig arról beszélt, hogy milyen nagy az egység a nép és a pártvezetés között, mennyire bízik a nép a pártban, a párt vezetőiben, milyen egységes és erős az MDP, és az a párt 1956-ban 24 óra alatt eltűnt a politika és a történelem színpadáról. Minél inkább hangsúlyozzák, hogy milyen erősek, milyen jól megy az ország dolga, annál gyengébbek, és annál rosszabbul mennek a dolgok.

Ezután nem reagáltam senki megkeresésére sem. Közülük kettőt hadd említsek meg. Az egyik a Fővárosi Tanács elnökhelyettese, Szili Géza volt, aki 1985-ben,

a negyvenedik április 4-i ünnepségekre készülve szedegette össze a budapesti pártbizottság volt első titkárait és a pártbizottság apparátusában dolgozókat, mert nagyobb ünnepséget készítettek elő. Többször megkeresett telefonon, és mindig azt válaszoltam, hogy én nem mondok semmit, forduljon az illetékes pártfőnökeihez, döntsenek ott, én semmiben nem vagyok hajlandó részt venni. Egy másik személy szintén erre az évfordulóra készülve a Fővárosi Tanács tagjairól készített rövid összefoglalókat. Neki is csak azt mondtam, mint az előzőnek, hogy én nem mondok senkinek semmit, kérjen véleményt a párt illetékes főnökeitől, írjanak bele azt, amit akarnak.

Összegzésképpen a következőket szeretném elmondani. Néhány hónap múlva töltöm be a 70. évemet. A mögöttem lévő 70 évet munkásszemponttal tekintetem át. Munkásszemponttal, mert bár kenyerem javát szellemi, értelmiségi munkával kerestem meg, a munkásbőrömből sohasem tudtam, nem is kívántam és nem is akarok kibújni, bárhogya is kapacitáltak erre az ötvenes évek elején. A világszemléletem, az erkölcsöm, az életmódom a munkások világszemlélete, erkölcsese, életmódja volt és maradt. Ezek határozták meg mindenkorai tevékenységem céljait. Életutam ezért azonos a protekciót és a nyilvánosságot nem élvező, de azt nem is akaró, fizikai vagy szellemi munkájukból élőkével. A sorsom is azonos lett az övékével. S erre az életútra és sorsra velük együtt, nyugodt lelkiismerettel tekinthetek vissza, mert ettől nem tudtak eltéríteni privilégiumokat ígérő csábítással, de rábeszélésekkel és erőszakkal sem. Ma megnyugvással és örömmel is tölt el, hogy 14 éves korom óta köztük, velük együtt, értük élhettem és tevékenykedhettem, úgy is mint munkástársuk, kollégájuk, egy ideig pedig úgy is, mint politikai vagy gazdasági vezetőjük. De mindig és mindenhol tiszteltük, becsültük és támogattuk egymást, közösségeink céljaiért végzett együttes tevékenységünk során. Életem alkonyán azonban szomorúan kell megállapítanom, hogy az elmúlt négy és fél évtized legnagyobb vesztesei a fizikai és szellemi munkájukból élő milliók. A dolgozó nép, a munkások hatalmáról, diktatúrájáról zengett az ország, de jogtalanok, vagyontalanok voltak és maradtak. Az uralkodó elit a nevükben, de ellenük gyakorolta a hatalmat. 1956-ban rövid időre megvalósították a maguk tényleges hatalmát, és egy emberarcú társadalom jövőjét rajzolták meg. Ezek édes ízét máig sem feledték, akik átélték. De ezt nem tűrhette a színre lépő új hatalom. A világ legerősebb hadseregével verette le őket, majd akasztófákkal, börtönökkel, internálásokkal, egzisztenciális megtorlásokkal félemlítette meg sokmillió táborukat. Ezután fedezet nélküli, több mint 20 milliárd dolláros adósságot okozó úgynevezett életszínvonal-emeléssel vásárolta meg hallgatásukat, néma beletörődésüket. És lassan 15 éve nyögik a növekvő infláció terheit. Nyugdíjasaik nagy része nyomországon tengődik. Az aktív dolgozók jövője a rohamosan növekvő árak és a munkanélküliség réme miatt bizonytalan. Ugyanakkor hiányzik az egységes, erős, hatékony érdekvédelmi szervezetük. És vajon ki fogja vagy kik akarják kártalanítani őket, a 45 év igazi kárvallottait? A korosztályom küzdelme hiábavaló volt? Sajnos én és

a korosztályomhoz, a sorstársaim közé tartozók életkoruk, megrokkant egészségük miatt gyakorlatilag már nem vehetünk részt a jövő jobbra fordításában. Ez már a fiatalabb korosztályokra vár, az ő feladatuk és kötelességük. Remélem, hogy az utánam jövő korosztályok akarják, és ezért becsülettel teljesíteni is fogják ezt a kötelességüket. Remélem, így lesz.

Ha érdekes és szükséges ehhez az interjúhoz, most, amikor már több mint 30 év után kialakítottam a saját Kádár-képemet, elmondom.

– *Erről ugyan már többször is szó esett, de jó lenne, ha összegeznéd.*

– Megpróbáltam sűríteni mindazt, amiről eddig beszélgettünk, hozzátéve olyasmit is, amiről még nem esett szó. Több mint 30 évnek kellett elteltie ahhoz, hogy Kádár Jánosról kialakulhasson a határozott véleményem. A hivatalos propaganda egy hamis Kádár-képet igyekezett az emberek agyába, lelkébe préselni, megteremtették az ország jószívű János bácsijának, öregének, a kompromisszumok bölcs nagymesterének, a reformok atyjának, a külpolitika toleráns nagymesterének, a külföld előtt is nagytekintélyű államférfinak a kultuszát. Erre a hamis Kádár-képre elsősorban nem neki, hanem az őt körülvevő, az őt szolgálóan követő funkcionáriusoknak volt szükségük, akik arra hivatkozhattak e kép kialakítása után, hogy ők ennek a Kádár Jánosnak a követői, és Kádár kultusza mögé bújva üzték a saját kisdéd játékaikat. Csak azért említem ezt, mert ma még nem nagyon lehet erről hallani, olvasni, bár itt-ott-amott már jelennek meg eléggé reális Kádár-portrék vagy cikkek róla. Kisdéd játékaikat úzva e funkcionáriusok arra nagyon gondosan ügyeltek, hogy közben minden szentnek azért maga felé hajoljon a keze.

Az elmúlt több mint három évtized merőben más, igencsak negatív Kádár-képet alakított ki bennem. Egyetlen pozitívumaként mára csak a bizonyos fokú puritánsága maradt meg. Nem élt olyan nagy lábon – ez tény –, mint a vezetőtársai, nem harácsolt össze magának sokmilliót vagyont, mint mások. De eltűrte, hogy a kegyelt „czinegői” a protekció, a korrupció, a Csák Máték klasszikus földjévé tegyék az országot.

Milyen jellemvonásaiból áll össze az én Kádár-képem? Először is a képzettsége, a tudása, a tapasztalata messze kevés volt a funkciójához. Ennek elegendő bizonyítéka az a politikai, erkölcsi és gazdasági csőd, amelyet három évtizedes uralkodása után örökségként „élvezhetünk”. Ebből következik az a sajnálatos tény is, hogy a bábja, hűséges kiszolgálója volt a mindenkori ügyeletes szovjet vezető csoportnak, Gorbacsov csapatát kivéve, mert azt már nem követte, az már derogált neki. Ott le kellett volna húzni a redőnyt. És ebből fakad az a szomorú tény is, hogy 56 után nem alakulhatott ki egy valóban független, mindekelőtt a nép érdekeit szem előtt tartó magyar bel- és külpolitika.

Másodszor: Nem rendelkezett az igazi államférfiak szilárd erkölcsi bázisával, gerincességével és következetességével. Mások voltak a szavai és a tettei 1956. október 28-án, 30-án, november 1-jén, november 4-én, és ezt követően még számtalan esetben. Cserbenhagyta és elárulta harcostársait, először Rajkékát, aztán Nagy Imrét és csapatát, de a munkásokat, a fiatalokat, az értelmiségieket

és a parasztokat is. 1956. november 4. előtt ezeket a forradalom, a nemzeti szabadságharc kezdeményezőinek nevezte az ország nyilvánossága előtt. Aztán fordult a kocka, és november 4. után mint ellenforradalmár bűnözőket akasztatta fel, záratta börtönbe, internálótáborokba, kergette külső vagy belső emigrációba őket. De elárulta a hazáját is, kiárúsította a függetlenségét 1956. november 4-én. És ezt még akkor sem volt hajlandó korrigálni, amikor 1958-ban a Hruscsov vezette szovjet vezetőség csoport kezdeményezőként lépett fel a szovjet haderő kivonása érdekében. Vajon mi volt ennek az oka? A gyávasága vagy a féltelme talán, hogy ezután elveszíti a bársonyszékét, mert a szovjet tankok már nem biztosítják azt? És a bársonyszéke megtartásához nincs elegendő erkölcsi és politikai tőkéje?

Harmadszor: Szerintem diktátor és zsarnok volt. A kezéhez sok ártatlanul kivégzett ember vére tapad, a lelkén sok tízezer ártatlanul börtönbe zárt, internált és emigrációba kényszerített ember mérhetetlen szenvedése, anyagi és erkölcsi kára szárad. De ő volt a dirigense az elmúlt három évtized ideológiai, politikai terrorjának és a kontraszelekciónak is.

Negyedszer: Mesterfokon tudta évtizedeken át félrevezetni a közvéleményt és a népet. Nem volt hatástalan mindaz, amit az úgynevezett közmegegyezésről, a konszolidációról, az állandó, fokozatos fejlődésről, a párt eredményes vezető szerepéről, hazánk nagyvilágbeli növekvő tekintélyéről szónokolt. Vagy amikor pártkongresszusról pártkongresszusra azzal hitegette a népet, hogy minden jól megy, csak egy kicsit jobban kell dolgozni. És nagyon sokan még ma sem tudják, hogy mi volt az unos-untalan hangsúlyozott szocialista törvényesség, a szocialista demokrácia, az életszínvonal emelkedése, a létbiztonság mögött. Ma nagyon sokan megrendülve szembesülnek az 1956-ot követő vörösterorrideg tényeivel, a megtorlás méreteivel és embertelenségével, a korrupció és a protekció nagyságával, továbbá a kádári létbiztonságot megteremtő 21 milliárd dollárra növekedett adósságunkkal vagy az alkotmányos gyülekezési és szólási jogukkal élni akaró emberek százait, talán ezreit is sújtó gumibotázásokkal, bírósági ítéletekkel. És a leglényegesebb dologban még nincs tisztánlátás. Abban, hogy mi szülte, mi kényszerítette ki az úgynevezett kádári engedményeket. Nos, ezek nem Kádár János jószívűségéből vagy népszerűtetéből fakadtak. Ezeket 1956 kényszerhatására kellett megtennie a Kádár-rezsimnek akár tetszett neki, akár nem. Ezt persze nem vallották be, hanem azt súgták, hogy ez a párt helyes politikájának az eredménye. És ezek az engedmények is azt bizonyítják, hogy 1956 még bukásában is győzelmet jelentett a magyar nép számára. És azt is, hogy az 1956-os események kezdeményezőinek és résztvevőinek a cselekvése, sokuk áldozatvállalása nem volt hiábavaló.

Ötödször: Meg kell említenem külön kiemelve az önhittséggel párosult gyávaságát. 1956-tól kezdve haláláig egyre erősödött az a hite, hogy ő valóban a magyar nép kiváló, első számú, nagytekintélyű, bölcs vezetője, és gazdasági, politikai, ideológiai döntéseiből csupa jó és csupa áldás származott a magyar népre. Persze voltak körülötte talpnyalók elegendően, akik igyekeztek őt ebben a

hitében megerősíteni, ő pedig egyre keményebben, konokabban ragaszkodott hozzá. Nem tűrte meg a hitével ellenkező véleményeket vagy azok kialakítóit. Még a legutolsó nyilvános beszédében is tagadta az országban már ordító gazdasági, politikai és erkölcsi csődöt. Ebből az önhittségéből fakadt az erkölcsi gyávasága. Nem mert, s talán nem is akart szembenézni három évtizedes művével, saját bűneivel, hibáival, és azok egész népünket sújtó tragikus következményeivel. Igen jellemző az önhittségére és az erkölcsi gyávaságára az a sok nyilatkozat, amelyet életútjáról, az általa elért állítólagos sikerekről adott több nyugati újságírónak. Csak egy gondolatának a felidézése is elegendő ennek bizonyítására abból az interjúból, amelyet a *Time Magazinnak* adott 1988 augusztusában. Idézem ezt a fél mondatot: „Fontos, hogyha az ember belenéz a tükörbe, ne kelljen szégyenkeznie”. Ezek szerint neki olyan tükre volt, amelybe, ha belenézett, azt tükrözte vissza, hogy minden jó, minden szép, minden nemes volt, amit az életében tett, tehát nincs szégyellnivalója. Ilyen tükör csak a mesében létezik. Úgy távozott az élők sorából, hogy képtelen volt elismerni a bűneit és azok nagyon tragikus következményeit.

Ezeket a következtetéseket természetesen nem máról holnapra vontam le, vagy fogalmaztam meg. Éveken át tartó keserű töprengés, tépelődés és többek között a rabtársaimmal folytatott beszélgetések során formálódtak, alakultak ki.

– *Még kérdeznék néhány dolgot az összegzéshez. Hogyan látja, az életének mely szakaszai voltak a legsikeresebbek? Mikor érezte úgy, hogy a pályája csúcspontján van?*

– Először talán térjünk vissza még az 1945 előtti idők egyik ilyen „csúcspontjára”. Ez a Hofherr-gyárban végzett segédművezetői tevékenységem, ahol először nyílt alkalmam arra, hogy többet tegyek a munkatársaimért, mintha a satupad mellett dolgoznék. Akkor kezdett kialakulni bennem a szolidaritás érzése, annak a tudata, hogy egy embernek, ha a lehetőségei erre adóttak, nemcsak magára, hanem másokra is kell gondolnia. Ez az első ilyen csúcs az életemben.

A második az 1954-től 1956-ig terjedő időszak. Ehhez a municiót az 1953-as moszkvai találkozó és az azt követő központi vezetőségi határozat adta, amely az én szememet is fölnyitotta, és világossá tette, hogy a rengeteg panasznak, problémának miben rejlik az oka. Tehát hogy gyökeresen kell váltani a vezetők szemléletében és a mindennapi gyakorlatban. Én Borsodban mindent megtettem ennek érdekében, amire módon és lehetőségem nyílt, bár nem mindent, amit szerettem volna, mert voltak akkor olyan bilincsek, amelyeket két év alatt nem tudtam széttörni. És amikor azt éreztem 1956 nagyon forró nyári és őszi napjaiban, hogy közös a célunk az álláspontomat elfogadó pártfunkcionáriusokkal és a lakosság szinte valamennyi rétegével, akkor úgy éreztem, nem volt hiábavaló az a két esztendő, amelyet Miskolcon, illetve Borsodban töltöttem.

A harmadik ilyen siker október napjait jelenti. Amikor megismertem a munkástanácsok, a nemzeti bizottságok, a diákszemélyek követeléseit, azt a bizonyos miskolci és borsodi szellemi örökséget – ma mondjuk ezt –, akkor láttam,

hogy engem igazol a történelem. Az előző csúcok bizonyítéka ez a csúc. 1956 visszaigazolta azt az elképzelésemet, hogy nem lehet más úton járni, csak az 1953-ban megkezdett úton. És ha azt járta volna az országban minden megye, Budapesten pedig a központi vezetés és a kormány, akkor talán elkerülhető lett volna az a nagy tragédia, amelyet az 56 utáni megkorlátozások jelentettek.

Ilyen csúcsként hadd említsem meg a hidraulikaműhelyben eltöltött néhány esztendő, ahol ismét be lehetett bizonyítani, hogy az akkori rendszer rendkívül sok fonák utasítása, intézkedése és módszere ellenére szót lehet érteni a munkásokkal, meg lehet teremteni azt, amit sajnos másutt nem teremtettek meg, hogy mindenkit a teljesítménye szerint bíráljunk és jutalmazunk, avagy büntessünk, ha vétett a közösség ellen. Lehet adni az embereknek olyan munkát, amely megmozgatja a fantáziájukat, épít a szaktudásukra, a kezdeményező-készségükre, az aktivitásukra. Be lehetett bizonyítani a Kádár-rezsimben is, hogy helytelen központi elképzelésekből szült gyakorlat ellenére a termelést eredményesen, hatékonyan, a munkások megelégedésére lehet szervezni. Több ilyen csúcsot nem nagyon tudok megemlíteni.

– *Mit tekint mélypontnak vagy kudarcnak?*

– Ha ezt gondolom végig, akkor az első kudarcot a Budapesti Pártbizottságon eltöltött másfél esztendő jelenti, amiről azt hiszem, elég részletesen beszéltem is. Amikor tényként tudomásul kellett vennem, hogy a feladatomat nem tudtam végrehajtani. Ehhez sokkal több tudás, elméleti felkészültség kellett volna, sokkal több ismeret a vezetőkről, intézményekről, hivatalokról, vállalatokról, és sokkal több, tehát tényleges segítség Rákosi Mátyásék, azaz a párt vezetői részéről. Ez volt az első ilyen dolog, amiből le kellett vonnom a tanulságot: ahhoz, hogy egy feladatot valaki el tudjon látni, egyszer meg kell tanulni, hogy mi is az a feladat, mi kell hozzá elméletileg, tapasztalatilag, és hogy milyen körülmények között kell együtt dolgozni azokkal, akikre hatással van a vezető.

A második kudarc – inkább mélypontnak mondanám – az, amikor azt kellett tapasztalnom, hogy az 1956. november 4. után hivatalba lépő új vezetők semmit nem tanultak az előző tíz év tapasztalataiból. Hogy ugyanazt a rosszat erőszakolják rá az országra, a népre, mint 56 előtt. Ez elsősorban azért mélypont, mert az ember akkor már látta, hogyha a régi jön vissza, akkor itt nagyon cudar világ lesz. És azért is mélypont, mert hiába próbáltam meg bármit is elérni az akkori MSZMP-n vagy a munkástanácson belül, falba ütköztem, a régi nem akarta az újat. Tehát itt nem azt láttam, hogy az én elveim vagy az én szándékaim, módszereim kudarcáról van szó, hanem egyszerűen a régi, a reakció nem enged teret az újnak, a jónak.

A következő mélypont a letartóztatás, a vizsgálat, a bírósági hercehurca, az ügyészi hercehurca és ennek a vége, az életfogytig szóló ítélet. De ezt nem a saját kudarcomként éltem meg, mert tudtam, hogy igazam van, a velem együtt ténykedőknek igazuk van, 56-nak is igazuk van – eltekintve a köztörvényes bűnözőktől vagy a lincselésektől, mert azokkal nem tudtam egyetérteni, és ma sem tudok.

– *Nemrégiben megalakították a Borsod megyei Munkástanácstagok Baráti Társaságát. Mennyire volt kezdeményező a létrehozásában?*

– Az igény és az óhaj megvolt bennünk arra, hogy találkozzunk. Azzal váltunk el 1961. április 1-jén a szabadulásunkkor, hogy meg kell majd keresnünk egymást, hiszen sok a rendezni való közös dolgunk. Sajnos 33 éven keresztül nem kerülhetett rá sor a rendőrség által körénk emelt falak miatt. Már jeleztem, hogy engem mi minden tartott vissza attól, hogy elmenjek a volt rabtársaimhoz vagy sorstársaimhoz. És ők tízszer, százszor több figyelmeztetést kaptak Miskolcon és Borsodban, mint én Budapesten. Szitovszky Zoltánt még 1989-ben is fölkereste egy ottani belügyes, és számon kérte tőle, hogy mikor találkozott Földvárival, Bogárral, Kiss-sel, miről beszélgettek. És figyelmeztették, hogy visszatérhetnek oda, ahonnan kijöttek.

Tehát ez a gondolat, ez a vágy bennünk élt. Közvetve hallottunk egyiktől-másiktól valamit, de egyszerűen nem lehetett a hírek végére járni. Miskolcon elkezdett mocorogni az a munkástanács-szervező mozgalom, amelyikben Major Béla nagyon komoly szerepet játszott. Többször járt itt Pesten a Rácz Sándor-féle meg a másik munkástanács központjában, eljött hozzám is, és mondogatta, hogy valami szerveződik Borsodban. Aztán egyszer, azt hiszem, 1990. szeptember 1-jén oda jutottunk, hogy hivatalos meghívóval becsöppenek Miskolcra, arra a bizonyos munkástanács-értekezletre. Ott jöttem rá, hogy Major Béla egy külön vonalat akar létrehozni, ahová a régi, 56-os megyei munkástanács tagok közül csak egyedül én mentem el. Fölvetődött bennem a kérdés, hogy vajon miért? Beszéltem Csorba Pistával, aki elmondta, hogy azzal ők nem értenek egyet, hogy akár az MDF, akár az MSZP mint párt vegye patronálás alá a munkástanács-mozgalmat, és mivel ez a rendezvény párthelyiségben van, és volt az előző is, ők nem mennek el rá. Utána egy-két volt megyei munkástanács tagot, vezetőtársaimat is megkeresve rájöttem, hogy emögött valóban valamilyen politikai szándék húzódik meg, semmi értelme, hogy én ennek támogatója legyek. Akkor szóltam Bélának, hogy én ezt abbahagyom, ő is lépjen ki belőle, nekünk nem kell olyan megyei munkástanács, amely a mai munkásokat szervezi, menedzseli. Nekünk semmi szerepünk nem lehet benne, a régiek közül már mindenki vén csataló, és erre senkinek sincs ideje, ereje, energiája. Amit megtehetünk, az az, hogy tisztázzuk a saját dolgainkat, és tisztán adjuk át az utánunk jövő nemzedéknek. Csorba Pistával és Major Bélával elkezdtünk beszélgetni arról is, hogy most már végre szabadon, nyugodtan üljön le egyszer az a régi 56-os társaság, legalább a volt megyei munkástanács tagjai. Major Béla nem nagy tetszésére, de eldöntöttük, hogy Csorba Pista hívja össze azokat, akik viszonylag gyorsan megtalálhatók, hogy legalább találkozzunk végre.

– *Miért pont Csorba István lett a szervezője, elindítója?*

– Ő ezzel a gondolattal már régen játszott. Fölvetődött benne, hogy jó lenne összejönni, véleményt cserélni, látni, hogy kiből mi lett, min ment keresztül. Ő érdeklődött – ahogy elmondta – már Major Béla akciói előtt is, és a válasz

mindenki részéről az volt, hogy igen, jó lenne, de hát ki vegye kézbe? Miután neki voltak információi, címei, arra kértem: Vállald el, tekintve hogy Miskolcon élsz, mint a többség, én Pestről nem nagyon tudom megszervezni, hívd föl őket, próbáld meg! Ha valami kell, szólj, én írok levelet bárkinek, vagy ha megadod a telefonszámát, fölhívom, hogy ne ódzkodjanak, jöjjenek. Így került sor az első találkozásra szeptember 15-én.

A beszélgetések során felmerült, hogy jó, most elmondtuk a magunkét, de mi legyen, hogyan legyen tovább? Azt hiszem, Turbók Gyuszi is olyasmit mondott a felszólalásában, hogy jó lenne máskor is találkozni. Így jött aztán az a gondolat, hogy alakítsunk egy társaságot, annak legyen alapító nyilatkozata, amelyet a következő – ez azt hiszem, október 6. volt – találkozásunkon öntsünk végleges formába. Így alakult meg a társaság. Alapító nyilatkozatának a lényege, hogy őrizni, ápolni, hirdetni kell 56 szellemiségét, el kell látni a korábbi tagok érdekvédelmét, illetve ha elhunytak, akkor a hozzátartozóik, gyerkeik érdekvédelmét. Így született ez a baráti társaság. Ha elindul a kis hógolyó a hegy tetejéről, abból lavina lehet. Valahogy ilyesmi érződik ennek a társaságnak a ténykedésében is. Pontos képet kellene adni arról, hogy mi is történt 56-ban Miskolcon, Borsodban. Kiderült, hogy nagyon sok olyan fájó sebe van még az 56-osoknak, amelyet orvosolni is kellene. Hadd említsek meg egy konkrétumot. Koós István Béla a megyei munkástanács katonai szekciójának volt a nem katona vezetője, és együtt dolgozott Zombori Sándorral, a katonai parancsnokkal, a rendőrséggel, Jenei őrnaggyal, az egyetemi zászlóaljjal, fölfegyverzett munkásokkal. Az elmúlt hetekben kérdeztem Szitovszkyt, hogy mi van Koós posztumusz rehabilitációjával. Kiderült, hogy Zombori Sándorné megkapta a semmisségi határozatot, de a férje posztumusz előléptetése nem történt meg. Elkértem tőle a határozatot, és elküldtem a HM-be, még ott van. Viszont Koós István Béla özvegye a semmisségi határozatot sem kapta meg, így a nyugdíját sem rendezték még. Nem tudtak mást mutatni, csak egy levelet, amelyet a debreceni katonai bíróságnak írtak, mert első fokon ott ítélték el. Onnan azt a választ kapták, hogy illetékességből áttették a budapesti katonai bírósághoz. Elkértem tőle a papírt, a múlt héten elmentem a budapesti katonai bírósághoz, ahol meg azt mondták, hogy hozzájuk nem érkezett semmilyen levél. Kértem az ügyintézőt, hívja föl a debreceni katonai bíróságot, kérdezze meg, hogy hol van. Becsületére váljék, fölhívta, és végül kiderült, hogy van egy irattáruk, biztos, hogy ott van, de több száz iratot kell átnézni, ahhoz meg időre van szükség. Tehát ami az érdekvédelmet illeti, rengeteg tennivaló van. Elindult a lavina, egy csomó ember jelentkezik, hogy él, itt van, szeretne ő is valamit tenni. És gyűrűzik, gyűrűzik, egyre több dologgal kell foglalkozni.

– *Most fontos feladat az életében, hogy itt tevékenykedjen és segítsen?*

– Annyiban igen, hogy messze nem tartunk ott, hogy papírra vagy könyvbe került volna, hogy mi történt valójában Miskolcon és Borsodban. A közvélemény nem tud róla semmit, vagy legalábbis csak azt a valótlanyságot, amit a

fehérkönyvek állítottak. Már nem a tényeket illetően, mert a tényeket azok is leírják, csak azoknak az indítékát meg a következményeit torzították el. Úgyhogy én kötelességemnek tartom a valóság feltárását, mint ahogy el is mondtam, hogy legalább ennyivel tartozunk a mieinknek, akik még élnek – és az utánunk következő nemzedéknek is. Mert egyébként azt tapasztaljuk Miskolcon is, hogy a fiatalság kicsit kétkedően néz ránk, ha 56-ról beszélünk, és ha az ember rákérdez, hogy miért, azt felelik, hogy ők eddig az ellenkezőjét hallották. És vajon kinek van igaza? Nem kételkednek abban, hogy tényleg tiszta a kezünk, se vér, se pénz, se szenny nem tapad hozzá, és hogy szépek voltak azok a célok, amelyeket magunk elé tűztünk és próbáltunk megvalósítani, de már annyit hazudtak nekik, hogy idő kell, amíg ők ezt megemésztik. Nagyon sokat kellene erről beszélni, és inkább a személyes élményeket elmondani, mert azok meggyőzőbbek, mintha az ember csak az elveket pufogatja. Ha elmondják, hogy milyen konkrét intézkedéseket tett a munkástanács, a diáksparlament, ha látják a tetteikből, a következményekből, hogy ez valóban jó volt, akkor tudják csak elfogadni 56-ot olyannak, mint 1848–49-et. És a mi kötelességünk ezt elmondani. Grósz nem fogja elmondani, vagy a volt tanácselnök, vagy az ottani funkcionáriusok. Nekünk kell és lehet ezzel odaállni a nyilvánosság elé, és sok eszközt, módszert felhasználva megismertetni az emberekkel, hogy mi történt valójában 1956-ban.

– *Úgy gondolja, hogy ennek az igazságnak a leírása és nyilvánosságra hozatala az elégtétel egyik formája lehetne? Ezen kívül van-e még valami, amire feltétlenül szükség lenne, hogy úgy érezzék, valamiféle elégtételt kaptak az 56 utáni megtorlásokért?*

– Talán nemcsak a magam véleményét mondom el erről, hanem a társaságunk 15-20 aktív tagjáét is. És van 40-50 olyan új tagunk, akikkel személyesen még nem találkoztam. Erre azért lenne szükség, hogy erkölcsileg és politikailag váljanak mindenki előtt tisztává azok, akik 1956-ban nem követtek el közbűntényeket, hanem tették, amit az akkori időben tenni tudtak. A közbűntényt azért választom el, mert voltak sajnos ilyenek is. Nem nagy számban, nem ez volt a jellemző, de azért ilyenkor, amikor a rehabilitáció kerül sorra, jelentkeznek olyanok is, akik esetleg a közbűntényekből szeretnének politikai büntényt faragni.

– *És ez elválasztható? Lehet tudni, hogy ki közbűntényes és ki nem az?*

– Ezt lehet tudni. Például aki fölakaszt egy már halott államvédelmist, azt nem szabad politikai hősnek minősíteni, az közbűntény. Erre vannak dokumentációk. Nem az, aki ott áll a tömegben, hanem az, aki fogja és akasztja. Megvan a fénykép róla. Ő hiába jelentkezik a társaságunknál, nem tudjuk magunk közé fogadni. Tehát szükséges az emberek erkölcsi és politikai tisztázása. Nagyon sok olyan ember van, aki még nem kapott egyetlen olyan mondatot sem a mai vezetőktől, hogy te erkölcsileg, politikailag tiszta vagy, akár mint résztvevő, akár mint valamelyik résztvevő hozzátartozója. Ezenkívül aki politikai jellegű, gazdasági vagy bármilyen helyen dolgozva ténykedett november 4. után és vádat emelt, valótlanságot állítva vallott azok ellen, akiket perbe fogtak, azoktól egy dolgot

kérünk: nyilvánosan mondják meg, hogy tévedtek és hibáztak. Vagy a fehér-könyvek íróitól. És ezzel a magunk részéről azt mondjuk, ha ez őszintén megtörtént, akkor jöhet az a bizonyos megbékélés. Többet nem kívánnánk. Aki például bűnt követett el – emlegetnek ott egy M. Tóth nevű ügyészt, aki többet tett a hivatalos kötelességénél annak érdekében, hogy ártatlan emberek börtönbe kerüljenek –, annak legalább az állását mondják fel, és ne dolgozhasson még ma is a megyei ügyészségen. Azt hiszem, hogy ez az álláspont, amely nemcsak az enyém, hanem a közösségünké is, messze elegendő ahhoz, hogy az emberek életében tisztázzuk és zárjuk le 1956-ot. Többre nem vágnánk. Nem kér senki állást, beosztást, nem akar politikai funkcióban ténykedni mint polgármester, önkormányzati képviselő vagy üzemigazgató. Mindenki azt mondja, hogy nem erre, hanem elsősorban erkölcsi, politikai tisztázásra tartanak igényt. Ezt úgy fogalmazták meg, hogy nem akarnak és nem is tudnak mást hagyni az unokáikra, gyerekeikre, csak egy tiszta nevet. Ez az, ami ennek a társaságnak a célja, és ha elérjük, akkor, azt hiszem, mindent megtettünk, amit meg tudunk tenni ebben az életkorban, ilyen egészséggel és energiával, ami még megmaradt.

– *Bízunk benne, hogy lesz hozzá elég erejük és idejük.*

– Én mit tudok tenni? Amit tudok, segítek a Történelmi Igazságtétel Bizottságán, a TIB-en vagy az ismerősökön keresztül. Például egy dolgot hadd említsek meg. A napokban beszéltem Kopácsi Sándorral meg a feleségével. Azt kértem Sándortól, hogy jöjjön le Miskolcra egy találkozóra, tekintve, hogy diósgyőri születésű, ott kezdte a munkáséletét, a felesége is odavaló. Millió kérdés van az emberekben az 56-os tevékenységével kapcsolatban is. Szívesen eljönnek. Meg is egyeztünk, hogy január második felére a borsodiak között megszervez a társaságunk egy kötetlen beszélgetést vele. A Kopácsi házaspár vissza-visszatér Kanadába, és ahogy Ibolyka elmondta, sok miskolci, borsodi él ott. Arra kértem őket, hogy segítsenek, szedjék össze az ott élő miskolciakat, borsodiakat, hogy hozzanak létre egy alapítványt, amely anyagi fedezetet jelenthetne a társaságunk ténykedéséhez, különös tekintettel arra, ha könyvet akarunk kiadni. Nagyon szívesen vállalták ezt is. Tehát ilyen módon is lehet segíteni ennek a társaságnak. Kopácsiék gyakran beszélnek Nagy Imre lányával. Szerinte is vidéken ki kellene már nyitni az emberek száját, feloldani a félelmet, a rettegést a megszólalástól. Kopácsiék véleménye szerint Nagy Erzsébet is szívesen eljönne Miskolcra. Lehet, hogy január második felében nemcsak Kopácsival, hanem Nagy Erzsébettel is találkozhat a társaságunk. Ezzel is lehet hirdetni 56 szellemi örökségét, ami megint csak egybevág a céljainkkal, hogy őrizzük, ápoljuk és hirdessük azt, amit 1956 mának is szóló örökségének tartunk.

– *Sok sikert és jó egészséget kívánok hozzá. Köszönöm az interjút.*

DOKUMENTUMMELLÉKLET

Földvári Rudolf felszólalása az országgyűlésben 1956. július 31-én

Tisztelt Országgyűlés! Képviselő elvtársak!

Országgyűlésünk olyan időszakban ülésezik, amelyet dolgozó népünk egyre élénkülő politikai és termelési aktivitása jellemez, s ennek következményeképpen népi demokratikus rendszerünk megszilárdulása és erősödése, fokozódó anyagi, kulturális gyarapodása és az életszínvonal fokozatos emelkedése.

Belpolitikai sikereinkkel párhuzamosan nő hazánk megbecsülése és tekintélye a szocialista tábor és a haladó emberiség előtt. Politikai és gazdasági, kulturális fejlődésünk érezhetően gyorsul a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének július 18–21-i ülésén hozott történelmi jelentőségű határozatok ismertetésének megkezdése, végrehajtásuk erőteljes megkezdése óta. Ebben az élénkülő, örvendetesen élénkülő politikai aktivitásban érthetően nagy várakozással tekintettek Borsod megye képviselői és választópolgárai az országgyűlés jelen tanácskozása és nem utolsósorban a minisztertanács beszámolója elé. Kimondva vagy kimondatlanul arra kértek választ a minisztertanácstól, hogy mit akar tenni a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége júliusi határozatainak szellemében, népi demokratikus munkás-paraszt államunk demokratizmusának további kibontakoztatása, dolgozó népünk jólétének további fokozatos emelése, békénk és biztonságunk megvédése, a nemzetközi helyzet további, számunkra kedvező alakítása érdekében.

Úgy gondolom, hogy ez azonban nemcsak a borsodiak kérdése, hanem választ várt erre a kérdésre az egész ország, minden képviselő és minden választópolgár. Ez a kérdés – megítélésem szerint – jogos és indokolt kérdés. Láttuk, éreztük a minisztertanács egyre eredményesebb intézkedéseit, azok kezdeti pozitív hatását a szocialista demokrácia fejlődésére, a népjólét emelésére, külpolitikai helyzetünk megszilárdulására. A Központi Vezetőség júliusi határozatait után azonban azt is láttuk, hogy a minisztertanácsnak is az eddiginél hathatósabb, újabb és újabb intézkedéseket kell tenni e nemes célok valóra váltása érdekében. Felismertük, hogy a minisztertanács eddigi intézkedései, bár helyesek, szükségesek voltak, de még csak a kezdet kezdetét jelentik.

A minisztertanács beszámolója és az abban vázolt program – amelyet Hegedűs András elvtárs ismertetett – véleményem szerint és választóim véleményét ismerve,

az ő véleményük szerint is – megfelelt az előzetes várakozásnak. A beszámolót – megítélésem szerint – a szerénység, a nyíltság és őszinteség, a határozottság és a józanság jellemzi. Hegedűs András elvtárs szerényen beszélt az iparban, a mezőgazdaságban, a kultúrában, az életszínvonal emelésében, a szocialista demokrácia fejlesztésében, valamint a külpolitikában elért eredményeinkről. Nem értékelte túl komoly erőfeszítéseink gyümölcseit, de helyesen nem is hallgatott ezekről. Ezek a kezdeti szerény, de le nem becslhető eredmények bizonyítják a legfényesebben népi kormányunk helyes politikáját, igazi népi politikáját.

A minisztertanács beszámolója nyíltan és őszintén, kendőzés nélkül tárta fel mai nehézségeinket, nem hallgatva el ezeket dolgozó népünk előtt. Úgy cselekedett, ahogyan egy valóban népi kormánynak cselekednie kell. Azzal, hogy dolgozó népünk közvéleménye előtt nyíltan beszélt iparunk, mezőgazdaságunk, kultúránk, szocialista törvényességünk és a szocialista demokrácia továbbfejlődése előtt álló legfontosabb mai nehézségeinkről, egyben a legtöbbet is tette dolgozó népünk megnyerése érdekében is, hogy e nehézségeket nagy pártunkkal és népi kormányunkkal összefogva mielőbb leküzdje. Meggyőződésem, hogy Borsod megye bányászai, kohászai, építőipari munkásai, gépgyártói, vegyészei, könnyűipari dolgozói és dolgozó parasztjai – úgy mint eddig annyiszor – újabb és újabb munkasikerekkel fognak hozzájárulni e nehézségek leküzdéséhez is. Bizonyíthatják ezt a borsodi dolgozók olyan kiválóságai, példaképei is, mint az országgyűlésben helyet foglaló Loy Árpád, Mislóczki Mátyás, Suszter Sándor, Börcsök Ferenc, Gácsi Miklós képviselőtársaink.

Hangsúlyozni szeretném azonban azt is, hogy ez nemcsak a Borsod megyei képviselők meggyőződése és véleménye. Ez a Központi Vezetőség júliusi határozatára adott válasza is a borsodi dolgozóknak, akik újabb sikereket akarnak elérni a termelőmunkában, a dolgozókról való elvtársi, szerető gondoskodásban, a szocialista demokrácia fejlesztésében – a Központi Vezetőség júliusi határozatai alapján. Ezt a véleményüket fejezik ki a Központi Vezetőség júliusi határozatainak megismerése óta a velük való tanácskozásokon és velük való beszélgetések alkalmával. S hogy mindez nemcsak üres szóbeszéd, azt azok a kétségbevonhatatlan tények bizonyítják, amelyek szerint a megye iparának és begyűjtési helyzetének áprilisi és májusi negatív jelenségei jórészt megszűntek júniusban és júliusban.

A minisztertanács beszámolója határozottan, de józanul jelölte meg, hogy milyen további intézkedéseket akar tenni a Központi Vezetőség júliusi határozatai alapján a szocialista demokrácia továbbfejlesztése és kibontakoztatása, a népjólét további emelése, politikai, gazdasági és kulturális fejlődésünk meggyorsítása érdekében. E határozottság és józanság bizonyítja, hogy a minisztertanács szilárdan és következetesen vezeti az államigazgatás munkáját pártunk helyes politikája alapján, s azt is bizonyítja, hogy kormányunk nem ígérget felelőtlenül. A beszámolóban foglalt feladatok azt is megmutatják, hogy a minisztertanács általában jól ismeri a munkások, dolgozó parasztok és az értelmiségiek mai legfontosabb gondjait, problémáit és gazdasági s más lehetőségeinkhez képest igyekszik is orvosolni azokat.

Helyesen és példamutatóan jár el a minisztertanács akkor, amikor a dolgozó népünk által választott, népünk akaratát megtestesítő és képviselő országgyűlés elé terjeszti rendszeresen elbírálás és ellenőrzés céljából a tevékenységéről szóló beszámolóját. Ezzel is lehetőséget teremt a szocialista demokrácia, az alulról jövő népi bírálat és ellenőrzés kibontakoztatására, erősítve ezzel is népi kormányunk tekintélyét, befolyását és népünk bizalmát saját kormányában. Itt az ideje, hogy a tanácsok végrehajtó bizottságai is ilyen rendszeresen és következetesen számoljanak be tevékenységükről az őket megválasztó tanácsoknak, hogy kövessék ebben is a minisztertanács példáját.

Tisztelt Országgyűlés! Képviselő Elvtársak!

Úgy vélem, nem tennék jót sem a minisztertanácsnak, sem népi államunknak, ha a továbbiakban is a minisztertanács tevékenységének és beszámolójának pozitív vonásait vázolnám. Szükségét látom annak, hogy több dologra felhívjam Hegedüs elvtárs és a minisztertanács tagjainak a figyelmét, objektív kritika alá véve a minisztertanács eddigi tevékenységének főbb gyengeségeit, az elmúlt hónapok tapasztalatai és választóim kritikája, útmutatásai, utasításai alapján.

Kezdeném építőiparunk komoly nehézségeivel, problémáival. A Borsod megyei ideai tapasztalatok azt mutatják – de úgy tudom, ez országos probléma is –, hogy építőiparunk mai felkészültsége és helyzete nem jelent száz százalékos garanciát arra nézve, hogy a második ötéves terv 78 milliárdos beruházásából építőiparunk az előirányzott árért és a meghatározott időre felépíti mindazt, amit országunk vár és követel tőle. Ismereteseek az országgyűlés előtt azok a súlyos anyag- és munkaerő, szervezési és más gondok, nehézségek, amelyek miatt építőiparunk gyakran nem tudja felépíteni a kívánt időre, a meghatározott áron és minőségben a tervek által előírt lakásokat, építményeket, üzemeket és másokat. Ez nemcsak az Építésügyi Minisztérium hibája, tapasztalataim szerint ebben szerepet játszanak tervező- és beruházó szervezetünk és más minisztériumok komoly hibái is. Ezért vannak például komoly gondjaink Tiszapalkonyán immár hónapok óta, ezért nem tudunk megfelelően előrehaladni a borsodi szénbányák beruházási rekonstrukciós munkáival. Ma még nem látjuk biztosítottnak a Borsod megyei bányai beruházások 1956. évi tervének teljesítését. Ezért – véleményem szerint – a minisztertanácsnak lehetőleg rövid idő alatt meg kellene teremteni minden feltételét annak, hogy építőiparunk az előírt időre és áron, a meghatározott minőségben teljesítse a második ötéves tervben meghatározott feladatait, elsősorban a legfontosabb beruházási feladatait. Enélkül második ötéves tervünk teljesítése erősen kétséges lenne.

A minisztertanácsnak – Borsod megyei tapasztalataink szerint – behatódiban és gyorsabban kellene pozitív választ adni több olyan kérdésre, amelyeket falusi választóink tesznek fel nekünk és rajtunk keresztül a minisztertanácsnak is.

Elsősorban a begyűjtési szociális kedvezmények törvényes alapon történő elbírálását, a falusi ellátatlanok hús- és zsírellátásának javítását, a kártérítés nélkül kisajátított földjeik után járó törvényes térítés gyors kifizetését és a törvénytelen

alapon összevont földek miatt helytelenül megemelt adó és beadási kötelezettségeik törvényes rendezését kérik és várják a kormánytól. Ezek jogos kérések és panaszok és elsősorban a falusi szegény- és kisparasztság kéréseit, valamint panaszait jelentik.

Ezeket a negatív jelenségeket a Borsod megyei képviselők többször is jelezték, egyenként és kollektíve is, de megfelelő intézkedések – tudomásunk szerint – eddig nem történtek a kormány részéről. Véleményünk szerint ezekkel a kérdésekkel gyorsan és behatóan kellene foglalkoznia a minisztertanácsnak.

Mi lehet az oka annak, hogy többszöri jelzésünk ellenére nem történt eddig – tudomásunk szerint – megfelelő intézkedés e kérdések rendezésére a kormány részéről? Úgy vélem, ebben sokat nyom a latban az, hogy a minisztertanács egyes tagjainak nincs elég személyes tapasztalata, élménye ilyen ügyekről, magyarán szólva nem fordít elég gondot és időt a minisztertanács saját határozatainak és az országgyűlés határozatainak helyszíni ellenőrzésére, a lakossággal való kapcsolatainak kellő erősítésére. Valószínű, hogy a minisztertanács több tagja igen kevés időt tölt mint országgyűlési képviselő a lakosság között és nem tanulmányozza eléggé a lakosság egyes jogos igényeit és javaslatait és ebben – úgy gondolom – a jövőben elsősorban a minisztertanács valamennyi tagjától, elsősorban az országgyűlési képviselőktől kell példát vennünk, de jó példát!

Az északi iparvidék lakossága és képviselői azt várják és kérik a kormánytól, hogy a második ötéves tervben lényegesen javítson e vidék szociális, kulturális és kommunális helyzetén. Őszintén szólva, eddig inkább szavakban hangsúlyozták felsőbb állami szerveink az északi iparvidék jelentős szerepét népgazdaságunkban, de tetteik már nem tükrözték ezt a szemléletet. Sokat hallottunk a magyar Ruhr-vidékről, az ország első és legfontosabb iparvidékéről és emellett azt kell ma megállapítanunk, hogy 19 megye közül – az Országos Tervhivatal adatai szerint – Borsod megye lakáshelyzetét tekintve a 18., mozihelyzetét tekintve a 19., [a] falvak villamosítását tekintve a 19., az egy tanteremre jutó tanulók számát tekintve a 15., egészségügyi helyzetét tekintve a 11. a megyék között. Miskolc az ország második városa, nagyságban második városa, az ország öt nagyvárosa közül, a mozit kivéve, az utolsó helyen van e kérdéseket tekintve. És mindez az ország valóban egyik legjelentősebb iparvidékének mai tűrhetetlen szociális, kulturális képét állítja elénk. Ez egyben komoly kritikája kormányunk eddigi munkájának, és arra int bennünket, hogy sokkal hatékonyabban kell gondoskodnunk a jövőben az északi iparvidék munkásairól, értelmiségi dolgozóiról és dolgozó parasztjairól.

Erre azért is nyomatékkal kell felhívunk a minisztertanács figyelmét, mert az Országos Tervhivatal eddigi előzetes számításai szerint a második ötéves terv országos irányszámainak megyei felosztásánál is háttérbe akarják szorítani tapasztalataink szerint az északi iparvidéket, elsősorban Borsod megyét. Ennek bizonyítására néhány példa is elegendő. Az Országos Tervhivatal előzetes számításai szerint a következőképpen kellene felosztani az egyes megyék között

a második ötéves terv országos irányzásait: Borsod megyében 361 községből jelenleg csak 185 – mintegy a fele – van villamosítva, 176 nincs. Villamosításra javasolnak 110 községet és 66 községünkben nem lenne villany még 1960-ban sem, ugyanakkor a második ötéves terv végére teljesen villamosítva lenne Heves, Pest, Hajdú, Szolnok, Győr, Komárom, Fejér, Tolna megye, noha ebben a megyében épül az ország két legnagyobb erőműve: Kazincbarcikán és Tiszapalkonyán. A megyére jutó kommunális beruházások javasolt összege ezer lakosra számítva 1210 forint. Nógrád megyében 2050, Komárom megyében 2670, Győr megyében 2250 és így tovább. Hasonló adatokat sorolhatnák fel még a népművelési beruházások javasolt összegének a felosztásáról, az egészségügyi helyzettel kapcsolatos irányszámok felosztásáról, az általános iskolai tantermekre jutó beruházások felosztásáról is és így tovább.

Ezért szükségesnek látjuk – ez a Borsod megyei képviselők véleménye –, hogy a minisztertanács gondosan mérlegelje az országos keretek elosztását a megyék és az ország egyes területei között és törekedjék az északi iparvidék lakosságának jogos és indokolt szociális, kulturális és kommunális igényeinek a lehetőségekhez képest megfelelő kielégítésére. Ez politikailag és gazdaságilag is indokolt kérés szerintünk. Nem kérünk mi lehetetlent a minisztertanácstól, nem kérjük egyszerre minden kérés orvoslását, csak az elmúlt években elkövetett hibák lehetőségeinkhez mért gyors kijavítását, a mai nehéz helyzet lehetőségeinknek és a reális követelményeinknek megfelelő megváltoztatását kérjük, és úgy véljük, erre az északi iparvidék dolgozói eddigi gazdasági eredményeikkel rá is szolgáltak, megérdemlik ezt a fokozottabb gondoskodást a mi népünk, kormányunk részéről.

Megyei tapasztalataink alapján a minisztertanácsnak a jövőben kevesebb, rövidebb és megfontoltabb határozatokat kell hoznia és kidolgozásuk előtt ki kell kérnie az egész lakosságot érintő döntések előtt a lakosság véleményét is, a Hazafias Népfront és a tömegszervezetek támogatását kérve ehhez. Javasoljuk, hogy a minisztertanács ellenőrizze alaposan a minisztériumok és az országos szervek munkáját, mert ezek a szervek még ma is aránytalanul sok határozatot és rendeletet küldözgetnek alsóbb állami szerveiknek. A Borsod megyei tanács végrehajtó bizottságának szakigazgatási szervei például ez év január 1-től kezdve 4072 rendeletet és határozatot kaptak, egy-egy napra átlagosan húsz darab jutott ebből a határozat- és rendeletáradatból.

Ne engedje meg a jövőben a minisztertanács azt sem, hogy egyes minisztériumok és országos szervek egyes rendeletei ellentétben álljanak a minisztertanács és a Népköztársaság Elnöki Tanácsa határozataival, vagy megsértsék a helyi tanácsok hatáskörét, a tanácsdemokráciát. Mindegyik bizonyítására sok példát sorolhatnák ismét fel. Szükség lenne olyan gyors, hatékony intézkedésekre is, amelyek rövid idő alatt emelnék a képviselők és a képviselői tevékenység tekintélyét és súlyát.

Felvetem a következő kérdéseket: Nem lenne-e helyes a magyar országgyűlés tagjait szép, tetszetős jelvénnel ellátni, megfelelő közlekedési eszközöket biztosítani az amúgy is elég tekintélyes számú állami autókból a részükre? Nem

lenne-e helyes rendeletben kötelezni az összes állami szerveket arra, hogy záros határidőn belül kötelesek legyenek érdemi intézkedéseket tenni a képviselő helyes és jogos jelzései alapján? Úgy vélem, helyes lenne átgondolt intézkedéseket tenni e javaslatok alapján is.

A minisztertanács – javaslatunk szerint – ne felejtkezzék meg a jövőben az állampolgári kötelezettségek teljesítésének felszínén tartásáról, az állami fegyelem szakadatlan erősítéséről. Ezt azért tartom szükségesnek hangsúlyozni, mert itt-ott hallani olyan hangokat, véleményt, hogy a szocialista demokratizmus kibontakoztatásának korszakában nincs már szükség minderre, magyarul szólva nincs szükség adófizetésre és begyűjtésre, munkafegyelemre, állami fegyelemre és így tovább. Nem felejtethjük el egy pillanatra sem, hogy szilárd szocialista állami fegyelem nélkül nem lehet szó szocialista demokráciáról sem.

Tisztelt Országgyűlés! Képviselő elvtársak!

Miért beszéltem többet a minisztertanács eddigi munkájának negatív vonásairól, mint eredményeiről? Azért tettem ezt, hogy a legközelebbi országgyűlésen már ne kelljen e hibákról beszélni. Azért, mert bízom népi kormányunkban, az általunk és bizalmunkból választott kormányunkban, hogy példát fog mutatni az eddigi tevékenységében elkövetett hibák következetes és gyors kijavításában is. Ezt olvasom ki a minisztertanács beszámolójában tapasztalható határozottságból és őszinte önbírálatból.

Tisztelt Országgyűlés!

A minisztertanács beszámolóját helyesnek, jónak, reálisnak tartom, azt elfogadom és az országgyűlésnek is elfogadásra ajánlom.

Az 1953. évi július hó 3-ára összehívott Országgyűlés Naplója.

II. k. Budapest, 1967. 1398–1404. hasáb

Levél a Központi Vezetőség Politikai Bizottságához

Október 13-án mintegy 160 megyei vezető kommunistát tájékoztattunk a KV október 11-i megbeszélésén meghatározott kérdésekről, október 15-én pedig az apparátus taggyűlésén vitattuk meg ezeket a kérdéseket.

A tájékoztatón részt vevő elvtársak helyeselték, szükségesnek tartották ezt. Állást foglaltak a XX. kongresszus, a KV júliusi határozatai mellett.

A vitát éles, kemény, de pártszerű kritika jellemezte. A vita alaphangját a párt féltése, a párt iránti szeretet határozta meg.

Az elhangzott kritika lényege a következőkben foglalható össze:

1. A KV (elsősorban a Politikai Bizottság) nem elég kezdeményező, határozott, következetes és előrelátó a XX. kongresszus, a júliusi határozatok végrehajtásában, e határozatok végrehajtását fékező hibák és gyökereik határozott feltárásában és felszámolásában. Hiányzik a kellő önkritika a KV és a KV Politikai Bizottságának tagjai részéről.

2. A KV (elsősorban a Politikai Bizottság) tevékenységében ingadozás, huzavona, kapkodás, tervszerűtlenség tapasztalható, mindenekelőtt Nagy Imre elvtárs ügyének, Farkas Mihály és a törvénytörő volt államvédelmisták ügyének, az írók ügyének megnyugtató, elvi alapokon nyugvó rendezésében, a múlt és jelen hibáitért felelős elvtársak következetes felelősségre vonásában, súlyos gazdasági kérdéseink megoldásában és a területrendezés körül.

3. A KV még ma sem tájékoztatja őszintén, gyorsan a párttagságot, a közvéleményt sok kérdésről, sőt több fontos ügyről helytelen vagy károsan egyoldalú tájékoztatást ad. (Pl.: Nagy Imre elvtárs és az írók ügyéről, az SZKP leveléről, amely a jugoszláv kérdésekről szólt, Rákosi elvtárs leváltásának okairól, a törvénytelenül kivégzett mártírjaink számáról és kivégzésük okairól, Rajk elvtársék peréről.) Több kérdésben cseppekben mondja meg az igazságot a KV, ezért sok dolgot nem a KV-től hall először a pártaktíva, a párttagság, hanem másoktól, gyakran az imperialista sajtóból, rádióból.

4. Nem lehet beszélni még arról, hogy megvan a kívánt pártegység. Eddig csak beszéltünk erről, egyetértettünk sok mindennel, mert ezt kellett tennünk a pártfegyelem alapján, a pártvezetés iránti bizalom alapján, s ma már látható, hogy számos esetben az ellenkezőjét kellett volna tenni.

A vita felszínre hozta, hogy e súlyos hibák a pártvezetésben július után milyen káros következménnyel járt[ak] a megyében is:

a) a pártaktíva, a párttagság, a lakosság bizalma megrendült a KV-ben, különösen a Politikai Bizottságban és a Politikai Bizottság több tagjában,

b) a KV, a párt tekintélye, befolyása csökkenőben van,

c) nem tudják kinek higgyenek, a KV-nek, vagy az íróknak, a *Szabad Népek*, vagy az *Irodalmi Ujságnak*?

d) nem tudják, mikor mond igazat, vagy részigazságot a KV?

e) a párttagság, a dolgozók már nem hisznek abban, amit a kommunisták mondanak nekik, azt vágva a szemük közé: tegnap ezt mondtad, ma meg azt, miért nem mondd meg az igazat? mikor mondsz igazat?

f) a pártaktíva számos tagja politikailag bizonytalanná vált, passzív, nem tud teljes erővel dolgozni, emiatt a dolgozók politikai aktivitásának növekedése mellett nem nő pártszervezeteink aktivitása és soha nem volt ilyen nehéz a munkájuk, helyzetük, mint most,

g) a káderek számos bajról és hibáról nem mernek őszintén beszélni, mivel felülről sem kapnak elég biztatást ehhez (pl. több termelőszövetkezet súlyos helyzetéről, a begyűjtés nehézségeiről, a kötelező kenyérgabona-vetés okozta súlyos problémákról, az állattenyésztés súlyos gondjairól, szénbányászatunk válságos helyzetéről stb.),

h) a politikai bizonytalanság és nyugtalanság kezd elterjedni már a munkások között is,

i) az ellenség kárörvendve igyekszik kihasználni ezt a helyzetet.

A tájékoztatón és taggyűlésen részt vevő elvtársak velünk együtt és egyetértésben a következő javaslatokat terjesztik a Központi Vezetőség Politikai Bizottsága elé:

1. A KV Politikai Bizottsága ingadozás, huzavona, kapkodás nélkül legyen vezetője, bátor kezdeményezője a XX. kongresszus útmutatásai helyes, magyar alkalmazásának, a júliusi határozatok következetes végrehajtásának, a szocialista demokratizmus erőteljes kibontakoztatásának, a még nem tisztázott kérdések következetes, elvi alapokon nyugvó tisztázásának és lezárásának, a múlt (mindenfajta) hibái és gyökeres önkritikus, őszinte feltárásának és felszámolásának. A múlt és a jelen hibáiért személyre való tekintet nélkül javasolja a KV-nek mindazok következetes felelősségre vonását, akikkel szemben ez még nem történt meg. Szükségesnek tartjuk, hogy a pártvezetés tagjai gyakoroljanak kommunista önkritikát tényleges hibáik miatt.

2. A KV fontolja meg, nem kellene-e visszahívni a KV Politikai Bizottságának több tagját, nem kellene-e egyes elvtársakat kizárni a KV-ből, más elvtársakat pedig beválasztani a Központi Vezetőségbe?

3. A KV Politikai Bizottsága tájékoztassa a párttagságot a következő kérdésekről:

a) hány elvtársunkat végeztek ki, személy szerint kiket és miért?

b) személy szerint kiket és hogyan rehabilitáltunk eddig?

c) mivel kényszerítették Rajk elvtársat és a többi elvtársainkat beismerő vallomásra?

d) hol és mikor mondhat ellenvéleményt vagy különvéleményt a kommunista, ha nem ért egyet egy-egy párthatározattal vagy annak egy-egy részével?

4. A KV Politikai Bizottsága tegyen javaslatot a KV-nek számos, ma már egészében vagy részeiben helytelen párthatározat érvénytelenítésére, módosítására. (Pl. az irodalomról szóló határozat, a KV 1955. márciusi határozata.)

5. A KV Politikai Bizottsága pártszerűen, elvi alapokon rendezze és zárja le az írók ügyét és mondja ki, hogy miben volt igazuk az íróknak, miben volt helyes, igaz az írók, újságírók és egyes értelmiségi rétegek kritikája?

6. A KV Politikai Bizottsága (és a *Szabad Nép*) gyorsan és őszintén tájékoztassa a párttagságot minden kérdésről.

7. A KV fontos döntések előtt tanácskozzon a párttagsággal (pártonkívüliekkel is), támaszkodjon a kommunisták és pártonkívüliek, elsősorban a munkásosztály véleményére, kritikájára, javaslataira. Eddig ez igen ritkán történt meg. Nem történt meg a KV júliusi határozata, Rákosi elvtárs leváltása előtt sem. A KV minden döntését elvi alapokon állva hozza, mentesen minden elhajlástól, szubjektívizmustól.

8. A KV Politikai Bizottsága reagáljon (lehetőleg gyorsan) a megyei pártbizottság betervezett kéréseire és javaslataira, amelyekre eddig érdemleges és elfogadható választ nem kapott. (Pl. hogyan fejlesszük megyénket a II. öt éves tervben, hogy jóvátegyünk a múlt súlyos mulasztásait, hogyan teremtsünk rendet a megye szénbányászatában, hogyan változtassuk meg a II. öt éves terv irányelveit stb.)

9. A KV minden erejét az életszínvonal emelésére (és az ezt biztosító intézkedések kidolgozására és végrehajtására) fordítsa, elsősorban az alacsony keresetűek fizetésének emelésére, a burkolt áremelés megakadályozására. Sürgősen dolgozza ki parasztpolitikánk, mezőgazdasági politikánk helyes, reális, új feladatait.

10. A lehető leggyorsabban hívja össze a KV a párt IV. kongresszusát és a kongresszus előtt vitassa meg a párttagsággal és a pártonkívüliekkel a kongresszus elé terjesztendő határozati javaslatokat. Ezután kellene megtartani a SZOT és a Hazafias Népfront kongresszusait, az országgyűlési választásokat. Erre elsősorban a pártegység feltételei, a pártvezetés iránti bizalom, valamint a népi nemzeti egység megteremtése érdekében van szükség megítélésünk szerint.

11. A párt IV. kongresszusáig a KV teljes ülései döntsenek a fontos politikai, gazdasági és más ügyekben.

Gyakrabban hívja össze a KV Politikai Bizottsága a KV üléseit, mivel belpolitikai helyzetünk, a párt belső helyzete jelenleg igen aggasztó.

12. A KV Politikai Bizottsága rehabilitálja következetesen Harmati Sándor elvtársat,¹ mert helytelen volt őt leváltani első titkári funkciójából.

13. A KV dolgozza ki az osztályharc mai feladatait és módszereit, jelenlegi helyzetünknek megfelelően.

1 Harmati Sándor (1905–1994) 1949 és 1951 között az MDP Borsod megyei első titkára volt. Utána 1956-i a népfront Országos Tanácsának titkára.

14. A KV és a KV Politikai Bizottsága időben, rendszeresen foglaljon állást az időszzerű ideológiai és politikai kérdésekben a párttagság helyes tájékozódása végett.

A vitában bizonyos túlzásokat, egyoldalúságot is tapasztaltunk. A túlzások és egyoldalúság okait elvtársaink jogos felháborodásában, a pártvezetés hibáiból fakadó, rájuk súlyos következményekkel járó jelenségekben, sajtónk és rádiónk túlzásaiban és egyoldalúságában, elvtársaink nem elégséges tájékozottságában és abban látjuk, hogy számos elvtársunk fél szembenézni a következetes önkritikával a párt és saját hibáival, emellett bizonyos pánik is tapasztalható, különösen a pártapparátus egyes láncszemeiben, egyes elvtársaink gondolkozásában és magatartásában.

A tanácskozás végén nyugodt, megfontolt gondolkodást, megfontolt, de bátor, következetes és kezdeményező tevékenységet, a párttagság és pártonkívüliek gyors tájékoztatását, a dolgozók közötti fáradhatatlan politikai munkát, napi gazdasági feladataink végrehajtásának megszervezését javasoljuk a megjelent elvtársaknak és felhívtuk figyelmüket a vitában tapasztalható túlzásokra.

A tájékoztatón és a taggyűlésen részt vevő elvtársak kijelentették, hogy saját, egyéni tiszta lapjukért és kollektívájuk tiszta lapjáért még sok a tennivalójuk. Ehhez következetesen, kommunista bátorsággal, őszinteséggel, következetességgel kell feltárni és felszámolni a múlt és a jelen még fel nem tárt hibáit és azok gyökereit, s napról napra következetes intézkedéseket kell tenni a XX. kongresszus tanulságainak helyes hazai alkalmazása, a szocialista demokratizmus erőteljes kibontakoztatása, a szocialista törvényesség megvalósítása, párt és állami kötelezettségek példás teljesítése és az életszínvonal következetes emelése érdekében. Csak ezután mondhatjuk majd, hogy tiszta lapot nyitottunk egyéni életünkben, kollektívánk életében. Ezek érdekében a megye kommunistái megtették az első lépéseket, ezután az eddiginél sokkal bátrabban és következetesebben fogják megtenni a további szükséges lépéseket. Mindannyian állást foglaltak amellett, hogy mélységesen elítélik a személyi kultusz korszakát és az ebből fakadó önkényeskedést, szocialista forradalmi törvényességünk lábbal tiprását, a szocialista demokratizmus durva megsértését, dolgozó népünk alapvető érdekeinek háttérbe szorítását, pártunk tekintélyének és becsületének megtépázását. Mindannyian állást foglaltak amellett, hogy mélységesen elhatárolják magukat a személyi kultusz korszakától és erejüket nem kímélve dolgoznak, küzdenek azért, hogy soha többé vissza ne térhessen ez a korszak s annak mélységes tragédiákat okozó káros légköre.

Kérjük a KV Politikai Bizottságát, hogy lehetőleg gyorsan tájékoztasson bennünket arról, mi a véleménye kritikánkról és javaslatainkról. Helyesnek tartanánk, ha a Politikai Bizottság egy tagja ismertetné ezt a megyei pártaktíva előtt.

Miskolc, 1956. október 17.

Elvtársi üdvözléssel a Megyei PB titkárai:
Földvári Rudolf, Koval Pál, Tóth János, Gyárfás János

Északmagyarország, 1956. október 23.

A Megyei Munkástanács Programja

(a megye dolgozóinak jogos politikai, gazdasági, szociális és kulturális követeléseinek kielégítésére)

A Megyei Munkástanács figyelembe véve a jelenlegi politikai és gazdasági helyzetet összegezte, egyesítette és továbbfejlesztette a megyében eddig kidolgozott és a diósgyőri munkások, a bányászok, az egyetemisták, a vasutasok, a munkástanácsok által elfogadott jogos és helyes követeléseket annak érdekében, hogy ezzel megteremtse jogos követeléseink teljesítésének legfontosabb feltételét: a megye munkásainak, bányászainak, értelmiségieinek, fiataljainak, parasztjainak egységes állásfoglalását, cselekvését.

I. Általános Program

Munkás-paraszt hatalmat, igazi népi hatalmat, a magyar sajátosságoknak, nemzeti hagyományainknak és érdekeinknek megfelelő szocializmust akarunk. Ezért visszautasítunk minden kapitalista, földesúri, ellenforradalmi és rákosista-gerőista restaurációs kísérletet, s ezek ellen egységesen, határozottan harcolni fogunk a jövőben is.

Magyarország legyen szabad, független, szuverén ország! A kölcsönös érdekek, egyenjogúság, egymás belügyeibe való be nem avatkozás, szabad külpolitika alapján építse és erősítse kapcsolatait, baráti együttműködését a szocializmust, kommunizmust építő népekkel, minden országgal. Nemzeti függetlenségünket, szuverenitásunkat, drága hazánk határait, szocialista vívmányainkat megvédjük minden támadó ellen, a népet hűségesen szolgáló honvédeinkre és fegyveres karhatalmi szervezeteinkre támaszkodva.

A szocializmus mellett állást foglalva hangsúlyozzuk, hogy hűséges őrzői és továbbfejlesztői leszünk nemzeti hagyományainknak, Dózsa György, Petőfi Sándor, Rákóczi Ferenc, Kossuth Lajos, Táncsics Mihály, Szamuely Tibor, Kun Béla, Rajk László, Pálffy György nyomdokain haladva. Megyénkben – Kossuth Lajos és Rákóczi Ferenc megyéjében – különös gondot fordítunk erre.

A nép érdekeinek megfelelő belpolitikát akarunk: a közélet következetes demokratizálását, népünk tényleges vezető szerepét az országot érintő fontos kérdések eldöntésében, a termelő- és szorgalmas alkotómunkán alapuló szakadatlanul emelkedő jólétet, a magyar nemzeti kultúra következetes fejlesztését és felvirá-

goztatását, félelem nélküli életet, törvényes rendet, nyugodt, békés életet. A béke, a törvényes rend, a nyugodt alkotómunka érdekében teljes erővel küzdünk minden rendbontás, egyéni és csoportos terrorakció, provokáció ellen.

II. Politikai program

1. A törvényes rend és a nyugalom helyreállítása után a kormány kezdjen tárgyalásokat a szovjet kormánnyal és a Varsói Szerződésben részt vevő államokkal a szovjet csapatok Magyarországról történő kivonásáról.

2. A lehető leggyorsabban engedjék szabadon ártatlan honfitársainkat az Ideiglenes Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány többszöri helyes állásfoglalása alapján is. Nem lehet bántódása senkinek, aki részt vett az októberi-novemberi eseményekben és nem követett el főbenjáró bűnöket.

3. Demokratikus, általános, titkos, közvetlen választásokon a nép jogos érdekeit bátran és gerincesen képviselő hazafiakból kell megválasztani országgyűlési képviselőinket, Forradalmi Munkás-Paraszt Kormányunkat.

4. Március 15-ét nyilvánítsa nemzeti ünnepé, fizetett munkaszüneti nappá a kormány, október 6-át pedig nemzeti gyásznappá. Legyenek még fizetett ünnepnapok: január 1., augusztus 20., karácsony, húsvét és pünkösöd másodnapjai. Október 23. legyen nemzeti ünnepünk.

5. A kormány teljes erejével támogassa az üzemi, forradalmi munkástanácsokat, hogy azok az üzemek felelős, demokratikus önkormányzati szervei legyenek.

A közeljövőben demokratikusan és titkosan válasszák újjá népi hatalmunk községei, városi, megyei szerveit. E szervezetben nem lehet helyük sem a horthysta-fasiszta rezsimet, sem a rákosista-gerőista rezsimet végig, hűségesen kiszolgálóknak.

6. A pártok életében és vezetésében, az állami és közéletben nem lehet szerepük karrieristáknak, talpnyalóknak, demagógoknak, fasisztáknak, nyilasoknak, a tőkéseknek, a földesurak, a grófok és a bárók kiszolgálóinak, a csendőröknek és másoknak, a horthysta-fasiszta rezsimet és a rákosista-gerőista klikket végig, vakon, hűségesen kiszolgálóknak.

Vezető állásban csak olyan kommunisták, más pártbeliek és pártonkívülieknek lehet helyük, akik a marxista-leninista nemzetköziség mellett elsősorban magyarok, igaz hazafiak, akik tisztelik, becsülik, hűségesen ápolják és őrzik, továbbfejlesztik ezeréves nemzeti történelmünk nagyszerű hagyományait. Csakis ez a biztosítéka annak, hogy a kapitalista, földesúri és a rákosista-gerőista átkos múlt többé ne térhessen vissza!

7. Törvényes alapon felül kell vizsgálni Rákosi, Gerő, Farkas Mihály, a bűnöket elkövető államvédelmisták és mások tevékenységét és nyílt tárgyalásokon kell ítéletet mondani a bűnösök felett.

Népi államunk védelmét elsősorban fegyveres munkásszólaljainkra és olyan fegyveres testületekre kell bízunk, melyek minden tekintetben népünk érdekeinek

és hűséges szolgálatának vannak alárendelve. Ezekben nem lehet helyük volt államvédelmistáknak, a magukat kompromittáltaknak, huligánoknak és ellenforradalmároknak, egyéni célokat keresőknek, karrieristáknak, csak a munkás-paraszt hatalom hűséges híveinek.

8. Jogos politikai, gazdasági, szociális, kulturális követeléseink teljesítésének biztosítása végett megtartjuk sztrájkjogunkat. A sztrájkot minden esetben saját és népünk érdekei, munkás-paraszt hatalmunk megszilárdítása érdekében használjuk fel.

9. Az új, haladó értelmiség legharcosabb rétegeivel, az egyetemi ifjúsággal és a haladó írókkal és újságírókkal, akik elismerik a munkásosztály vezető szerepét, akik hívei a munkás-paraszt hatalomnak és a szocializmusnak, valamint minden olyan megmozdulással, amely az itt kifejtettekkel egyetért, a legteljesebb mértékben szolidárisak vagyunk.

10. Többpártrendszer legyen Magyarországon. Legyen pártja a munkásosztálynak, a parasztságnak, a kisembereknek, de minden párt a szocializmus talaján álljon! A szocializmus talaján álló pártok szervezése és működése népünk elidegeníthetetlen demokratikus joga.

11. Számolják fel a felesleges, bürokratikus állami és gazdasági szerveket. Kicsiny, olcsó, jól dolgozó, a nép érdekeinek megfelelő állami és gazdasági apparátusokat kell szervezni, meg kell szüntetni a felesleges állami és gazdasági szerveket.

12. A Megyei Munkástanács ellenőrizze a régi közigazgatási apparátus és annak végrehajtó bizottságának munkáját. A közigazgatási apparátusok munkáját a régi végrehajtó bizottságok irányítsák felelősen. A végrehajtó bizottságokban és a közigazgatási apparátusban csak olyanok dolgozhatnak, akik munkás-paraszt hatalmunk hűséges hívei, akik határozottan, gerincesen küzdenek és dolgoznak népünk érdekeiért, akik osztatlanul bírják lakosságunk bizalmát. Közigazgatásunk legyen egyszerű, olcsó, a nép érdekeinek megfelelő, demokratikus.

13. A kormány gondoskodjon az október–novemberi események során árván, özvegyen maradottakról, az elesettek árváinak neveléséről és gondozásáról, az elesettek hozzátartozóiról.

III. Gazdasági, szociális, kulturális program

A kormánynak elsősorban a munkások, bányászok életszínvonalának emelésére kell erélyes intézkedéseket tennie, mivel eddig alig történt valami ennek érdekében.

1. A rákosista–gerőista klikk szavakban a magyar „Ruhr-vidéknek” becézte Borsodot, Miskolcot. A valóságban megyénk és városunk egészségügyi, tanügyi, lakás-, villamosítási, vízügyi, mezőgazdasági, útügyi helyzetét tekintve az utolsó megyék és városok közé tartozik, ezért a kormány a következő években biztosítsa, hogy megyénk és városunk elérje, sőt meghaladja mindenben az országos átlagos szintet. Megyénk és városunk, üzemeink, bányászaink gazdasági, szociális,

kulturális, egészségügyi, tanügyi, lakásügyi, mezőgazdasági, vízügyi, útügyi, villamosítási helyzetének lényeges javítása érdekében igen sok megyei, városi intézkedést kell tennünk saját erőnkéből is. Ennek érdekében konkrét programot kell kidolgozni a munkástanácsoknak. A Megyei Munkástanács bizottságainak a közigazgatási szervekkel együtt rövid idő alatt kell kidolgozni és nyilvánosságra hozni saját programjukat.

2. A tervgazdaság terén megmutatkozó súlyos hibákkal kapcsolatban a Tervhivatal vezetőjét és a tervezés terén meglévő hiányosságokban bűnös egyéneket váltsa le a kormány.

3. A mai napig a titok fátylával borított uránércet és alumíniumot kizárólag a magyar nép és a béke érdekében használjuk fel, az uránérc felhasználásáról a valóságnak megfelelően tájékoztassuk a közvéleményt.

4. A kategóriai alapbéreket az ország gazdasági élete által megengedhető legnagyobb mértékben emeljék, állandóan emelkedjék a reálbér, szüntessék meg a burkolt áremelést, valamint a normák és a darabbérek rendszerét is.

5. A nyugdíjkorhatár férfiaknál 55, nőknél 50 év legyen, a nyugdíjakat gazdasági helyzetünknek megfelelően emeljék.

6. A családi pótlékot emeljék fel és töröljék el a 4%-os gyermektelenségi adót.

7. Mint szerzett jogunkat adják vissza a vasúti kedvezményt évi kétszeres ingyenes és évi kétszeres kedvezményes utazás esetére. Vezessék be ismét, hogy munkásaink önköltségi áron vásárolhassanak anyagot és végezhesenek el kisebb javításokat üzeminkben szükségleteik jobb kielégítése érdekében.

8. Az égető lakásproblémák megoldása érdekében 1960 végéig biztosítani kell Miskolcon 5000 lakás felépítését (az egész megyében legalább 15 000-et és ebből 5000-et a bányászoknak), a vállalatok nyújtsanak sokkal nagyobb mértékű támogatást kislakás-építkezésekhez, elfogadható pénzügyi feltételek mellett.

9. A mezőgazdaság szocialista útjával egyetértünk, de az átszervezés a legteljesebb önkéntesség és a parasztság érdekeinek és nemzeti sajátosságaink szem előtt tartásával történjen. Töröljék el a parasztság beadási rendszerét, hatálytalanítsák az 1956-os adóemelést elrendelő intézkedést. A falusi szegény- és kisparasztság anyagi helyzetén lényegesen javítson a kormány és igazságosan állapítsa meg a falusi öregek szociális kedvezményét. Jóvá kell tenni minden törvénysértést, amelyeket a szövetkezeti mozgalom erőszakos szervezésével és törvénytelen tagosításokkal követtek el.

10. Szorgalmas termelőmunkával, alkotómunkával kell elegendő terméket biztosítani forintunk szilárdságáért, az életszínvonal biztosításáért, az infláció megakadályozásáért. Ezért határozottan kell fellépni minden rendzavaró, a termelőmunkát bénítani akaró ellen.

11. Követeljük az elmúlt években kötött és az ország gazdasági életére károsan ható külkereskedelmi szerződések felülvizsgálását és azokat ismertessék az ország közvéleménye előtt. Követeljük a népgazdaságra előnytelen kereskedelmi szerződések felbontását és azt, hogy az ország külkereskedelme a legteljesebb egyenlőség,

a kölcsönös érdekeken alapuljon. Követeljük a külkereskedelemben megmutatkozott hibák okozóinak megnevezését és felelősségre vonását.

12. Elégséges anyagi támogatást kell kapnia a magánkisiparnak és a kiskereskedelemnek a kormánytól.

13. Meg kell szüntetni az egészségtelen hővégi túlórázásokat és bányáinkban a vasárnapi termelőmunkát, a díjtalan túlórázást.

14. Minden állami, gazdasági szerv, minden hazafi küzdjön az áremelés, a spekuláció, az üzérkedés ellen, a stabil árakért.

15. Vizsgálják felül az SZTK juttatásokat, azokat gazdasági lehetőségeinkhez képest emeljék, elsősorban a táppénzt.

IV.

A Megyei Munkástanács azonnal hozzáfekd a közigazgatási apparátussal együtt a reá tartozó intézkedések kidolgozásához és azok végrehajtásához, hogy lépésről lépésre javítsunk jelenlegi súlyos politikai, gazdasági, szociális, kulturális helyzetünkön.

Ennek érdekében a munkástanácsoknak, megyénk minden hazafijának teljes erejükkel támogatniuk kell a Megyei Munkástanácsot, közigazgatási, állami és gazdasági szerveinket, bátran kell kezdeményezniök lakosságunk élet- és munkakörülményeinek javítását.

A Megyei Munkástanács rövid időn belül megbeszéli azon jogos követeléseink teljesítésének módját és idejét Kádár János miniszterelnökkel Budapesten vagy Miskolcon, melyek az ideiglenes Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány hatáskörébe tartoznak.

Honfitársaink!

Barátaink!

Egységbe tömörülve dolgozzunk és küzdjünk e program valóra váltásáért!

A Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Munkástanács

Északmagyarország, 1956. december 5.

Közli: *Múltunk*, 1997. 3. sz. 236–241. o.

Földvári Rudolf rádiókommentárja a Megyei Munkástanács Programjához

Honfitársaim! Barátaim!²

Ismét a Borsodi Rádió mikrofonja előtt állok, hogy választ adjak több olyan kérdésre, melyeket kimondva vagy kimondatlanul állítottatok eléem az elmúlt napokban.

Ezek a kérdések a következők:

1. Cserbenhagytam, elárultam a barátaimat, a Megyei Munkástanács napokban körünkbe visszatért tagjait, név szerint: Diószegi Ferencet, Kiss Józsefet, Bogár Károlyt, Szitovszky Zoltánt, Major Bélát, Csorba Istvánt, Zombori Sándort, Vigh Györgyöt, Fekete Lászlót, Koós Istvánt, Páris Istvánt?

2. Egyedül én beszélek-e a Megyei Munkástanács nevében, vagy sem?

3. Cserbenhagytam, elárultam-e a diósgyőri, miskolci, borsodi munkások, parasztok, értelmiségiek, fiatalok igaz ügyét, jogos és helyes politikai-, gazdasági-, szociális, kulturális programunkat?

E kérdéseket élesebben, keményebben fogalmaztam meg, mint ti. Ezt azért tettem, hogy félreérthetetlen legyek e kérdések feltevésében és megválaszolásában.

Mi az igazság?

E kérdéseket azok dobták a köztudatba, akik ellene vannak a törvényes rendnek, a nyugodt és békés életnek, az élet normalizálásának és a legfontosabbnak, a közöttünk lévő bizalomnak, egyetértésnek, népi-nemzeti összefogásunknak és egységünknek! Ha céljukat elérnék, egy lépést sem jutnánk előre helyes programunk végrehajtásában. Ennyit e kérdések és hírek valóságos céljáról. Vegyük elő az első kérdést. Cserbenhagytam-e barátaimat?

Nem hagytam cserben, nem árultam el a Megyei Munkástanács október 28-án demokratikusan választott és a napokban visszatért tagjait, barátaimat. Ez rágalom, melynek az a célja, hogy közöttünk hintse el a bizalmatlanság mérgező konkolyát. Mi az igazság? Visszatértem óta, veletek együtt követeltem, hogy mielőbb térjenek vissza közénk, családjaik körébe. Visszatérésükben a főszerep természetesen nem az enyém, hanem igaz ügyünké, a borsodi munkásoké, parasztoké, értelmiségieké, fiataloké, de én is részt vettem ebben a nemes munkában, mint ennek egyik egyszerű katonája. Meggyőződéseim, becsületeim, lelkiismeretem,

² A programot Földvári Rudolf olvasta fel a borsodi rádióban 1956. december 5-én. A program elhangzása előtt, illetve után olvasta be a fenti szöveget.

az irántuk érzett megbecsülésem és szeretetem kötelezett erre. Az igazság kedvéért ki kell jelentenem, hogy hazatérésükért, itthoni munkájukért nekem kellett elsősorban személyes felelősséget vállalnom. Ennek minden feltétel nélkül tettem eleget. Úgy érzem, hogy barátaim visszatérte érdekében becsülettel tettem eleget kötelességemnek. Aki az ellenkezőjét állítja – bizonyos káros célok érdekében –, az egyszerűen hazudik.

Vegyük sorba a második kérdést. Egyedül dolgoztam-e, a magam nevében dolgoztam-e november 17-től máig, vagy sem?

Nem dolgoztam egyedül. Minden sajtó- és rádiónyilatkozatot a Megyei Munkástanács vagy annak Ideiglenes Elnöksége állásfoglalása alapján közöltünk az elmúlt két hétben. Ezt fogjuk tenni a jövőben is. Ezt az ostoba, de tudatosan káros szándékú hírt mélységes megvetéssel utasítja vissza a Megyei Munkástanács minden tagja és azok az üzemi munkástanácselnökök, tagok, üzemi igazgatók és főmérnökök, munkások, dolgozók, akikkel tanácskoztam egy-egy döntés vagy állásfoglalás előtt. Ennek igazolására csak két tényt említek meg. November 18-i és 20-i rádiónyilatkozataim előtt a Lenin Kohászati Művekben tanácskoztam, majd a Megyei Munkástanács nagy előadótermében tanácskoztam mintegy 300 üzemi munkástanácselnökkel és taggal, igazgatóval és főmérnökkel, valamint a Megyei Munkástanács tagjaival. Ez az igazság.

Vegyük sorba a harmadik kérdést. Cserbenhagytam, elárultam-e a diósgyőriek, miskolciak, borsodiak igaz ügyét, jogos és helyes politikai, gazdasági, szociális, kulturális programunkat? Nem! Ez is hazugság, egyszerű rágalom.

A Lenin Kohászati Művekben, a Dimávagban, a Nehézszerzőgépgyárban, több bányánkban, az Ózdi Kohászati Üzemekben és másutt ismeretes már a Megyei Munkástanács programja, amit örömmel üdvözöltek. Ez a program szó szerint a következőket tartalmazza:

[...]

Ezt a programot visszatérésem után én fogalmaztam meg és állítottam össze, több tekintetben továbbmenve az eredeti diósgyőri programon, mert ezt követelte tőlem, a Megyei Munkástanácstól Miskolc és Borsod derék dolgozóinak, lakosságának érdeke. Az általam fogalmazott és összeállított programot a Megyei Munkástanács megvitatta, néhány új ponttal kiegészítve elfogadta és ezt tekinti tevékenysége vezérfonalának. E program kiegészítésében és elfogadásában részt vett már: Kiss József, Bogár Károly, Szitovszky Zoltán, Koós István, Major Béla, Csorba István, Zombori Sándor, Vigh György, Fekete László, Páris István is.

Mit bizonyít a Megyei Munkástanács ismertetett programja? Árulást? Cserbenhagyást? Avagy régi meggyőződéseim és nézeteim melletti újabb szilárd állásfoglalást? Nyilvánvalóan az utóbbit. S ha ez az igazság, miért állítják többen az ellenkezőjét? Miért hazudnak? Miért akarják félrevezetni, becsapni városunk és megyénk lakosságát? Nyilván nem azért, hogy segítsék a Megyei Munkástanács programjának végrehajtását. Ellenkezőleg! Gátolni akarják azt!

Honfitársaim! Barátaim!

Bizalmatokból vagyok a Megyei Munkástanács elnöke. Nézeteim, meggyőződéseim, céljaim ott fekszenek előttem a Megyei Munkástanács programjában. Ismeritek eddigi tetteimet is. Ennek alapján ítéldetek meg és ne a kósza, rosszindulatú hírek alapján.

Kijelentem ismét: teljes erőmmel küzdünk a jövőben is a Megyei Munkástanács programjának végrehajtásáért minden borsodi, miskolci igaz hazafival együtt, kéz a kézben, vállvetve, egymást megbecsülve, egymásban bízva, egymást támogatva. Meggyőződéseim, hogy egységünket semmi sem fogja megbontani. Segítsetek, támogassatok ebben a nehéz, de nemes munkában! Egységbe forrva küzdjünk és dolgozzunk tovább jogos, igazságos programunk végrehajtásáért!

Miskolc, 1956. december 2.

PIL 290. f. 64. ő. e. 5–8. l.

Földvári Rudolf levele leányának, Magdinak a börtönből

ÉDESANYÁDRÓL

Kisleányom!

Immáron 15 hónapja, hogy csak álmomban és fényképeidről láttalak. S mennyi minden történt velünk e sok-sok nap alatt!?

1957. május 12-e óta nem találkoztam, nem beszéltem, nem játszottam, nem tanultam, nem sétáltam Veled! Néhány levélben „beszélgettünk” csupán. Azóta nem voltunk kirándulni együtt, sem moziban, színházban, állatkertben, korcsolyázni sem mentünk. Nem hallgattunk együtt rádiót, nem olvastunk együtt meséket, és nem rajzoltunk együtt kis füzetünkbe. Azóta nem „puszilkodtunk”, nem „tüsököltük” meg az Édesanyát, nem dögönyöztünk. Esténként nem ültem ágyacskád mellett kezeckéid fogva, altatódalokat dúdolgatva, vagy muzsikálva. Nem vehettem részt nevelésedben, nem segíthettem erkölcsi-szellemi fejlődésedet.

De mindez még sincs egészen így! E sok „nemmel” sok „igen” áll szemben! Nem csak érzéseinkben, gondolatainkban voltunk együtt. Amikor Édesanyád szólt Hozzád, amikor nevel, tanít, akkor azt mondotta és mondja el, amit én is mondtam volna és mondanék Neked! Az Ő gyengéd vagy feddő szavai az enyémekek is. Ha érezted Édesanyád gyengéd szeretetét, ha megcsókol, ha félt, ha ápol, ha együtt játszol, tanulsz és örülsz vele, akkor az én szeretetemet, csókjaimat, féltésemet, aggódásomat, gondoskodásomat is érzed, érezted. Az Ő drága és pótolhatatlan szeretete, s az ebből fakadó cselekedetei az enyémekeket is jelentik. Most Édesanyád az Édesapád is. Ő az, akitől megkapod Édesapád szeretetét, gondoskodását is.

Ezért az eddiginél sokkal jobban tiszteld, szeresd, becsüld és segítsd Édesanyádat! Soha ne okozz bánatot, szomorúságot neki. Te légy mindig legnagyobb öröme, légy vigasztalója és támogatója, ha szomorúság vagy bánat éri, ha jóságos szemei könnytől harmatosak. Vigyázz, nagyon vigyázz Édesanyádra! Segítsd őt mindenben, amire képes vagy. Fogadj szót neki mindig.

Ne feledd, hogy sokat, nagyon sokat, minden szépet, jót és örömet, amiben részed volt és van, Neki köszönhetsz. Ő adott életet Neked, vállalva ezért minden kint és gyötrelmet, melyeket csodálatos lelkierővel és akarattal viselt el. Akaratán kívül nem táplálhatott édes anyatejjel csecsemőkorodban. Ez nagyon elkésé-
sérítette

és gyakran könnyezve – Téged féltve! – tett szemrehányást emiatt saját magának, ok nélkül. Mégis erős, egészséges, erőteljes és duzzadó voltál. Édesanyai szeretete és aggodalma leleményessé tette. Olyan tápszereket szerzett és készített Neked, melyek pótolták az édes anyatejet. Édesanyád szeretete így építette meg az élet hidját számodra! Naponta többször fürösztött, mindig szép, tiszta ruhákba öltöztetett. Amikor kis kocsidban sétálni vittünk, mindenki Téged nézett, és rózsababának hívott. Ha beteg voltál, álmátlanul virrasztva ápolt, gyógyított, vagy melletted volt betegágyad mellett. Nem volt olyan kérésed-kívánságod, amit ne teljesített volna. Iskolai tanulmányaidhoz is Ő nyújtotta a legtöbb segítséget.

Most Ő az egyedüli támaszod, nevelőd, legjobb barátod! Ő keresi meg mindennapi kenyeredet, a ruhára, tanszerekre valót. Ő gondoskodik mindenről számodra. Az élet keresztje és terhe most egyedül az Ő gyenge vállait nyomják. Segítsd ezért mindenben Őt, hogy könnyebb legyen számára e sok és nehéz, súlyos teher!

Ha mindezt megteszed és megfogadod, akkor Édesanyád mosolygó-ragyogó szemeit kevesebbszer fogják elhomályosítani könnyei, s egyre több öröm és boldogság lesz osztályrésze. Ne feledd, Édesem, hogy minden kedves szavad és jószívből fakadó cselekedeted egy-egy redőt simít el Édesanyád kedves-szép arcán, homlokán. Tanuld meg és kövesd Petőfi Sándor örökszép, gyönyörű szavait édesanyjáról:

„Anyánkat, ezt az édes jó anyát,
Ó Pistikám, szeresd, tiszteld, imádd!
Mi Ő nekünk, azt el nem mondhatom,
Nincs erre szó, nincs földi fogalom!
De megmutatná a nagy veszteség,
Ha elszólnánk tőlünk az ég!”³

Íródott 1959. március 2-án a Kozma utcai börtön Kisfogházában a 9. születésnapodon.

3 A Petőfi Sándor István öcsémhez című verséből idézett részletet meghagytuk abban a formában, ahogy Földvári Rudolf írta fejből.

Levél Kádár Jánoshoz

Kedves Kádár Elvtárs!

Mindenekelőtt elnézését kérem ezért a megszólításért, de ma sem tudok másképpen fordulni Önhöz.

Az az ok, amiért csak Önhöz fordulhatok segítségért, tömören úgy jellemezhető, hogy amíg az elmúlt tíz esztendő első kétharmadában csaknem teljes jogú állampolgárként élhettem és dolgozhattam, addig az utolsó harmadában már így sem.

Ennek vázlatos története a következő:

1962. április 1-jén a Legfelsőbb Bíróság Elnöke arról értesített, hogy az Elnöki Tanács mentesített az ítéletemhez fűződő hátrányos következmények alól. Ezután a Vörös Csillag Traktorgyár politikai és gazdasági vezetői az illetékes pártszervekre hivatkozva kértek arra, hogy először mint csoportvezető, később mint főművezető, majd a Forgácsoló Üzem Termelési Irodájának és az egyik KISZ alapszervezetük szemináriumának a vezetője segítsek megszervezni, javítani azoknak a gazdasági egységeknek a gazdasági és politikai tevékenységét, amelyekhez tartoztam. Ezt az 1962–1970 őszéig tartó munkámat a gyár vezetői a mellékelt iratok és a gyár Személyzeti Főosztályán levő, azonos tartalmú minősítesem szerint értékelték.

1968 végén ismét az illetékes pártszervekre hivatkozva kértek arra, hogy ne végezzek semmilyen politikai és társadalmi munkát. 1970 őszén áthelyeztek a gyár Dokumentációs Osztályára műszaki fordítónak, s itt már azt sem engedélyezhették – párthatározatra hivatkozva –, hogy tagja lehessenek a velem együtt dolgozók szocialista címért küzdő brigádjának, miután a brigád elhatározta, hogy felvesz a tagjai közé.

Ez a változás elsősorban azzal a következménnyel járt és jár, hogy bármilyen jól is igyekeztem és igyekszem elvégezni a munkámat, a hatvanas évek második felétől már nem kaphattam s nem kaphatom meg érte azt az erkölcsi és anyagi elismerést, amit bárki más megkapott és megkaphat. Mivel társadalmi munkát nem végezhetek, valószínű, hogy be sem sorolhatnak a törzsgárda tagjai közé. Egyébként 34 évvel ezelőtt kezdtem el dolgozni ebben a gyárban. Azóta mindig itt dolgoztam, amikor nem kellett másutt tevékenykednem és mégis ebben az évben fogják elismerni csak a tizedik, itt ledolgozott évemet. Nem akartam és nem is akarok elmenni ebből a gyárból, de a történetek után érdekklődtem egy műszaki fordítói állás iránt. Szakmai szempontból örültek, hogy jelentkeztem és kértek, hogy mie-

lőbb lépjek be hozzájuk. Amikor azonban megtudták, hogy „az” a Földvári vagyok, közölték, hogy „sajnos a dolog már nem aktuális”. 1962-ben súlyos betegségem, majd az egyre súlyosbodó üzemi gondjaink megoldására fordítandó többletmunka miatt abba kellett hagynom azt a másodállású, műszaki fordítói munkát, amelyet az Önök segítségével kaptam 1961-ben. Ma már reményem sem lehet arra, hogy ezt a tevékenységet tovább folytathassam. Jelenleg még szakszervezeti tag vagyok, de közölhetik majd, hogy az sem lehetek. Hiszen a szakszervezeti tagság többet jelent, mint tagjának lenni egy szocialista címért küzdő brigádnak. A hatvanas évek közepén édesapám Ausztriában élő, súlyosan beteg testvére arra kért, hogy látogassam meg őt. Ezt nem tehettem, mert nem kaptam útlevelet. Az Elnöki Tanács reám vonatkozó mentesítése óta 9 év telt el és még 1963-ban, 1967-ben, de még 1971-ben is úgy szerepeltem a hivatalos nyilvántartásban, mint szavazati jog nélküli személy.

Nem sorolhatom fel azokat az eseteket, amikor szó nélkül kellett tudomásul vennem az emberi önérzet és becsület megsértését.

Orvoslásért, segítségért nem fordulhattam és nem fordulhatok senki más-hoz, mert senki sem mert és mer, vagy nem akart és akar foglalkozni ezekkel a dolgokkal.

Kedves Kádár Elvtárs!

A párt politikájának és az Önök nyilvánosság előtt elhangzott állásfoglalásainak ismeretében nem tudok hinni abban, hogy létezhetnek olyan határozatok, amelyek ezeket a következetlen, egymásnak ellentmondó eseteket születték. S mindez eltér attól, amit Sándor elvtárs közölt velem tíz évvel ezelőtt és attól, amit Ön mondott a kőbányai választási gyűlésén. Nem hiszem, hogy az elmúlt tíz év alatt végzett gyári tevékenységem miatt kellene élnem és dolgoznom ebben a szinte már-már elviselhetetlennek érzett légkörben. Hiszen mi értelme és célja lehet az életemnek a történetek után – a családomon kívül –, ha már az a lehetőségem sincs, hogy a becsületesen elvégzett munkám alapján olyan tagja lehessék társadalmunknak, mint hazánk bármelyik becsületesen dolgozó állampolgára.

Kedves Kádár Elvtárs!

Nem vezető állást vagy kivételezést kérek Öntől, és azt sem kérem, hogy annak maximumát adhassam a gyárnak és a társadalomnak, amire talán képes lennék, hanem csak annak lehetővé tételét, hogy ne kelljen a közvetlenül velem együtt dolgozók kollektíváján és a társadalmon kívül rekesztve élnem és dolgoznom és ne legyen hátrány számomra a becsületes szándékkal, eredményesen végzett munka.

Reménykedem abban, hogy ennek az utolsó kérésemnek a rendezéséhez, amivel Önhöz és Önön keresztül a párt vezetőihez fordulok, megkaphatom az Ön segítségét és támogatását.

Budapest, 1971. április 30.

Elvtársi üdvözléssel:
Földvári Rudolf

Az 1956-os Munkástanácsstagok Baráti Társaságának nyílt levele a miskolci és a Borsod megyei önkormányzatokhoz

Létebiztonságot közös akarattal, egységes cselekvéssel!

Miskolc és Borsod megye lakosait egyre nagyobb számban „fertőzi” meg egy veszedelmes „politikai betegség”: *a létbizonytalanság!!!*

Bizonytalanok a még munkahelyekkel rendelkezők, mert nem tudják, hogy meddig mondhatják még magukat dolgozóknak?

Bizonytalanok a már munkanélküliek, mert nem tudják, hogy hol, mikor, milyen munkahelyet kaphatnak?

Bizonytalanok a pályakezdő fiatalok, mert közülük sokan semmilyen munkahelyet sem kapnak, vagy csak olyat, amit kényszerből és nem jó kedvvel fogadnak el.

Bizonytalanok a nyugdíjasok, a nagycsaládok, a létminimumon vagy az ez alatt élők, az egyre jobban elszegényedők, a hajléktalanok az őket és az előbbieken említetteket is sújtó drasztikus áremelések és az egyre nagyobb sebességre kapcsoló infláció miatt. *Mindnyájuk léte és jövője bizonytalan!*

Ezeket a rétegeket – tartozzanak bármely párthoz vagy szervezethez – már „megfertőzte” és sújtja, vagy meg fogja „fertőzni” és sújtani fogja a létbizonytalanság, ha nem kezdődik meg és nem lesz következetes a gyógyítás folyamata!

E „betegség” tünetei már kézzelfoghatóak: a csüggedés, a reményvesztettség, a félelem a holnaptól, a politikai fásultság és közömbösség. Mindez keveredik egy egyre lázasabb türelmetlenséggel és az egyre hevesebb indulatokkal. *E tünethalmaz roppant gyűlékony elegy!* S ha ez a „fertőzés” továbbterjedne, akkor talán egy szikra is elegendő lehet a lángra lobbantásához. Gondoljunk csak a nem szavazók soktízres tömegére és az indokaikra, hogy most is miért nem mentek el szavazni? Sokan mondták, mondják: a régi rendszerben nem kellett félniök a létbizonytalanságtól! Bár ez csak részgazság, mert az akkori létebiztonság súlyos árát ma mi fizetjük és holnap a gyermekeink és az unokáink fogják fizetni. És erre az érvelésre úgy kellene reagálniok a politikával foglalkozó szervezeteknek, mint a darázscsípésre. Ugyanis ez a hangulat és maga a „betegség” demagógiával könnyen meglovagolható és kitérő táptalaja a szélsőséges, ultraradikális és ezért súlyos károkat okozható akcióknak. E helyzet pozitív megoldása, e folyamat jó irányba terelése – természetesen nemcsak szavakkal, hanem hatékony intézkedésekkel, *tettekkel* – a politikával foglalkozó szervezetek jövőbeni politikai létét jelenti!

Éppen ezért mielőbb hozzá kellene kezdeni a „betegség” körütekintő, reális alapokon nyugvó gyógyításához, egy *közösen* kidolgozott programmal és annak *egységes cselekvéssel* történő végrehajtásával.

Ma nincs ennél szebb, emberibb, erkölcsi és politikai feladata, kötelessége – különösen a hátrányos helyzetű Miskolcon és Borsodban – a törvényes pártoknak, szervezeteknek és önkormányzatoknak.

Kérjük, fogjanak össze és vezessék ki a létbizonytalanság útvesztőjéből a város és a megye lakosait a nyugodt jövőt biztosító útra. Meggyőződésünk, hogy ezt helyesléssel fogadná a lakosság és tevőlegesen támogatná is ezt a „gyógymódot”.

Tisztelettel:

Az „1956-os Munkástanácsstagok Baráti Társasága”

Észak-magyarország, 1991. március



NAGY IMRE
ALAPÍTVÁNY

Kiadja: Nagy Imre Alapítvány

A kiadásért felelős: Kende Péter, a Nagy Imre Alapítvány elnöke

Borító és tipográfia: Benedek Imre (Gemma Grafika)

Nyomda: AduPrint Kft.

Ügyvezető igazgató: Tóth Béláné

Nyomdai megrendelés törzsszáma: 77849

Példányszám: 500

Terjedelem: 28 ív

Budapest, 2011

ISBN 978 963 88382 3 0